

© כל הזכויות שמורות

יו"ל ע"י

מכון "גם אני אודך"

הערות והארות יתקבלו בשמחה רבה
להרב גמליאל הכהן רבינוביץ

ת.ד. 539

בני ברק

טל: 052-7128536

7128536@gmail.com

פקס: 03-5201299

לשאלות בהלכה - "פסקים והלכות"

a921434567@gmail.com

תוכן עניינים

סימן א'	נקודות שחורות בחוטם	ה
סימן ב'	בלאטלעך באתרוג האם פסול בזמנינו	י
סימן ג'	בדין הדם שוטה ובגדר השילוש בהדסים	יז
סימן ד'	הדם שעליו רחבים	כח
סימן ה'	הדם שאין העלים של ראשו של זה מגיעים לעוקצו של זה	ל
סימן ו'	הדם שאין עליו צמודים לגבעול	לד
סימן ז'	האם כשר לכתחילה לקחת הדם תימני	לו
סימן ח'	כשרות הדם שאין בו ריח	לח
סימן ט'	דיני הדם שנקטם ראשו	מא
סימן י'	כשרות הדם עם ענבים	מט
סימן י"א	הדם שעליו מרובים	נו
סימן י"ב	נתלשו העבות של ההדם	נט
סימן י"ג	הדם שהתייבש והאם בזמנינו צריך להחליף ההדסים כל יום	סב

סימן י"ד

ערבה בזמנינו שיש לה נסרים קטנים סד

סימן ט"ו

האם יש הידור לקחת ערבי נחל סט

סימן ט"ז

ערבה שנקטם כשרה וערבה עם לבלוב עד

סימן י"ז

האם יש חיוב להחליף ערבות כל יום עט

סימן י"ח

האם יש עניין להדר יותר אתרוג פ

סימן י"ט

פסול אתרוג יבש פג

סימן כ'

אתרוג שעברה עליו שנתו לחייל במלחמה בין רוסיה לאוקריינה פח

סימן כ"א

בגדרי ודיני חסר באתרוג צה

סימן כ"ב

אתרוג שנסדק קב

סימן כ"ג

אתרוג שנקלף קליפתו קח

סימן כ"ד

הצהבת אתרוגים בתפוחים בשבת וביו"ט קטו

סימן כ"ה

האם יש הידור מצוה לקחת אתרוג גדול קיז

סימן כ"ו

חשש כבוש בארבעת המינים קכ

סימן כ"ז

האם יש עניין להדר בשני מינים בתוך ארבע קכב

סימן כ"ח

האם יש עניין לאגוד את הלולב בערב חג הסוכות שסוכות חל בשבת קכג

סימן כ"ט

הידור בלולב או בשאר מינים קכז

סימן ל'

מדוע אין בודקים הלולב כמו בציצית קל

סימן ל"א

למה הרמ"א לא כתב דין קניית ד' מינים לאחר יו"כ קלה

סימן ל"ב

האם צריכים להחזיק את הד' מינים בב' הידים בהושענות קמז

סימן ל"ג

קטן שהגדיל בחג הסוכות האם יברך שהחיינו על הסוכה ועל ד' מינים קנ

סימן ל"ד

נטילת ד' מינים עם כפפות קנג

סימן ל"ה

קונטרס בענין כשרות אתרוגי מרוקו קנח

סימן ל"ו

פסקים והלכות ארבעת המינים רלד

דיני לולב רלד

נחלקה תיומת רלד

לולב המכוסה עם קורא רלה

נסדק כהימנך רלו

נחלק העלה העליון רלו

נחלק אחד מהעלים העליונים רלז

נקטם הלולב רלז

נקטמו העלים העליונים רלז

בדיקת הקטימה בזכוכית מגדלת רלח

נקטם הקוץ שמעל הלולב רלח

לולב יבש רלח

לולב שעליו למעלה שרופים ולא ירוקים רלח

לולב עקום רלח

לולב כפוף בראשו רלט

לולב שיש בו קנעפי"ל רלט

לולב שעליו נפרדים זה מזה רלט
 לולב דסליק בחד הוצא רלט
 גודל הלולב רלט
 זן הלולב רמ
 חיוב בדיקת הלולב שאינו קנרי רמ
 דיני הדס רמא
 דיני שילוש ההדס רמא
 שיעור רוב ההדס רמב
 שיעור רוב בהדס גדול מג' טפחים רמב
 הדס שנקטם ראשו רמג
 הדס שנקטמו עליו העליונים רמג
 הדס שנתלשו עליו רמג
 דיני נתלש רובו שפוסל רמג
 צורת מדידת שיעור רוב ההדס רמג
 ענבים בהדס רמד
 ענפים קטנים בהדס רמד
 עלים קטנים בין שורות העלים רמד
 הדס עם שבעה או תשעה עלים רמד
 הדס שעליו רחבים רמה
 הדס שעליו קטנים רמה
 הדס שהתייבש רמה
 עבות בהדס [שעליו חופים את עצו] רמה
 עלי ההדס צמודים לענף/ הדס תימני רמה
 גודל ההדס רמו
 דיני ערבה רמו
 ג' סימני ערבה כשרה רמו
 ערבה שעלה שלה משוך כנחל (סימן א') רמו
 עלי ערבה שמשוכים כלפי מטה רמו
 ערבה שפיה חלק (סימן ב') רמו
 ערבה שקנה שלה אדום (סימן ג') רמו
 ערבות שגדלים על הנחל רמוח

ערבות שאעצער רמח
 ערבה בוכיה רמח
 פסולים המצויים בערבה רמח
 ערבה שנקטם ראשה רמח
 ערבה עם לבלוב רמט
 ערבה שנשרו עליה רמט
 ערבה חסרה רמט
 ערבה יבשה רנ
 ענפים קטנים שיוצאים מהערבה רנ
 ערבה שיש בה כתמים חומים או שחורים רנ
 החלפת הערבות רנ
 גודל הערבה רנ
 דיני אתרוג רנא
 צורת האתרוג רנא
 בדיקת האתרוג בזכוכית מגדלת [מפסולי חסר/ שינוי מראה] רנא
 דיני שינוי מראה רנא
 נקודות שחורות רנא
 גודל נקודה הפוסלת רנג
 נקודות השחורות הכשרות רנג
 הנקודות שהם ספק או משתנות רנד
 נקודות לבנות רנד
 נקודות חומות רנה
 שימוש בעט הדר רנה
 דיני אתרוג שנקלף/חסר רנה
 שיעור החסרון רנו
 דיני ספק חסר רנו
 חסר שנעשה מתולעים וכדו' רנו
 גודל האתרוג רנו
 אתרוג שניקב רנו
 נקב באתרוג הנעשה מקוצים [-הוגלד האתרוג] רנו
 נקב במקום הפיטם רנו

אתרוג שיש בו סדק [-בקיעה/חריץ]	רנח
דיני בלעטלך באתרוג	רנח
דיני אתרוג בלי פיטם	רנט
אתרוג שהפיטם נפל באילן	רנט
סימני הזיהוי לאתרוג שהיה בו פיטם	רס
הידור בלקיחת אתרוג עם פיטם	רס
ספק מתי נפל הפיטם	רסא
אתרוג בלא עוקץ	רסא
צבע האתרוג	רסא
אתרוג רקוב או ישן	רסב
אתרוג מורכב - זן האתרוג	רסב
זהירות מאתרוג מחשש טבל/ערלה	רסב
שו"ת בדיני קניית ארבעת המינים	רסג
להראות את ארבעת המינים למורה הוראה	רסג
קניית ד' מינים ללא הכשר	רסג
קניית אתרוג באשראי או בצ"ק	רסג
קניית ארבעת המינים לבחור ישיבה	רסד
קניית ארבעת המינים מהודרים ממעשר	רסד
קניית ארבעת המינים לבניו ממעשרות	רסה
קניית קופסא יפה לאתרוג	רסה
קניית ד' מינים ברגע האחרון	רסה
חשש כבוש בארבעת המינים	רסו
דיני אגידת ד' מינים	רסו
דיני זמן נטילת הלולב וסדר הנענועים	רסח
דיני מי ששכח לברך על הלולב שהחיינו	רסט
סדר הנענועים	ער
דיני אמירת הושענות בחול המועד סוכות	רעא

סימן ל"ז

פסקים והנהגות להושענא רבא	רעג
מהות יום הושענא רבא	רעג
מנהגי יו"ט בהו"ר	ערה

תיקון בליל הו"ר, וקריאת ספר דברים	ערה
אמירת י"ג מידות	רעז
סדר הסליחות	רעז
תקיעה בשופר	רעז
עניית אמן על רחמנא אידכר לן	רעז
אמירת קדיש בין הספרים שבתהילים	רעח
לימוד התיקון בסוכה	רעח
זמן תחילת התיקון	רעח
אמירת התיקון לאבל	רעט
נשים	רעט
אמירת התיקון לת"ח העוסקים בתורה	רעט
לימוד משניות	רעט
במנהג להיות נעורים כל ליל הו"ר	רעט
דיני שינוי מקום וברכות המצויים בליל הושענא רבא	רפא
היסח הדעת מברכות	רפא
שינוי מקום בברכות	רפא
אכילה בעלות השחר	רפא
מיעוט באכילה ושתיה	רפב
דיני הניעור כל הלילה	רפב
קריאת שמע שעל המטה בחצות	רפב
זמן נטילת ידיים	רפג
ברכה על נט"י	רפג
ברכת אלוקי נשמה	רפד
ברכות השחר	רפד
זמן ברכות השחר	רפה
ברכת השחר לאחר שינת היום כשלא בירך בבוקר	רפה
לימוד תורה בין שני זמני עלות השחר	רפו
בירך ברכות התורה לפני עלות השחר	רפו
ברכת הטלית	רפז
שינה קודם ואחרי עלות השחר	רפז
לא לדבר דברים בטלים כל יום הו"ר	רפט

הדלקת נרות רפט
להרבות בתפילה רפט
טבילה בהו"ר רפט
תשמיש המטה רצ
דיני ומנהגי התפילה ביום הושענא רבא רצ
זמן תפילת שחרית בהושענא רבא רצ
מזמורי שבת רצ
אמירת ה' הוא האלהים ושיר המעלות רצ
אמירת נשמת לאחר התפילה רצא
אמירת הקדיש בניגון של יו"ט רצא
ללבוש קיטל רצא
עשיית מלאכה של חול בזמן תפילת שחרית בהושענא רבא רצא
ז' הקפות רצב
מתירין אגודו של לולב רצב
הוצאת כל הס"ת רצג
הושענות ביום הושענא רבא בעלות השחר לפני תפילת שחרית רצג
לבכות בזמן ההושענות רצד
לתקוע בשופר רצד
אבל בהקפות רצד
הקפות למתפלל ביחידות רצד
דיני חיבוט הערבה ביום הושענא רבא רצה
נטילת ה' ערבות לחיבוט רצה
ברכה על חיבוט ערבה רצה
מכירת הערבות ע"י שמש בית הכנסת רצה
דיני פסול בערבות רצה
אגידת ההושענות רצו
אורך הערבות רצו
זמן חיבוט הערבה רחצ
על מה חובטים את הערבות רחצ
חיבוט הערבות עד שינשרו רוב העלים רצט
להשתמש בערבות שחברו חבט בהם שא

להשתמש בערבות הלולב שא
 חיבוט הערבה לאשה ולקטן שב
 שימוש בערבות של הו"ר שג
 דיני סעודה ביום הושענא רבא שג
 זמן אכילת הסעודה ביום הו"ר שג
 דיני זמן קריאת שמו"ת של פרשת וזאת הברכה שג
 זמן קריאת שמו"ת של פרשת וזאת הברכה שג
 קרא שמו"ת של וזאת הברכה בשבת פרשת האזינו שו
 קרא שמו"ת של וזאת הברכה בשבת חג הסוכות שו
 סוף זמן הקריאה שו
 השלמת הפרשיות שחיסר כל השנה שז
 זמן התחלת קריאת שמו"ת של פרשת בראשית שז
 דינים הנוהגים בארבעת המינים לאחר חג הסוכות שז
 קדושת הלולב והסכך שז
 הצנעת הלולב שח
 סגולת האתרוג ליולדת שח
 סגולה לזרע של קיימא שי
 הנחת ערבות מעל הארון קודש שי
 מנהגים שונים בשמירת עלי הושענות של הושענא רבא שיא
 ערבה לנכרי לשמירה שיב
 זמן פירוק הסוכה שטו

סימן ל"ח

הושענות ביום הושענא רבא בעלות השחר לפני תפילת שחרית שיז

סימן ל"ט

עשיית משמר בליל הושענא רבא

ולא ישן בסוכה ביום או שינה בלילה בסוכה שכה

סימן מ'

דברי אגדה בטעם חיבוט הערבה שלד

סימן מ"א

פסקים והנהגות לשמחת תורה שלז

הלכות הנהגות לערב שמחת תורה שלז

טבילה במקוה	שלז
סתירת הסוכה	שלז
פינוי כלי הסוכה	שלח
פרידה מהסוכה	שלח
סוף זמן הישיבה בסוכה	שלח
קיבל תוספת יו"ט	שלח
אכילה בסוכה בשמיני עצרת	שלח
לפסול את הסוכה ביו"ט או בשבת	שלט
לישן בסוכה בלילה	שלט
לישן בסוכה בהו"ר מעט קודם שמחת תורה	שלט
אכילה בסוכה לבני חו"ל	שמ
אכילה בסוכה בשמיני לבני אר"י בחו"ל	שמ
דיני הזכרות בתפילה בשמיני עצרת	שמא
דיני הקידוש	שמב
קידוש בליל שמחת תורה	שמב
סדר הקידוש	שמב
סדר תפילת שחרית	שמוג
סדר העליות וקריאת התורה	שמוג
אמירת י"ג מידות	שמוג
הוצאת ספרי תורה לכמה חדרים	שמוג
קריאה בספר ראשון	שמוג
צורת קריאת השבעה עולים בשמח"ת שחל בשבת	שמוג
עליית כל הציבור לתורה בשמח"ת	שדמ
מהיכן עולים כל הציבור	שדמ
זהירות בשמיעת קריאת התורה	שמה
לדבר בשעת קריאת התורה	שמה
יציאה שהספר תורה פתוח	שמה
עליה לקטנים	שמה
דיני עליית כל הנערים	שמה
עליית חתן מעונה	שמז
עליית חתן תורה	שמז

עליית חתן בראשית	שמח
בסימנא טובא	שמח
הדרן עלך	שמח
קריאת המפטיר וההפטרה	שמח
עליית לחתן תורה מי שעלה לפרשת וזאת הברכה	שמח
כהן בחתן תורה או בראשית	שמח
עליית כהן בעליית שני	שנ
עליה לתורה לשני אחים	שנ
דיני אמירת משיב הרוח ומוריד הגשם	שנ
הזכרת גשם בברכת מחיה המתים	שנ
כיצד הוא הכרזת השליח ציבור	שנא
נוסח ההכרזה	שנא
הכרזה באמצע התפלה	שנא
שלא יקדים היחיד להתפלל מוסף לפני הציבור	שנב
שכח ולא הזכיר גשמים בחורף	שנג
נזכר באמצע הברכה	שנה
נזכר לאחר שסיים את הברכה	שנו
נזכר בתוך החתימה	שנו
ספק אם הזכיר ההזכרה הנכונה	שנו
אמירת משיב הרוח ומוריד הגשם תשעים פעם	שנו
דיני קידוש וסעודה בין תפילת שחרית למוסף	שנו
קידוש לפני קריאת התורה	שנו
אכילת פירות וכדו'	שנח
אכילת קוגל תפוחי אדמה	שנח
אכילת קוגל איטריות יותר מכביצה	שנח
איסור תענית עד חצות בשבת קודש	שנט
דיני ומנהגי ההקפות	שנט
הקפת הבימה	שנט
הקפות סביב ס"ת בלא בימה	שנט
הקפה סביב תנ"ך	שנט
הקפות בשעת קריאת התורה	שם

הקפות סביב בנין בית הכנסת שס
מניין ההקפות שס
עמידת אדם ירא שמים ליד הס"ת שס
רקידה לכבוד התורה שסא
מחיית כפים בסעודת שמחת תורה שסא
מעלת השמח והרוקד בשמחת תורה שסא
קניית ההקפות שסא
הפניית גבו לספר תורה בזמן הריקודים שסב
הגבהת ס"ת בשמחת תורה שסב
נשים בספר תורה שסב
הקפות בס"ת פסול שסג
הבאת ספרי תורה שסד
עמידה בפני ספר תורה בזמן ההקפות שסד
זקנים וחולים שסה
צורת הפתח שסה
סמיכה כעמידה שסו
הראויים לרקוד ולקחת ספר תורה שסו
לתת ספר תורה לקטן שסו
גוף נקי למי שמחזיק את הס"ת שסו
לקחת ס"ת ולא למאן שסז
הקפות שניות שסז

סימן מ"ב

בקשות בשמחת תורה שחל בשבת שסט

סימן מ"ג

שמחת תורה – השמחה בסיום התורה שעב

סימן מ"ד

מכתב על הספר מועדי קודשך - בענין טעם ההקפות בשמח"ת שפב

סימן מ"ה

בגדר הדין כל פסוקא דלא פסק משה אנן לא פסקינן שמחת תורה שפג

סימן מ"ו

האם אבל מותר להקיף בשמחת תורה שפה

סימן מ"ז

השתפפות אבל ובני האבל בהקפות שניות שיצא

סימן מ"ח

האם צריך עשרה בשעת ההקפות בשמחת תורה שיצד

סימן מ"ט

רקידה ומחיית כפים בשמחת תורה ובשעת הסעודה שיצו

סימן נ'

למה קופצים במשה אמת תב

סימן נ"א

מדוע קוראים ההפטרה של שמחת תורה בעניין וזאת הברכה תד

סימן נ"ב

סימנא טבא בפרשת בראשית הוי הפסק או לא תו

הקדמה

ישתבח הבורא ויתהלל היוצר אשר זיכני להגות בתורה הקדושה ותוך כדי לימודי בטור ושו"ע ונו"כ חנני בשאלות נחוצות ומעשיות, ולהעלותן על שולחן מלכים מאן מלכי רבנן, ותהילה לק-ל הנני זוכה לעמוד בקשר רצוף עם תלמידי חכמים וגדולי הדור שליט"א אשר משיבים על ספקותי בעין יפה.

והנה בס"ד זכיתי לקבל תשובות נפלאות מהגאון הבהיר רבי **יוסף אביטבול** שליט"א מח"ס שערי יוסף וש"ס.

וכדי שלא למנוע טוב מבעליו אמרתי מיגו דזכי לנפשיה, זכי נמי לחבריה, ויש בזה תועלת להראות איך שבכל סעיף בשו"ע אפשר להתעמק ולחדש היכי תמצוי ונפק"מ להלכה, ולחקור בשורש טעם שבכל הלכה והלכה, וקוב"ה חדי בפלפולא דאורייתא, ותן לחכם ויחכם עוד, שיהיה לסיוע גדול לעיין בהלכה היטב, שכל איש מישראל חייב להתנהג כפי ההלכה על כל צעד ושעל בכל עת ובכל שעה.

וזכיתי בזכות שאלותי שחנני השי"ת ברחמי העצומים, שנתחדשו הלכות, והנהגות רבות וישרות בדקדוק ההלכה, וזה חלקי מכל עמלי. והנני מודה מאד מאד לקוב"ה שנתן חלקי בתורתו לעולם ועד. והנני בתפילה אליו, אנא אל תעזבני לנצח, ואזכה תמיד להיות מאלו שמזכים את הרבים, ומגדילים תורה להאדירה לשם שמים. אכ"ר.

וקראתי שם החיבור "גם אני אודך" כשאר החיבורים שהוצאתי לאור בס"ד משום ששמי גמליאל, ואני אומר זה הפסוק בפסוקים לשמות אנשים בתהלים (ע"א, כ"ב): "גם אני אודך בכלי נבל אמתך א-לקי אזמרה לך בכינור קדוש ישראל".

וביאורו שגם אני אודה לה' על החידושים שחנני ברוב רחמי וחסדיו.

ואסיים בתפילה "יוצרי הבינני מורשה להנחיל" שאזכה להנחיל מורשה זו תורה לדורות עולם, ולהגדיל תורה ולהאדירה, ויתקיים בנו מקרא שכתוב "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", אמן כן יהי רצון.

בברכת כהנים באהבה, כעתירת
גמליאל הכהן רבינוביץ
מח"ס "גם אני אודך"
ו"פרדס יוסף החדש" על המועדים

דברי פתיחה

ישתבח הבורא ויתהלל היוצר אשר זיכה אותי הקטן להגות בתורה הקדושה ובהלכותיה, וזיכני בס"ד להשיב להגאון הנודע רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך ופרדס יוסף החדש על המועדים ומחבר הקבצים שבט הכהונה, ועורך הקבצי מה טובו אוהליך יעקב, אשר הספרים נודעו בכל עולם התורה וההלכה.

ואכתוב עתה במעלת דקדוק במצוות ובפרט במצוות ארבעת המינים, וכמבואר בגמ' בסוכה דף מא ע"ב שרבן גמליאל קנה אתרוג באלף לזוז, והקשתה הגמ' מדוע כתוב שקנה את האתרוג באלף זוז, ויישבה הגמ' "להודיעך כמה מצוות חביבות עליהן". וכמבואר בגמ' בב"ק דף ט' ע"ב, ובשו"ע סי' תרנ"ו ס"א.

וכתב בביכורי יעקב בהקדמה לסי' תרמ"ה וז"ל: ישתבח אב הרחמים דורנו רוענו נקדש המקדש ישראל במצוותיו ובפרט במצוות ארבעת המינים המרמזים לד' אותיות שמו הגדול, ולכן מאוד יש לזיזוהר במצוה זו, ויכבד ה' מהונו, ואל יחוס על ממונו, וכתב מהר"י לולב בגימטריא ל"ו ל"ב כנגד ל"ו צדיקים, ול"ו מסכתות, וכנגד התורה המתחלת בב' ומסיימת בל', ומספרו ס"ח כמנין ת"ק, ואתרוג מספר תר"י ועם ג' מינים תרי"ג, ששקול כנגד תרי"ג מצוות, ומהרי"ל כתב מי שקונה אתרוג ולולב יפיע זוכה לחיים בעוה"ז ובעוה"ב. עכ"ל. וכן הו"ד המהרי"ל בבאר היטב סו"ס תרמ"ח. ונאמרו בזה כמה טעמים מדוע מהדרים דוקא במצוות ד' מינים, עי' בגליוני ה"ס לר"י ענגל סוכה דף כט ע"ב, וברמב"ם במורה נבוכים ח"ג פרק מ"ג, ובערוך השולחן סי' תרמ"ח סכ"ט, ובס"א.

וכתב בספר יסוד ושורש העבודה עמ' תקסא שמי שחננו השם וסיפק בידו לקנות אתרוג לעצמו מוטל עליו החיוב לקנות אתרוג הכשר והמהודר ולולב ומיניו ולצאת בהם יד"ח. ועוד הביא שם בשם האבודרהם וז"ל: ואומר במדרש שכל המקיים מצוות אתרוג עם שלושת המיני כאילו קיים כל המצוות, והטעם מפני שחשבון האתרוג עם שלושת המינים עולה למנין תרי"ג. עכ"ל.

ובספר פלא יועץ אות ה' בהידור כתב בזה"ל: הידור מצוה מורה על האהבה כי העובד מיראה אינו מבקש אלא לצאת יד"ח, אבל העובד מאהבה מפני רוב החיבה מדקדק בה שלא תחסר כל בה, והמוסיף להתנאות זה לו למופת ולאות שהוא אה את ה' בכל לבבו ובכל מאודו ומרבה בכבודו, ומה מאוד יבוש ויכלם לעוה"ב האיש אשר הוא מקפיד על מלבושו וכלי תשמישו ובחי דירתו שלא יהא בהם קרוע ומטונף וכדו' ומייפה ביתו בסיד וציורים וכיורים ובמצות ה' אינו מקפיד על קרעים וכיורים ואשרי האיש האוהב את קונו ומכבד ה' מהונו ומרבה הוצאות על המצוות להתנאות ישא ברכה מאת ה' צבאות. עכ"ל. וראה עוד בסדר היום מש"כ בזה, והאריכו בזה הפוסקים.

ודנו הפוסקים אם צריך לבטל זמן של תלמוד תורה כדי למצוא ד' מינים מהודרים, ובשו"ת אז נדברו חלק יג סימן סג כתב שלא יבזו על זה זמן ויברך על של חבירו ע"ש, ובספר ארבעת המינים כהלכתם כתב בשם החזו"א שאמר שהוא מחפש ד' מינים שיהיו כשרים והידורים אינו מחפש, ושכעי"ז אמר לו הגר"ח ק, ע"ש, וכעי"ז הו"ד הגר"צ אבא שאול זצ"ל בספר אור לציון חכמה ומוסר ח"א ע"ש.

וידוע מה שרבים מהדרים הידורים רבים בד' מינים, ומוציאים אלפי שקלים, ודולרים, מה שלא מהדרים בכל המצוות, מרוב חביבות למצוות ד' מינים, ורבים מוציאים הרבה כסף על הידורים שונים שלא הזכירו במשנ"ב, ואח"כ אתרוגם נמצא חסר, וחשיבות גדולה מאוד ללמוד את הלכות ד' מינים, עם הלמעשה, כדי לקנות ד' מינים מושלמים.

ונסיים בהודאה לבורא עולם, שיזכני לכתוב את החיבור הנ"ל, והנני בבקשה על העתיד שיזכני להמשיך לשבת בבית המדרש ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא בישוב הדעת.

אשא עיני על ההרים, אל תקרי ההרים אלא אל ההורים, לאבי מורי הגאון רבי חיים בנימין אביטבול שליט"א מראשי ישיבת תפארת עובדיה בבני ברק, ומרבני רמת גן, ובת ים, אשר הדריכני בדרך התורה והמוסר, ועמו אמי מורתי הרבנית תליט"א, וחמין ושמן שסכתני אמי בילדותי הן שעמדו לי (חולין כד:), תהי ברכת ה' עליהם, ויזכו לרוות נחת מכל ילדיהם, באורך ימים ושנות חיים בבריאות גופא ונהורא מעליא, עד ביאת משיח צדקינו אכ"ר.

וכמו כן אודה למו"ח הגאון רבי שמואל יאיר שליט"א במח"ס משנ"ב תפארת, ורב המרכז התורני נאווה תהילה ברמת גן, ורב בית הכנסת פרדס ניסים בבני ברק, וכמו חמותי הרבנית תליט"א היא רעוא מן שמיא שיזכו לאורך ימים ושנות חיים עד ביאת משיח צדקינו אכ"ר.

נות בית תחלק שלל, שפתי לא אכלא מלברך את רעיתי היקרה, אשת החיל, מנשים באהל תבורך, נוות ביתי תחי' העומדת לימני בכל עת, ומאפשרת לי ללמוד בהשקט ובשלווה מתוך הרחבת הדעת, וזכות התורה תעמוד לנו לעד ולעולמי עולמים שלא תפסק התורה מפי זרעי ומפי זרעי עד עולם, ונזכה לגדל את בני בכורי חיים נ"ו ובני שמואל נ"ו, ויהי רצון שאזכה לרוות מהם דנחת דקדושה, ושיזכו להיות גדולים בתורה כל ימיהם.

ואסיים בהודאה ובשבח לשמו הגדול שיזכני לשבת וללמוד תורתו הקד', ויהי רצון שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ותאיר עיני במאור תורתך הקד', ותצליני מכל מכשול וטעות, גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, ומה ששגיתי כבר העמדיני על האמת.

ד גם אני אודך

ויהי רצון לפני השי"ת שלא תיפסק התורה הקדושה מפיו זרעינו וזרע זרעינו עד עולם, להיכנס בברית השי"ת ולקבל עול מלכות שמים, ולזכות את הרבים בדבר ה' זו הלכה.

ויהי רצון שאזכה להוציא את שאר חיבורי אשר הם בכתובים, לאור לעולם, ולחדש עוד בתורה הקדושה ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, וזכות התורה הקדושה תעמוד לי ולזרעי עד עולם, ונזכה לגאולת עולמים, במהרה בימינו אמן.

ויהי רצון זכות התורה וזיכוי הרבים תעמוד להגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א ולזרעו, שלא תמוש התורה מפיו ומפיו זרעו עד זרע עולם, ויזכה עוד להגדיל תורה ולהאדירה, בהפצת התורה, ובחשיבות לימוד ההלכה "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא" וידעת ההלכה בכל מקום ומקום, ויהי רצון שיזכה להדפיס עוד כעשרים כרכים [אשר עומדים ומוכנים לדפוס] אשר זיכני השי"ת להשיב, וע"י זה נזכה לגאולה הקרובה במהרה בימינו אמן.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן א'

נקודות שחורות בחוטם

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס שערי יוסף וש"א"ס.

אכתוב לכת"ר שליט"א על מה שנשאלתי עמ"ש"כ בגליון פסקים והלכות שיש חילוק היכן נקודות שחורות פוסלות, האם הוא לכו"ע.

בשו"ע סי' תרמ"ח סי"ב מבואר להדיא "מחוטמו ואילך דהיינו ממקום שמתחיל לשפוע עד הפיטמא, פוסל חזזית וכל שנוי מראה בכל שהוא ויש מי שאומר דהוא הדין שיבש פוסל שם בכל שהוא". וכתב במשנ"ב סקמ"ה וכל שינוי מראה כגון שחור ולבן כמבואר בסט"ז.

ובשו"ע בסט"ז מבואר "אם הוא שחור או לבן במקום אחד פוסל ברובו, בשנים או בשלושה מקומות דינו כחזזית לפסל אפילו במיעוטו". והיינו דוקא היכא שהוא בגוף האתרוג משא"כ בפיטמת האתרוג אף נקודה אחת שחורה פוסלת.

ובחזו"ע עמ' רנח העתיק דברי השו"ע והיינו דוקא למטה משיפוע האתרוג, ולא בחוטם האתרוג.

וגם מה דכתבתנו שם שיש חילוק בין סוגי הנקודות ובחזו"ע שם לא ירד

לחילוקים הנ"ל. וכן מפורש בילקו"י עמ' שמו ובשמח להדיא שיש חילוק היכן הנקודות, וצריך לדעת שהחזו"ע לפעמים לא ירד לכל החילוקים ופרטי הדינים, ורק האריך בכמה נקודות בהלכות, וכגון הכא, ולכן חובה ללמוד בילקוט יוסף, [וכמו שתמיד הראש"ל שליט"א אומר ללמוד חזון עובדיה וילקוט יוסף, וכוונתו לזה העניין שבילקו"י הדברים מבוארים אליבא דהלכתא].

ויסוד הדברים, בשו"ת המבי"ט ח"ג סימן מט וז"ל: וכן באתרוגים שלנו שהוא מצוי ליגדל בהם נקודות קטנות כל שהן אינן גרב שמה שהוא כעין גרב הוא שמעצמות האתרוג הוא נולד אותה הנקודה כמו תפוח או סרוח או מנומר או ירוק וזה שאנחנו קוראים חזזית אינו מרעותא של האתרוג אלא מן הקוצים ברקני' שבאילן האתרוג שעוקצין בו ובאותה העקיצה כשהוי גדל באילן משתנ' מקו' העקיצה ונעשה מקומה כמו אדום וקורין אותו חזזית ואינו אלא מצד העקיצה לא מצד ריעותא שבאתרוג שנקר' חזזית כמו גרב שבאד' דמתרגמינן חזון שהוא מרעותא שיש באד' תוך גופו וממנה פורח לחוץ אותו גרב שהוא חזזית ואפילו בחזזית

עצמה שהוא כעין גרב אינו פסול בכל דהו אלא כשהיא כל דהו שיש בו ממשות שמקומו ניכר במשמוש כמו שכתוב באורח חיים סימן תר"מח וכתב הרא"ש שמקומו ניכר במשמוש שהוא גבוה משאר האתרוג וזה שקורין חזוית באתרוגין שלנו רוב אותם שיש בהם כל שהו אינו ניכר מקומן במשמוש ואינו גבוה משאר האתרוג אינן פסולי וטוב הוא ליצא בהן ידי חובה שהוא קנוי בממונו מלרדוף אחר זה שאין בו אח' מאלו ואינו שלו וצריך שיקנהו לו במתנה ואולי אינו גומר בלבו להקנותו ונמצ' שאינו יוצא ידי חובת נטיל' לולב ואתרוג וגם הקונה אותו להידור מצוה לא היה לו רשות לתת ולהוסיף על יותר משליש במצוה אם הוא סבה להעלו' ערך האחר' הכשרי' שאינם כל כך מהודרי' כמוהו אעפ"י שאמרו עד כאן משלו מכאן ואילך של הב"ה שיוסיף לו הב"ה בחייו היינו כשאינו סבה ליקר האחר' אלא לפרסום הידור המצוה כמו ר"ג שקנה אתרוג באלף זוז ונוכל לומר ג"כ כי לא קנאו על ההידור אלא שבאותה שנה לא נמצאו אלא מועטי' כשרים וענין הדור המצוה אינו מעכב מן התור' אלא לכתחלה שצריך האדם להתנאות לפניו במצוה כמו שדרשו על זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצוה וכו' ואפי' באתרוג שכתוב הדר אינו לענין הידור אלא להודיע אי זה פרי עץ הוא שהוא הדר משנה לשנה והוא אתרוג ומשום דפשטיה דהדר הוא לענין הידור

באתרוג החמירו חכמים לפסול חזוית משום שאינו הדר כמו שכתב הרא"ש ז"ל וכתב שהירושלמי סבר שאפילו בהדר לא מיפסל אלא ביום ראשון כיון שנר' שפיסלו הוא מדרבנן מקלינן בספקא דהדר שהרי נקלף ונשאר כל שהוא ממנו כשר וזה אינו הדר. ואלו האתרוגים שלנו שאנחנו רגילים לפסלם משום חזוית כל שהוא רובם אינם נרגשים במישוש וגם אינם אלא בנקודה אחת ואפילו שנקרא אותה אבעבוע אינה חזוית כיון שאינ' בשני אבעבוע' כמו שכתב רש"י ז"ל ואינו נרגש כמו שכתב הר"אש ז"ל ואין מי שיחלוק עליהם וכתב באורח חיים על מקום שמתחיל לשפץ ואם עלתה בו חזוית בענין שפסל שנר' שיש ענין שאינו פוסל אפילו במקום שמתחיל לשפץ והיינו שאינו אבעבועות ואינו נרגש במשוש כמו שכת' הוא למעלה גם יש ספק ומחלוקת בענין חוטמו אם הוא מעובי גובהו עד הפטמת פוסל חזוית כל שהו או בעובי גובהו שנראה שם לענין יותר וכו' שכתב הרא"ש משמע מתוך פי' רש"י ז"ל שאין כל השיפוע עד הפטמת נקרא חוטם אלא עובי גובהו שממנו משפץ ויורד וזה שאנחנו רגילים לקרוא חזוית כשהוא למטה יותר ממה שכתב רש"י בחוטם אפילו שיהיה חזוית הוא כשר שאין פוסל חזוית כל שהוא אלא בחוטם. עוד אני אומר כי אפילו שהיה חזוית זה שהוא מצוי באתרוגים שלנו אינו נקרא כל שהוא אלא כשנראה

כתב שבמקום שהאתרוג שוכב על קוצים גדל חזזית, והביאו הא"ר. עכ"ל, וכן כתב בספר בית השואבה אות נט.

ומ"מ כתב לדינא בשו"ע הרב סימן תרמח סעיף כג וז"ל: אין החזזית ולא שינוי מראה פוסלין אלא אם כן נולדו מעצמות האתרוג אבל אם מחמת שעוקצים אותו קוצים נעשו בו מקומות אדומים ועקומים כשר וכן אותן חזזית שקורין בלא"ט מו"ל יש להכשיר אפילו יש בהן ממשות שמקומן ניכר במישוש היד שהן גבוהין מהאתרוג לפי שהן נחשבינן ג"כ מראה אתרוג מאחר שרגילות הוא להיות כך הרבה אתרוגים אין זה שינוי גדול עכ"ל.

ובביה"ל ד"ה אבעבועות וז"ל: עיין במ"ב מש"כ דדוקא כשנולד החזזית מעצמות האתרוג וכו' ועיין בא"ר שהביא מאגודה דבמקום ששוכב על קוצים גדל בו חזזית ונדחק ליישב בשע"ת דשם הוא גבוה משאר אתרוג ולשון המבי"ט דחוק לפ"ז ובבכורי יעקב יישוב בפשיטות כיון שחזזית הוא מה שנולד ע"י עיפוש הפרי הן בתלוש הן במחובר כמו שכתב התו"ט פ"ג דסוכה א"כ דרך הוא דבמקום ששוכב על הקוצים מדלא שולט שום אויר שמתעפש שם ונולד שם חזזית ומזה מיירי האגודה אבל מה שנעשה עקום ואדום ע"י עיקוץ וקוצים אין בזה עיפוש וריקבון ולכן אין זה חזזית וכשר עכ"ד. עכ"ל. ונראה מדבריו דיש להתיר בזה אף נקודות שבאו ע"י קוצים, וכן

לכל אדם א' שאינו הדר אבל באתרוגים שלנו שרוב אלו שאנו קוראי' חזזית אינם נראים לעין מחמת דקותם וצריך להסתכל בהם הרבה כדי שיהיה נרגש בראיה שאדם אחד רואה האתרוג כלו הדר בלי שום רושם ואדם אחר שיש לו ראיה זכה יותר רואהו אינו נקרא זה כל שהו והדר נקרא למי שהו' בידו כי מראית עיניו עד ידו אינו נראה אלא כשמסתכל בו הרבה וכל שכן אחרים שרואים אותו אפילו הם אצלו שאינם מרגישים בו כי אם בהסתכלות טוב ונקרא הדר ובמה שכתבתי ימצאו אתרוגים הרבה כשרים לכתחלה ולא יצטרכו לצאת ידי חובת באתרוג א' של איש א' ושילכו אליו רוב עם רובם הדיוטות לצאת ידי חובת כאלו האחרים שלא נטלו אותו לא יצאו ידי חובתן וחסרון וחרפה גדולה היא לעיר מהוללה בארץ ישראל מקהלות קדושות כחכמים רבים ומפורסמי' כן ירבו שיאמר כי לא נמצא בכל הקהלות אתרוג כשר אלא אותו אתרוג בהיות בעיר גנות ופרדסים שיש בהם ריבוי אתרוגים כשרים והלוקטים אותם הם מחבאי' הטובי' ומיקרים אותם ונ"ל כי בענין מה שכתבתי ימצאו אתרוגי' כשרי' הרבה ומי שירצה להוסיף שליש בהידור או יותר יש לו שכר טוב ולא יצטרך שילכו אליו אחר שיהיה לכלם אתרוג כשר. עכ"ל.

ואמנם בברכי יוסף סק"ב כתב ע"ז וז"ל: ויש להחמיר כי באגודה

העלה לדינא בחזו"ע סוכות עמ' רסא, והביא מש"כ בכנסת הגדולה בשם המבי"ט הנ"ל, ובילקו"י ד' מינים עמ' שנג.

נקודות מריסוס

ותבנא לדינא לגבי נקודות שחורות מריסוס, שע"פ הנ"ל שמעיקר הדין אינם פוסלות את האתרוג, כיון שאינם מגופו של האתרוג. וכן הוא לפי דעת הביה"ל, וכמו שכתב במשנ"ב שם סקמ"ט, וא"כ אף לדעת המשנ"ב יש להתיר נקודות מחמת ריסוס. [נפלא על מה שיש שכתבו בשם המשנ"ב דיש להחמיר בזה].

ואמנם בחיי אדם כלל קנא סעיף יא כתב "אלו הן מראות הפוסלות באתרוג, שחור או לבן, ודינו כחזוית (בסי' ח), ויש שהבינו מדבריו שנראה מדבריו שגם נקודות מריסוס פסולות כיון שיש בו שינוי מראה, ואמנם אין שום הכרח בדבריו.

וכן הו"ד הגרשז"א בהליכות שלמה סוכות פ"י ס"כ שמראה שחור שאמרו בשו"ע סי' תרמ"ח סט"ז שדינו כידין חזוית אין אלו הנקודות השחורות המצויים כיום אלא א"כ הוא חלק מבשר האתרוג גופיה שחור, ומה שיש לחוש בנקודות השחורות הואר מדיין שינוי מראה, ע"ש.

וכן בקנו' לקיחה תמה עמ' כב הו"ד הגר"מ פיינשטיין זצ"ל שיש להתיר

בנקודות שחורות המצויות שאין זה מעצמות האתרוג רק מחמת דבר חיצוני שנדבק באתרוג ע"ש. וכן הו"ד הגרנ"ק בחוט שני סוכות פרק יד ס"ג שהנקודות השחורות מהריסוס אינם פוסלות ע"ש.

ובאורחות רבינו מהדו"ח ח"ג עמ' סט הובא בשם הקה"י שאינו פוסל, ואמר שם שאפשר להסירם שזה דבר שנדבק מבחוץ ומומחה יודע איך להורידם אף שלא יורדים אצלו ואצלי, וכן יעו"ש עוד שאמר לו הקה"י שמסבר שזה דבר הבא מבחוץ ואינם פוסלים אף שקשה להסירם וחושב שזה בעל חיים וכמה פעמים הסירם וברור לו שכשר אף שנשארו, ע"ש.

ויש לדעת להבחין מהו מכח גורם חיצוני ומהו אינו חיצוני.

ואמנם הו"ד מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל בספר תורת ד' מינים סימן כג סי"ב בהערה כה שאם הן נדבקו לאתרוג עוד בהיותו קטן וצמחו עמו יש להחמיר לכתחילה משום שיתכן שזה נחשב כעצמות האתרוג ולא דבר חיצוני. ע"ש, וכן הו"ד הגר"ש וואזנר זצ"ל בקובץ בית לוי תשנ"ד עמ' כא שגם בנקודות שחורות שנגרמות מריסוס יש להחמיר שנשחבות שינוי מראה, אך היינו דוקא אם נראות להדיא.

ובשו"ת שלחן הלוי סימן יד כתב ג והנה יש שרצו לטעון שבמקום שסיבת הנקודה השחורה היא משום ריסוס כימי שאז הוא יותר גרוע

דבלי כל הנ"ל אין לדאוג כלל על מה שרואים הרבה פעמים שיטוח נקודות דקות סביב למקום הפיטם שזה מטבע הפיטם כי דרכו להגדל עם אחוזת מרעהו העומדים סביביו ואין שום מקום אף למחמירים ומדקדקים לחפש אחר אתרוג אחר בלי אלו ואקווה בע"ה בזו יצאתי ידי חובתי להקל. עכ"ד.

ולכן בנקודות שחורות שאפשר להורידם אינם פסולות מעיקר הדין. וכמו שכתבנו שם בגליון, אבל יש נקודות שחורות שהם גורמות לחסר, ובזה הם פסולות אף לדעת החזו"ע. [ונדפסו הפסקים לקמן בסוף הספר].

בברכת התורה

יוסף אביטבול

מח"ס שערי יוסף וש"א"ס

פה עיה"ת בני ברק

מהנקודות הטבעיות דלעיל וזה אפשר להיכר בנקל ע"י בקיאים לדבר והטעם דהנשחת ע"י ריסוס כימי הרי זה קלקול שנתקלקל האתרוג מבריייתו הטבעית ויותר מסתבר לפסול מחמת קלקול ממה שבא בטבע האתרוג ולדעתי הדבר להיפך כי מה שיצא ע"י הריסוס אי אפשר לומר שעל ידו נעשה תואר האתרוג לאתרוג כושי ולכנות לו שם תואר חדש אף בכמות קטנה כי אילו היה מקום לחשוד על זה היה בלתי אפשרי להגדיר הכמות אימתי יצא האתרוג מטבעו הכשר ונכנס לגדר הפסול והמשונה אבל מה שבא ע"י קלקול דק מאוד לא השפיע על תואר האתרוג להקרא ע"י שם אחר והקלקול בעצמו אין בו משום חסר ואין בו משום הדר ואין לחשוש עליו כלל ד', ודע

סימן ב'

בלאטלעך באתרוג האם פסול בזמנינו

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גַם אֲנִי אוֹדֵךְ וש"ס.

אודות השאלה לגבי כשרות אתרוג עם בלטלעך המצוי בזמנינו.

הנה בלאטלעך נוצרים באתרוג על ידי חיכוך מהעץ ששורט את הקליפה הירוקה ויוצר ריר דביק שמכסה את מקום הסדק, וכבר נשאלו בזה הראשונים.

בשו"ת תרומת הדשן סימן צט נשאל בזה וז"ל: שאלה: אתרוגים שיש להם נקבים גדולים שנראה בהם חסרון, אלא שאותם נקבים נעשים בעודן באילן בשעת גידולן ע"י קוצים, יש להכשירן למצוה או לאו.

והשיב שם כמה טעמים להתיר.

(א) יראה דנהגו בפשיטות להכשיר ואף על גב דכתב בסמ"ק דנהגו פסול בחסרון כל שהוא. הך חסרון דמתחילת ברייתו הוא לא פסלי. ונראה קצת סמך מזה מן התלמוד פ' לולב הגזול (סוכה לו ע"ב). דמוקי ההיא דגדלו בדפוס ועשאו כברייתא כשר, דעבדינהו דפי דפי ואין חסרון גדול מן ההפרש דאיכא

ביני דפי. ואפ"ה הואיל דמתחילת ברייתא כך הוא שרי וכשר.

(ב) עוד נראה ראייה מהא דמדמה תלמוד התם פסולי אתרוג לטריפת הבהמות. דקאמר אי נקלף תניינא פי' תניינא גבי טרפות הגלידה טריפה, אי נסדק תניינא פי' כגון נסדק הגרגרת ולא נשאר אפילו חוליא אחת למעלה ולמטה, ואי ניקבה תניינא פי' ניקב קרום של מוח, כך פי' רש"י. אבל אשירי פי' דניקב תניינא בפנים אחרים. אמנם כתב דמדמין פסולי האתרוג לטרפות. וכן כתב בהגה"ה במיימון, דכי היכי דגבי טרפות אם נשתייר בגלודה כשירה, ה"ה גבי אתרוג אם לא נקלף כולו כשר, ולא כפרש"י. הא חזינן דלפסול ולהכשיר מדמינן לטריפה. וגבי טרפות כתבו התוס' בפסקי תוס' שם סימן קמאדריאה שנראה חסירה, שיש בה קמט וסדק אם עולה בנפיחה, ועור ובשר קיים כשירה. והיינו כנ"ד שחסרון של האתרוג הנעשה לו בשעת גידולו, עורו ובשרו קיים כשירה. אבל לכל מה שיחסר לו לאחר שנתלש, א"א שיהא עורו וגופו קיים וק"ל. ואף על גב דאם חסרה האונה אחת אפילו מתחילת ברייתא טריפה. התם משום דבהמה חסירה אבר אחת, כי כל בהמה נחלקה

ובמהרי"ל הלכות אתרוג והו"ד בדרכי משה כתב בזה"ל: עלת החזוית על פני רובו פסול אמר מהר"י סג"ל היינו הכתמים לבנים דנראו באתרוג ויש מהן שבאין מן העלין או ענפי האילן ואינן פוסלין סימן חזוית דפסול היינו שהן גבוהין והאתרוג שקוע ביניהן עכ"ל, ובדרכי משה שם כתב שאם ניכר במשמוש היד הרי האתרוג הנ"ל פסול.

ובמהרי"ל כת"י הוצאת מכון ירושלים עמ' שצט כתב בזה"ל: אבל פעמים רבו נמצאים באתרוג כתמים לבנים והן שוין לגוף האתרוג או שקועים ממנו לא גבוהין ולא עמוקין מגופו, אינם פוסלין, כי הם באו במה ששכב על האתרוג על עלי האילן או על ענפיו, וכן לשון הרא"ש חזוית שפוסל הוא כעין אבעבועות דיש בהן ממש שמקומו ניכר במשמוש היד שהוא גבוה מן האתרוג וכו' עכ"ל.

כתב בשו"ע סי' תרמ"ח סי"ג כתב בזה"ל: חזוית הוא כמו אבעבועות, ויש בו ממש שמקומו ניכר במישוש שהוא גבוה מאתרוג. עכ"ל, וכתב שם ברמ"א ולכן יש להכשיר אותו חזוית שקורין בל"א מו"ל, לפי שאינן גבוהים משאר האתרוג (מהרי"ל); ויש מי שכתב דיש להכשירם מטעם דנחשבים מראה אתרוג, מאחר דרגילים להיות הרבה כך (ת"ה סי' צ"ט). עכ"ל.

לכמה איברים. אבל אתרוג שאין בו איברים והכל גולם אחד, אין חסרון שעור ובשר קיים פוסל בו. אפס אין להכשיר מטעם זה, אותם חזוין שקורין פלא"ט מא"ל, שבאים מן העלים ובאילן, משום דשכיחים ורגילים לבא באתרוגים, כי היכי דמכשרין לגבי יותרת דביני וביני, הואיל וכל הני חיוי ברייתא הכי אית להו. וכן אונה העליונה שדרכה להתפצל לא מטרפינן, דנראה דלא מדמינא ופסולים, משום דסוף האתרוג לירקב בשביל כך, כגון נקלף וניקב וחסר, דהיינו מעין טריפות דמטרפי נמי משום דסופו למות. אבל פסול דחזוית באתרוג מטעם הדר איפסול, כך כתב אשירי. ואין לחלק בזה משום דמתחילת ברייתו כך היה, דאינו מהודר מעיקרו נמי לאו הדר מיקרי וק"ל. עכ"ל.

ג). עוד כתב שם שהרי הוא מראה אתרוג, וסיים שם עוד בזה"ל: אמנם העולם נוהגים בפשיטות להכשיר אותו פלא"ט מא"ל, ואפי' שהן מורגשים במשמוש יד. ואפשר דסמכינן אהא דכתב אשירי חזוית דפסול היינו חברבורות שמורגשים במשמוש היד. וכתב אח"כ בשם הראב"ד, דחזוית איכא ממראה האתרוג כשר. והני פלא"ט מא"ל שכיחי ורגילי, חשיבי מראה האתרוג, ולא מיקרי אינו הדור משום כך וצ"ע. עכ"ל. והו"ד בב"י סימן תרמ"ח.

והעולה מדברי הרמ"א שבאתרוג שיש בו בלעטלע"ך כשר, מב' טעמים, א' כיון שאינם גבוהים משאר האתרוג, ב' שנחשבים מראה האתרוג כיון שרגילים להיות באתרוג, וכתב שם בבית"ל ד"ה דנחשבים מראה אתרוג, בשם הגר"א שאע"פ שאין מראה האתרוג שווה לשאר מקומות האתרוג, מ"מ הואיל והוא נחשב למראה האתרוג כשר. ומדברי הביה"ל דיש מקום להתיר אף שאינו שווה למראה האתרוג, ומ"מ במשנ"ב שם סק"נ כתב, שלמעשה לפי הטעם הא' יש להחמיר בגבוהים מעל גובהו של האתרוג, ושהסכימו האחרונים שאין להתיר בזה, וכן כתב שם בשע"צ סקנ"ו, והעולה מדברי הרמ"א דלדינא יש להכשיר אותם בלעטלא"ך.

עוד יש להקל בזה כיון שהם דבר חיצוני וכן כתב בערוך השולחן סעיף לד וז"ל: וכן אם השינוי מראה הוא ע"י קוץ או עלה ובלשונינו קורין לזה בלעטל"ל או ריטל"ל דלאו כלום הוא דשינוי מראה אינו אלא מה שנעשה שינוי מעצמותו אבל מה שנעשה מקומו עקום ואדום מחמת הקוצים שעוקצים אותו כשר [מג"א סקי"ט] וה"ה לכל שינוי מראה הנעשה מחמת זה. עכ"ל.

ובשו"ת יביע אומר ח"ט חאו"ח סימן צב אות א' כתב בזה"ל: במערכת אתרוג אות ט. הנה אזכרה ימים מקדם, בימי חרפי מקדמוני, כי יבא אלי העם לדרוש אלקים, כי

ישאלוני משפטי צדק קרבת אלקים יחפצון, ובפרוס החג היו מביאים לפני אתרוגים כאלה שיש עליהם כעין קרום דק בחוטם האתרוג ובשאר מקומות שלו, כי הדבר מצוי מאד באתרוגים שאינם מורכבים, ואומרים שזה נגרם מהעלים הנוגעים באתרוג בעודם באילן, והיו חוששים בהם משום חזזית. והנה ידוע מה שפסק מרן הש"ע (בסי' תרמח סעיף יג): "חזזית היא כמו אבעבועות ויש בה ממש שמקומה ניכר במישוש שהיא גבוהה מן האתרוג". וכתב על זה הרמ"א בהגהה, ולכן יש להכשיר אותן חזזיות שקוראים מו"ל, לפי שאינם גבוהות משאר האתרוג, ויש מי שכתב שיש להכשירם מטעם שנחשבים מראה אתרוג, מאחר שרגילים להיות הרבה כן. ע"כ. ובשו"ת המבי"ט ח"ג (סי' מט) כתב ג"כ שכל שאין מקומן ניכר במשמוש ואינם גבוהות משאר האתרוג כשרים. וטוב לצאת בהם ידי חובה לכל מי שהוא קנוי מממונו מלרדוף אחר אתרוג שאין בו מכל אלו אצל חבירו שצריך להקנותו לו במתנה, ואולי אינו גומר בלבו להקנותו וכו'. והביאוהו האחרונים. ובהיות שראיתי כן הלכה למעשה כמה פעמים אצל הגאון הגדול רבי שמשון אהרן פולונסקי זצ"ל (שהיה רבה של שכונתינו שכ' בית ישראל, וידוע היה למורה הוראות מובהק, ומגדולי הדור הקודם), שהיה מורה ובא באתרוגים אלה להכשירם למצוה אפילו ליום ראשון של החג, ולכן הוה נקיטנא

בשפולי גלימיה דמר ואני ברגליו
אעבורה להורות להקל הלכה ולמעשה.
ואמנם הרה"ג החסיד רבי צדקה חוצין
זצ"ל היה מורה ובא להחמיר, אך
בשומעו שאני מורה להכשירם, היה
מפנה את שואליו אלי, והייתי מורה
להקל. ואף על פי שהפרי מגדים (אשל
אברהם ס"ק כד) כתב, שאתרוגים שיש
עליהם קרום דק ולבן, אין ראוי להקרא
חזזית, כי אם שינוי מראה, ומיהו דינם
שוה (והובא בכה"ח שם ס"ק צ), מ"מ
בראותי שהגאון הנ"ל לא חשש לזה,
וסמך על מ"ש הרמ"א שמכיון שרגילות
היא להמצא כן על האתרוגים הרבה
מאד, יש להכשירם (ומקורו מהתרומת
הדשן), גם אני סמכתי ראשי ורובי
להכשירם. והן עתה בראותי שגם הגאון
המחבר זצ"ל פסק להקל, והעיד בגודלו
שכן המנהג להקל, ששתי לקראתו
כמוצא שלל רב. ותאזוני שמחה. עכ"ל.

וראה בספר ארבעת המינים כהלכתם
עמ' קלא שסיפר לו הגאון רבי
יעקב ששון שליט"א שהגרע"י זצ"ל
היה מקפיד מאוד על אותם המהדרים
שנהזרים מאוד של איהיה כלל
בלעטלעך על הארתגו ומבזבזים לזה
זמן מרובה בחיפוש אחר זה והיה אומר
שזהו ביטול תורה ואין להחמיר בזה,
ושכן היה מעשה שקנה מרן זצוק"ל
עבור ת"ח אחד אתרוג שהיה בו
בלעטלעך ולא חש בזה ע"ש. ובילקו"י
ד' מינים עמ' שנז.

ובשו"ת אור לציון ח"ג פרק לה תשובה
ג', כתב אתרוג שיש עליו עלה
אחד בחטמו או כמה עלים למטה
מהחוטם הרי הוא כשר אלא שאינו
מהודר וטוב להזהר שלא יהיו העלים
מורגשים במישוש היד שהם גבוהים
מהאתרוג ואם אין בו עלים כלל או שיש
בו רק עלה אחד למטה מהחוטם הרי זה
כשר ומהודר ומי שבקי יכול לקלף את
העלים ולהכשיר את האתרוג לכתחילה
ובלבד שיזהר שלא לקלף אלא את
הקליפה החיצונה הדקה בלבד כדי שלא
יהא האתרוג חסר.

ולכתחילה יש להחמיר משום זה אלי
ואנהו וכן כתב ביוסף אומץ
סימן תתרלג שכתב שלא מיקרי הדר ורי
ביה הקריבהו לפחתך, וכן כתב
בהליכות שלמה פ"י הערה 74 שהידר
שלא יהיה שום שבלעטל"ך על האתרוג
שכיון שדבר זה פוגם בהדר האתרוג.

ובספר ארבעת המינים המהודרים עמ'
סה האריכו להוכיח שכל דין
בלעטלך שמצויים בזמנינו אין בהם
דמיון לחזזית ואין דינם כעצמות
האתרוג, ורק יש סוג בלעט"ל שמוכח
שהקליפה עצמה נשרטה היטב
והתקלקלה מעט ומעליו נמצא גלד
הבלעט"ל זהו המו"ל ובזה יש מקום
לפסול, אך אינו מצוי, ורק מדין אנוהו
יש מקום להדר בזה.

ויש לדעת הוא מהו עלים שהתייבשו
על האתרוג, ומהו עיפוש שנעשה

על אתרוג, ומהו אדום שנעשה ע"י קוצים וכיוצא בזה

ע"ז יותר ממה שמתקן ואין לעשות כן אלא ע"י מי שיש לו ניסיון רב. עכ"ד.

ובגדר בלעטל שנרגש ע"י מישוש היד, ובספר סוכת חיים סוכות עמ' שו כתב בשם מרן הגריש"א והגר"מ שטרנבוך שליט"א שסוברים שהכוונה היא שהיד נעצרת בעברה עליו כעין ההיא דחגירת ציפורן שהפירוש הוא שהציפורן נעצרת שם. יעו"ש, ואמנם בשו"ת שאל בני חלק ב' עמ' תשפ כתב ששמע מהגר"מ שטרן שליט"א שאם כשעוצמים את העינים וממשמשים באתרוג לא מרגישים את הבלעטל שפיר דמי, וכתב שם דברי הגריש"א והשיטה הנ"ל חדא היא, וע"ע באורחות רבינו ח"ב עמ' ערב, ובחוט שני סוכות עמ' רפא.

ויש להזהר שלא לפסול את האתרוג על ידי קילוף הבלעטלעך, כיון שלפעמים הבלעטל נמצאים עמוק בתוך האתרוג. וכמו שכתב בספר שערי חג הסוכות עמ' קו שיש בלעטלך שניתן לקלף מהאתרוג בזה סיכון שעלול לקלף קצה יותר מדאי ולפסול את האתרוג לנטילה ביום הראשון על כן עדיף להשאיר הבלעטל ולא לנסות להורידו כי בלעטל אינו פוסל האתרוג עפ"ר וכנ"ל בסעיף קודם ורק שאם מסירו האתרוג הוא יותר מהודר אבל מצוי שפוסלים את האתרוג ע"י הסרתו או לכה"פ מורידים הידורו על כן לא כדאי לנסות להסירו כי עלול לקלקל

ולגבי השאלה מה עדיף אתרוג נקי בלא צורה יפה או אתרוג עם בלעטל וצורה יפה

כתב בספר חיים וברכה וז"ל: הרבה בני אדם סוברים כשיש להם לקנות אתרוג שהוא הדר מאוד בתוארו וגידולו ומראהו אך יש בו איזה חשש פסול וגם יש לקנות אתרוג שאין בו חשש ופקפוק כל עיקר כי הוא נקי מכל, אך אינו הדר כ"כ בתוארו וגידולו בחורים יותר בזה שהוא הדר מאד וזה טעות כמו שכתב הלבושי שרד בספר כד הקמח סימן כג שקודם כל עיקר ההדור הוא אם אין בו חשש פסול ואח"כ משגיחין בהדרו בתואר ומראה עכ"ל, וכן כתב באלף המגן (סו"ס תרמח) וז"ל: וקודם כל צריכים להשגיח אם אין בו שום חשש ופקפוק כל עיקר ונקי מכל, ואח"כ משגיחין בהדרו בתוארו ומראהו כד הקמח סמן כג עכ"ל.

ואולם בספר אורחות רבינו ח"ג עמ' סט כתב בשם מרן החזו"א זצוק"ל היה מבכר אתרוג מהודר שגדולו נאה וצורת אתרוג אף שיש לו בלעטל קטן בחוטמו על אתרוג נקי לגמרי שאין גדולו נאה כראשון ונטל מרן את הראשון עם הבלעטל. יעו"ש, וכן הובא בשם החזו"א בספר אפיקי איל עמ' עב, וכן הו"ד הגריש"א בספר אשרי האיש או"ח ח"ג פרק א סכ"ה וסכ"ו,

האתרוג, ורק אם מרגישים אותם במישוש היד, פוסלים. (הסכמת הפוסקים) רבים מבני אשכנז מחמירים: אפילו משהו פסול. (עי' ברמ"א סי' תרמ"ח סי"ג ובמשנ"ב שם סק"נ כתב, ובשעה"צ סקנ"ו, ובשו"ת אור לציון ח"ג פרק לה תשובה ג', שטוב להחמיר בזה). אך רבים מקילים בבלעטלך שבזמנינו אף אם נמצא בגובהו של האתרוג כיון שאינו חלק מהאתרוג, (עי' שו"ע הרב שם סכ"ג, ובערוך השולחן שם סל"ד ובשו"ת יבי"א ח"ט חאו"ח סי' צ"ב אות א', ובקובץ מה טוהו אהליך יעקב ח"ד עמ' קלז בשם הגר"ש דבליצקי זצ"ל). אך כנתבאר שיש הידור מצוה "זה אלי ואנוהו" לקחת אתרוג מהודר א' א' ללא בלאטלעך. (וכנתבאר להדיא מדברי הפוסקים לגבי נקודות שחורות באתרוג, וביוסף אומץ סימן תתרג).

בלעטלך [שגבוהים בחוטמו של אתרוג וכנ"ל] שנמצאים מתחת לחוטם, יש אומרים שאם נמצאים במקום אחד כשר, ואם היו בשני מקומות ברוב שטח האתרוג או ברוב היקף פוסלים את האתרוג, ואף לבני ספרד שם שניהם במקום אחד [ופרודים אחד מהשני] יש להחמיר שהאתרוג פסול, אבל אם מחוברים אחד ליד השני, האתרוג כשר. (אזמרה לשמך בהל' ד' מינים). ואולם להלכה כנתבאר שרבים מקילים בבלעטלך שבזמנינו אף אם נמצאים בגובה האתרוג, וגם בדעת

שבלעטלאך שאינם גבוהים מהאתרוג כשרים ואפילו שיהיו מפוזרים בכל האתרוג דגם הפוסקים שפוסלים מנומר במראות כשרים בכל זאת מכשירים כמה בלעטאך שמפוזרים באתרוג, והטעם דמאחר ורגילים להיות כן אין זה בכלל מראות הכשרים שפסלו הפוסקים, אלא מראה אתרוג ובמראה אתרוג גם הפוסקים שפוסלים מנומר במראות כשרים, מכשירים מנומר במראה אתרוג, ולכן עדיף שיהיה אתרוג יפה שיש לו בלעטאך מאשר אתרוג נקי ללא בלעטללאך, וגידולו אינו נאה כ"כ מאחר שהבלעטלאך נחשבים כנראה רגיל של האתרוג יעו"ש. וע"ע במועדים וזמנים ח"ו סימן מח, ובשו"ת ברכות שמים ח"א סימן קלה אות יא, ובספר גם אני אודך תשובות הגאון רבי אהרן ליברמן שליט"א סוכות סימן קלה.

תבנא לדינא: אתרוג שיש בו חזזית פסול. (שו"ע סי' תרמ"ח ס"ט). ובזמנינו אין החזזית מצויה, אך מצויים על האתרוג בלעטלך, ודיניהם כדלהלן: **בלאטלעך** שאינם גבוהים מגובהו של האתרוג, וכמצוי ברוב האתרוגים כשר לכתחילה. (עי' שו"ע סי' תרמ"ח סי"ג ובמשנ"ב שם סק"נ). והוא הבלאטלעך המצויים בזמנינו. (פוסקי זמנינו).

בלעטלך שגבוהים בחוטמו של האתרוג [ובודקים כן ע"י שעוצמים את העינים ומעבירים את היד על

השו"ע אם ב' נקודות פוסלות נח' הפוסקים, ואפשר גם שכל דבר השו"ע הוא רק באבובעות כנתבאר בדברי השו"ע שם, ולא בנקודות שנגרמות מדבר חיצוני ונתבאר בשו"ת הבי"ט ח"ג סי' מט ועוד ונתבאר בארוכה בשערי יוסף ארבעת המינים חלק בירורי

הלכה] אף אם נמצא לבני ספרד שני בלעטלך במקום אחר אין להחמיר שהאתרוג פסול.

בברכת התורה
יוסף אביטבול
מח"ס שערי יוסף ושא"ס
החונה פה עיה"ת בני ברק

סימן ג'

בדין הדם שוטה ובגדר השילוש בהדסים

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אודות השאלה מהו גדר השילוש בהדסים.

איתא בגמ' בסוכה דף לב ע"ב תנא עץ אבות כשר, ושאינו עבות פסול, היכי דמי עבות א"ר יהודה והוא דקיימי תלתא תלתא טרפי בקינא, רב כהנא אמר אפי' תרי חד, רב אחא בריה דרבא הוה מהדר אתרי וחד הואיל ונפיק מפומיה דרב כהנא א"ל מר בר אמימר לרב אשי, אבא לההוא הדס שוטה קרי ליה, ומבואר מדברי הגמ' שאם יש בו שני עלים הוי עץ שאינו עבות ופסול.

וכתב הרמב"ם בפרק ז' מהל' לולב הלכה ב', וז"ל: פרי עץ הדר האמור בתורה הוא אתרוג, וענף עץ עבות האמור בתורה הוא ההדס שעליו חופין את עצו, כגון שיהיו שלשה עלין או יתר על כן בגבעול אחד, אבל אם היו שני העלין בשוה זה כנגד זה והעלה השלישי למעלה מהן אין זה עבות אבל נקרא הדס שוטה. וכתב שם הראב"ד בהשגות, אין זה עבות אבל נקרא הדס שוטה. א"א וצריך להיות כן כל השיעור או רובו ואם אינו כן פסול, עכ"ד.

וכתב שם במגיד משנה, שכל שאינו עבות הוה ליה כאילו מין אחר ופסול, וכן כתב המאירי בספר מגן אבות (סימן כא) ובספר המכתם (סוכה דף לב ע"ב) בשם הראב"ד שהדס שוטה פסול כל שבעת הימים דהוי כמו מין אחר, וכל שבעה בעינן עץ עבות, וכן כתב בתוס', וכן כתב הרא"ש, וכן כתב הר"ן, וכן כתב בשו"ע סימן תרמ"ו סעיף ג', וז"ל: ענף עץ אבות האמור בתורה הוא ההדס שעליו חופין את עצמו כגון שלשה עלים או יותר בגבעול אחד, אבל אם היו שני עלים בשוה זה כנגד זה, והעלה השלישי למעלה מהם, אין זה עבות, אבל נקרא הדס שוטה עכ"ל.

הנה ברמ"א סימן תרמה ס"ג כתב, ואיכא מאן דאמר בגמרא דכשר וע"כ נוהגין באלו המדינות לכתחילה לצאת באלו ההדסי המובאים ואין ג' עלין בגבעול אחד ויש מי שכתב דהדסים שלנו אין נקראים הדס שוטה הואיל והם שנים על גב שנים ואין כהדס שוטה המוזכר בגמרא, ולכן נהגו להקל כמו שכתב מהר"י קלון ומהר"י איסרלן ז"ל בתשובתיהם.

הנה בשו"ת רב פעלים ח"ד סימן כז נשאל במי שנמצא בעיר שאין שם

הדס משולש אלא הדס שוטה אם יכול לברך עליו על מצות לולב כדי שלא לבטל מצות לולב והשיב שאם ההדס הוא שני עלים ע"ג שנים עלים הרמ"א מתיר זאת בשעת הדחק ואף שהביכורי יעקב סימן תרמ"ו סקי"ב פקפק בהיתר הרמ"א עם כ"ז אפשר לסמוך על דברי הרמ"א הנ"ל ולברך עליו.

וכתב להעיר ע"ד בחזו"ע סוכות עמ' שד בזה"ל: ונראתי נפלאתי כי מה לו עם הבכורי יעקב, הרי בלא"ה מרן הבית יוסף פסק להדיא שהנוהגים כן אין להם על מה שיסמוכו, ואנו קבלנו הרואות מרן, ובאמת הדס בשני עלים ע"ג שנים עלים, אינו בכלל ענף עץ בות דהא לא קיימי תלתא בחד קינא עכ"ל, וכמו שכתב במגיד משנה והריא"ז ורבינו ירוחם, וכמו שכתב בשו"ת התשב"ץ ח"ב סו"ס רנב, שכתב שהדס שוטה הרי הוא כדין צפצפה שאין בו יוצאים יד"ח לעולם אפילו בשעת הדחק יעו"ש, וכמו שכן הראב"ד בשו"ת תמים דעים סימן רכז שהדס שוטה פסול כל שבעת הימים.

בגדר הדס המשולש

איתא בגמ' בסוכה דף לב ע"ב, תנו רבנן: ענף עץ עבת שענפיו חופין את עצו. ואי זה הוא אומר זה הדס. ואימא זיתא בעינן עבת וליכא. ואימא דולבא בעינן ענפיו חופין את עצו וליכא. ואימא הירדוף אמר אביי: דרכיה דרכי נעם וליכא. רבא אמר

מהכא: האמת והשלום אהבו. תנו רבנן: קלוע כמין קליעה ודומה לשלשלת זהו הדס. רבי אליעזר בן יעקב אומר: ענף עץ עבת עץ שטעם עצו ופריו שוה, הוי אומר זה הדס. תנא: עץ עבות כשר, ושאינו עבות פסול. היכי דמי עבות, אמר רב יהודה: והוא דקיימי תלתא תלתא טרפי בקינא. רב כהנא אמר: אפילו תרי וחד. רב אחא בריה דרבא מהדר אתרי וחד, הואיל ונפיק מפומיה דרב כהנא.

ופירש"י שם בד"ה תלתא תלתא בחד קינא, שלשה עלין בקן אחד יוצאין מתוך עוקץ אחד עכ"ל, וכן כתב בר"י מלוניל בסוכה דף טו ע"ב, ובאור זרוע הל' סוכה סימן שז, ובמנהגים דבי מהר"ם סדר ד' מינים, וכן בסידור רש"י סימן רפ"ב.

והנה בתוס' בד"ה תלתא טרפי בחד קינא להביא לפירוש רש"י הנ"ל, וכתבו על שיטת רש"י הנ"ל, בזה"ל: חומרא גדולה הוא דאינו מצוי ושמא בחד קינא מיקרי כשהם סמוכים ודבוקים זה בזה אף על פי שכל אחד בעוקצו (ומיהו) תלתא בקינא חד הוי יתבי כדאמר פרק הכונס (ב"ק דף נח:): שלשה דקלים בשורה אחת וכמו כן שלשה עלין [אינן] מעוקץ אחד. עכ"ל, ומבואר דשיטת התוס' דא"צ שיהיה הג' עלים בעוקץ אחד שהרי אינו מצוי.

ויש לעיין לשיטת רש"י פ"ז מהו הכפילות בדברי הגמרא תלתא תלתא בחד קינא.

ומ"מ מבואר מדברי רש"י שהג' עלים צריכים לצאת ממקום אחד, וזהו לכאורה חידוש, ובביאור שיטת רש"י כתבו בספר הליכות שלמה סוכות עמ' קפו בשם הגרשז"א שהכוונה היא ששורש העלה יהיה באותה גבוה כמו שאר העלים וממילא יש ליישב בזה קושית התוס' על רש"י, ואכתי יש לעיין עוד בדעת רש"י הנ"ל.

וכשיטת התוס' שם כן כתב שם ברא"ש סוכה פ"ג סימן ח' על דברי רש"י הנ"ל וז"ל: תלתא טרפי בחד קינא פרש"י שלש עלין בקן אחד ויוצאין מתוך עוקץ אחד וכן תרי וחד פי' שני עלין בעוקץ אחד ועלה אחד מלמטה ועולה ורוכב על שניהם וכן ההיא דפי' הכונס (דף נח א) תלתא בחד קינא הוו קיימי פירוש שלשה דקלים יוצאין משורש אחד וחומרא גדולה היא זו דאינה מצוי שיצאו מעוקץ אחד ומיקרי שפיר כשהן סמוכין זה לזה בעיגול אחד שאין אחד נמוך מחבירו אף על פי שכל אחד בעוקצו וכן ההיא תלתא בחד קינא דפרק הכונס היה קרקע ביניהם אלא שלמטה מן הקרקע היה שורש אחד להן עכ"ד, וכן הביא דברי הרא"ש הנ"ל בב"י ריש סימן תרמ"ו וכתב שכן נראה מדברי הר"ן דף טו ע"ב מדפי הרי"ף.

וכן כתב בטור ריש סימן תרמ"ו וז"ל: וענף עץ עבות דרשו חכמים שענפיו מכסין את עציו היינו הדס והיכי דמי עבות דקיימא תלתא בחד קינא פירוש שיוצאין ג' עלין סמוכין זה לזה

בעיגול אחד שאין א' נמוך מחבירו עכ"ל הטור. ומדברי הטור אין הכרע אם מיירי באותו עוקץ כשיטת רש"י או בכמה עוקצים כשיטת התוס' והרא"ש.

ובשו"ע שם סעיף ג' כתב לדינא, שולחן ערוך אורח חיים הלכות לולב סימן תרמו סעיף ג' וז"ל: ענף עץ עבות האמור בתורה, הוא ההדס שעליו חופין את עצו; כגון שלשה עלין או יותר, בגבעול אחד אבל אם היו שני העלים בשוה, זה כנגד זה, והעלה השלישי למעלה מהם, אין זה עבות אבל נקרא: הדס שוטה. הגה: ופסול אפי' בשעת הדחק; ואיכא מאן דאמר בגמרא דכשר; וע"כ נוהגין באלו המדינות לכתחלה לצאת באלו ההדסים המובאים ואין ג' עלין בגבעול אחד; ויש מי שכתב דהדסים שלנו אין נקראים הדס שוטה, הואיל והם שנים על גב שנים ואינן כהדס שוטה המוזכר בגמרא ולכן נהגו להקל כמו שכתב מהר"י קלון ומהר"י איסרלן ז"ל בתשובותיהם. עכ"ל.

ומבואר מדברי השו"ע שבעינין שג' עלים יהיו בגבעול אחד, וכתב שם במשנ"ב ס"ק י' בשם הפוסקים, וז"ל: בגבעול אחד - ר"ל בכל קן וקן ויהיו סמוכים זה לזה בעיגול אחד שאין אחד נמוך מחבירו אף על פי שכל אחד בעוקצו, עכ"ל, ומבואר מדברי המשנ"ב דבעינין שלא יהיה אחד נמוך מחבירו.

ובגדר השילוש, ידוע מה שכתב הגר"ח גריינמן זצוק"ל בחידושים

וביאורים סוכה סוף סימן ה' וז"ל: בשיעור משולש קבלתי ממרן זללה"ה דכל שיש קו הנפש בכל הג' שרשים שפיר דמי, אע"פ שבשורש אחד הוא נפגש מלמעלה ובאחד מלמטה, ובלשון הזה אמר לי לא שזהו השיעור אלא שזה ודאי שפיר דמי עכ"ל. ועיין עוד חזו"א חאו"ח סימן קמו סק"א, וכן כתבו בשם החזו"א בספר דינים ונהגות פרק כ' סקי"ט.

וכן כתב בקהילות יעקב עמ"ס סוכה סימן כו כתב שם ומפורסם בשם מרן החזו"א זצלה"ה דאין צריך שיהיו שורשי הג' עלין יוצאין בשה ממש עד שלא יהא זה גבוה מזה אפילו כחוט השערה, אלא אפילו רק מקצת משרשי העלין נפגשים זה עם זה בקו שוה נחשב דקיימי בחד קינא וכשר, וכתב שם שכן הראו לו שכתב בספר חידושים וביאורים לסוכה יעו"ש, וכתב שם שנראה להביא בזה ראייה לדברי החזו"א ממש"כ בירושלמי פ"ה מכלאים ה"א גבי כרם דבעינן שיהא שתיים כנגד שתיים וכו' ובעינן שיהיו מכוונותם ואמרינן התם הכורת מכוון והנוף אינו מכוון הרי זה כרם הנוף מכוון והכורות אינו מכוון אינו כרם היו הכורות דקות ואינם מכוונות העבו והרי הן מכוונות הרי זה כרם, והובא בהר"ש ברפ"ה, והנה כשאננם מכוונות והעבו יותר עד שהן מכוונות הרי לא כל הכורת מכוון אלא מקצת מן הכורת דהיינו תוספות הגדולין שגדלו בעובי כמובן ואפי"ה

נקרא מכוונות ולענ"ד הוא סעד נכון לדברי מרן זצלה"ה עכ"ל. ומבואר לכאורה דבעינן שהשורש של העלה יהיה שווה.

וכן הו"ד הגרי"ש אלישיב זצוק"ל בשו"ת ישיב משה עמ' עו, וכן כתב לדינא הגרשז"א בהסכמתו לספר ארבעת המינים, וכן כתב בחזו"ע סוכות עמ' שג.

וכן כתב בשו"ת אור לציון ח"ד פרק לג ס"ח, וכן כתב בספר כשרות ארבעת המינים להגרי"מ שטרן שליט"א שבירר כוונת החזו"א אצל הגר"ח גריינמן והגר"ח קניבסקי זצוק"ל ואמרו לו שצריך להיות שילוש בין שורשי העלים ולא בגבעול יעו"ש, ובספר ארבעת המינים למהדרין עמ' קפא הובא בשם הגר"ח קצוק"ל לחדש שאף שבמקום שיוצא הגבעול נהיה בענף עצמו בליטה וממנה יוצא העלה יש לחדש שאף בליטה זאת נכללת בשיעור שכשר אם יש חוט המקיף את ג' שרשי העלים, כי מספיק שהבליטות נפגשות דהיינו שסוף בליטה אחת מגיעה לתחילת בליטה שלידה כדי לתת לקן זה דין קן משולש, וכתב שם שכן אמר לו הגאון רבי משולם דוד סולובייצ'יק זצ"ל שאביו הרב מבריסק זצ"ל אמר בשם אביו הגר"ח מבריסק זצ"ל שאם שלשת השרשים נפגשים הרי זה נידון כמשולש, וכתב שם ששאלו שיש שמועה בשם אביו הרב מבריסק שההדס כשר רק כאשר שלשת העלים יוצאים

ממש בשווה ולא די בכך שהשרשים יפגשו זה עם זה, ואמר שאומרים כן אינו יודעים מה דעת אביו.

ולגבי מקום ספק לפי שיטת החזו"א כתב שם הגר"י עדס שליט"א בספר ששמע מהגאון רבי משה שפירא שלפי החזו"א גם אם יש ספק אם השורשים נפגשים או לא הרי זה נידון כקן משולש לפי שהחזו"א אמר להגר"ח גריינמן זצ"ל שאם השורשים יוצאים בקו אחד זה בודאי משולש, ומשמע שגם בספק הרי זה נידון כמשולש, ושכן אמר לו הגר"נ קרליץ זצ"ל שאם יש ספק אם השורשים נפגשים לפי החזו"א זה נידון כקן משולש, וממילא כל שיש מצב של ספק כל שמסתכלים על הקו קשה להכריע אם השורשים נפגשים או לא, וכתב שם שהגר"מ שפירא אמר לו שהראה עשרות הדסים למרן החזו"א והיה בודק בראיה שטחית אם זה נראה משולש או לא. יעו"ש.

ומ"מ אף לדעת החזו"א כתב שם בספר הנ"ל בשם הגר"נ קרליץ זצוק"ל שאם שורש קן אחד לשני ושורש השני מגיע לשורש השלישי אבל השורש הראשון לא מגיע לשלישי והרי הוא כמו מדריגות לא נקרא קן משולש.

וראיתי שהביאו שבספר מקראי קודש סוכות עמ' רסב כתב הגרצ"פ פראנק זצ"ל להוכיח מש"כ הרמב"ם שברמב"ם כתב בלשון "שלושה בגבעול

אחד" שזה הרי שינוי מלשון גהמ' שבגמרא כתוב תלתא תלתא טרפי בקינא, ומוכח שהרמב"ם מפרש גבעול באופן אחר דהיינו הנקודה שמשם יוצא פרח או עלה ולפי"ז מש"כ הרמב"ם העלין זה כנגד זה כוונתו לגומא שמשם יוצא העולה וממילא צריך שהגומא של כל עלה תהיה נגד הגומות של שני העלים האחרים, ולדבריו אין קובעין את השילוש ע"י שורשי העלים אלא ע"י הגומות שמהם יוצאים שורשי העלים, יעו"ש, ואכן נראה דאפשר שזהו מקור החזו"א מדברי הרמב"ם הנ"ל.

ובספר מור הרים סוכות עמ' תקלו כתב להביא עוד ראיה לדברי החזו"א ממש"כ בב"י בסע' ח' להביא את שיטת הרא"ש שפירש בהא דאמרינן דאם ההדס בראשו דכשר דהיינו שיש ג' עלים בקו וא' יוצא מכאן וא' יוצא מכאן והשלישי באמצע מורכב על שניהם והוא הנקרא ראש ובו תלוי ההדר והפמ"ג והרע"א תמהו על הרא"ש דהרי זה הדס שוטה דפסול ונשארו בצ"ע אכן לדעת החזו"א ניחא די"ל דמיירי שהעלה השלישי עולה מעט למעלה מהם אך עדיין יש חוט המקיף בין שורשו לבין שורשי ב' העלין האחרים יעו"ש עוד,

וישוב ראיתי בשם הקה"י בספר אורחות רבינו מהדו"ח ח"ג עמ' מ' בשם הקה"י בזה"ל: שמעתי בשם מרן החזו"א זצוק"ל שאמר מה שנאמר בהדס שצריך שיהיו שלשה עלין בכל קן

היינו אף היכא שהתחלת עוקצו של
עלה אחד במקום חבורו לעץ מתחיל
במקביל לסוף עוקצו של העלה השני
והיינו אם נקח חוט דק ונקיף את העץ
נמצא שמשוהו מעוקצי העלין היוצאים
מן העץ הם בקו ישר מסביב ולא בעינן
שכל העוקצין יהיו בדיוק שוים בקו ישר
מסביב, וכן פסק מו"ר זצוק"ל, והקל
מאד בזה אמנם בתשל"ד הקפיד מו"ר
זצוק"ל ודקדק הרבה ופסל עשרות
הדסים אף שהזכרתי למו"ר את מרן
הנ"ל אמר לי שא"א לצמצם ואמר
שאתן את ההדסים האלה לקטן עד י"ג
שנה, ובתשל"ז הקל מו"ר לעצמו כמרן
החזו"א ואז הביא רא"י לסברת מרן
החזו"א מירושלמי בכלאים שנדפס
בספרו קה"י סוכה סי' כ"ו ע"ש תשל"ז
מו"ר דקדק לקחת כל שעורו של ההדס
משולש ביחד עמי בדק את השילוש של
ההדסים והי' בכמה מקומות בתוך
השיעור שלא הי' ממש בקן אחד אלא
שבקצה השורש של העלה התחיל
השורש של העלה השני כקולתו של מרן
החזו"א זצוק"ל ואמר לי מו"ר הלא זה
המשולש של החזו"א ובסדר והי'
ביניהם קן אחד שהי' ספק אם גם למרן
החזו"א הוי משולש ואמר לי אם השאר
בסדר לצרפו ע"כ דבריו הרי לן
דלכתחילה אפשר לסמוך בזה ע"ד
החזו"א, ואמנם אכתי לא נתברר כיצד
לשער מה השיעור העובי של חוט
המקיף.

וכן כתב בחוט שני סוכות עמ' רפח כתב
הגדר בהנ"ל, הדסים אם שרשי
העלים נפגשים זה עם זה כשר לכתחילה
ושורש נקרא גם מה שבולט מהבד
עצמו וא"צ עוקץ העלה, והוא מהיכן
שהבד מתחיל להיות בולט מעט מחמת
שיוצר עלה משם עד היכן שנגמר
הבליטה אף מעל עוקץ העלה שעולה
עדיין מעט הכל נקרא שורש העלה, ואם
עלה אחד נפגש עם ב' וב' עם ג' אבל
א' עם ג' אינם נפגשים בשעת הדחק
אפשר להקל כיון שיש להם שיש להם
שייכות אבל מ"מ לכתחילה מחפשים
שיהיו כולם נפגשים. ות"ח א' סיפר
שהיה בודק את ההדסים להחזו"א והיו
מחשבים רק את עובי העוקץ ולא את
כל השורש, ולענין מעשה צריך לראות
היאך נראה העלין אם למעשה נראין
שיוצאין כאחד אלא שצריך למצוא איזה
שייכות ביניהם אז אפשר לשייך אותם
ג"כ ע"י הבליטה שבבד. עכת"ד, וכן
כתב לדינא מו"ר הגר"ע פריד שליט"א
בגליון אזמרה לשמך סוכות וז"ל:
שילוש זה שאמרו שצריך שיהיו העלים
שבכל קן יוצאים בשוה, נכלל בו כל
שקו הנמתח ביניהם נפגש בכל שלושת
השורשים, ואף אם אינם שוים ממש,
ואף ספק אם יש בו חוט המקיף - שפיר
דמי. עכ"ל.

ואכתי יש לעיין איזה עובי חוט שהרי
כביכול יש קו דמיוני שמחבר
בין שלושת השורשים אלא שיש לדון
מה השיעור העובי של החוט, שהרי

ניתן לשערו בעובי של חוט תפירה שזהו דק מאוד וניתן לשערו בעובי של חוט ציצית שהוא יותר עבה.

ושוב ראיתי בספר הליכות מועד עמ' תנז שלדוגמא אם העוקץ הוא שני מילמטר והעוקץ של העלה השני יוצא יותר גבוה במילימטר והעוקץ השלישי גבוה בעוד חצי מילימטר, הרי ששלושת השורשים נפגשים יחד שכולם תוך שני מילימטר וכשר, אך אם העוקץ של העלה השלישי היה גבוה יותר משני מילימטר מהעוקץ של העלה הראשון, הרי זה הדס שוטה, אף שהשלישי נפגש עם השני והשני עם הראשון מ"מ כיון שלעוקץ השלישי אין שייכות לראשון נחשב הדס שוטה, ומש"כ ששני מילמטר זה השיעור צ"ל מנ"ל לחדש כן, והוא חידוש גדול לדינא. [וידוע כבר שהספר הנ"ל לאו בר סמכא, וכמו שמעורר מרן הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א].

וכע"ז כתב לי הגאון רבי שמעון ללוש שליט"א במח"ס שו"ת נשמע קולם ושא"ס, וז"ל: אין תפקיד החוט ע"י העובי שלו, אלא ע"י ה'קו' שיוצר מעליו או מתחתיו, כלומר, כל שורש של עלה גובהו על דרך משל $2/3$ מ"מ, ולכן כששורש א' מתחיל באמצע, ושורש ב' מתחיל תחתיו מ"מ אחד, ושורש ג' מתחיל מעליו מ"מ אחד, אע"פ שהשורשים אינם שווים במקום התחלתם וסיומם, אבל כשתקיף בחוט את שלושתם, במרכז של השורש

האמצעי, יוצר לך קו ישר בכל ההיקף ע"י החוט, ותיווכח שבמקום הקו נפגשים ג' השורשים, אף שלאחד זה באמצעו לשני בתחילתו ולשלישי בסופו, אבל סוף סוף יש קו אחד שווה שבו כולם נמצאים. ואם שורש א' מתחיל באמצע, שורש ב' מתחיל 1.5 מ"מ תחתיו, ושורש ג' מתחיל 1.5 מ"מ מעליו, וגובה כל שורש 2 מ"מ, נמצא שהקו שייצור החוט מעליו או מתחתיו, לא יפגש עם ג' השורשים ולא יחשב משולש. ולכן לא חייב לקחת חוט, אפשר גם לקחת לצורך הענין דף שלם של דפדפת, ולעגל אותו על ההדס שהחוד שלו יהיה במרכז השורשים, ואם החוד שלו עובר על שלושתם, זאת אומרת שיש היקף משותף ביניהם. ואם אחד מהשורשים לא נמצא כלל בהיקף של החוד, זה אומר שאין כאן היקף משולש. עכ"ד.

ואולם מו"ר הגר"ע פריד שליט"א אמר לי שהעובי הוא חוט תפירה, וזהו השיעור של עובי חוט המקיף. וכע"ז כתב לי הגרי"מ וייל שליט"א במח"ס המועדים כהלכתם, וז"ל: לכאורה המילה 'חוט' זה רק 'משל', הכוונה שהם נפגשים אפילו במשהו עכ"ד.

והגאון רבי אליהו שלזינגר שליט"א במח"ס שו"ת שואלין ודורשין ואב"ד גילה בזה"ל: יש ממוחים שמבינים בזה (לפחות הם עצמם חושבים שהם מבינים) דברי החזו"א

נתונים לפירושים שונים ויש המדקדקים בזה עד אין סוף, ולענ"ד עניין זה נראה לעין ומה שנראה לעין כמשולש היוצא משורש אחד הוא ההדס המשולש ההכשר וכל מי שרוצה לעסוק בזה בכל שעת היום יערב לו עכ"ל.

ואולם הגרמ"מ קראפ שליט"א בספר הלכות חג בחג פרק ה' הערה 4 כתב להביא ראיה מדברי כמה ראשונים שעיקר השילוש צריך להיות בעלים, וכתב שם שכן מוכח מדברי התוס' ושכן מוכח ממש"כ הר"ן דב"ה תלתא תלתא בקינא ג' עלין במקום אחד זה בצד זה, ושכן מוכח ממש"כ בריטב"א שם וז"ל: תלתא טרפי בחד קינא שבכל קן וקן יש ג' עלין סביב בשורה אחת עכ"ד, הרי שהקפידא השעלים עצמם יהיו בשורה אחת סביב בצד זה, וכן מבואר בתוס' רבינו פרץ שם בד"ה תלתא שאחר שהביא פירש"י שהוא מתוך עוקץ אחד, כתב ע"ד, ותימה גדולה היא זאת דאינו מצוי, ושמא חד קינא מיירי שיש ג' עלין סביב העץ ואינן גבוהין זה מזה והוי כחדא והוי כחדא קינא עכ"ד, וכן כתב בצרור החיים וז"ל: וההדס הכשר עלין שיוצאין בעוקץ א' וי"מ שלשה עלין סביב זה כנגד זה ואינם גבוהים זה מזה וכזה נוהגים עכ"ל, ומכוח מדבריו שסגי שיש ג' עלים סביב העץ, ושכן מוכח ממש"כ הרא"ש וז"ל: ומיקרי שפיר כשהן סמוכין זה לזה בעוגל א' שאין א' נמוך מחבירו אע"פ שכל א' בעוקצו עכ"ד, ומכוח שהעיגול קאי על העלין

ולא על העוקצין, וכן מוכח מדברי הב"י והב"ח' שהשוו דברי הרא"ש להר"ן והר"ן לא ביאר השילוש אלא בעלין. **וכתב** שם שכן מוכח מש"כ הרמב"ם בריש פרק ז' מהל' לולב הלכה ב' שכתב, וענף עץ אבות הוא ההדס פי' כגון שיהיו ג' עלין או יותר בגבעול אחד אבל אם היו ב' העלין בשווה זה כנגד זה והעלה הג' למעלה מהן אין זה עבות עכ"ד, וכן הוא לשון השו"ע סימן תרמ"ו ס"ה, ובע"כ שהגבעול קאי על העלין.

וכתב שם שכן כתב בביכורי יעקב סקי"א וז"ל: פי' שעומדים זה אצל זה בעוגל א' שאין א' מהעלים גבוה או נמוך מחבירו ואם הקנים עומדים סמוכים זה לזה וגם העלים עומדים זקופים עד שכמעט נתכסה כל העץ, אז הוא נאה ביותר אבל אינו מעכב רק שהעלים יעמדו בעוגל א' וכו' ע"ש עוד, ושכן משמע מלשון החיי אדם סימן קנ ס"א שהשילוש הוא בעלים, וכתב שם שאף לדינא אין לנו אלא כמקובל אצלינו שהשילוש הוא בעוקצין ולא בעלין מ"מ יש מהדרין יותר שאף אין סומכין על חוט המקיף וכמנהג מרן הגר"י זצ"ל אלא בודקין שיהיה שילוש גמור, אבל כתב שם שצריך להזכיר שעכ"פ עיקר השילוש לכו"ע הוא אף בעלין.

וכתב שם שמדברי החזו"א שצריך שיהיה חוט המקיף בשילוש לא מיירי אלא בעוקצי העלים

וכן כתב בספר הליכות אבן ישראל (פרק כ"ו ס"ח) שיש להחשיב את הקן כמשלוש גם אם לשורש העלה הראשון יש נקודת מגע בגובה שורש העלה השני ולשורש העלה השני יש נקודת מגע בגובה שורש העלה השלישי ולעלה הראשון אין נקודת מגע בגובה העלה השלישי עכ"ד, ואמנם כ"ז הוא חידוש גדול

וכן הביאו שדעת הגר"ז מבריסק שיש להחמיר בזה וצריך שילוש גמור, כן ידוע לומר בשמו, ואולם בספר ארבעת המינים למהדרין והו"ד לעיל כתב בשם בנו של הגר"ז מבריסק שפקפקו בזה, (ועיין עוד בספר עובדות והנהגות לגבית בריסק ח"ב עמ' פג שהגר"ז היה בודק הדסים בזכוכית מגדלת ומתוך שלש חבילות של הדסים שכנראה לא היו פשוטים הוא לא לקח אחד ומשמע משם שהגר"ז היה בודק בדיקנות).

אבל מ"מ כן כתב בספר שיעורי תורה (בהערות עמ' ריז) שהגר"ח נאה כתב לחלוק על היתר החזו"א הנ"ל, וכתב שם, ומשולש היינו שיוצאים שלושה עלין סמוכין זה לזה בעיגול אחד שאין אחד מהם נמוך מחבירו כלל, וכן כתב בספר תורת ד' מינים (ח"ב עמ' פו) שהחזו"א מחמיר בהגדרת משולש שלפי שיטות רוב הראשונים די שהעלים יהיו באותו גבוה אבל החזו"א מחמיר וחדש שצריך שגם העוקצים שבהם מתחברים העלים לגבעול צריכים להיות משולשים,

וישוב מצאתי שכתב בספר לקט הלכות ח"ב עמ' שיג הגר"ח שסגל שליט"א שהיכא שמתסכל בראיה שטחית ושלשתם עומדים בעיגול ושורה אחת חשיב כמשולש משום שהדס שוטה מיקרי רק אם נראה בעליל אחד ע"ג שנים, וכתב שם שכן שמע מהגר"מ שטרן שליט"א בשם הגר"ש וואזנר זצוק"ל, ובהערה שם כתב שכן קיבל הגאון רבי משה הלר זצ"ל מגדולי ירושלים בקי ומומחה לכשרותן של ד' מינים שכל היא שמסתכל בראיה שטחית ושלשתם עומדים בעיגול ושורה אחת חשיב כמשולש, ושכן הוא מדיוק מרוב הראשונים שלא דיברו רק משילוש העלים ולא הזכירו רמז משילוש עוקצי ושורשי העלים, ושכן הוא לשון השו"ע סימן תרמ"ו ס"ג שאם היו שני העלים זה כנגד זה, והעלה שלישי למעלה מהם אין זה עבות, עכ"ל, ובע"כ שהוא נקבע לפי העלים. וכתב שם שכן הובא בקובץ היו"ל ע"י העדה החרדית י"ם ה'תשע"א עמ' לו. [ויעו"ש עוד ספר לקט הלכות מהש כתב ששמע מידידו הגר"מ שמעון אברג'ל שליט"א שביאר שעיקר רצון התורה ביופי והדר של ההדסים הוא שיהיו העלים מסתיימים ונגמרים כאחד ואף שאין מתחילים בעוקץ והשורש כאחד ואמרין שכל שאינו בגדר הדס שוטה סגי לן וממילא כל שהעלים חופים את עצו בגוונא שסיומם כאחד זה יופי והדר שלו, וע"ע בספר משא

המלך ד' מינים עמ' רסז של הרה"ג הנ"ל].

ובן כתב בספר שמחת ישראל עמ' קנא בשם הגר"ש וואזנר זצוק"ל ושכן מקובל מנהג מורי הוראה בירושלים מקדמת דנא שמספיק שיראה לעין ששלשת העלין מחוברים, ושכן כתב בשו"ת רבי עקיבה יוסף סימן רה, ומה שפסולין תרי וחד היינו אם יש תרי וחד ממש, ושכן כתב הגר"ש דיבלצקי בספר קיצרו הלי' המועדים פ"כ ס"ב, ושכן דעת הגר"ש קמנצקי שליט"א והו"ד בקבוץ הלכות סוכות פכ"ו ס"ו, ושכן כתב בשו"ת רבבות אפרים ח"א סימן תכ"א אות ח', ושכן כתב בספר מעדני שלמה עמ' פז שהגרשז"א זצ"ל היה נוהג להסתכל על הדסים מרחוק קצת ולא מדד בדקדוק בקו אחד אלא כל שנראה בעין דהוי משולש סגי בזה.

ובן נראה שנקט לדינא הגר"י טשזנר שליט"א גאב"ד אופקים, בספר שערי חג הסוכות עמ' קל כתב שלדינא אין העלים חייבים להיות צמודים יחד ממש אלא כל שבמראית העין נראה משולש אף אם שורש עלה א' הוא גבוה במקצת מחבירו הרי זה כשר, והביא השמועה בשם החזו"א הנ"ל, וכתב שמשמע שגם קצת יותר רחוק מזה הוא כשר, ולא דוקא חוט המקיף, וכתב שם שבשם הגרשז"א אויערבאך זצ"ל מוסרים שאין צריך שיהיה הקן מכוון כנגד בסיס עוקץ ההדס בעץ ממש אלא כל עוקץ ההדס דהיינו כל חתיכת העוקץ היוצאת

מהעץ עד תחילת התרחבות עלה ההדס נחשבת כשורשו וכל שעוקצי העלים מכוונים זה כנגד זה או שחלק מעוקצו של זה נמצא בשטחו של העוקצים האחרים ג"כ הוי משולש.

ובן נראה ממש"כ ביפה ללב ח"ב סימן תרמ"ו סק"ב בביאור הענין הנ"ל שיהיה ההדס משולש, והביא מש"כ בזה בספר אורחות יושר פרק טז דף ר' ע"א שכתב בביאור הענין שיהיו שלשה עלים מסבבים את המצוה בסידור נאה ומיושר כי הוא ענין חיבור ואחדות שוה שכולם פונים אל מקום אחד, כן צריכים ישראל להיות דומים לאבותיהם שיהיו כולם קשר אחד ואגודה אחת ואחדות שוה שלב כל אחד יפנה אל מקום אחד עכ"ד.

ומ"מ בעיקר קושיית הגרמ"מ קראפ שליט"א ע"ד החזו"א, ראה לזקן הפוסקים הגאון רבי יוסף ליברמן שליט"א בשו"ת משנת יוסף ח"ז סימן קכ כתב להוכיח מדברי הגמ' בסוכה כשיטת החזו"א, שהרי אמרו בגמ' שם אמר רב יהודה והאוד קיימי תלתא תלתא טרפי בקינא ולא אמר בחד קינא או דקיימי בשוה בקינא משמע ליה להחזו"א שגם באופן הנ"ל הרי זה בגדר חד קינא, ועל סמך מש"כ' תוס' על רש"י שפירש ג' עלין בקן אחד יוצאין מתוך עוקץ אחד שחומרא גדולה היא דאינו מצוי עכ"ד, ולפי"ז ס"ל להחזו"א שגם משולשים ממש בשוה כההדסים המשולשים בשוה המהודרים שלנו הוא

העלים, ויש אומרים שדי שבמראית עין נראים העלים משולשים יחד, ואין צריך לבדוק את הדבר בדקדוק כ"כ ויש שמקילים בזה יותר, וכמה מגדולי ישראל לא היו בודקים את השילוש של ההדסים ע"י מתיחת קו שווה במקום יציאת העלים, אלא ע"י התבוננות בצורתו הכללית של כל הדס והדס, שיש אומרים שעיקר השילוש תלוי במראהו ואופן גידולו של ההדס, וסבירא להו שתלמיד חכם יכול להכריע בזה בטביעות עינא] עכ"ל, ושם בהערה כתב בילקו"י להאריך בכל הנ"ל, ושם בעמ' קנג כתב שיש לדון אם צריך לבחון היטב את השילוש או שדי בהבטה בעלמא, וכתב שם שעובדא ידענא במנהגו של מרן הגרע"י זצ"ל שבדק את ההדסים ע"י מבט מהיר מרחקו בלי כיון וכל שנראה שהוא משולש נחשב משולש, וכמו שכתב בקובץ מבית לוי תשנ"ג דיני הדס אות ב' בשם הגר"ש וואזנר שדי שניכר לעין, ושכן נהג הגרשז"א וכמ"ש בקובץ המועדים סוכות עמ' תרצה, וכמו שנהג החזו"א, יעו"ש, ושוב ראיתי שכתב להאריך עוד בכ"ז בספר עוז בהדר בהל' ארבעת המינים, ובמש"כ עוד להאריך בזה בקובץ אליבא דהלכתא מס' קי יעו"ש. ולמעשה ראה מה שנתבאר בזה בחלק הפסקים.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

אינו מצוי ועינינו הרואות כמה צריך להתייגע למצוא אחד כאן ואחד כאן שיהיה כולו משולש ומשום כך הכריע מסברתו שגם בחוט א' הוי משולש, בפרט לתוס' ותוס' הרא"ש שכתבו בחד קינא סמוכים ודבוקים זה בזה אע"פ שכל א' בעוקצו עכ"ל, וכע"ז בתוס' בב"ק דף תב ע"ב בד"ה גבי.

וכתב שם במכתבו להרב השואל שאף בראשונים כתבו שדין שילוש הוא דין בעלים מ"מ רהי במשנ"ב סימן תרמ"ו סק"י כתב שיש להקפיד על ג' עוקצים שוים בעיגול, ויעו"ש עוד מש"כ בזה

ובשו"ת שבט הקהתי ח"ג סימן קצה כתב להביא מש"כ בשו"ת משיב טעם סימן צה שנשאל על מש"כ בזה"ק פרשת תצוה קפ"ו ע"ב על שלשת העלים של הדס חד בסטרא דא וחד בסטרא דא וחד דשלייט עליהו, דמה דאיתא בשו"ע דהוי הדס שוטה לדברי הזוה"ק הוי מהודר, וכתב שם בשבט הקהתי שיש לבאר ע"פ החזו"א שכל שיש קו הנפגש בכל הג' שרשים ואע"פ שבשורש אחד הוא נפגש מלמעלה ובאחד למטה שפיר דמי.

וכן ראה בילקו"י ארבעת המינים עמ' קנ שכתב שם לדינא בזה"ל: אין צריך שיצאו שלושת העלין של ההדס בקו אחד ממש, אלא די שיש נקודה במקום יציאת העלים ששם נפגשים יחד כל

סימן ד'

הדס שעליו רחבים

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אודות השאלה האם הדס שעליו רחבים יש בזה הידור.

כתב בבה"ג בהל' לולב וז"ל: והיכי דמי הדס שוטה דרבבן טרפיה ופתיין, וכן כתב בהל' פסוקות לתלמידי רבינו יהודאי גאון בהל' לולב עמ' כח וז"ל: ולמה דומה הדס שוטה שגודלים עליו ורחבים עכ"ד, וכן נראה ממה שהו"ד ברי"ץ גיאאות הל' לולב עמ' קב, וממש"כ בסידור רש"י סימן רפג, וכן ממש"כ בפירוש רב האי גאון (עוקצין ג' ב) שכתב הלוף השוטה במינו עליו רחבים ואם הוא שוטה עליו רחבים יותר ויותר, ובשיעור הגודל הנ"ל כתב בחיים וברכה אות נה בשם המהרש"ם בדע"ת יו"ד סימן לה כד שבגודל ציפורן אגודל כשרים למצווה ובגדולים ב' ציפורני אגודל יש לפקפק בכשרותם, ואמנם בשו"ע והפוסקים לא הוזכר האי דינא.

וכתב בחזו"ע סוכות עמ' שז שיש אומרים שהדס שהעלים שלו גדולים הרבה ורחבים הרי הוא בכלל הדס שוטה ופסול, וראוי לחוש לדבריהם, ובהערה שם כתב שכן כתב

בבה"ג בהל' לולב, ושכן כתבו עוד ראשונים, ומ"מ כתב שם שהמנהיג בהל' לולב אות יז כתב להביא לדברי הבה"ג שהדס שוטה דרבבן טרפיה ופתיין, וכתב ע"ז ולא נהירא לי מדאמימר דקאמר גבי תרי וחד ההוא אבא הדס שוטה קרי ליה ע"ש, ומ"מ כתב שם שבשו"ת דברי משה תאומים סימן יז בד"ה ואמנם, כתב להביא לדברי הבה"ג הנ"ל וכתב, שנראה דס"ל שאלו הם עיקרי סימני הדס שוטה, ובהני אר"ח (בסוכה יב.) הדס שוטה לסוכה, ובתרי וחג דלפיגי בגמרא היינו במין עץ עבות שאין עליו ארוכים ורחבים, והיינו דאמר מר בר אמימר לרב אשי ההו אבא הדס שוטה קרי ליה כלומר שמלבד ההדס השוטה העקרי גם לזה היה קורא הדס שוטה, אבל נשתוממתי על המראה על שאין אחד הפוסקים מביא דעת בה"ג לחוש לדבריו שהם דברי קבלה, וכמ"ש התוס' חולין מד. ד"ה כדי, ושוב מצאתי כן בעליות אליהו במעלות הסולם דף יט ע"א שכתב להביא לדברי הבה"ג הנ"ל, ויעו"ש עוד מה שציין בזה.

ואולם בשו"ת אור לציון ח"ב פרק לב ס"ד כתב שאף אם העלים גדולים הרי ההדס כשר, ומ"מ כתב שם

מצאתי לזה סמך ממה דאיתא במס' מגילה (דף י"ג.). אסתר לא ארוכה ולא קצרה היתה, אלא בינונית כהדסה. עכ"ד.

ושיעור עלה גדול, יש אומרים שהוא כפרק האמצעי של אגודל, ויש אומרים שהוא כצפורן של אגודל, הנה בזבחי צדק סימן לה אות י' שכתב בשם מהרי"ו שיש אומרים שיעור טרפא דאבא כאורך ורוחב צפורן של אגודל בינוי וי"א כאורל ורוחב פרק אמצעי של אגודל בינוי ודנין לחומרא, והתורת זבח כתב ע"ד שעלה של הדס עינינו הרואות שהוא קטן מפרק אמצעי של אגודל וגדול יותר מצפורן של אגודל אולם שם נדחה מהלכה וכן הובא בכה"ח שם אות נט, ובחזו"ע עמ' שז הביא לדברי הזבחי צדק הנ"ל וכתב שם בסו"ד לציין למש"כ בספר מטה אפרים באלף המגן סימן תרמו שכתב שהעלים של ההדס יהיו קטנים בשיעור ציפורן האגודל שאם העלים גדולים משיעור זה יש בו חשש פיסול, שיש לחוש לדעת בה"ג דזה נקרא הדס שוטה ולא יהיו קטנים יותר מדי עכ"ד, ועיין עוד בספר פרי עץ הדר ח"ב עמ' קנב, מש"כ בזה, ומ"מ אף העלים קטנים הרי הוא כשר כן כתב בספר פרי עץ הדר שם עמ' קנד. **ומנ"מ** אף העלים קטנים הרי הוא כשר כן כתב בספר פרי עץ הדר שם עמ' קנד.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

שלכתחילה טוב לקחת הדס שעליו קטנים, ויעו"ש בהערות מה שהרחיב בזה.

ובילקו"י ארבעת המינים מהדורת תש"פ כתב ששיעור גדול העלים של ההדס יש אומרים שצריך להיות כציפורן אגודל בזמנינו שאם העלים גדולים משיעור זה ורחבים יש בו חשש פיסול שדעת בבעל ההלכות גדולות שזה נקרא הדס שוטה וראוי לחוש לדבריהם וגם לא יהיו העלים קטנים מדי, ובהערה שם ציין לבעל ההל' גדולות וטשכן כתבו עוד ראשונים ואחרונים.

ומש"כ שם שהעלים לא יהיו קטנים יותר מדי, כן כתב במטה אפרים באלף המגן סימן תרמ"ו דף קלא ע"א שכתב שהעלים של ההדס יהיו קטנים בשיעור ציפורן האגודל שאם העלים גדולים יותר משיעור זה יש בו חשש פיסול ויש לחוש לדעת בעל ההלכות גדולות שזה נקרא הדס שוטה ולא יהיו קטנים יותר מדי יעו"ש, ושכן כתב בחזו"ע סוכות עמ' שז

ושוב ראיתי לידידי הגאון רבי שמואל יוסף שיטצברג שליט"א במח"ס שערי הברכה ורב שכונת חפיצבה בבית שמש, שכתב בענין הנ"ל וז"ל: יש שכתבו הידור שעלי ההדס לא יהיו גדולים מדאי, ויש שהוסיפו לומר שהדס שיש לו עלים גדולים הריהו נחשב כהדס שוטה. ואם כי לא מצינו לפוסקים המקובלים שיכתבו להקפיד על זה, מ"מ

סימן ה'

הדם שאין העלים של ראשו של זה מגיעים לעוקצו של זה

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אודות השאלה מה הגדר בהדס שאין העלים של ראשו של זה מגיע לעוקצו של זה.

כתב במור וקציעה סימן תרמ"ו, וז"ל: נראה לי שהדס שהעלים שלו מרוחקים לאורכו, ואין העלים שלו ראשו של זה מגיע לעוקצו של זה פסול, שהרי אפילו בלולב אמרו (סוכה לב סע"א) ציני הר הברזל כשרות, אמר אביי לא שנו אלא שראשו של זה מגיע לצד עיקרו של זה, אבל אם אין ראשו של זה מגיע לצד עיקרו של זה פסול, וכ"ש בהדס דבעינן שייהו עליו חופין את עצו עכ"ד. והו"ד בשערי תשובה ס"ק ו, וכ' במור וקציעה הדס שאין עלים שלו ראשו של זה מגיע לעוקצו של זה פסול מק"ו דלולב כו' כ"ש בזה דילפינן מקרא דבעי' ענפים חופים את עצו עכ"ד, וכן כתב בספר מועד לכל חי (סימן כג אות קז).

ומרן החיד"א במחזיק ברכה סימן תרמו סק"ד כתב להביא לדברי המור וקציעה הנ"ל וכתב, וכתב שבגמ' בדף לב ע"ב אמרינן ת"ר ענף עץ אבות

שענפיו חופין את עצו זה הדס ואיצא זיתא בעינן עבות וליכא ואיצא דולבא בעינן ענפיו חופין את עצו וליכא וראיתי לרהב שבלי הלפט שהביא הגמ' הנזכרת בנוסחתנו וכתב וז"ל: והכי איתא בכל הספרים וכן פירשו על המפרשים, ור' בנימין אחי ז"ל הקשה על זה שהרעני גם הזית הוא עבות כמו הדס ואח"כ מצאתי מוגה בספר אחד ואימא דולבא בעינן עבות וליכא ואימא זיתא בעינן ענפיו חופין את עצו וליכא ולפי גירסא זו א"ש דאף דיש מן הזיתים שהן עבות אינן סמוכין הקינים שלהם כמו ההדס הלכך אין ענפיו חופין את עצו עכ"ל, ולפי"ז היה נראה דטוב ליהדר שיהיו הקינים סמוכים אע"ג דהעלים ארוכות ומטו אהדדי ראשו של זה מגיע לעוקצו של זה, ומיהו נראה דאין להקפיד כל שהעלים חופין את עצו דהאיכא עבות וגם בעלין הנה העץ הוא נכסה מחופיא דידהו עכ"ד, ועוד כתב שם, שוב ראיתי דבירושלמי מפורש כגירסת הרב שבלי הלפט דקאמר התם אין תימר זיתא עולה כמין קליעה ואין ענפיו חופין את רובו ע"ש, וק"ק על הרב שבלי הלפט שלא זכר הירושלמי עכ"ל. ונראה מדבריו דלכתחילה טוב להזהר בהנ"ל.

וכן כתב בספר בית השואבה דף קז ע"ב אות ט' ואות י' שלכתחילה יש להזהר בזה אבל אינו מעכב לדינא.

וכן כתב בביכורי יעקב סקי"א, וז"ל: ואם הקנים עומדים סמוכים זה לזה וגם העלים עומדים זקופים עד שכמעט נתכסה כל העץ אז הוא נאה ביותר, אבל אינו מעכב רק שהעלים יעמדו בעוגל אחד, ואפילו העלים נוטים למטה והקנים רחוקים זה מזה עד שאין עליו חופין את עצו מכל מקום כשר כיון שהוא ממין עבות עכ"ל, ואולם צ"ע ממה שכתב בתוס' ביכורים סימן תרמ"ו יעו"ש, וראה לקמן מש"כ בזה, ומ"מ כמ"ש בזה כאן בביכורי יעקב כן כתב בכה"ח אות כג.

ובחזו"ע סוכות עמ' שו כתב שיש להביא ראיה כדברי הביכורי יעקב הנ"ל ממש"כ רש"י להדיא בסוכה דף לג סע"ב בד"ה בעל וז"ל: הא דלא דלא עירב ותני להו, מפני שיש בכל אחד מה שאין בחבירו דציני הר הברזל, שאין ראשו של זה מגיע לצד עיקרו של זה לא שייך פיסולו אלא בלכולב וכו' עכ"ל, וכן נראה ממש"כ במאירי בפ"ג דסוכה בד"ה השמנה הרביעית וכתב שהדין של ציני הר הברזל שאם אינו מגיע ראשו של זה בצד עיקרו של זה אין לזה מקום אלא בלולב, ולא בשאר מינים.

וכן ראה בספר חיים וברכה הדס אות נט שכתב ג"כ להביא לדברי המור

וקציעה הנ"ל, אלא שכתב להעיר ע"ד ממש"כ ברבינו ירוחם (נ"ח ח"ג) וז"ל: עץ עבות הוא ההדס שענפיו חופין את עצוף פירוש לא שצריך כך, אלא כך דרכו, ונתנו סימנים שזהו ההדס שצריך עבות שעומדים שלשה עליון בחד קינא ואם אינו עבות פסול עכ"ל, וכתב בחזו"ע שם, הרי מבואר בדברי רבינו ירוחם שענפיו חופין את עציו לא לעיכובא אמרו ולפסול את ההדס שאינו כן אלא לסימן על ההדס שבו נמצא על הרוב עליו חופין את עצו, ומ"מ אם אין העלים סמוכים לזה לזה ראשו של זה בצד עיקרו של זה לא מיפסל בכך, ובפרט לפי גירסת הירושלמי ענפיו חופין את רובו וכן הובא בספר הבהירף ור"ל רוב העץ, וכ"ה בתוס' ר"ה כג. הילכך נ"ל שאף למצוה מן המובחר עדיף ליטול הדס שהקנין סמוכים זה לזה לחוש לדברי הגאון היעב"ץ, אבל אם אינו מוצא הדס כזה בנקל כל שהוא עבות ועליו מכסים את רוב העץ פשוט שיש להכשירו.

וכתב שם החזו"ע שכ"ז דלא כמ"ש בשו"ת ישיב משה עמ' עו בשם הגרי"ש אלישיב שאם אין עלי ההדס מגיעים לשרשי העלים שמעליהם פסול, דליתא שהפוסקים לא כתבו לדינא כמ"ש במו"ק, ושכן כתב בחידושי הרא"מ הורביץ בסוכה דף לב ע"ב שכתב שי"ל שאין קפידא לעיכובא שיהיו עליו של ההדס חופין את עצו וסיים ואע"פ שבספר הבהיר סוף סדר

בראשית פוסל י"ל דס"ל כראב"י דעבות מעכב והכי קי"ל עכ"ד, והעיר ע"ד החזו"ע דסיום דבריו צ"ע, ולכן העלה שם לדינא בחזו"ע עמ' שה, שמצוה מן המובחר ליטול הדס שענפיו חופים את כל עצו ומכל מקום אפילו ההדס שענפיו אין חופין את כל עצו, שראש העלה אינו מגיע לעוקצו של העלה שלמעלה ממנו, כשר, כי די שרוב עצו מחופה בענפיו שרובו ככולו עכ"ד, ועיין עוד מש"כ בזה בילקו"י ארבעת המינים.

ואולם בביכורי יעקב בתוס' ביכורים בסוף סימן תרמ"ו כתב לתמוה בזה, שהרי מה ק"ו שייך בזה בלובל הלכה למשה מסיני שציני הרר הברזלשאין ראשו של זה מגיע לעיקרו של זה פסול דלאו מין לולב הכשר הוא אבל מאן לימא לן דגם בהדס לאו מין הדס הכשר ועוד שאין דנין ק"ו מהלכה ועוד דק"ו פריכא הוא דמה ללובל שכן נקטם ראשו פסול משא"כ בהדס כשר, ועוד יש להביא ראייה דאף דאינו מגיע ראשו של עלה זה לעיקרו של זה כשר ממה דאמרו בירושלמי כתיב וענף עת עבות עץ שענשפיו חופין את רובו ועלה כמין קליעה, וכן איתא בספר הבהיר לר' נחוני' בן הקנה וענף עץ עבות צריך הוא להיות ענפיו חופין את רובו ואם אין ענפיו חופין את רובו אינו שוה כלום עכ"ל הרי דלא צריך רק להיות ענפיו חופין את רובו ולא כולו ואי ס"ד דבעינן שיגיע ראשו של זה לעיקרו של

זה וגם צריך שיהי' כמין קליעה הרי חופה את כולו ודוחק לזמר דמה דבעי הירושלמי שיחפה את רובו בלבד ולא כולו הוא ברוחב העלין אבל אורך העלין צריך שיכסה כל העץ דמאי שנא אורך מרוחב לענין דרשה דעלין חופין את עצו אלא ודאי משמע דגם באורך אם העלין מגיעין לכסות רוב אורך העץ כשר עכ"ד.

וכן בחזו"א סימן קמ"ו סקט"ו כתב להעיר על דברי השע"ת הנ"ל וז"ל: ובעיקר דין המו"ק שבסק"ה יש לעיין דאפשר שאין ללמוד מלולב דהתם עיקרו כך הוא בעלין ארוכין ולאא"ו אין שמו עליו או שאינו הדר משא"כ בהדס, ואי משום חפוי הא קי"ל דבחפוי רוב סגי, ונראה דבלולב גם בנשרו עליו שבנתיים אע"ג דלא הוי רוב הנישרין מ"מ אם הנשארין מגיע ראשו של זה לעיקרו של פסול אע"ג דהדס כשר, ועי' בביה"ל תרמ"ה ד"ה ועדיין, ונראה דבאין רש"ז מגיע לעש"ז נמי דינו כניטל כיוסי ותלוי בספק המבואר שם עכ"ל החזו"א, ומבואר מדבריו דג"כ לא ס"ל כהמו"ק הנ"ל

ואולם ממש"כ מרן החיד"א במחזיק ברכה סק"ד שאף שטוב להזהר בזה מ"מ אינו מעכב, וכן כתב לדינא בחזו"ע עמ' שה שהדס זה כשר, וכן כתב בשו"ת יחווה דעת ח"ז סימן צד אות ב', וראה שם עוד בסימן צג ובסימן צה אות ב'. וכן כתב בשו"ת אור לציון ח"ד פרק לג תשובה ב', וכן מוכח

מדברי המשנ"ב שלא הביא לדברי המור וקציעה שאין להקפיד בזה.	היות ואין צריך שבפועל העלים יהיו חופין את העץ אלא מין שדרכו בכך
וכן כתב בהליכות מועד עמ' תנז שאף אם העלים עומדים קצת רחוק מהעץ באופן שאינם חופים את העץ והוא מגולה הדס זה כשר לכתחילה	בפרט אם נצמיד את העלים לעץ הרי הם חופים אותו. בברכת התורה יוסף אביטבול

סימן ו'

הדס שאין עליו צמודים לגבעול

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"א"ס.

אודות השאלה האם בהדס צריכים שהעלים יהיו צמודים לגבעול.

השלישי למעלה מהם אין זה עבות אבל נקרא בגמ' שם הדס שוטה כלומר שאינו תקונו ופסול אפילו בשעת הדחק ופסול לכל שבעת הימים, עכ"ל, וכן נראה מדברי המחזיק ברכה שהו"ד לעיל שיש להחמיר גם בזה.

ובחידושי הרש"ש עמ"ס סוכה דף לב ע"ב כתב על דברי רש"י שם בד"ה ענף עת ושוכבין על אפיהן, וכתב לשון הר"ן על אביהן משמע דאם העלין נפרדים ואינן שוכבין על הקנה אינו בדין והעולם אינם נוהרין בזה וצ"ע עכ"ד.

ראה בספר בית השואבה דינים השייכים להדס אות א' ואות י' ובכה"ח סימן תרמ"ו סקכ"ג וביקצור שו"ע סימן קלו ס"ב ובמועד לכל חי סימן כג רות קז, ובמועדים וזמנים ח"ב סימן קכג ובשו"ת דבר משה סימן יז, ובשו"ת ישיב משה עמ' עו בשם הגריש"א.

וכן ראה עוד להגר"מ שטרנבוך שליט"א בשו"ת תשובות ונהגות ח"ג או"ח עמ' קצב שהדס שהעלים מתרחקים מהקנה ראוי להחמיר משום דלא חשיב שעליו חופין לעצו וכמשו שכתב הרש"ש בסוכה דף לב ע"א ומ"מ

הנה כתוב בתורה (ויקרא כג מ) ענף עץ אבות, ודרשו חז"ל בגמ' בסוכה דף לב ע"ב ענף עץ היינו שענפיו חופין את עצו, והנצי"ב כתב שם במרומי שדה והרי אין מדודקדק הכי לא בדיוק המקרא ולא בדיוק הגמ' ומלשון הגמ' משמע שהענפים תכופים לעץ עד שמכסים את העץ וכתב לתרץ מדכתיב עץ שהוא מיותר דהא אין ענף בלי עץ ומכאן דרשו חז"ל שענפיו מחפין את עצו.

ובערור השולחן סימן תרמ"ו ס"א כתב, בזה"ל: ענף עץ עבות דרשו חכמים [ל"ב:] שענפיו מכסין את עציו כלומר שיש בו ריבוי ענפים עד שאין העץ נראית וזהו הדס והיכי דמי עבות כגון דקיימי תלתא בחד קינא [גמ'] כלומר שיוצאין ג' עלין סמוכין זה לזה בעיגול אחד שאין אחד נמוך מחבירו וזהו הנקרא אצלינו משולשים אבל אם היו שני עלים בשוה זה כנגד זה והעלה

היינו דוקא ברחוקים ממש אבל סמוך
סגי.

וראיתי שהביאו בשם הגר"ח מבריסק
(ספר שמחת ישראל ד' מינים
עמ' קמ בהערה) שס"ל שהדס צריך
להיות שענפיו חופין את עצו ר"ל שע"י
שהעלין עומדין בהיקף בשווה ג' ג'
עלין ואין אחד נמוך או גבוה מחבירו
הם מכסין כל היקף עובי העץ ואמר
להביא בזה ראייה מלשון הרמב"ם בהל'
לולב פרק ז' הלכה ב' והו"ד בשו"ע
סימן תרמ"ו ס"ג וז"ל: ענף עץ אבות
האמרו בתורה הוא ההדס שעליו חופין
את עצו כגון שלשה עלין או יותר
בגבעול אחד, עכ"ל, ומשמע שבעינן
שיהיה חופין את עצו, ואולם בספר
חיים וברכה אות נט כתב שמסיום לשון
הרמב"ם והשו"ע שכתבו, אבל אם היו
שני עלים בשוה זה כנגד זה והעלה
השלישי למעלה מהם אין זה עבות אבל

נקרא הדס שוטה עכ"ל, לא משמע
דבעינן שהדס יכסה את כל העץ, ועיין
עוד בזה בחשוקי חמד סוכה דף לב
ע"ב, ובשו"ת מקדש ישראל ד' מינים
עמ' קעג.

ואמנם יש שכתבו שצריך שכל העץ
יהיה מחופה, כן כתב בביכורי
יעקב סימן תרמ"ו סק"א והו"ד לעיל,
וכן כתב בחזו"א סימן קמ"ו סקט"ו וכן
כתב להתיר בשו"ת תשובות והנהגות
חח"ג או"ח עמ' קצב שהדס שהעלים
מתרחקים מהקנה ראוי להחמיר משום
דלא חשיב שעליו חופין לעצו וכמשו
שכתב הרש"ש בסוכה דף לב ע"א ומ"מ
היינו דוקא ברחוקים ממש אבל סמוך
סגי. אך למעשה בודאי שראוי להדר
בזה.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן ז'

האם כשר לכתחילה לקחת הדס תימני

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אודות השאלה במעלת כשרותם של ההדסים התימנים.

בספר אורחות רבינו ח"ג עמ' לח בשם הקה"י שאין הבדל בין הדס צפתי לבין הדס תימני אף שההדר התימני זהו הדס שהעלים שלו פונים כלפי חוץ ואינם שוכבים זה על זה וכן העלה שלו קצת יותר ארוך מהעלה הצפתי וכן רוב פעמים ראש ההדס התימני יותר רק מההדס הצפתי, וכן כתב להוכיח שם ממש"כ בזחור"א או"ח סימן קמ"ו סק"א וז"ל: ולעולם העץ הנחפה תחת העלין עבות מקרי ואפי' כשהעלין פרושות יש לשערן כאילו מושכבות וחופות עכ"ל.

אבל בספר נטעי גבריאל פרק טז הערה ג' שיש מהדרין לקחת הדסים מצפת שהעלים קטנים וחופים את עצו ונתנו רמז לדבר ענף עץ אבות ס"ת צפ"ת, ושכן נהג האדמור מפאפא זצ"ל **והגר"י** טשזנר שליט"א בספרו שערי חג הסוכות עמ' קלא כתב שכיום

בארץ ישראל מצויים שני זנים עיקריים של הדס זן צפתי וזן תימני עליו של הזן הצפתי מכסים את הענף אבל קשה למצוא בהם משולשים בכל שיעור ארכם ובזן התימני קל יותר למצוא משולשים גמורים אבל העלים פונים לחוץ ולא מכסים את הענף היטב ובשניהם עפ"ר ראשי העלים ארוכים ומגיעים עד לשרשי העלים שמעליהם, וישנו גם זן שלישי הנקרא זן רחובות הדומה קצת לזן הצפתי אבל עליו אינם מכסים הענף באופן מושלם ולכן יש החוששים שמא זן זה הינו מורכב אמנם שמעתי ממו"ר הגר"נ קרליץ (שליט"א) שאין לחשוש שהוא מורכב כי הוא באמת הזן הצפתי אלא שמקום גידולו הטבעי של זן זה הוא באיזור ההררי של צפת וכשמוציאים אותו ממקומו הטבעי ומגדלים אותו באזור רחובות הנמצאת במישור החוף במקום שונה ובאקלים שונה ממקום מוצאו משתנית צורתו במקצת ולמעשה הוא כשר ולאחרונה נמכרים בשוק זנים חדשים של הדסים עם שינויים קלים מהזנים הוותיקים וסביר שגם אלו מקורם מאותם זנים הראשונים אלא שהשתנו מעט בגלל שמגדלים אותם במקומות אחרים ומ"מ

תשובות הגר"י אביטבול / סימן ז' _____ לז

לכתחילה ראוי לבדוק מה מקורם אם	שליט"א ח"ב עמ' קנו אבל כתב שם
אין בהם חשש מורכב עכ"ד	שמ"מ בהדסים הנ"ל יכול להיות חשש
ולענין הדס שראשו רך כשר, כן כתב	נשירה וממילא יש לדון כל הדס לגופו.
בספר פרי עץ הדר להגר"א רז	בברכת התורה
	יוסף אביטבול

סימן ח'

כשרות הדס שאין בו ריח

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אודות השאלה האם יש עניין להדר לקחת הדס שיש בו ריח.

איתא במדרש רבה (פרשת ויקרא פרשה ל' סימן יב) אתרוג יש בו ריח וטעם ולולב יש בו טעם ואין ריח והדס יש בו ריח ואין טעם ולערבה אין לא ריח ולא טעם, ע"כ, ומוכח שמהא דמצינו שהדס יש בו ריח הרי הוא לעיכובא.

ואמנם בתפארת ישראל (חולין פ"ג בועז אות א) כתב, ופעם אחת ראיתי בגן מין אילן שעליו שלו גדולים ויפים וקיימי ג' ג' בחד קיני ועליו חופין את עצו רק שלא היה לו ריח הדס כלל וכלל ולכאור' עלה בדעתי להכשירו למצוה דלמאי ניחש לה אי משום ריחא דהדס שאין בו הרי אמרינן ואימא זיתא ואימא דולבא ואימא הרדופני ומשני הש"ס בעינן עבות וענפיו חופין את עצו ושלא יהיה סם המוות לבהמה משמע דאי איכא כל הני אע"ג שהזית ודאי אין עליו מריחין כהדס ריחא לאו מילתא

היא שבתי וראה הוא הרדופני ואפי' חזינן שבהמותינו יאכלו ממנו ולא ימותו אפ"ה שמא יש מין בהמה בעולם שכשתאכל משמע חולין נח ממנו תמות ואע"ג דבש"ס דהירדופני הוא סם המוות לבהמות המצויות שור כבש ועז והרי אלו אוכלין מאלו העלין ואינן מתים ש"מ דאין זה הירדופני עכ"פ שמא זה המין ג"כ הוא סם המוות אחר לשום מין בע"ח בעולם וספיקא דאורייתא לחומרא או שמא הירדופנא הוא ואע"ג דחזינן שהשתא אינו ממת לבהמה דילמא כמו באדם השתא נשתנה הטבע כמו כן בבהמה ואפ"ה מדהיא בזמן התורה ממי לבהמה, לא ע"ז ציותה תורה וכו' עכ"ל, והעולה מדבריו שהדס שאין בו ריח הרי הוא פסול דשמא הרדופני הוא.

ואמנם יש להעיר בדבריו שהרי בגמ' בסוכה דף לב ע"ב אמרו ויאמא הירדוף אמר אביי דרכיה דרכי נועם וליכא רבא אמר מהכא האמת והשלום אהבו, וכתב רש"י שם בד"ה דרכי נועם, והאי מברז בריד את הדים כקוצים שראשי עליו עשויין חדין כמחט עכ"ל, ובד"ה האמת כתב, וזה אינו אלא אמת

ולא שלום, שהוא עשוי לסם המוות, ומשמע שהוא סם המוות כמבואר בגמ' בחולין דף נח ע"ב שהירדוף הוא סם המוות לבהמה ולא הדס בלא ריח.

ובילקוט יוסף ארבעת המינים עמ' רטו כתב להוכיח מדברי הרמב"ם בפרק ז' הלכה ב' שכתב, ענף עץ אבות האמור בתורה הוא ההדס שעליו חופין את עצו כגון שיהיו ג' עלין או יותר בגבעול אחד אב אם היו ב' עלין בשוה והעלה השלישי למעלה מהן אי"ז עבות ונקרא הדס שוטה עכ"ד, וכתב בילקו"י להוכיח מדלא כתב הרמב"ם שהדס שאין בו ריח הרי הוא פסול בע"כ שהוא כשר, וכתב עוד שם שגם בספר אשרי האיש ח"ג עמ' רב כתבו בשם הגריש"א שאין הידור לקחת הדס עם ריח דדי שיש במינו ריח.

הנה בספר פרי עץ הדר ח"ב עמ' קמא כתב, ימצאו הדסים אשר אין בהם ריח הדס כלל ואעפ"כ כשרים הן ואין לחוש שאינן מין הדס ואם לוקח הדסים עם ריח טוב תבוא עליו ברכת טוב, ויעו"ש בהערה מש"כ להוכיח בזה ממש"כ בתיקוני זוהר דף קמד ע"ב בענין ריח במוצאי שבת, וז"ל: ואנן דעבדין בהדס בגין דאית ביה תלת עלין דאתקריאו תלת הדסין רמיזין לתלת

אבהן, ובזוהר ויקרא לה. עד דהוו אזלי אשכחי חד גברא דהוה אתי וג' ענף הדס בידה אמרי ליה למה לך האי אמר לרווחא אובדא וכו' חד לאברהם וחד ליצחק וחד ליעקב עכ"ד, וא"כ הדס סווד עם ריח, וכתב שאפשר שזהו טעמו של בעל תרומת הדשן שכתב עליו בספר לקט יושר והו"ד בספרו בארבעת המינים עמ' וז"ל: וזכרוננו בטוב שאמר שחביב עליו אתרוג הבא מפול שיש לו טעם וריח יותר מאתרוג הבא מראוס, ע"כ, וכנראה טעמו שכיון שאמרו במדרש רבה שיש באתרוג טעם וריח, וא"כ נאמר דה"ה להדס שיש הידור לקחת אתרוג שיש בו ריח.

וכן כתב הגר"מ מאזוז שליט"א בירחון אור תורה תשרי תשנ"ז סימן ח' וכתב שמה שהעירו על התפארת ישראל פ"ג דחולין משנה א' שחשש שמא הוא הרדופני מדברי המאירי בסוכה דף לו ע"ב שכתב שאין הריח מעכב בו שלא לקיים מצותו יעו"ש לא נתכיון בזה המאירי שאינו כשר למצוה אלא לומר שאם מריח בו יכול אח"כ לקיים את המצוה שהרי לא נחסר בו כלום ע"י ההרחח משא"כ אם טעם מהאתרוג, ולכן לענין דינא יש לחוש שמא הדס זה מורכב ממין אחר כי לא שמענו על מין הדס בעולם שאין בו ריח.

ומ"מ נראה שאם נחלש לו הריח, כיון שהיה במקרים לפני זה אין לו ריח
מחמת שעבר הרבה זמן שקטפו וממילא אין לחוש לפסול את ההדס
אותו, וכמו שמצוי בהרבה הדסים אין משום זה.
לחוש לכך, ואמנם גם ראיתי שכתבו להעיר שרוב ההדסים אחר שמניחים
אותם במקרר לפני החג נתבטל מהם כשר לדינא: אף הדס שאיין בו ריח
הריח ולכן ממילא הדס שאין בו ריח כשר לכתחילה לד' מינים.
בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן ט'

דיני הדם שנקטם ראשו

בס"ד, אלול התשפ"ד
לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

לקולא ולא שנא לחומרא, או דלמא: ספוקי מספקא ליה, לחומרא - אמרינן, לקולא - לא אמרינן. - תיקו.

אודות השאלה לגבי דיני וגדרי הדם שנקטם ראשו.

והרא"ש שם פ"ג סימן י' כתב, נקטם ראשו תנא עולא בר חנינא נקטם ראשו ועלתה בו תמרה כשר. ואיפסיקא הלכתא לקמן כר' טרפון דאמר אפי' שלשתן קטומים הלכך לא שנא עלתה בו תמרה ולא שנא לא עלתה בו תמרה(ט) ולקמן נדקדק בו, עכ"ד.

איתא בגמ' בסוכה דף לב ע"ב, נקטם ראשו, נפרצו עליו, או שהיו ענביו מרובות מעליו - פסול. ונח' הראשונים בביאור הדין דנקטם ראשו דאיתא במשנה שכשר.

וכן כתב הרי"ף בדף טו ע"ב מדפי הרי"ף וז"ל: תני עולא בר חנינא נקטם ראשו ועלתה בו תמרה כשר ואיפסיקא הלכתא לקמן כרבי טרפון דאמר אפילו שלשתן קטומין הלכך ל"ש עלתה בו תמרה ולא שנא לא עלתה בו תמרה כשר, עכ"ל.

ועוד איתא שם בגמ' דף לג ע"א, נקטם ראשו. תני עולא בר חנינא: נקטם ראשו ועלתה בו תמרה - כשר. בעי רבי ירמיה: נקטם ראשו מערב יום טוב ועלתה בו תמרה ביום טוב, מהו? יש דחוי אצל מצות או לא? ותפשוט ליה מהא דתנן: כסהו ונתגלה - פטור מלכסות, כסהו הרוח - חייב לכסות. ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא שחזר ונתגלה, אבל לא חזר ונתגלה - פטור מלכסות. והוינן בה: כי חזר ונתגלה אמאי חייב לכסות? הואיל ואידחי אידחי! ואמר רב פפא: זאת אומרת אין דחוי אצל מצות. - דרב פפא גופא מבעיא ליה: מיפשיט פשיט ליה דאין דחוי אצל מצות, לא שנא

והרמב"ם בפרק ח' מהל' לולב הלכה ה' כתב בזה"ל: הדם שנקטם ראשו כשר, נשרו רוב עליו אם נשתיירו שלשה עלין בקן אחד כ כשר, היו ענביו מרובות מעליו אם ירוקות כשר ואם היו אדומות או שחורות פסול ואם מעטן כשר, ואין ממעטין אותן ביום טוב לפי שהוא כמתקן, עבר ל וליקטן או שליקטן אחד אחד לאכילה הרי זה כשר.

והראב"ד שם בהשגותיו על הרמב"ם כתב בזה"ל: הדס שנקטם ראשו כשר. א"א כבר הופיע רוח הקודש בבית מדרשנו מכמה שנים והעלינו שהוא פסול כסתם משנתינו ודברי ר' טרפון שאמר אפילו שלשתן קטומים כשרין ענין אחר הוא ולא שנקטם ראשו והכל ברור בחבורנו ומקום הניחו לי מן השמים עכ"ד, [והנה בס' מעשה רוקח על הרמב"ם שם הביא מחלוקת בין הפוסקים איך לפרש את לשון הראב"ד שאמר על עצמו רוח הקודש הופיעה בבית מדרשנו שבשו"ת מהריב"ל ח"ג סי' קטז כתב כוונתו על רוח הקודש ממש, אולם מהר"מ בן חביב בס' כפות תמרים (לב ד"ה נקטם) חלק עליו וכתב דס"ל שאין כוונת הראב"ד לרוח הקודש ממש אלא כוונתו שנתברר הדבר אצלו כל כך עז שנדמה לו כאילו רוח"ק הוא וז"ל: ואחר נשיקת ידיו של הריב"ל נראה כי לא נשתבח הראב"ד שממש הופיע רוח הקודש לו בדין זה אלא כיון שערב לו הפירוש והחילוק שפירש אמר כן בדרך גוזמא ומ"מ קושטא דמלתא אם יאמר פוסק אחד פירוש בשם רוח"ק יכולים לחלוק עליו משום דלא בשמים היא עכ"ל ומ"מ כתב שם במעשה רוקח הכריע שם דכשנדקדק בלשון הראב"ד שאמר מכמה שנים נראה דרוח הקודש ממש קאמר עכ"ד,

ובמגיד משנה שם כתב ע"ד הראב"ד הנ"ל דאינה לדינא וכמ"ש

לדחות בחידושי הרמב"ן, והנה בחידושי הרמב"ן סוכה בהשגות הרמב"ן על הל' לולב להראב"ד ענין הדס קטום כתב לבאר, וז"ל: ואם תשאל אי בקטימת הראש למה הכשיר ר' טרפון בהדס ולא חלק בשאר המינין להכשיר נקטם ראשן בלולב וערבה הטעם בזה לפי דעתי מפני שההדס כל הדרו בעבותו שעליו חופין את עצו ואין קטימת הראש נכרת בו מה שאין ופוגמת בהדרן כן בשאר המינין קטימת הראש נכרת בהן ופוגמת בהדרן עכ"ד, והעולה מדבריו דלדינא אין לפסול הדס קטום.

ובחידושי הר"ן שם כתב, נקטם ראשו ראש עצו דהכי מוכח ממאי דאמרינן בגמרא ועלתה בו תמרה שאין דרך התמרה לעלות אלא בעץ ובגמרא (לג.) תני עולא בר חנינא נקטם ראשו ועלתה בו תמרה כשר ופירש רש"י (ד"ה ועלתה בו תמרה) כמין תמרה כעין הנמצא בעלי ערבה פעמים בעלין דבוק כמין פרי ירוק: וכתב הר"ן (שם ד"ה ועלתה) ודוקא כשנקטם ראשו מערב יום טוב ועלתה בו תמרה מערב יום טוב אי נמי נקטם ראשו מערב יום טוב ועלתה בו תמרה ביום טוב משום דהוי דיחוי מעיקרו לפי שמשנכנס יום טוב לא היה ראוי כלל ודיחוי מעיקרו לא הוי דיחוי אצל מצות דהכי אסיקנא בגמרא (לג:) גבי ענביו מרובים מעליו דאם

מיעטן ביום טוב כשר כיון דהוי דיחוי מעיקרו ומינה משמע דמפשטא בעיין דאיבעיא לן בגמרא בנקטם ראשו מערב יום טוב ועלתה בו תמרה ביום טוב אם יש דיחוי או לא אבל נקטם ראשו ועלתה בו תמרה ביום טוב מספקא לן דדילמא כיון דנראה מתחלת יום טוב והדר אידחי חלה עליו תורת דיחוי ושוב אינו חוזר ונראה דחמיר טפי מדיחוי מעיקרו משום דההוא הוי כאילו לא בא לעולם עד עכשיו ואחרים מחמירין עוד לומר דאף על גב דגבי ענביו מרובים מעליו מסקינן דדיחוי מעיקרא לא הוי דיחוי לא פשטינן מינה בעיין דעלתה בו תמרה ביום טוב משום דשאני התם משום שבידו לתקן דאף על גב דאין ממעטין אותם ביום טוב מכל מקום בידו הוא ומשום הכי לא הויא דיחוי אבל הכא דנקטם ראשו אין בידו כלל שתעלה בו תמרה עכ"ל.

ובב"י שם כתב להביא את דברי הר"ן הנ"ל וכתב ע"ד, ודעת הר"ן לפסוק כסתם מתניתין דנקטם ראשו פסול ואף על גב דבתר הכי תנן (לד:) רבי ישמעאל אומר שלשה הדסים אפילו שנים קטומין ואחד שאינו קטום רבי טרפון אומר אפילו שלשתן קטומים ואיפסיקא הלכתא בגמרא (שם) כרבי טרפון כתב (טז: דיבור ראשון) שנכון בעיניו מה שפירש בה הרז"ה (המאור טו:) דנקטם לחוד וקטומים לחוד דקטומים דמתניתין דאיפליגו בה רבי

ישמעאל ורבי טרפון היינו שדרך ענפי ההדס שיוצאין מצדיהן בדין ופארות והן מפסיקין בקני ההדס דלא הוו תלתא בחד קינא וצריך לקטום אותם משם ולאחר שקוטם אותם מהם נקראים הבדים קטומים ומאן דפסיל סבר דהפסק הוי ולא הוי הדר ורבי טרפון סבר דלא הוי הפסק והדר הוא והשתא אתי שפיר דקיימא לן כסתם מתניתין דלעיל (לב:) דנקטם ראשו פסול דומיא דשאר מינים ואתיא כהלכתא כולה שמעתין דשקלינן וטרינן בעלתה בו תמרה ואתי שפיר מאי דאמרינן (לד:) דחד ולא קטים לא שכיח שרחוק הוא שיהא ענף של הדס שלא יצאו בו פארות ובדין מצדדין והיינו דמקרו קטומים סתם עכ"ל וכן נראה שהוא דעת הראב"ד (תמים דעים סי' רכח) אבל הרי"ף (טז:) והרא"ש (סי' יד) כתבו דאיפסיקא הלכתא כרבי טרפון דאמר אפילו שלשתן קטומים הילכך לא שנא עלתה בו תמרה ולא שנא לא עלתה בו תמרה כשר וכן פסק הרמב"ם (פ"ח ה"ה) וכתב עוד הרא"ש (שם) והא דמכשירינן בהדס קטום טפי מלולב וערבה פירש ה"ר ישעיה משום דענפיו חופין את עציו ואין קטימתו נראית כל כך והראב"ד (בהשגות שם, תשובות ופסקים להראב"ד סי' ו) ובעל המאור (טו:) ז"ל חילקו בין נקטם ראשו לקטום דהכא ופירושם רחוק מן הדעת עד כאן וכתב הרב המגיד (שם) שהראב"ד

שיבח סברתו וכתב עליה שהופיע רוח הקודש בבית מדרשו ועם כל השבח הזה שהוא משבח סברתו כבר ראה הרמב"ן (שם סי' ז) דבריו והשיב עליהם ויש קצת אחרונים מחמירים כדברי הראב"ד וכן ראוי להורות עכ"ל עכ"ד הב"י.

ואמנם בדרכי משה סק"א, כתב, ובמנהגים שלנו (ר"א טירנא ריש הל' לולב) פסק כדעת הטור דנקטם ויבש כשר, ואולם בדרישה שם כתב להביא את דברי האורחות חיים שהביא בב"י, ומוכח דלכתחילה יש להחמיר, וכן כתב בב"ח שם וז"ל: ולענין הלכה נקטינן להחמיר במקום שאפשר באחר אבל היכא דלא אפשר כדאי הם הרי"ף והרמב"ם והרא"ש וכל הראשונים לסמוך עליהם בשעת הדחק ולברך עליו, ועוד דשיטת ה"ר אליעזר ממיץ והמרדכי שהביא דבריו ברורה דמתניתין בלכתחילה מיפרשא בדוקא עכ"ל.

ובשו"ע ס"א כתב לדינא, הדס שנקטם ראשו כשר, נשרו רוב עליו אם נשתירו וכו' עכ"ד, וכתב לבאר שם בט"ז סק"א, וז"ל: הדס שנקטם ראשו כשר. בסעיף י' מביא מחלוק' בזה ותלוי בסוגי' הגמ' בסתם מתני' שנינו פסול אלא דאח"כ מייתי מתניתין דס"ל לר"ט אפי' שלשתן קטומי' כשר ופסק שמואל שם הלכה כר"ט ע"כ כתבו רי"ף ורא"ש דלא קי"ל כסתם מתני' דפסול ול"ד ללולב דפסול בנקטם ראשו וכן בערב'

דשאני הדס שענפיו חופים את עצו ואין נראה הקטימ'. והראב"ד כתב וז"ל כבר הופיע רוח הקודש בבית מדרשינו מכמה שנים והעלינו שהוא פסול כסתם מתני' ור"ט שאמר שלשתן קטומי' כשר ענין אחר ולא שנקטם ראשו ומקום הניחו לי מן השמים עכ"ל והר"ן הביא פי' של קטומין שאמר ר"ט דכשר דהיינו כדרך ענפי ההדס שיוצאין מצדיהן בדין והם מפסיקין בקני ההדס דלא הוה תלתא בחד קינא וצריך לקטום אותם וע"ז אמר ר"ט אפי' שלשתן קטומין בצדיהן כדי לתקן ההדס כשר ולא הוה הפסק בין התלתא עליון אבל בנקטם ראשו דהיינו מן העץ של ההדס ולא מן העלה אז פסול כסתמא דמתני' וכתב המגיד דעם כל השבח הזה דחה הרמב"ן ראיות הראב"ד ויש קצת מחמירין כדעת הראב"ד וכן ראוי להורות עכ"ל. ובספר יראים כתב הרא"ם לתרץ בע"א סתמא דמתני' עם דברי ר"ט דר"ט מיירי בדיעבד ומתני' דתנא פסול היינו לכתחל' ומצינו פסול לכתחלה ומרדכי ר"פ לולב הגזול כ"כ בשם הרא"ם לענין לולב דנקטם ראשו כשר באין אחר ונראה טעמו כיון דלא מצינו חילוק בין נקטם דלולב להדס במתני' דתנן פסול בתרוייהו ובהדס מוכח דלכתחלה קאמר דהיינו ביש אחר ממילא גם בלולב הוה כך וכמ"ש שם בשם ש"פ וא"כ ודאי מן הראוי להחמיר גם בהדס בנקטם ראשו ויש אחר כיון שהמגיד כתב שכן ראוי להורות, עכ"ל.

והעולה מדבריו דלכתחילה נכון להחמיר בזה, וכן נראה לכאורה לדייק ממש"כ בשו"ע כשר, והיינו רק בדיעבד.

ראיתי לעט"ר מורי הרב זלה"ה בספר גט מקושר דף קכג ע"א שכתב כן דבליכא אחר אין להחמיר דדעת רוב הפוסקים דכשר עי"ש.

וכן מוכח ממש"כ בשו"ע שם סעיף י' וז"ל: נקטם ראשו כשר אפילו לא עלתה בו תמרה, והוא הדין ליכש ראשו, ויש פוסלין בנקטם ראשו עכ"ד, וברמ"א שם כתב, וטוב להחמיר במקום שאפשר באחר וכו' עכ"ד.

ובכה"ח סקנ"ה כתב, שם יש פוסלין ויש מכשירין עיין לעיל סימן י"ג אות ז' שכתבנו דכל היכא שכותב השלחן ערוך יש ויש דדעתו לפסוק כלישנא בתרא וכשהוא לישנא קמא לחומרא חושש לו לכתחילה יעו"ש וכן כתב הר"ן שראוי לחוש לדברי הראב"ד והביא דבריו בית יוסף והמשבצות זהב אות י"א כתב דביום ראשון שהוא דאורייתא ראוי להחמיר דהוא ספק תורה ובשאר הימים שהוא דרבנן ספק דרבנן להקל יעו"ש וכן פסק הר"ר זלמן אות יו"ד משנה ברורה אות כ"ז.

ובמשנ"ב סק"ב כתב לבאר בשם הגר"א בביאורו, בביאור סתירת השו"ע בין ס"א לס"י שבס"י הביא בזה ב' דעות, וז"ל: עיין לקמן בס"י שמביא מחלוקת בזה, לפי ששני סעיפים הראשונים אלו הוא לשון הרמב"ם ומן ס"ג ואילך הוא לשון הטור ונמשך כאן אחר לשון הרמב"ם אגב שאר הדינים עכ"ד, וכן כתב להביא בכה"ח סק"ב, וכיון שכן נראה דהיינו דאינו לכתחילה, כי סתם וי"א היינו דיש להחמיר לכתחילה כדעת הי"א.

וכן כתב בחזו"ע סוכות עמ' שח, וכתב שם שי"ל שאין זה סתירה שהרי גם בס"י הביא בתחילה השו"ע בסתם דעת הסוברים שכשר ואח"כ כתב שיש אומרים שהוא פסול וקימ"ל שכל שהביא השו"ע סתם ויש דעתו כסתם, וא"כ דעתו כהסוברים שאף שנקטם ראשו כשר מ"מ לכתחילה יש להדר ליטול הדס שלא נקטם ראשו, וכן נראה ממש"כ בברכ"י במחזיק ברכה סק"א.

וכן כתב מרן החיד"א במחזיק ברכה אות יא, וכתב שם, לקמן דין יו"ד כתב מרן ג"כ דנקטם ראשו כשר אך סיים שם ויש פוסלין בנקטם ראשו, ולכן צריך לחזור למצוא הדס שלא נקטם ראשו וכמ"ש מור"ם לקמן דטוב להחמיר במקום שאפשר באחר אך בדליכא אחר אין להחמיר כיון דלדעת מרן ומור"ם נקטם ראשו כשר, וכן

ומז"מ כתב שם שמ"מ אפשר לברך עליו כיון שהמח' הוא במצוה ולא על הברכה, וכן כתב בשו"ת אור לציון ח"ד פרק לג ס"א

אבל מ"מ יש לעיין דאף לדברי המשנ"ב שכתב שהסעיפים הראשונים הם מדברי הרמב"ם ובסופו מלשון הטור, דבשום מקום בשו"ע לא מצינו כפילות בשו"ע של ב' סעיפים, ואף אי נימא דבשו"ע ס"י חזר בו ממש"כ בס"א, מ"מ במש"כ בסעיף יא שאם אין לו אלא הדס שענביו מרובים מעליו ביו"ט נוטלו ואינו מברך, והרי בס"ב כתב לחלק בין אם זה ענביו ירוקות או שחורות, ובסי"א לא כתב החילוק הנ"ל, וצ"ע לי בכ"ז לדינא. [וראה עוד בשו"ת אור לציון ח"ב במבוא שם ענף א', מש"כ מדוע מצינו כמה וכמה סתירות בדברי השו"ע, שפ"א סותם לדינא שכשר ואח"כ מביא מח' הפוסקים, כי כוונתו דהיכא דאפשר יש להחמיר בזה, אבל לכאורה הסתימות הוא בשני סעיפים בשו"ע, וממילא קשה ליישב דבריו בזה].

ושוב ראיתי במחצית השקל שכתב לבאר דברי השו"ע, וז"ל: דע, דמה שכתב בשו"ע הדס שנקטם כו', בסעיף יו"ד הביא מחלוקת בזה, וכמו שכתב ט"ז [ס"ק א]. אלא שגם בסעיף יו"ד דעה ראשונה מכשרת בנקטם, וידוע דרכו של הרב ב"י שדעה ראשונה היא העיקרית בעיניו, וכמו שסתם פה דכשר. ומאי שכפל הרב ב"י הדין פה ובסעיף יו"ד, היינו דהכא העתיק לשון הרמב"ם [לולב ח, ה], ובסעיף יו"ד רצה להביא מחלוקת ביבש ראשו, וזה תלוי

בדין נקטם ראשו, לכן הביא שם שוב דין נקטם והביא מחלוקת הפוסקים, וכן דרכו לפעמים בשו"ע. וכן מה שכתוב בשו"ע נשרו רוב עליו ונשתיירו שלשה כו', הוא דין המוזכר בסעיף ח', ומיירי באסא מצראי שיש בכל קן שבע עליו, אלא שגם בזה העתיק פה לשון הרמב"ם [שם] שהעתיק שני הדינים סמוכים זה לזה, וכלשון שו"ע. וכו' עכ"ל המחצית שקל.

והעולה מדבריו שהדעה הא' היא לדינא, ולכאורה מדברי הפוסקים לא נראה כן. וגם לכאורה מדבריו לא מיושב הסתירה ממש"כ בשו"ע בס"ב לסי"א.

ובפרי מגדים משב"ז סק"א כתב לבאר, בזה"ל: עיין ט"ז. משמע שמפרש כאן כמו שכתוב בסעיף י', ועיין באר הגולה אות א'. וקשה לאיזה צורך כפל דבריו, ובלבוש השמיט כאן, רק בסעיף ט' הביא מחלוקת, ולומר דכאן בנקטם עליון עליונים קאמר דבלולב נקטם ראשו כהאי גוונא פסול עיין סימן (תרס"ה) [תרמה] סעיף ו' וכאן כשר, הוה אתי שפיר. ובסימן תרמ"ה אות ו' כ"כ הט"ז, יע"ש. ועיין סימן תרמ"ז בט"ז [ס"ק ד' בערבה, יע"ש, עכ"ל.

והעולה מדבריו שהשו"ע בס"א מיירי בנקטם העלים העליונים, ובשו"ע בס"י שנקטם ראשו, וכן כתב

להביא דבריו לדינא בשו"ת שבט הלוי חלק ח' סימן קמח אות א' וז"ל: הדס שנקטם ראשו כשר, ועיין ט"ז, ולקמן הביא מחלוקת בזה, והיא מחלוקת אבות העולם הראב"ד ודעמי' עם הרי"ף ורמב"ם, וא"כ לאיזה צורך סתם השו"ע כאן להקל, ועיין לבושי שרד, ועיין פמ"ג במ"ז כ' דאם ה' אפשר לומר דכאן בנקטם העלים עליונים קאמר דבלולב נקטם ראשו כה"ג פסול וכאן כשר הוי א"ש ע"כ, ור"ל להוציא שלא תפרש נקטם פסול בהדס בעלין כמו בלולב דקים לן דבהדס רק בעץ נקרא נקטם לא בעלין כמש"כ הר"ן. וראה זה ח"י דבמאירי סוכה ל"ב ע"ב כ' על נקטם ראשו פסול דמשנתינו פירוש ראש העלה או העלים שבראשו פסול שכל שנקטם ראש העלה שבראש הבד אף במיעוטו פקע הדרו, וכן שנה עוד המאירי שם ל"ג ע"א בספק הש"ס דנקטם ראשו ועלתה בו תמרה וז"ל כבר ביארנו במשנה בנקטם ראשו האמור בהדס שפירושו ראש העלה או העלים שבראשו, ומפרש עלתה בו תמרה היינו בעלה יעש"ה. וקצ"ע לדרך זה דלפ"ז ה' מקום לת' קושית הרי"ף וראשנים ממשנתינו דשולשתן קטומים כשרים אשר מכח זה מדחה הרי"ף משנתינו והראב"ד מת' די"ל דקטומים בעלים כשרים, וקטום בעץ פסול אבל כשר בעלין, ומזה דלא עלה ע"ד הראשנים כפי' המאירי וכת' כלל עכ"פ הבנת הפמ"ג א"ש. עכ"ל.

ומ"מ אף אי נימא כדברי הפרי מגדים אכתי קשה מסתירת השו"ע בס"ב לסי"א, וגם צ"ב דמדברי הפוסקים לא כתבו להקשות הסתירה מס"ב לסי"א.

ומ"מ אף שמכשירים הדס קטום, כ"ז שאין ניכר קטימתו כיון שהוא מכוסה ע"י עליו, כן כתב בשו"ת בית דוד או"ח סימן תנ, שמוכח מדברי הרא"ש שדוקא אם מכוסה ראש ההדס הקטום בעליו העליונים המקיפים את ראשו, אבל אם ראש ההדס הקטום מגולה בלא עליון צריך לחותכו עד הקן הקרוב אליו, וכן כתב בכה"ח סקנ"ו, וכן כתב בביכורי יעקב סקכ"ב, וכן כתב בערך השלחן סק"א, וכן כתב בשער הציון סקל"ב.

ומ"מ לא עוזר להצמיד את העלים להדס שלא יראה הקטימה כי הרי סו"ס יש חסרון של קטום כן כתב בספר ארבעת המינים למהדירן עמ' קסד.

אבל כ"ז לטעם הנ"ל שהוא אינו ניכר, אבל לטעם שכתב בחזו"א (או"ח סימן קמו ס"ק ל) בשם הרמב"ן במלחמות שכתב, ומשום שההדס בעבותו תלוי הדרו וכו' נראה שהכוונה שטבע הקטימה אין מפסיד צורתו כמו בשאר מינין שהדרתן בראשן, אבל הדס הדרת צורתו הוא חיפיו ועליו, ולכן נראה דגם חשיבת ראש אין כאן שאין הדרו מתיחס אל ראשו, ולשון שאר

הפוסקים אינו כן יעוין בר"ן וברא"ש, ולכן כתב שם לדינא שיש להכשיר אפילו אם הקטימה מגולה וכתב שיתכן שאף שאר הראשונים שכתבו הטעם מפני שאין קטימתו ניכרת אין כוונתם לפסול כאשר היא נכרת אלא משום שבדרך כלל אין הקטימה ניכרת לא פסלו חכמים נקטם בהדס, יעו"ש עוד מש"כ בזה.

ומ"מ כ"ז אם נקטם העץ אבל אם נקטמו העלים העליונים הרי הוא כשר, כן מוכח ממש"כ בשו"ע ס"ה, ומ"מ כתב בספר חיים וברכה אות סז שכתב בשם ספר זכור לאברהם שכתב בשם ספר חמדת ימים שהזהיר לכתחילה שאף העלין בראשן לא יהיו קטומין כלל.

בברכת התורה

יוסף אביטבול

סימן י'

כשרות הדס עם ענבים

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"א"ס.

אודות השאלה האם הדס שיש בו ענבים האם הוא כשר לכתחילה, או שיש עניין להדר ולקחת הדס ללא ענבים כלל.

איתא במשנה בסוכה דף לב ע"ב הדס הגזול וכו' או שהיו ענביו מרובות מעליו פסול, ואם מיעטן כשר ואין ממעטין ביו"ט, ואיתא שם בגמ' בדף לג ע"א, או שהיו ענביו מרובין, אמר רב חסדא דבר זה רבינו הגדול אמרו והמקום יהיה בעזרו לא שנו אלא במקום אחד אבל בשנים או שלשה מקומות כשר, א"ל רבא שנים ושלה מקומות הוי מנומר ופסול, אלא איא תמר הכי איתמא או שהיו ענביו מרובין מעליו פסול אמר רב חסדא דבר זה רבינו הגדול אמרו והמקום יהיה בעזרו אלא לשנו אלא עניביו שחורות אבל ענביו ירוקות מיני דהדס הוא וכשר, אמר רב פפא אדומות כשחורות דמיין דא"ר חנינא האי דם שחור אדום הוא אלא שלקה, ומבואר דיש חילוק בין ענבים אדומות ושחורות לירוקות שירקות כשרות דהרי הם מין ההדס, וממילא לא חשיב מנומר וליכא חסרון

של הדר, וכן מוכח ממש"כ שם רש"ע, מיני דהדס ניניהו, שמראיהן שוה לו ואינו נראה כמנומר, אדומות כשחורות דמיין, דלאו מין ירוק הוא וזהו שחוריתן ולכשייבשו מעט יותר יהיו שחורים, וכן כתב רש"י בדף יא ע"ב בד"ה סבר, וכן כתבו בעוד ראשונים ואחרונים, וכן כתב רבינו מנוח בפ"ח מהל' לולב ה"ה.

ואמנם בירושלמי בסוכה פרק ג' הלכה ב' כתב הטעם משום שכתוב ענף ולא פרי, וז"ל: חייה בר אדא בשם רשב"ל במשחירות שנו, למה משום שאינן דומות לעצו או משום שנגמר פריו מה נפק מן ביניהון היה דרכו ליגדל ירוקים, אין תימר משום שאינן דומות לעצו, הרי אינן דומות לעצו הוי לא טעמא די לא משם שנגמר פריו עכ"ד, וכתב בפני משה שגם לפי המסקנה גם בירוקות פסול וא"כ זה לא כהבבלי ולא כפסק כל הראשונים שבירוקות כשר, וכתב שם במראה פנים שביאר טעם הבבלי ומבואר מדבריו שהטעם האו משום שנגמר פריו, אבל לפי מש"כ לבאר שם בקרבן העדה הרי מבואר שירוקים כשר.

וכתב בשער הציון סק"ד שלכאורה ירוק כשר משום שעדיין לא נגמר פריו

וכן כתב במאירי בסוכה דף לג ע"א ובשני מיהא כשר שאין אנו צריכין להדר עכ"ל.

הטעם משום הדר דאל"כ מאיזה טעם יפסול ודברי רמ"א צ"ע, לכן אין להקל עכ"ל המג"א.

ובבית יוסף אורח חיים סוף סימן תרמ"ו כתב להביא מש"כ באורחות חיים וז"ל: כתוב בארחות חיים (הל' לולב סי' יג) בשם בעל ההשלמה ואם אין לו אלא זה שענביו מרובות מעליו נוטלו ואינו מברך עליו והדס שוטה לעולם אסור אבל ענביו מרובות מעליו כשר מיום ראשון ואילך, ומ"מ כתב שם הב"י מש"כ בבדק הבית, וז"ל: ולא משמע לי הכי אלא כל שלא מיעט ענביו לעולם פסול [עד כאן], עכ"ד, ומשמע דלדינא הב"י לא פסק כדברי האורחות חיים הנ"ל, ומ"מ ברמ"א בסעיף ב' כתב להביא להאי דינא וז"ל: ומיום ראשון ואילך כשר בכל ענין עכ"ד, וכתב שם במג"א סק"ד שבבדק הבית כתב ולא משמע לי הכי אלא כל שלא מיעטן לעולם פסול, עכ"ל, וכן נ"ל דהא"ח ס"ל כהירושלמי שמביא בסימן תרמ"ח דחזו"ת באתרוג כשר בשאר הימים אבל אנן קי"ל דפסול בכל הימים כמ"ש רמ"א בעצמו בסי' תרמ"ט ס"ד דמנומר באתרוג פסול כל שבעה א"כ גם זה דענבים פסול דהא איתא בגמרא בהדיא דענבים הו"ל כמנומר, ואפשר דס"ל להא"ח דלמסקנה אין הטעם משום מנומר אלא כשהוא בב' וג' מקומות אבל כשהוא במקום אחד אין הטעם משום הדר, אבל האמת יורה דרכו דגם במקום אחד

ומדבריו מבואר דאין להקל בהנ"ל, והיינו כיון שהטעם הוא שפסול אינו משום הדר, אבל מ"מ בדעת השו"ע י"ל שכל דבריו בבדק הבית לפני שכתב את חיבורו בשו"ע, שהנה הרי בשו"ע סימן תרמ"ט ס"ה כתב בזה"ל: כל אלו שאמרנו שהם פסולין מפני מומין שבארנו וכו' ביו"ט ראשון בלבד אבל בשאר ימים כשר עכ"ד, ומקור דבריו הוא ממש"כ הרמב"ם בפרק ח' מהל' לולב הלכה ט, וכתב בביאור הלכה סו"ס תרמ"ו להוכיח מדברי המג"א משנה בפרק ח' ה"ט שכל הכתוב ברמב"ם בפרק שביעי פסולין גם בשני ומשמע שמשנה שהרמב"ם כתב בפרק שמיני כשרים בשאר הימים, וא"כ מש"כ מרן הב"י בבדק הבית להחמיר זה לפני מש"כ בשו"ע, וכן מוכח ממש"כ בשו"ע בסעיף יא שאם אין לו אלא הדס שענביו מרובות מעליו ביום טוב נוטלו ואינו מברך עליו ומשמע מדברי השו"ע שכתב יו"ט שדוקא ביו"ט לא מברך עליו אבל בשאר ימים הרי נוטלו ומברך עליו,

ובספר פרי עץ הדר חלק ב' דיני הדס עמ' קיא כתב בדעת השו"ע שאפשר לומר לדעתו שכיון שכתב בשו"ע סימן תרמ"ט ס"ה שהדר כשר בשאר ימים, ממילא ה"ה אם יש ענבים

על ההדס הרי האתרוג כשר, ומש"כ בבדק הבית אינו להלכה, חדא י"ל שבשו"ע חזר בו, ועוד שי"ל שבבדק הבית רק הקשה, ועוד שיש לפרש כוונתו על לכתחילה ולכן אם כבר נטל ובירך על הדס כזה לא יברך שוב אלא יחזור ויטול כשר בלא ברכה, אבל אם יש לו הדס כזה היה יכול לברך עליו כיון שכן דעת מרן ולא אמרינן סב"ל כיון שהספק במצוה, ועוד שי"ל שלשאר ימים יש כאן ספק ספיקא שמא פיסול ענביו מרובות משום הדר ולא בעי הדר בשאר ימים, ואת"ל דבעי הדר בשאר ימים שמא כמו שכתבו בפרי מגדים ובערוך השולחן שבשאר ימים כשר לפי הירושלמי, ומ"מ בספק ספיקא בדרבנן לא מברכים, ומ"מ כתב שם שלדינא כיון שלפי המציאות של היום יש הדסים אחרים לקנות או שיכול להשאיל מחבירו וגם הרי יכול להמתין עד שימעט את ענביו ויתקן לכן לא יברך עליו, ומ"מ אם בירך עליו או שנטלו הרי הוא יצא יד"ח חובת ד' מינים.

ובעיקר דברי הרמ"א שמכשיר, כתב במג"א סק"ג שהטעם הוא משום שבידו לתקן, וכתב שם בלבושי שרר שכוונת המג"א ליישב מדוע כשר בשאר ימים הרי אינו הדר וע"כ פירש דס"ל להרמ"א וב"י בשם האו"ח דדוקא ביום ראשון פסול משום דאין בידו לתקן דאין ממעטין ביו"ט, אבל בחול המועד בידו לתקן כל הראוי לבילה אין

בילה מעכבת בו ואע"ג דביו"ט מיקרי נמי ביידו כמ"ש בה"י היינו לענין דחוזר ונראה אבל מ"מ אינו כ"כ בידו עד שיהיה בכלל ראוי לביל עכ"ד, וכע"ז כתב בבגדי ישע שם סק"ד. וכתב שם בלבושי שרר שמהש כתב אח"כ במג"א סק"ד להקשות ע"ד הרמ"א לענין דינא המג"א חולק על הרמ"א וס"ל דלא מכשירין בחול המועד משום כל הראוי לבילה כל זמן שלא תיקנו עכ"ד, ומ"מ כביאור הנ"ל בדברי הרמ"א כן כתב בנהר שלום אות ג' יעו"ש.

ובערוך השולחן סימן תרמו אות יב כתב לבאר דעת הרמ"א וז"ל: ורבינו הרמ"א כתב בסעיף ב' דפסול דענביו מרובות מעליו אינו פסול רק ביום ראשון ובשאר הימים כשר ודחו דבריו דכל שהוא משום הדר פסול לכל הימים כמ"ש בסי' תרמ"ט ולכן אין להקל [מג"א סק"ד] ועוד דהא בחוה"מ יכול למעט ולמה נכשירנו [ט"ז סק"ו] ולענ"ד דבריו צודקים דוודאי לפי מה שפירש"י בגמ' [שם] הטעם משום דלא הוי הדר וודאי דפסול גם בשאר הימים אמנם בירושלמי [פ"ג הל' ב'] מפרש הטעם משום דכתיב ענף עץ שיהא הענף דומה לעץ שיהא ירוק אבל כשהוא שחור ואדום אינו דומה להעץ וגזירת הכתוב הוא ולא מטעם הדר ולכן פשיטא שבשאר הימים כשר כיון שהם מדרבנן ואפילו ביום שני דיו"ט שאינו

יכול למעטו ג"כ כשר אבל בחוה"מ וודאי דצריך למעטו:

ובפרי מגדים שם א"א אות ד' כתב לתרץ קושיית המג"א סק"ד שאין הכא נמי להרמ"א פסולי הדר הרי הוא כל שבעה, אבל מ"מ יש חילוק בין ענביו במקום אחד לבין בשניים ושלשה מקומות, שאם הם במקום אחד אין הפסול משום הדר אלא כמ"ש בירושלמי ענף ולא פרי ואם הם בשנים וג' מקומות הרי פסולם הוא משום הדר, ולכן פסול כל שבעה והרמ"א מיריי כשהם במקום אחד עכ"ד, ואולם בספר עץ השדה סימן תרמ"ו אות ג' כתב להעיר ע"ד מדברי התוס' בסוכה דף לג ע"ב מבואר דבב' וג' מקומות קיל ולהפרי מגדים חמיר טפי, וכתב שבע"כ בכל ענין היינו אפילו בשנים ושלשה מקומות. עכ"ד.

ובבית השואבה סימן תרמ"ו אות ה' כתב להביא לדברי המג"א לדינא, וכתב שכן כתב בספר תפארת שמואל דבגמרא פסלו ליה משום מנומר או לאו מין דהדס הוא ופסול כל ז' וכן עיקר עכ"ד.

ובביאור הלכה בסוף סימן תרמ"ו כתב לדינא, וז"ל: נוטלו ואינו מברך עליו - עיין בב"י שהביא בשם או"ח שהביא בשם בעל ההשלמה שכשר בשאר הימים וכתב ע"ז בבדק הבית ולא נראה לי אלא פסול בכל הימים ולענ"ד בעל ההשלמה איננו יחיד

בדבר הזה דגם דעת הרה"מ כן הוא בדעת הרמב"ם שכתב בפ"ח מהלכות לולב הלכה ט' ודע שכל הפסולים שהזכיר רבינו בפרק שביעי וכו' פסולין בשני כראשון משמע שמה שהזכיר בפ"ח כשרין בשאר הימים וזה הדין דענביו מרובין מעליו הוא בפ"ח. אולם דברי הפמ"ג בענין זה צ"ע דמוכח מדבריו בסימן תרמ"ט במשב"ז סק"ב דגם דעת המחבר הוא כן להכשיר בענביו מרובין מעליו בשאר הימים ואישתמיטתיה מה שכתב בבד"ה בהדיא דפסול גם בשאר הימים, עכ"ל, והעולה מדבריו לדינא דס"ל בדעת השו"ע כמ"ש בבדק הבית שהרי הוא פסול בשאר הימים, ואמנם לכאורה אכתי צ"ב כיצד יבאר האי ראייה ממש"כ הרמב"ם בפ"ח שכל הפסולים הנ"ל כשרים בשאר הימים, וגם יש לעיין ממש"כ בשו"ע סי"א אם אין לו אלא הדס וכו' ביו"ט וכו', ומשמע שדוקא ביו"ט אין לברך עליו, וצ"ב.

והנה לדינא במשנ"ב סק"ט כתב, כשר בכל ענין, רוצה לומר אפילו לא מעטן כלל, וטעמו דסבירא ליה דכל הפסולין אפילו אותם שפסולין מחמת הדר ג"כ פסולים רק ביום הראשון, ולפי"ז לדידן דפסקינן לקמן בסימן תרמ"ט דפסולין מחמת הדר פסולם כל שבעה, גם בזה פסולן כל שבעה.

וכן כתב לדינא בכף החיים אות כא, וז"ל: הגה ומיום ראשון ואילך כשר וכו' כן כתב בית יוסף בשם ארחות

חיים אלא שכתב עליו בבדק הבית ולא משמע לי הכי אלא כל שלא מיעט ענביו לעולם פסול עכ"ל, וכן פסק מגן אברהם ס"ק ד', אליה רבה אות יו"ד, וכן פסק בספר תפארת שמואל והביא דבריו יד אהרן בהגהות בית יוסף סוף הסימן, וכן פסק בביאורי הגר"א רבינו זלמן אות י"ב, חיי אדם כלל ק"ן אות ד', בית השואבה אות ה', משנה ברורה אות ט' עכ"ד. וכן נראה לדינא כמו שכתב מרן בב"י.

וכן כתב בחזו"ע עמ' רפג שכתב שמרן השו"ע חשש לטעם הירושלמי בפרק ג' הלכה ב' שאם ענביו מרובות מעליו נגמר פריו ואינו ענף עץ אלא פרי ע"ש, והרמ"א פסק להכשיר כמ"ש בב"י בשם הארחות חיים ובעל ההשלמה ולא ראה בבדק הבית, ועי' בביאור הלכה סו"ס תרמ"ו, ואין בזה נפק"מ כ"כ דהא סמי בדידה למעטן בחול המועד ולהכשירם לכו"ע עכ"ד.

ולגבי מיעוט ענבים ביו"ט, איתא במשנה בסוכה דף לב ע"ב, הדס וכו' או שהיו ענביו מרובות מעליו פסול, ואם מיעטן כשר, ואין ממעטין ביו"ט ע"כ, ועוד איתא בגמ' בדף לג ע"א, נקטם ראשו. תני עולא בר חנינא: נקטם ראשו ועלתה בו תמרה כשר. בעי רבי ירמיה: נקטם ראשו מערב יום טוב ועלתה בו תמרה ביום טוב, מהו יש דחוי אצל מצות או לא, ותפשוט ליה מהא דתנן: כסהו ונתגלה פטור מלכסות, כסהו הרוח - חייב לכסות.

ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא שחזר ונתגלה, אבל לא חזר ונתגלה - פטור מלכסות. והוינן בה: כי חזר ונתגלה אמאי חייב לכסות? הואיל ואידחי אידחי, ואמר רב פפא: זאת אומרת אין דחוי אצל מצות. דרב פפא גופא מבעיא ליה: מיפשיט פשיט ליה דאין דחוי אצל מצות, לא שנה לקולא ולא שנה לחומרא, או דלמא: ספוקי מספקא ליה, לחומרא - אמרינן, לקולא - לא אמרינן. תיקו. לימא כתנאי: עבר ולקטן - פסול, דברי רבי אלעזר ברבי צדוק, וחכמים מכשירין. סברוה: דכולי עלמא לולב אין צריך אגד וכו' ע"כ.

ובשו"ע סעיף ב' כתב לדינא, היו ענביו מרובות מעליו אם ירקות כשר ואם אדומות או שחורות פסול, ואם מיעטן כשר, ואין ממעטין אותם ביום טוב, לפי שהוא כמתקן, עבר ולקטן או שלקטן אחד אחד לאכילה הרי זה כשר.

וכתב שם במשנ"ב סק"ח, או שליקטן אחד אחד לאכילה, עיין בט"ז והגר"א שהסכימו דצ"ל או שליקטן אחר לאכילה וכן הסכים המ"א לדינא דדוקא איש אחר שליקטן לאכילה ואינו מתכוין להכשירו מותר אף על גב דפסיק רישא הוא דממילא מוכשר הרי לא ניחא ליה בההכשר ההוא וכיון דלבסוף יהיה תועלת בזה לאדם אחר שיהיה יכול לצאת בהן ידי מצוה לא מחמירנן בזה משא"כ אותו האיש גופא אף אם הוא מכוין לאכילה ולא

להכשירו מ"מ אסור דפסיק רישא הוא אם לא דאית ליה הדסים אחרים לצאת בהן וא"צ להן, עכ"ד.

והעולה מדברי המשנ"ב שבמקום אחד שאין לו הדסים אחרים הרי הוא יכול לצאת באותם הדסים יד"ח. וכן כתב בכף החיים אות יט יעו"ש. ובחזו"ע עמ' שיב כתב, לדינא שאם היו ירוקות כשר ואם היו אדומות או שחורות והיו מרובות מעליו פסול. ויעו"ש בהערה מה שהאריך בכ"ז.

והנה יש לעיין מדוע בעבר וליקטן כשר, והנה מבואר במשנ"ב סימן תרס"ד סקל"ג שלאחר גמר העבירה אין את החסרון של מצוה הבאה בעבירה, ואמנם שם במשנ"ב הביא שיש מפקפקים בזה, וכן ראה עוד מש"ע כתב בברכי יוסף סק"ב בשם הבית מועד שיש להוכיח שלולב שנעשית בו עבירה כגון שהביאו אותו מחוץ לתחום הרי הוא כשר, עוד כתב שם בברכ"י בשם זקינו מהר"א אזולאי שהוא מותר אף לאותו שעבר העבירה שהרי לא אמרו מצוה הבאה בעבירה אלא בגזול שעובד ה' בגזול אבל זה אם עשה עבירה אין אומרים לו שלא יעשה מצוה, והו"ד בכה"ח סימן תר"ו אות טו"ב, וגם ראה בשער המלך (פרק ח' הלכה ה) שכתב שמצוה הבאה בעבירה הינו דוקא אם עובר העבירה בשעת עשיית המצוה כמו בגזול שעובר בשעת הלקיחה על והשיב

את הגזילה, ועוד כתב שם בשער המלך שכיון שאפשר למצוה שתיעשה אף בלא העבירה כגון שלקיטם לאכילה לכן אין זה נחשב למצוה הבאה בעבירה ומ"מ יעו"ש שנדחק בתירוץ זה, ועיין עוד בשו"ת חזון עובדיה סימן כו עמ' שפו.

וכיצד משערין את הרוב, אם יש יותר ענבים מהעלים הרי זה פסול, כן כתב בביכורי יעקב סימן תרמ"ו אות ו' שאם ענביו מרובות מעליו משערין כפשוטו לפי מספרו של הענבים ומספרן של העלים, וכן מבואר ממש"כ בשו"ע הרב סימן תרמ"ו סי"ב, וז"ל: דרך ההדס לגדל פרי הדומה לענביו ואם יש באורך שיעור הדס שהוא ג' אפחים כל כך ענבים הללו יותר ממנין העלים הגדלים באורך זה הרי זה פסול עכ"ד.

ומ"מ כל הרוב הנ"ל פוסל דוקא אם הוא בתוך רוב ההדס, כן כתבו באחרונים שם, וכן כתב בשפת אמת עמ"ס סוכה דף לב ע"ב, וז"ל: והך מרובה מעליו נראה דמשערין במשך השלשה טפחים דהוא שיעור אורך ההדס אבל ענבים דלמטה ועלין דלמטה לא מעלין ולא מורידין עכ"ל.

תבנא לדינא: נראה שיש הידור מצוה שלא יהיה ענבים בהדס כלל. בברכת התורה יוסף אביטבול

סימן י"א

הדס שעליו מרובים

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אודות השאלה האם יש להדר לקחת הדס שעליו מרובים, הדס אקטע רש"י.

וברמב"ם בפרק ז' מהל' לולב הלכה ב' כתב, "וענף עץ עבות האמור בתורה הוא ההדס שעליו חופין את עצו, כגון שיהיו שלשה עליו או יתר על כן בגבעול אחד" עכ"ל, ומוכח מדבריו דאין הידור לקחת הדס עם הרבה עלים, אלא שמ"מ אין ההדס נפסל בכך.

וכן מוכח ממש"כ בשו"ע סעיף ד' וז"ל: יצאו הרבה בקן אחד ונשרו מהם עד שלא נשארו אלא שלה בקן אחד כשר, אפילו נשרו רובם כגון שהיו שבעה ונשרו מהם ארבעה ונשארו מהם שלשה עכ"ל. ולכאורה מדיוק בזה שכל הדס בעיקרון שיש לו אף שבעה עלים, ואף אם יש לו שבעה עלים הרי הוא כשר. ומוכח לכאורה שאין גירעותא וחסרון בהדס שעליו מרובין.

והנה יש הרבה שנוהגים לקחת הדס שעליו מרובים שיש לו לפחות כתשע עליון בכל שורה, ויש לעיין אם יש הידור לקחת הדס זה, או שיש חסרון בלקיחת ההדס הזה.

ושוב ראיתי בספר ארבעת המינים כהלכתם (עמ' תיז) שכתב, בענין ההדס הנ"ל, והנה לפני כמה שנים הופיעו בשוק הדסים שיש בהם ג' עלים בעוקץ אחד עד הנקראים הדסי שבכל

איתא בגמ' בסוכה דף לב ע"ב, תנו רבנן: נשרו רוב עליו ונשתיירו בו מיעוט כשר, ובלבד שתהא עבותו קיימת. הא גופא קשיא אמרת נשרו רוב עליו כשר, והדר תני ובלבד שתהא עבותו קיימת, כיון דנתרי להו תרי - עבות היכי משכחת לה, אמר אביי: משכחת לה, באסא מצראה, דקיימי שבעה שבעה בחד קינא, דכי נתרי ארבעה פשו להו תלתא. אמר אביי: שמע מינה, האי אסא מצראה - כשר להושענא. פשיטא, מהו דתימא: הואיל ואית ליה שם לווי - לא מתכשר, קא משמע לן. - ואימא הכי נמי עץ עבות אמר רחמנא,

ופירש"י שם, אסא מצראה, גדל על המיצר של שדה, ומתוך שיש לו מקום פנוי הוא משבח ומצליח, לישנא אחרינא, אסא מצראה, הדס מצרי עכ"ד רש"י,

קן יש תשעה עלים וסיפר לי המשווק הראשי של ההדס אקטע' שלפני כמה שנים הלכו לחברון וראו שיח הגדל בצד הדרך הנראה כהדס ונוכחו לראות שהוא הדס עם ג' עלים בכל שורש ועקרו את השיח משורשו ושתלוהו במקום אחר ושם פרח ההדס וגדל לגובה של יותר משתי מטר ועד היום הם משווקים הדס זה והראו ההדס לכמה מגדולי ישראל והתפעלו מההדס ונתנו את ברכתם להדס הנז' ואף כמה מגדולי ישראל נוהגים לברך דוקא על הדס זה משום דאם א שיש בו כמה מעלות מהדס רגיל נשרו מההדס אפי' הרבה עלים אינו נפסל הדס ב דעכ"פ ברוב הפעמים ישאר עבות זה ענפיו חופין את עצו לגמרי ואין רואים הדס זה ג כלל את עצו והוי הידור מצוה נאה ביותר וניכר שהוא הדס של מצוה וכבראמרו בשבת קלו: אתנאה לפניו במצוות וכו'.

ויעו"ש שכתב שיש שטעו בפירוש דברי רש"י שכתב שלשה עלין בקן אחד יוצאין מתוך עוקץ אחד, ושלכאורה נראה מדבריו שכוונת רש"י להדס הנז' שהרי גם הדס זה יוצאים בו ג' עלים מעוקץ אחד, אבל כתב שהמדקדק בדברי רש"י יראה שכתב בריש דבריו שלשה עלין בקן אחד והיינו דבקן אחד איכא רק ג' עלין ולא תשעה עלין דאי נימא דמכל עוקץ היה יוצא ג' עלין א"כ הו"ל לרש"י לכתוב תשעה עלין בקן אחד, ועוד שאי נימא דכוונת רש"י היא דאיכא ג' עלים בכל

עוקץ א"כ מאי מספקיה ליה להגמ' בהאי ברייתא שהביאה אח"כ שאם נשרו רוב עליו כשר ובלבד שישאר בו עבות והקשו כיון שנשרו ארבעה איך ישאר אבות, הא לכאורה לשיטת רש"י דאיירי בהדס שיש בו תשעים עלים מאי קשיא, הא אף אם נשרו ארבעה שפיר איכא עבות, אלא בע"כ שרש"י איירי בהדס שיש בו ג' עלין גרידא בכל קן. עכת"ד, אבל אכתי ראה לעיל מש"כ שאכתי הכפילות בדברי הגמ' לפירוש רש"י קשיא, ועיין, ואכן ראיתי שיש אומרים שזהו ההדס שרש"י התכוין אליו, ושכן יש הרבה מגדולי התורה שלוקחים הדס זה, וכן ראיתי שהביאו שכן נהג הגר"ח פ"ש יינברג זצ"ל במח"ס משמרת חיים וראש ישיבת תורה אור.

וישוב מצאתי בספר בנתיבות ההלכה חלק לב סוכות עמ' 73 בשם מרן שר התורה הגר"ח קניבסקי זצוק"ל שנשאל בזה"ל: שאלה, הנה בהדסים תימים שאלו למרן שליט"א על כשרותם וענה מרן שליט"א לא שמעתי ובהדסים של אקטא העיד מרן שליט"א לאחרונה על כשרותם והידורם, ומה נשתנה, תשובה: לא כולם שווים עכ"ל, ושם כתבו בהערה בשם מרן הגר"ח ק"ק זצוק"ל שבהדסי אקטא בכל עלה ועלה יש שלושה עלים קטנים ויש ראייה מרש"י שדבר זה הוא השילוש המהודר.

ויש לדון שאולי שייך בזה בל תוסיף, וראה עוד מש"כ לדון בספרי שערי יוסף סוכות מהדורת תשפ"ב סימן נה

והבאתי שם קובץ תשובות בדיני כל
תוסיף, אבל למעשה לא נראה שיש
לחוש בזה לבל תוסיף.

וכתב לי בזה הגאון רבי שמואל יוסף
שטיצברג שליט"א וז"ל: כתוב
בגמרא שזה טוב, ואם נפל מיעוטם אי"ז
פוסל. אבל אינני יודע מה ההידור בזה.

מלבד אם זה יותר יפה, שאז בוודאי
שיש בזה הידור כמו בכל דבר בארבעת
המינים. כי הביאו לפני כאלו שהיה בהם
תשע עלים, שממש לא היו יפים.
ותמיהני מה ההידור בזה. עכ"ל.
בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן י"ב

נתלשו העבות של ההדס

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אורך וש"א"ס.

אודות השאלה האם צריך שכל העלים של ההדס ישארו עליו כל ימי החג, וכמו שמצוי שהרבה פעמים נופלים עלים מההדס, האם זה לכתחילה.

נחלקו הראשונים אם העלים נתלשו, ונאמרו ג' שיטות בראשונים, והובא דבריהם בטור, וז"ל: ואם נשרו רוב העלין של שיעור העבות פסול, כתבו הגאונים שצריך בכל שיעור אורך ההדס עבות ואם לאו פסול, ובעל העיטור כתב אפילו אין בו רק פעם אחת תלתא בחד קינא כשר, וכן כתב הרמב"ם ז"ל, ואדוני אבי הרא"ש ז"ל הכריע כדברי הראב"ד דלמצוה בעינן כל השיעור עבות, ולעיכובא ברובו ואפילו אין העבות בראשו עכ"ל, ובב"י שם כתב שכן הוא כמו שכתב הרא"ש בסימן י' יעו"ש עוד.

ולדינא כתב בשו"ע ס"ה כמו שכתב בטור בסו"ד, וז"ל השו"ע: למצוה בעינן כל שיעור אורך ההדס שיהיה עבות ולעיכובא ברובו, ואפילו אינו בראשו עכ"ל.

ובמשנ"ב סקי"ח כתב לבאר דברי השו"ע דבעינן לעיכובא ברובו, וז"ל: היינו שההדס ששיעורו הוא לא יותר מי"ב גודלין כדלקמן בסימן תר"נ אין צריך עבות בכולו רק ז' גודלין יהא עבות דהיינו ג' עלים בכל קן והחמשה גודלין אפילו נחסר לגמרי שנשרו עליו או שלא היו עבות דהיינו שהיו עליו שנים ע"ג שנים או תרי וחד דכיון שרובו היה עבות כשר. ובהדס שהיו בכל שיעור ארכו ג' עלים בכל קן ונשר עלה אחת מכל קן ברוב שיעור אורך ההדס יש בזה פלוגתא בין הראשונים יש מכשירין דכיון דנשאר שנים בכל קן רובו ככולו כי היכי דמכשירין בנשרו מקצת עליו מארכו של ההדס, ויש פוסלין דס"ל דעי"ז לא נשאר עליו שם עבות כלל דאין עבות אלא בשלשה. ולענין הלכה נקטינן להקל, במקום הדחק שכן הסכימו כמה אחרונים. ודוקא כשנשאר עכ"פ שני עלין בכל קן דהוי רובא עכ"פ אבל אם נשרו שני עלין ברוב שיעור אורך ההדס פסול לכו"ע, וא"כ במקום שנוהגין לצאת בהדסים של שנים ע"ג שנים כדלעיל בהג"ה אם נשר, עלה אחת מכל קן ברוב שיעור אורך ההדס פסול לכו"ע דלא נשאר רובא עכ"פ.

וכן כתב לדינא בחזון עובדיה סוכות עמ' שיא שראוי להחמיר לכל הפחות שיהיו ז' גודלין ודלא כמו שכתב מרן החיד"א בברכי יוסף סק"ה שדיש יהיה משהו נוסף על חציו, וכן כתב שם בכה"ח אות לח, אלא כמ"ש בערך השלחן סק"ו שבעינן רוב הנראה לעיני, והנה כתב לדינא בשו"ת אור לציון ח"ד פרק ל"ד ס"ו בביאורים בד"ה ויש לדעת, ומ"מ לכתחילה עדיף הדס שיש בו שלושים ס"מ שכולו היה משולש ונשרו בו מקצת עליו, ויש כעת עלים רק בעשרים ס"מ, מאשר הדס שיש בו שלושים ס"מ, ורק עשרים ס"מ ממנו משולש, וטעמו שהרי יש סבורים שצריך שיהיה בכל אורך ההדס עבות ואם לאו פסול וכמו שכתב הטור בשם הגאונים ולכן יש לקחת הדס שכולו משולש.

ומ"מ בחזו"ע סוכות עמ' שסב כתב שלדעת מרן השו"ע בסימן תר"נ שכתב בסתם מידת ההדס והעברה 20 ס"מ שהוא י' גדולים והלולב אורכו כ27 ס"מ ואילו לדעת היא אומרים שהביא מרן יש להחמיר שיהיו ההדס והעברה במידת י"ב גודלים דהיינו 24 ס"מ והלולב יהיה במידת 32 ס"מ.

ולגבי האם אפשר להכשיר הדס ברוב רובו, הנה בביה"ל כתב בד"ה ולעיכובא ברובו כתב, להביא מש"כ בפרי מגדים שהסתפק אם מועיל אם האתרוגים מפוזרים באורך ההדס או דוקא אם הם עכ"פ במקום אחד, וכתב

שם שבכיוורי יעקב מיקל בזה, וז"ל הביה"ל שם: עיין במ"ב שכתבנו דהסכימו כמה אחרונים להקל כהרא"ה דאפילו נשרו מכל קן בכל ארכו עלה אחד ג"כ כשר כיון דנשאר שנים בכל קן דהוי רובא ונסתפקתי אם נשרו מאורך ההדס מקצת עליו דפסק המחבר דכשר כהראב"ד דלא בעינן עבות רק ברובו אם מן הרוב ההוא נשר ג"כ מכל קן עלה אחד אם אמרינן בזה תרי רובא להכשיר. והנה ראיתי לאחד מן האחרונים דמשמע מדבריו דיש להכשיר גם באופן זה וכן משמע מח"א אכן לענ"ד צ"ע דמנין לנו לומר דנחשיב בכל אחד בתור רובא בין לענין רחבו בין לענין ארכו ודי לנו אם נקיל כהרא"ה להכשיר אם חסר עלה אחד מכל קן לכל ארכו או כהראב"ד אם חסר המיעוט בכל רחבו מרובו ולמטה אבל לא שנחבר שניהם יחד הלא עכ"פ יקרא עי"ז נשרו רוב עליה דהיינו אם יש בהבד של הדס ז' שורות של קנים תלתא בכל קן ונשר מהם ג' שורות לגמרי ומן ארבעה שורות הנשארים חסר עלה אחת בכל שורה הרי שחסר י"ג עלים בס"ה ובהדס לא נשאר אלא שמנה עלים שהוא המיעוט. ומן הב"ח שכתב אפילו בקן אחד שהוא מהרוב אם נשרו ממנו שני עלין פסול מאחר שלא נשאר רוב שיעור ההדס עבות אין ראייה דאפשר דמה דמכשיר בנשר ממנו עלה אחת היינו בחסר רק מקן אחת דבזה עכ"פ ישאר רוב עלין בהדס [כגון בציור הנ"ל

ישאר י"א עלין בהדס והחסר הוא רק עשרה עלין אבל לא ביותר מזה וצ"ע ועכ"פ אין להקל כ"א במקום שלא ימצא הדס אחר בעיר כנלענ"ד ואפשר דגם לדעתם הוא כן. ודע עוד דכתב הב"ח דאם היה רוב שיעור ההדס עבות אף שהוא גדול מאוד לא בעינן שיהא רוב גדלו בעבות אלא רוב שיעורו דהיינו קרוב לשני טפחים ועיין בפמ"ג שמסתפק אם מהני אפילו אם הם מפוזרים באורך ההדס או דדוקא אם הם עכ"פ במקום אחד והבכורי יעקב מיקל גם בזה, עכ"ד.

ובעיקר הקולא הנ"ל כתב בחזו"א או"ח סימן קמו סקי"א וי"ב שהביכורי יעקב מיקל בזה דוקא כנעשה הצירוף ע"י מקומות שרובם משולשים אבל אם הצירוף הוא לסירוגין באופן

שבכל מקום ומקום כבד נשרו הרוב בזה אף לדעת הביכורי יעקב ההדס פסול ולכן כתב החזו"א שאם נאמר שאין עבות אינו תלוי בחיפוי רוב ההדס והיינו שנשירת רוב הקינים פוסלת אף שנשאר רוב ההדס מכוסה א"כ מצינו שיהיה בו שיעור ז' אגודלים עבות ועדיין אין כאן שיעור הכשר ויעו"ש בחזו"א מה שהאריך בדוגמאות בזה, וכתב שם עוד בחזו"א סקי"ט, שעיקר הקולא של הביכורי אינה מוכרעת כ"כ יעו"ש, וכן הו"ד הגריש"א בספר תורת ד' מינים סימן י' הערה יא שהביה"ל שהביא שתי דעות ולא הכריע כוונתו לחוש לכתחילה לדעת המחמירים יעו"ש.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן י"ג

הדס שהתייבש והאם בזמנינו צריך להחליף ההדסים כל יום

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אודות השאלה לגבי הדס שהתייבש האם הוא כשר, והאם צריך להדר ולהחליף את ההדסים כל יום.

איתא במשנה בסוכה דף לב עמוד ב' הדס הגזול יבש פסול, ונחלקו הראשונים מהו שיעור היבשות, בתוס' בסוכה דף כט ע"ב בד"ה... כתבו, אלא יש לומר יבשות דהכא כמו יבשות אוזן בכור דתנן (בכורות לז.) רבי יוסי בן המשולם אומר יבשה עד שתנא נפרכת בציפורן, וכן כתב רבינו פרץ בהגהות על הסמ"ק מצוה קצג, וכן כב באור זרוע בהל' סוכה סימן שו בשם רבינו יצחק בר שמואל, וכן כתב במאירי בסוכה דף לב ע"ב שהדס סימן היבשות שלו הרי הוא בפריכה, והו"ד ברא"ש בסוכה פ"ג סימן א' וז"ל: היבש פסול אין לפרש היבש כמו יבש דפ' אין מעמידין (דף כט ב) דתנן החרצנים של נכרים יבשים מותרים ומפרש התם (דף לד א) יבשים לאחר י"ב חדש דהא אמרינן גבי הדס היבש יבשו עליו ונשתיירו בו שלשה בדי עלין לחים כשר(א) אלמא דאין היבשות תלוי בזמן

אלא יבש דהכא יש לפרש כמו יבש דאזן בכור דפרק אלו מומין (דף כט א) דתנן רבי יוסי בן משולם אומר יבישה כדי שתהא נפרכת בצפורן והר"ז הלוי ז"ל כתב דאין נופל לשון פריכה אלא באוכלין כדקאמר בירקות (לעיל דף יג ב) דלכי יבשי מיפרכי ומסתבר משיצאו מכלל כמושים ועבר הלחלוחית נקרא יבש. והראב"ד ז"ל חילק ביבשות לפי המינים וגבי לולב כתב הדבר ידוע דאפילו אחר כמה שנים אינו נפרך ואינו עומד על יבשותו בפריכה ושכירה אלא שסימן הנכון והישר במיני עצים והוא המראה שלהם כי כל זמן שיהא עליהן מראה ירקות הוא סימן הלחות או הכמישות ואינם יבשים אבל משכלה כל מראה ירקות שלהן וילבינו פניהם אז הם כמתים ועליהם אומר בירושלמי (הלכה א') היבש פסול על שם שנאמר לא המתים יהללו יה אף על פי שבגמרא דידן פסיל לה משום הדר אף על פי כן ראייה גדולה היא וסימן גדול הוא שאינו נקרא יבש עד שילבינו פניו ויחזור כמת הלכך במיני עצים ודאי ראוי הסימן הזה בין להקל בין להחמיר לפי שתמצא פעמים שההדס יתיבשו עליו עד שיהיו נפרכים ביד ועדיין הם ירוקים כתחלתן ואומר אני שאין דנין אותם כיבשים לפי

שאם תשרה אותן במים יום או יומים יחזרו לכמות שהיו במשמושן ובמראהן אבל משילבינו פניהם אף על פי שתשרה אותן במים כמה ימים לא יחזרו למראהן והרי הן כעץ יבש שאפילו תשרה אותן במים כמה ימים לא יסור מעליו שם היבש ע"כ עכ"ל. ולמעשה מדברי הרא"ש לא נראה הכרעה כמאן ס"ל.

ובטור סימן תרמ"ו ס"ז כתב להביא המח' הנ"ל שלר"י עד שיהא נפרך בציפורן, אבל לשיטת הראב"ד אפילו אם נפרך בציפורן אם עדיין ריוקין הם כשר שאם ישהו אותם במים יום או יומים יחזרו לכמו שהיו במישושן ובמראיתן, ואינן נקראים יבשים אלא כשילבינו פיניהן שאז אפילו אם הם ישרו אותם במים לא יחזרו לכמו שהיו, וכתב בב"י שם שכן הוא דעת הר"ן בדף יג ע"ב מדפי הרי"ף דב"ה לולב, ושכן דעת הרב המגיד בפ"ח ה"א מהל' לולב.

וכן כתב לדינא בשו"ע סעיף ז' שיעור היבשות אפילו אם נפרך בציפורן אם עדין ריוקים הם כשר, ואינם נקראים יבשים אלא כשילבינו פניהם,

ובמשנ"ב סק"כ ובערך השלחן סק"ז שכתב שמבואר בדברי הראב"ד שיש לסמוך על סימן שמראה ירוק בין להקל ובין להחמיר ודלא כמ"ש במג"א שבעינן גם נפרך בציפורן.

וגם אם נפרך ונהיה חום הרי הוא פסול, כן כתב בספר ארבעת המינים למהדרין עמ' ק שגם לא הלבינו פניו אלא נהיה חום ונפרך בציפורן נידון כיבש שעיקר הפסול הוא בניטל ירקותו וכשנהיה חום הרי ניטל ירקותו. כן כתב שם בשם הגר"נ קרליץ זצוק"ל

ומ"מ אם עלי ההדס נעשו צהובים כמו שמצוי לפעמים כשהם מתחילים להתבייש ע"י השמש שהם מצהיבים הו"ד הגרנ"ק בספר שלמי תודה סוכות סימן נז שנראה שבכה"ג ההדס כשר ולא גרע מה שנעשו מהובים מהדס כמוש שהוא כשר ואינו נפסל מדין שינוי מראה שלא מצינו פסול שינוי מראה משום חיסרון הדר לגבי עלי ההדס.

ומ"מ אינו פסול אלא ביום הראשון שהרי הפסול הנ"ל הוא משום הדר.

בסוכה דף לג עמוד א' ת"ר יבשו רוב עליו ונשארו בו שלשה בדי עלין לחין כשר, אמר רב חסדא ובראש כל אחד ואחד, וכתב שם רש"י בד"ה ובראש כל אחד, שיהיו עלין הלחין בראשי הבדים אבל באמצעם לאו הדר הוא.

תבנא לדינא: הידור מצוה להחליף ערבה כל יום, אך שומר עליה היטב, אין חיוב בזה מעיקר הדין. בברכת התורה יוסף אביטבול

סימן י"ד

ערבה בזמנינו שיש לה נסרים קטנים

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אודות השאלה לגבי ערבה בזמנינו שיש לה נסרים קטנים, האם היא כשרה לכתחילה.

איתא בגמ' בסוכה דף לד ע"א, תנו רבנן: אי זהו ערבה ואיזהו צפצפה, ערבה קנה שלה אדום, ועלה שלה משוך, ופיה חלק. צפצפה, קנה שלה לבן, ועלה שלה עגול, ופיה דומה למגל. והא תניא: דומה למגל כשר, דומה למסר פסול, אמר אביי, כי תניא ההיא בחילפא גילא. אמר אביי: שמע מינה האי חילפא גילא כשר להושענא. פשיטא, מהו דתימא, הואיל ואית ליה שם לווי, לא נתכשר, קא משמע לן. ואימא הכי נמי, ערבי נחל אמר רחמנא, מכל מקום. אמר רב חסדא: הני תלת מילי עכ"ד.

ורש"י שם פירש מסר היא מגירה שקורין שיג"ה ופיגמותיה הולכות נוכחו ולהם שני עוקצין אחד מכאן ואחד מכאן כפגימת הסכין, ובביאור דברי רש"י כתב לבאר בספר כשרות ארבעת המינים להגרי"מ שטרן שליט"א עמ' קז שבכדי להבין דברי

רש"י יש לבאר דין זה מהל' שחיטה שגם שם יש מושג של פגימה המורגשת מצד אחד ופגימה המורגשת מב' צדדים, שפגימה שמורגשת מדצ אחד נוצרת כאשר חלק הפגום נחסר מן הסכין בצורה אלכסונית ואז כאשר מעבירים ציפורן מאותו כיוון אליו נוטה עקומת הפגימה היא מרגישה בחוד שבשפת הפגימה, אבל כאשר מעבירים ציפורן מהצד השני בכיוון הצד שאליו נוטה הפגימה היא לא תורגש שכן אין חוד בשפת הפגימה הנמצא בצד שאליו נוטה הפגימה משא"כ כאשר הפגימה ישרה לעוקק ישנם בשני כתליה שני חודין שעל ידם מורגשת הפגימה מכל צד שבודק.

ובביאור מגל, כתב שם רש"י, מגל קציר פיגמותיה כולן נוטות לצד אחד עקומות כלפי בית יד שלה דהיינו כאשר הפגימה עקומה לצד אחד כשרה.

ואמנם ברמב"ם בפרק ז' מהל' לולב הלכה ד' כתב, פיו דומה למסר וכו' ויש מין ערבה שאין פי העלה שלה חלק ואינה כמסר אלא יש בה תלמים קטנים עד מאוד כמו פי מגל קטן וזה כשר עכ"ד, ומבואר מדברי הרמב"ם שהחילוק בין מסר לבין מגל, שהוא תלוי בגודל הפגימות אם יש בו תלמים

קטנים עד מאשר וביותר מזה פסול. ויעו"ש עוד בכס"מ מש"כ בזה.

ובב"י סימן תרמ"ז כתב להביא המח' הנ"ל, חילפא גילא מין ערבה כשרה היא ופיה דומה למגל אבל שאר ערבה פיה חלק: והרמב"ם (פ"ז ה"ד) כתב ויש שם מין ערבה שאין פי העלה שלה חלק ואינו כמסר אלא יש בו תלמים קטנים עד מאד כמו פי מגל קטן וזה כשר נראה מדבריו שהוא מפרש שהחילוק שבין דומה למגל לדומה למסר אינו כתמונת הפגימות וצורתן כפירוש רש"י אלא בדקותן ועביי: והא דאמרינן (שם) דערבה קנה שלה אדום וצפצפה קנה שלה לבן מספקא לי אי אדום ממש בעינן וכל שאינו אדום אף על פי שהוא ירוק ככרתי לבן מיקרי ופסול או דלמא לבן דאמרינן היינו לבן ממש וכל שאינו לבן ממש אדום מיקרי שאף על פי שהוא ירוק מאחר שכשהשמש מכה בו הוא נעשה אדום בכלל אדום הוא ולזה דעתי נוטה דאם לא כן לא משכחת לדידן ערבה כשרה שהרי כל ערבה שלנו קנה שלה ירוק ואפילו אותה שהקנה שלה אדום אינו אלא מצד שמכה בו השמש שהרי כן תמצא באילן ענפים שקנה שלהם אדום וענפים שקנה שלהם ירוק ואפילו בענף אחד תמצא קצתו אדום וקצתו ירוק, עכ"ד.

ולדינא כתב בשו"ע סימן תרמ"ז ס"א, וז"ל: ערבי נחל האמור בתורה, הוא מין ידוע הנקרא כן, עלה שלו

משוך כנחל, ופיו חלק, וקנה שלו אדום, ואפי' בעודו ירוק, כשר, (ב"י), ורוב מין זה גדל על הנחלים, לכך נקראו ערבי נחל, ואפילו היה גדל במדבר או בהרים, כשר, ויש מין אחד דומה לערבה, אלא שעלה שלו עגול ופיו דומה למסר (פירוש מגרה סיג"ה בלע"ז) וקנה שלו אינו אדום, וזהו הנקרא: צפצפה, והיא פסולה, ויש מין ערבה שאין פי העלה שלה חלק ואינו כמסר, אלא יש בו תלמים קטנים עד מאד כמו פי מגל קטן, וזה כשר עכ"ד, ומבואר מדברי השו"ע דס"ל לדינא כשיטת הרמב"ם, וכן כתב בשו"ע הרב סימן תרמ"ז.

אבל בחיי אדם כלל קנ"ט כתב לדינא כשיטת רש"י, וכן כתב בלבוש.

וראה עוד מה שכתב בערוך השולחן סעיף ב' לתמוה בזה ע"ד הרמ"א וז"ל: וזה שכתב שיש שם מין ערבה וכו', ואינו כמסר אלא תלמים קטנים וכו' זהו ממה דתניא [ל"ד]. דומה למגל כשר דומה למסר פסול ומסר היא מגירה ומפרש הרמב"ם דההפרש הוא דדומה למגל הוי תלמים קטנים ודומה למסר הוי תלמים גדולים ולפ"ז לא נתפרש לנו השיעור כמה מקרי גדולים וקטנים אבל רש"י והרא"ש והטור פירשו דיש נ"מ בעצם דמות התלמים והיינו דדומה למסר הוי כשהפגימה הולכת נוכחו ויש לה שני עוקצין אחד מכאן ואחד מכאן כפגימת סכין ודומות למגן הוי כשהפגימות כולן נוטות לצד אחד עקומות כלפי בית יד שלה [רש"י ד"ה

והתניא] וז"ל הטור אבל יש מין ערבה שקנה שלה אדום ועלה שלו משוך ופיו אינו חלק לגמרי אלא שדומה למגל שפגימותיה עקומות ונוטות לצד אחד והיא כשרה עכ"ל ואני תמה על רבינו הרמ"א שלא הביא דברי הטור ובש"ע כתבו כהרמב"ם, עכ"ד, ובע"כ דלכאורה לדבריו ס"ל כמו שיטת הרמב"ם וממילא לכאורה יש להחמיר שלא לקחת ערבות שיש בהם פגימות גדולות, וכן נראה ממש"כ בהליכות שלמה סוכות פ"י סי"ג, וכן נראה ממש"כ בשו"ת אור לציון ח"ד בביאורים לתשובה א' שהערבות שמצויות בינינו שיש להם פגימות קטנות כשרות, וכתב שם שאף לשיטת רש"י שדומה למגל שכשר היינו שפגימותיה כול לצד אחד וכן הוא בערבות שלנו וכשרות.

וראה עוד מש"כ בזה בספר פרי עץ הדר ח"ד עמ' סב שאם הפגימות גדולות הרי זה פסול ככל שבעת הימים אבל אם שינוי קטנות שדומה למגל הרי זה כשר ואילו הערבות שמצויות בזמן הזה הרי הם חילפא גילא.

ולגבי איזה שלושה סימנים צריכים שהערבה תהיה כשרה, הנה מדברי השו"ע בסימן תרמ"ז ס"א משמע דבעינן כל הג' סימנים שעלה שלה משוך כנחל ופיה חלק וקנה שלה אדום, וכן כתב בביכורי יעקב, ובמשנ"ב סק"ב כתב להביא בשם הפרי מגדים משב"ז סק"א שכתב שלכס לשה הסימנים הנ"ל בעינן ואם חסר אחד

מהם פסול, וכן כתב בביכורי יעקב סק"א שלא מצוי אחד מהם בלא השני. **ובכף** החיים סק"ד כתב לתמוה על דברי הביכורי יעקב הנ"ל, וכי הוא ראה את כל האילנות שבעולם, ועוד שא"כ למה נתנו חז"ל ג' סימנים כיון שאין מצוי זה בלא זה, אלא משמע שמצוי זה בלא בזה יעו"ש, וראה עוד מש"כ בחזו"ע סוכות עמ' שטז שנראה מדבריו דבעינן לג' תנאים הנ"ל, ובהערה שם בעמ' שיז כתב, להביא לדברי הפרי מגדים שכל הג' סימנים מעכבים, וכתב שם שבשפת אמת עמ"ס סוכה דף לד ע"א בד"ה ת"ר איזוהי ערבה כתב העלה שכל שיש לה קנה אדום ועלה משול לא איכפת לן בדומה למגל ובה ניחא דברי הטור וכו' ע"ש ודו"ק עכ"ד החזו"ע, ולא מבואר מדברי החזו"ע מה הכריע בהנ"ל לדינא.

ובשו"ת שבט הלוי ח"ח סימן קמט נשאל בעניין הנ"ל והשיב בזה, בזה"ל: קבלתי יקרתו ואשר שאל בענין הכשר ערבות הנהוגים באה"ק ושלח לדוגמא כדי ערבה ומצא שכל ערבה שהתחילה להתארך עליה התחתונים דומים למסר בין לרש"י בין לרמב"ם אולם העליונים תלמיהם קטנים ונוטים במקצת, ואלו ערבה קצרה רוב עליה תלמיה קטנים ומה דינם בזה והאריך לנכון בביאור הש"ס סוכה ל"ד ע"א והפוסקים או"ח סי' תרמ"ז. ומה שיראה בזה בקוצר אמרים - דהנה בברייתא סוכה שם איזה ערבה ואיזה

צפצפה ערבה קנה שלה אדום ועלה שלה משוך ופיה חלק, צפצפה קנה שלה לבן ועלה שלה עגול ופיה דומה למגל, ולפי מסקנת הש"ס היינו פיה דומה למסר ובתוס' שם הרגישו דהוי סגי בסימני ערבה כשרה ולמ"ל סימני הפסול דצפצפה, אלא להכשיר אף שאין בו כל ג' סימני ערבה כשרה דהיינו חילפא גילא. ובמהרמ"ל שם הקשה דא"כ אכתי ליפרש דוקא צפצפה בכל סימני פסול למידק על חילפא גילא, וסימני ערבה כשרה למ"ל ותי' כדי להוכיח מזה דאף שאין כל ג' סימני צפצפה רק סימן א' של פסול דהיינו דומה למסר פסול.

ודבר ה' אמת בפיו דבתוספתא דסוכה פ"ב ה"ט איזה צפצף העשוי כמין מסר, ולא תנא שם שאר סימני צפצפה, ואמנם בהמשך הברייטא שבתוספתא איזה ערבה כשרה קנה שלה אדום ועלה ארוך, איזה ערבה פסולה קנה שלה לבן ועלה שלה עגול והגר"א הגיה שם, אבל לגי' שלפנינו הכל מיושב דסימנים המובהקים של ערבה כשרה קנה אדום ועלה משוך, ואז גם אם דומה למגל כשר, ואעפ"י שדומה למגל אינו סימן כשר אבל גם אינו סימן פסול, - ואיזה ערבה פסולה כל שקנה לבן ועלה עגול, ואז לא מועיל גם פיה חלק. נמצא תנא צפצפה להורות שפסול בסימן יחיד של פסול דדומה למסר, ותנא סימני ערבה כשרה להורות שכשר בקנה אדום עלה משוך אעפ"י שדומה למגל, ותנא ערבה

פסולה שאעפ"י שעלה חלוק לגמרי פסול בסימני קנה לבן ועלה עגול, והיינו דישנם ג' סוגים ערבה כשרה, ערבה פסולה, וצפצפה, וערבה כשרה שבתוספתא היינו כעין חילפא גילא בש"ס שלנו. והשתא אם ישנם ב' הסימנים דקנה שלו אדום (או ירוק כמש"כ ב"י) וגם עלה משוך ועלים העליונים שבערבה כולם גם אין דומים למסר רק ישנם עלים למטה שנראים דומים למסר הדעת נוטה דכשרים דכיון דסימן יחיד של צפצפה הוא דומה למסר כמש"כ מהרמ"ל ובתוספתא, אם כן יראה דקי"ל דבצפצפה כל העלים כן דאל"כ לא באו לפרש אלא לסתום, והשכל נוטה כיון שישנם שאר סימני כשרות וגם העלים הרגילים אינם כמסר ה"ה ערבה כהלכה, אלא שנשתנה הטבע כידוע דנעשים שינוים כאלה ממדינה למדינה ומתקופה לתקופה. ועוד בהביטי בפגימת שבעלה הגדולה ששלחתם יראה לולא דמסתפינא דגם פגימות כאלה אכתי בגדר דומה למגל הם (לדעת הרמב"ם ושו"ע עכ"פ) דגדר דומה למסר ודומה למגל בערך גודל העלה, ואם העלה גדלה זמן רב באילן גם הפגמים כידוע גדלים עמה, ולעומת עלה קטנה רגילה שבאילן זה עדיין בגדר דומה למגל הם ואין סתירה ממהות הקטנים הרגילים, ואם אילן זה גדל גם על הנחל יש עוד סניף להקל כידוע עפ"י הש"ס ועיין פמ"ג סי' תרמ"ז במ"ז ס"ק ב' ודו"ק. סו"ד אעפ"י

שמצוה להדר על ערבה שיש לה כל הג' סימנים, ובפרט הערבות שבחו"ל, מכ"מ לא ראיתי סבה גמורה לפסול מה ששלחתם לי. עכ"ד השבט הלוי ומבואר דלדינא לא בעינן את כל הג' סימנים הנ"ל.

אדום כל הערבות כשרות שהרי הוכח שאילן זה ממין כשר הוא, וממילא סוחר שאומר שכל הערבות הם מאותו אילן הרי הוא נאמן.

ואם יש קנה חום, בספר כשרות ארבעת המינים עמ' קיד, כתב, מצוי מאד בשוק ערבות שהקנה שלהן חום וכשרות שהרי החום הוא ג"כ ממשפחת האדום וכמוש"כ רש"י בבראשית ל לב שחום דומה לאדום וראה גם רש"י סוכה לה ב באהינא סומקא תמרה אדומה ואף זה לאחר שנקלף נהפך כדרך כל הנקלפים בפירות והרי ברור שלא נעשית אדומה אלא בצבע חום כהה ומוכח שצבע זה הוא בכלל האדום.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

ולגבי מה שמצוי הרבה הדסים שהקנה שלה ירוק, והנה בב"י כתב להכשיר בזה והו"ד ברמ"א סוף ס"א בשו"ע, וכן ראה מש"כ להאריך בזה להוכיח בחזו"ע עמ' שטז בהערה, וכן כתב לדינא בשו"ת אור לציון ח"ד פרק לד תשובה א',

וכן ראה עוד בספר פרי עץ הדר ח"ד עמ' עז שכתב שכל שבאילן זה ישנן ערבות שקנה שלהם אדום מחמת השמש ויש ערבות שאין קנה שלהם

סימן ט"ו

האם יש הידור לקחת ערבי נחל

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אורך וש"א"ס.

אודות השאלה האם יש הידור לקחת ערבי נחל שגדלים על הנחל.

איתא בגמ' בסוכה דף לג ע"ב איתא, ת"ר ערבי נחל הגדילין על הנחל דבר אחר ערבי נחל שעלה שלה משוך כנחל, תניא אידך ערבי נחל אין לי אלא ערבי נחל של בעל ושל הרים מניין ת"ל ערבי נחל מכל מקום וכו'.

ובטור סימן תרמ"ז כתב, והגדילה על ההרים פי' שלא על המים כשירה ורוב המפרשים, פירשו שלכתחלה צריך לחזור אחר הגדילה על המים אלא שבדיעבד יצא אף בגדילה על ההרים וא"א הרא"ש ז"ל כ' דלכתחלה יוצא בשל הרים וכן נראה מדברי הרמב"ם ז"ל שכתב ערבי נחל האמורין בתורה אין כל דבר הגדל על הנחל כשר אלא מין ידוע הנקרא ערבי נחל ורוב מין זה גדל בנחל אפילו גדל במדבר או בהרים כשר עכ"ד הטור.

וכתב שם בב"י, להביא לדברי התוס', וז"ל הב"י: וכתבו התוספות (לד. ד"ה ורבנן) דאבא שאול ותנא קמא לית

להו הא דדרשינן לקמן (שם:) ערבי שתיים אלא סברי כרבי עקיבא דאמר ערבה אחת דשתי דרשות לא דרשינן מערבי כדמוכח הכא ואין הלכה כרבי עקיבא ודרשינן ערבי נחל שתיים אם כן לא אתרבי של בעל ושל הרים אם כן צריך ליזהר שלא להביא ערבה אלא שגדלה על נחל מים ולא של הרים ולא של בעל עד כאן וכתב הרא"ש (סי' יג) וכן משמע מדברי האלפסי (טז.) שלא הביא הברייטא דשל בעל ושל הרים וקשה לפירושם שלא ראיתי העולם נזהרין בזה וגם רש"י (לג: ד"ה ערבי נחל) פירש ערבי נחל הגדלים על הנחל דמצוה להביא הגדלים על הנחל אבל בדיעבד כשרים של בעל ושל הרים דמרבין להו מערבי נחל מכל מקום [ו]לא ראיתי לרבותי שהיו מצוים להביא ערבה הגדלה על הנחל ונראה לי לפרש דערבי נחל הגדלים על הנחל כלומר ממין הגדל על הנחל והיינו ערבה שרובה גדלה על הנחל למעוטי צפצפה הגדלה על ההרים דבר אחר ערבי נחל שעלה שלה משוך כנחל למעוטי צפצפה שעלה שלה עגול והאי תנא לא מצריך קרא לרבוויי של בעל ושל הרים דבכלל ערבי נחל היא (להכי) [והכי] סברי רבנן דלקמן דמצרכי שתי ערבות וכן משמע

מתוך דברי הרמב"ם (פ"ז ה"ג) שכתב ערבי נחל האמור בתורה אינו כל דבר הגדל על הנחל אלא מין ידוע הוא הנקרא ערבי נחל שעלה שלה משוך ופיה חלק וקנה שלה אדום ורוב מין זה גדל על הנחלים לכך נקרא ערבי נחל ואפילו היה גדל במדבר או בהרים כשר עכ"ל: ומהר"ר אליה מזרחי ז"ל (בביאוריו לסמ"ג ריש הל' לולב) כתב על זה ואינו מחוור דמנא ליה לפרושי מילתא דהרמב"ם דלכך נאמר ערבי נחל ממשמעות ערבי נחל ולא מריבויא דערבי כדקתני בבביתא תלמוד לומר ערבי נחל מכל מקום שפירושו מריבויא דערבי לשון רבים ואולי הנוסחא שלו הביאתו לזה שכתוב בה ולכך נקרא ערבי נחל במקום לכך נאמר ערבי נחל הכתוב בכל הנוסחאות שבידינו עכ"ל ולא ידעתי למה לא נתחווירו להרב ז"ל דברי הרא"ש דהא כיון דהרמב"ם (שם ה"ז) פסק דשתי ערבות בעינן והיינו ודאי מריבויא דערבי היכי אפשר לרבויהי מיניה תו של בעל ושל הרים דשתי דרשות לא דרשינן מערבי כדמוכח בגמרא והילכך צ"ל דממשמעות ערבי נחל מייתי של בעל ושל הרים: והר"ן (טז. ד"ה וכתבו) הביא דברי התוספות (שם) ואחר כך כתב ולפי זה צריך ליזהר בערבה שהיא גדלה על הנחל ושלא לצאת בשל בעל ושל הרים ואף על גב דסתם לן תנא דמתניתין ושל בעל כשרה אי הא מילתא תליא בפלוגתא דערבה אי סגי לן באחת או בעינן שתים הוה ליה

סתם ואחר כך מחלוקת ואין הלכה כסתם (יבמות מב:) כל זה על דעת מי שפוסק כרבי טרפון אבל לפנינו נכתב עוד דעת אחרת שפוסקים כרבי עקיבא דסגיא בהדס אחד וערבה אחת ולפי זה פש ליה ערבי לאתויי של בעל ושל הרים עכ"ל, עכ"ד הב"י שם.

ובשו"ע סעיף א' כתב לדינא, וז"ל: ערבי נחל האמור בתורה הוא מין ידוע הנקרא כן, עלה שלו משוך כנחל ופיו חלק וקנה שלו אדום, ורוב מין זה גדל על הנחלים, לכך נקראו ערבי נחל, ואפילו היה גדל במדבר או בהרים כשר עכ"ל. והנה יש שכתבו לדייק מדברי השו"ע שלדינא אין צריך ערבי נחל, כן כתב בספר פרי עץ הדר ח"ד עמ' פט, אבל אכתי מדברי השו"ע והטור נראה שכל ההכשר הנ"ל שהוא כשר, שהיינו שהוא גם כשר, אבל לכתחילה יש לקחת ערבי נחל.

והנה בט"ז שם סק"ב כתב לחדש שיש ענין לקחת ערבה שלא גדלה בנחל, וז"ל: ורוב מין זה גדל בנחל. זה כ' הרא"ש לתרץ כיון שרוב הפוסקים ס"ל דטפי מצוה בשל נחל מבשל הרים ולא ראה לרבותיו נזהרי' בזה וע"ז פי' דמין הגדל בנחל קאמר ולא די לנו בזה דעכ"פ היה להם לצאת ידי רוב הפוסקים ולא לסמוך על פי' זה, ונ"ל דהוא כענין שמצינו בפ' כ"מ לענין ברכת המוציא דאע"פ שאם אמר מוציא הוא עדיף מ"מ י"ל המוציא ולהראות חידוש כמ"ש הרא"ש בפרק קמא

דפסחים לענין ברכת על ביעור חמץ שיש לאדם להראות חידוש בברכותיו וה"נ טפי ניחא להראות חידוש וליקח אפי' שלא מן הנחל עכ"ל, ומבואר מדבריו שכיון דהרא"ש כתב שלא ראה לרבותיו שהקפידו בזה, וכן יש להוכיח ממש"כ ברמב"ם בפרק ז' מהל' לולב שאם היה גדל במדבר או בהרים כשרה אם זה ממין שגדל על הנחל. והנה כיוצא בזה מצינו שמרנא החזו"א זיע"א לבש ציצית מכותנה ולא ציצית מצמר, וא"כ לכאורה ה"ה הכא.

ובמשנ"ב סק"ג, כתב, או בהרים כשר, יש אומרים דיותר טוב לכתחילה לקח מאותן הגדלים על החל אכן מדברי הט"ז משמע דאין צריך לדקדק בזה, עכ"ד, אבל למעשה נראה שיש מקום להחמיר בזה, וכמ"ש לדייק מדברי השו"ע,

וכן כתב בכף החיים אות ו' שיש הידור לקחת ערבי נחל, וכן כתב בחזו"ע סוכות עמ' שכט בהערה שם כתב להאריך שיש מעלה ליטול ערבות שגדלות על הנחל, והביא שם להרבה ראשונים דס"ל דמעיקר הדין יש לקחת ערבות שגדלות על הנחל, ושכן כתב בספר גט מקושר דף קטז סע"ב שלענין דינא קימ"ל כשיטת הרא"ש והרמב"ם וסייעתם להכשיר של בעל ושל הרים, אבל מ"מ טוב להזהר היכא דאפשר ליטול ערבה הגדלה בחל לצאת יד"ח התוס' והפוסקים יעו"ש, ושכן הו"ד להלכה בספר בית השואבה דף קח

סע"ב, ושכן כתב בשבולי הלקט סימן שנו שכתב שמצוה בערבה של נחל.

ואכן כן כתב בתניא ענין ערבה, ובפירוש הריב"ן בסוכה שם, וכן כתב בצידה לדרך מאמר רביעי כלל שישי, וכן כתב בחיי אדם (כלל קנ סק"ט) ובביכורי יעקב (סימן תרמז סק"ב) ובקיצור שו"ע (סימן קלו ס"ה).

וכן כתב במעורר ישנים (פרק כו אות קנב) שיש להדר לקחת ערבות מנחל דוקא הואיל ונפיק מפומיה דהקב"ה וכעין מה שמבואר בגמ' בסוכה דף לב עמוד ב' רב אחא בריה דרבא מהדר אתרי וחד הואיל ונפק מפומיה דרב כהנא, וכן כתב לדינא מו"ר הגר"ע פריד שליט"א (אזמרה לשמך מס' 181) שלכתחילה ראוי לקחת ערבות שגדלות על הנחל.

ועוד יש להוסיף בזה מש"כ בספר שערי חג הסוכות עמ' קלה שיש הידור לקחת ערבות טריות ורעננות ובודרך כלל כשגדלות במקום שיש בו רהבה מים הן טריות ואם חסר להם מים הן יבשות והעלים חומים בראשיהם ולכאורה א"צ שיגדלו דוקא ליד נחל לצורך זה אלא כל שיש להם מספיק מים אף הן במקום שאין מים טבעיים אלא משקים אותם בשפע הן מהדורות.

וראה עוד בשו"ת אור לציון ח"ד פרק לא תשובה א' שכתב שהמנהג שלא לקחת דוקא ערבות שגדלות על הנחל, אבל מ"מ לדינא נראה שיש בהא

הידורא לחוש לשיטות הראשונים הנ"ל, וכמ"ש כל האחרונים הנ"ל לדינא.

וכמה הוא נחשב ערבי נחל, כתב בשו"ת משנת יוסף ח"ד סימן מה שלמחמירים לקחת רעבי נחל צריך לקחת תוך שיעור יניקה כמבואר בגמ' בב"ב דף כו ע"ב שהוא שלשי בית סאה דהיינו כעשר מטר.

תבנא לדינא: לכתחילה יש לקחת ערבה שגדלה על הנחל.

ולגבי השאלה האם ערבות ממוצא נקראים ערבי נחל, יש הידור לקחתם.

איתא בגמ' בסוכה דף מה ע"א שמקום היה היה למטה מירושלים ונקרא מוצא שמשם מלקטין מורביות ערבה וכו', ואמנם במקום הנ"ל היכן הוא נמצא כתב בספר פרי עץ הדר ח"ב עמ' רה בהערה ששמע מחכם אחד שאמר בשם הגרב"צ אבא שאול זצ"ל שאמר שהוא מקום אחד הנקרא היום בערבית קלנדי"א שנמצא מזרחית צפונית לירושלים באזור עטרוט אחר כביש שעופט. יעו"ש שלמעשה כתב שיש הידור לקחת ערבות הנ"ל, וכן כתב בספר אמרי שפר סוכה וד' מינים שהגר"ח פינשטיין שליט"א העיר שאביו מרן הגרי"מ פיינשטיין זצ"ל היה מהדר תמיד ליקח ערבות ירושלמית מסוג מוצא כיון שפיהם חלק יותר.

בשו"ת תשובות ונהגות ח"ג סוף סימן קפא שהערבות של היום

ממוצא לא חשובים ערבות מנחל וז"ל: בערבות צריך בלי פגימות, ולרמב"ם מעכב שתהא חלק או עכ"פ בפגימות קטנים עד מאד, ובערבות שלנו כשאינם קטנים עד מאד, עיין בב"י תרמ"ו שצריכים לחשוש כרמב"ם, וכן מסיק בגרי"ז להלכה, ושמענו שהחזו"א זצ"ל הכשיר מירקון אף שאינם קטנות עד מאד, ונהגתי להשיג מאמריקא ערבות שכמעט חלק והעדפתי להדר כן אף שאינו ערבי נחל, שגם ממוצא היום אינם ערבי נחל, ובעיה"ק רובם ככולם בפגימות, אבל השתדלתי שמה והשגתי ב"ה סוג אמריקאי כהנ"ל. עכ"ל, וכבר העירו עליו מניין מקורו לדבריו. (ועיין עוד במוסף שב"ק חג הסוכות תשס"ט מה שהאריכו בכ"ז).

ולגבי השאלה האם אפשר ליטול ערבות שגדלות על נחל הירקון.

בספר שלמי תודה סימן סא אות יא כתב הגרב"צ פלמן זצ"ל בשם החזו"א, וז"ל: הרבה הערבות המצויות אצלינו שגדילים ע"י נחל הירקון יש בהם פגימות דקות בשפת הערבה והם נוטות ועקומות לצד אחד אכן בעלים הגסים שבהם מאמצעית העלה ממקום שמתרחב לעוביו ולסופו נעשות הפגימות ישרות כמסר לפרש"י ונראה דזה פשוט דעץ דקים לן בודאי שהוא עץ של ערבי נחל האמור בתורה אף הערבות שבהם שיש להם עלים כמסר אינם פוסלים דזה אינו פסול מצד עצמו אלא סימן במין העץ והרי עץ זה ידוע

הוא דהיינו מין ערבי נחל שבתורה וא"כ בערבות הללו שבאים מהירקון אם נידון בו תורת עץ של ערבי נחל משום דכשהעלים קטנים גם פגימותיה עקומות ונוטות לצד אחד כמגל א"כ גם אחר שגדלו העלים ונעשו כמסר לפרש"י לא שייך לפסול ואם נידון אותו על שם סופו ונימא דמה"ט אין זה ערבי נחל א"כ אף כשהעלים קטנים וצורתם כמגל נמי פסול ורובא דעלמא מברכים עליהם ולדעת הרמב"ם ושו"ע ושאר פוסקים ודאי דשפיר דמי דערבות הללו הפגימות קטנות מאד והוא בכלל ערבי נחל מיהו גם לדעת רש"י יש לומר דשפיר דמי לברך עליהם כיון דכשהם קטנים פגימותיה כמגל ומין ערבה היא וכן שמעתי בשם מרן החזו"א זצ"ל שהערבות מהירקון כשרות רק הערבות האחרות שפיהם חלק ממש הוו הידור

טפי והיו שנים שהוא ז"ל ג"כ לקח ערבות הגדלים ע"י הירקון. עכ"ד.

ובספר הלכות חג בחג פ"ו ס"ג כתב שהגר"ח קניבסקי זצוק"ל כתב לו שהחזו"א בירך עליהם, יעו"ש, וכן כתב בספר אורחות רבינו ח"ד עמ' רנג שהקה"י לקח ערבות שגדלים ע"י נחל הירקון וערבות אלה לקח גם מרן החזו"א זצוק"ל משם.

וכן הו"ד הגרשז"א בספר הליכות שלמה סוכות פ"י סי"ג, וכן הו"ד בספר מעדני שלמה עמ' צז.

ומז"מ נראה שאכתי אינו לכתחילה מעיקר הדין כיון שיש לערבה הנ"ל פגימות דקות, וכמו שם בשלמי תודה.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן ט"ז

ערבה שנקטם כשרה וערבה עם לבלוב

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אודות השאלה האם יש עניין להדר לקחת ערבה עם לבלוב.

הנה במשנה בסוכה דף לג ע"ב מבואר שנקטם ראשה פסול, וכן כתב בטור סימן תרמ"ז, וברמב"ם בפ"ח מלולב ה"ו, כתב בזה"ל: ערבה שנקטם ראשה כשרה, נפרצו עליה פסולה. עכ"ל, ואולם בהשגת הראב"ד שם כתב ע"ד הרמב"ם, ערבה שנקטם ראשה. א"א דרך אחד להדס ולערבה עכ"ד.

ובדעת הרמב"ם כתב לתמוה במגיד משנה, ולכן כתב שם לדינא כדברי הראב"ד, וז"ל: משנה שם (דף ל"ב) גבי הדס נקטם ראשו פסול ולמטה במשנה (דף ל"ד:) אמרו ג"כ ר' ישמעאל אומר שלשה הדסים שנים קטומים ואחד שאינו קטום ר' טרפון אומר אפילו שלשתן קטומין ובגמ' אמר שמואל הלכה כר"ט ומתוך כך דחו בהל' משנה דנקטם ראשו פסול אלא כשר הוא וזה דעת הגאונים ורבינו. ובהשגות א"א כבר הופיע רוח הקדש בבית מדרשנו וכו'. ועם כל השבח הזה שהוא משבח סברתו כבר ראה הרמב"ן

ז"ל דבריו והשיב עליהן ודחה קושיותיו שהקשה על הגאונים ז"ל והעמיד דבריהם, ואיני רואה להאריך לכתוב דברי הרמב"ן אחר שהוא ז"ל לא באר לא קושיתו ולא פירושו ויש קצת אחרונים מחמירין כדברי הר"א ז"ל וכן ראוי להורות, עכ"ד, וכן כתב לתמוה בט"ז עהשו"ע ס"ב שם.

וכבר הרמב"ן בהל' לולב כתב לחלק בין ערב ה להדס שהדס כל הדרתו עבותו שעליו חופים את עצו ואין קטימת ראשו ניכרת אבל ערבה קטימת ראשה ניכרת בה ופוגמת הדרה. **ובאור** שמח עה"ר שם הלכה ה' כתב ליישב דעת הרמב"ם, וזהו תו"ד, ויש לומר דרבינו פסק (בה"ו) דנקטם ראשה דערבה הוי כהדס וכשר, והנה אי הוי סבר דבקטום הוי הדר מנא ליה לדמות ערבה להדס, דילמא דוקא בהדס, משום דענפיו חופין עצו, ועבותו מכסה, ולא מינכרא הקטימה, והוי הדר, כמו"ש רמב"ן, אבל לא בערבה, וע"כ דרבינו סבר דקטום לא הוי הדר, אלא בהדס לא בעי הדר, ומשום דלא איתקוש להדר אלא לולב, דהוא דומה לאתרוג, דאינו רק אחד, אבל הדס וערבה דהם באים יותר מאחד לא אתקושי להדר, וטעמא דיבש פסול

ראשה פסול שמא הלכה כדעה שבשעת הדחק אפשר לברך על כל הפסולים, ומ"מ בפרי מגדים נשאר בצ"ע

אבל לענ"ד אף שהשו"ע לא כתב להביא לדעת הרמב"ם כיש ויש מ"מ הרי השו"ע כתב להביא לדעת הרמב"ם, וממילא נראה שכוונתו שבשעת הדחק כדאי הוא הרמב"ם לסמוך עליו בשעת הדחק אף לגבי ברכה, דאם הרמב"ם היה שיטה דחוייה הרי בשו"ע לא היה מזכיר את דבריו, ובע"כ שבשעת הדחק יש לסמוך ע"ז, ומ"מ מעיקר הדין הלכה כסתם וכמו שכתב בכה"ח אות כא, וכן כתב בחזו"ע עמ' שיז, וראה שם עוד בכה"ח אות כ.

ותבוא לדינא לגבי לקיחת ערבה עם לבלוב, ע"פ הנ"ל לגבי הדין שנקטם ראש הערבה שהרי הוא פסולה לפי שיטת רוב הראשונים, ומשו"ה כתב בשו"ת תשובות והנהגות ח"ג סימן קפז שיש ליטול ערבה רק עם לבלוב וז"ל: וראוי לזהר מאד בערבה שיהא לה "לבלוב" והיינו עלה קטן וצר יוצא בראש ענף הערבה, שכפי ששמענו מצוי במדינתנו (דרא"פ) שבקיץ נופל הראש, ונקטם ראשו בערבה פסול, וכיון שברוב העולם סוכות אחרי הקיץ, מצוי דנקטם וע"כ צריך לבלוב. מיהו אף אם נקטם אין דעתי לפסול כשאינו ניכר לכל אחד, דשורש הפסול בנקטם שאינו הדר, וכיון שלאחר שנשר גדל ולא נראה בו החסרון מסתברא שכשר בדיעבד, אף אם מעיקרא נשר ראשו, כיון שלא ניכר.

משום טעמא דלא המתים יהללו י', ולפי זה צריך מובן מאי טעמא אם ענביו שחורות ומרובין מעליו פסול, וצריך לומר כיון שהן מרובין לא בטלי אל גוף ההדס, וכיון דשחורין הן אינם נויי דהדס, והוי כאילו נוטל עמהן מין אחר באגד, ולכן מיפסל, וכגירסת רבינו חננאל על הך דכשם שאין כו' כך אין מוסיפין עליהן כו' סד"א לא נפסול כו' (סוכה לא, ב), הרי דמיפסל אם הוסיף מין אחר אף לרבנן, וכמו שהביאו תוספות סנהדרין סוף הנחנקין (פח, ב ד"ה אי). ודברי ההמ"ג לקמן אינם מוכרחין בשיטת רבינו. עכ"ד.

וכן כדברי הרמב"ם כתב בשו"ע סימן תרמ"ז סעיף ב' שערבה שביבשה או שנשרו רוב עליה או שנקטם ראשה פסולה. אבל כמושה או שנשרו מקצת עליה כשרה, והרמב"ם מכשיר בנקטם ראשה עכ"ד.

ובמשנ"ב סקי"ב כתב שלדינא נקטינן כסברא ראשונה בשו"ע שערבה שנקטם ראשה הרי היא פסולה, ומ"מ כתב שם בשער הציון סקי"ב שכן כתב בב"ח ואלהיו זוטא, וכתב שם והנה מה שהפרי מגדים עושה זה לספק תמה עליו בביכורי יעקב דהרמב"ם הוא יחידאה בדבר ע"ש, אבל למעשה בפרי מגדים משב"ז סק"ד כתב שכשאיין לו ערבה אחרת יכול לברך מספק, משום שנחב לספק ספיקא שמא הלכה כדעת הרמב"ם בפ"ח מהל' לולב ה"ו שנקטם ראשה כשר ואף אם ההלכה שנקטם

ובלאו הכי אם תמרה עלתה בראש הדס
אין פסול שזהו הידורו, וכן בערבות אלו
כשגידולם כן לא פסלינן וראשו כפי
המקובל אצלנו. עכ"ל.

ואמנם בהליכות שלמה (סוכות פ"י
סי"ד ובדבר הלכה אות כב)
הו"ד הגרשז"א זצ"ל שאין חוששים
שבלוב נקטם לאחר תלישת הרעבה
מהעץ אלא תולים שנקטם בדרך גידולו
וכדרך שתולים לגבי פיטם באתרוג
שנפל בדרך גידולו, ומ"מ הו"ד דעת
הגרשז"א לדינא שהואיל בודאי היה שם
עלה ונשר, הרי זה כערבה שנשרו מקצת
עליה שפסק במשנ"ב סקי"א שכיון
שערבות מצויות טוב להדר לכתחילה
שלא ליקח אותה וזה הטעם שנוהגים
בירושלים לקחת ערבה עם לבלוב.

ואמנם יש להעיר בזה שהרי כיון שכל
הדין של נקטם ראשה הוא
העלין ולא הענף מילא אין הידור
לכאורה לקחת ערבה עם לבלוב וכמו
שכתב בספר חיים וברכה (אות רמו)
בשם שו"ת גבעת שאול (סימן עו)
שכתב שאם נשר העלה הלעיון מעל
ראש העץ אפילו תינוקות של בית רבן
יודעים שכשר לכתחילה, ומ"מ כתב שם
בחיים וברכה שהרי כתב בב"ח סימן
תרמז ס"ג בשם ר' ישעיה אחרון
שהערבה כשרה בעלה אחד והוא שיהיה
אותו עלה בראשו של הבד, והובא
בשילוחי גיבורים פרק לולב הגדול טז
ולפי"ז כתב שם בחיים וברכה שכיון
שעיקר הכשר הערבה הוא העלה העליון

שבראשו ולכן העולם מדקדיקן להשגיח
ע"ז עכ"ד.

וכן ראיתי שכתב להביא בספר ד' מינים
השלם מילואים לדיני ערבה אות ג'
שכתב בשם המאירי בסוכה שם שכתב
בזה"ל: נקטם ראשה פסולה ר"ל אף
ראש העלים וגדולי הפוסקים והמחברים
הכשירוהו כמו שכתבנו למעלה עכ"ד,
וכן כתב במאירי בספרו מגן אבות ענין
כא בשם יש מפרשים, אבל מ"מ אין
הידור לקחת ערבות שיש בהם לבלוב
שהם לא קטומות מהעלה העליון.

וכן כתב בחזון עובדיה סוכות עמ' שיז,
"ויש נוהגים לדקדק ליטול ערבה
שיש בראש עלה קטן הנקרא לבלוב,
ואין זה אלא חומרא בעלמא" וצ"ב
בטעמו, שהרי אם נקטם ראשה של
הערבה פסולה, ומ"מ בחזו"ע שם כתב
לחלק בין נקטם ראש העץ שהעלים
גדלה בו פסולה לבין אם נקטם העלה
שבראשה שהרי היא כשירה.

ובשו"ת אבן ישראל ח"ט בהערותיו על
המשנ"ב סימן תר"נ ס"א כתב
בזה"ל: ולמדים אנו מכאן דלא צריך
כלל שהערבות יהיה היינו עלה בראש
העץ של הערבה שנחתדש בזמן האחרון
ואומרים דלבלוב הוא הוכחה שלא
נקטם מן עץ דא"כ הרי כל הכשרו
בערבה אם יש לבלוב וא"כ מה זה
שכתב הריטב"א אם העלין שלהם
יוצאין למעלה מן העץ הא כל ערבה
צריך לבלוב להכשיר ערבה ונראה

בו היובש כמו בעלים וירקות וכל דברים הרכים א"כ אין על אותו הדלדול הרך שם עץ דשם הוא רק אחרי שנתקשה כעץ וכיון שאותו החלק הוא עדיין רך אינו נידון כדין העץ של ערבה אלא כדלדול היוצא וכשניטל מן הענף לא הוי בכלל ערבה קטומה.

וראיתי עוד בספר סוכת חיים עמ' קב שהביא מקונ' האם ערבה זו

כשרה שהוציא הגר"ד תאומים זצ"ל ת"ח חשוב מלייקוד לפקפק על כשרות הערבות שבזמנינו כיון שעפ"י הרוב נקטמו ראשן שכמעט רובן אין להם לבלבו למעלה שהיה שם בשעת גדילתן שהמציאות היא שבשעת גידולה יוצא בראש הערבה ענף קטן דק ורך ובעוד על האילן נופל חלק העץ, וכתב שם להאריך להוכיח שאין לקנות ערבות כאלו רק אותם שיש להם לבלוב אבל ראה בקובץ אור ישראל מס' יג במאמרו של הגר"ח ש"פ שנעבאלג במח"ס תורת ד' מינים שהאריך לדחות דבריו ושאל בזה חשש נקטם יעו"ש,

ובשו"ת אור לציון ח"ד פרק לד תשובה ב' כתב על השאלה הנ"ל אם צריך להקפיד לקחת ערבות עם לבלוב, וכתב שכל שהערבה לא נקטם ראשה הרי היא כשרה לכתחילה ומה שרבים נוהגים לקחות ערבות עם לבלוב הוא משום שאז ודאי לא נקטם ראשה, וע"כ אם רואה באופן ברור שלא נקטם ראשה הרי היא כשרה אף בלא לבלוב, ואין הידור לקחת דוקא עם לבלוב. וכתב שם

דטעמא הוא משום דהרי בהדס קיי"ל לכו"ע דנקטם העץ כשר מפני שלא ניכר קטימחו וכן מכשירין עלתה תמרה בהדס שמכסה את הקטימה כיון שאינו ניכר הקטימה כשר וה"נ בערבה כל ערבה שאינו ניכר שנקטם לאו קטום מקרי שיפסל ולכן לא בעינן לבלוב וקהל ישראל עד דור האחרון לא חפשו ערבה עם לבלוב וכמש"נ עכ"ד.

וכן כתב באורחות רבינו ח"ב עמ' רנג אות א' שהקה"י זצ"ל לא חיפש ערבה עם לבלוב ואמר שאין בזה שאלה של נקטם עצו כי רק העלה העליון נפל, וכן הו"ד הגרשז"א בספר מעדני שלמה עמ' פח, וכן כתב בספר שמחת ישראל עמ' ריט בהערה שכן כתב לו הגר"ח קניבסקי זצוק"ל שללוב הוא רק סימן שהערבה אינה קטומה יעו"ש, וכן כתב בספר ארבעת המינים כהלכתם עמ' כג שהגר"ח קניבסקי זצוק"ל אמר לו שלבלוב זה רק סימן שהערבה אינה קטומה ומשו"ה אין הידור לקחת ערבה עם לבלוב. וכן כתב בספר מעדני יו"ט ח"ג ע' קלב, וכן הו"ד הגה"צ רבי שריה דבילצקי זיע"א בקובץ מה טובו אוהליך יעקב ח"ד עמ' קלז שערבה עם לבלוב זה רק הידור וכשר לכתחילה אף ערבה שאין בה לבלוב.

וכן כתב בשו"ת עמק התשובה ח"ה סימן מו שכתב שיש להתיר שהרי בדברי הפוסקים מבואר שפסול קטום הוא רק כשהעץ שלה מקטם ולכן אותה הענף היוצא שהוא עדיין רך עד ששולט

בהערה שהרי כיון שנקטם ראשה פסול לדעת רוב הפוסקים ומשו"ה רבים נוהגים לקחת ערבות שיש בראשם עלה קטן הנקרא לבלוב שכן אז בודאי לא נקטם ראשה אבל אין חיוב ואף לא הידור לקחת דוקא ערבות עם לבלוב ובלבד שרואה באופן ברור שאין ראשה קטום ומי שאינו יודע להבחין אם נקטה ראשה לוקח ערבה עם לבלוב אבל בלא זה אין הבדלה בין ערבה עם לבלוב לערבה בלי לבלוב.

ויש לדון האם ערבה שנפל הלבולב שלה האם היא כשרה, ולכאורה י"ל למתבאר לעיל שאם נקטם הראש של העלים הרי הערבה כשרה, וא"כ ה"ה הכא אלא שלכתחילה עדיף לקחת שלא נקטם

וכן כתב לדינא בספר נטעי גבריאל הלכות ארבעת המינים עמ' צד שאין שום חסרון בנפילת הלבולב כיון שהלבולב הוא עלה.

וראיתי עוד בענין הנ"ל בספר כשרות ארבעת המינים עמ' קל שכתב לדון בזה וז"ל: ויש לעיין בנפל הלבולב אם הלבולב שאינו עלה בלבד אלא מורכב חלק מעלה וחלק מקנה שלבסוף יצמח ויהא עץ ולברר הדבר נקדים שיש שני סוגי לבלוב א לבלוב שהוא סוף צמיחת הענף שגם אם ישאר על העץ לא ימשיך הענף לצמוח אלא יפתח הלבולב

וישאר כעלה והוא עפ"י רוב באותן עצי ערבות שאינם צעירים והקנה שלהם קשה עד סופו אלא שיש להם לבלוב בזה לכאורה דינו כעלה ודין עלה שנפל מראש העץ כשר כמבואר במ"ב סי' תרמ"ו ס"ק י' שכתב אבל בנקטם עליה אף שהוא מראשה אין נפקא מינה בזה ונחשבת כשאר העלים ג לבלוב שהוא חלק מצמיחתו של הענף שכשממשיך להיות על העץ ימשיכו ממנו הקנה והעלים סוג לבלוב זה מצוי בערבות שסוף הקנה שלהם הוא רך סוג לבלוב כזה מורכב מחלק קנה וחלק עלה ואם נפתח את הלבולב המעוגל נמצא בו חלק שסופו לצמוח ולהעשות קנה וחלק שסופו להיות עלה ולפי"ז יש לדון אם נפל כל אותו לבלוב עם הקצה שלו התחתון שאפשר שנחשב כנקטם עצו ויפסל ועיקר השאלה היא אם אותו קנה רך כבר דינו כעץ מאחר שסופו להתקשות ונפסל בקטימה או שדינו עדיין כירק ולא כעץ ואינו נפסל בקטימה וע"ע בשו"ת עמק התשובה ח"ה סי' מ"ו.

ומ"מ נראה שראוי להחמיר בזה כיון שהערבות מצויות וזולות וגם משום שכתב הרמ"א בסימן תרנד שיש שנהגו להחליף ערבות כל יום, ויבואר דין זה לקמן, ממילא יש להחמיר בזה. בברכת התורה יוסף אביטול

סימן י"ז

האם יש חיוב להחליף ערבות כל יום

בס"ד, אלול התשפ"ד
לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"א"ס.
אודות השאלה האם גם בזמנינו יש הידור מצוה להחליף ערבה כל יום.
במנהגי החת"ס בפרק ח' סימן י' שהחת"ס לא החליף הערבות בכל יום וכן מנהג הגה"ק מבעלזא זיע"א וכן הובא מנהג החזו"א והק"י באורחות רבינו ח"ב עמ' רצו, ובפסקי תשובות סימן תרנ"ד סק"ב שיש להחליף מידי שנים או שלשה ימים.

ברמ"א סימן תרנ"ד ס"א כתב שמשום הידור מצוה נוהגים לקחת כל יום ערבה חדשה, וכן כתב בנימוקי או"ח, וכן הובא במנהגי הדברי חיים מצאנז זיע"א שהחזיקו את המנהג להחליף כל יום. אבל מ"מ נראה שאם הערבה טריה אין ענין להחליף כל יום.
ומ"מ גם הרדב"ז בספר טעמי המצוות מצוה קיח, שאין להחליף את הערבות כל החג כי הערבות נגד הרשעים שאין להם טעם וריח, ועדיף שיהיה כמוש שלא לתת כח לס"מ ולחיצונים, וכן כתב בשו"ת שבט הקהתי ח"ד סימן קעח כתב שרבים נוהגים שלא להחליף את הערבות כל יום ולא כהרמ"א כי יש בזה טעם ע"פ הסוד וכמ"ש הרמ"א

וכתב בספר נימוקי או"ח שאם מחליפים ערבות הם עדיין כשרות יש לזההר להצניעם במקום משומר עד אחרי החג כי הוקצו למצותם לכל שבעה.

תבנא לדינא: בזמנינו אין חיוב בזה, רק הידור מצוה.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

וכן כתב בשונה הלכות תורת המועדים סימן תרנ"ד אות ד', וכן מובא

סימן י"ח

האם יש עניין להדר יותר אתרוג

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אודות השאלה האם יש עניין להדר יותר באתרוג.

בגמ' בסוכה דף לה ע"א, ת"ר פרי עץ הדר עץ שטעם עצו ופריו שוה הוי אומר זה אתרוג ואימא פלפלין כדתניא היה רבי מאיר אומר ממשמע שנאמר ונטעתם כל עץ איני יודע שהוא עץ מאכל מה ת"ל עץ מאכל עץ שטעם עצו ופריו שוה הוי אומר זה פלפלין ללמדך שהפלפלין וכו' התם משום דלא אפשר היכי נעביד ננקוט חדא לא מינכרא לקיחתה ננקוט תרי וכו' רבי אבהו אמר אל תקרי הדר אלא הדר דבר שדר באילנו משנה לשנה, בן עזאי אומר אל תקרי הדר אלא אידור שכן בלשון יווני קורין למים אידור ואיזו היא שגדל על כל מים הוי אומר זה אתרוג.

והנה בעיקר מה שהגמ' כתבה לדון מהו אתרוג, כתב הרמב"ם בפירוש המשניות סוכה פרק ג', גם עץ הדר שאחד אמר שהוא האתרוג ואחד אמר שהוא הפריש או הרימון או זולתם וכו' וכשתראה בתלמוד נושאים ונותנים ונחלקים על דרך העיון ומביאים ראיה

על אחד מן הפירושים הללו ודומיהם וכו' אין זה מפני שהדבר ספק אצלם עד שלמדו עליו בראיות אלו אלא ראינו בלי ספק מיהושע עד עכשיו שהאתרוג הוא הניטל עם הלולב ואין מחלוקת בכך ורק חקרו על ההוראה שיש במקרא כתב שם לפירוש המקובל הזה.

ובמאירי (שם) אע"פ שבתורה לא הוזכר אתרוג בפירוש כך היא הקבלה שפרי עץ הדר על אתרוג נאמר ואע"פ שהיא קבלה ואין אנו צריכים לחזור אחריה לטעם אחר פירשו בה דרך רמז פרי עץ עץ שטעם עצו ופריו שוה יעו"ש, ובפירוש הרמב"ן על התורה (ויקרא כג מ) כתב פרי עץ הדר דטעם עצו ופריו שוה וכו' והן אסמכתאות שעשו רבותינו לקבלתם עכ"ד. ומ"מ כתב בבעל הטורים (ויקרא כג מ) שפרי עץ הדר בגימטריא אתרוגים, והרי לן דהאתרוגים הם כבר רמוזים במקרא. וראה עוד בחידושי הרמב"ן שם שכתב שהאילן נקרא בלשון הארמית אתרוג נקרא שמו בלשון הקודש כי פירוש אתרוג חמדה.

ומ"מ מה שסתמה התורה לגבי אתרוג ולא לגבי שאר המינים, כתב בערוך השולחן בריש סימן תרמח וז"ל: פרי עץ הדר זה אתרוג דפרי עץ משמע

קמא והשמיטו ההיא דהדר באילן משנה לשנה משום דלאו דהלכתא היא.

וכתב שם ליישב שיטת הטור, בזה"ל: ונראה ליישב שרבינו דקדק במאי דקאמרינן אלא לרבי יהודה הא כתיב הדר ההוא הדר וכו' ודרשה זו אמר ר' אבהו דהוא אמורא וקשה דטפי הל"ל ההוא אל תקרי הדר אלא הדיר כדדריש רבי או אל תקרי הדר אלא הידור כדדריש בן עזאי כדאיתא בברייתא (לה א) אלא ודאי תלמודא נקט מילתא דאמורא דאיתא ככולי עלמא דודאי לא קאמר למילתיה אליבא דתנאי וס"ל לר' אבהו דאף לחכמים דפליגי עליה דרבי יהודה דבעינן הדר ממש דרשי הדר באילן משנה לשנה דאי להדר ממש לחוד איתא ה"ל למיכתב פרי עץ נאה למה כתב הדר אלא למידרש מיניה נמי הדר באילן וכו' ולהכי לחוד לא איתא דאם כן ה"ל למיכתב אתרוג בפירוש למה כתב הדר אלא תרתי שמעת מינה ורבי יהודה פליג ודרש לה להדר באילן וכו' לחוד ולכך נקט תלמודא מילתא דר' אבהו משום דאיתא ככולי עלמא ונתיישבה דעתו ז"ל נ"ל, עכ"ד הב"ח, וע"ש עוד, בחידושי המהרש"ל שם סק"א

ומ"מ כדברי הטור כן מוכח מדברי רש"י בסוכה דף לא ע"ב בד"ה הדר, יראה שכתב מהכא שמעינן דאתרוג אמר קרא שאין פרי אחר עושה כן, ויש אומרים שלמדים מעץ, כן כתב בחידושי ר' אברהם מן ההר.

שטעם עצו ופריו שוה וכן דרשינן הדר באילנו משנה לשנה וכו' ולבד זה בא אלינו בקבלה מפי משה רבינו שכך קיבל מסיני והטעם שהתורה פירשה כל המינים ובאתרוג סתמה כדי שנצטרך לסמוך על תורה שבע"פ להראות לנו שאין בתורה שבכתב שום מצוה מפורשת והתורה שבע"פ מבארה כמו שבארנו זה בחו"מ סי' תכ גבי עין תחת עין דהתורה שבע"פ נותנת רוח חיים בתורה שבכתב עכ"ד, ועיין בתורה תמימה ויקרא כג אות קלא.

ובטור ריש סימן תרמ"ח כתב, פרי עץ הדר דרשו חכמים הדר באילן משנה לשנה והיינו אתרוג, ובכ"ח כתב לתמוה ע"ד הב"ח שם למה כתב להביא דרשה הנ"ל, בזה"ל: ואיכא לתמוה למה הביא דרשה זו דדברי יחיד הם דס"ל כרבי יהודה דלא בעינן הדר אף באתרוג ומכשיר האתרוג הישן בברייתא (לא ב) וכדאמרינן התם בריש פירקין (שם) ואלא לרבי יהודה הא כתיב הדר ההוא הדר באילנו משנה לשנה אבל למאי דקיימא לן כחכמים דפליגי עליה דרבי יהודה ופוסלין אתרוג הישן לדידהו לא דרשינן הדר להדר באילן וכו' דלגופיה איצטריך דבעי הדר ממש אלא ממאי דכתיב (ויקרא כג מ) פרי עץ הדר דרשינן עץ שטעם עצו ופריו שוה הוי אומר זה אתרוג וכתנא קמא דברייתא וזהו טעמם של הרי"ף (יז א) והרא"ש (סי' טו) שלא כתבו אלא דברי התנא

ויש חיוב להדר באתרוג יותר משאר ד' מינים, כן נראה ממש"כ מרן החיד"א בכף אחת סימן כד, וז"ל: ישתדל לקנות ד' מינים ואתרוג משובח עכ"ד, וכן נראה ממש"כ באלף המגן (סימן תרמח) וז"ל: מצות אתרוג צריך לחזור עליו ביותר שיהיה הדר ואף שהקפידה התורה בכל הד' מינים שצריכין להיות הדר, מכל מקום באתרוג צריך לדקדק בו הרבה כי הוא נקרא פרי עץ הדר, ולכן כל ההידור האפשרי שיכול לבקש ולחפש עליו יחפש ויבקש עליו ויקח אותו בשלימות ההידור ויהיה נזהר הרבה בו עכ"ל.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן י"ט

פסול אתרוג יבש

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"א"ס.

אודות השאלה בגדר אתרוג יבש, האם הוא פסול.

איתא במשנה בסוכה דף לד ע"ב, אתרוג היבש פסול, וכתב בטור סימן תרמ"ח ס"א, פרי עץ הדר דרשו חכמים הדר באילן משנה לשנה והיינו אתרוג, ואם הוא יבש פסול, שיעור היבשות פירש הראב"ד הוא כשתכלה הליחה ואינו מוציא שום ליחה כי הליחה לפרי כמו הדם לבשר החי שכל זמן שהוא לח יוציא ליחה או מדוחק הסכין או מסחיטתו אבל לאחר שיבש לא יוציא ליחה אלא שהבדיקה שלו קשה לפי שאי אפשר לסוחטו או לחותכו אבל כיון שנקב שאין בו חסרון כשר יכול להעביר בו מחט או חוט ואם יש בו ליחה יראה בחוט, עכ"ד.

ובב"י כתב, ומ"ש שיעור היבשות פירש הראב"ד (תמים דעים סי' רלב) הוא כשתכלה הליחה וכו'. כן כתב הרא"ש שם (סי' כ), ומ"ש יכול להעביר בו מחט או חוט ואם יש בו ליחה יראה בחוט. נראה שהוא לשון קצר וה"ל כאילו כתב יראה במחט או בחוט ויותר

נראה להגיה הלשון ולכתוב יכול להעביר בו מחט ובו חוט והשתא אתי שפיר מאי דמסיים יראה בחוט ולא הזכיר מחט ובלאו הכי צריך להגיה כן משום דלישנא דיכול להעביר בו מחט או חוט אינו מכוון דהיאך יכול להעביר בו חוט בלא מחט: וכתב הרא"ש (שם) גבי פסול דחזונית ביובש וכל הפוסלים משום הדר פוסלים בחוטמו בכל שהוא וכן כתב הר"ן (יז: ד"ה אמר רבא) וכתבו רבינו לקמן עכ"ד.

ואולם בב"ח כתב, ואם הוא יבש פסול וכו'. איכא לתמוה שהרי אי אפשר להכניס ולהוציא המחט עם החוט ולראות בחוט אלא אם כן יעבור המחט מצדו לצדו וכבר פסק הרא"ש בסתם דבנקב מפולש מצדו לצדו פסול אפילו אין בו חסרון וכך היא מסקנת רבינו בסמוך ואם כן היאך הביאו דבריו לפסק הלכה שאינם אלא לפי דעתו דמכשיר בנקב שאין בו חסרון אפילו בנקב מפולש כמו שיתבאר בסמוך וצריך לדחוק ולומר דסבירא ליה להרא"ש ורבינו דהעברת המחט עם החוט לפי דעתם צריך שתהיה דוקא בענין שלא יהא הנקב מפולש וגם שלא יהא נוקב עד הזרע. וכהאי גוונא כתב גם ה"ר ירוחם (נ"ח ח"ג נט ב) עיין שם, ודע

דבגמרא (בדף ל"א ב) מביא הברייתא אתרוג הישן פסול ורבי יהודה מכשיר והלכתא כתנא קמא ונראה דמדלא פירש בגמרא איזהו אתרוג הישן סתמא דמילתא דבאתרוג שנשאר משנה שעברה קרי ליה אתרוג ישן וקים להו דאין בו לחלוחית ולהכי תני אתרוג הישן ולא תני הכי בשאר מינים לאורויי לן דבאתרוג דבעינן לחלוחית כשהוא ישן משנה שעברה כלה לחלוחית שבו וכן פסק בהגהות שלחן ערוך (ס"א), עכ"ד.

ובשו"ע שם ס"א כתב לדינא בזה"ל: אתרוג היבש פסול, ושיעור היבשות כשאינו מוציא שום לחה, ויבדוק על ידי שיעביר בו מחט ובו חוט, ואם יש בו לחה יראה בחוט, עכ"ל.

ולכאורה מדברי השו"ע היה נראה ממש"כ ויעביר בו מחט שיעביר על כל רחבו, אבל במג"א שם סק"א כתב להביא לדברי הב"ח הנ"ל, וכן כתב לבאר שם במחצית השקל, וכן כתב שם בט"ז סק"א.

וכן כתב במור וקציעה (סימן תרמ"ח סק"א) וז"ל: טור. להעביר בו מחט כו'. לענ"ד בדיקה זו קשה היא, וכמעט אי אפשר שלא יעשה בו חסרון כל שהוא, והרי הוא פוסלו בכך. אבל יש לנו קלה מזו, והיא שתוחב בו מחט מעט, ומוציאה מאותו עבר שנתחבה בו, ורואה אם הנקב חוזר ומתמלא אחר

שהוציאה, לח הוא, ואם לאו, כבר כלתה לחה שלו ונתייבש. דוגמתו מצאנו בירושלמי ספ"ב דשביעית [ה"ז] לענין דלועין אם הוקשו בשביעית, כיצד בודקו, עוקצו אם מתאחה [אסור] ע"ש. וזה דבר קל, אינו גורם חסרון באתרוג אפילו משהו, משא"כ בהעברת חוט מעבר אל עבר. עכ"ד.

ובמשנ"ב שם סק"ג כתב לדינא, מה שהקשו האחרונים דא"כ יהיה נקב מפולש ופסול לדעה ראשונה שבסעיף ב' אפילו בלא חסרון ותירץ המ"א שתוחב המחט קצת במקום עובי שלה דהיינו במקום חור הנקב ועי"ז יכנס קצת מן החוט עמה וכשמוציאה יראה בהחוט ואין כאן נקב מפולש[ה] ויש שתירצו דמפולש לא נקרא אלא כשניקב ברוחב האתרוג מעבר לעבר אפילו שלא כנגד חדרי הזרע אבל כשניקב בעובי שלו מצד א' דהיינו לאורך האתרוג מעוקצו כלפי חוטמו ואינו מגיע לחדרי הזרע בזה י"ל דלכו"ע לא מקרי מפולש עכ"ל, והיינו הנקב הוא באורכו של האתרוג ואל לרוחבו כך שהנקב לא נוקב את חדרי הזרע.

אבל אכתי י"ל דהא סו"ס איכא פסול חסר, שרואים את הלחות שיוצאה מהאתרוג, וי"ל דלא חשיב חסר כיון דהוא רק לחות בעלמא, ושוב מצאתי בחזו"א או"ח סימן קמז סק"ה בד"ה מוהל שכתב, שאינו בכלל חסר ואם המוהל היוצא בבדיקת האתרוג וע"י כך

משתנה הצבע של האתרוג, כתב שם בחזו"ע שאינו בכלל פסול מראה.

ויש להוסיף בכאן עוד עיצה שכתב בשו"ת דובב מישרים (ח"ד סימן פד) להקל ע"פ דברי הירושלמי לגבי שביעית, שי"ל שיתחוב מחט בלי חוט, ויעשה רק נקב כל שהוא, ואם החור מתאחה בודאי לח הוא.

ובטעם פסול יבש, בפשטות הטעם הוא מפני שהוא חסרון של הדר, ואמנם בשער הציון בסימן תרמט סוף סקנ"ג כתב שי"ל שהפסול של יבש הוא מפני לא המתים לא יהללו יה, ומקורו מדברי הירושלמי בסוכה פרק ג' הלכה א', ובראב"ד עה"ר בהל' לולב בד"ה מיהו, כתב הטעם שהוא משום שיבש חשוב כמת וכמי שאינו, ולכן כתב בשער הציון שאף שבפסול הדר מותר בשאר ימים, מ"מ בפסול יבש יש להחמיר כל שבעה עכת"ד, ואמנם לכאורה כיון דמדברי הפוסקים מוכח דהטעם הוא משום הדר, ממילא לדינא נראה להכשירו, וכן נראה מדברי הביכורי יעקב בסק"א דנקט ליה דהטעם דהדר.

ולגבי אתרוג כמוש, איתא בגמ' בסוכה דף לא ע"א, ובאתרוג מי בעי הדר והתניא ארבעת מינין שבלולב כשם שאין פוחתין מהן כך אין מוסיפין עליהן לא מצא אתרוג לא יביא לא פריש ולא רמון ולא דבר אחר, כמושין כשרין יבשין פסולין, רבי יהודה אומר

אף יבשין כשרין, וא"ר יהודה מעשה בבני כרכין שהיו מורישין וכו' מאי לאו אאתרוג לא אלולב עכ"ד, אבל מ"מ מבואר דכמושין כשרים קאי על אתרוג, [ומהו כמוש, יש שפירשו שאיבדו את לחותם]

וכן בסוכה דף לא ע"ב איתא, תא שמא אתרוג הישן פסול ורבי יהודה מכשיר תיבות אדרבא, ומבואר דאתרוג יבש כשר.

ובסוכה דף לו ע"א איתא, ת"ש אתרוג תפוח סרוח כבוש שלוק וכו' פסול, ופירש"י שם כבוש בחומץ או בחרדל, ומבואר דדוקא כבוש פסול, אבל כמוש כשר.

והנה בבה"ג כתב שהגירסא שם כמוש, ושכמוש פסול, וכן מוכח ממה שפסק במהרי"ל.

אבל בברכי יוסף סימן תרמ"ח סק"א, כתב לדחות הגירסא הנ"ל, בדברי הבה"ג, וז"ל: ואני אומר דמבה"ג אין ראייה, דט"ס הוא, וצ"ל כבוש, דספר בה"ג מלא טעויות וחסרונות, כמ"ש הרמ"עא. ומהמרדכי אין ראייה, דכבר מרן גריס במרדכי כבוש. וכן אין ראייה מאגור ומהרי"ל, לפי שהם נטו אחר גירסא שלפניהם במרדכי. והן לו יהי דראבי"ה ורוקח פסלי בכמושב, הרי רוב גדלי הפוסקים מכשרי בכמוש, והכי נקיטין. ויש קצת ראייה מדאמרינן פרק כל שעה (לט ב) בירקות פסח, דשוין דיוצאין בכמושין, ולדעת רבינו ישעיה

(מובא בשלטי הגיבורים פסחים יא: אות ד) וראב"ן (סי' תלג, דף לד ע"ג) אפילו העלים היבשים לא חזו, כמושים דינם כלחים. וכל שכן באתרוג דכמוש כשר. ואף לנסחת הירושלמי (פסחים פ"ב ה"ה) ודעת ריא"ז (בשה"ג שם), דדוקא בקלחים אתמר, נקיט מיהא דרבנן דסברי דאף קלחים יבשים לא חזו, מכשרי בכמושים. ואתרוג הו"ל כקלחים וכמוש כשר. ועמ"ש בעניותנו סי' תע"ג אות ז' בס"ד. ודוק. עכ"ל.

וכן כתב במג"א ס"ק א, וז"ל: אפילו כמוש שקורין וועל"ק פסול (תשובת מהרי"ל סי' ה' ד"מ) וכ"כ הרוקח וצ"ע דאי' בהדיא בסוכ' דף ל"א וכולן כמושים כשרים והביאו הרא"ש ורי"ו ובאמ' במרדכי משמע דכמוש פסול שכ' שכשר בשעת הדחק אבל בב"י סוף סי' תרמ"ט כ' הגי' כבוש ע"ש וכ"מ דאי' כמוש היאך כתב המרדכי יבש בשעת הדחק ופי' ראבי"ה דה"ה לכמוש וכו' הא בכלל ר' ק' דכיון דיבש כשר כמוש בכלל אלא כמ"ש הב"י עיקר דהגי' הוא כבוש אבל כמוש כשר לעולם ובהג"א פ"ג כ' ע"ש ראבי"ה אתרוג כמוש ומנומר שהוא פסול אם חתך מה שהיה יבש כמוש ומנומר פסול עכ"ל ויש לדקדק דבתחלה כ' כמוש וסיים יבש כמוש אלא ע"כ מיירי שיבש והא דקרי ליה כמוש היינו משום שאינו יבש כולו אלא מקצתו וכ"כ בש"ג חזוית העולה בתלוש אינה אלא מחמת יובש וכמושות וכשר עכ"ל ואפשר לו

דכשנכמשה כולה פסול מקצתו כשר דהא בגמר' מדמי אתרוג לטריפות דריאה ובריאה נמי דינא הכי ומ"מ נ"ל להקל מאחר שכל הפוסקים כתבו דיבש פסול משמע דכמוש כשר ובלבד שיבדקנו עכ"ל, והעולה מדברי המג"א שכמוש כשר, אבל בעי בדיקה שעדיין לחים חדרי הזרע שבו.

וכן כתב לדינא בשער הציון אות ב', וז"ל: כן הוא מסקנת המגן אברהם, ומקורו ממה דאיתא בברייתא דף ל"א, ארבעת מינין שבלולב וכו' כמושין כשרין, יבשין פסולין. ומה דאיתא במרדכי דכמוש פסול, בבית יוסף העתיק הגרסא במרדכי כבוש. והנה באליה רבה מצדד להחמיר, וכתב דטעם המחמירין בכמוש הוא משום דאיתא בברייתא דף ל"ו, אתרוג תפוח סרוח כבוש וכו' פסול, ובבה"ג הגרסא כמוש, והברייתות פליגי אהדדי ונקטינן להחמיר. ועיין בברכי יוסף שדוחה להא דאליה רבה וכתב דבבה"ג טעות סופר הוא וצריך לומר כבוש ומסכים להמגן אברהם, וגם הגר"ז מעתיק לדינא כהמגן אברהם. ובאמת לו יהי דבה"ג היה לו הגרסא כמוש, הלא כל הראשונים גורסין כבוש ומכשירין בכמוש, עיין ברש"י ורי"ף דגורסין כבוש, וממילא אין לנו שום דעה דיחלוק על הברייתא הנזכרת בדף ל"א דכמוש כשר וכן ברמב"ם ורא"ש ורבנו ירוחם ור"ן ורי"ף גאות והעטור והריא"ז המובא בשלטי גבורים ושכלי הלקט כתבו להדיא

דכמוש כשר, וכן בסמ"ג ובאור זרוע כשהעתיקו הברייתא דף ל"ו, הגרסא שם כבוש, וממילא לדידיהו גם כן כמוש כשר כן נראה לי, ועל כן בודאי הדין עם המגן אברהם דכמוש כשר עכ"ד, ומדהסכים השער הציון לדברי המג"א, מוכח דס"ל דבעי גם לתנאי דבעי בדיקה ע"י נקב שחדרי הזרע שבו לחים.

ומ"מ ראה שם שכתב החיד"א שיתחוב מעט מחש ויוציאה מאותו עבר שנתחבה בו ואם הנקב חוזר ומתמלא אחר שהוציא את המחט לח הוא ואם לאו כבר כלתה ליחה שלו ונתייבש.

ולגבי אתרוג כבוש, והעולה מדברי הראשונים שם שאתרוג כבוש הוא יהיה פסול, וכמבאר מדברי הגמ' בסוכה דף לו ע"א, ויש לדון אם כבוש במים, אם חשיב כבוש, וראה בביכורי יעקב סימן תרמ"ח ס"ק מג שכתב שכבוש במים לא הוי כבוש יעו"ש, ויתבאר כל דיני כבוש בד' מינים לקמן בסעיף טו, או שלא עבר עליו עשרים וארבע שעות מעת כבישתו, וראה עוד מש"כ לדון כה"ג בקונטרס שערי יוסף בדיני צליית הכבד מה שהארכתי בזה. בברכת התורה יוסף אביטבול

סימן כ'

אתרוג שעברה עליו שנתו לחייל במלחמה בין רוסיה לאוקריינה

בס"ד, אלול ה'תשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אודות השאלה האם אתרוג שעברה עליו שנתו כשר, לחייל במלחמה בין רוסיה לאוקריינה.

הנה ברמ"א סי' תרמ"ח ס"א כתב, ואתרוג שהוא משנה שעברה, ודאי יבש הוא ופסול, ומקור דבריו ממש"כ בשו"ת תרומת הדשן, ובתשובות מהרי"ל סימן ה', וכן הביא בב"ח ס"ב, וז"ל: ומכל מקום ראיתי שטומנין האתרוג בדבש דבהכי מתקיים לחלוחית שבו ונראה דאין לסמוך על זה להכשירו בלא בדיקת מחט ובו חוט וק"ל אבל כשלא טמנו אותו בדבש אין מועיל שום בדיקה דקים להו לרז"ל דשוב אין בו לחלוחית כדפי' עכ"ל,

ואמנם בט"ז שם סק"ב כתב לחלוק ע"ד הב"ח וכתב שיש לפסול

אותו מדין אתרוג הכבוש, ובלבוש סעיף א' כתב, פרי עץ הדר, דרשו חז"ל [סוכה לה ע"א] מדכתיב עץ הדר ולא כתיב פרי הדר, פירושו פרי הדר בעצו, דהיינו שעומד באילן משנה לשנה וזה אתרוג, מ"מ אין לשון הדר יוצא מידי פשוטו

דמשמעו הדר ממש, ואם אינו הדר ממש פסול, הלכך א יבש פסול. ושיעור יבשותו הוא כשתכלה כל הליחה שבו ואינה מוציא שום ליחה, כי הליחה לפרי הוא כמו הדם לבשר החי, ואם אין בו ליחות אינו חי אלא מת, וכתיב [תהלים קטו, יז] לא המתים יהללו יה, ומלת לולב לסימן שהוא בגימטריא חיים, והוא הדין כל המינים. והיאך אנו יודעין אם האתרוג עדיין לח הוא אם לא, כל זמן שהוא לח יוצא ליחה או מדוחק הסכין או מסחיטתו, אבל לאחר שיבש לא יוציא ליחה, אלא שהבדיקה שלו קשה לפי שאי אפשר לסוחטו או לחותכו, שהרי נקב מפולש פוסל בו כמו שיתבאר בסמוך, אבל כיון שנקב שאין בו חסרון כשר, יכול להעביר בוב מחט ובו חוט, ואם יש בו ליחה יראה בחוט. ואתרוג שבירך עליו בשנה שעברה ועודנו קיים ודאי יבש הוא ופסול, עכ"ד.

ובשו"ת שבט הלוי ח"א סימן קעו כתב, בזה"ל: אשר שאלת בענין אתרוג שהיה במקרה משנה לשנה אם יש בו חשש כבוש וכיו"ב. הנה ברמ"א ריש סימן תרמ"ח דאתרוגים של אשתקד מן הסתם יבשים הם ופסולים. והב"ח

כתב דאם טומנין אותן בדבש כשרים. והט"ז ס"ק י"ז השיג עליו דכבוש כמבושל. ונאמרו ב' דרכים בשיטת הב"ח, חדא דלענין אתרוג גם האוסרים כבוש במים מעל"ע או בשאר משקין, עיין יו"ד סימן ק"ה ומג"א סימן תמ"ז, מ"מ לענין אתרוג כבוש כהאי, לכו"ע אינו פסול, עיין בא"ר סימן תרמ"ח שם. ודעת המחזה"ש שם דהב"ח איירי בדבש קרוש, דבקרוב לא שייך כבוש, וכן רש"י סוכה ל"ו ע"א מפרש כבוש בחומץ, אמנם רש"י בזה לשיטתו בכ"מ דסתם כבוש בחומץ לא במים כידוע. והשתא לא מבעי' לשיטת הב"ח דאפי' כבוש במים אינו אוסר באתרוג, א"כ הא דידן עדיף, דאינו כבוש במים רק מחזיקים אותו במקור לשמרו, ולא גרע משמור בדבש שכתב הב"ח. ואף שאנו מחמירים בדבש ובכל כבוש גם באתרוג, מכ"מ נראה הא דידן אם באמת אינו כבוש רק מונח במקור דרך שמירה ביבש, כשר הוא לשנה הבאה. ואף שיש לעיין קצת לפמש"כ בתשובת כתב סופר או"ח סי' קכ"ז דטעם כבוש באתרוג משום דיש בו השתנות ממהותו הטבעי, ואין עצם הכבישה הפוסל אלא ההשתנות, א"כ אולי גם בדידן נקרא נשתנה עכ"פ, אבל עכ"ז דעתי נוטה יותר להקל אם רואים אותו בשנה הבאה מראיתו וכצורתו הרגילה. איברא יש לדקדק הרבה שלא יפלו עליו מים במשך היותו במקור דזה בעצמו גורם פסול, כמבואר סוכה ל"ו ע"א שם.

ובביאור הלכה נסתפק דאולי פוסל בחוטמו במשהו כשאר פסולי אתרוג, וכן הדבר פשוט אצלי. דאף דדעת הב"ח דאין כבוש בדבש ובמים פוסלין באתרוג לדעת הא"ר כנ"ל, מ"מ במציאות אין דומה דבש למים, דדבש גם אם יהיה כבוש כל השנה אינו פוסל דכן דרך הדבש להעמיד הדבר ולא לקלקל, משא"כ מים, נהי דכבוש מעל"ע אינו פוסל לדעתו, אבל כבוש זמן רב במים פשיטא שמקלקל הרבה כידוע. עכ"ד השבט הלוי.

ואמנם במשנ"ב סק"ה כתב לציין למש"כ בשער הציון שם ושם בשער הציון סק"ח כתב, וז"ל: אחר כך מצאתי בספר בכורי יעקב שמביא בשם ספר תמים דעים שמוכח דסבירא לה כדעת הט"ז, שלאחר שהביא שם שיעור היבשות דהביא המהרי"ל בשמו כתב, הא דשיערו חכמים בחרצנים וזגים של עבודה זרה שנקראו לחים כל י"ב חודש, וסיים שם וזה לשונו, אלמא כל דבר שאין בו השגחה להעמידו בלחותו אינו מתקיים בלחותו אחר י"ב חודש, אבל בודאי אם ישגיח האדם עליהם לקיים אותן בלחותם, כגון שטומנים אותם בדברים לחים, נוכל להעמיד אותם כמה זמנים, ועל זה לא נתנו חכמים זמן, אלא הכל לפי מה שהוא, עד כאן לשונו, הרי בפירוש דזמן לחוד אינו פוסל אם אין לו שיעור יבשות של מחט, רק שמסתמא אם לא ישגיח להעמיד לחותו לא ימצא לחות על ידי

בדיקה, ובעיני ראייתי אתרוג שכבר עבר עליו יותר משנה תמימה מעת שנתלש מן האילן, שנשמר משליטת אויר על ידי הסגר בכלי של מתכות והיה מונח במקום קר ולח קצת ועל ידי זה נשאר לו נוי ולחותו, ובדקתי ומצאתי בו לחות הרבה, וכחאי גוונא נראה לי להתיר של אשתקד על ידי בדיקת חוט אם לא נתכוץ ונפסק הדרו, עד כאן לשון הבכורי יעקב, ואפשר דגם הגר"א מודה באופן זה והוא מיירי רק בסתמא עכ"ד.

והעולה מדברי השער הציון שהיכא שבודקים את האתרוג אם הוא נשמר כראוי, הרי האתרוג כשר לצאת בו.

וכן נראה ממש"כ בערך השלחן סק"א שהכל לפי מה שהוא. ויש להוכיח מס"ד דהגמ' בדף לא ע"ב דהיה ה"א דאתרוג שעברה עליו שנתו כשר, ומשמע ששייך לשמור אתרוג.

ושמעת שיש כאלה ששומרים את האתרוג בתוך קופסת זכוכית ומכסה ברזל, ומדליקים נר ליד האתרוג והנר נכבה אחר כמה שניות, ובנתיים שהוא דולק הוא גומר את כל החמצן של הכלי, וכך האתרוג נשאר שלם בלחותו, ושמעתי על אחד שעשה כן, והאתרוג שלו נשאר לח, ונראה שבכח"ג ודאי שיוצאים ידי חובה באתרוג הנ"ל.

ויש לדון לגבי אתרוג ששמרו אותו במקפיא האם הוא נשאר לח, הנה

בשו"ת אגרות משה חאו"ח ח"א סימן קפה כתב לדינא בזה"ל: בדבר האתרוג שהניחו אשתקד בפריזער ונקרש מהקור והיה טוב ונאה בתחלת ימי הסוכות ואחר שמונה ימים משהוציאוהו מהפריזער נתעפש ונפסל אם הוא הוכחה שגם תחלה היה מקולקל או שיש חשש כבוש.

הנה פשוט שכבוש הוא רק כשמונה בתוך מים אבל מה שנקרש מקור גדול אין זה כבוש, וראיה שבשר שנקרש לא נאסר אף שהיה קרוש יותר מעל"ע, ואף בבשר שהיה במים ונקרש הבשר עם המים פליגי אחרונים דהמנ"י סובר דקרח לא חשיב כמים והובא בבאה"ט סי' ס"ט סק"ח והפ"ת הביא מתשובת דבר שמואל שהוא כמים ואוסר במעל"ע מדין כבוש, והפמ"ג בש"ד ס"ק ס' הביא עוד אחרונים שפליגי על המנ"י אבל מסיק כהמנ"י לדינא להיתר ומ"מ מחמיר למעשה עיין שם, אבל בנקרש בלא מים פשוט שלכו"ע אין זה כבוש, ובנקרש ג' ימים נמי אינו כבוש דאין חלוק בכבוש בין מעל"ע אחת לכמה ימים אך שיאסר מדין שהה ג' ימים בלא מליחה כדאיתא בפמ"ג שם, וא"כ גם באתרוג שנקרש אף כמה ימים לא יפסל מדין כבוש כשנקרש בעצמו בלא מים לכו"ע ואף אם נקרש במים להמנ"י שהסכים לו הפמ"ג לדינא.

אבל יש לעיין דהרי ידוע שהרבה פירות מתקלקלין בקרישה כמו התפוחים

שנשתנה לטעם אחר ולמראה אחרת ואין מתקיימין כלל וכן הרבה פירות וגם תפוחי אדמה משתנים לטעם אחר ואין מתקיימין וכן מיני קישואין כמו אוגערקעס וכדומה, ולכן אפשר שגם אתרוג משתנה ע"י הקרישות ומצד זה אין מתקיים וזהו הסיבה שנתעפש אחר ח' ימים משהוציאוהו מהפריזער א"כ אולי נעשה ע"י השינוי אף קודם שנתעפש כתפח וסרח שפסול, ואף שעדיין לא נתפח ונסרח אולי כיון שכבר היתה בהאתרוג הסיבה שיתפח ויסרח יש לפסול אף קודם שנתפח ונסרח, או שכיון שעכ"פ עדיין לא נתפח ונסרח כשר.

וכתב שם לדינא באגרות משה בזה"ל: והנכון לע"ד דתלוי בהבעיא דרבא בסוכה דף ל"ו בנולד באתרוג סימני טרפה שהוא בנימוח וקיימי סימפונהא דהיינו חדרי הזרע כדפרש"י שם. שטעם הבעיא איתא שם דלמא התם הוא דלא שליט בה אורא הדר בריא אבל הכא דשליט בה אורא סרוחי מסרחת א"ד לא שנא, שפשוט שאין הכונה באו דלמא לא שנא שאף דשליט בה אורא הדר בריא דלא מסתבר שיהיה ספק לגמ' בהמציאות אם הדר בריא או לא, אלא הפירוש הוא דאף שלא הדר בריא וסרוחי מסרחת מ"מ לא שנא וכשר כל זמן שלא נסרחה, וא"כ גם באתרוג הנקשר שהיא הסיבה שיסרח ויתפח תלוי בבעיא זו. והראשונים פליגי בבעיא זו שלא נפשטה דלהרי"ף אליבא

דהטור והב"י בסי' תרמ"ח הוא לקולא וכשר והטור פוסק לחומרא ובש"ע סעי' ד' הביא שתי השיטות ולכן גם בזה יפלגו ב' השיטות ויש להחמיר כי לדעת הב"ח גם להרי"ף והרמב"ם אפשר שסוברין לחומרא עיין שם, ולכן אף בליכא אתרוג אחר יש ליטול בלא ברכה. ועיין במ"ב ס"ק י"ז שכתב ויש להחמיר בדבר זה במקום שאפשר, משמע שבליכא אחר יכול לסמוך על שיטה ראשונה שבש"ע שהוא כדעת המכשירין אף ליטול בברכה, אבל לע"ד דמאחר שגם שיטת הרי"ף והרמב"ם אינו ברור דלהב"ח גם הם מחמירים וליכא כלל שיטה בראשונים המכשרת מסתבר שיש לו ליטול בלא ברכה אבל כשיש אתרוג גם להמ"ב אין ליטול אתרוג זה.

וסיים שם שלמעשה יש לבדוק את האתרוג במציאות אם הוא טוב או לא וז"ל: אבל יש לבדוק עוד איזה פעמים כי מפעם אחד אין לידע בברור שאולי היתה סיבה אחרת במה שנתקלקל ויראה מע"כ כשיגיע סמוך לחג הסוכות לבדוק בהרבה אתרוגים שיניחם בפריזער עד שיקרשו ואח"כ יוציאם ויראה אם יתקלקלו במשך שמונה ועשרה ימים ויהיה בדיקה ברורה ויכול לבדוק גם באתרוגים פסולים מצד חזזית וכדומה ויודיעני אז אי"ה ועד שלא נדע שאין מתקלקלים יש לאסור, עכ"ל, והעולה מדבריו דיש לבדוק אח"כ את האתרוגים.

ואמנם נראה מדברי האג"מ שהאתרוג נקשר, אבל אם מקפידים אותו בתוך שקית או כלי שלא יקרש בהקפאה, שפיר דמי, ואולי יש חילוק בין המקפידים בתקופת האג"מ למקפידים של זמנינו שיותר טוב, ושוב מצאתי בספר דבר משנה עמ' 105 בהערה מח שכתב להביא דברי האג"מ הנ"ל, וכתב כחילקו הנ"ל, שכיון שבימינו נתרבו דגמי המקפידים ויתכן שיש ביניהם הבדלים גדולים בחוזק ההקפאה ובמהירותה ובישטה שבה הם פועלים וכדו' ולכאורה מסתברא שלדבריו יש חילוק בין כל מקפיד למקפיד.

ומו"מ כעיקר דברי האג"מ הנ"ל כן נראה ממש"כ האג"מ בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סוף סימן כא שכל עוד שיש ספק שהאתרוגים מקולקלים יש לפסול, וכע"ז הו"ד הגר"ש קמנצקי בקובץ הלכות סוכות פרק לב ס"ה יעו"ש.

ואכן צריך לדעת את המציאות כמ"ש באג"מ, וכן הביא דבריו לדינא בפסקי תשובות סימן תרמ"ח אות ב' לדינא.

ואמנם לעיל הבאנו מש"כ בשו"ת שבט הלוי חלק א' סימן קעו כתב להתיר אתרוג שהוא במקפיד, ואף לשיטות הפוסקים דס"ל שאתרוג בדבש אינו כשר, הכא שהוא במקפיד ואינו כבוש הרי הוא כשר לשנה הבאה, וכתב

שם שיש לעיין ממש"כ בשו"ת עת"ס או"ח סימן קכז שהטעם כבוש באתרוג משום שיש בו השתנות ממראה הטבעי ואין עצם הכבישה פוסל אלא ההשתנות וא"כ אולי בנ"ד חשיב ג"כ שנשתנה, אבל כתב שם שדעתו נוטה להקל אם רואים אותו בשנה הבאה במראיתו ובאותו צבע, ומ"מ יש להזהר שלא יפלו עליו מים מהמקפיד, יעו"ש, וממילא אם שמים את האתרוג בתוך קופסא וכדומה שלא יהיה עליו קרח הרי הוא שרי.

ואמנם נראה דאף השבט הלוי מודה לדברי האג"מ הנ"ל, דהרי הוא אף כתב שצריך שיהיה להאתרוגים הנ"ל צורת אתרוג, ומ"מ מדלא כתב שצריך שהאתרוג יחזיק להרבה זמן, אלא שכל שהאתרוג עכשיו שלם הרי הוא כשר אפ"ה אח"כ יתעפש, וכן כתב בספר תורת ד' מינים סימן יז הערה ט' בשם הגר"ש אלישיב זצוק"ל.

וכן כתב בשו"ת באר משה ח"ז קונ' אלקטריק סימן נב, ובשו"ת אז נדברו חלק יג סימן לח כתב שמותר לצאת בהם לכתחילה והוא ע"פ דברי השער הציון הנ"ל, ומ"מ מדבריו מוכח דבעינן לעשות בדיקת חוט שאכתי לחותו עליו יעו"ש, ואמנם יש לדון אחר דקימ"ל דאתרוג במקפיד נשמר טוב, ממילא אפילו בדיקת חוט לא בעי, וכן כתב בשו"ת שערי יושר ח"ה סימן פד, ובספר נטעי גבריאל ד' מינים פרק לה עמ' ר.

ואמנם בחזו"ע סוכות עמ' רנו כתב בזה בזה"ל: ונראה דמכל שכן בזנינו שיש מקרר חשמלי שאם ישמרו האתרוג במקרר או בפריזר שנה שלימה ועינינו הרואות כי לא כהתה עינו ולא נס ליחה בודאי שיש להכשירו, וכן פסק בשו"ת שבט הלוי ח"א סימן קעו, ואפילו להב"ח יש להכשירו מכיון שעודנו עומד בכל צורתו והדרו, וע"ע בשו"ת אג"מ חאו"ח סי' קפה ע"ש, עכ"ד, ובע"כ דס"ל לדינא שלא בעינן אפילו לבדיקת מחט כיון שרואים שהוא נשאר בלחותו. ועיין עוד בזה במועד לכל חי סימן כג סעיף סו.

ובילקו"י ד' מינים עמ' שנח כתב, אתרוג היבש פסול, ושיעור היבשות כשאנו מוציא שום ליחה, וסתם אתרוג שהוא משנה שעברה יבש הוא ופסול, ואם הונח במקרר במשך כל השנה ורואים שלא נס ליחו יש להכשירו, ושם בהערה לא ציין לדין הנ"ל מקור.

וראיתי בספר אבני שוהם סוכות סימן סז שכתב להביא בזה ראיה מהא דהסתפקה הגמ' בסוכה דף לו ע"א בנולד באתרוג סימני טריפה שהוא נימוח וקיימי סימפונהא, ופירש"י דהיינו חדרי הזרע, ונח' הראשונים לדינא דלהרי"ף לפי שיטת הב"י הוא לקולא, ולטור לחומרא, ובשו"ע סימן תרמ"ח ס"ד הביא ב' השיטות הנ"ל, וכיון שכן הרי הוא תלוי בזה שלכאורה

יש להחמיר היכא דאפשר וכמ"ש שם במשנ"ב סקי"ז.

אבל מ"מ ברור לדינא בעינן שישאר עליו שם ותואר אתרוג, וכן כתב הגר"י טשזנר שליט"א בספרו שערי חג הסוכות עמ' קיד, אחר שהביא דברי האג"מ והשבט הלוי הנ"ל וז"ל: והנה כמה פעמים ראיתי אתרוגים שהקפיאו אותם ובאמת השתנה מראהם וצורתם וניכרים שהקפיאום ולפי הנ"ל הם פסולים לכן אם רואים שהאתרוג השתנה הרבה הוא פסול בודאי לב ואם לא רואים עליו שינוי מ"מ יש לפסלו מספק ולפי הנראה עפ"ר אתרוג כזה מתקלקל מהר אחרי שמוציאים אותו מההקפאה לכן בכל אופן לא כדאי לקחתו למצוה שיתכן שישאר בלי אתרוג באמצע החג ועוד יש לחוש שמא יש בו כבר קלקול פנימי שאינו נראה מבחוץ, עכ"ד.

ועוד הוסיף שם לעורר על מה שיש שמניחים את האתרוג במקרר וז"ל: ויש לציין שגם אם לא הניחו האתרוג בתא ההקפאה אלא הכניסו אותו למקרר הרגיל והוא שכב על גוף הקירור שבמקרר אפילו לזמן קצר מצוי מאד שהחלק שנגע שם קופא ומראית האתרוג משתנית במקום הנגיעה ודנים אותו כאילו חלק זה חסר מן האתרוג והיינו שביום הראשון האתרוג פסול ובשאר הימים כשר אם מדובר במיעוטו של האתרוג ועכ"פ אינו מהודר ופסול זה יכול להמצא גם באתרוג של אותה

שנה לכן אם רוצה לשמור האתרוג במקרה צריך להזהר שלא יגע בגוף הקירור של המקרה והעצה לזה היא לשמור את האתרוג במקרה כשהוא מונח בתוך קופסת הקרטון שלו ובכך ימנע עצמו מתקלות כגון אלו, עכ"ד.

תבנא לדינא: ע"פ האופנים שנ"ל אם האתרוג נשאר שלם, אפשר לקחתו.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

והנה שמעתי שכיום יש משווקים של אתרוגים שנשארים להם אתרוגים בשנה אחת, ומקפידים את הכל לשנה

סימן כ"א

בגדרי ודיני חסר באתרוג

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"א"ס.

כגון שתחב את היתד בתוך האתרוג, והכל נדחק בתוכו ולא יצא לבחוץ כלום.

איתא במשנה בסוכה דף לד ע"ב, חסר כל שהוא פסול, נקב ולא חסר כל שהוא כשר. ומבואר דחסר כל שהוא הרי הוא פסול.

ואיתא שם בגמרא בדף לו ע"א, תני עולא בר חנינא ניקב נקב מפולש במשהו, ושאינו מפולש באיסר. **ובביאור** דברי הגמ' נח' הראשונים.

(א). שיטת רש"י שם, בד"ה תני עולא בר חנינא, וז"ל: אניקב ולא חסר קאי, דמכשיר תנא דמתני' ואתא האי תנא למימר דאם מפולש הוא מצידו לצידו פסול בנקב, כל שהוא אפילו של מחט, ונקב שאינו מפולש בכאיסר אם רחב כאיסר פסול ואע"פ שלא חסר כלום כגון שתחב בו יתד עבה ומתני' בפחות מכאיסר ובשאינו מפולש עכ"ל. **והעולה** משיטת רש"י, דאם הוא מצד לצד פסול אפילו בנקב של מחט.

ואם אינו מפולש צריך שיהיה כרוחב איסר. אפילו שאינו חסר כלום,

וכן כתב ברא"ש סימן יח, וז"ל: והא דבעי נקב מפולש היינו שלא כנגד החדרים ונקב עד החדר בכלל מפולש הוא וכן מסתבר דפסולי אתרוג לטריפות מדמינן להו כדקאמר בגמרא אי נקלף תנינא דתנן נקלף פסול כי היכי דגלודה טריפה אי נסדק תנינא דתנן נסדק פסול כי היכי דנסדקה הגרגרת לכל אורכה ולא נשאר בה חוליא למעלה וחוליא למטה טריפה הכי נמי באתרוג אם נסדק לכל אורכו פסול והא דפריך אם ניקב תנינא לא הוי פירושא כי הנך דהא באתרוג ניקב ולא חסר כשר והתם ניקב קרום של מוח או של ריאה טריפה אלא הכי פירושו תנינא דכשר הכא והתם טריפה ואל תתמה מאי שנא משאר טריפות שפסול באתרוג דשאני התם דהקרום לחודיה קאי והטריפות תלוי בנקיבת הקרום והרי ניקב כולו אבל הכא כוליה אתרוגא חיבור הוא ודמי לניקב הלב ולא לבית חללו, אבל אם ניקב עד חדרי הזרע ודאי טריפה דאותם חדרים במקום סימפוני הריאה קאי כדמוכח שמעתתא דמדמי ליה הש"ס לריאה שנשפכה כקיתון אבל בהלכות

גדולות כתב מפולש כדי שיראה הנקב מצד זה לצד זה אבל מצד אחד אפילו ניקב לחלל לא הוי מפולש וכשר והירושלמי כתב הראב"ד ז"ל שיש לפרש דהכי קאמר דאע"פ שהוא נקוב מכאן ומכאן אם לא פילש מבפנים כדי שיראה הנקב מצד זה לצד זה כשר שלא תאמר מעיו של אתרוג כמנוקבין הן ואפשר שסובר בעל ההלכות דהך בעיא דבעי הש"ס אי מדמינן אתרוג שנמוח בפנים וקיימי חדרי הזרע לריאה שנשפכה כקיתון ולא איפשטא אזלינן לקולא ולהכי קאמר ניקב לאותן חדרים לא הוי כמפולש וכן משמע שהרב אלפסי סובר דאזלינן בהך בעיא לקולא דהני פסולי אין עיקרן אלא דברי סופרים(ה) ולהכי לא הביא זאת הבעיא

וכן נראה שלמד הרמב"ם בפרק ח' מהל' לולב הלכה ז', וכן כתב בב"י בדברי הרמב"ם הנ"ל וז"ל: והרמב"ם (פ"ח ה"ז) כתב אתרוג שניקב נקב מפולש כל שהוא פסול ושאינו מפולש אם היה כאיסור או יתר פסול חסר כל שהוא פסול נראה שהוא מפרש דניקב וחסר כל שהוא תרי פסולי נינהו חד ניקב וחד חסר כל שהוא ופירש דניקב דמתניתין היינו נקב מפולש וסיפא חדא קתני ניקב ולא חסר כל שהוא כשר ודברי עולא בר חנינא בלא חסר כלל ואף על פי כן כיון שהוא ניקב בכאיסור אף על פי שאינו מפולש פסול אבל חסר הא תנא ליה ברישא דמתניתין ואף על פי שפירשו מוחלק מפירוש רש"י מכל

מקום לענין הדין דבריו ודברי רש"י שוין הם עכ"ד הב"י שם.

(ב). שיטת הראב"ד על הרמב"ם שם, שנקב מפולש בחסרון משהו, אבל נקב שאינו מפולש דוקא בחסרון איסור, אבל לעולם חסר בעיניו.

ומבואר דבעינן מפולש וחסרון, שאם לא חסר לא פסול, ואם חסר אם הוא מפולש אז חסר אפילו בכל שהוא, אבל אם אינו מפולש בעיניו שיהיה נקב כאיסור.

ובטור כתב להביא להאי דעה, וכן כתב להביא בב"י שם וז"ל: כתב הראב"ד שיש לפרש דהכי קאמר דאף על פי שהוא נקוב מכאן (לכאן) אם לא פילש מבפנים כדי שיראה הנקב מצד זה לצד זה כשר שלא תאמר מעיו של אתרוג כמנוקבים הם ואפשר שסובר בעל הלכות גדולות דהך בעיא דבעי תלמודא (לו.) אי מדמינן אתרוג שנימוח בפנים וקיימי חדרי הזרע לריאה שנשפכה כקיתון (חולין מז:) ולא איפשטא דאזלינן לקולא ולהכי קאמר ניקב לאותם חדרים לא הוי כמפולש וכן משמע שהרי"ף סובר דאזלינן בהאי בעיא לקולא דהנך פסולי אין עיקרן אלא [מ]דברי סופרים ולהכי לא הביא זאת הבעיא. עכ"ד.

והנה בטור שם כתב להביא הפלוגתא וז"ל: ניקב וחסר כל שהוא פסול אפי' אין הנקב מפולש אבל אם אינו חסר כלום כל זמן שאין הנקב כאיסור

כשר ומשכחת נקב רחב בלא חסרון כגון שתחב יתד עב ונקב בענין שלא חסר כלום וה"מ שאין הנקב מפולש אבל אם הנקב מפולש או כאיסר פסול אף על פי שאינו חסר ואם ניקב עד הזרע שגרעיניו בתוכו חשוב כמפולש לפסול אפי' בפחות מכאיסר ור"ח פי' דאפי' נקב שיש בו חסרון אינו פוסל אלא בכאיסר או מפולש וכן כתב ה"ר ישעיה ואדוני אבי הרא"ש ז"ל כתב כסברא הראשונה עכ"ד. ומבואר לדבריו דהלכה כשיטת רש"י והרא"ש והרמב"ם.

ולדינא פסק בשו"ע סעיף ב' וז"ל: אתרוג שנקב נקב מפולש כל שהוא פסול, ושאינו מפולש אם היה כאסר פסול, ואם חסר כל שהוא פסול, ויש אומרים דגם בנקב מפולש בעינן חסרון משהו, ושאינו מפולש בחסרון כאסר עכ"ד.

ומדסתם השו"ע ואח"כ כתב יש אומרים, משמע דהעיקר לדינא כמ"ש בהתחלה.

וכן נראה משיטת הרמ"א, שכתב שבשעת הדחק יש להקל כסברא האחרונה להכשיר חסרון שאינו כאיסר ואינו נקב מפולש, ומבואר דרק בשעת הדחק שאין לו אתרוג אחר אלא זה יכול ליטלו, אבל אינו לכתחילה.

וכן כתב בשו"ע הרב ס"ח, וז"ל: ויש חולקין על כל זה ואומרים דנקב שאין בו חסרון מגוף האתרוג אינו פוסל כלל ואפילו הוא רחב הרבה יותר

מכאיסר ואפילו הוא מפולש ולא חלקו חכמים בין מפולש לשאינו מפולש ובין כאיסר לפחות מכאיסר אלא בנקב שיש בו חסרון מגוף האתרוג שאם יש ברחבו כאיסר פוסל אף על פי שאינו מפולש ואם אין ברחבו כאיסר אינו פוסל אלא אם כן הוא מפולש ויש לסמוך על סברא זו בשעת הדחק שאי אפשר למצוא אתרוג אחר ואז מותר לברך על אתרוג זה עכ"ד.

וכן ראה מש"כ במשנ"ב סק"ט בביאור השיטת י"א שבשו"ע, וז"ל: ס"ל דתיתי לריעותא בעינן מפולש וחסרון דבלא חסרון כשר בכל גווני אלא ביש חסרון יש חילוק דאם הוא מפולש פסול אפילו בחסרון כל שהוא ובאינו מפולש דוקא כשחסר בכאיסר וקי"ל להחמיר זולת בשעת הדחק כמ"ש רמ"א אח"כ עכ"ד, ובשער הציון שם סקי"א כתב, ט"ז, מסתימת לשונו משמע דבשעת הדחק יש לסמוך לגמרי על דעת היש אומרים, דהיינו, להכשיר באינו חסר אפילו במפולש מעבר לעבר, וכן ברוחב כאיסר בלא חסרון, וכן מוכח מהגר"ז וכן הסכים בבכורי יעקב, דלא כפרי מגדים שמצדד דלא סמך רמ"א אסברא אחרונה רק לענין להכשיר חסרון שאינו כאיסר ואינו נקב מפולש, ומה שהזכיר רמ"א פרט זה, היינו, מפני שכתב מתחלה להחמיר לענין נקבים שאין עור ובשר קיים שזה הוא חסרון משהו ואינו מפולש כסברא הראשונה, ועל זה סיים דבשעת הדחק יכול להקל בזה כדעה

אחרונה, אבל אין כוונתו לשלל יתר הפרטים, עיין שם בבכורי יעקב עכ"ד. אבל בדעת השו"ע לכאורה יש לומר דבדיעבד שפיר דמי, ואולם ראיתי שיש שלמדו בשו"ע שאפילו בדיעבד אין יוצאים בו, וליתא, וכמו שכתב במחזיק ברכה סק"ב שדעת מרן השו"ע כדעא קמא שכן הביאה בסתם ולכן אם ניקב נקב מפולש אף בלא חסרון אפילו בשעת דהחק יטלנו בלא ברכה, וכן כתב בכה"ח סק"ט"ב בשם ספר גט מקושר דף קכד ע"א, וכן כתב לדינא בחזון עובדיה עמ' רסח שנקטינן כסתם מרן דקי"ל סתם ויש הלכה כסתם והיינו כמו שפירש מרן השו"ע בסעיף ג' מפולש יש מפרשים כפשוטו דהיינו שניקב מצד זה לצד זה ויש מפרשים וכו' וקי"ל יש ויש הלכה כיש, וא"כ הלכה כיש מפרשים בתרא ולחומרא, וכמו שכתב במשנ"ב סקי"ד.

ויש לעיין מה הדין לפי הרמ"א לגבי הברכה, ובמשנ"ב סקי"ב כתב ע"ד הרמ"א שכתב שבשעת הדחק יש לסמוך על הסברא האחרונה להכשיר, וכתב ולברך עליו, ובשער הציון שם ציין למש"כ בשו"ע הרב, וכתב שם בסעיף ו' בזה"ל: ולענין הלכה יש להחמיר כסברא האחרונה אבל בשעת הדחק שאי אפשר למצוא אתרוג אחר יש לסמוך על סברא הראשונה ומותר לברך על אתרוג זה עכ"ל.

ובמשנ"ב סק"ח שם כתב, ועיין במאמר מרדכי שהסכים לענין יו"ט

שני שפיר דמי לברך עליו, כל שאינו מפולש ואינו חסר בכאיסר, עכ"ד, וכתב שם בשער הציון אות י', אף דמבואר לקמן בסימן תרמט סוף ס"ה דפסולי ראשון נוטלין בשני בלא ברכה, הכא דבלאו הכי יש דעות דכשר אפילו ביום ראשון, מקלינן לגמרי בשני עכ"ד, ומבואר דכן יש לברך עליו, וכן נראה מדברי הכף החיים אות יד, ועיין עוד בספר פרי עץ הדר ח"א עמ' קיב להגר"א רז שליט"א, ומ"מ ראה מש"כ בספר ארבעת המינים למהדרין עמ' קמא הערה כ' שכ"ז דוקא בניקב אבל גדל בצורה שיש בו נקב כאיסר כשר.

ובספק חסר, יש לן ספק ספיקא שמא כשיטת הראשונים הנ"ל שהובאו בשו"ע בשם יש אומרים, וכן כתב בט"ז סימן תרמ"ח סק"ה, אבל בספק כשר שהרי בשעת הדחק סמכין אסברא אחרונה אפי' בודאי אין הבשר קיים, ונ"ל פשוט דזה מיירי שעכ"פ לא ניקב עד חדרי הזרע דל"כ אפי' הבשר קיים יש פסול מטעם נקב מפולש כמו בסמוך, ואם יש ספק אם מגיע לחדרי זרע ג"כ כשר שאין חסרון כלל, מטעם שזכרתי כיון שלהראב"ד כשר אפילו במפולש כל שאין בו חסרון כלל כנ"ל בזה עכ"ד,

ובחיי אדם כלל קנא אות א וז"ל ואם הוא ספק אם יש בו חסרון כל שהוא אזלינן לקולא, כיון דיש מכשירין אפילו בודאי. וכן אם מסופק אם מגיע לחדרי הזרע, כשר, דסמכין על

הפוסקים דדוקא מעבר לעבר פסול (א"ר). עכ"ד.
הרמב"ם או יתר לאשמועינן דאף שיתר
כשר בשאר הימים.

ולגבי נקבים שנעשו בשעת הגדילה ע"י
הקוצים, הנה בשו"ת תרומת
הדשן סימן צט כתב, שאלה אתרוגים
שיש להם נקבים גדולים שנראה כהם
חסרון אלא שאותם נקבים נעשים בעודן
כאילן כשעת גידולן ע"י קוצים יש
להכשירן למצוה או לאו, תשובה יראה
דנהגו בפשיטות להכשיר ואע"ג דכתב
בסמ"ק דנהגו פסול בחסרון כ"ש הך
חסרון דמתחילת ברייתו הוא לא פסלי
ונראה קצת סמך מזה מן התלמוד פ'
לולב הגזול דמוקי ההיא דגדלו בדפוס
ועשאו כברייתא כשר דעבדינהו דפי דפי
ואין חסרון גדול מן ההפרש דאיכא ביני
דפי ואפ"ה הואיל דמתחילת ברייתא כך
הוא שרי וכשר עוד נראה ראייה מהא
דמדמה תלמוד התם פסולי אתרוג
לטריפת הבהמות דקאמר אי נקלף
תניינא פי' תניינא גבי טרפות הגלידה
טריפה אי נסדק תניינא פי' כגון נסדק
הגרירת ולא נשאר אפילו חוליא אחת
למעלה ולמטה ואי ניקבה תניינא פי'
ניקב קרום של מוח כך פי' רש"י אבל
אשירי פי' דניקב תניינא בפנים אחרים
אמנם כתב דמדמין פסולי האתרוג
לטרפות וכן כתב בהגה"ה במיימון דכי
היכי רגבי טרפות אם נשתייר בגלודה
כשירה ה"ה גבי אתרוג אם לא נקלף
כולו כשר ולא כפרש"י הא חזינן
דלפסול ולהכשיר מדמינן לטריפה וגבי
טרפות כתבו התוס' אילו טריפות דריאה

ובחזו"א סימן קמז סק"ה כתב בתחילה
שספק חסר הרי הוא כשר
מטעם ספק ספיקא, שמא הלכה כדעת
ר"ח ורי"ד שהביא הטור והראב"ד
והר"ן והירטב"א שאין חסר פוסל עד
כאיסור ואף לדעת רש"י והרמב"ם ותוס'
והרא"ש שמא אין כאן חסרון ואם הוא
בחוטמו או בב' וג' מקומות יש כאן
ספק ספקא להחמיר שמא כדעת הרמב"ן
והר"ן והירטב"א דפוסלין בכל שהוא,
ומיהו כיון דספק אחד יש בו ס"ס
להכשיר אינו מצטרף לס"ס, ומ"מ ראוי
להחמיר בספיקו עכ"ד.

ובחזו"ע סוכות עמ' רסח שאף בספק
חסר אפשר לברך עליו כי
הברכה נגזרת אחר המצוה, וכיון
שלענין המצוה פסקינן לקולא מצד ספק
ספיקא, הרי גם לברך ע"ז, וכתב שם
שכן כתב בספר ברית כהונה מערכת א'
אות יד.

ובמג"א סק"ג, כתב, כאיסור. כגון
שתחב בו יתד רחב ועבי"ד
סימן ל"ד ס"ג בענין שיעור כאיסור: נ"ל
דאם הנקב מרובע או ארוך רואין אי כד
מעגלת לה הוי כאיסור פסול וכ"ה ב"ד
סימן ל"ד לענין גרירת דלא כמ"ש בכ"ה
בשם רדב"ז שדקדק מלשון הרמב"ם
להכשיר אם הוא מרובע עד שיכנס
לתוכו איסור ע"ש ואין זה כדאי להקל
מדקדוק קל דיש לומר דמה דנקט

שנראה חסירה שיש בה קמט וסדק אם עולה בנפיחה ועור ובשר קיים כשירה והיינו כנ"ד שחסרון של האתרוג הנעשה לו בשעת גידולו עורו ובשרו קיים כשירה אבל לכל מה שיחסר לו לאחר שנתלש א"א שיהא עורו וגופו קיים וק"ל ואע"ג ראם חסרה האונה אחת אפילו מתחילת ברייתא טריפה התם משום דבהמה חסירה אבר אחת כי כל בהמה נחלקה לכמה איברים אבל אתרוג שאין בו איברים והכל גולם אחד אין חסרון שעור ובשר קיים פוסל בו.

ועוד כתב שם בתרומת הדשן, אפם אין להכשיר מטעם זה אותם חזוין שקורץ פלא"ט מא"ל שבאים מן העלים ובאילן משום דשכיחים ורגילים לבא באתרוגים כי היכי דמכשרין לגבי יותרת דביני וביני הואיל וכל הני חיוי ברייתא הכי אית להו וכן אונה העליונה שדרכה להתפצל לא מטריפין דנראה דלא מדמינא ופסולים משום דסוף האתרוג לירקב בשביל כך כגון נקלף וניקב וחסר דהיינו מעין טריפות דמטרפי נמי משום דסופו למות אבל פסול דחזוית באתרוג מטעם הדר איפסל כך כתב אשירי ואין לחלק בזה משום דמתחילת ברייתו כך היה דאינו מהודר מעיקרו נמי לאו הדר מיקרי וק"ל אמנם העולם נוהגים בפשיטות להכשיר אותו פלא"ט מא"ל ואפי' שהן מורגשים במשמוש יד ואפשר דסמכין אהא דכתב אשירי חזוית דפסול היינו חברבורות שמורגשים במשמוש היד וכתב אח"ב

בשם הראב"ד דחזוית איכא ממראה האתרוג כשר והני פלא"ט מא"ל שכיחי ורגילי חשיבי מראה האתרוג ולא מיקרי אינו הדור משום כך וצ"ע, עכ"ד.

וכן כתב הרמ"א בסעיף ב', ונהגו להכשיר הנקבים שנעשו באילן ע"י קוצים, אע"פ שיש בהם חסרון, שזהו דרך גדילתם.

ובט"ז שם סק"ד כתב לבאר בדברי התרומת הדשן, וז"ל: אע"פ שיש בהם חסרון. שזהו דרך גדילתן. יליף לה בת"ה מטריפות דריאה אם יש ריאה חסירה שיש בה קמט וסדק אם עולה בנפיחה ועור ובשר קיים כשרה והיינו כזה באתרוג הנעש' לו בשעת גידולו עור ובשרו קיים כשרה אבל כל מה שיחסר לו אחר שנתלש א"א שיהיה עורו וגופו קיים עכ"ל מבואר כוונתו דאנו רואים שנקרם עור האתרוג במקום החסרון ההוא רק שיש חסרון וגומא שם בזה התיר אבל אם אנו רואים שלא נקרם אלא יש שם נקב וחסרון אף על פי שנעשה ע"י קוצים בדרך גדילתו פסול וזה שסיים ומיהו אם רואה כו' ונהגו קוצים לא מעלין ולא מורדין לענין נקב אלא שזכר אות' בת"ה לפי שאז רגיל להיות שם בנקב עורו קיים והמון עם טועים בכך שסוברים שיש קול' כשנעשה הנקב ע"י קוצים, עכ"ד, ומבואר דצריך שיראו שהאתרוג במהותו שלם, אלא שבתוכו יש מעיכה. **וכן** כתב במשנ"ב סק"י וז"ל: אף על פי שיש בהם חסרון, ר"ל שנראה

לפעמים באתרוג שהיה בו נקב בעודו במחובר אלא שנקרם עליו עור ובשר מלמעלה בזה יש להתיר, אבל אם אנו רואים שלא נקרם אלא יש שם נקב וחסרון אף על פי שנעשה ע"י קוצים בדרך גדילתו פסול וזהו שסיים מיהו אם רואה וכו' והמון עם טועין בכך שסוברין שיש קולא כשנעשה הנקב ע"י קוצים עכ"ד, ואמנם לכאורה קשה לבדוק את החילוק הנ"ל.

ואם ניקב במחט דק שאינו ניכר משום שהליחות בו מלאתו, הנה ברש"ש עמ"ס סוכה דף לו ע"א כתב שהוא כשר, ובחזו"ע עמ' רסט כתב שבספר המנהיג לא כתב כן ונשאר בצ"ע.

ואם יש נקב דק בתוך הפיטמא, הנה בספר שדי חמד מערכת ארבעת המינים סימן א' אות יד כתב שאם היה נקב באתרוג נקב דק וקן מאוד בתוך הפיטמא יש מקום להכשירו משום שנקב אינו פוסל רק במפולש או ביש בו חסרון וזה אינו מפולש ולא חסר, ונוכל לצלות הנקב בתולדה או בקוץ קטן, ואין לחוש לתולע כיון שאינו לפנינו, ואך דהוי ספק חסר כשר כמו שכתב בב"י שנקב אינו פסול אלא מדרבנן, ויעו"ש עוד מש"כ לגבי הברכה ע"ש. בברכת התורה יוסף אביטבול

סימן כ"ב

אתרוג שנסדק

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אודות השאלה לגבי אתרוג שנסדק ויש בו קווים לבנים, ולפעמים מצוי באתרוגים [ונהיה מתולעת הטריפס] האם האתרוג פסול.

איתא בסוכה דף לו ע"א נסדק פסול. ובטעם פסול נסדק, האם משום חסרון הדר או משום לקיחה תמה, נחלקו באחרונים שבלבוש סק"ה, כתב שהוא פסול של הדר, והו"ד בחיי אדם כלל קנא ס"ג.

ואולם בנשמת אדם שם סק"ב כתב שלא מצא בשום פוסק טעם זה.

ואולם בשו"ע הרב סי"ד ובערוך השולחן סט"ו ובדרכי משה אות ה' כתבו בשם הר"ן שהוא פסול של לקיחה תמה, וכן כתב בכה"ח סקל"ז להביא לדברי השו"כ הרב הנ"ל שכל הפסולים הנ"ל הם משום שאינם לקיחה תמה ושלימה והתורה אמרה ולקחתם ודרשו חכמים לקיחה תמה ושלימה, וציין עוד בזה למש"כ בסימן תרמ"ה אות כו יעו"ש. ועיין עוד בביה"ל בסי"ב בד"ה שינוי שכתב

שהר"ן ס"ל שהפסול הוא משום הדר, והוא דעת יחידאה, ונפק"מ אם צריך להחמיר בנסדק רק ביום הראשון או בכל השבעת ימים, שלכאורה נראה מדברי הפוסקים שכיון שהוא חסרון של לקיחה תמה הרי הוא פסול כל שבעה. ונאמרו ג' שיטות בראשונים מהו נסדק.

(א). שיטת רש"י בדף לו ע"א, בד"ה נסדק, דהיינו גרגרת שנסדק כולה שלא נשתייר בה חוליא למעלה וחוליא למטה, וכן הוא שיטת התוס' שם בד"ה אי נסדק תנינא, שהוא כעין טרפות בגרגרת שנסדקה כולה שלא נשתייר בה חוליא למעלה וחוליא למטה, תנינא מתני נסדק פסול ובכה"ג שנסדק על פני כולה אי ניקב וכו', וכן הוא שיטת הרא"ש פ"ג סימן יח, וכן הוא שיטת הטור סימן תרמ"ח ס"ה, וז"ל: ואם נסדק כולו מראשו לסופו ואפילו אם אינו חסר כלום פסול, אבל אם נשאר בו שיור למעלה ולמטה אפילו כל שהוא כשר עכ"ל.

ומבואר משיטתם דבעינן שיהיה נסדק מלמעלה למטה, אפילו בצד אחד נקרא נסדק.

(ב). שיטת הר"ן (שם דף יז ע"א מדפי הרי"ף) שכתב, נסדק, יש שפירשו

בו לאורכו ברחבו משני צדדין, ומיהו דוקא מלמלטה אבל בחוטמו אפילו בכל שהוא פסול, וכדאמרינן בגמרא גבי חזזית אמר רבא ובחוטמו אפילו בכל שהוא, ושםמע דהוא הדין לכל פסולי האתרוג.

ומשיטת הר"ן מבואר דבעינן שיהיה סדק משני צדדין, או לאורך או לרוחב, אבל מ"מ אם יש סדק בחוטם הרי יש כאן פסול, ופסול בכל שהוא.

ג). שיטת היש מחמירין שהובא בר"ן, וז"ל: ויש מחמירין לפסול כל שהוא סדוק מצד אחד עד חללו או אפילו אינו מגיע לחללו כל שנסדקה רוב הקליפה החיצונה העבה עכ"ל.

ומבואר דצריך שיהיה סדוק רוב הקליפה החיצונה, אבל לזה מספיק צד אחד, וגם מבואר דלא בעינן מלמעלה למטה כמו שיטת רש"י.

ובב"י כתב להביא ג' השיטות הנ"ל.

ובב"ח כתב להביא דברי הר"ן, וכתב שלכאורה לפי שיטת היש מחמירין אינו פסול אלא בנסדק כולו ולא נשאר כלום דלא כסברא הראשונה דבעינן לאורכו ברובו משני צדדין שזה הוא יותר מסנדק כולו מצד אחד, אבל כתב שם שלפי מש"כ הרמ"א בהגה"ה על השו"ע נראה שהיה מפרש דליש מחמירין פסול בנסדק רובו מצד אחד, ולא נהירא דהא פשיטא הוא דכשר כמו

גבי טריפה, עכ"ד הב"ח, ומבואר מדברי הב"ח דלשיטת היש מחמירין כן מקילים בצד אחד, אבל מדברי הב"י לא נראה הכי, אבל מ"מ בשו"ע לא פסק ליה לדינא.

ובשו"ע סימן תרמ"ח סעיף ה' כתב, נסדק כולו מראשו לסופו, אפילו אינו חסר כלום, פסול, אבל נשאר בו שיור למעלה ולמטה אפילו כל שהוא כשר, ויש מי שאומר דדוקא מלמטה אבל בחוטמו אפילו כל שהוא פסול, וברמ"א שם כתב להביא לדעת היש מחמירים שהובא בר"ן וז"ל: ויש מחמירים לפסול בנסדק רובו, וכל שלא נסדק רוב קליפתו העבה לא מקרי נסדק עכ"ד.

ויש לעיין בשיטת השו"ע אמאי לא כתב, בדעה השניה ויש מי שאומר, שבעינן שיהיה משני צדדים, וכתב ויש מי שאומר דדוקא מלמטה,

והנה ממש"כ שם במג"א סק"ו וז"ל: בנסדק רובו, משמע אפילו נסדק צד אחד ולא דק דדוקא למ"ד בב' צדדין הוא דפסול ברובו, אבל למ"ד מצד אחד בעינן כולו [ב"ח] ולי צ"ע דהא בגמ' מדמי ליה לגרגרת ובגרגרת בעינן שנסדק כולו, וגירסתנו בר"ן הוא לארכו ברחבו משני צדדין, ונ"ל דה"פ בין שנסדק לארכו ובין שנסדק ברחבו בעינן משני צדדים ואע"ג דבגרגרת אם נפסק לרחבו טריפה ברובו היינו משום דכשהבהמה פושטת צווארה מתקרע

משא"כ כאן וא"כ ליכא למ"ד דפסול ברובו, ע"ש ולכן יש להקל עכ"ל המג"א,

ולפי"ז מבואר דהיה גירסא בר"ן דהיא מצד אחד סגי, אבל אכתי בב"י כתב כגירסת הר"ן שלפנינו, ושמא בב"י היה גירסא אחרת בדברי הר"ן, ורק בדפוסים האחרונים שינו כן, ועיין.

והנה במשנ"ב סקי"ט כתב על שיטה הראשונה בשו"ע, בזה"ל: כשר, כמו בנסדק הגרגרת בבהמה ביו"ד סימן לד, ואפילו בנסדק משני צדדין על פני כל אורכו ונשתיר מכל צד משהו למעלה ומשהו למטה עכ"ל, ומקור דברי המשנ"ב הנ"ל הם ממש"כ בשו"ע הרב, יעו"ש.

ולפי"ז אפשר דכמו דלדעה הא' החידוש הוא אפילו בב' הצדדים, אם אינו מלמעלה ולמטה, א"כ הכא נמי בדעת הב' שלאורכו ולרוחבו בעינן ב' צדדים, אבל מ"מ אכתי קשיא דהשו"ע לא ביאר כן, ועיין.

ומ"מ בעיקר שיטת הב"ח בביאור הרמ"א, והבאנו שכן כתב להוכיח במג"א, וכן כתב בט"ז שם סק"ט, וכתב שם שלכאורה האי דינא דנסדק, לכאורה יש לעיין אמאי ליכא ביה חסרון של ניקב, ועיין עוד בביאור הגר"א מש"כ בזה.

ובביכורי יעקב סקי"ח כתב להקשות ע"ד המג"א והט"ז שפסקו

להקל ברובו, וכתב שם שזה אינו שהרי הריטב"א ג"כ כתב כדברי הר"ן רק בשינוי לשון קצת, וגם מלבד שדוחק גדול לומר שאותו טעות שנפל דבברי הר"ן נפל ג"כ בכל ספרי הירטב"א אלא דבלא"ה נראה שם בביאור דגירסת הב"י והרמ"א עיקר וז"ל הריטב"א בדף לד ע"א בד"ה נסדק, שכתב, נסדק פי' לארכו ברובו מב' צדדים מלמטה דאילו בחוטמו במשהו נפסל ואם נפסק מיעוטו אפילו מצד א' כשרויש מחמירין לפסול אפילו כשאין הסדק ברובו למטה עבור משני צדדים אלא שהוא סדוק מצד א' עד חללו, ויש מחמירין לפסול אפילו כשאין מגיע לחללו מכיון שעובר הסדק כל הקליפה החיצונה העבה או רובה עכ"ל, ומוכח דברובו פסול בצד השני, וכתב שם עכ"פ לדעה הראשונה נראה שמב' צדדים או רובו מצד אחד כשר, ופסול רק בנסדק בב' צדדים.

ואמנם כתב בביכורי יעקב שלכאורה יש להקשות הרי דין האתרוג כדין טריפה, וא"כ לכאורה יש להכשיר ברובו, וכתב שם ליישב, אין זה קושיא דהא בגרגרת הטעם דכשהבהמה מושכת צוארה הדר מתים ליה עי חולין מה רש"י ד"ה נסדקה מה שלא שייך באתרוג ולכן באתרוג רובו ככולו וכמו שהלק המג"א בעצמו לענין רחבו ועוד הרי בלא נשאר למטה כלום גם בגרגרת פוסל ברובו והשתא כיון ששיטה ראשונה איירי שנסדק רובו מב' צדדים ועל זה כתב ויש מחמירין לפסול וכו'

אלא שהוא סדוק מצד א' עכ"ל ומדלא הזכיר סדוק מצד א' כולו משמע דאורבו דאיירי מיני' קאי ולכן שפיר כתב הרמ"א דיש מהמירין לפסול בנסדק רובו כנלענ"ד להלכה עכ"ד, ומבואר מדברי הביכורי יעקב דס"ל דכן יש להחמיר ברובו.

ובמשנ"ב סק"כ כתב, שהט"ז והמג"א השיגו בזה ע"ד הרמ"א, וס"ל שלא נמצא מי שיחמיר בזה ברובו, אבל כתב שם שהגר"א בביאורו הוכיח כדברי הרמ"א דיש מחמירין ברובו היינו אפילו מצד אחד, יעו"ש, ומדברי המשנ"ב לא נראה מה ס"ל לדינא, ועיין עוד מש"כ בזה בביה"ל. ובחזו"א (או"ח סימן קמז סק"ג וסק"ה) כתב שאין להחמיר בנסדק רובו.

ומ"מ לפי שיטת המג"א והט"ז, דס"ל להכשיר בנסדק רובו, א"כ מה המח' בין השו"ע דהיינו הדעה הא' בראשונים, לשיטת היש מחמירין שהובא בשו"ע, ואמנם לפי שיטת הט"ז דיש גירסא אחרת בדברי הר"ן לפי כל ביאורו הנ"ל א"ש.

ואולי המח' דלשיטה הג' בעינן שיגיע לחללו, וכלשון היש מחמירין או רוב קליפתו העבה, משא"כ לשיטה הראשונה, לא בעינן להא, א"כ נמצא לפי"ז דהשיטה הא' היא המחמירה, ולא מבואר כן מדברי הר"ן דהר"ן הביא לשיטה הג' בשם יש מחמירים.

וגם יש לעיין מדברי המשנ"ב מה ס"ל לדינא, ולכאורה נראה מדסתם

בסו"ד כדברי הגר"א כן נראה דס"ל לדינא, וכן הבין בדבריו בכה"ח סקל"ד, ושם כתב להביא שכדברי הגר"א כן כתב בנשמת אדם כלל קנא אות ג' שאין להקלל מדברי הרמ"א ודלא כט"ז וגמ"א יעו"ש, והיינו אפילו ברובו מצד אחד יעו"ש.

ומ"מ המשנ"ב פסק כן לפי שיטת הרמ"א, אבל ממשמעות דברי השו"ע ב"א הראשון דפסול נסדק הוא רק אם נסדק לכל אורכו ולא ברוב אורכו

ומ"מ אם הרוב לא בברציפות במקום אחד, הו"ד דעת מרן הגריש"א בספר תורת ד' מינים פ"כ ס"ג שלדעה שרוב פסול מסתבר שפסול

ובחוטמו, לפי השו"ע כשר, וטוב להחמיר היכא דאפשר, וכמו שהביא השיטה ויש מי שאומר, ומ"מ לפי הרמ"א בחוטמו פסול, וכמ"ש הר"ן, ובביה"ל בד"ה ויש מי שאומר דדוקא למטה וכו', וז"ל:

ומ"מ רק לפי שיטת הרמ"א בדיעבד יש להכשיר, וכמ"ש בביה"ל בסי"ב בד"ה שינוי שאפשר להקל כשיטות שאינו פוסל נסדק אלא ככולו וממילא לא שייך לפסול בזה בחוטמו דחוטמו חשיב כרובו ולא ככולו כדאיתא בירושלמי משא"כ להר"ן שהביאו הרמ"א כאן דפסול אף ברובו א"כ שפיר יש לפסול בחוטמו כרובו, ולכן הסיק בביה"ל דטוב להחמיר אם לא בשעת

בכל שהוא באורכו ובעומקו דמה לי ניקב רוב עובדיו ומה לי ניקב מקצתו הלא בחוטמו פסול בכל שהוא לבד. עכ"ד,

ובביכורי יעקב סקי"ז כתב, להביא לדברי הדרכי משה אות ג' והמג"א סקי"ז שלהלכה בחוטמו כשר, וכתב להעיר ע"ד הט"ז בסוף סק"ט שכתב להחמיר, וכתב שם שכן בא"ר סק"ט ובפרי מגדים א"א סקי"ז פסקו להקל רק דבעינן שיור מעט למעלה כמו בגרורת, והביא עוד לפדברי ה"ר מגדים במשב"ז סק"ט שכתב שבעינן שיור בגוף הארתוג אבל שיור הפיטמא לא מקרי שיור.

ואם הוא נסדק עד חדרי הזרע שבו, הרי הוא בכלל חסר, (כן כתב במשנ"ב שם סקכ"ב, העבה, דאילו נסדק כל קליפתו העבה והגיע לחדרי הזרע, אפילו במקום אחד פסול דהוי בכלל נקב מפולש, ובשער הציון שם אות כה כתב דהיינו לדעה השלישית בס"ד, וכן כתב בכה"ח סקל"ו מודנפשיה, ואמנם לפי מש"כ בט"ז סק"ט יל"ע, ועיין עוד בביכורי יעקב סקי"ט מש"כ בזה.

ואם הוא ניקב סדק עגול כמטבע, הרי הוא בכלל חסר, אם הגיע הסדק עד חדרי הזרע (חזו"ע שם בד"ה ואם נסדק סדק.

ואם הוא נסדק מתחילת ברייתו, הרי הוא כשר, כן כתב בספר החיים

הדחק, ואמנם בחזו"א סימן קמו סק"ג שכוונת הגר"א שפסול חוטמו שייך רק לענין פסולי הדר שפסולם משום קלקול המראה אבל נסדק שפסולו משום קלקול ישותו וכילו ההוא חסר לא שייך להחמיר בחוטמו אוין חילוק בין רובו לכולו, ובספר הל' חג בחג עמ' קכ בהערה שם כתב הגרמ"מ קרפ שליט"א ליישב שיטת הביה"ל שמדברי הר"ן והריטב"א שפוסלים בנסדק בחוטמו במשהו לשיטתם אזלי בריש פרק ג' דפסול נקי בוחסר אף הוא משום הדר ולא משום לקיחה תמה, ולפי"ז א"ש דס"ל לאסור בזה בחוטמו במשהו, משא"כ לשיטת רש"י ותוס' והרא"ש שפסו חסר הוא משום לקיחה תמה ואף שנדק משו"ה ס"ל שלא שייך פסול בחוטמו כומ"ש החזו"א, וכתב שכם שכן העיר בכ"ז הגר"ר רייכמן בקונ' בעניני ד' המינים, וכתב שם לציין למח' האחרונים שהבאנו בריש דין נסדק האם הוא משום הדר הוא משום לקיחת תמה, ומ"מ כתב שם שיש להחמיר כדברי הביה"ל בנסדק בחוטמו.

וכן כתב בא"ר זוטא שם סק"ד שהב"ח מכשיר בנסדק בחוטמו בלבד ולכן יש להקל בזה בשעת הדחק.

ובביאור חוטמו בחיי אדם שם ס"ג כתב, בזה"ל: ונ"ל דאפילו בחוטם דווקא שנסדק רוב עובי הקליפה, דבלאו הכי לא מיקרי סנדק עכ"ד, אבל בחזו"א סימן קמו סק"ה שנסדק בחוטמו יש לפסול אפילו רק

והברכה אות קצג, וכן הו"ד הגריש"א בספר תורת ד' מינים סימן כ' הערה יב.

ואתרוג שנסדק לרחובו, הנה בחזו"א או"ח סימן קמז סק"ג בד"ה

וכתב הר"ן, כתב להסתפק האם מה שמצינו בגרירת שבאופן זה הבהמה טריפה בדין נפסק וכמבואר בגמ' בחולין דף מב ע"א אלו טריפות בבהמה וכו' ופסקת הגרירת, והכוונה דוקא מדין נפסק ולא מדין נסדק, ובאתרוג לא מצאנו פסול נפסק, או יתכן שכל נפסק לא עדיף מנסדק והאתרוג פסול, ובתנאי שהסדק יגיע עד חדרי הזרע, ולא יהיה רק ברוב עוביו, וכתב שם בחזו"א שלדעות שפסולר ק בנסדק רוב הארתוג משני צדדיו, כתב בחזו"א בשם הר"ן שאם נסדק לרוחבו פסול, ואם הסדק אינו במקום העוקץ אלא משום לצד, אלא שבאורך הסדק יש שיעור של רוב

הקיף האתרוג במקום העוקץ, הביא בחזו"א בד"ה ואם נסדק רובו, שיש מכשירים ויש פוסלים, ונשאר שם בצ"ע.

ואם נסדק הפיטם במיעוטו והרוב נשאר שלם כשר, וכן כתב בשו"ת משנת יעקב ח"ג סימן תרמ"ח, ע"פ מש"כ בשו"ת שבות יעקב ח"א סימן לה, ושו"ת ערוה"ב או"ח סימן קצג יעו"ש, והו"ד בספר נטעי גבריא ל ד' המינים עמ' קיב בהערה טו.

ואמנם בנ"ד נראה דיש לפסול משום שינוי מראה, וכן כתב לי הגר"י משדי שליט"א, ואמנם בספר לקיחה תמה מהדורת תשפ"ד, כתב לצדד להיתרא בזה ע"ש.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן כ"ג

אתרוג שנקלף קליפתו

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אודות השאלה לגבי פסול נקלף באתרוג, אם הוא גם בקליפה החיצונית.

איתא במשנה דף לד ע"ב נקלף פסול, ובגמ' שם דף לה ע"ב איתא, נטלה פטמתו. תנא רבי יצחק בן אלעזר: נטלה בוכנתו. נקלף, אמר רבא, האי אתרוגא דאגליד כאהינא סומקא כשרה. והא אנן תנן: נקלף פסול, לא קשיא, הא בכולה, הא במקצתה.

ונחלקו הראשונים בגדר נקלף, אם פסול נקלף כולו הוא רק כאשר כולו ממש נקלף אבל אם נשאר משהו מהקליפה כשר הוא, או שמא רק כאשר נשאר כשיעור סלע נחשב שלא נקלף אלא מקצתו וכשר, אבל אם לא נשאר מהקליפה כשיעור סלע פסול, ורש"י כתב דאפילו מקצתה פסולה, וברא"ש סימן יז, כתב, נקלף אמר רבא האי אתרוגא דאגליד כי אהינא סומקא כשר פירוש שלאחר שניטלה הקליפה הוא מאדים כתמרה אדומה וכן כל פירות הנקלפין מאדימים ומיירי שלא ניטל אלא הקליפה האדומה ולא ניטל

מן הלבן עמה כלום דא"כ הוה ליה חסר. והתנן נקלף פסול (דף לו א) לא קשיא הא בכולה הא במקצתה פרש"י במקצתה פסולה דהוה ליה מנומר ור"ח פירש איפכא בכולה פסולה דהא לטרפה מדמינן ליה וגבי טריפה אמרינן הגלודה טריפה ואם נשתייר בה כסלע כשרה.

וברי"ף דף יז ע"ב כתב כדברי הרא"ש, וז"ל: אם נקלף כולו ולא נשתייר ממנו כלום פסול, ואם נשתייר מקצתו כשר כמו הגלודה שמקצת מתיר בה עכ"ד.

וכן מבואר ממש"כ הרמב"ם בפרק ח' מלולב הלכה ז' וז"ל: עלתה חזוית עליו אם בשנים ושלשה מקומות פסול, ואם במקום אחר אם עלת על רובו פסול, ואם עלת על דרו אפילו כל שהוא פסול, נקלף החיצון שלו שאינו מחסרו אלא ישאר ירוק כמות שהיא ברייתו אם נקלף כולו פסול, ואם נשאר ממנו כל שהוא כשר עכ"ל, ומוכח דסגי בכל שהוא, וכתב שם ברכינו מנוח שם שזהו כדעת הרי"ף שם, והטעם שהוא כמו גלודה שמקצת מתיר בה יעו"ש, ויעו"ש עוד בהגהות מיימוניות, ובטור סימן תרמ"ח סעיף ו' כתב להביא למח' הראשונים הנ"ל, וראה עוד ממש"כ בב"י כתב להעיר עמש"כ הרא"ש לבאר

דעת הי"א, ומש"כ שם בב"ח דהלכה
כדברי ר"ח, יעו"ש.

ולדינא כתב בשו"ע סעיף ו' כשיטת
הרמב"ם והרי"ף, וז"ל: נקלף
הקליפה החיצונה שלו, שאינו מחסרו
אלא נשאר ירקו כמות שהוא ברייתו, אם
נקלף כולו פסול, אם נשאר ממנו כל
שהוא כשר, ויש אומרים שצריך
שישתייר כסלע עכ"ל.

ואם נשתנה מראיתו של האתרוג, מחמת
זה בב' וג' מקומות אינו פסול אלא
בדיעבד, וברא"ש שם סימן יז כתב
להביא מהראב"ד, וז"ל: וכן כתב
הראב"ד ז"ל ועוד כתב דוקא שנקלף
במקום אחד אבל אם נקלף בשנים
ושלשה מקומות אפילו במיעוטו נמי
פסול משום דה"ל כמנומר כי מקום
הנקלף אין מראהו דומה לשאינו נקלף
ואם היו מראיו שוין כשר ויש אומרים
שאע"פ שנקלף בשנים ושלשה מקומות
ואין מראיו שוין כשר לפי שאינו דומה
לחזזית כי החזזית אינו ממראה האתרוג
אבל נקלף אף על פי שאין מראהו שוין
מכל מקום כולן ממראה אתרוג הם ולא
אמרו מנומר פסול אלא כשהוא משתנה
לחברבורות כמין מראות אחרות כמו
חזזית והלבן והכושי שהוא פסול אבל
אם נשתנה מקום הקלוף למראה פסול
זהו ודאי כמנומר. ובחוטמו אפילו
במשהו פסול דומיא לחזזית, והא
דאמרינן בכולו פסול לאו דוקא כולו
אלא אפילו רובו דדמי לחזזית דפסול
ברובא ע"כ, ומיירי שנשתנה למראה

פסול אבל אם נשתנה למראה כשר
אפילו אם לא נשתייר בו אלא כסלע
כשר עכ"ד.

ובטור שם פסק כדעת הראב"ד ז"ל
שמקום הקלוף צריך להיות
באותו גוון של האתרוג הזה ולא מועיל
לו שיש לו אחד ממראותיו של האתרוג.

ובב"ח שם כתב שאף הראב"ד לא אוסר
אלא א"כ נקלף בשנים שלש
מקומות דהוי כמנומר אבל אם נקלף רק
במקום אחד אפילו שהוא ברובו או
בחוטמו הרי זה כשר כל שאין לו מראה
פסול יעו"ש,

ומ"מ כתב שם במג"א סק"ז שאם
נשתנה מראיתו דינו כמו חזזית
בסעיף ט', וכתב שם במחצית השקל
שהיינו שנשתנה ממראה אתרוג אעפ"י
שהוא מראה כשר אעפ"י כן דינו
כחזזית, ולא פסוקים כדעת הי"א
שברא"ש שפסול אלא א"כ נשתנה
למראה פסול, וכן נראה מדעת הב"ח.

ואולם באליה רבה אות י' כתב, ע"ד
הב"ח, שכתב שאף הראב"ד לא
אסר באין לו מראה אתרוג אלא בשנים
ושלשה מקומות אבל במקום א' אף
ברובו או בחוטמו כשר כל שאינו מראה
פסול ופסק כן, וכתב לדינא, ואני אוסיף
דאף בשנים וג' מקומות ראוי להכשיר
כל שאינו מראה פסול, כי מצאתי בס'
תמים דעים סי' ר"ל דראב"ד גופיה
מסכים עם י"א דדוקא במראה פסול
בעינן ע"ש, ומ"מ בחוטמו נ"ל לפסול

דהא כתבתי לעיל דלדעת הראב"ד אף ביש לו מראה אתרוג פסול נקלף נמי פסולי אתרוג מיקרי א"כ ודאי ראוי להחמיר באין לו מראה אתרוג עכ"ד, ואף דהא"ר מיקל בזה, מ"מ כתב בחיי אדם כלל קנא אות ה' שאין להקל בזה אלא בשעת הדחק, וכן כתב במשנ"ב סקכ"ו, שבשעת הדחק יש לסמוך ע"ז, ועיין שם עוד בשער הציון אות כט, וכן כתב להביא בכה"ח אות מא לדברי הח"א והמשנ"ב הנ"ל שבשעת הדחק אפשר להקל כל עוד שאינו שחור לבן,

ובגדר נקלף היינו דוקא שנקלף הקליפה החיצונית, ולא ניטל מן הלבם כלום דאל"ה הו"ל כחסר, ומ"מ בגדר נקלף הנ"ל, הינו שנקלף רק הקליפה החיצונית, ולא ניטל מן הלבן כלום, דאל"ה הו"ל כחסר, ובב"י שם כתב על דברי הטור, וז"ל: ומ"ש רבינו גבי נקלף דהיינו קליפה דקה בענין שלא חסר מברשו כלום. כן כתב שם הרא"ש דאגליד כאהינא סומקא פירוש שאחר שניטלה הקליפה הוא מאדים כתמרה אדומה וכן כל פירות הנקלפים מאדימים ומיירי שלא ניטל אלא הקליפה האדומה ולא ניטל מן הלבן כלום דאם כן הוה ליה חסר אבל הר"ן (יז. ד"ה מתני' עלתה) כתב נקלף פירוש שנקלפה כל הקליפה החיצונית והיא הקליפה העבה שיש בה חריפות כשאוכלים אותה ולא נהירא דאם כן בלאו הכי תפסל מדין חסר ועוד דבגמרא פרכינן עלה מדרבא דאמר האי אתרוגא דאגליד כאהינא

סומקא ואם נקלף כל אותה קליפה העבה הרי אינו נשאר כאהינא סומקא ולפיכך נראה דנקלף היינו שהוסרה ממנו אותה קליפה דקה כמין גלד שהיא על האתרוג והשתא הוי כאהינא סומקא וליכא חסרון בגופו של אתרוג כלל וכן דעת הרמב"ם (שם) שכתב נקלף הקרום החיצון שלו שאינו מחסרו אלא נשאר ירוק כמו שהיא ברייתו אם נקלף כולו פסול ואם נשאר ממנו כל שהוא כשר, עכ"ד, ולכאורה יש להעיר דהא סו"ס הקליפה החיצונית, אמאי אינה בכלל פסול חסר.

ובב"ח בד"ה ומ"ש דנקלף ממנו קליפה דקה וכ', כתב כלומר שאם נקלף ממנו הקליפה העבה שיש בה חריפות כשאוכלין אותה פסול לדברי הכל בין בכולו בין במקצתו דהו"ל חסר כל שהוא וכן כתבו הרא"ש והר"ן וכן מבואר ברמב"ם, אבל הרשב"א כתב בתשובה סימן נ"ח דאפילו נקלף ממנו הקליפה העבה כשר דאינו פסול משום חסר אלא בשחסר מברשו האתרוג שהוא הלבן שבו ולא קימ"ל הכי עכ"ד הב"ח, ומדברי הב"ח מבואר דהבין בדעת הראשונים שכל הדין דחסר היינו אפילו בקליפה החיצונית, ואולם צ"ב לפי"ז היאך יסביר דברי הראשונים דלא כתבו לדון בהנ"ל משום חסר, ושמא לדבריו היינו לא ביום הראשון דביום הראשון בכה"ג יהיה פסול חסר, ועיין.

ובט"ז סק"י כתב, נקלף הקליפה החיצונית, ז"ל הר"ן פירוש

שנקלף כל הקליפה החיצוני והיא הקליפה העבה שיש בה חריפות כשאוכלין אות' ול"נ דא"כ בלא"ה תפסל מדין חסר כאיסר ועוד דפרכינן ע"ז בגמ' מדרכה דאמר אתרוג דאגליד כאהינ' סומק' ואם נקלף כל אות' קליפה העבה אינו נשאר כאהינ' סומק' ולפי' נראה דנקלף היינו שהוסר ממנה אות' קליפה דקה כמין גליד שהוא על האתרוג והשת' הוה כאהינ' סומק' ואין כאן חסרון בגופו של אתרוג כלל עכ"ל הרי מוכח גם מזה דכל עובי האתרוג עד חדרי זרע קרוי קליפה חיצוני דאל"כ מה פריך הר"ן דלא הוה כאהינ' סומק' הא ודאי הוה כאהינ' כיון שנשאר עדיין מבשר האתרוג עד חדרי זרע וכמש"ל עכ"ד הט"ז, ומבואר מדברי הט"ז דהא דאין פסול חסר, משום שהקליפה החיצונית לא חשיב חסר, וכמ"ש בב"י.

וכדברי הרשב"א בתשובה, כן כתב הראב"ד הלכות, והאי נקלף דקאמרינן דווקא הקליפה בלבד אבל עם ניטלה עמה מן הלבן כלום חסר הוא פסול בכאיסר, וכן כתב בחיי אדם כלל קנא אות' ה' וז"ל: האתרוג מבחוץ יש לו קליפה ירוקה דק מאוד, ולפנים ממנו היא הקליפה העבה הלבנה והוא בשר האתרוג ולפנים ממנו יש כמו עיגול ובו מונחים גרעינין וזה נקרא חדרי הזרע עכ"ל, וכן ראה מש"כ כע"ז בפרי מגדים במשב"ז סק"י.

ובמשנ"ב סקכ"ד כתב, הקלפה החיצונית היינו הקלפה

הדקה שהיא כמין גליד על האתרוג ואין כאן חסרון בגופו של אתרוג כלל, ובשער הציון שם אות כז כתב לבאר הדין בזה"ל: כי כמה קליפות באתרוג, אחת קליפה ירוקה דק מאוד, ולפנים ממנו היא הקליפה העבה קצת שיש בה חריפות כשאוכלין אותה, ואחר כך מתחיל בשר האתרוג שהוא לבן, ולפנים ממנו יש כמו עגול ובו מונחים גרעינין וזה נקרא חדרי הזרע, והשולחן ערוך מיירי בהקליפה העליונה שהיא דק כגליד שאינו מחסרו מגוף האתרוג, כדעת הר"ן, וכן העתיקו האחרונים. ואף דבתשובת הרא"ש שהובא בב"ח לא משמע הכי, אלא אפילו אם ניטל גם קליפה העבה, אם אינו נחסר מבשר האתרוג שהוא הלבן שבו כשר, וכן משמע גם כן מלשון הרא"ש להמעין, שכתב שלא ניטל מן הלבן כלום, וכן יש לישב גם כן לשון הטור מדכתב ולא ניטל מן הבשר כלום, ועל כרחו דמה שהר"ן קורא קליפה עבה הוא קורא קליפה דקה נגד בשר האתרוג שמבפנים, מכל מקום לדינא צריך לנקוט כדעת הר"ן, וכן משמע לשון הרמב"ם מדכתב שאינו מחסרו, ובאמת כל זה מכוון הבית יוסף במה שכתב אבל הר"ן כתב וכו', וכן דעת הרמב"ם, ולפלא קצת דמלשוננו משמע דתשובת הרא"ש סותר להרא"ש גופא, וזה אינו להמעין עכ"ד המשנ"ב בשער הציון.

ואולם בחיי אדם כלל קנא ס"ה ובערוך השולחן סט"ז שאינו פסול אלא

א"כ נקלף כל הקליפה העבה, וכן ראה בחזו"א (או"ח סימן קמז סק"א ד"ה ובמ"ב) שכתב שאף הר"ן מודה להרא"ש שהלקיפה הירוקה העבה נחשבת עדיין לעור ורק החלק הלבן הוא בשר האתרוג ואין חסר פסול אלא בבשר הלבן, אבל אם לא התקלף כל עובי עור הירוק אלא נשתייר מעובי העור אינו בכלל גלודה וכשר. יעו"ש, וכתב בהליכות שלמה סוכות פ"י סכ"א שכתב שאף שרוב החולקים על המשנ"ב עם כל זה המנהג להחמיר בזה, ומ"מ בשעת הדחק אפשר לסמוך על המקילים בזה.

ומ"מ מדברי השו"ע שהתיר בנקלף רק אם נקלפה הקליפה הירוקה, שאם נשאר ממנו כל שהוא כשר, ומשמע דוקא שהוא באותו מראה, אבל אם לא באותו מראה אי אפשר ליטול האתרוג הנ"ל.

ומ"מ ראיתי בספר פתוחי ארבעת המינים עמ' רכא שכתב שאם היה הקילוף רק במקום אחד אפילו ברובו והשתנה ממראה אותו אתרוג אפשר שאף אנחנו הספרדים יכולים לטלו בברכה, וזאת מחמת ספק ספיקא שמא הלכה כשיטת האורמים שאם לא נשתנה למראות פסולות כגון לבן או שחור הרי זה כשר, ואפילו את"ל כשיטת הראב"ד שמקום הקילוף צריך להשאיר ירוק כמות שהוא ברייתו שמא הלכה כשיטת הב"ח שאף הראב"ד לא אסר בנשתנה מראיתו ממראה האתרוג

הזה אא"כ בנקלף בשנים ושלשה מקומות דהו"ל כמנומר.

ואם נקלף האתרוג בחוטמו, וע"י כן אינו דומה מקום הקילוף לשאר האתרוג אפילו בקילוף כל שהוא האתרוג פסול, ומ"מ בשעת הדחק יש להכשיר שיש לו מראה אתרוג אם אינו שחור ולבן וכמ"ש לעיל לגבי קליפת האתרוג.

והנה בשו"ע לא פסק לדין הנ"ל, ואפשר דגם השו"ע מודה להאי דינא, ומ"מ במשנ"ב סקכ"ו כתב ואם נקלף במקום חטמו בשאינו דומה מקום הקילוף לשאר האתרוג אפילו בכל שהוא פסול וכמו לענין חזו"ת לקמן בס"ט, ומ"מ מדכתב שם במשנ"ב להקל כל שאין לו מראה שחור ולבן ה"ה בחוטמו, וכן נראה מהא"ר שם שכל עוד שיש לו מראה אתרוג אף בחוטמו בכה"ג יש להכשיר, וכן כתב להדיא המשנ"ב בשער הציון אות ל' שכתב שלענין חוטמו בחיי אדם לא כתב שיש להקל, ומ"מ כתב שם שמדכתב הרא"ש ובחוטמו אפילו במשהו פסול דומיא דחזו"ת ובחזו"ת מבואר בסי"ג בהג"ה דבמראה כשר יש להכשיר, לכן כתב להקל אף בחוטמו.

ובכה"ח עהשו"ע לא כתב להביא להאי דינא דחוטמו, ורק באו מ' כתב לציין לדברי הא"ר שכל היכא שבחוטמו אין לו מראה אתרוג יש לפסול אם יש שינוי בחוטמו.

ובילקו"י ד' מינים עמ' שכא כתב שאם
 נקלף הקליפה הדקה ועדיין
 נשאר צבעו הירוק או הצהוב של
 האתרוג שי"א שכשר, וכתב שם בהערה
 שכאשר נחסר מעט ויש לנו ספק אם
 נחסר מהקליפה הירוקה או הצהובה או
 שנחסר רקמהגליד הדק ולכאורה הוי
 ס"ס, ובפרט בספק חסרון כל שהוא
 ואינו מפולש, וכתב שם שבלא"ה יש
 כאן ספק להתיר שמא הלכה כמ"ד
 שצריך להיות חסרון כאיסור כדי לפוסלו,
 וגם שהרי הט"ז בסימן תרמח סק"ה
 כתב שאם יש ספק אם הבשר של
 האתרוג קיים אזלינן לקולא, וכיון
 שלראב"ד אילו בודאי יש חסרון כשר
 כל שאינו מפולש אם החסרון אינו
 כאיסור, ושכן כתב בחיי אדם כלל קנא
 ס"א להכשיר בספק חסר, וכתב שם
 שיש שכתבו בשם החזו"א שהיה מכשיר
 מה שנראה בעין ספק חסר ואין צורך
 כלל להשתמש בזכוכית מגדלת, וציין
 שם עוד לספר ד' המינים למה עמ' קמו
 שכתב שם הגאון רבי משה שפירא
 שהרבה פעמים הקליפה הירוקה נכנסת
 פנימה ושוקעת אך לא נחסר כלום
 עכת"ד, ויש עוד לעיין בזה.

ולגבי נקלף האתרוג במקצתו, כיון
 שטעם פסול נקלף כולו הוא
 משום שהוא כטריפה, אבל בנקלף
 מקצתו והרי הוא מנומר פסולו משום
 הדר, ונפק"מ לפסול אותו בשאר הימים.
 בלבוש ס"ו כתב הטעם שהטעם בנקלף
 כולו משום הדר, וז"ל: כיון שכולו

נקלף הולך ומתנונה ואינו הדר ואם
 נשאר ממנו כל שהוא כשר כי ע"י אותו
 כל שהוא הוא חוזר לבריאותו עכ"ד,
 והו"ד בשו"ע הרב סט"ו, והו"ד בכה"ח
 אות מב, וכן כתב נכדו של השו"ע הרב
 בצמח צדק בחידושו על הש"ס סוכה
 פ"ג מ"ו, שפסול נקל, הוא משום הדר,
 וכן כתב המבי"ט בקרית ספר על
 הרמב"ם שם, וז"ל: נקלף אם נשאר
 ממנו כל שהוא כשר דמציל על כולו
 ואכתי הדר הוא, ואם נקלף כולו פסול
 דלאו הדר הוא עכ"ד, ואמנם מדבריו
 משמע דאין ההיתר בכל שהוא כמ"ש
 הלבוש שע"י כן חוזר לבריאותו אלא
 דלאו הדר הוא, ואמנם יש לעיין
 במציאות דהרי אין הקליפה חוזרת,
 ואכן ראיתי בשפת אמת עמ"ס סוכה דף
 לו ע"א בד"ה והנה, שכתב שהואיל
 וטעם פסול נקלף הוא משום שעומד
 להרקב ולהתקלקל וא"כ לדבריו אין
 הפסול הוא משום הדר, אלא כמו
 טריפה, וכן מוכח ממש"כ במשנ"ב
 סקכ"ז בשם הראשונים שהטעם הוא
 כמו טריפה, וז"ל: אם נקלף כולו פסול,
 כמו בבהמה כשנקלף כל עורה טרפה
 דלא הדרא בריא עכ"ד, אבל מצאתי
 שכבר בחידושי הריטב"א דף לא ע"ב
 בד"ה תיובתא כתב שפסול נקלף הוא
 משום הדר, ואמנם שם נראה דעיקר
 הטעם הוא משום שלא פרי עץ הדר
 הוא, ואולי י"ל שהרי הוא תלוי במח' הראשונים
 בדין נקלף כולו האם הוא
 כשר או פסול, דלטעם הפוסלים הוא

קיד _____ גם אני אודך

משום טריפה, אבל לשיטת הראשונים הרב והכה"ח שהפסול של נקלף משום
המכשירים הוא משום הדר, ואחר דפסק הדר, היינו בנקלף בשנים ושלשה
השו"ע שנקלף כולו פסול, בע"כ מקומות.
דהטעם הוא משום טריפה, וזה מש"כ בברכת התורה
המשנ"ב, ומ"מ מש"כ הלבוש והשו"ע יוסף אביטבול

סימן כ"ד

הצהבת אתרוגים בתפוחים בשבת וביו"ט

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"א"ס.

אודות השאלה הם מותר להצהיב אתרוגים בתפוחים בשבת

וביו"ט.

מחלישים את כוחו והעוקץ או הפיטם יכולים ליפול מהר וגם לא יניחם על ידם זמן רב אלא מעט כפי הצורך יעו"ש. ועפ"י הנ"ל לכאורה כיון שאינו מעשה של מלאכה לכאורה יש להתירו ביו"ט.

ובשו"ת תשובות והנהגות ח"ה סימן ריב אות ג' כתב להתיר בזה מפני שאין האתרוג מצהיב מיד רק לאחר זמן ממושך וגם אינו ברור כלל שהאתרוג ישנה צבעו שלא תמיד משתנה צבעו וגם לא מצינו שזהו מעשה צביעה יעו"ש, וכן כתב בקובץ תל תלפיות חלק מס' ס' בשם הגריש"א ושכן העיד בשמו הגר"מ גרוס שליט"א.

וכן ראיתי בקובץ הלכות לרבי שמואל קמינצקי סוכות עמ' שלה בהערה שהסתפק בהנ"ל, וכתב ששאל בזה להגר"ש קמינצקי שליט"א האם מותר ביו"ט להניח האתרוג בתפוחים כדי לזרז תהליך צהיבתו שאולי יש לחוש שחשיב כמתקן והשיב דדעת פכ"ז סעי' שנקטם ראשו באופן שהקטימה ניכרת שאין לקוטמו ביו"ט לשם תיקון אפי' בהיכ"ת שאפשר לסמוך על החזו"א ולברך עליו דהתם אף שמותר לו לברך ע"י צירוף דעת החזו"א סו"ס כיון דדעת כמה פוסקים להחמיר חשיב כתיקון מנא

ויש לדון אם מותר להצהיב תפוחים ביו"ט, והנה יש לדעת כיצד ההצהבה עובדת, ובספר ארבעת המינים למהדרי"ן עמ' תצא כתב בעצה הנ"ל וכתב שם שהרוצה להצהיב אתרוג בתוך קופסה או שקית ניילון ולהניח לידו תפוח שיש בו ריח ריח התפוח נובע מגז האתילן אותו הוא מפריש וכאשר הוא מגיע אל האתרוג הוא גורם להבשלתו והצהבתו במקומות שיש באויר יותר לחות כגון באזור השפלה בני ברק וכד' אז כדי להצהיב את האתרוג יש לסגור את הקופסה שבה הונחו את האתרוג והתפוח מבלי לפותחה יומיים שלשה בלבד ואילו בערים שאין באויר כ"כ הרבה לחות כמו בירושלים וכד' יש לסגור את הקופסה ארבעה ימים, [ודרך אורחין אציין מש"כ זכה הגרב"צ פלמן זצ"ל בספר שלמי תודה סוכות עמ' תרמ"א שכתב שיש ליזהר שלא ליתן הרבה תפוחים ע"י האתרוג כי הם

כשעושה לשם תיקון אבל בנידו"ד לא נחשב לכלום והוסיף עוד דגם בלא"ה לא נרא' שמעשה זו חשיב כמעשה תיקון מנא ומותר עכ"ד.

וכן כתב בשו"ת משנת יוסף ח"ז סימן עז וז"ל: לגבי הנחת אתרוג ירוק ביו"ט בין תפוחים כדי לצובעו צהוב יפה כתב שאינו בכלל אוכלין, דהוקצה למצותו ואפילו באוכלין דרכו לצובעו כך ולכן אסור ולענ"ד אין זו פעולת צביעה אלא שמבשיל הפרי שעדיין ירוק מפני שלא הבשיל כל צרכו וא"כ אפילו כאשר אין צביעה באוכלין אבל זה בכלל תיקון מנא להבשיל הפרי ולגמרו אבל אם אין האתרוג ירוק ככרתי ולקחו למצוה ורוצה להחזירו לבין התפוחים להבשילו יותר מסתמא אינו תיקון מנא עכ"ד.

ואולם בשו"ת שבט הקהתי ח"ד סימן קעז כתב להחמיר כתב בהנ"ל, וכן כתב בחשוקי חמד עמ"ס סוכה עמ' רצד, וכן כתב בספר שמחת ישראל עמ' שלד בהערה שם שכן כתב לו מרן הגר"ח"ק זצוק"ל, וכן נראה להחמיר בזה ממש"כ בשו"ת מחזה אליהו ח"א סימן סה אות כד מש"כ לגבי איסור צבוע בחומר כימי אם הוא בכלל איסור צבוע בשבת יעו"ש,

ובספר אמרות משה ח"ב סימן יא כתב לדון בהנ"ל בארוכה, וז"ל: יל"ע במה שרגילים להכניס אתרוג ירוק

לתוך קופסה עם תפוחים ועי"ז מציב במהרה אם שרי להכניס האתרוג ביו"ט דסוכות כך, ולכאורה יש לדון בזה מצד ג' ענינים א' צובע ב' מתקן כגון שהוא ירוק ממש או כדי שיהיה מהודר יותר לכל הדעות ג' הכנה אם מכניסו ביו"ט אחר שכבר יצא בו והנה לכאורה הך צביעה אף דאינה אלא דרך גרמא מ"מ דלמא יש לאסור מדרבע אך י"ל דלא דמי כלל לצביעה דמשכן דענין צביעה שמצינו במשכן הוא נתינת צבע על הדבר שהיו צובעים את הצמר בתכלת וארגמן משא"כ הכא שאינו נתינת צבע על הדבר אלא גוף הפרי מתחלף מירוק לצהוב וכנראה דסיבת הדבר הוא דע"י כח הריח שנכנס בו ממהר להתבשל ולהתרכך אבל באמת מצינו לכאורה איסור צביעה בשבת בדומה לזה ועי' בשו"ע סי' ש"ג סעי' כ"ה דאסור לאשה לטוח בצק על פניה דכשנוטלתו מאדים הבשר וכמדומה דיש בראשונים שפי' שזהו איסור פוקסת כמבואר בשבת דף צ"ד ועוד דמצינו בירושלמי שבת נ"א דס"ל דהמלאכה במשכן של צביעה היה שהיו מכין בשבט על הבהמה ונעשה בשרה אדום עי"ז אך העירני ג"א שליט"א דשאני התם דאף שאינו ענין נתינת צבע על הדבר הא סו"ס האדם מחדש ענין צביעה בדבר משא"כ בנידו"ד דבר טבעי הוא בפירות

שמצביעים ואינו אלא מזרז את כחו בברכת התורה יוסף אביטבול

סימן כ"ה

האם יש הידור מצוה לקחת אתרוג גדול

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אורך וש"א"ס.

אודות השאלה האם יש הידור מצוה לקחת אתרוג גדול מאוד.

הנה במג"א (סי' תרע"ב ס"ק ג') כתב בדיני חנוכה בזה"ל: בנרות שעה כשהם ארוכי' הם נאים יותר כמו בנרות י"ה ולולב ואתרוג וכיוצא בו וכמדומה לי שכ"כ בכל בו, עכ"ל.

בספר חמודי משה סימן תרעב סק"ב כתב להביא לדברי המג"א הנ"ל וכתב ע"ד לענ"ד דברי הד"מ נכונים דלא דמי ללולב ואתרוג שהם גוף המצוה כמות שהם, ולכן יש בהם משום התנאה לפניו בלולב נאה וכן בכל הדומה לזה אבל בנרות הללו אין מצוה בגופן כמות שהם רק לאורן הוא צריך ואין מעלה בגודלם וקטנם אינו מוריד ובלבד שיהיה בהם כשיעור הדלקה ושיהיה אורם זך וצלול ועוד הרי אמרו סוכה נאה ציצית נאה ולא מצינו מעלה בגדלן אלא הכל לפי הענין וגם לולב אם הוא גדול יותר מדאי אין בו הידור והרי גם באתרוג בעו למימר סוכה לא שכל שהוא גדול אין זה הדור והכל לפי הענין ובנרות חנוכה נראה שהדין עם

הד"מ ועדיף מדבריו דאפשר שיש קצת מעלה שלא להוסיף על השיעור כיון שהנותר מהנר מותר להשתמש בו לצורכו יותר הידור יש אם יעשה כשיעור וידליק כולה לצורך המצוה ומ"ש המג"א ראה מנרות יום כפורים אומר אני ערבך ערבא צריך דגם התם מנ"ל דמצוה בנרות גדולים יותר והנראה גם התם אם רוצה ליקח אחר יוהכ"פ הנותר לביתו ולהשתמש בו לצרכו יותר עדיף שלא לעשותן יותר משיעור הדלקת מצת לעת ומעט יותר ויהיה כולו למצוה ע"כ, ומ"מ מבואר דאין הידור לקחת לולב גדול ביותר.

ואמנם ראיתי לידידי הגאון רבי שמואל כהן שליט"א בספרו בן ציצית חכמת עמ' 40 בהערה שם שמביא שם עדות על אחד שהיה מביא למרן הגר"ח"ק זצוק"ל לולב גדל, והביא לולב בגודל כג' מטר, ואמר הגר"ח"ק כי בתוס' במס' ב"ק דף ט' ע"ב מבואר שיש הידור בלולב ארוך ש"מ דס"ל להגר"ח"ק שאפילו בגודל כזה נחשב להידור, ועוד ציין בזה שם ובספר שמחת ישראל, והובא בגליון דברי שיח סוכות תשע"ח כתוב מנהג רבינו הגר"ח"ק לקחת לולב ארוך ביותר וכתב רבינו שמקורו מהתוס' בב"ק ט שאתרוג

יותר גדול זה הידור וא"כ לכאורה ה"ה בלולב וגם בעוביו יש להדר שיהיה עבה ועי"כ יהיה מתאים לאורכו והידור הוא ע"כ ובספר מועדי הגר"ח ח"א סי' רלו נשאל הגר"ח ק האם יש הידור מצוה לקחת לולב גדול, והשיב כן, ובאמת שכבר כתבו כן על אביו ספר ארחות רבנו ח"ג עמ' כד במהדורת תשע"ד הידר מו"ר לקחת לולב עבה וגדול וישר לגמרי ע"כ, ואף גם זאת ראיתי כתוב בלוח מקדש ישראל והזמנים י"ט תשרי תשע"ח עמי וכנראה זה מספר ישראל סבא הבבא סאלי זיע"א הקפיד שלולבו יהיה עבה וגדול ולכן התקשו מאד למצוא לו לולב יפה כדי שימצא חן בעיניו וכן הקפיד לקחת הדסים גדולים מאד וכו' ע"כ, ובספר שלחן ערוך המקוצר סי' קיז סעי יג והו"ד בקובץ דברי חפץ יג עמי עה כתב שמנהג ק"ק תימן לקחת לולב עבה וארוך הרבה ובגליון דברי שיח מס' פרשת בראשית תשע"ו כתוב נביא כאן מעט רשמים ממה שהיה אצל רבינו מרן הגר"ח ק שליט"א בימי חג הסוכות וכו' הלולב היה השנה בגובה של למעלה משלוש מטר, שלש אתרוגים ששוקלים כל אחד שלוש קילו בערך עכ"ד. ועוד כתב שם בשם ספר ד' אמות של הלכה פרק סב אות ד' שהגר"ח ק ס"ל שיש הידור בלקיחת ד' מינים גדולים כדעת הי"א במשנ"ב סימן תרנ"ו ס"א שהידור מצוה עד שלשיש והיינו בגודל, ועוד הביא ובספר הנהגות רבינו' הגרי"ש אלישיב

זצ"ל ח"א עמ' פו כתוב נהג והידר ליקח לולב ארוך ועבה ועוד כתוב שם בעמ' פח ראוי שהאתרוג לא יהיה גדול ביותר כדי שיהא אפשר לקחתו עם הלולב ביד אחת וראה גם מ"ש להלן בהערה שבאות טז מס' אשרי האיש ע"כ ובגליון חג הסוכות במחיצת מרן הגריש"א זצ"ל הנדפס בקובץ גליונות לחג הסוכות תשע"ח ראיתי כתוב הנקודה הראשונה בה בחן את ארבעת המינים שהובאו לפניו היתה מבחינת ההדר שלהם בבחירת אתרוג לדוגמא היה מחפש תמיד אתרוג בעל יופי חיצוני בניגוד לאלו שחיפשו בעיקר שיהיה נקי מבלעטלאך' והסתפקו בפחות יפה הוא אמר שעדיף לקחת אתרוג בעל גידול יפה על אף שיהיו בו כמה בלעטלאך' כיוצא בכך לגבי לולב לולב סגור וקטן נחשב בעיניו לסוג ב' ואילו על לולב גבוה ויפה פסק שהוא מהודר גם אם היה מעט פתוח וכן לגבי ערבות והדסים כך הקפיד בעצמו וכך אף הורה לאחרים ע"כ וגם ראיתי כתוב בפסקי הג"ר מאיר בראנדסדארפער שבספר פסקי בושם פי"ט אות יד שיעור ד' טפחים בלולב הוא רק לעיקר הדין אבל פשיטא שלולב הקטן כשיעור זה אינו מהודר כי מהידור המצוה שיהיה הלולב יפה גם בגודלו ותוארו ובמקורות אות יד הביא מבנו הרב משה מעשה היה אצל האדמו"ר בעל דברי אמונה ששלח לקרוא לרבינו בערב סוכות בעת שאגד את הלולב והראה לו את הלולב

שקיבל מתלמידיו שהוא מיוחד בהדרו ובירקותו והוא סגור ומסוגר לגמרי מכל צד באופן שניכר לגמרי שאין בו שום חשש של נקטם או יבש אולם הלולב היה קטן ולדעתו אי"ז מהודר וביודעו שאצל רבינו יש כמה לולבים מהודרים ביקש אם יוכל לתת לו א' מהם וכמובן שרבינו נענה בשמחה לבקשה ונתן לאדמו"ר לולב מהודר והאדמו"ר נתן לרבינו את הלולב הקטן ובבוא רבינו לביתו נתן את הלולב הקטן לאחד מבניו הקטנים ולא השתמש בו לעצמו כלל באומרו שבודאי כן הדבר שלולב קטן אינו מהודר אף אם הוא מיוחד בתיומתו ובירקותו ע"כ.

ומ"מ הביא שיש שחולקים על ולעומת זאת ראיתי בתשובת הראש"ל הגר"י יוסף בקובץ מה טובו ח"ד עמ' או רצ שהביא מספר אמת ליעקב קמינצקי סי' תרמה הערה שכתב שבלי ספק עדיף לולב קצר ודק שאינו פתוח כלל בעלה האמצעי מלולב עבה וארוך נאה ומהודר שפתוח קצת ראש העלה האמצעי ע"כ וכזאת השיב מדיליה גם בשו"ת משנת יוסף ליברמן ח"י סי' קט וביאר שטעמו מכיון שהידור בגוף קיום המצוה שיהא שלם עדיף מגדול ויפה

ע"ש ובפסקי הגר"א נבנצאל בקובץ מה טובו ח"ד עמ' קצו ראיתי שנשאל האם יש הידור בלולב יותר ארוך נ והשיב לא ושוב נשאל והאם יש הידור בלולב שרחב יותר והשיב כן ובהערה שם כתבו כי בשיעורי הלכה להגר"ש פעלדר שליט"א כתב אלא אם הוא עקום שדומה למגל ולולב ישר ממש אינו אלא הידור שהביא בספר חיים וברכה לכן עדיף יותר להדר על לולב ארוך שההדור בזה מבואר במג"א אפי' שאינו ישר לגמרי ועכ"פ מנהג כמה מורי הוראה שליט"א כדעת רבינו שעדיף לולב ישר ולכן במציאות אם הוא ארוך יותר מדאי אין את ההידור הזה ע"כ ובתחילת הדברים שם הביאו שבשו"ת אבני ישפה ח"א סי' קכד כתב שהט"א בחגיגה חולק על המג"א וראה בדבריו לעיל באות ז וגם יש לציין בזה לדברי הגאון הנאמ"ן גליון בית נאמן מס' אות כג פעם היה לי לולב גבוה אבל לפעמים כשהייתי יוצא הלולב היה מקבל מכה בדלת ולכן התחלתי לקחת דוקא לולב נמוך אבל שיש בו שיעור של לולב ע"כ. וראה עוד באורחות רבינו ח"ב עמ' רסד,

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן כ"ז

חשש כבוש בארבעת המינים

בס"ד, אלול התשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך.

במים 24 שעות ובפרט בערבה ואין העולם נזהרין בזה וכתב שם שלא ראה מי שחולק על הרמב"ן בזה ע"ש, והו"ז בזכור לאברהם ובחיים ברכה שם.

אודות השאלה אם יש חשש איסור כבוש בארבעת המינים ונפק"מ האם מותר לשים את הלולב והערבה וההדסים במים או בתוך מגבת רטובה ע"מ להטפוח או שיש בזה איסור כבוש.

בב"י סי' תרמ"ה כתב באוחרות חיים בשם הרמב"ן וז"ל: ויש לי להוציא מן הכלל הזה כבוש ושלוק שבהדס וערבה אם כבשן לרפואה פסולין עכ"ל, ומבואר שהדס וערבה שכבשם במים פסולים, ומקורו ממש"כ הרמב"ן בהשגות להראב"ד הלכות לולב סימן סג וז"ל: אלא שיש לילהוסיף על היוצא מן הכלל הזה הכבוש והשלוק שהדברים מראין בהדס וערבה שכבשן או שלקן לרפואה או לענין אחר פסולין לא הכשירו בהן, אלא כמושין אבל מבושלין לא עכ"ל, וכן כתב בכירוי יעקב סי' תרמז סק"י להביא דברי הב"י בשם הרמב"ן, וכתב שלפרא ראה מי שנזרה בזה ע"ש, וכן כתב בשו"ת בית דוד סי' תנ"א שיש להזהר מהשלרותן

ואמנם בשו"ת חת"ס חיו"ד סו"ס פא ובשו"ת כתב סופר או"ח סי' קכד. וצ"ע משו"ע סי' תרנ"ה שמותר לשים את הלולב בתוך המים, ושמא הוא רק חלב מהלולב, ובחזו"ע סוכות עמ' שסג כתב שיזהר שלא להשהות אותם מעת לעת. ולכן בשבת יש להזהר להוציא אותם מהמים. ואולם בביכורי יעקב סי' תרמ"ז סק"י כתב שאין פסול כבוש בהדס וערבה, כיון שאין צריך שיהיה ראוי לאכילה. ועי' בפמ"ג סי' תרמ"ט א"א סק"כ שכבוש בשאר ימים כשר, ולכן בדיעבד כשר, ולגבי טופח ע"מ להטפוח, יש להתיר לכתחילה, וכן הו"ד הגרשז"א הליכות שלמה סוכה פרק י' הע' פד, וכ"כ בשו"ת מקדש ישראל סוכות סי' תקנ"א. וכ"כ באזמרה לשמך דיני ד' מינים, ואמנם בספר כשרות ארבעת המינים עמ' רח כתב להחמיר בזה. ואם שם רק חלק מהד' מינים אין חשש, וכ"כ באזמרה לשמך ד' מינים.

תשובות הגר"י אביטבול / סימן כ"ו ————— קכא

לכתחילה, אף שהיא בשיעור טופח ע"מ להטפח, אין בזה חשש כבוש. ויש מקפידים אף בזה. בברכת התורה יוסף אביטבול	תבנא לדינא: לכתחילה אין לשים אותם במים 24 שעות ברצף, [ובדיעבד בשאר ימי החג יש להתיר], ואם שם רק חלק מהם אין חשש. ולשים בתוך מגבת עם מים וכדו' מותר
--	--

סימן כ"ז

האם יש עניין להדר בשני מינים בתוך ארבע

בס"ד, תשרי התשפ"ג

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"א"ס.

לאחר עטירת השלו' והברכה, האם יש עניין להדר בשני מינים בתוך הארבעת המינים.

אודות שאלתו, אכתוב בקצרה את הנראה לענ"ד, והעולה מדברי הפוסקים, שנראה שיש להדר באחד מן ארבעת המינים אפילו שאין כל המינים שלו מהודרים, וטעמא דמילתא דאף דנוטלים את הד' מינים ביחד מ"מ כל אחד ואחד חד דינא אית להו, ונראה להביא בזה ראייה ממש"כ בשו"ע סוף סימן תרמח שאפילו האתרוג גדול כל שהוא כשר, וכתב שם במשנ"ב ס"ק סח, כל שהוא היינו אפילו הוא גדול שמביאו על כתפו ג"כ יצא, כיון שהארבעה מינים כשיש לו כולם אין מעכבים זה את זה יכול לטול הלולב ואח"כ האתרוג עכ"ד, ומקור הדברים מבואר בשער הציון שם בשם הא"ר בשם הר"ן, וכיון שכן נראה דכל אחד הוא מצוה בפנ"ע, וממילא יש עניין שיהיה הדר באתרוג אע"פ שאין הערבות כ"כ מהודרות, כי מה שלא מהדר בערבות בנ"ד אינו מרצונו הטוב

אלא מחמת שלא הגיעו ערבות טובות, ואע"פ שבשו"ע סימן תרנ"א סעיף א' כתב, מצות ארבעת המינים שיטל כל אחד לולב אחד ושתי ערבות ושלשה הדסים, ומצוה לאגדם וכו' עכ"ד, מ"מ כל חד וחד הוא מצוה בפני עצמה, ויש להביא בזה עוד ראיות, והזמן קצר והמלאכה מרובה. [ובמק"א הארכתי בתשובה אם יש אפשרות לאדם להדר באתרוג או בלולב או בשאר אחד מארבעת המינים הי מנייהו עדיף, ועיין עוד בשו"ת שואלין ודורשין ח"ח בסוף סימן כט שכתב בנידון הנ"ל שנראה שאין נפק"מ כיון שכל אחד מהמינים מעכב ממנו לצאת יד"ח ולכן אף אם היה לו אתרוג במחיר יקר שישלם עבורו אבל הערבה פסולה הרי המצוה לא עלתה בידו אבל באמת ראוי להקפיד באותו מין שיש בו יותר חשש לפסול כמו האתרוג ואח"כ הלולב יעו"ש, ומכ"ז נראה דהיכא דהערבה כשרה ואינה מהודרת אין שום חסרון שלא להדר רק באתרוג ושאר המינים ולא בערבה כמו בנ"ד], ואני לענ"ד כתבתי.

בברכת התורה

הצב"י יוסף אביטבול

מח"ס שערי יוסף וש"א"ס

בני ברק

סימן כ"ח

האם יש עניין לאגוד את הלולב בערב חג הסוכות שסוכות הל בשבת

בס"ד, א' דחול המועד סוכות תשפ"ג

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ
שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"א"ס

אכתוב לכת"ר על מה שנשאלתי ע"י
כמה תלמידי חכמים האם יש
עניין לאגוד את הלולב בערב חג
הסוכות שחל בשבת משום שאין לעשות
את הקשר בחול המועד כיון שהרי הוא
מלאכה שאינה לצורך, ואפשר לעשותו
בערב יו"ט, ושכן פירסם מורה הוראה
אחד.

בב"י ריש סי' תרנ"א כתב בשם המרדכי
בשם הרא"ם סי' תשמ"ח שכתב,
וצריך שיאגדנו ב' קשרים זה על זה
דתניא (סוכה לג:) הותר אגדו ביו"ט
אוגדו כאגודה של ירק וכו' הא בחול יש
לאגדו קשר הנאסר בשבת ויו"ט ואינו
אסור אלא ב' קשרים זה על זה דהווי של
קיימא עכ"ל, ומבואר מדבריו שבחול
יש לעשות ב' קשרים וביו"ט יעשה רק
כריכה אחת. וראה בדרכי משה שם אות
א'.

וכתב במטה אפרים סי' תרכ"ה סי"ח
"בני אדם הנוהגים לאגוד הדס
עם הלולב בשני קשרים זה על גבי זה
שיהיה קשר של קיימא על כל ימי החג,

צריכין ליהזר לעשות אגד זה מערב יום
טוב וכן נהגו להכין עלי לולב תלושין
מערב יו"ט לקשור בהם את הערבות
לעשותם אגודה אחת עם הלולב וההדס,
ואם שכח ולא הכין אם מותר לתלוש
ביו"ט יבואר בסי' תרנ"א, ונוהגין קצת
לומר תפילת יהי רצון הנדפס בשערי
ציון והועתק בסידורים לומר בשעה
שאוגדים הלולב עם ההדס ויותר טוב
לאומרו ביו"ט בשעה שאוגדו עם
הערבות וגם האתרוג לפניו וכשאוגד
ביו"ט צריך ליהזר שלא יעשה קשרים
כמבואר בסי' תרנ"א. עכ"ל, ומבואר
מדבריו דיש מקום לקפידא דוקא ביו"ט,
אבל בחול המועד אפשר שאין קפידא,
וע"ע באורחות רבינו ח"ב עמ' רפב.

ובספר סכותה לראשי עמ' לו כתב
הגר"ש דבילצקי זצ"ל וז"ל:
והנה הספרים הקדושים כותבים דיש
לאגוד הלולב בסוכה והנה לאגוד
הלולב בעיו"ט בסוכה אין בזה שום
מעלה ויתרון ולאגוד הלולב כשחל יום
א' בחול בסוכה בלילה גם אינו כדאי
דיש לדון מדין מוקצה ועי' בשו"ת דברי
ישראל ח"א סי' קצ"ג וגם שאפשר לבוא
לידי חילול יו"ט ע"י קשירה וחיתוך וזה
שייך גם ביו"ט בבוקר לפני התפילה

אבל כשחל יום ראשון בשבת אפשר בטוב לקיים הידור זה של לאגוד בלילה בא"י במוצאי שבת ויו"ט שהוא חוה"מ בסוכה בשעת מצוותה וכשיטת רוב הפוסקים שמותר לאגוד בלילה אמנם עי' ברמ"א בסי' תרל"ח סעי' א' שפסק שמי שעשה סוכה לשם חג אבל לא ישב בה אפילו פעם אחת לא הוקצה למצוה שהזמנה לאו מילתא היא אבל עי' במג"א סי' תרל"ח ס"ק ג' שתמה על דברי הרמ"א הלא בסי' מ"ב סעי' ג' כתב דהזמנה לגוף הקדושה מילתא היא ולמה בסוכה אין מועיל הזמנה ותירץ דתשמישי מצוה קילא טפי ועי' בעולת שבת סי' תרל"ח ס"ק א' שכתב דאולי יש לחלק דשאני הכא דכיון דלאחר שבעה אזלא הקדושה מהם לאו כגוף הקדושה הוא ועדיין צ"ע ועי' במועדים וזמנים ח"ו סי' ס"ז שכתב לתרץ דמתי אמרינן הזמנה בגוף הקדושה מילתא היא בזמן שראוי לקדושה דהיינו בזמן המצוה אבל קודם החג אינה ראויה למצוה ולכן לא נאסרה עכ"ד. והו"ד בספר שמחת ישראל סוכות.

ושוב אמר לי מו"ר הגר"ע פריד שליט"א שלכאורה יש לעיין שהרי סו"ס הוא קושר בחול המועד ואף שהוא מלאכה שאין בה טירחא עדיף לעשותה לפני חול המועד, אך למעשה אף שמצינו בזה סתירות וכמו שהארכתי בספרי שערי יוסף הל' חול המועד בהרחבה, מ"מ נראה דסו"ס אין בזה שום חשש, ורק יש שמחמירים בזה,

וכמו שמו"ר הגר"ע פריד שליט"א כתב בגליון אזמרה לשמך שיש לאגוד את כלולב ביום א' ואין חובה דוקא בערב חג הסוכות לאגד את הלולב כמו בכל שנה, והיינו טעמא נראה כמ"ש במטה אפרים.

וב"ש לנוהגים לשים את הלולב וההדסים והערבות בקוישלע שהרי בכלל קשר, ובזה אין שום חשש עשיית מלאכה.

וגם נראה שיש מעליותא לאגוד במוצאי שבת ואף ביום א' לפני התפילה כדי שישמור ההדסים והערבות במקור שלא יכמשו, וממילא הו"ל במקום הפסד ודבר האבד ואף להחזו"א יהיה מותר לעשות את הקשר בחול המועד.

ולענין איגוד הלולב בלילה, יש לדון האם מותר לאגד בלילה, שבמהרש"ם בהגהותיו לספר אורחות חיים (סימן תרנ"א אות ד) ציין למש"כ בהגהותיו (סימן יח), ושם באות ב' הביא שני דעות לענין עשיית ציצית בלילה שלדעת הפרי מגדים יש להכשיר אבל לדעת הנאות דשא יש לפסול משום תעשה ולא מן העשוי וא"כ ה"ה באיגוד הלולב יש לאסור לפי הנאות דשא. וכן כתב בספר הדרת ישראל (סימן תרנ"א אות רג).

אולם בהגהות לס' חיים וברכה (סימן שכד) מבואר שבאיגוד הלולב לא שייך האי דינא דתעשה ולא מן העשוי, לפי מאי דקימ"ל דאם לא אגדו

כשר, וא"כ מותר לעשות האיגוד בלילה והסכימו עשו רבני ווארשא, וכן כתב בקיצור שו"ע (הוספות לסימן קצ"ה), וכן כתב לדינא להקל באלף המגן (סימן תרנא אות כא) כן כתב בשו"ת זכר יהוסף (סימן רכה) וכ"כ בספר עקבי ברכה (סימן פב) במכב הגה"ק רבי גרשון העניך מראדזין דפשוט שיכולין לעשות ציצית בלילה, וכן ידוע שכ"ק אדמו"ר מהרש"ב נ"ע מלויבאוויטש הורה כן, וראה עוד בשו"ת מחזה אברהם (ח"א סימן קמז) שהמנהג שאוגדים א הלולב ביו"ט קודם הסעודה ביו"ט, וכן הובא מנהג הקה"י באורחות רבינו (עמוד שע"ט). ע"ש. וע"ש עוד בעמ' רע"ט.

וכהאי דינא דמותר יש להוכיח ממש"כ לדון בשו"ת מחזה אברהם (או"ח סימן קמב) שנשאל האם מותר לאגוד את הלולב בליל יו"ט כיון שאינו נוהג בלילה, והאריך בדבר זה ובסו"ד הביא מהאור זרוע (הלכות יו"ט סימן שס) לענין דיחוי בלולב שכתב לדהיא דמקידוש היום חשוב נראה אף שעדיין אינו זמן נטילה כיון שהגיע זמן שבו ביום יהיה ראוי ע"ש, וע"ע בשו"ת דברי ישראל (ח"א סימן קצג) שהביא דבריו, ומוכח משדן מצד האי דינאא של מוקצה, דלית איסור כלל לאגוד את הלולב בלילה.

ועוד יש להוכיח מהאי דינא דמותר לקשור ציצית בלילה, שע"ע במש"כ בפרי מגדים (משב"ז סימן יח

ס"א) ובחכמת שלמה (סימן יח סק"ב) ובתוספת בכורים (סימן תרכה בד"ה שם סק"ד) ובערוך השולחן (סימן יד סעיף ז) ובשו"ת מהרש"ג (ח"ב סימן עד אות ב) שאפשר לקשור את הציצית בלילה, וכן דעת החזו"א והו"ד בדינים והנחות ממרן החזו"א פ"ב אות יא, [ומי ששאלו היה גהרב"צ פלמן זצ"ל, עיין עוד בענין זה בספר הנפלאא ללא שם], וכן כתב מרן החבי"ף בשו"ת לב חיים (ח"ג סימן כט) ובשו"ת באר משה (ח"ח סימן מז) וכן כתב בשו"ת רבבות אפרים (ח"ג סימן כז) בשם הח"ח שמואל לעשות ציצית בלילה, וכן כתב בשו"ת רבבות אפרים (ח"ג סימן כז) שכתב בשם החפץ חיים זצ"ל שמואל לעשות ציצית בלילה, וכן בשו"ת רבב"א (ח"ב סימן קע אות ז) וכן כתב במועדים וזמנים (ח"ח ליקוטי הערות לח"ב סימן קיט), אולם בהאי ענינא ראה בשולחן הטהור (סימן יח סעיף א) באפיקי מגינים (סימן יא סקי"ב) ובתוספת חיים על החי"א (כלל יא סק"ע) וכן האו דעעת הבצל החכמה.

אולם בהאי ענינא מצינו שכתב הגר"ח פ שיינברג זצוק"ל במשמרת חיים (ח"ב סימן יד) שכתב דיש לחלק בין זה לציצית שנעשים בלילה, שבציצית יש כאן מחייב של ציצית דהיינו הבגד של ארבע כנפות ואפ"ה פטור בלילה ואז הפטור אינו פטור בשלילי מחמת חסרון מחייב אלא הוי פטור בחיוב, דאף המחייב יש כאן, מ"מ פטור, והתם

נסתפקו האחרונים דאולי הוי אפילו תעשה ולא מן העשוי דלא חשיב עשייה של מצוה, דסברא של זמן ממילא קאתי אולי מהני רק כשהחסרון היא חסרון שלילית, דאז אמרינן דזמן ממילא קאתי ומה שיהיה א"כ חשוב שיש כבר עכשיו, אבל בציצית בלילה דבין כך יש את המחייב של המצוה אלא שיש כאן פטור בחיוב אולי לא מהני הסברא דממילא להכשירו דסו"ס יש כאן פטור וכיון שכן אינו עשייה אל שמצוה והוי תעשה ולא מן העשוי, משא"כ לגבי מצוות אחרות כמו מצה לפני פסח או בניית סוכה קודם החג שאז אינך אף מחייב של מצוה כלל והפטור הוא פטור מחמת חסרון מחייב, עכ"ד, ויל"ע דהרי דלדינא הדין הוא דאין אגד מעכב, עוד דמהכ"ת דבלילה הוא שייך למצוה של לולב והרי הוא חיוב רק ביום ואפשר דדבריו למ"ד לולב צריך אגד.

וכן כתב להתיר בחזו"ע (סוכות עמוד שעג בהערה) שמותר לאגוד בליל יו"ט, וז"ל: נראה פשוט שהדבר אפשרי

ואע"פ שהלילה איננו זמן מצות לקיחת הלולב, שאינה אלא ביום, מכל מקום זמן ממילא קא אתי ולא מבעיא למאי דקי"ל כרבנן שמן הדין לולב א"צ אגדף אלא שיש בו משום זה אלי ואנוו אלא אפילו לרבי יהודה שהלולב צריך אגד, מותר לאגוד אותו בלילה, אע"פ שמצוותו ביום, דזמן ממילא קא אתי וכמ"ש באור זרוע (ח"ב סימן שס אות א) שאע"פ שאין מצות לולב בלילה עד למחר ביום מ"מ כקדש היום התחיל היום שהוא ראוי לנטילתו וכו' ע"ש, והביא שכמו שכתב הפרי מגדים לענין ציצית, וע"ש מה שהאריך בזה דסו"ס יש להקל שהא קימ"ל לולב א"צ אגד ורק משום זה אלי ואנוהו מצוה לאוגדו, ואם לא אגדו כשר, וכן כתב בילקו"י (מועדים עמוד קס) וע"ע בס' ד' מינים (עמוד קכה), ובספר תשובות מבי מדרשא, עמ' קכ. יעו"ש.

בברכת התורה

הצעיר באלפי ישראל

יוסף אביטבול

מח"ס שערי יוסף וש"ס

סימן כ"ט

הידור כלול או בשאר מינים

בס"ד, סוכות תשע"ט

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"א"ס.

ראיתי מה שדן הגר"מ גבאי שליט"א בספר גם אני אודך (ח"א סימן ח') מתשובתו, סבמי שיש לו כסף להדר בא' מארבעת המינים, באיזה מין עדיף להדיר, ושם הוכיח הגר"מ גבאי שליט"א מח"ס בית מתתיהו ג"ח, שכייון שעיקר הפסוק ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר, וקיבלו חכמים שאתרוג זהו פרי עץ הדר, ועיקר הפסוק בזה מירי, א"כ לכאורה יש דין להדר באתרוג.

ושם כתב לציין במש"כ בשו"ת משנת יוסף בתשובה לכת"ר (ח"י"ג סו"ס רע"א) שלא ידע לזה מקור בהשקפה ראשונה ואף שנאמר הדר באתרוג, מ"מ הרי ילפינן מיניה לשאר המינים, וכמבואר בפוסקים, וכתב שהעדיפות היא כסדר הנזכר בקרא, ולקחתם לכם פרי ע הדר כפות תמרים, וענף עץ אבות, וערבי נחל, ולכן אתרוג יהא קודם. ושם כציין עוד לשו"ת שואלין ודורשין (ח"ח סו"ס כ"ט) בתשובה לכת"ר שאין הבדל בין שאר המינים אך עדיף לקנות אתרוג מהודר, ששם יש יותר חשש לפסול עי"ש.

ולענ"ד יש ג"כ להשקיע ולקנות אתרוג מהודר, מעור כמה טעמים כדלהלן: א' הרי באתרוג בו מתקיים ביותר ההידור של המצוה, כאתרוג נקי מלא רבב, ויפיו וצורתו בשלימותו, וע"כ יש מעליותא להדר בזה, ב' הרי האתרוג מרמז ללב של האדם, ורחמנא ליבא בעי, והלב זה העיקר, וא"כ עדיף להשקיע באתרוג, שיהיה מהודר ונקי ודו"ק.

ושוב ראיתי דיש להוכיח כן מדברי מרן החיד"א זל"ה דהנה כתיב ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר וכו', וכתב החיד"א בספר שמחת הרגל (בלימוד ב' לחג הסוכות) דיש לדקדק למה לא פתח הכתוב בכפות תמרים הואיל ובמינו גבוה וגם מצרף ההדס והערבה באגודה ומברכין על נמילת לולב וא"כ הוה ליה לפתוח בו ונראה דרך רמז ומוסר כי תנן באבות פרק ב' משנה י"ג אמר רבי יוחנן בן זכאי לתלמידיו צאו וראו איזהו דרך טובה שידבק בה האדם רבי אלעזר בן ערך אומר לב מוב והסכים רבו על ידו ואמר רואה אני את דברי ר' אלעזר בן ערך מדבריכם וכו' כי העיקר הוא בכונת הלב ורחמנא לבא בעי שיהיה הלב טהור ונקי מכל סיג פניה ומחשבות

פיגול בקיום המצות שהכל תלוי בלב שבו משכן הנשמה וכל האברים גרירי בתריה וכו' למרנו שעיקר העבודה לה' הוא לב שלם נקי ומהור וידוע מה שאמרו ז"ל במדרש רבה פרשת אמור פרשה ל' פסקא י"ד האתרוג דומה ללב הלולב לשדרה והדם לעינים והערבה לשפתים ורצה הקב"ה לזכות ישראל לעוררם לשמור ולנצור לב גם עינים ודבר שפתים ושאר הגוף התלוי בשדרה הכל בעבודתו יתברך כי מה יתרון לאדם בכל עמלו אם לא בעבודת ה' ויראתו וזהו שאמר ולקחתם לכם שתקחו את עצמכם והפרדו נא מהממ"א הכובשת אתכם להדיחכם ולהפילכם לבאר שחת ולקחתם לכם פרי עץ הדר שזה רומז ללב שיהא הלב מסור בידכם לבלתי ידח ללכת אנה ואנה בהבלים רק ולקחתם לכם ביום הראשון לחשבון עונות תקחו את הלב שהוא עיקר האדם שיהיה לבו שלם לה' נקי ומהור הדר הוא ולכן פתח בו הכתוב והקדימו כי רחמנא לבא בעי והכל תלוי בו כי העיקר הוא הלב ולכן הקדימו מראש פרי עץ הדר ע"כ וע"ש עוד בזה, (וע"ע בשלמי תודה עמ' יח' בהקדמה) הרי להדיא דהאתרוג הוא עיקר ועדיף וכמ"ש.

והנה אחר כ"ז ראיתי עתה בחומ"ה סוכות שבספר אגן הסהר ח"ב (אות ש"ה) שדן בכה"ג הגר"א גינחובסקי זצוק"ל, ואמר שאתרוג עדיף

משום דההדר שבו מפורש בתורה, וכדמצינו בתוס' ביומא (דף ל"ד ע"ב ד"ה רבי) ובתוס' ביבמות (דף ז' ע"ז ד"ה ואמר) שהמפורש בקרא קדים.

ועי"ש שכתב שאח"כ נמצא בכתבי רבינו, ששם צידד שההדירו בלולב עדיף על פני האתרוג וז"ל: דהרי חזינן דלא מברכינן אלא על נטילת לולב, וכדאמרינן טעמא בגמרא סוכה (ל"ז ע"ב) הואיל דמין הלולב גבוה משאר השלשה מינים, אך העירו דחזינן בדיני קדימה בברכות, סדר הקדימה בהפסוק משוי קדימה וא"כ הכא נמי נימא דאתרוג קודם, דבפסוק הסדר הוא פרי עץ הדר כפות תמרים ענף עץ אבות ערבי נחל, אך עי"ש דלגבי כיבוד אב ואם בגמ' בקידושין דף לא ע"א, דאם נתגרשה שניהם שויים, אף דשם כתיב האבא ורק אח"כ כתיבה האם עי"ש עוד. [ובדרך אגב הביא מה שציין כמה ספיקות חדשים לדון בהם, בכה"ג שלולב וההדסים וערבות איזה מהן יקדם, וע"ז אמר הגר"א גינחובסקי דכיון דעל הלולב אנו מברכים את הברכה כמו שביארו הראשונים בביאור דברי הגמ' שהטעם שמברכים על הלולב מפני שהוא ניכר מחמת גדילתו, ע"כ יש להקדימו לאחרים, ועי"ש בהערה שדן מה הדין בכה"ג שיכול להדר או בלולב או בהדסים ובערבות יחדיו, עי"ש שדן האם עדיף ב' קטנים או אחד גדול,

תשובות הגר"י אביטבול / סימן כ"ט ————— קכט

ועי"ש שמוכיח בזה ראיות מכמה דוכתי, ועי"ש שע"ז הכריע דלכאורה עדיף הידור בשנים ונשאר בזה בצ"ע עי"ש, ועי"ש שנסתפק בעל המשברי ים בכה"ג שיכול להדר או כלולב או בב' ערכות האם ב' ערכות חשיבי כשנים, עי"ש, ולכאורה בכה"ג חשיבי כא', דהוי מין אחד, ויל"ע עוד בכ"ז]. בברכת התורה יוסף אביטבול	
--	--

סימן ל'

מדוע אין בודקים הלולב כמו בציצית

בס"ד, סוכות ה'תשפ"א

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

הנה ראיתי בספר האדיר גם אני אודך ענינים שונים, ח"ב סימן נט שכתב כת"ר שליט"א לדון מדוע אין בודקים הלולב כל יום כמו בציצית.

הנה הובא בגליון תורת ודעת (א' סוכות תשע"ז) שמנהג מרן הגרי"ז מבריסק זל"ה, שבכל יום מימי חול המועד היה בודק את הלולב בזכוכית מגדלת, לבדוק אם הלולב עומד בכשרותו, וצ"ע מנהג העולם לכאורה שלא נוהגים כן. והנה מהגרי"ז משמע שבודקים רק את הלולב ויש לעי' מ"ש עם שאר המינים, וכן האתרוג, והנה על הערבה ועל ההדס אינו קשה, דאת זה רואים בעין, וניכר, משא"כ התיומת, שזה גבוה ודו"ק, ועל האתרוג יש לעי' קצת. והנה כמנהג הגרי"ז מבריסק זל"ה לבדוק בכל יום, כן הביא במעדני אשר (גיליון מ"ז) שהדברי יציב זיע"א היה בודק כל יום לפני הברכה את הד' מינים אם הם כשרים, וכן ראה לקמן מה שהבאנו מדברי המנחת יצחק, שכתב דאיכא חיוב לבדוק את ה' מינים.

א' והנה בשו"ת מחקרי ארץ (ח"ג סימן צ"ב) הקשה מ"ש לולב מציצית

שבציצית איכא חיוב לבדוק בכל יום, ועוד הרי יש חשש ביותר שהד' מינים יפסלו, וא"כ אמאי לא מחייבים בזה לבדוק את הלולב בכל יום. ושם כתב לתרץ: כי בציצית שאין הגבלה לזמן ודאי יש לחוש שמא יתקלקל הציצית אבל בד' מינים שהוא מוגבל לד' ימים לא חוששים שמא יפסל תוך הזמן ע"כ, ועדין קשה הרי מצוי שיפסל ויל"ע. ועי' גם בשו"ת מנחת יצחק (חלק י' סימן מ"א) שג"כ כתב כה"ג שאין מצוי ליפסל, וכן ענה מרן שר התורה הגר"ח קניבסקי שליט"א בספר מועדי הגר"ח (ח"א תשובה תקס"א) שאין מצוי ליפסל, וכן הובא בדעת נוטה (ציצית עמ' ע'). ובספר שיח הסוכות (עמ' קמ"ז) הובא בזה מהגר"ח ק.

והנה ראה שם במנחת יצחק שהסיק: שבאמת גם בד' מינים היכא השכיח שיפסלו צריך לבדוק אותם קודם הברכה וכמ"ש במג"א והובאו דבריו ביתר ביאור במשנה ברורה סימן תרמ"ז ס"ק ח' וז"ל ויש לדקדק בזה שהערבה לא ינשרו רוב עליהן שלפעמים נופלים ע"י תחיבתן לתוך הלולב וגם ע"י נענוע ובפרט באתרוג ולולב של הקהל שיד הכל משמשין בהן מצוי מאוד שנושרין רוב העלין ע"י

נענוע של איזה אנשים וממילא שאר האנשים שמברכין אח"כ לבד שאין יוצאין במצוה זו גם מברכין ברכה לבטלה ומן הנכון שעכ"פ ביום הראשון שהוא מ"ע דאורייתא יעמידו איש עתי שיפקח על זה עכ"ל ויש להעיר קצת דלפי המבואר בדעת הט"ז סימן ח' הרי חיישינן טפי לברכה לבטלה א"כ גם בשאר הימים יש להעמיד עכ"ד.

(ב') ובמועדים וזמנים (ח"ב סימן קכ"ה) כתב בתחילה ליישב: שמה שאין בודקיו כל שבעה שמא נסדק על היי נייענועים ע"פ דברי החתם סופר בחידושו לה שמכשיר אתרוג שנולדו בו נימוריט ובהרות על ידי משמוש היד ופירש דוהו הדר כיון שבא על ינץ מצוה ומביא ראייה מפסחים סח דשבח הוא לזרעו של אהרן שילכו עם ארכובותיהם בדם ע"ש הרי דבעלמא היה בכלל הקריבהו לפחתך והכא זהו הדרו והכא נמי דכוותיה והוה כגדומין ושיירי טהרה ע"ש חוכא נמי אי הסדק מניענועים דמצוה לא איכפת לן דהוה כגדומין דמצוה. אבל אח"כ כתב ע"ז: אמנם פשוט שאינו דמיון כלל וגם החתם סופר מודה כאן שפסול דהתם סיירי בבהרות דניכר שבאו ממשמוש היד וע"כ לא מיקרי פסול שאינו הדר כיון שבאו ממצוה וניכר שכן היא אבל נסדק אינו הדר וכאן אינו ניכר שבא ממצוה וע"כ פשיטא דפסול משום הדר אף שהסיבה מקיום המצוה וז"ב.

(ג') אבל אח"כ כתב ליישב: ואמינא שאין לחוש כ"כ בזה ע"פ מה שמצאתי בהגהות לארחות חיים מהגאון דברעזן זצ"ל שמעיר דבעינן בנסדק שיעור כהיסדק כשבואר בגמרא ההיינו מרזב שנקרא צירקעל וזהו ריחוק הרבה מאד דלק סגי בסדק הניכר לעין מיד שזה רק נחלקה וכן במקום שאם מניח באיזה מקום הלולב נוגעין הסדקים ולא נשאר מפורד הרבה לא נקרא נסדק ואינו מצוי כ"כ שיהיה סדק בשיעור יתהא כאן פסול נסדק אבל הנתרחקו הרבה שיש פסול נסדק נראה דראוי לחוש שמא הפסד שאינו הדר שנוהג כל שבעה וצ"ע בזה.

(ד') ובמעדני אשר (סוכות עמ' קכג) הביא שכ"ק מרן האדמו"ר רבי דוד אבוחצירא שליט"א תירץ נוטל לפניו ורואה את זה ואם יש פסול הניכר יכול להבחין משא"כ הציצית וכן כתב בספר זיו המועדים (סוכות ח"ב עמ' פ"ט) כתב לתרץ: דרק בציצית שאינו מחזיקו בידו, ולפעמים נגרר בארץ ושכיח שיקרע או כלולב שכל הזמן מחזיקו בידו עד אבל בציצית שאינו מחזיקו בידו לבדוק דויל רק שיפתח הקשרים צריכין שמחזירו להתיק אין לחוש שנקרע העלין שאם כן היה רואה כבר אתמול שנפסל בעת שהיה מחזיקו בידו עכ"ד.

(ה') ועוד הובא שתירץ שם המעדני אשר: נראה לתרץ דבציצית ששכיח שיקרע חיישינן משא"כ בד'

מעדני אשר נזהר מינים אינו שכיח שיפסל אם הוא נזהר, ועי"ש עוד לענין אתרוג של קהל מש"כ במשנ"ב (סימן תרמ"ז סק"ד) ומה שהקשה מ"ש שאר הימים שהוא מדרבנן שאז אין צריך לבדוק.

(ו') ובספר מחנה יוסף (עמ' קלב) תירץ על פי דברי הארצות חיים בהל' ציצית (סימן ח') דבציצית מברך ורק אח"כ לובש את הציצית, ואז יכול לראות, משא"כ בלולב קודם אוחז את הלולב והערבות וההדסים ורק אח"כ מברך, וא"כ הוא כן רואה, אלא דלפי דבריו קשיא קצת מה עם האתרוג, ויל"ע.

(ז') ובקובץ הלכות פסקי הגר"ש קמינצקי (סוכות עמ' שמ) כתב לתרץ: דהתם מה דלא סמכינן אחזקה הוא משום שעשויין החוטין ליפסק ע' מג"א שם סקי"א ומחצה"ש ובהגר"א משא"כ בנידו"ד ליכא למיחש למידי חוץ מפסול נחלקה התיומת שע"י הנענועים רגיל להיות סופו סדוק מ"ב סי' תרמה סקי"ט ונחלקה התיומת כשר בשאר ימים ולכן אין צריך לבדוק עכ"ד.

(ח') ובספר גם אני אודך תשובות הרב אהרן ליברמן שליט"א, בעניני סוכות ח"א סימן נ"ח, כתב בזה עוד שבעה תירוצים: ואלו הם, א הרא"ש בתשו' (כלל ב סימן ט) כתב שהעולם לא נהגו לבדוק כל הציציות בכל שעה שמתעטף משום דמוקמינן לה בחזקת

כשרות ובסוף הלכות ציצית דיני עשיית הציצית כתב הרא"ש שההרד אל דבר ה' יש לו לבדוק וכתב הב"ה סימן ה דלא אוקמינן אהזקתייהו כיון שאין ההזקה בטבע ממילא אלא מכה אדם שתיקן הציצית ולפי"ז י"ל דהטעם דאין בודקין הלולב קודם הברכה הוא משום דמוקמינן לה בהזקת כשרות ודוקא בציצית שאין ההזקה בטבע אלא מכה אדם שתיקן הציצית הצריכו בדיקה.

(ט') עוד כתב שם לתרץ בתירוצו השני המג"א (סימן ה סקי"א) כתב דבציצית ליכא הזקה דעשויה ליפסק בכל שעה עיי"ש ולפי זה יש להלק בין ציצית שעשויה ליפסק ובין לולב שמונה במקום שמור ואין רגילות שיפסל מעצמו.

(י') עוד כתב שם ליישב: הכף החיים (ח לד) כתב נפק"מ בין הב"ה ומג"א הנ"ל אם צריך לבדוק הציצית קודם כל לבישה ואפילו כמה פעמים ביום או סגי בבדיקתן פעם אחת ביום להב"ה דמדינא צריך בדיקה א"כ אין הילוק בין באותו היום עצמו ליום אחר ובכל פעם שלובשו צריך בדיקה אבל לטעם המג"א דההששא משום שעשויין ליפסק תקנת הכמים הוא שצריך לבדוק בכל יום דאם לא יבדוק בכל יום לא יבדוק לעולם ובודאי אי אפשר להעמידן לעולם בהזקת כשרות כיון שדרכו ליפסק ע"י דריסת הרגלים או מהמת סיבות אחרות אבל באותו היום שכבר בדקו וקיים תקנת הכמים אם הזר ולבשו

מקילין כל שכן דאין להוסיף עלה לבדוק הלולב קודם הברכה.

יד' עוד הובא שם שתירץ בעל המשנת אהרון שליט"א דהנה הפוסקים נחלקו אם חיוב בדיקת הציצית הוא משום הברכה לבטלה או מפני איסור לבישת בגד בלא ציצית ראה ב"י ונו"ב השו"ע בסימן ח ונמצא עכ"פ דבלבישת בגד פסול איכא תרתי לריעותא חשש ברכה לבטלה ולבישת בגד בלא ציצית וא"ב יש לחלק בין לולב וציצית דבלולב אף אם יתברר לבסוף שהיה פסול לא ברירא מילתא דעבר על דאורייתא דעיין משנ"ב סי' רטו סק"ב ושד"ח מערכת ב אות קטו וחזו"א או"ח סימן קלז סק"ה דדעת כמה ראשונים דברכה לבטלה איסורו מדרבנן ואין איסור לאחוז לולב פסול ביד ולכן סמכו אחזקה משא"כ בציצית דבעצם לבישת בגד פסול עובר על איסור דאורייתא וראה משנ"ב סימן יב סק"ג דכשנפסלו הציצית צריך לפשוטו ולא מהני לעמוד על עמדו שלא ילך ד' אמות ולכן הצריכו בדיקה ולא סמכו אחזקה ע"כ הז' התירוצים מבעל המשנת אהרון שליט"א, עי"ש עוד שהביא מה שתירץ המנחת יצחק עי"ש, ולפי מה שהגרי"ז החמיר כנראה דס"ל כשיטת הט"ז שם לענין ציצית.

טו' ולענ"ד היה נראה לומר בזה: דשאני לולב אידי דחביבות המצוה אינשי בודקים את זה לבד, וכבר ממילא רואים אם זה נפסל או לא נפסל,

א"צ לבדקו. ולפי זה יש לחלק דשאני ציצית שלובש הבגד במשך זמן רב וקרוב לודאי שיארע לפעמים פסול ע"י דריסת רגלים וכדומה ולכן הצריכו בדיקה ולא סמכו אחזקה וכדי שלא יעבור זמן רב בלא בדיקה תיקנו לבדוק בכל יום משא"ב לולב שאדם מצניעו ושומרו דלא שכיח כך כך שיארע פסול שפיר סמכינן אחזקה.

יא' עוד כתב שם לישב בתירוץ הד' יש לחלק בין ציצית ששכיח שיפסל דקריעת חוט פוסלת כבר משא"ב בלולב לא שכיח כל כך שיארע פסול גמור שאינו כשר אפילו לשיטה אחת ולכן לא הצריכו בדיקה

יב' עוד הובא שם: בציצית כל המרבה לבדוק הרי זה משובח משא"ב בלולב ריבוי הבדיקות יכולים לקלקל וכמו שכתב בשעה"צ תרמה סק"ג דלדברי המג"א יש להזהר מאד בשעה שרוצה לבדוק העלה האמצעי אם נחלקה ואוחזה בידו לראותה היטב שלא לחלק העלין העליונים שאצלה על ידי זה.

יג' עוד הובא שם: עוד י"ל עפ"י המובא בפסק"ת סימן ח הערה מספר שערים המצוינים בהלכה סימן ט סק"י דכהיום שכמעט אין מצוי שיקרע הציציות אא"ב היה איזה ריעותא והוי מיעוטא דמיעוטא יש להקל בענינים אלו ולפי"ז י"ל דאם בציצית שנפסק להלכה לבדוק החוטין קודם הברכה יש

כן היה נראה לענ"ד. [והדפסנו תירוץ זה בקונטרס שער יוסף עניני סוכות (עמ' 40) במכתב הערות לבעל הגם אני אודך שליט"א].

טז') ושוב לאחר כותבי כל תירוצים אלו, ששלחתי מאמר זה להגאון רבי גמליאל רבינוביץ שליט"א העיר עיני לעי' במש"כ בגם אני אודך ענינים על הש"ס סימן נ"ט, ושם כתב באות ג' עוד תירוץ, דיש לחלק ביניהם דד' מינים כיון שזה פעם בשנה ד' ימים אדם מקפיד עד מאד שלא יפסל ופוק חזי עמא דבר שאף אחד לא מניח את לולבו

הפקר בלי השגחה ולכן ליכא חשש לפסול משא"כ ציצית שנוהג כל השנה אין אדם מקפיד כ"כ שלא יקרע חוט מהציצית מתוך שרגיל ללבוש כל השנה לכן שפיר חיישינן לפסול והבן ע"כ תירוצו הנפלא, ויש להוסיף בזה דזה נובע מהחביבות למצות ד' מינים ודו"ק היטב בזה. ולענין למעשה אם צריך לבדוק הלולב בכל יום, יש לשאול את מרן שר התורה הגר"ח קניבסקי שליט"א מה דעתו בזה.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן ל"א

למה הרמ"א לא כתב דין קניית ד' מינים לאחר יו"כ

בס"ד, סוכות ה'תשע"ט

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס. שלו' רב.

ובשמחה, ובמדרש איתא שבמוצאי יום הכיפורים בת קול יוצאת ואומרת לך אכול לחמך בשמחה ע"ש, וכן מבואר גם ברמ"א או"ח סימן תכ"ו ס"ב, אין מקדשין הלבנה קודם תשעה באב ולא קודם יוה"כ ובמוצאי יום הכיפורים מקדשין מפני ששרוים בשמחה ע"ש, והנה עיקרא טעמא שמקדשין אז הוא משום שאז שרויים בשמחה, ולא משום דאיכא מצוה דכתב הרמ"א בסימן תרכ"ד ס"ד, והמדקקים מתחילים מיד במוצאי יום הכיפורים בעשיית הסוכה כדי לצאת ממצוה למצוה ע"ש.

והנה ראיתי למי שהקשה אמאי הרמ"א כתב להתחיל בעשיית המצוה של סוכה, ולא כתב שיש את המצוה של קידוש לבנה, והנה י"ל דהטעם שלא חשיב מצוה, כי סו"ס הכוונה דהוי מצוה לאחר עשיית הסוכה כי הרי יש שהולכים לאכול אחרי הצום, ואח"כ עושים קידוש לבנה, וא"כ אין זה מצוה דעושים ישר אחרי הצום, דההרי אפשר לתקן את הסוכה מיד אחרי שהוא אוכל, וכמו שנוהג מרן שר התורה הגר"ח קניבסקי שליט"א כמבואר בספר אלא ד"א של הלכה יוה"כ שאחרי שאוכל מעט מתקן סוכתו, ורק לאחר מכן נוהגים לעשות קידוש לבנה.

במה ששאל מדוע הרמ"א לא כתב שיש חיוב לקנות ד' מינים ורק כתב שיש חיוב לבנות סוכה, הנה הרמ"א בסימן תרכ"ד סעיף ה' בזה"ל: והמדקקים מתחילים מיד במוצאי יום כיפור בעשיית הסוכה כדי לצאת ממצוה אל מצוה (מהרי"ל ומנהגים והגהות מיימוני פרק ב' דברכות מהרי"ו), והרמ"א בסימן תרכ"ה ס"א כתב לאחר מש"כ שם השו"ע, בסוכות תשבו שבעת ימים וגו' כי בסוכות הושבתי את בני ישראל, הם ענני הכבוד שהקיפם בהם לבל יכם שרב ושמש, כתב ע"ז ומצוה לתקן הסוכה מיד לאחר יום כפור, דמצוה הבאה לידו אל יחמיצנה, ומקור דבריו הם מהמהרי"ל ובעצם הכפילות בדבריו נתבאר במק"א.

והנה יש שדנו לענין זמן קידוש הלבנה, שהנה בדברי הרמ"א סימן תרב סעיף א', כתב הרמ"א ואין מקדשין את הלבנה עד מוצאי יום כיפור, וביאור דבריו כתב במשנ"ב סק"י שקידוש לבנה יותר טוב כשהוא מבושם

אבל בלא"ה י"ל עוד, דהנה הרי יש עוד כמה מצוות שעושים, דהנה ראיתי שיש שכתבו להקשות מ"ט הרמ"א כתב מצות עשיית הסוכה, והרי יש את מצות הבדלה, כן הביא להקשות בספר ענפי משה (ר"ח סימן לט) ושם כתב דיש לומר, שהרי שם מצות הבדלה מישך שייכא לעצם מצות יוה"כ וכדמצינו בשבת זכרה על היין בכניסתו וביציאתו ע"ש.

עוד ראיתי שכתב להקשות הגר"מ גבאי שליט"א שהרי איכא מצות של קיום סעודה, שהרי עושים סעודה במוצאי יוה"כ וכמו שכתוב בתוס' ביומא דף פז ע"ב מהמדרש דבת קול יוצאת ואומרת לך אכול בשמחה לחמך ע"ש, ובתוס' בשבת דף קיד ע"ב דסעודת מוצאי יוה"כ הוי כעין יו"ט ע"ש, וא"כ כיון דקיים מצוה א"כ זה נקרא שעובר בין מצוה למצוה, אולם לענ"ד דמה שאוכל הוא רק משום שצם כל היום, אבל עיקרו אינו משום מצוה, וגם דכל סעודת יוה"כ הוי דוקא התם בכהן גדול שיצא בשלום מבית קודשי הקודשים, ועוד י"ל דהכא לא הוי אלא בתור הנהגה ועיצה טובא ולא לחיובא בעלמא.

אלא דמ"מ דבעיקר האי חיובא לאכול סעודה במוצאי יו"כ, ראה במש"כ בקונטרס שיח יוסף חלק ח' עמ' ד שהנה במש"כ הרמ"א בסוף סימן תרכ"ד ואוכלים ושמחים במוצאי יום הכפורים דהוי קצת יו"ט, ומקורו

מהטור ומהרי"ו ואור זרוע, וכתב במשנ"ב (ס"ק ט"ו) כדאיתא במדרש דבת קול יוצאה במוצאי יום הכפורים ואומרת לך אכל בשמחה וגו', [מדרש קהלת רבה פ"ט פסוק ז'].

ועוד איתא זוהר הקדוש (וארא כ"ט ט) פתח ר' חייא ואמר לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלקים את מעשיך' בשעתא דבר נש אזיל באורחי דקב"ה קב"ה מקרב ליה לגביה ויהיב ליה שלוה ונייחא כדין נהמא וחמרא דאכיל ושתי בחדוה דלבא בגין דקב"ה אתרעי בעובדוי ע"כ, והנה משמע שיש דין לשמוח ולאכול ויש לדון אם יש דין לאכול לחם, דהנה יש גירסאות שכתבו לך אכול לחמך בשמחה, וא"כ לכאורה משמע שיש דין לאכול לחם, ועוד דהרי כמו שבעבר יו"כ כתב הרבינו יונה שאחד מהטעמים לאכול בערב יו"כ, משום שזה סעודה על כפרת העוונות, א"כ כ"ש במוצאי יו"כ לכאורה יש לעשות סעודה ולשמוח על שרצה ה' במעשינו, ולשמוח דהוי כיו"ט, וכמו שכתב הרמ"א, ושוב ראיתי שכע"ז הוא בגליון קול אמונים מכ"ק האדמו"ר משומרי אמונים בעל החוקי חיים זצוק"ל.

וראה עוד בדברי הגה"ק רבי צדוק הכהן מלובלין זצ"ל בספרו פרי צדיק (מוצאי יו"כ אות יא) אמרו חז"ל במדרש קהלת (ט' י') בכל מוצאי יום הכיפורים בת קול יוצאת ואומרת לך

אכול בשמחה את לחמך ושתה בלב טוב את יינך כי כבר רצה אלקים את מעשיך וכמו כן במוצאי שבת קודש יוצא בת קול כזה כי הסעודה היה מרמז כמו סעודת מלוה מלכה של מוצאי שבת כי בפשיטות מה מקום לסעודת מלוה מלכה שאנחנו שמחים אחר שיצא השבת הלא מצינו בגמרא ביצה ט"ז ע"א וינפש וי אבדה נפש את הנשמה היתירה. ושמעתי מאדמו"ר זצלה"ה שאמר בשם הרב הגאון מהר"י פוזגר זצלה"ה שבכל מוצאי שבת קודש יורד מאיגרא רמה לבירא עמיקתא אכן הסעודה הוא כעין שלמדו חכמז"ל משלמה המלך ע"ה שעושין סעודה לגמרה של תורה דשלמה המלך מצד שזכה להחכמה ולהקדושה עשה הסעודה וכמו כן שבשבת נעשה הכל טוב מאוד וישראל מתקדשים בשורש הקדושה שמצד השי"ת לכן אנחנו שמחים תיכף אחר השבת בסעודת המלוה מלכה שהכניס אותנו לקדושתו ית"ש בשלימות וכמו כן במוצאי יום הכיפורים שנתכפר לנו העונות ונעשינו בריה חדשה מנוקים מכל עון ופשע אנחנו עושים גם כן הסעודה כי אנחנו שמחים בקדושה זו וסעודת מוצאי שבת נקראת סעודת דוד המלך עליו השלום מחמת שהוא הקים עולה של תשובה שאפילו אחר הקלקול יכול אדם להתקרב עצמו לקדושתו ית"ש עיי"ש בארוכה.

ובסידור הגר"א (סדר מוצאי יו"כ אות ג') הובא: אוכלים ושותים ושמחים במוצאי יום הכיפורים בדאיתא במדרש במוצאי יוה"כ פ' בת קול יוצאת ואומרת לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך, ויש שמדליקין בה נרות לכבוד ומזמרים בסעודה זו נוסח המבדיל בנדפס במחזורים דיש נמנעים מלעשות מלאכה של רשות בלילה זה ועוסקין רק במלאכה של מצוה עכ"ד.

ודנו הפוסקים מה הדין בכה"ג שחל יו"כ בשבת האם יש דין לעשות מלוה מלכה במוצאי יו"כ שדעת הגר"י זילברשטין שליט"א והו"ד בשבת שבתון (סעי' קנ"ג) שאין צריך לעשות סעודת מלוה מלכה, והטעם שבשבת לא אכלו א"כ לא מסתבר שהלווי חמור משבת עצמה, וכ"ז מדין מלוה מלכה אין חיוב אבל יש מצוה לאכול במוצאי יו"כ כמו שכתוב לך אכול בשמחה לחמך כי כבר רצה אלקים את מעשיך, וא"כ לכאורה משמע דיש דין לעשות סעודה, והנה כדעת הגר"י זילברשטין כן כתב בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ה סימן קפ"ד אות ה') שאין חיוב לאכול סעודת מלוה מלכה, וז"ל: ומה שפירש שיש מצות מלוה מלכה במוצאי שבת שחל בו יוה"כ אינו מוכח די"ל מאחר שאין ביומו מצות עונג באכילה ושתיה מנלן להוסיף במוצאי יוה"כ ללוות באכילה ושתיה, ועוד יש לצדד שחיוב מלוה מלכה הוא מדין עונג שמוכיח

שמתענג מהשבת וקשה לו הפרידה, אבל ביוה"כ שאין דין עונג רק דין כבוד וכדאיתא בגמ' (שבת קיט) וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד זהו יוה"כ אין בזה ענין להוכיח שמתענג בה וקשה לו הפרידה וצ"ב עכ"ד, ויל"ע בדבריו דאף דאין חיוב מצד השבת, מ"מ יהא חיוב מצד עצם גדולת יום הכיפורים.

אבל דעת הגר"ש אלישיב זצוק"ל והו"ד בספר תורת המועדים (על השונה הלכות סימן תרכ"ד סק"ג) שיש חיוב לאכול סעודת מלוה מלכה עי"ש.

למסקנא דמילתא: נראה שיש ענין לאכול סעודה במוצאי יו"כ, ואף יש ענין לטול ידים ולאכול לחם ולשמוח במחילת העוונות שה' מחל לנו. [והנה הובא נשאל הגר"ז מבריסק זל"ה וכי בלעדי הבת קול היינו סבורים שלאחר שעמדנו כל היום בתשובה ובתפילה ובצום עלינו להמשיך בצום, והשיב הגר"ז שאם יעשה האדם תשובה אמיתית ויחשב עם עצמו את כל מה שעולל בכל השנה אזי מרוב צער לא תהיה לו אפשרות ללכת ולאכול ומשום כך נדרשת הבתקול שלמרות הכל מותר לו לאכול את לחמו והוסיף על כך שזה מה שאמרו חז"ל כל דפריש ממינות מיית, ואין הכוונה שצריך להמית את עצמו אלא שרוב הצער על עבירה זו יכול לגרום לו למיתה ואף כאן יש להצטער כל כך על עוונותיו עד שלא יהיה לו תיאבון לאכול ויצטרך לשם כך לבת קול. ע"כ.

וראה עוד בספר נטעי אליהו (ח"ד עמ' טז) הובא: בשיבת כפר חסידים הנהיג לרקוד במוצאי יום הכיפורים כביטוי לשמחה על מחילת העוונות שזכינו לו. ובספר המועדים כהלכתם (סימן ז' סעיף ס"ד) כתב שמדברי המדרש י"ל שצריך לנוהג לומר גוט יו"ט או חג שמח, והמקור לכך מדברי המדרש].

ועוד ראיתי שיש להעיר בהא, דהנה בשו"ע סימן קנה ס"א, כתב אחר שיצא מבית הכנסת ילך לבית המדרש וכו', וכתב במשנ"ב סק"א שאיתא בגמ' היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש ועוסק בתורה זוכה ומקבל פני שכינה שנאמר ילכו מחיל אל חיל, וכו' ע"ש, וא"כ צ"ע מדוע לא אמרנו דיש ללמוד אחרי הצום מחמת המצוה של לימוד תורה, שהוא מצוה גדול עד למאוד וכמ"ש ותלמוד תורה כנגד כולם, אלא מאי משום מחמת שיש סוכות ויש חיוב לבנות את הסוכה.

ומ"מ בעליות אליהו מובא שאדונינו הגר"א אחר יוה"כ עסק בלימוד מסכת סוכה ע"ש, וכן מסופר על כמה מגדולי ישראל, ויש שלמדו אז משום שאז רובא דעלמא לא לומדים תורה וממילא זמן זה יותר מוקדש, וכמו שידוע מהרמב"ן שכל המקודש מחבירו חרב וכו', ואכמ"ל, וכן ראה עוד בערוך השולחן (סימן תרכ"ד סעיף ג') שאכן כתב שמי שאין לו מה לעשות במוצאי יוה"כ בעשיית הסוכה ילמד מסכת סוכה

ע"ש, וע"ע בס' קובץ הלכות להגר"ש קמינצקי סוכות סימן ח', שאם רוצה לבנות את הסוכה קודם יום הכיפורים ויקיים במוצאי יום הכיפורים ילכו מחיל אל חיל ע"י לימוד הלכות סוכה ע"ש, וע"ע במועדי הגר"ח (ח"ב תשובה קמ) שהשיב ע"ז ביטול תורה ע"ש, ויש להבין כוונתו, וי"ל עוד שגם מי שאינו יכול לבנות את הסוכה מכל סיבה שהאם מפריע לשכנים, דיכול ללמוד בנתיים הלכות סוכה וגם מקיים בזה מחיל אל חיל וגם שלמד הלכות סוכה עלה לו כאילו קיים מצות סוכה לעת עתה, לפי הדעות דיש מצוה בעצם עשיית הסוכה.

ועוד במעלת הלימוד בזמן הזה, ראה עוד בספר רוח אליהו (עמ' קא) שהגר"ח מוולאזין היה מקפיד בכל שנה להקפיד ביותר בהתמדת הלימוד עד השעה שתים עשרה כי היה חושש פן בעת ההיא שכולם עייפים לא ימצא מי שילמד איזה רגע אחד עכ"ד, והיינו משום שהעולם לא יכול להתקיים בלא רגע אחד של תורה כנלמד ממסכת ע"ז דף ג' ע"א אם לא בריית יומם ולילה חוקת שמים וארץ לא שמתו וכו' ע"ש, וראה עוד מש"כ החבי"ף במועד לכל חי (סימן יט אות קה) וז"ל: ואמינא ולא מסתפינא כי במצב זה שבאו כל ישראל ביום הכפורים יום אדיר בימי השנה קדושים וטהורים ובצום ובכי ובתשובה גמורה ובהתלהבות גדולה בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר קהלות קהלות

שקרבים בחמש תפילות דאילו היו כולם כאחד אחר שגמרו סדר תפילתם לערוך שיחה לפני אלקינו מרחם באמור אליו עת כזאת להיות כל ישראל בקדושה ובטהרה ובתשובה שלימה אי אפשר להמצא ואם כן עת שערי רצון לגאול אותנו גאולה שלימה, כי עת כזאת שאתה מצוי עמנו ואנחנו עמך על דרך אני לדודי ודודי לי לא נמצא ולא ימצא כשעה הזאת ואם כן אין אנחנו זזים והולכים לביתנו לאכול ולשתות עד שתגאל אותנו ואין ספק כי היתה תפילתנו מקובלת בעת ובעונה ההיא, אבל אחרי שמבקשים למהר ולצאת הרצים יצאו דחופים ולומר תפילת נעילה במהירות, וכמו כן תפילת ערבית במרוצה ובחפזון כדי למהר ולצאת מבית הכנסת כתינוק הבורח מן הספר אי אפשר לעשות כדבר הזה והגם כי יאמרו דבניסן עתידין להגאל ולא עתה הרי הגאולה היא כהשכמה לאט לאט כאומרם זכרונם לברכה והלואי ויתחיל להתנוצץ ניצוצי הגאולה ממוצאי יום הכפורים ומשום שאסור להתענות אין קפידא באריכות זה דודאי לצפות לישועה הוא יותר גלות מתענית חלום ולא קפדינן אשעות עכ"ל של מרן החבי"ף.

וכן ראה עוד מש"כ מרן החיד"א בעבודת הקודש (מורה באצבע סימן ט) בזה"ל: תיכף באור מוצאי יום הכפורים טוב להשתדל לעשות איזה דבר בסוכה לקיים וישב ביום ההוא עשו

לדרכו שעירה ויעקב נסע סכותה והחכם עיניו בראשו להזמין מערב יוהכ"פ איזה דבר כדי להתחיל באור מוצאי יום הכפורים בתיקון הסוכה הבוקר אור יקום להתפלל וישכים לבית הכנסת ויתפלל כהוגן וזה כל פרי להראות בכל ענייני העבודה בתורה ותפלה וענוה וצדקה וכיוצא במוצאי יום הכפורים שהוא מסכים הולך עם אשר עשה בעשרת ימי תשובה ואתמול ביום הכפורים ודעתו לקיים כל ימי חלדו והשי"ת עזרו ומגינו ואחר התפלה יחפש אחר ארבעת המינים, ולא ליחוש במעי"ה כדי שיהיה לו לולב ואתרוג יפים ומהודרים וגם אל הסוכה ישית עיניו לתקנה כהוגן, וישים אל לבו כי הלא לקנות תכשיטין ובגדים לביתו יוציא המעות בשמחה וישא ק"ו להוציא מעות בשמחה רבה להיות לו אתרוג מהודר וסוכה נאה ומה יענה אם יהיה ציקני לדבר מצוה שלא לתת לה' ממה שנתן לו הלא יבוש ויכלם ויהיה חרפת נבל עכ"ד, וראה עוד מש"כ במחזיק ברכה סימן תרכ"ה סק"ב, שבמוצאי יו"כ מניחין הסכך והיינו לאחר שהסוכה לפני יוה"כ ובזה ישב הכפילות ברמ"א בסימן תרכ"ד ותרכ"ה, וא"כ לפי דבריו יש הרבה זמן ללמוד דהרי שימת הסכך אינו לוקח הרבה זמן, וכה"ג מסופר על מרן הגר"ח ק וכו' שכתב בספר אלא ד"א של הלכה.

ומובא שת"ח אחד סיפר והו"ד בספר לקח טוב (פרשת ואתחנן עמ')

נב) שבצעירותו היה נמנה על באי ביתו של החזון איש פעם אחת במוצאי יום כיפור לאחר שסעד את ליבו בגמר התענית שם את פניו לעבר ביתו של מרן החזו"א בחושבו ששעה זו היא הזדמנות נאותה יותר להכנס אל החזו"א אולי ילקט משלחנו פירושים שאינם מזדמנים בשאר ימות השנה, וכשנכנס לבית החזו"א, אמר לו החזו"א שב ברצוני לספר לך משהו הנה הגר"ח מוולוז'ין ייסד את הישיבה הגדולה ואחריו היה בנו ר' איצ"ל ראש הישיבה וכאשר הגיעה ביתו לפירקה לקח לה חתן אשר לא הצטיין במיוחד בכשרונותיו ובלמדנותו ומאחר שחתן זה נועד להיות בעתיד ראש הישיבה היו טענות בפי קרובי המשפחה על שהחתן שנבחר אינו מתאים לייעודו הגדול ר' איצ"ל"ה שמע את הטענות אך לא הגיב עליהן אלא ציפה לשעת כושר ואכן שעה זו הגיעה במוצאי יום הכיפורים לאחר תפלת ערבית כל הקהל עבר על פני ראש הישיבה כדי לברך ולהתברך בשנה טובה משהגיעו אותם קרובי משפחה ביקשם להמתין לו הואיל וברצונו לומר להם דבר מה כאשר חלפו הכל על פניו, נתפנה ר' איצ"ל"ה לקרוביו ויצא איתם מבית המדרש משם צעדו לאורך הפרוזדור עד שהגיע לחדר צדדי ר' איצ"ל"ה דחף מעט את דלת החדר ובהפתחה לרווחה ראתה כל הפמליה את החתן הצעיר רכוך על גמרתו ושקוע בסוגיא ניגש ר' איצ"ל"ה לחתנו, ואמר

לו מן הראוי שתלך מקודם לטעום משהו אחרי הצום השיב החתן כבר טעמתי פנה ר' איצל"ה אל קרוביו, ואמר להם עתה יודעים אתם מדוע בחרתי בו לחתן הקהל כולו עזב זה עתה את בית המדרש ואילו הוא הספיק בינתיים לאכול וכבר יושב הוא ולומד לימים נעשה אותו חתן לראש הישיבה הלא הוא הנצי"ב מוולוז'ין וסיים החזון איש את דבריו לאמר רואה אתה מה צריכים לעשות במוצאי יום הכיפורים. ע"כ.

ובעיקר הקושיה מדוע הרמ"א לא כתב, ללכת לקנות ד' מינים, דהרי גם זו מצוה של מחיל אל חיל, והנה כבר כתב להעיר כן בהעמק השאלה (שאילתא קסט) שהרמ"א כתב לבנות סוכה ולא כתב לילך לקנות ד' מינים אחרי יו"כ, ובספר פתחא זוטא (סימן תרכ"ה ס"ב) כתב לתרץ בזה שיש לתרץ ע"פ מה שראה בהגהת בן אריה על הטור שנדפס בשנת תר"ס בוויילנא שהביא דבר נחמד מהגר"א זצ"ל על שה"ש על פסוק מישרים אהבוך ואלו הם דבריו, ובזה יתורץ מה שהקשו למה אנחנו עושין סוכות בתשרי כיון שהוא נגד ענני כבוד היה ראוי לעשות בניסן כי בניסן היה תחלת היקף עננים, אבל נראה לפי כשעשו את העגל נסתלקו העננים ואז לא חזרו עד שהתחילו לעשות המשכן, ומרע"ה ירד ביוה"כ ובמחרת יוה"כ ויקהל משה וציוה על מלאכת המשכן וזה היה ביו"א תשרי

וכתיב העם הביאו עוד נדבה בבוקר ובבוקר ב' ימים הרי י"ג תשרי ובי"ד בתשרי נטלו כל חכם לב ממה את הזהב במנין ובמשקל ומט"ו התחילו לעשות ואז חזרו ענני כבוד ולכן אנו עושין סוכות בט"ו בתשרי עכ"ל הגר"א, ומעתה שפיר יוצא ניחא כיון דתיכף אחר יוה"כ התחיל להתנוצץ החזרת ענני כבוד ע"י עשיית המשכן, ובארבעת ימים שבין יוה"כ לסוכות היו עושין ההכנות לבנין המשכן ולכן שפיר מצות לתקן הסוכות תיכף אחר יוה"כ, ולכן כתב שנכון שכתב הרמ"א שאז נתעורר החזרת הענני הכבוד ולכן יש לבנות את הסוכה בימים אלו.

ועוד נראה לומר דאף אם הוי עשיית הסוכה מצוה בפנ"ע ולא רק הכשר מצוה מ"מ דין מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה ומחיל אל חיל שייך דוקא במצוה עצמה כגון סוכה לפי שיטת הירושלמי, אבל בד' מינים שאינו אלא הכשר מצוה ולא הוי מצוה עצמה לכן הרמ"א לא כתב ליה, אלא שבעיקר דין עשיית הסוכה יש עוד להאריך בזה בפנ"ע, ויש לי בזה כ22 נפק"מ ובעז"ה יתבאר במקומו. [אי"ה הודפס הכל בקונ' שערי יוסף סוכות תשפ"א כ5 נפק"מ יעו"ש] אלא דבמש"כ יש לדון האם בהכשר מצוה אמרינן מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה, שהנה בספר משא המלך סימן תרכ"ה כתב שגם בהכשר מצוה אמרינן כן.

והנה בספר לבנימין אמר (עמ' נה) הובא שנשאל מרן שר התורה הגר"ח קניבסקי שליט"א מ"ט לא כתב הרמ"א לצאת לקנות ד' מינים בכדי לצאת ממצוה למצוה, והשיב כי סוכה צריכה הרבה זמן ע"ש, ומוכח שסוכה הרבה זמן משא"כ ד' מינים, וצ"ע על היום שאין מנהג העולם כן אלא דסוכה אין לוקח הרבה זמן לבנותה, משא"כ ד' מינים יש שלוקח להם כמה ימים שלמים לחפש, ועוד י"ל שמה שהרמ"א לא כתב ד' מינים שהרי יש נוהגים לקנות כבר מט"ו באב אתרוג, וכמו כן מצינו הרי במטה אפרים (סימן תר"ג ס"ה) שכתב שראוי לקנות ד' מינים קודם יום כיפור כדי שהעשייה במצוה תוסיף על הזכויות שלנו ולכן נקט סוכה, וכן מובא גם בא"ר סימן תרכ"ה ע"ש.

עוד ראיתי מה שהביא בזה בשו"ת השואל (ח"א סימן נו) שכתב בהא הגאון רבי שמאי הכהן גראס שליט"א בעמח"ס שו"ת שבט הקהתי, שמה שהרמ"א לא כתב לקנות ד' מינים ביוה"כ כי אז בלילה לא היו החנויות שמוכרים ד' מינים פתוחות כמו היום אבל סוכה אפשר לעשות ע"ש. וכן משמע בכף החיים (סימן תרכ"ד סקל"ו) שכתב שטוב שביום י"א אחר תפילת שחרית קודם שיאכל יקנה דבר מצוה לולב או אתרוג אם אפשר, ומשמע מדבריו דלא היה מצוי שימכרו אז בלילה.

והנה בספר נהר מצרים (יו"כ סימן כ') כתב שיש לעסוק בסוכה ובד' מינים במוצאי יוה"כ ע"ש, אלא דסו"ס י"ל דאין הכא נמי גם הוי מצוה, אלא דמה שהרמ"א לא כתב כן משום שמצות סוכה היא בלילה ולא ביום של סוכות וכיון שהיא קודמת לד' מינים לכן כתב הרמ"א סוכה, ועוד שבסוכות שחל בשבת לא נוטלים לולב במדינה, ולכן הוי כתדיר קודם והבן.

עוד י"ל שמה שסוכה קודמת ולא ד' מינים כי סוכה שבונים אותה בשעה מאוחרת הוה ליה גזל שינה, משא"כ ד' מינים שאי"ז ברעש ואפשר לקנותם יותר מאוחר.

ובספר בנטעי גבריא (יוה"כ פרק ס"ח ס"ה) כתב נוהגין להתחיל במצות סוכה או בעסק ד' מינים מיד במוצאי יו"כ, ושם כתב בהערה פשוט דה"ה וציין למש"כ בספר נהר מצרים וכו', ויש להבין מדוע פשוט, וי"ל דכוונתו משום שזה הרגילות להתחיל לדאוג למצוות שעתה לפנינו, שהרי עתה ימי עשי"ת הם מצוות תשובה, ועתה זה הזמן, וכ"ש שיש לחלק בין זמנינו להיום.

אלא דיש להוכיח בכ"ז מדברי הטור בסימן תקפ"א שכתב בשם המדרש תנחומא במוצאי יום הכיפורים עוסקים במצות סוכה ולולב ואין עושין עוונות וכו' ע"ש, ומוכח דכמו מצות סוכה, ה"ה מצות ד' מינים.

עוד תירץ בזה ראה מש"כ שם הר"ש אבינר שעשיית סוכה היא עיסוק ממש, וכע"ז הביא שם מהגאון רבי פנחס אברהם מייערס אב"ד האג ובעמח"ס שו"ת דברי פנחס, שהדבר פשוט כי העיסוק בבניית סוכה לוקח זמן ועיסוק ממש ואילו ד' מינים יכול להיות דבר של רגע, למרות שישראל קדושים נוהגים להקפיד על ד' מינים, אבל מ"מ במציאות זה לא לוקח הרבה זמן לקטוף ע"ש, וביתר ביאור י"ל שכיון שהוא עיסוק ממש, א"כ ככל שהעסק גדול הוא יותר מצוה בזיעה, וכיון שכן י"ל דלכן הרמ"א כתב מצוה זו, דמצוה זו היא המשך הזיכוך מיום כיפור.

עוד הביא שם מבעל הפסקי תשובות שכתב בהאי עניא שקשה אז בזמניהם לראות בלילה שלא היה אור החשמל, משא"כ סוכה.

עוד הביא שם מהאבני דרך שליט"א בתשובה לבעל גם אני אודך שהנה בשערי תשובה (ריש סימן תרכ"ה) כתב שבא"ר משמע שאין לתקן הסוכה מכל וכל קודם יוה"כ ומפרש שם עפ"י מדרש למה אנו עושין סוכות אחר יוה"כ שמא יצא דיינו לגלות, וכן כתב בא"ר וכיון שכן עם חתימת הדין אנו מתחילים את הדין להכין הגלות.

עוד הביאו בזה שהנה בקול אליהו להראשון לציון הגר"מ אליהו זצוק"ל (הל' בניית הסוכה אות טו) כתב רמז אחר מדוע יש להתחיל דוקא

בעשיית הסוכה וז"ל: מתחילים מיד במוצאי כיפור בעשיית הסוכה לקיים מה שנאמר ילכו מחיל אל חיל ממצווה אל מצווה ודבר זה נרמז במדרש על הפסוק וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה ויעקב נסע סכותה' (בראשית לג טז יז) והחכם עיניו בראשו' להכין פטיש וכלי עבודה מערב יום כיפור לשם כך ואם קשה לו להתחיל לבנות סוכה לפחות ילמוד את הלכותיה או יתכן את בנייתה, והביא שם שכן כתב בספר עבוה"ק (אות רפה) רמז זה וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה ויעקב נסע סכותה, וכן הובא במנהגי החתם סופר (ימים הנוראים אות לב) והוסיף שם ואני בעניי' הבינותי הרמז הזה כי בזמן שקולנו קול יעקב בתפלותינו ביוה"כ אין הידים שלנו ידי עשו כי פשטנו מעלינו הידים השעירות הן הן העבירות שבידינו ושלחנום אל ארץ גזירה שנגזרו ותמו ממנו ע"כ עוד ביום ההוא בעבור יוה"כ ושב בשטן לסטרא דילי' לדרכו שעירה ויעקב נסע סכותה יגין עלינו מצות סוכה דא מהימנותא עלאה.

ועתה צירפתי בזה לתועלת המעיינים, מש"כ כת"ר הגה"צ רבי גמליאל רבינוביץ שליט"א להגר"מ ציון בשו"ת השואל שם ותירץ בז' אופנים: א. י"ל בס"ד שהנה בלילה לא מקיימים מצות ד' מינים אלא מצות סוכה ולכן בליל מוצאי יום כיפור מתאים יותר להתעסק במצות סוכה שמצוותה גם בלילה

מאשר להתעסק בארבעת המינים שמצוותם רק ביום. ב. עוד י"ל שמצות סוכה כבר מתחייב מליל הראשון של סוכות ואילו ארבעת המינים מתחייב רק בבוקר של יום הראשון של סוכות ולכן קודם יתעסק במצות סוכה שמצוותו קודם למצות ארבעת המינים והבן. ג. עוד י"ל בדרך צחות כמו שבונים קודם בית ואחר כך קונים חפצים להכניס לבית כמו כן קודם בונים סוכה ואחר כך קונים ד' מינים להכניס לתוך הסוכה והבן היטב בס"ד. ד. עוד י"ל בס"ד שהנה בתפילת נעילה ביום כיפור אומרים יחביאנו צל ידו תחת כנפי השכינה וזה מרומז על מצות הסוכה שאנו נמצאים תחת כנפי השכינה כידוע ולכן מיד אחרי שמסיימים תפילת יום כיפור מתעסקים במצות הסוכה ודו"ק. ה. עוד י"ל בס"ד שהנה אחרי כזה יום אדיר ועצום של יום הכיפורים צריך לעשות מיד כלי לקבל השפע הגדול מיום זה שלא ילך לאיבוד חלילה ולכן מיד בונים סוכה שזה מסמל לכלי גדול להחזיק השפע של הטהרה העצומה שהיה ביום הכיפורים שישמר אצלו כל ההשפעות הנפלאות שקיבל ביום קדוש זה וזה ישפיע עליו במשך כל השנה ללכת בדרך התורה והיראה. ו. עוד י"ל שאם נגזר לו חלילה ביום הכיפורים גלות מיד בונה הסוכה ויוצא בזה גזירת הגלות וכמו שאומרים בתפילה כשנכנסין לסוכה ובזכות צאתי מביתי החוצה ודרך מצותיך ארוצה יחשב לי

זאת כאילו הרחקתי נדוד ולכן עדיף שיתעסק מיד במוצאי יום כיפור במצות הסוכה לפטור עצמו מגלות והבן.

ז. עוד י"ל בס"ד ע"פ מה שכתב בספר מטה אפרים סימן תר"ג סעיף ה' וז"ל, במקום שמצוי שם מוכרי אתרוגים נוהגין אנשי מעשה להיות זריזין מקדימין לקנות להם אתרוגים יפים ומהודרים וכן להכין להם לולבים והדסים לצורך מצות החג וכל החג וכל איש לפי הונו ועושרו יכבד ד' ממה שחננו וזכות מחשבת המצוה היקרה הזאת שהוא מצרפה למעשה תכריע אותו לכף זכות ביום הדין הקדוש לזכות לו החתימה אם לא שיודע בבורו שאחר יום הכיפורים ימצא לקנות מינים יפים ומהודרים ביתר שאת וכל ערום יעשה בדעת עכ"ל, ואם כן הנה ארבעת המינים כבר קנה לפני יום הכיפורים שיכריע מצוה זו אותו לכף זכות ביום הכיפורים ולכן במוצאי יום כיפור יתעסק בסוכה ואם תאמר אם כן למה לא יתעסק גם במצות סוכה לפני יום כיפור כדי שיהיה לו עוד מצוה להכריע לכף זכות י"ל שהסוכה אי אפשר כל פעם לבנות הרבה ימים לפני סוכות משום שאם בונה הסוכה במרפסת הבית זה מפריע לו שמונע שיכנס הרבה אוויר לבית ואם בונה הסוכה בחצר ביתו פעמים רבות זה מפריע לעוברים ושבים ולכן עדיף לבנותו במוצאי יום כיפור ולא כל כך מוקדם ודו"ק. ע"כ דבריו של הגה"צ שליט"א. ודפח"ח. ותירוציו

אלו מתרצים גם את שאר הקושיות מדוע לא כתבו הפוסקים עוד דברים, וכן לפי התירוץ דשאני סוכה דאיכא בהא עסק גדול והבן.

ובקובץ המאור (חלק מה עמ' קמג) כתב לתרץ הגר"מ גבאי שליט"א בעמח"ס בית מתתיהו ג"ח וש"א"ס, והרמ"א או"ח סי' תרכ"ה ס"א כתב טעם אחר: ומצוה לתקן הסוכה מיד לאחר יום כיפור דמצוה הבאה לידך אל תחמיצנה. ובביאור הגר"א שם כתב, דמקורו מהמכילתא פר' בא ושמרתם את המצות, רבי יאשיה אומר אל תקרא כן אלא ושמרתם את המצות, כשם שאין מחמיצין את המצוה כך אל יחמיצו את המצוות, אם באת מצוה לידך עשה אותה מיד. ומובא ברש"י מגילה ו' ע"ב, וביומא ל"ג ע"א יעו"ש, ולפי טעם זה י"ל דקניית ד' מינין אי"ז אלא הכשר מצוה ול"ה גוף המצוה, ול"ש בהכי מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה, ושאני בניית סוכה דס"ל להרמ"א דהוי מ"ע בפ"ע וכו"ל, ומש"ה שפיר שייך בבניית סוכה מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה, שבניית הסוכה הוי מצוה ממש. וכן הוכיח מהרמ"א דבניית סוכה הוי מצוה, בשו"ת בנין שלמה (ח"א סי' מ"ג) מדכתב על בניית סוכה מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה, וכ"כ להוכיח בשו"ת משנת יוסף (חי"ג סי' ר"א) עי"ש. וגם בשו"ת דברות אליהו (ח"ב סי' ל"ה) הוכיח מהרמ"א שיש מ"ע בעשיית סוכה, ממש"כ אל

יחמיצנה, דע"כ שיש מצוה בעשיית סוכה, דאל"ה מ"ט קרי ליה מצוה עי"ש, ולכן כתב דכיון דלא הוי אלא הכשר מצוה, אלא דסו"ס זה תליא במח' הירושלמי והבבלי ובעז"ה נאריך בפנ"ע.

אלא דראה ברוקח (פיסקא שעא) שכתב וז"ל: בשעת עשיית לולב וסוכה מברך שהחיינו דכתבי חג הסוכות תעשה לך ויליף לולב מסוכה עכ"ד, וכיון שכן גם לולב הוי מצוה בעצמה, ולא הכשר מצוה, וא"כ בע"כ דלפי שיטתו לא קאי דברי הגר"מ גבאי.

וע"ע בספר רץ כצבי מועדים מה שהאריך בזה, וראה עוד בספר חמדת צבי (סימן כא) שדן בהא, וכתב להביא להא ראייה מהא דאיתא בסוכה (מו, א) העושה לולב לעצמו אומר ברוך שהחיינו וכו' העושה סוכה לעצמו אומר ברוך שהחיינו, הרי שנקט תחילה עשיית לולב ואחר כך סוכה, וכתב שם להטעים דבריו על פי המדרש (ויקרא רבה פרשה ל) שנטילת ד' מינים היא אות לנצחון ישראל בדין, כי היוצא מהדין וענפים בידו מוכח שזכה בדין, ואם כן יותר ראוי להתעסק בשעת היציאה מהדין בארבע מינים שמוכיחים על הניצחון ע"ש.

ובגם אני אודך תשובות הגר"כ דדון שליט"א ח"א סימן רנה, תירץ בזה עוד שני תירוצים, א' בעבר לא היה בנמצא ארבעת המינים בשפע כן ירבה,

כמו היום בדורינו, ובפרט שהם היו מגיעים בצמצום ובדוחק, ובייחוד לארצות אירופה הקרות, ופעמים שהגיעו רק בערב חג הסוכות, ומי עשה באותם העיתים שוק ארבעת המינים, ויש מקומות שרק לרב הקהילה או לגבירים עשירים היו ארבעת המינים, ולא לכל אחד, ועל כן לא מוזכר עניין קניית ארבעת המינים במוצאי כפור.

ב', אנשים רבים משתדלים לקנות את ארבעת המינים בסמוך לחג הסוכות על מנת שישארו בטירותם ולא יתייבשו ויתקלקלו, ובפרט בעבר שלא היו אמצעים לשמירת הטירות כמו מקרר ותרסיסים למיניהם, ועל כן היו קוטפים אותם בסמוך לחג, ומשום כך גם לא מובא עניין קניית ארבעת המינים במוצאי כפור.

עוד תירץ שם שהיות סוכה וברכת הלבנה אינם דורשים עיון רב ומחשבה, משא"כ קניית ארבעת המינים כאשר רוצה לבדוק כשרותם דרושה מחשבה רבה, כדי לעיין בכשרות המינים, ואחר הצום לא כל המוחות שווים לדרישה וחקירה ועיון רב.

עוד כתב שם, שהוצאות ארבעת המינים מצריכה הוצאת ממון, ויתכן ולא הצריכו רבותינו להוציא ממון אחר הצום, הואיל וכבר רוב הוצאותיו יצאו בכספי כפרות ובקניית תרנגולים ובצורכי אכילת ערב כיפור וסעודה המפסקת, והתורה חסה על ממונם של ישראל, ומשום כך עד שיצבור קצת כסף עד לערב סוכות, משום כך לא הצריכו בקניית ארבעת המינים מיד במוצאי כפור. עכ"ד.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן ל"ב

האם צריכים להחזיק את הד' מינים בב' הידים בהושענות

בס"ד, ד' חול המועד סוכות תשפ"א

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א בעמח"ס גם אני אודך ושא"ס שלו רב.

קבלתי הספר הנפלא עד למאוד פסקי בושם" ובו פסקי הוראה והנהגות ממרן פוסק הדור רבי מאיר בראנדסדארפער זצוק"ל בעל הקנה בושם, (מחודש שבט) שיצא לאור בסיוע מכון גם אני אודך

ועתה התפנתי להעיר זעיר מפה וזעיר משם.

במה שהובא בעמ' קנב, אות לד שעורר שבעת הקפת הבימה עם ארבעת המינים צריך לזהר להחזיק את הלולב בימין ואת האתרוג בשמאל, כמבואר במג"א (סימן תרנ"א סק"ו) ובאחרונים ותמוה על מה שרבים אינם נזהרים בזה ומחזיקים אז את כל הד' מינים ביד אחד, והוא מש"כ בשו"ת קנה בושם (ח"א סימן לה) ע"ש. והנה מה די"ל שמה שנוהגים משום שצריכים להחזיק את סידור התפילה להושענות, אבל סו"ס הדפיסו סידורי תפילה קטנים שיהיה אפשר להחזיק את שניהם.

הנה עיקר דין זה שצריכים להחזיק את שניהם, לענין ההלל מצינו בשו"ע

(סימן תרנא סעיף יא) צריך לחבר האתרוג ללולב בשעת נענועו ולנענע בשניהם יחד עכ"ד, ובא"ר (סק"ל) בשם המהרי"ל (סימן ז') כתבו וכן באמירת הושענות ע"כ, וכן כתב חיי אדם (כלל קמח סעיף ז'). וכן הוא בערוך השולחן סימן תרנ"א ס"ט, וכן במג"א סימן תרנ"א סק"ו, ובשו"ע הרב (סימן תרנ"א סי"ג) ובבכורי יעקב (סימן תרנ"א סק"א) וכן כתב בשו"ת רבבות אפרים (ח"א סימן ת"ל אות א' ח"ה סימן תיב אות ג') וכן כתב בספר חיים וברכה (אות קפו) וכן באלף המגן (סימן תרס ס"ה) וכן הוא דעת הגר"ח"ק והו"ד בספ' ארבעת המינים כהלכתם (עמ' קנט שאלה ס"ה)

ובכן איש חי (ש"ר האזינו סעיף יד) כתב שה"ה בהקפות ע"ש. וכן הביאו בכאיל תערוג (מועדים) על מרן הגראי"ל שטינמן זצוק"ל באמירת הושענות מקיף רבינו כשבימינו הלולב ובשמאלו האתרוג וראיתי כמה פעמים שאינו מחזיק כלל בידיו את נוסח הושענות אכן בהו"ר ראיתי שאחד מנכדיו נתן בידו חוברת קטנה עם הושענות ואחזה רבינו בידיו יחד עם ארבעת המינים, וכחאי דינא דיש להחמיר וכן כתב לדינא בשו"ת מקדש

ישראל (עמ' ריט) וכן בשו"ת להורות נתן (חי"א סימן סח) וכן נהג הגרשז"א זצוק"ל בשנים הקודמות לפני שהיה צריך לאחוז בזרועו של נכדו, כן הו"ד בספר עלהו לא יבול (ח"א עמ' רכח).

אולם בשו"ת גינת ורדים (גן המלך סימן קלח) וכן דעת הגר"י מישור בשו"ת אבן ישראל (ח"ט בהערותיו על המשנ"ב סימן תרנ"א ס"א) שבהקפות להשוענות כיון שבאמת היה צריך להקיף בערבות ואנו נוהגים להקיף בלולב בודאי אפילו כולם ביד אחד יש להקל, וכן כתב להקל מרן הגר"מ שטרנבוך שליט"א במועדים וזמנים (ח"ב סימן קכא) וכן כתב בשו"ת משנת יעקב (ח"ב סימן תרנא עמ' רי), וע"ע במועדים לישראל (סימן קסד) שהביא מעשה רב מהגר"ש"א וכן מהגר"ש וואזנר שבשעת ההקפות הם מחזיקים הלולב והאתרוג ביד אחת, וע"ע בקונטרס לקנות חכמה ד' מינים עמ' 14 שכן הורה הגר"ש"א, וכן הובא באורחות רבינו (ח"ב עמ' שא אות יא) שכן נהג הקה"י.

ושוב הראוני בשו"ת שומע ומוסיף (כת"י) שכתב הגר"ש דבילצקי זיע"א וז"ל: בענין הקפת הושענות נהוג עלמא להחזיק הלולב והאתרוג ביד הימנית כי צריכים להחזיק הסידור ביד השמאלית אמנם אין זה כ"כ טוב כי לכתחילה צריך להחזיק גם אז הד' מינים כמצוות הלולב בימין והאתרוג בשמאל וכ"כ להדיא הבן איש חי

(פרשת האזינו אות י"ד) שיש טועים בזה שאוחזים הלולב והאתרוג ביד אחת וכו' וזה אינו נכון אלא גם בהקפות יאחז האתרוג בשמאל ולולב בימין ע"כ, ומצאתי כן להדיא בראבי"ה הלכות לולב עמ' וכן הוא בעוד ראשונים בשם הירושלמי ובירושלמי שלנו ליתא וז"ל סדר הקפה כל ישראל גדולים וקטנים נוטלים את לולביהן בידם הימנית ואתרוגיהן בידיהן השמאלית ומקיפין וכו' ע"כ, הרי שגם בשעת ההקפה הוא כן אך לעומת זה מצאתי בשו"ת גינת ורדים הובא בבכורי יעקב סימן תרנ"א ס"ק י"א שכתב דכן אנו נוהגים בהקפה שאוחזין ספר הושענות בשמאל ולולב ואתרוג בימין ע"כ.

אח"כ ראיתי בספר חיים וברכה אות קפ"ו שהביא להדיא דכ"כ בשו"ע הרב סימן תרנ"א סק"ג שגם באמירת הושענות צריך להחזיק הלולב בימין ואתרוג בשמאל ושכ"ה ג"כ במג"א שם סק"ו ושם בחיים וברכה כתב דרבים אינם נוהרים בזה ואוחזים אז את הלולב והאתרוג שניהם ביחד בימין, וצ"ע וראיתי ששם בהגהות המו"ל הביא ג"כ הירושלמי הנ"ל וע"ע בספר מעדני ספר סי' ע"א.

ובספר בעובדות והנהגות לבית בריסק (ח"ב עמ' פ"ה) שמרן הגר"י ז' מבריסק זצ"ל היה מקפיד אפילו בשעת אמירת ההלל והושענות להחזיק את הד' מינים בשתי ידיים את הלולב בימין ואת האתרוג בשמאל ופעמים שהדבר קשה

עד למאוד וכגון בעת אמירת ההושענות ואז היו נוהגים בבריסק שהש"ץ היה מחזיק בידיו רק את הד' מינים ולפניו היה הולך אחד מהבעלי בתים ופניו כלפי הש"ץ והיה אוחז את הסידור בידיו בגובה כדי שיוכל הש"ץ לקרוא בו ולומר את ההושענות, עכ"ד של הגר"ש זיע"א. וע"ע בספר שערי חג הסוכות (מילואים סימן טו) ששם הסיק שיש להקל בזה.

ומי"ז מי שמחזיק את הס"ת שאני, דהנה יש מקומות שמי שאוחז את הס"ת אינו מחזיק ד' מינים כי הוא בחור ואינו נוטל לולב ורק אח"כ נוטל את של אביו כמנהג החסידים, נולא

הבנתי מנהגם בכ"ז שהא מפסידים מצות נענוע הלולב בהלל] או למנהג הספרדים שמניחים את הס"ת על הבימה, אבל למנהג בני אשכנז כתב בספק קובץ הלכות רבי שמואל קמינצקי (סוכות עמ' שצז), שמי שאוחז את הס"ת בשעת ההקפות אינו עיקר מצותו כלל, ולכן אפשר להקל לו כי בנ"א צריכים ידו האחר בשביל להחזיק הסידור וכדומה וראינו גדולי ישראל שהחזיקו אותן בידן אחת וא"צ לדקדק בזה כ"כ, עכ"ד, ומזה למדנו דאינו חיוב כ"כ.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן ל"ג

קטן שהגדיל בחג הסוכות האם יברך שהחיינו על הסוכה ועל ד' מינים

בס"ד, סוכות ה'תשפ"ד

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"ס.

אכתוב לכת"ר שליט"א מה שנשלאתי בזה מהגר"ש ללוש שליט"א בזה"ל: בני שיחי נעשה בר מצוה השבת, והעירוני לזה, והוריתי לו שלא יברך, על ד' מינים משום דלמ"ד שהקטן עצמו חייב בחינוך, נמצא ביום ראשון י"ח, ושאר ימים גם הם מדרבנן, וכ"ש למ"ד דאתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן. ועל הסוכה לא יברך, דלמ"ד שקטן חייב בעצמו, נמצא שבלילה ראשון בירך שהחיינו על מצוות סוכה, אף שהיה עבורו מדרבנן, סוף סוף בירך על מצוה זו השנה, ומנא לן שכשמתחדש לקיימה שוב מן התורה מברך שוב? והרי המצוה עצמה מצד הסוג שלה אינה חדשה אצלו בשנה זו? ועכ"פ צריך לזה מקור. אולם אם בירך לישב בסוכה מבעו"י, והגדיל במשך הסעודה, נראה שיברך לישב בסוכה שוב כשיגדיל, דלכ"ע לא אתי חיובו בקטנותו שהוא לכל היותר מדרבנן ומפיק חיובו דהשתא שהוא מדאורייתא. אודה לכבודו אם יודע משהו אחר מן המקורות, שעדין יש בזה נ"מ ליום

הושע"ר, והכל הולך אחר החיתום, עכ"ל השאלה והשבתי בזה"ל:

אודות מה ששאל עבור בנו קטן שהגדיל בימי חול המועד סוכות, ונפק"מ האם יצא בברכת שהחיינו, על הסוכה, וכן נפק"מ לגבי ברכת שהחיינו על ד' מינים.

ובספר שמחת ישראל סוכות עמ' תב כתב שנראה שטוב לברך שהחיינו על פרי או מלבוש ולכוין גם על הלולב, וביאר שם בהערה שאף אם כבר בירך שהחיינו ביום הראשון של החג הרי עדיין קטן היה, וצ"י שם עוד לביה"ל בסימן כב ס"א בד"ה קנה, ובמש"כ בשו"ת חת"ס או"ח סימן נה, ולמעשה כתב שם שהשיב לו הגר"ק שליט"א שלא נוהגים לברך שהחיינו בכה"ג.

וכן ראה בספר הקטן והלכותיו ח"ב בסוף הספר תשובה טו ששאל להגר"ק שליט"א בזה"ל: קטן שהגדיל בחול המועד סוכות האם מברך ברכת לישב בסוכה, דהנה לענין ברכת שהחיינו כתב בתוספת ביכורים סימן תרל"ז דקטן שנתגדל בחול המועד צריך לברך שהחיינו דמה שבירך בתחילת

החג היה רק משום חינוך ועכשיו הוי אצלו כמו מצוה שנתחדשה מזמן לזמן או דילמא יש לחלק, והשיב, אין נוהגין לברך לא שהחיינו ולא לישב בסוכה עכ"ד. וכן מבואר לגבי סוכות בהליכות שלמה תפילה פט"ו הערה יא בשם הגרשז"א,

ומצאתי בזה להרה"ג משה רחמים שעיו שליט"א בשו"ת מחקרי ארץ ח"ב סימן עו, שנשאל האם קטן שהגדיל בחול המועד סוכות צריך לברך שהחיינו על הלולב משום שביום הראשון היה קטן ולא חייב במצוות או דלמא כיון שבירך על המצוה שהחיינו ממילא אינו צריך לחזור לברך, וכתב לתלות בחקירה הידועה שתלויה במח' רש"י ותוס' בברכות דף מח ע"א האם החינוך הוא על האב וצריך לברך שהחיינו או שהחייב הוא על הקטן וממילא עתה אינו צריך לברך שהחיינו, והכא נמי תליא בהאי פלוגתא, ולכן נימא סב"ל, ומ"מ סיים שם דבריו שנכון שלכתחילה ילבש מלבוש חדש בשעת נטילת הלולב ויברך עליו שהחיינו לפטור גם שהחיינו על הלולב. עתכ"ד בקיצור, ואמנם יש לעיין למה לא יברך מחמת שיש ספק במצוה, ובכה"ג לא אמרין סב"ל.

ולענ"ד נראה שיש להוכיח מדברי הגמ' בסוכה דף כז ע"ב שגר שנתגייר בחול המועד סוכות וכן קטן שהגדיל עושה סוכה בחול המועד שנאמר כל האזרח בישראל ישבו בסוכה, ובברכי

יוסף סימן תרלז כתב בשם מרה"ם גלנאי בספר קרבן חגיגה דף מד ע"ב שגר שנתגייר בתוך החג הסוכות עושה סוכה, והוסיף במחזיק ברכה שיש השמטה בברכ"י וצריך להיות והוא תלמוד ערוך בסוכה דף כז ע"ב, ובתוס' ביכורים סימן תרלז כתב להסתפק אם יברך שהחיינו ונראה מדבריו שקטן יברך אבל בגר לא היה חיוב בכלל, ובחזו"ע סוכות עמ' נב כתב שגר גם יברך שהרי כתוב כל האזרח בישראל ישבו בסוכות, והגר"י יוסף בילקו"י סוכות עמ' 491 בהערה כתב שלכאורה נראה שה"ה לגבי קטן שהגדיל, ועדו שהרי קימ"ל כרעק"א שמה שבירך מדין חינוך לא מועיל לו למה שהגדיל.

ואמנם בספר משולחן רבי אליהו ברוך על המועדים ח"ב עמ' קעא כב לדון בכ"ז וכן היה שאל לבנו שנהיה בר מצוה בשבת חול המועד סוכות י"ט תשרי יא"צ של הגר"א כמו השנה, ושאל למרן הגר"ש אלישיב זצוק"ל והשיב שמעיקר הדין דבריו נכונים שיש לברך אבל כיון שקימ"ל לגבי דינים דאורייתא לא סמכין אחזקה דרובא וא"כ יתכן שלקטן אין ב' שערות ואין חיובו מדאורייתא בודאות ולכן אי אפשר לומר לו לברך שוב שהחיינו שיש כאן חשש ברכה לבטלה, עתכ"ד, ואמנם לכאורה יש להעיר דכן סמכין אחזקה דרובא ויעו"ש בהערה מה שהעירו ע"ד, וכן נראה מדעת הילקו"י דאין חשש לברך שהחיינו שוב.

קנב ————— גם אני אודך

ואף שכת"ר כתב שיש מקום לומר אולי יש מקום שלא יברך דהא סו"ס
דסו"ס הרי הוא בדרך השנה הוא יושב אותו ישיבה, אבל הדין הוא
שהחיינו, אבל י"ל דסו"ס הרי הוא לא לכאורה לא כן. והזמן קצר וזמן
היה בר חיובא. התפילה קרב.

בברכת פתקא טבא יוסף אביטבול

מח"ס שערי יוסף ושא"ס

פה עיר התורה בני ברק

וכ"ש למה ששאל בסו"ד, שלכאורה יש

לו לברך לישב בסוכה, אבל בזה

סימן ל"ד

נטילת ד' מינים עם כפפות

בס"ד, כ"א אלול ה'תש"פ

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א מח"ס גם אני אודך ופרדס יוסף החדש על המועדים ד"ח, ושא"ס וקבצים נפלאים בכל חלקי התורה הקדושה.

במה ששאל מה הדין עקב מצב הקורונה מה הדין אם בסוכות יהיה קורונה עדין רח"ל, האם אדם שיקח ד' מינים מחבירו כדי לצאת בהם יד"ח מחמת שהם יותר מהודרים וח"ו שלא ידביק השני בקורונה, אז יקח את הד' מינים בכפפות האם שפיר למיעבד הכי או לא. [ואח"כ שאל עוד בזה"ל: האם יהיה מותר ללבוש כפפות בנטילת ד' מינים, [כדי שלא ידבק אחד מהשני] במקום שמעבירים הד' מינים אחד מהשני, כגון אצל האדמו"רים שהחסידים עוברים לברך על ארבעת המינים של האדמו"ר בזה אחר זה ע"כ].

איתא בגמ' בסוכה דף מב ע"ב אמר אביי לא שנו אלא שלא יצא בו אבל יצא בו חייב הא מדאגבהיה נפק ביה אמר אביי כשהפכו רבא אמר אפילו תימא שלא הפכו הב"ע כגון שהוציאו בכלי והא רבא הוא דאמר לקיחה על ידי דבר אחר שמה לקיחה הני מילי דרך

כבוד אבל דרך בזיון לא, ובהאי פירושא דדרך כבוד אבל דרך בזיון לא, כתב שם רש"י, דרך כבוד. כגון בסודר שכורך ידיו בסודר כדאמרן לעיל (ד' לז.): ודרך בזיון. כגון בקערה, עכ"ד, ומבואר דרך כבוד שרי, וא"כ ה"ה לכאורה הכא ששם כפפות על הידים מחמת המצב שפיר דמי.

ובשו"ע סימן תרנ"א סעיף ז' פסק השו"ע בזה"ל: אם עשה בית יד ונתן בו הלולב ונטלו, שפיר דמי, דלקיחה ע"י דבר אחר שמה לקיחה, ובלבד שיהא דרך כבוד; אבל אם אינו דרך כבוד, כגון שנתן הלולב בכלי, ונטלו, לא יצא; ואם כרך עליו סודר, ונטלו או שכרך סודר על ידו, ונטלו, י"א דלא יצא: הגה, ונהגו להחמיר להסיר התפילין (מהרי"ל) וטבעות מידם, אבל מדינא אין לחוש הואיל ואין כל היד מכוסה בהן (אגודה פ' מקום שנהגו) ע"כ, והנה לא מבואר בשו"ע מה דין כפפות ובמשנ"ב סקל"ג כתב שם, וה"ה אם לבש בתי ידים על ידיו ומה שכתב המחבר דין זה בלשון י"א משום דעת הר"ן דס"ל דיצא דבטל לגבי היד אבל בכרך סודר על הלולב גם לדעת הר"ן לא יצא דלא הוי לקיחה תמה [מ"א] וע"כ אם נטלו יחזור ויטלנו

בלא ברכה, עכ"ד, ומבואר דה"ה בכפפות, והנה השו"ע כתב ב"א דלא יצא, דזהו שיטת התוס' אולם שיטת הר"ן והריטב"א והרמב"ן שיוצא, והנה הפוסקים כתבו שבכה"ג יחזור ויטול אבל בדיעבד שחושש להדבקה וכל כה"ג איכא להתיר. [ובעיקר דברי המשנ"ב ע"ע בשו"ת זכר יהוסף סימן רכ"ז שציין לכפ"ת סוכה דף לז ע"ש, וע"ע בשד"ח מערכת ד' מינים סימן ג' אות יח].

ובגמ' בפסחים דף נז ע"א איתא ת"ר ארבע צווחות צווחה עזרה ראשונה צאו מכאן בני עלי שטימאו היכל ה' ועוד צווחה צא מכאן יששכר איש כפר ברקאי שמכבד את עצמו ומחלל קדשי שמים דהוה כריך ידי בשיראי ועביד עבודה, ופירש"י שם בזה"ל: כריך ידיה בשיראי, וחציצה פוסלת בקדשים דבעינן ולקח הכהן שיקח בעצמו, ועוד דבזיון הוא.

והנה בתוס' שם כתבו דכריך ידיה בשיראי. פירש בקונטרס וחציצה פוסלת בקדשים דכתיב ולקח הכהן בעינן שתהא לקיחה בעצמו של כהן וא"ת והא גבי לולב לא אמרינן הכי בפרק לולב הגזול (סוכה דף ל'). גבי לא לינקוט אינש לולבא בסודרא רבא אמר לקיחה על ידי ד"א שמה לקיחה ותירץ ר"י דהתם מיירי באוחז הלולב על ידי סודר כעין צבת כגון שכרך הלולב בסודר ואוחז בסודר שהסודר מסייעו להחזיק וכי האי גוונא לא הוא חציצה

וכן משמע בההיא שמעתא דבהכי מיירי דהא קאמר התם לא ליהדוק אינש לוליבא בהושענא דילמא נתרי טרפי והוי כחציצה רבא אמר מין במינו אינו חוצץ משמע דבשאינו מינו חוצץ והיינו משום דההיא הוי כעין דשמעתין דכריך ידיה בשיראי דכי האי גוונא שייכא חציצה עכ"ד.

והנה משמע מדבריו שיש לבאר שלענין אחיזת לולב סודר שאני שמסייעו להחזיק, אולם עי' ברש"י בכריתות דף כח ע"ב שכתב לבאר הטעם כדי שלא ילכלך ידיו בבשר ודם ע"ש, וא"כ הכא שאני, וכן ראה מש"כ לדחות בשו"ת באר משה (ח"ד סימן לח לט) שאין ראייה מיששכר איש כפר ברקאי דאסור ללבוש כפפות בתפילה דהתם הוא עשה כן לצורך עצמו ובכך חילל שמים שמים, וא"כ ברור דשאני תפילה מעבודה, וכן ראה בספר אוסרי לגפן (חלק יד עמ' תלה) שכתב שהתם היה בשיראין יקרינ ע"ש. ומ"מ לפי דברי התוס' התם, אין איסור הכא.

ואכן לענין מילה פסק בשו"ת חלקת יעקב סימן קמח שלא למול עם כפפות, וע"ש שדן שמטעם חציצה אין חציצה כי לא כתוב לקיחה אולם לענין בזיון יש, ולענין זמן הקורונה עי' מש"כ בזה בספר שערי יוסף בהל' נגיף הקורונה ח"א ע"ש, וע"ע בשו"ת אגרות משה (ח"ב חיו"ד סימן ט"ז) לענין שחיטה עם כפפות לאסור מצד שמואס במצוה בשביל הלכלוך ע"ש עוד טעם,

שצריך האדם לעשות את המצוה בשמחה ובאהבה שיתכבד בכללול ידיו בשביל המצוה ולא לבקש תחבולות שלא יתלכלך ועוד שהוא כמאס ח"ו בהמצוה בשביל הלכלוך ואלמלי לא היה עצה לו לא היה עושה שהוא בזיון, וכן ראה עוד בשו"ת שבט הלוי (ח"י סימן קיד) לאסור את בדיקת פנים הבהמה עם כפפות גומי של של רופאים שנמצדים לאצבעות ע"ש עוד.

ולענין תפילה הבאנו בקונטרס שערי יוסף בחוב תפילה בציבור, בב"ח ריש סימן צ"א דאין ללבוש כפפות בתפילה והביא שם שמי שלובש כפפות בתפילה עליו נאמר (תהלים לו יב) אל תבואני רגל גאווה ויד רשעים אל תנדני ע"ש, והיינו דטעם האיסור משום הגאווה, וכ"כ בשו"ת מהרש"ם (ח"ד סימן קכ"א), ובשו"ת באר משה (ח"ד סימן לט) ג"כ כתב הכי ע"ש, וכן נפסק לדינא במג"א (סימן צ"א סק"ה) שאין ללבוש בתי ידים כדרך עובדי דרכים, וכן הובא בעטרת זקנים ובערוך השולחן (סימן צ"א סעיף ז') ובבאר היטב (סימן צא סק"ה) ובמשנ"ב שם סק"ב) והנה משמע שכ"ז הוא דרך עובדי דרכים והנה היכא שקר לו פשיטא לכאורה שאין בזה איסור גאווה, * והנה מצינו

אלא דיל"ע דהתם לענין שחיטה הוא רק מצוה קיומית וכמ"ש ברא"ש בריש כתובות וא"כ כמו שבשחיטה י"א שלא שייך לועג לרש א"כ ה"ה הכא, עי' בשו"ת רב פעלים ח"ב, ובמש"כ בקונטרס שערי יוסף בדיון לועג לרש, ונמצא עדין בכתובים ועיין, וע"ע בשו"ת דברי מלכאל (ח"ה סימן רו) שפסק לענין קידושי אשה שלא יתן הטבעת בידה מכוסה בכפפה משום שיש בזה בזיון למצות הקידושין, והרי התם הוי מצוה קיומית לשיטת הרא"ש ואף שיש חולקים מ"מ סו"ס כיון דהוה מצוה איכא בהא בזיון, עוד לענין קידושין ע"ע בשו"ת אבני דרך ח"ח סימן תרנ"ה ע"ש. וכן מצינו בשו"ת יביע אומר (ח"ה אבן העזר סימן י) שיש להזהר להסיר בתי הידים של החתן והכלה בעת נתינת טבעת הקידושין מידו לידה משום שמצות קידושין היא מצות עשה ולבישת בתי ידים באותה שעה הויא בזיון למצוה, והביא שכן פסק הגר"א בן שמעון בספר נהר מצרים (דף קפג ע"ב).

ולענין שחיטה מצינו בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן טז) שכתב לאסור את השחיטה כשהוא לבוש כפפות שהכא יש בזיון למצוה א'

א. וכן פסקו לדינא בספר נתיבי עם (סימן צא סעיף ה') ע"ש, בספר אשי ישראל (פ"י ד') וכ"כ בהליכות שלמה (תפילה פ"ב הי"ח) שמוותר להתפלל כשהוא לבוש במעיל חורף וכן צעיק וכפפות שן לובשם מפני הקור ע"ש, וכן יש להוכיח ממה שנשאל בשו"ת תורה לשמה (סימן

עוד טעם בזה בפחד יצחק (מערכת ת') והביאו בעקרי הד"ט (ה' אות נז) שאסור להתפלל בבתי ידים דהוי כיהורא ובזיון כדאמרינן גבי יששכר איש כפר ברקאי והוסיף שם שהרי אין דרך בכך לעמוד לפני גדולים, ע"ש.

ועוד כתב לחדש בשו"ת נטע שורק (סימן ו') שפטר להתפלל אדם מן תפילה בציבור אשר אינו יכול להתפלל בלא כפפות לידיו כשנמצא בבית הכנסת, והיינו מחמת הצינה, וא"כ ה"ה הכא שהוא שעת הדחק וכיון שכן יש להתיר. אבל דוקא היכא שבאמת יש סכנה, ואין לו ד' מינים משל עצמו, ולא לצאת בשביל הידור מצוה, ואולי בשביל הידור שכבר יצא יד"ח אינו כבר מעכב.

והנה מצאתי בהאי ענינא עוד בנ"ד שנשאל הגר"א וייס שליט"א בעל המנחת אשר במנחת אשר (קורונה ימים נוראים, עמ' כז) שענה לשאלת רבים בקהילות שברוסיה ומזרח אירופה שרבים מעמי הארץ אין להם ארבעת המינים משלהם, והם יוצאים ידי חובתן בנטילת לולב של הקהילה, והם עוברים לפני הגבאי כבני מרון וכל אחד מברך

ונוטל ומנענע בתורו. בשנה זו מחשש הידבקות בקורונה ע"י ידי נגיעה באתרוג שיד הכל ממשמשים בו, הציעו שכל אחד ילבוש כפפות לפני שנוטל לידיו את הד' מינים כדי למנוע העברת הנגיף ע"י מגע, ושאלת רבים האם יוצאים בכך מצות נטילת לולב.

וכתב לדינא דמאחר דשיטת הר"ן דלא יצא, והכי פסק בשער הציון, לכן לדינא, ולכן הסיק לדינא בהאי לישנא, מ"מ נראה דאם טעם הפסול משום חציצה אין כאן לקיחה ובודאי פסול אף בשאר הימים, ואף אם טעם הפסול משום לקיחה תמה נראה דפסול. וכבר כתבו התוס' (סוכה כ"ט ע"ב ד"ה בעינן) דאף דפסול חסר אינו נוהג אלא ביום הראשון אין זה משום דלא בעינן לקיחה תמה אלא ביום הראשון, דהלא אף מה שארבעת המינים מעכבים זה את זה משום שאין זה לקיחה תמה, והרי הם מעכבין זה את זה בכל ימי החג, אלא דכל דהוי מעיקר הלקיחה נוהג כל שבעה, וכל שאינו מעיקר הלקיחה נוהג רק ביום הראשון, וכן הוא במשנה ברורה (סימן תרמ"ח ס"ק ל"ה). ונראה לפי דבריהם, דכל פסול זה שנוטל

(כו) רבינו הבא"ח האם מותר לש"ץ הקורא בתורה לאחוז הספר תורה בידו עם בתי ידים שלו, ומדלא הגיב על דברי השואל, משמע דלדינא אין איסור בזה כנ"ל, ואנן נלמד בזה מכ"ש אם לענין תפילה דהוא כעומד לפני מלך כ"ש בקריאת התורה שהוא יותר קיל ענין זה והבן. וע"ע לענין ס"ת בתשובות אביגודר הלוי עמ' קעט וע"ע בגם אני אודך תשובות הגר"ב כ' דדון שליט"א עמ' קג. וע"ע בשו"ת רבבות אפרים ח"א סימן ר"א סימן תכ"א סקכ"ו ובח"ח סימן תקעח לענין דין כפפות בכמה מקומות.

תשובות הגר"י אביטבול / סימן ל"ד ————— קנז

בסודר דהוי חסרון בעצם הלקיחה נוהג כל שבעה. ומשום כן נראה דאין ליטול ד' מינים כאשר לובשים כפפות, ואם חוששים מהידבקות במחלה ידאגו לכך שכל אחד ואחד יחטא ידיו היטב בחומר

חיטוי אלכוהולי לפני ואחרי שהוא נוטל, עכ"ד, ולכן בודאי שאין להקל בזה.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן ל"ה

קונטרס בענין כשרות אתרוגי מרוקו

בס"ד חול המועד סוכות תשפ"ג

לכבוד הגאון האדיר רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך.

אודות השאלה לגבי כשרות אתרוגי מרוקו והאם יש הידור ומעלה לקחת אתרוגים מארץ ישראל, או שגם אתרוגי מרוקו כשרים לכתחילה להידור מצוה, והביא בשם אחד מגדולי הפוסקים שליט"א שהוא בקי עצום בדברי הפוסקים, וס"ל שאתרוגי מרוקו הרי יש בהם חשש מורכב וממילא אין לצאת בהם יד"ח הברכה באתרוגי מרוקו.

האם אתרוגים מורכבים כשרים

למצוה

חדא יש לדון בדיון אתרוגים המורכבים האם הם כשרים למצוה או לא, הנה בשו"ת הרמ"א סימן קיז, כתב שאתרוג המורכב פסול לפי שהמורכב לא נקרא אתרוג, ואע"פ שגם הוא דר באילנו משנה לשנה הרי גם פירות אילן הלימון דרים משנה לשנה וכי ס"ד להכשיר פירות אלו למצוה בתורת אתרוג ומ"מ כתב שם בשו"ת הרמ"א, אולם לא אוציא לעז על הראשונים שנהגו לברך על אתרוג מורכב במקום הדחק מ"מ לא שבקינן היתרא לברך על

המורכב אם לא במקום דחק כגול עכ"ד, ואולם יעו"ש בסימן קכו שכתב הגאון רבי שמואל יהודה קנצלבוגן שאפילו בשעת הדחק אין לצאת באתרוגים המורכבים יעו"ש, וכן כתב בלוש סימן תרמ"ט ס"ד, שיש לפסול אתרוג מורכב משום שהוא דבר שנעשה בו עבירה, ובשו"ת מהר"ם אלשיך סימן קי שאתרוג מורכב פסול מחמת שאין בו שיעור כביצה מאתרוג לבד וגם הוא חסר כי החצי שהוא לימון הרי הוא כחסר מן האתרוג, ועוד כתב שם במהר"ם אלשיך שבאתרוג מורכב יש שני אופנים אם הורכב יחור של לימון באילן של אתרוג הרי זה פסול משום שצורת הפרי הגדל על היחור של לימון הוא כדוגמת לימונים כדברי הגננים ובוזה פשיטא שלא יצא ידי חובה בפרי של לימון ואם הורכב מיחור של אתרוג באילן של לימון בטל היחוד באילן עצמו ולכן אפילו שהפרי דומה לאתרוג מ"מ אין זה פרי מעץ הדר אלא ה"ז פרי מעץ לימון, ואנן בעינן פרי אתרוג שבא מעץ הדר ולאפוקי פרי לימון שבא מעץ הדר או פרי אתרוג שבא מעץ לימון. ועוד כתב שם שבעינן שיהא כולו אתרוג ולא מקצתו אתרוג ומקצתו לימון. ועוד טעם כתב בשו"ת חלקת

יואב ריש סימן לב בשם תשובת השיב משה או"ח סימן כ' שאתרוג מורכב פסול למצוה מצד איסור כל תוסיף שהרי ההוספה היא בתוך האגודה של ד' מינים, ועיין בזה עוד טעם כתב בשו"ת חת"ס או"ח סימן רז, וכן כתב בשו"ת נפש חיה סימן ב' שאתרוג מורכב אין טעם עצו ופריו שווה, וכן כתב בשו"ת בית יהודה ח"ב סימן לא שהדבר פשוט שאתרוג מורכב הרי הוא פסול שלא נקרא אתרוג כלל יעו"ש, וכן כתב בשו"ע הרב סימן תרמ"ח סק"א ובמור וקציעה סימן תרמח, ובשו"ת מכתם לדוד חאו"ח סימן יח, וכן כתב בט"ז סימן תרמ"ט סק"ג, וכן כתב במג"א סוף סימן תרמ"ח ובמשנ"ב שם ס"ק סה, וכן העלה לדינא באריכות בחזו"ע סוכות עמ' רכג, שאתרוג המורכב הרי הוא פסול ואין להתיר אותו אפילו בשעת הדחק, וכיון שיש פוסקים שמתירים אותם אבל העיקר לדינא שהם אינם כשרים ולכן צריך לפרסם שהאתרוגים הנ"ל אינם כשרים, וכן ראה עוד מש"כ להאריך בזה בשו"ת יביע אומר חלק יא חאו"ח סימן סח, וכן כתב לדינא בשו"ת אור לציון ח"ד פרק לה ס"ז.

אבל מצינו כמה פוסקים שלדינא כתבו להתיר לקחת אתרוג מורכב, וכמו שכתב בב"ח בתשובה סוף סימן קלו שאף שאין ראוי לכתחילה לברך על אתרוג מורכב כשיש אחר, אבל כשאין אחר אין ראוי למחות באותן שמברכין עליהם, ושכן נהגו בכל מקום לפי מה

ששמע יעו"ש, וכן כתב בשו"ת פנים מאירות ח"ב סימן קמג שנוכל לומר שמכיון שיש לאתרוג מורכב טעם וריח כמו האתרוג ממש בלתי שום שינוי הסומך לברך על המורכב יצא בדיעבד, וכן כתב הסבא קדישא המהרש"א אלפאנדרי זצ"ל בשו"ת הסבא קדישא, וכתב שם שאפשר להכשיר בדיעבד אתרוגים מורכבים מפני שרוב ככל האתרוגים הם מורכבים, ולכן י"ל שההרכבה אינה מבטלת שם אתרוג מיניה ובפרט שהוא נשאר עם תוכנתו להיות טעם עצו ופריו שווה שזה קיים גם במין השני המורכב עמו וכגון לימון שגם הוא טעם עצו ופריו שווה.

ומ"מ יש לדון שאף אי נימא שיש אתרוגים שיש אומרים שהרי הם פסולים הרי הוא ספיקא דדינא.

ואינו דומה לאתרוג ספק מורכב שכתב בשדי חמד מערכת ד' מינים סימן א' אות ד' שבשעת הדחק יש לסמוך על דברי הרב משיה סימן כ' להכשירם מטעם ספק ספיקא, אבל בחזון עובדיה עמ' רכח כתב שמאחר ודעת כמה מן האחרונים שאתרוג המורכב אינו מורכב כלל ממילא גם בספק מורכב יש להכשירו ולא מהני ספק ספיקא, וכתב עוד ששכיון שכל צד מן הספיקות רובו להחמיר הספק סמציאות שמא אינו מורכב הוא נגד הרוב שרוב ככל האתרוגים מורכבים והספק שמא הלכה כהמכשירים הוא נגד רובא דרבוותא

שפסלו המורכבים ולהכי לא חשיב ספק ספיקא.

ואמנם יש לדון שהרי הוא ספיקא דדינא, וגם יש לדון שכיון שגם אי נימא שהאתרוגים הנ"ל מורכבים, מ"מ כיון שההרכבה לא נעשית בגוף האתרוג אלא רק מגרעין של אתרוג מורכב, וממילא נמצא נעשה באותו העץ עבירה יהיה האתרוג הזה כשר למצוה כיון שלא נאמס לגבוה, וכמו שכתב בבית אפרים או"ח סימן נו שתודלת מורכב כשר, וכן כתב בשערי תשובה סימן תרמ"ט סק"ד, וכן כתב בשו"ת חלקת יואב או"ח סימן לב להכשיר תולדת מורכב, ואמנם בשו"ת בגדי ישע סימן טז הביא בשם הגאון ר' אריה לייב צינץ מפלאצק שאפילו יצאו ממורכבים מאלף שנים קדמוניות תולדותיהם כיוצא בהם וגם דור עשירי לא יבוא להם בקהל ה' עד עולם, וכן כתב בשו"ת חמדת שלמה או"ח סימן לז, ובשו"ת נפש חיה או"ח סימן ב'. וכה"ג מצינו לגבי ברכת שהחיינו שבו"ת אור לציון ח"ב פרק יתשובה מה כתב לחלק כנ"ל שאם לקחו רק גרעין הרי אפשר לברך עליו שהחיינו, וכן כתב בספר וזאת הברכה עמ' 164 שכך גם הכריע אחד מגדולי הדור, אבל מדברי הפוסקים לא נראה שחלקו בזה, וכמו שמצינו שכתב בשו"ת הלכות קטנות ח"א סימן ס' והובא בביאור

הלכה סימן רכה ס"א בד"ה פרי, וכן כתב בשו"ת יביע אומר ח"ה סימן יט בשם הרבה אחרונים, וממילא נראה שאין לחלק בזה, וא"כ לכאורה י"ל שה"ה בנ"ד.

וגם יש להוכיח בזה ממש"כ בביכורי יעקב סו"ס תרמ"ח שרוב האתרוגים שבעולם ידוע שאינם מורכבים ואפשר דאזלינן בתר רובא, אכן לדינא צ"ע עכ"ד, ומבואר שאם עוד שאפילו בספק מורכב אין לברך עליו אלא נוטלו בלא ברכה שאין לו אחר, ושכן כתב בשו"ת טוב טעם ודעת קמא סימן קעא שלא מהני לומר ספק ספיקא שמא הלכה כהמתירים ושמא אינו מורכב יעו"ש, וכן כתב הגאון רבי יצחק טייב זצ"ל בקונ' ספר הזכרון מערכת א' אות נב שמכיון שרוב האחרונים סוברים לפסול אתרוג מורכב למצוה אין לצפרו לספק ספיקא להקל, ושכן כתב הגאון רבי אשר קובו בשו"ת שער אשר חאו"ח סימן י' שמכיון שרוב מנין ורוב בנין של הפוסקים פוסלים אתרוג המורכב למצוה לא מהני לומר בזה ספק ספיקא להקל.

וממילא נהדר עתה לדידן שאף שיש לן מח' הפוסקים האם מכשירים אתרוג ממרוקו או לא, מ"מ נראה שהוא לא חשיב ספיקא דדינא בכה"ג, כיון שרוב הפוסקים כתבו שאתרוגי מרוקו הרי אלו אתרוגים מיוחסים.

האם אתרוגי מרוקו כשרים למצוה

ונציין בקצרה, רשימת הפוסקים שכתבו להכשיר את אתרוגי מרוקו, כן כתב בספר ארבעת המינים בשם שו"ת ישרי לב שכן הוא עדותם של ששה מחכמי המערב יעו"ש, וכן כתב בשו"ת הגיד מרדכי סימן ה', ושכן כתב שהאתרוגים הבאים מתרודאנת ומשאר ערי המערב הנם בחזקת כשרות יעו"ש, וכן כתב בספר ישרי לב חלק או"ח ערך אתרוג להראש"ל הגר"ה חזן זצ"ל ושם כתב שמעולם לא שמענו ולא ראינו מי שערערע או פקפק על האתרוגים הנ"ל, וראה עוד להגאון רבי מרדכי אשיאו בספר הגיד מרדכי (שלוניקי תר"ה) שכתב להאריך בעניין אתרוג המורכב וסימניו, ושם בסימן ו' ובסימן ח' וסימן י' ובסימן יב' האריך בכל הנ"ל, וכתב שם בסו"ד שאתרוגי קורפו ומרוקו מוחזקים בכשרות, וכן כתב בשדי חמד אסיסת דינים מערכת ד' מינים סימן א' אות ד' וכתב בזה"ל: ואתרוגים הבאים מעיר מערב הפנימי אם יש בהם שום חשש מורכב שאלו ע"ז מלונדון מהרב רל"ץ מוהדר"ך וחקר ודרש והעידו ג' רבני העיירות ההם שאין בהם שום חשש והוא ז"ל אישר וקיים דבריהם עכ"ד.

וכן כתב בשו"ת יפה שעה או"ח סימן מד להגאון רבי מכלוף אבוחצירא וז"ל: וידוע שאנן בני מערבא רוב האתרוגים וכמעט כולם הם באים מערי סוס בתרא וקבלה בידינו מאבותינו

אובות אבותינו דור אחר דור שהאתרוגים ההם הם כשרים אליבא דכו"ע בלי שום פקפוק עכ"ד, וכן כתב הגאון רבי יוסף משאשא זצ"ל בספר אוצר המכתבים ח"ב מכבת אלף רלו יעו"ש, וכן כתב בעל הביכורי יעקב בתוס' ביכורים בוסף הספר ביכורי יעקב סו"ס תרמ"ח, וכן כתב בילקוט פרי עץ הדר תרנ"ט, שהמהרש"ק בירך על האתרוגים הנ"ל, וכן כתב בערוך השולחן סימן תרמ"ח אות כח, וכן כתב הגאון רבי אברהם בנימין קלוגר זצ"ל בנו של האון רבי שלמה קלוגר שכתב עיתון הצפירה שיצא בפולין בשנת תרנ", וכתב שם שהאתרוגים הנ"ל כשרים וגם אביו היה מברך עליהם, וכן כתב בשו"ת זכר יהוסף ח"ג סימן רלב בד"ה וכה, וכן כתב בספר בית שמחה דיני אתרוג סימן א', ובשו"ת משנת יעקב ח"ג, וכן נהג הגרי"ז מבריסק לקחת אתרוג ממרוקו, וראה עוד בזה מש"כ לקמן, וכן ראה מש"כ בספר זכור לדוד עמ' קסט שהגר"ח מבריסק ובנו הגרי"ז מבריסק לקחו אתרוג מרקואי, וכן כתב בספר משחת המועדים עמ' קצו ששמע מהגאון רבי יחזקאל ראטה שאמר לו הגר"מ ביק שהגר"מ סולביציק אמר לו שאביו רבינו חיים הלוי מאוד החשיב אתרוגי מרוקו עכ"ד ויעו"ש עוד בדעת מרן הגריש"א שלבסוף כהשיר אתרוגי מרוקו. וכן הו"ד הגר"ש וואזנר והו"ד בספר פרי עץ הדר, וכן נדפס אח"כ בשו"ת שבט

הלוי ח"ה סימן עו, וכן כתב לדינא בשו"ת מנחת יצחק ח"ח סימן נח, וכן כתב בשו"ת תירוש ויצהר סימן מט, וכן הו"ד מרן הגריש"א בספר הלכיות האיש עמ' רכב אבל מ"מ אף שנענע גם באתרוג מזן חזו"א והשתמש בו להלל והושענות הוא מפחד השימוש באתרוגים ממרוקו שממהר להשחיר, וכן כתב בשו"ת פאת שדך, וכן בשו"ת שמחת כהן או"ח סימן יג, וכן כתב בספר מצוה דבר אות יח, וכן הו"ד הגר"מ מאזוז שליט"א שבעל האיש מצליח הידר מאתרוג ממרוקו, וכן כתב בספר אסף המזכיר עמ' מו ויעו"ש בהערה שכתב הנאמ"ן, ואנו לוקחים אתרוג מרקואי שיש בו כל המעלות, [וכן כתב לי שאר בשרו הג"ר יצחק מאזוז שליט"א וז"ל: לגבי אתרוגי מרוקו, מר זקני הגאון איש מצליח היה מחזיקם שאינם מורכבים, והיה נוטלם בברכה. ואדרבה היה שמח בהם בהם מחמת הנוי והיופי של האתרוג, וכן נוהגים אחריו בנים הרבנים שליט"א בארץ הקדש לחזר אחר אתרוגים ממרוקו, ואחד הדודים שלי היה משתדל מאד בכל שנה בנושא זה להשיג עבורם אתרוגים ממרוקו נאים ומהודרים. עכ"ד] וכן כתב בספר פרי עץ הדר עמ' כב ששמע מהרה"ג יחיא שניאור מרבני מרוקו שבכל אצרות מערב נטלו אתרוגי מרוקו הגדלים באזור מקראש והיה בוודאי מאה אחוז בלתי מורכבים כל הזמן שהיה דר שם ושכן נטל הבבא

סאלי רק אתרוגים ממרוקו, ושכן שמע מהגרי"ח סופר שליט"א, וכן הובא בקובץ המאור מכתב מהגר"מ פישטיין זצ"ל שאין שום פקפוק על אתרוגי מרוקו, משום שאין לפקפק על מין אתרוג שמקובל לקהילה בישראל מדורי דורות, וגם ממוחים גודלים העידו לו שזה ממין אתרוג ורואי להוליד זרעים ואלו שערערו בזה סתם טעו במציאות, עכ"ד, וכן הו"ד האדמו"ר מסטמאר זצ"ל בספרי פרי עץ הדר עמ' פ, וכן כתב לדינא בשו"ת שמש ומגן ח"ד חאו"ח סימן עו, וכן כתב בספר נתיבות המערב עמ' קמד שנהדו להדר מאוד באתרוג ואתרוגי מרוקו ובפרט אותם הבאים מאיזור תאודונת יש להם חזקת כשרות מקדמת דנא שאינם מורכבים והם כשרים ללא פקפוק וגדולי עולם בכל הדורות ברכו עליהם, ואפילו שאין להם גרעינים לא חששו מעולם שהוא מורכבים, וכתב שם בהערה הטעם כי שם עדיין רוב החקלאות היא טבעית ומקורית ולא בקיאים בהרכבות שונים והדברים ידועים, ובהערה שם ציין שכן כתב בשו"ת מים חיים סימן רנו.

ושוב ראיתי עוד בפסקי תשובות סימן תרמ"ח הערה 151 כתב להביא שבשאל אברהם בוטשאטש כתב שלכתחילה ובלא פקפוק הידר אחרי אתרוגי קורפו שהנודע ביהודה והקדושת לוי זיע"א סמכו ידיהם על אתרוגים אלו יעו"ש, וכן נראה ממש"כ

בשו"ת התעוררות תשובה ח"ג סימן תלד בשם אביו הכת"ס וזקיננו החת"ס.

וכן כתב בספר ילקוט כהונה מבעל הברית כהונה (או"ח עמ' של) שנהגו בג'רבא לקחת אתרוגים מהעיר גפצה שבתוניסיה וממדינת מרוקו שיודעים שאין בהם חשש הרכבה לאחר שהביאו הסוחרים עמהם תעודות כשרות על כל חבילה וחבילה, ויעו"ש בהערה שכן כתב בשו"ת מגיד שתבואה חאו"ח סו"ס כד שכן ה"ה לגבי אתרוגי מרוקו ושכן כתב בשו"ת שו"ן ח"ג סימן קפד יעו"ש.

וכן כתב בחזון עובדיה סוכות עמ' רלח, וז"ל: אתרוגי מרוקו שהם יפים ומוהדורים מאוד ורבינו וגאוני מרוקו היו מברכים עליהם והוזכו לשבח בספר ביכורי יעקב, וכו' וכמו שכתב הראש"ל בספר ישרי לב, ובערוך השולחן, וכתב שאף שיש מערערים עליהם מ"מ בשו"ת מנחת יצחק כתב לדחות את דבריו, וכתב שם בסיום דבריו, וכיום נדפסה חוברת מיוחדת על אתרוגי מרוקו (משנת תשנ"ו) מאת הרה"ג ישר הלוי נר"ו להוכיח במישור שאתרוגי מרוקו אין עליהם חשש הרכבה כל, ולא חלו בהם ידים, והביא יקר סהדותא שהחזקה והמסורת עליהם מדורי דורות שאינם מורכבים ושהם כשרים למצות ארבעת המינים ושכן נהגו מאז ומעולם גאוני וצדיקים לברך עליהם ע"ש, ואין להאריך עכ"ד החזו"ע, ומבואר מדברי

החזו"ע דנקט בפשיטות שלכתחילה ומעיקר הדין הרי אתרוגי מרוקו הרי הם כשרים לברכה לכתחילה מעיקר הדין ואפשר לברך עליהם.

ואף שלכאורה בחזו"ע בריש דבריו נראה שאין לקחת רק אתרוגים, מאר"י ואח"כ כתב שאתרוגים של מרוקו הרי הם כשרים, והגרע"י לקח אתרוגי מרוקו אחרי אתרוג התימני, וא"כ לכתחילה אין לקנות אתרוג ממרוקו, ושאלתי בזה לכמה מתלמידי מרן הגרע"י וצוק"ל, ולא השיבו לי בזה תשובה ברורה.

וכן כתב להביא דברי החזו"ע לדינא בילקו"י ארבעת המינים עמ' רפט ויעו"ש בהערה מה שהאריך בזה מדברי האחרונים.

ויש להוכיח כבר מדברי האחרונים לפני כמה מאות שנים מזמן החיד"א שאתרוגי מרוקו הרי אלו אתרוגים פסולים וכמו שמבואר בפסקו של הגאון רבי אברהם רפאל קורייאט, מחכמי תטואן, מוגאדור וליבורנו. שכתב בספרו "זכות אבות" סימן כה כתב שם בתו"ד לסימן מובהק את מתיקות ה"מיץ" של האתרוג' לעומת המורכבים החמוצים. הוא כותב כי מעולם לא נשמע על אתרוג חמוץ. וכתב כי הפוסקים לא כתבו סימן זה לרוב פשיטותו, כי מקרא מלא דיבר הכתוב "כתפוח בעצי היער... בצלו חמדתי ופריו מתוק וכו' ". לפי

התרגום מדובר באתרוג. וכיון שאתרוגי מרוקו הרי הם חמוצים

אבל כבר כתב המהר"ם בן חביב זצ"ל בשו"ת משחא דרבנותא (סו"ס תרמ"ח) שנשאל אודות אתרוג שהמין שלו אינו מתוק אם זהו סימן שהוא מורכב, וכתב להביא ראיה מדברי הגמ' בשבת דף קט ע"ב דאמרו שם ליתי אתרוגא חלייתא ופירש"י אתרוג מתוק עכ"ל, ומוכח שיש אתרוג שאינו מתוק ומוכח שאתרוג שהוא חמוץ הרי הוא כשר, וכן הו"ד בשדי חמד מערכת ל' כלל קמא סקמ"ז.

והגאון רבי נתן אדלר זצ"ל רבו של החת"ס במח"ס נתינה לגר כתב בשנת תרל"ו ובו מפקפק בשם אביו על אתרוג מרוקו וז"ל: ד' ישפות שלום גלילת ידו הקדושה לנכון הגיעני הנה האתרוגים הבאים ממאראקע אינם נלקחים משנים קדמוניות מאת אנשים הנוהגים מנהג אשכנזי ופולין כי הרבנים הגאונים אשר היו לפני חשש כי יש למו חשש מורכבים ולכן גם אני לא הכשרתי רק אנשים ספרדים המה לקחום לצאת בהם בחג הסוכות ומהם היו מוצאם לפנים ולכן לא אוכל לעשות מבוקשו אני הק' נפתלי בלאאמ"ו הרה"ג מהרנ"א הכהן בפקודת אאמ"ו נ"י עכ"ד והו"ד בספר ארבעת המינים כהלכתם עמ' כג וכתב שם מדבריו מוכח שלא היה טעם בור רלפסול את האתרוגים אלא רק חששו שהוא מורכב,

ואמנם מה שיש שהעירו מדברי המשנ"ב בסימן תרמ"ח ס"ק סה שכתב שיש לבדוק את האתרוג האם הוא מורכב או לא לראות אם גרעיניו עומדים או שוכבים, והעירו שהרי באתרוג המרקואי הרי אין בו זרעים, אבל לכאורה מדברי הפוסקים והגמ' לא מוזכר התנאי הנ"ל שיהיה גרענים, ומ"מ כתב בזה הרב שרגא שלומאי זצ"ל בקונ' פרי עץ הדר עמ' 56 שיש לפסול אתא אתרוגי מרוקו בימינו בגלל זה, וכן ראה בקובץ אהלי שם ח"ט עמ' ריז שכתבו בשם הג"ר יחזקאל ברטלר זצ"ל מתלמידי החזו"א שכשאר בדק החזו"א זצ"ל אתרוגי מרוקו וראה את תוכנם אמר שהם מורכבים,

ואמנם בהערה הנ"ל כבר כתב ליישב בשו"ת יפה שעה (שם) וז"ל: ומעשה שהיה כך היה שחכמי בית שמש באו אצלי ודרשו ממנו בירושת"ו, לתת להם שני אתרוגים מן הבאים אלי בכל שנה ממרוקו באמצעות ידידים שיש לי בצרפת, באומרם שרוצים לנטוע אותם בגינה אחת הסמוכה למקום דירתם, ונעניתי לבקשתם וכשפתחו האתרוגים הנ"ל לא נמצאו להם גרעינים בפנים בכלל לא זקופים ולא שוכבים, ונתפלגנו על זה. ובשנה זו שהיא שנת התשל"א באו אלי שלשה אתרוגים הדורים ממרוקו, בעוקץ שקוע ובליטות ואמרתי לנסות עוד בסימנים הפנימיים שהם מוהל וגרעין זקוף, ופתחתי שנים מהם ומצאתי המוהל כדין ואין שום

גרעין לא זקוף ולא מושכב, ותמהתי על זה ואסרתי שחובתי ואעשנה לחפש בסה"ק, ובצאתי חופשי מצאתי מציאח מחיפוש להגאון חת"ס ז"ל בחאו"ח סי' קפ"ג שאחר שהביא דברי הפוסקים ראו"א כתב בסוף התשו' דבאתרוגים שיש להם סימן שבחוץ עוקץ שקוע, ובלטות הרבה הו"ל שני סימנים ושוב אין לנו לחוש שמא ימצא בסימנים הפנימיים היפך מזה. ואפילו נמצא איזה אתרוגים בסי' הפנימי היפך אין לחוש אפי' לאותו אתרוג אם היה אפשר לצאת בו אחר שנחתך כיון ששני סימנים טובים, ועכ"פ אין לחוש לשארי אתרוגים שבאותה תפוסה כן נלע"ד עכ"ד, וכן כתב בשו"ת שבט הלוי שם, וז"ל: מכ"מ אם יתברר שאינם מורכבים, ויש מסורת על לקיחתם גם בלי גרעינים, ויש הוכחה ע"ז שלא הי' להם גרעינים גם בימי קדם, ומכ"ש אם יתברר שחסרון הגרעינים הוא מחמת שלא נתפתח האתרוג עד כדי הצמחת גרעינים ניכרים, אף על פי שבכ"מ ישנם, א"כ אין חשש כלל כמש"כ גם כבודכם. ובשנת השמיטה לפני י"ד שנה קבלתי גם אני אתרוג מאראקא נשלח משם ע"י הגאון הצדיק ר' רפאל ברוך טולידנו זלה"ה האב"ד מקנס מרוקו שכבר הי' פה וראיתי כמה אתרוגים אלה היו חשובים בעיני צדיקים דשם, ומשפחה זו כבר היתה שם כמה מאות שנה והשתמשו בזה, ספרי אחרונים לא העתקתי בזה היות כבר מובא בתשובת

גאב"ד ירושלים ת"ו ובדבריהם, מ"מ כדאי לעיין עוד בשו"ת דברי ישראל להגה"צ מהר"י ועלץ זלה"ה ח"א סי' קפ"ג העתיק כמה דברים בזה. והנה אף על גב דמצד הגרעינים איני רואה פקפק בזה, מ"מ אשתקד אחרי שנת השמיטה נשלחו אלי ג"כ כמה אתרוגים מחו"ל ובתוכם גם אתרוג מאראקא, ופתחתי אותו אחרי יום טוב, ועלה בלבי חשש מסימני ההרכבה לא מחמת הגרעינים אלא מחמת מהותו הפנימי, עכ"פ על חשש זה צריך לעמוד בברור גמור עפה"ת, (ואולי אין לדון מזה על הכלל כולו). ע"כ דברי השבט הלוי שם.

וכן כתב לדחות הטענה הנ"ל בשו"ת מנחת יצחק ח"ח סימן נח וז"ל: אחדשה"ט הנני בזה להשיבו בנדון אתרוגי מאראקא שיש מערערים שכאשר לא נמצא בהם גרעינים אין זה מין אתרוג לצאת בהם י"ח ד' מינים, ונשיאי ההתאחדות הרבנים ובראשם כ"ק אדמו"ר מסאטמאר שליט"א פרסמו שאין שום חשש ופקפוק בהכשירם, וכ"מ מסר לי קונטרס גדול אשר הרחיב לבאר כשרותם. והנה גם בהיותי שמה בברוקלין על שמחת נשואי נכדי היקר שיחי' כאשר בקרתי את כ"ק האדמו"ר מסאטמאר שליט"א, נסתבב השיחה ע"י העלות על השלחן פרי ענבים שאין להם גרעינים, אשר פלפלו בזה עוד גאוני הדור שלפנינו אם יש להם דין ענבים לברך ברכת מעין ז' באחרונה, ועל היין לברך פה"ג ועל הגפן, ואשר רובם

הסכימו שיש להם דין ענבים ממש בכל הנוגע לזה, ואגב זה הזכיר גם הענין של הערעור על אתרוגי מאראקא מטעם דאין להם גרעינים כנ"ל, וכי יש לדמות הנידונים, ואמרת על האתר השערתי, דחוף מן ההלכה שאין חסרון הגרעינים מוכיחים לפסול, עוד נראה דיש בזה חסרון ידיעה בהמציאות דאפשר שמחמת שתולשין אותם מן העץ קודם שנגמרו כל צרכם, אין ניכרים בהם הגרעינים מחמת קוטנן.

והנה כ"מ הביא בקונטרסו ב' עובדות ממעשה רב אצל כ"ק רביה"ק מסאטמאר זי"ע, אשר הי' מיפשט פשיטא ליה שאין שום חשש ופקפוק בהם, א' בשם הרה"ג מפאיע שליט"א, שבשנת תשי"א בא ת"ח א' לפני כ"ק רביה"ק זי"ע ואתרוג מאראקא בידו, והראה לו שאין לו גרעינים, ובא בטענה שבפוסקים בסימנים בין מורכב לאינו מורכב, נזכר באיזה אופן הגרעינים מושכבים לאורך או לרוחב, הרי דש"מ דיש לו גרעינים, וענה לו רביה"ק זי"ע הלא לא כתבו אלא שמושכב סימן מורכב, אבל אינו מוזכר שבלא זה אינו אתרוג עכת"ד, ב' איש א' שאל את רביה"ק זי"ע היות שברצונו לסחור עם אתרוגים, על כן רוצה לידע באיזה מין אתרוגים יסחור, והשיב לו רביה"ק זלה"ה שיסחור עם אתרוגי מאראקא, א"כ חזי מאן גברא דאסהיד עלה שהמה מוחזקים ביותר בכשרות. והנה מידי עיוני בזה, ראיתי בתשו' שבות יעקב

(ח"א סי' ל"ו) בנדון הדסים חדשים שהמה בשינוי מההדסים הישנים, וכתב שם בזה"ל, ונתתי דעתי להבחין מה הפרש יש בין הדסים אשר נהגו בו אבותינו מימי עולם, ראיתי שאין הפרש רק זו דהדסים הישנים הענבים קטנים ועגולים דומים לגרעיני פלפלין, וכ"כ מהרי"ל בדרשותיו שכן דרכן של הדסים, משא"כ בהדסים החדשים הענבים משוכין באורך, וגם תוך הענבים החדשים נמצאים כמו גרעינים גדולים, משא"כ בישנים, ודאי דיש חשש שהם ממין אחר, ושהוא ממין המורכב עכ"ל, הרי שמחמת השתנות לאידך גיסא, שבחדשים יש גרעינים גדולים בתוך הענבים משא"כ בישנים, כתב לחוש שהם ממין אחר וממין המורכב, כן י"ל בחסרון גרעינים באתרוג לחוש כמו כן שהן ממין אחר וממין המורכב, אכן גם השבות יעקב צירף זה רק לשאר שינוים שיש בין הדסים החדשים להישנים כנ"ל, משא"כ בנד"ד דאדרבה בשאר סימנים דומה ממש לאתרוגים המוחזקים בכשרות, אבל חוץ מזה גם אתרוגי מאראקא מוחזקים בעצמן בכשרותם מדור דור, והרבה העדיפו עוד בהם מחמת הידורם וכדלהלן, ועוד גם בנדון ההדסים שכתב השבות יעקב כנ"ל, חלק עליו בתשו' חכם צבי (קס"א) בתוקף, וז"ל ומ"ש עוד בס' הנ"ל שכיון שההדסים הבאים מאיטליא ענביהם קטנים ועגולים ואין בהם שום גרעינים, והנמצאים אצלנו

ענביהם ארוכים וגדולים ובתוכם נמצאים כמה גרעינים גדולים יש לחוש להם שהם מורכבים, אינו כלום דאטו כל מיני ענבי הגפן שוים, הלא יש מהם ארוכים ויש מהם עגולים ושחורים ולבנים, וכן כל מין תאנים וכו', וכן בזתים וכו', ומה שאינו נמצא דבר תוך ענבי הדסי איטליא ונמצאים בתוך שלנו הוא ברור ליודעים שהדסי איטליא נתלשים באמצע הקיץ עודם עדיין בוסר וקטנים ועדיין אין זרעם בהם, ושלנו בשלהי קייטא וכבר נגמר פריו וזרעו בו למינהו וכו', ואני תמה מזה על החכם שבשביל שינוי מועט שבין אלו הדסים רצה לדונם כמורכבים וכו' עכ"ל, וכן מוכח מתשו' פמ"א (ח"א סי' ט') דמכשיר בהדסים הנ"ל.

הרי כהשערתינו באתרוגי מאראקא שמחמת שנתלשים עוד באיבם לא נראו בהם עוד הגרעינים כתב החכ"צ בטעם שאין גרעינים בהדסי איטאליא, ובהדסים החדשים יש כנזכר, אמנם בת' שבות יעקב (ח"ב סי' כ"ח) כתב להצדיק דבריו, וכתב על החכ"צ הנ"ל, וז"ל ומ"ש עוד שם וז"ל דאטו כל מיני ענבי גפן שוים וכו', הלא מהרי"ל נותן לכך סימן זה בגרעינים כדי לפסול שאר הדסים שאינם בענין זה וכו' עכ"ל, אכן בתשו' דבר משה (מהדו"ק סי' י"ז) כתב להצדיק דברי החכ"צ, וז"ל והיטב אשר דיבר בזה החכ"צ וכו' וחיללים הגביר להוכיח מהגמ' דלא כשבו"י וכו', ואף כי ראה

הבעל שבו"י השגת החכ"צ עליו ועשה סגוריא בח"ב להשב שבותו ומחזיק במעוזו בכ"ז המעיין ישפט בצדק שדברי החכ"צ מכוונים להלכה, ודכירנא כי שמעתי מאבא מרי הרה"ג שליט"א שסיפר מזקנינו וכו' קדוש יעקב זצ"ל האבד"ק ליסא (בעל החור"ד) כי בעת אשר מכון שבתו בק' קאליש יצ"ו היה דרכו בקודש להשתדל בטורח רב והוצאה מרובה להשיג קודם החג לולב והדסים החדשים והי' זריז למען המצוה ונסע בעצמו וכו', הרי שגם הוא עשה מעשה רב כדעת זקנינו ראש בית אב משפחתינו החכ"צ זצ"ל שהורה לצאת באלו הדסים עכ"ל, וא"כ כמו כן י"ל באתרוגי מאראקא הנ"ל. וכל הנ"ל אף אם לא הי' ידוע לנו שהמה מוחזקים בכשרות, אבל כבר יש בפוסקים שהמה מפורסמים ומוחזקים מדורות בכשרותן לצאת בהם י"ח שצותה תוה"ק בפרי עץ הדר כנ"ל, ה"ה: בספר ערוך לנר (סוכה בתוספת בכורים סוס"י תרמ"ח) כתב, וז"ל ובשנה הזאת קבלתי אתרוג ממאראקא יפה ומהודר בכל מיני הכשר אשר עדיין לא ראיתי כמוהו, עוד ראיתי להזכיר שלענ"ד באתרוגים שאין גידולם שוים להמוחזקים בכשרות, מלבד חשש מורכב יש ג"כ חשש אחר אם הם ממין הכשרים, שזה ודאי שמה שאנו לוקחים אתרוג לא על הדרשות שמביא הגמ' בסוכה (דף ל"ה) שטעם עצו ופריו שוה, ושדר באילן משנה לשנה, ושדומה

לדיר, ושגדל על כל מים, בלבד אנו סומכים לפרש פרי עץ הדר כן, שסימנים האלה נמצאו עוד גם בשאר פירות, אלא עיקר שהלכה למשה מסיני כמ"ש הרמב"ם ה' לולב (פ"ז ד'), ולכן כשאנחנו דומים להמוחזקים עד הנה בכשרות אינם בכלל הקבלה, והרי יש לנו כיוצא בזה שתלוי במסורת, כגון עופות שבמקום שמסורת בידם להכשירם כשרים, ובמקומות אחרים אסורים, וכן בפאנצין שיש מקומות שאוסרין אותן באיסור כרת, ויש מתירין לגמרי, וכזה לענ"ד יש לדון בענין הכשר אתרוגים עכ"ל, הרי אף שהחמיר מאד לענין מסורת בזה, מ"מ פשיטא לי' דאתרוגי מאראקא כשרים, ויש ביניהם מהודרים מאד כנ"ל. אמנם מש"כ העל"נ הלכה למשה מסיני אינו מדויק, דברמב"ם שם איתא מפי השמועה ממש רבינו נתפרשו, והחילוק בזה עי' בהקדמת הרמב"ם לפיה"מ עיין שם.

והנה כי כן הביא בספר ארבעת המינים השלם (דר"ו ע"ב) מספר שו"ת ישרי לב (להגאון רבי חיים דוד חזן, חכם באשי וראשון לציון, נדפס באיזמיר בשנת תר"ל, ערך אתרוג), שהביא שם עדותם של שלשה מחכמי המערב יושבי עיה"ק ירושלים משנת תרכ"ד על מסורת מאראקא מעיר קארונדה וכל ערי המערב, וז"ל מעולם לא שמענו מי שערער או פקפק על האתרוגים הנז' וכל ערי המערב וכו' מרוקו וע"ת פאס ומאקנאס וטיטואן

ודכאט וסאלי ומוגאדור יע"א, כרך וכל הסמוך, לוקחים מהם למצות אתרוג מדי שנה בשנה כי הם מוחזקים בכשרות באין פוצה פה כלל עכ"ל, והוסיף המחבר שם, שכבר העיר בזה אחד מרבני שאלוניקי בספרו שו"ת הגיד מרדכי לר' מרדכי אשיאו סי' ה', על אתרוגי קארונדה וכל המערב הנז' שהם מוחזקים בכשרות וראויים לברך עליהם בלי שום פקפוק (כ"ז הועתק מספר ארבעת המינים). וכן בספר ערוך השלחן (או"ח סי' תרמ"ח סעי' כ"ח) חשב בין האתרוגים המקובלים לכשרים אתרוגי מאראקא עיין שם, ובודאי בכלל מה שכתב הרמב"ם בהקדמה לפיה"מ, דראינו בלי ספק מיהושע עד עתה שהאתרוג היו לוקחים עם הלולב בכל שנה וכו' נתכוון לכלול גם אתרוגי מאראקא, שהרמב"ם הי' גר בע"ת פס איזה זמן כדאיתא בתולדותיו. כל הנ"ל כתבתי רק אחרי שעברתי רק בדרך העברה על קונטרסו, ובעברי עוד הפעם, ראיתי כי כבר מבואר בדבריו מדברינו הנ"ל, ועוד הרבה והרבה כיב"ז, ואין לי מה להוסיף שדבריו ברורים, והנני בזה רק עוד על פרט אחד, והוא דברי החת"ס (או"ח סי' ר"ז) שהובא בדבריו שכתב על דברי הכפ"ת (סוכה ל"ה ע"א) שהמה דברי א"ח, דהכפ"ת כתב שם ליישב, מה דאיתא שם דפרי עץ הדר הוא אתרוג שטעם עצו ופריו שוה, והקשה דלמא הוא לימו"ן או נרגנ"ה (אולי הכוונה למאראנץ דנרגנ"ה

בכתיבה שלנו הוי כמ"ש נאראנטש) שהעץ שוה לפרי בטעם וחריפות, וכתב די"ל דעיקר פריו של הלימון והנראנג"ה הוא החמוץ שבתוכו והוא מרובה על קליפתו, ונמצא דעיקר פריו הוא חמוץ, ואין עצו חמוץ, אלא טעמו כקליפת הפירי, אבל אתרוג חמוץ שבתוכו הוא מיעוטו לא נחשב לפירי, ועיקר פריו הוא קליפתו דהיא גסה ביותר ויש בה מרירות וחריפות וטעם עצו כטעם פריו עכ"ד, והחת"ס שם קלסי' מאד כנ"ל.

ותמוה אני מאד על מה שראיתי בשו"ת הסבא קדישא מהגאון מהרש"א אלפאנדרי זצ"ל (ח"ג סי' י"ב) שדחה את דברי הכפ"ת הנ"ל, וגם לרבות החת"ס שקלסי', ואומר דתי' הכפ"ת אינו מספיק כלל, משום דגם הקליפה מקרי פרי גבי ערלה, וגבי ברכה דלכ"פ מברכין בפה"ע כמבואר במג"א (סי' ר"ב), ואף להטו"ז (סי' ר"ד סקט"ז) דס"ל דיש לברך בפה"א, אבל הוי פירי לגבי ערלה, ושייך גם לדידי' שטעם עצו ופריו שוה, ועוד דקליפת הלימון ראוי לאוכלו חי, גם הטו"ז מודה דמברכין בפה"ע, ועוד דדרשת חכז"ל עץ ופריו הוא כשהוא שלם, בודאי דשייך לומר כן פרי עץ הדר, הא חדא, ועוד דגם באתרוג מה שבפנים נקרא קליפה בש"ס (שבת ק"ח ע"ב), ובדברי הפוסקים עכת"ד.

וב"ז תמוה בעיני, דהרי הכפ"ת דייק כ"פ בלשון עיקר פריו, דקליפת הפירי אף דנקרא גם פירי, אבל בודאי

לא עיקר פירי, אם לא בפירי דאין בו רק קליפה, או רובו קליפתו כמו האתרוג, דאז זה עיקר פריו, ובזה לא מיבעיא להטו"ז שם, דאין ראוי מערלה דאיתרבי מאת פריו הטפל לפריו, משא"כ לענין ברכה, וכן לנד"ד, אלא אף להמג"א וההולכים בשיטתו הפמ"א (בסי' ס"ה) והחיי"א (ה' ברכות כלל נ"ג), דס"ל דדינם כפירי ממש, ובנ"א שם, הוכיח דאף לר"ע דפוטר בקפריסין ממעשר, אבל מודה דבשאר קליפת פירות חייבות במעשר, וקצת ראוי מהא דאיתא (בסוכה ל"ה) באתרוג של תרומה, מפני שמפסיד הקליפה עיין שם, אבל כ"ז רק לומר דגם הקליפה נקרא פירי, אבל לא להיפך שהקליפה יהיה נקרא עיקר פריו, ולא הפירי גופי', דאם אומרים דפרי עץ הדר שיהי' עצו ופריו שוים, בודאי לא אפשר לומר דקאי רק על הקליפה, ולא על עיקר פריו, דעיקר פריו אינו שוה לעץ, דהוי יציבא בארעא וגירורא בשמי שמיא, ובזה עכ"ח לא מיירי רק באתרוג, דרובו הוי הקליפה, וזה העיקר פריו, ושפיר י"ל עצו ופריו שוים, משא"כ בלימון וכיב"ז דאינו שוה רק עם הקליפה ולא עם עיקר פריו, ושפיר אמר החת"ס ע"ז דהוי דברי א"ח.

ובהיותי בזה אזכיר גם דברי החו"ד (יו"ד סי' ל"ו סעי' ו')

דפשיטא לי' לאידך גיסא, ואף באתרוג דאין שם רק קליפה עבה, מ"מ מחלק בין הקליפה לבשר האתרוג, דקליפתו אינו כגופי', דכתב שם דאם נחסר כל

בשר האתרוג בפנים ולא נשאר רק העור וחדרי הזרע דפסול, ולא מטעם דטריפה בריאה, רק מטעם כיון דבערלה מרבינן קליפת הפירי מאת פריו, וברביעי דליכא רבוי פטור מטעם דלא נקרא פירי, ומה"ט לא מברכינן אקליפת הפירי בפה"ע, וכן בכמה דוכתי דבמקום דכתיב פירי ממעט קליפה, וא"כ הה"ד באתרוג דכתיב פרי עץ הדר הקליפה לא נקרא פירי ופסול עכ"ד, אבל גם דבריו פלואים, דכתב כן בפשיטות דאין מברכין בפה"ע על הקליפה, והרי הדבר הזה תלוי באשלי רברבי כנ"ל וצ"ע, וביותר צ"ע דכתב כן גם באתרוג דעיקר פריו הוי קליפה, ומחלק בין קליפה לקליפה, אמנם בהערה זו האחרונה, כבר העיר בס' חלקת יואב (או"ח סי' ל"ב ענף ג'), דכתב על החור"ד הנ"ל, דליתא דאדרבה באתרוג עיקר הפירי הוא הקליפה כנ"ל, ורצ"ל דכיון דהקליפה הוי עיקר הפירי אין לחלק בין קליפה לקליפה כנ"ל, אכן בספר כף החיים (כו"ח סי' ר"ב אות נ"ו), כתב לחלק בין קליפה העבה של האתרוג, ובין הקליפה דקה הירוקה דדינו כשאר קליפות עיין שם.

והנה בנוגע לענבים שאין להם חרצנים הביא כ"מ מתשו' מהרש"ם (ח"ו סוס"י ל"ח וח"ז סי' קכ"ה) שחקר שם אם להיין שעושים מהם דין יין לברך בפה"ג, דקרא כתיב מחרצנים ועד זג, וכתב שמצא בכת"י מהדע"ק שחקר בזה, והביא מהרד"ק (ישעי' ה') בפסוק

ויטעהו שורק, שכתב שם שהוא גפן המוציא ענבים קטנים טובים שאין בהם גרעינין והם המשובחים שבענבים, ולכן פסק על היין היוצא מהם בפה"ג עכ"ד, והנה שם (בח"ז) הביא רק דברי הדע"ק, בלא להוסיף חור"ד שלו, אמנם שם (בח"ו), סיים על דברי הדע"ק וכדאי הוא לסמוך עליו, והנה אף שהתשובה בלא הסיום הנ"ל נדפס בח"ז, והתשו' עם הסיום הנ"ל בח"ו, אבל כאשר רואים זמן הכתיבה, שהתשובה בח"ז נכתב בשנת תרנ"ה, והתשובה בח"ו נכתב בשנת תרנ"ח, הרי התשובה עם הסיום הנ"ל נכתב אחרי זה והוא העיקר, אבל כ' העיר דבספר דע"ת (סי' ער"ב סעי' ו') הביא ג"כ את הדע"ק הנ"ל, וסיים בזה"ל ואולי שבחו רק ע"י הרכבתו במין אחר עכ"ל, והרי לפי"ז שדי ב' נרגא ונדחה מש"כ דכדאי הדע"ק לסמוך עליו כנ"ל, ועי' בכ"ז בשד"ח (פאת השדה מע' ברכות סי' כ"ג) באריכות, והרבה ס"ל דיש להם דין ענבים ממש, ויש שס"ל לחלק בין קטנים דהוי בוסר ובין גדולים עיין שם. והנה מה שכתב במוסגר להעיר, על מה שחששו למורכב בענבים, דאיתא בזוה"ק בראשית, דישראל נמשלו לגפן דאינו מקבל הרכבה, (ובזוה"ק נשא (דקכ"ה ע"ב) איתא ר' חזקי' פתח (תהלים קכ"ח) אשתך כגפן פורי' וגו' מה גפן לא מקבל עלי' אלא מדידי' כך אתתא דישראל וכו' עיין שם), מיהו באמת בירושלמי (פ"ק דכלאים ה"ז)

משמע דרק זית אינו מקבל הרכבה, כדכתיב בניך כשתילי זיתים, ועי' פסחים מ"ט סוע"א ומהרש"א שם בח"א עכ"ד.

והנה אף אם נאמר דגפן אינו מקבל הרכבה כדברי זוה"ק הנ"ל, י"ל בזה כמ"ש בספר הסבא קדישא שם ליישב מה דאיתא במתני' (כלאים פ"א מ"ד) השזיפין והרימון אעפ"י שדומין זל"ז כלאים הם, ופי' הירושלמי דשזיפין היינו הרכיב זיתים ורימונים, ויש פוסקים שמגיהים בירושלמי וצ"ל זיתון ורימון, משום דזיתים אינם מקבלים הרכבה כנ"ל, ובספר הנ"ל כתב לדייק מלשון הרא"ש דכתב דנוטע זיתים ורימונים יחד, ובזה י"ל דבנטיעה כהאי שנוטע אותם יחד בכה"ג מקבלים זה מזה, וכן י"ל בגפן עיין שם. כ"ז כתבתי בהחפזי מחמת הטירדא וכבר כתבתי כי במה שנוגע לאתרוגי מאראקא צדקו דבריו. והנני חותם בברכה ודושה"ט. יצחק יעקב ווייס. ע"כ דברי המנחת יצחק.

וכן כתב לדחות בשו"ת תשובות והנהגות (חלק א' סימן שפא) וז"ל: שאלה: אתרוגי מרוקו אם לחשוש שהם מורכבים הביאו לדרום אפריקא קצת אתרוגים ממרוקו, ובאו אנשים לפנינו ובידם כרוז מרבנים באמריקא לפוסלם, וטעמם מאחר שאין בהם גרעינים סימן הוא שמורכבים הם, דבפוסקים נראה שאתרוג שאינו מורכב יש בו גרעינים. ולדעתי אי אפשר להטיל

בהם ריעותא מה"ט, חדא דשמעתי שיתכן בעץ אחד שחלק מהאתרוגים יהיו עם גרעינים וחלק בלי גרעינים. ואולי הגרעינים מופיעים מאוחר יותר, ומה גם שהמומחים אומרים שהסיבה שאין להם גרעינים היא משום ש"האבקה" במקומות אלו בזמן זה היא חלשה ולכן אין שם גרעינים ואין זה מחמת חסרון בעצם מין הפרי, שאם היתה "האבקה" רגילה גם שם היו גרעינים [האבקה היא יניקת אילן אחד מחבירו אם ע"י אבק או ע"י הרוח או כל דבר אחר, ועי"ז יש בו כח להצמיח גרעינים], ועוד דהפוסקים מסרו סימנים לחלק בין אתרוגי קורפו לאחרים, ומעולם לא שמענו שמתנאי האתרוג גרעינים, והעיקר בענינים אלו הוא המסורת דור דור, ובמרוקו במחוז טארודנט העידו לפנינו עדים נאמנים שלא מרכיבים ובחזקת כשרות קיימי. וידוע לי שמרן הגריז"ס זצ"ל (הגאב"ד דבריסק) דקדק מאד וחיבב לצאת גם באתרוג ממרוקו, אף שדקדק וכבר לקח כמה אתרוגים לצאת מכל ספק, ופעם עיכבו השלטונות בא"י את האתרוג ממרוקו שנשלח עבורו, ולא עלה בידו אף לאחר השתדלות מרובה להשיגו אלא בהושענא רבה, ושלח שליח להשיגו כדי שיוכל לצאת גם בו לפחות ביום האחרון.

סוף דבר אתרוג תלוי עיקרו במסורת, וכיון דיש לאתרוגי מרוקו מסורת מהני, ולא גרע מאתרוגי קלבריא עם

מסורת ורבים מעידים שהיום מרכיבים, והאתרוגים שבאים כאן מארץ ישראל מהם שמקורם בחדרה, ושהגאון רבי פנחס עפשטיין זצ"ל ובית דינו פסקו שהם בחזקת כשרות שהם בחזקת בלתי מורכבים, ורבינו החזו"א זצ"ל טען למקורביו שאינם בחזקת בלתי מורכבים, (ע"ע בדברינו במועדים וזמנים ח"ו סימן ס' וסימן ס"ב יעו"ש"ה וע"ע בחזו"א כלאים סימן ב' ס"ק ט"ו ד"ה ולפיכך). ואנו לא נוכל להכריע, שכל אחד נוהג כפי מסורת דיליה, והמפרסם שאתרוגי מרוקו פסולין עליו להביא ראיה, והעיקר שבחזקתן בכשרות כפי מסורת דידהו קיימי וכמ"ש. שוב שמעתי שמועה שכוונת הפוסלין היתה לעזור לסוחרים בארץ, ולכן גזרו על אתרוגי מרוקו לפוסלן, אבל היום הסוחרים אינם עניים שזקוקים לעזרה כדי לדחות אחרים ומאי חזית, ולכן ביוהנסבורג לא פירסמתי לאוסרם ובחזקתן קיימי למסורת דידהו. עכ"ל התשובות והנהגות, ומש"כ בסו"ד שהיה מקום לפסול את האתרוגים בחו"ל משום הגזירה לעזור לסוחרים בארץ, ראה מה שהאריך בזה בחזו"ע ריש דיני אתרוג יעו"ש. ע"כ דברי הגר"מ שטרנבוך שליט"א בשו"ת תשובות והנהגות.

וכן ראה עוד מש"כ בשו"ת תשובות והנהגות ח"ג סימן קפה, וז"ל: שאלה: אתרוג המורכב, והערה באתרוגי מרוקו, נראה שהסימנים שקבלנו על

אתרוג אם הוא מורכב או לא מורכב אינם קובעים לבד, אלא העיקר תלוי במסורת כמ"ש החת"ס והביכור"י, שלפעמים הזיכול משנה את צורת הפרי אם זיבלו בחנקני או בזבל ממש, והאדמה שדרכו מקבל האילן המזון לפירות משתנה ממקום למקום, וזה הסיבה לשנויים ולא שנוי בעצם פירי.

מיהו לגבי הסימן שקליפתו עבה ונאכל כמו הפירי יש לומר שבחסר סימן זה פסול, שזה אינו רק סימן אלא זהו מעצם הגדרת האתרוג, שקיבל האתרוג ציווי הקדוש ברוך הוא עץ פרי והקליפה אצלה כפירי ולא נתקלל, ולכן המצוה בו, וכשחסר סימן זה אינו חסר סימן רק נשתנה שאינו אתרוג, וכמ"ש בשו"ת חת"ס שסימן זה הוא מה"ת. ודוקא לענין הסימן שהגרעינים שוכבים או זקופים או במיץ, יש לומר שזה משתנה לפי האדמה וטיפול במדינה שמגדלים האתרוגים, משא"כ קליפה עבה זהו הגדרה בגוף האתרוג.

ונראה שאם הקליפה דהיינו הלבן שבצדדין ובפינות הוא יותר עבה מהפירי יש כאן סימן שאינו מורכב, אבל כשהפרי עבה עד שאין הקליפה ראוי לאכילה כמוהו, אפילו לא הורכב נשתנה שאינו כאתרוג ובה גופא פסול.

ובזמן האחרון ב"ה רבה הדרישה לאתרוגים שאינם מורכבים, והיום כבר לא מרכיבים בלימון או

אפילו בחושש או במורכב רק במינו שלדבריהם אינו מורכב, ואף שלדברי ה"בית אפרים" ובכור"י פסול מורכב הוא רק במין אחר ולא אם הרכיבו בו מורכב, ראיתי במכתב בשם הגרע"א זצ"ל שאפילו דור עשירי לא יבוא בקהל ה', והיינו אפילו תולדה דתולדה דמורכב פסול. וע"ע בדברינו במועו"ז ח"ו סימן ק'.

מברכין עלה, ואם כן אף שיש הוכחות שלא הורכבו, אולי פסול שלדידן מעיקרא אינו אתרוג ממש רק על שם פרי דומה מאד, והמסורת לבד העיקר לסמוך עליו, ואין הפסול מפני הרכבה דוקא וכמ"ש. (ומיהו העידו לי שיש צורך גם ממרוקן לפיקוח ולא מספיק המסורת שיש שמה גם מורכבים בכמה מקומות).

סוף דבר הכל נשמע, שאם האתרוג הוא בחזקת שאינו מורכב, אף אם אין בו הסימנים המוחזקים (א) עוקץ שקוע (ב) ריבוי בליטות (ג) גרעיני זקופים, לא נוכל לפסול כשיש מסורת שאינו מורכב ובהכשר הגון. אבל כשקליפתו הפנימי אינו עבה שהקליפה נאכל כפירי, אפילו מוחזק לאינו מורכב נראה שאין ראוי לקחתו למצוה, שנשתנה צורתו עד שאין שמו עליו, וכן ראיתי בשם הח"ס זצ"ל שזהו עיקר הסימן, ולדברינו הוא לא רק סימן להכירו, אלא זהו גוף פרי עץ הדר וכמש"נ.

ובדברינו שם ביארתי שלא באתי ח"ו לפסול אתרוגי מרוקן, שהוא במסורת במרוקן שזהו אתרוג, אלא שאין במה שאינם מורכבים לדחות אתרוגים אחרים כשתילי חזו"א ועוד המוחזקים כבלתי מורכבים דבהו מסורת דילן שזהו אתרוג. ואני לעצמי בס"ד כשאפשר אני משתדל תמיד כל שנה ושנה להשיג גם אתרוג ממרוקן, ויש בו סימן מובהק שהוא אתרוג מה שהקליפה רב בה ונאכל כמו הפרי, ועיקר כשרותו מכח המסורת לאנשי מרוקן גופא, ומביאו ב"ערוך לנר", ואנו מגששים באפילה, לקיים מצוה זאת כהלכתה, והנח לישראל כי קדושים הם, וכל אחד כפי מסורת שלו דעדיף מחשש מורכב נוטל למצוה, ולדעתי לא לנו היום להכריע, וההכשר היום רק לאשר שזהו כפי מסורת פלוני, ובודאי נדע בס"ד רק בקרוב עם משיח צדקנו. ע"כ דברי התשובות והנהגות שם.

ובמק"א הבאתי בענין אתרוגים ממרוקן שפירסמו דאחרי דרישה וחקירה הוכח בבירור שאינם מורכבים, וביארתי שזה לא מספיק, ואף שודאי אינו מורכב ראוי לחשוש שמעיקרא בשורשו בגידולו מין דומה לאתרוג ממש, אבל אינו אתרוג כמסורת דילן, וכעין לולב קנרי שדומה מאד ללולב ומ"מ פסלינן שאינו לולב, רק יסוד ההיתר הוא באתרוגים שיש מסורת עם הסימנים, וע"ז סומכין שזהו מין אתרוג

ואמנם בשו"ת משנה הלכות חלק טו סימן רכב כתב בזה"ל: ערב סוכות התשמ"א בנ"י יצו"א מע"כ

הרה"ג בנש"ק כו' כש"ת מוהר"ר שמחה ישראל בלום שליט"א בן ליד"נ מח' ההגה"צ כו' כקש"ת מוה"ר רפאל בלום אבדק"ק קאשוי, אחדשכ"ת בידידות. את נדרי אשלם מה שהבטחתי לו לכתוב בדבר אתרוגי מאראקא אשר נפתחו ולא נמצאו להם גרעינים אי כשרים הם לברך והיות ששמע שגם אני מן המספקים בדבר, ותמה על זה מס' ישרי לב שכמה גדולי מאראקא העידו בזמנם שאתרוגיהם הם מוחזקים, וגם ממה שכתב מרן הח"ס ז"ל דבאתרוגים סמכינן על הקבלה ועל החזקה. והגם שאתכם החרש והמסגר ומה מצא בי' שאחזה דעתי העני' שבטלה דעתי נגד גדולי התורה ומ"מ מאחר שכבר בא לידי לא אמנע מלהביע דעתי העני' הגם שהוא דבר הנוגע לכלל.

וזה יצא ראשונה, באמת כי יש לנו לברר בעצם דין אתרוג בין אתרוגי מארוקו ובין אתרוגי שאר מקומות אם ימצאו שם אתרוגים בלי גרעינים מה דינם, דלכאורה חסרון גרעינים באתרוג אין החסרון ופסול במקום אלא בעצם האתרוג והני ד' סימנין מה טיבן ואי סמכינן עליהו לכתחילה או אפילו לעיכובא או לא סמכינן עליהו כלל ובגמ' (סוכה ל"ה ע"א) גרסינן ת"ר פרי עץ הדר עץ שטעמו ופריו שוה הוי אומר זה אתרוג ואימא פלפלין היה ר"מ אומר ממשמע שנאמר ונטעתם כל עץ איני יודע שהוא עץ מאכל מה ת"ל עץ מאכל עץ שטעם עצו ופריו שוה הוי

אומר זה פלפלין וכו' ומשמע התם דפלפלין משום דלא אפשר ועוד דמחלק בין גדולים וקטנים, ור' אבוהו אמר אל תקרי הדר אלא הדר, בן עזאי אומר אידור שגדל על כל מים, והרמב"ם בהקדמה על פיה"מ ריש ברכות האריך בדבר והקשה ואטו עד זמן הגמ' לא נטלו אתרוג ולא הי' להם קבלה ולא ידעו מה הוא אתרוג ואם הי' עולה באמת ממקראי מין אחר לאתרוג האם היו משנים ונוטלים הפרי השני, וכן הקשה שם על כמה בעיות בגמ' כגון עין תחת עין שן תחת שן אי הכוונה עין ממש או ממון, ותי' ז"ל דודאי כי האתרוג הי' מוחזק אצלם מיהושע בן נון ולא נחלקו בדבר אלא שחכז"ל רצו למצא פסוק בתורה על האתרוג ואם לא היו מוצאים מקרא מפורש לא היו משנים את האתרוג וליקח כפי ראות עיניהם ודרשת המקרא, שהוא קבלה בידם שזה אתרוג ולא אחר, אלא שהיו אומרים שהלל"מ מסיני הוא שזה אתרוג, ועכשיו נתברר להם שמפורש בקרא והבן. וא"כ לענין עצם המצוה וקיומה אין חלוק שבודאי הקבלה מכריע, אלא שהיינו אומרים שמצות אתרוג הוא הלל"מ, ועכשיו אמרינן שהוא מקרא עצם המצוה אבל אופן קיום המצוה קבלה הוא מיהושע ע"ש דברים כנתינתם מסיני. גם הריטב"א ז"ל כתב דודאי קים לן מה הוא אתרוג ולא היו מסופקין בדבר שנעשה ממש ועד עתה, וכעין זה מצינו בכמה מקומות

ועיין סנהדרין (כ"ב ע"ב) עד דלא אתא יחזקאל מאן אמרה, ועיין ברכות דף כ"ב ונחזי עזרא היכן תקן וי"ל.

ולכאורה להס"ד דאתרוג הוא דוקא בד' סימנים אמאי לא דחה דפולפלין אין להם ד' סימנים וגם לכל השקליא וטריא לא אמרו כלל דיש לן סימנים על אתרוג הגם שיש לדחות דחדא מתרתי קא משני מ"מ לא נזכר כלל בגמ' שם, וע"כ דאין סומכין על הסימנים בזה אלא ממה שקבלנו מיהושע עד עתה שהאתרוג היו לוקחין בכל שנה זה הוא ולא אחר. ולפ"ז לכאורה ראי' גדולה להח"ס ז"ל דאתרוג בעי קבלה ומסורות כמו עופות טהורים, וכמ"ש גם הערוך לנר. ואתי גם שיטת הרמב"ם כוותיהו. ומיהו רבותינו האחרונים נתנו לנו סימנים להכיר ע"י הסימנים מהו אתרוג ואחד מהסימנים שיש לו לאתרוג זרע (גרעינים) והע"ש הוסיף לומר דבאתרוג הגרעין עומד זקוף לאורך האתרוג ובמורכב הגרעינים שוכבים לרוחב האתרוג והבכורי יעקב חלק עליו בזה שבדק בעצמו ולא מצא חילוק זה אבל פשוט דעל הגרעינים לא חלק אדם דבעי דליהוי לאתרוג. ועיין מג"א א"ח סי' תרמ"ח ס"ק כ"ג שדן באתרוג המורכב ומ"ב סי' תרמ"ח ס"ק ע"ג עכ"פ צ"ב.

ובגמ' בסמוך (סוכה ל"ו) נסדק ניקב וכו' תני עולא בר חנינא ניקב נקב מפולש במשהו וכו' בעי רבא נולדו באתרוג סימני טרפה מהו מאי קמיבעיא

ליה אי נקלף תנינא אי נסדק תנינא אי ניקב תנינא כי קמבעיא ליה כדעולא אמר ר' יוחנן ריאה שנשפכה כקיתון כשרה. והנה מדמה אתרוג לטריפות ובניקב האתרוג אמרו ז"ל שני פירושם רבינו הגדול הבעל הלכות גדולות כתב נקב מפולש כדי שיראה הנקב מצד זה לצד זה אבל מצד אחד אפילו ניקב לחלל לא הוי מפולש וכשר והרא"ש ז"ל הביא מירושלמי (סוכה הל' ו') דגרס התם ניקב ולא פילש מבפנים כשר כי הא דתנן ניקב ולא חסר כ"ש כשר, ומדברי הירושלמי משמע דאע"פ שאינו מפולש מעבר לעבר אלא לחלל הוי מפולש מדקאמר ולא פילש מבפנים הא פילש מבפנים פסול אף על פי שאינו מפולש משני צדדין וכן פר"י אם ניקב עד חדרי הזרע שהגרעין בתוכו פסול, אף על פי שלא חסר כלום והא דבעי נקב מפולש היינו שלא כנגד החדרים ונקב עד החדר בכלל מפולש, ועכ"פ מדמי לה התם לריאה שנשפכה כקיתון והראב"ד ז"ל מפרש דברי רבינו הבה"ג דהכי קאמר דאע"פ שהוא נקב מכאן ומכאן אם לא פילש מבפנים כדי שיראה הנקב מצד זה לצד זה כשר שלא יאמר מעיו של אתרוג כמנוקבין הם ואפשר שסובר בעל ההלכות דהך בעי בש"ס אי מדמינן אתרוג שנימוח וקיימי חדרי הזרע לריאה שנשפכה כקיתון ולא איפשיטא אזלינן לקולא ולהכי קאמר ניקב לאותן חדרים לא הוי כמפולש וכן משמע דהרי"ף סובר דאזלינן בהך בעי

לקולא דהני פסולי אין עיקרן אלא מדברי סופרים ולהכי לא הביא זאת הבעיא, ועיין ק"נ שם אות ה' בשם הר"ן.

ולכאורה אי נימא דגרעינן באתרוג לא לעיכובא ויש שיש להם גרעינן ויש שאין להם גרעינן אמאי לא חלקו בניקב האתרוג בין יש לו גרעינן לאין לו דאתרוג שאין לו גרעינן בעי נקב מפולש מעבר לעבר ובלא זה לא הוי מפולש וכשר אבל אתרוג שיש לו גרעינן אם ניקב עד לחדרי הזרע הוי ניקב ופסול וכחא דניקב הלב לבית חללו ורבינו הבה"ג מיירי באתרוג שאין לו גרעינן והרא"ש ודעימיה מיירי ביש לו גרעינן וע"כ כל אתרוג יש לו גרעינן ואם אין לו פסול בלאו הכי לפי שאין לו גרעינן. גם מלשון קדשו שכתב הראב"ד ז"ל שלא יאמר מעיו של אתרוג כמנוקבין הם, משמע דחדרי הזרע של אתרוג קרי ליה מעיו וניקב המעי פסול, וכיון דחדרי הזרע הם מעיו של אתרוג וחסר מעיו של בהמה טריפה הוא והבן. ועכ"פ מצינו בכל אופן שהוא, שהאתרוג יש לו גרעינן ודימיהו לנקיבת הבני מעים אם ניקב בו באתרוג בחדרי הזרע וע"כ דהו"ל נכלל בסימני אתרוג, דאל"כ בדבר שאינו מהאתרוג אין בו טריפות. גם רש"י בפי' דף ל"ו שם ד"ה הכא מאי, פי' חדרי הזרע שהגרעינים בתוכם, הרי שפשוט ליה דאתרוג יש גרעינים, גם מלשון הבכורי יעקב סי' תרמ"ב בסופו כתב ולכן שאינם דומים

להמוחזקים עד הנה בכשרות אינו בכלל הקבלה שתלוי במסורות כמו עופות, שבמקום שמסורות בידם להכשיר כשרים, ובמקומות אחרים אסורים עכ"ל ופשוט דאתרוג בכ"מ מוחזק שיש גרעינים והאי אין לו, ועיין שו"ת הרא"ש סי' כ' הובא בב"י יו"ד סי' פ"ב לענין לסמוך על קבלת ארץ אחרת ולאכול עוף סוגיאנ"א דקבלתינו גדולה יותר מקבלת שלהם ואין לסמוך על קבלתם, נגד קבלתינו ע"ש והארכתי בזה במקום אחר.

וכרגע נפל במחשבתי מהא דגמ' חולין מ"ז ובש"ע יו"ד סי' ל"ה בורדא אם חסירה או אם יש לה שתים וכו' כשרה הג"ה ובמדינות אלו נהגו להטריף ועיין ט"ז וש"ך שם וכל האחרונים שפלפלו בזה שהרי בגמ' אמרו כל חייו ברייתא הכי אית להו ומיהו התם עכ"פ נתברר דהוא בהמה כשרה אבל בדין שחסר סימן אחד שהוא הגרעינן כיון שהקשו אתרוג לטריפות ואולי הי' אפשר לתלות במחלוקת דלמ"ד דמדמה הגרעינים לבני מעים וחסר פסול ולמ"ד לורדא ספק והבן וצ"ע.

וכרגע נפל בלבי לפ"מ שנחלקו הראשונים ז"ל (ברכות ל"ו ע"ב) קליפי אגוזים והגרעינן חייבין בערלה ופרש"י דרחמנא רבינהו מאת פרוי והתוס' שם (ד"ה קליפי) כתבו חייבין בערלה דפירי ניהו, מכאן שיש לברך על הגרעינן של גדגדניות וגרעיני

אפרסקין ושל תפוחים וכל מיני גרעינים של פירות בפה"ע ע"כ. ובשיטת התוס' עומדים הרא"ש וא"ז וכל בו והמרדכי ותר"י וש"ע סי' ר"ב. והרשב"א חלק על התוס' ודעתו שהגם שהגרעינים חייבים בערלה אעפ"כ לאו פירי נינהו אלא טפל לפירי ונתרבו מן את ולהכי אינו מברך רק בפה"א. והב"י א"ח סי' ר"ב פסק כדעת התוס', והצל"ח תמה אדברי התוס' ממשנה פ"א דערלה מ"ח שהגרעינים מותרים ברביעי והם הגרעינים הם עצמם פרי למה מותרים ברביעי, ובפי' הרא"ש כתב דלהכי מותרים ברביעי דתניא פרי אתה פודה וכו' ע"ש ואי הגרעינים הם עצמם פרי יהיו צריכין פדיון ברביעי, ושוב דחה לעצמו דמה שאמרו הגרעינים מדין שומר אתרבו כמו הקליפה, ולכן העלה דהגרעינים לעצמן יש להם שומר כלומר שהגרעין יש לו מאכל בפנים וקליפת הגרעין מבחוץ ומה שאמרו שהגרעין הוא פרי היינו המאכל שבגרעין אבל הקליפה שבגרעין אינו אלא שומר, ומה שאמרו התוס' והרא"ש גרעינים היינו הפנימית כלומר האוכל שבגרעין ושפיר כתבו דפירי נינהו וכו' ע"ש.

ולפי פי' זה של הצל"ח אפשר דהפנימית כלומר האוכל שבגרעין הכ"נ דיש בו פדיון ברביעי והמיעוט שממעט הגרעינים מרביעי הוא רק הקליפות ולא הפנימית, וצ"ע כיון דאינו ראוי לאכילה לא צריך למעט דמ"ש מזמורות הפירי שאין בו רביעי

וצ"ע, וי"ל דמה"ט הביא שם הרמב"ם בפיה"מ הטעם שאסורין בערלה לפי שערלה אסור בצביעה וכו' ע"ש, וכוונתו לפרש נמי דלכן עכ"פ אסור בערלה ומרביעי פטור דאינו ראוי לאכילה ודו"ק.

ולולי דמסתפינא מה שהקשה הצל"ח ז"ל ממשנה מפורשת לפענ"ד אדרבה התוס' ס"ל מדהצריך התנא לאשמיענו דגרעינים מותרין ברביעי ע"כ דפירי נינהו דאי לאו פירי נינהו מאי קמ"ל דמותרין ברביעי הא לאו פירי נינהו, אלא פשיטא ליה לתנא דגרעינים פירי נינהו וכדעת התוס', ולכן קמ"ל דאפ"ה פוטרין מפדיון דמיעטה הקרא להדיא דתניא פירי אתה פודה ולא הגרעינים כלומר דנמי יש לו דין פירי אבל אתמעט דאל"כ אמאי צריך מיעוט, אלא מעתה י"ל דנידון דידן נמי באתרוג שלא נמצאו בו גרעינים דלהתוס' והרא"ש ודעימיהו דס"ל דגרעינים עצם פירי הם נמצא האתרוג הגדל בלי גרעינים הו"ל אתרוג החסר ותלוי בחסרון בפנים אי הוה חסרון ולהראב"ד דמדמה הגרעינים לבני מעים הו"ל חסרון ופסול ולהרשב"א והצל"ח ודעימיהו דס"ל דאינו עצם הפרי הכ"נ חסר הי' כשר וי"ל.

ועיינתי קצת בדברי רבינו הרא"ש ז"ל ברכות הנ"ל ד"ה תניא קליפי וכו' ודקדקתי בדבריו הקדושים שכתב וז"ל תניא קליפי רמון והנץ שלו או קליפי אגוזים והנץ שלו והגרעינים

חייבין בערלה משום דהו שומר ודרשין את פרו לרבות את הטפל לפריו אבל גרעינין מדמחייבין בערלה אלמא פירי ניהו מכאן יש ללמוד על כל גרעיני פירות דמברכין עליהן בפה"ע וכו', וי"ל דלאו רישא סיפא שהתחיל קליפי רמון והנץ שלו וכו' והגרעינין חייבין בערלה משום דהו שומר ודרשין את פרו לרבות את הטפל לפריו ומשמע מדבריו דגרעינין שחייבין בערלה הוא מקרא דאת פרו לרבות את הטפל וממילא גרעינין חייבין בערלה כקליפה מקרא דאת, וסיים וז"ל אבל גרעינין מדחייבין בערלה אלמא פירי ניהו וכו' משמע דגרעינין לאו מקרא דאת פרו קא דרש לה אלא פירי הוא ולא בעי רבוי וא"כ סיפא סותר לרישא, ועיין מעדיו"ט שפי' אבל גרעינין דלא הוו משום שומר ואפ"ה מחוייבים בערלה, ופלא שלא הרגיש דגם בגרעינין כתב הרא"ש כקליפה בריש דבריו וצ"ע.

ואשר נראה מדברי הרא"ש ז"ל דהגם שחשב גם גרעינין ברישא עם קליפי רמונים וכו' מ"מ דוקא הני שהם שומרים לפרוי מרבין להו מאת פרוי אבל גרעינין לא הוי שומר לפרוי ולא נתרכה מאת פרוי אלא הוא פרי עצמו ושפיר חייב בערלה, שוב ראיתי שכעין זה פי' במעדיו"ט שם ע"ש, ולפ"ז אזדא לה קושית הצ"ח ממשנה דערלה ואתי שפיר נמי הלימוד לפטור מרביעי דמאחר דמסברא אמרינן דחייבים בערלה משום דהו פירי ולא שומר א"כ

הכ"נ דחייב ברביעי ולכן בא ע"ז ללימוד מפורש פירי פירי אתה פודה וכו'.

ודע דלכאורה היה נראה לומר דבר חדש דהצל"ח שם חידש לפרש דברי התוס' דכוונתם דגרעינים בעצמם יש להם שומר מבחוץ וכששוכרין השומר החיצון נמצא בהם אוכל בפנים ומפרש ז"ל דמה שיאמרו את לרבות שומר היינו שומר הגרעינים הקליפה החיצונה של הגרעין אבל המאכל שבתוך הגרעין אינו שומר אלא מאכל כשהוא לעצמו והרי הוא פרי ע"ש אלא דקשה ליה דא"כ אמאי פטור מרביעי ועיין עינים למשפט. ולפענ"ד היה אפשר לומר דמה שאמרו הגרעינים הוו פירי הכוונה שהגרעין לעצמו הוו פירי ולא שהוא חלק מהפרי דפשוט דאין הגרעין שוה לא בטעמו ולא מחובר להפרי עצמה, ואדרבה הו"ל כמו עיבור במעי אמו ולכן מה שפי' הגרעינים פירי ניהו אין הכוונה שהם חלק מהפרי אלא הם בעצמן פירי, והקליפה שלהם הוא שנתרכה מאת כמו שנתרכה הקליפה של הפירי כולה שבה הגרעינים אלא דא"כ הו"ל להתחייב נמי ברביעי, וע"ז אתא קרא וממעט פרי מפרי ודו"ק.

והנה מעצם הבריאה כבר כתבתי שכל פירי יש לה זרע להוליד ולהמשיך ופרידה לפי שזווגו שני מינים אינו מוליד כדי שלא ימשוך המעשה רשע, ובתורה עושה פרי למינו אשר זרעו בו ועיין בית אפרים א"ח סי' נ"ו ובח"ס סי'

ר"ז דבלא מסורת אינו מועיל הסימן להכשיר שמא מורכב הוא נמצא דאפי' במקום שיש מסורת בעי הסימנים, ופשוט א"כ כיון דנמצא בלי סימנים א"כ לאו היינו המסורת דהמסורת שאתרוג יש לו גרעין והאי כיון דל"ל בטח עשו לו הרכבה או כיוצא בה וקלקלו המסורת ונתברר בזה דלאו זה הוא האתרוג אלא פירי אחרת שנשתנה ע"י הרכבה, ועיין קרן לדוד סי' קנ"ה דבזמנינו כמעט כל הפירות הם מורכבים ודחק האיך סומכין על אתרוגים ע"ש. ולפ"ד אפי' יש לו סימנים נמי כל שאין לו מסורת ממש אינו אתרוג. ועיין בשד"ח פאה"ש מ' ברכות סכ"ג בענבים שנמצאו בלי גרעין אם הם ראויים לברכת העץ והעושה מהם יין אם מקדשין עליו ועיין רד"ק ישעי' ה' דשורק נקרא גפן שמוציא ענבים שאין בהן חרצן, ובאחרונים מה שהאריכו בזה.

ומה שתמה מס' ישרי לב (להגאון ר' חיים דוד חזן ז"ל) שהביא עדות של ששה מחכמי מערב יושבי עיה"ק ירושלים (שנת תרכ"ד לפ"ק) שהעידו על אתרוגי מארוקו וע"ת פאס וטיטואן ודכאט וסאלי ומוגאדור שהם מוחזקים בכשרות באין פוצה פה, באמת כי אין מזה ראי' כלל כי אין אנחנו מספקים אם היו במארוקא אתרוגים וגם כהיום אין אנו מספקים על האתרוגים שיש להם ד' סימני אתרוג שהם כשרים, ועל מה שאנו מספקים הוא על המין פרי

שמביאים שאין לו גרעינים אי זה ג"כ בכלל אתרוג או לא, שאפשר שזה מין אחר שאין לו גרעינים, או שאולי הוא איזה מורכב ולכן נאבד הגרעין מזה, וא"כ אין מכאן שום ראי' ולא תפיסה מהעדות לפני מאה ושבע עשרה שנים שהיו אז שם אתרוגים כשרים, שהיו להם כל הסימנים, והדבר ידוע שבזמנים אחרונים בכל המקומות ובכל המדינות מרכיבים ומערבים כל מיני אילנות, וגם כי במארוקו נמי לא מצינו שהיו אומרים שאתרוגים שלהם מקובלים במסורות הגם שאין להם רק ג' סימנים.

ופשוט דגם אתרוגי יאנאווא אם פתאום יתגלו לנו אתרוגים חדשים שם בלי גרעינים הכ"נ נאמר עליהם דהם פסולים כיון שנשתנו מהאתרוגים שקבלנו עד עכשיו שהיו להם גרעינים נתברר שאין האתרוג המקובל לנו והוחזק לנו כאתרוג ומה שהעיד מרן הח"ס לא העיד רק על האתרוגים שיש להם הסימנים כמו שראינו עד עכשיו וכ"כ רבינו הח"ס להדיא בתש' סי' ר"ז וז"ל נידון האתרוגים הבאים מאיים חדשים אשר לא הורגלו להביא משם אם יש לסמוך אבדיקות סימנים האמורים בתשו' רמ"א ע"פ עדותו של הרמ"פ זצ"ל כבר כתבתי בתשובה אחרת כי כל אלו הסימנים לאו דאורייתא ולא נזכרים בש"ס ובשום מקום, ומן הדין דינו של אתרוג כדין עוף טהור נאכל במסורת, ע"כ אותן הבאים מיעניווע שמסורת בידינו מאבות

אבותינו ורבותינו חכמי הצרפתים אשר מעולם יושבי מדינות אשכנז שי' באתרוגים הבאים מיעניווע הן הנה הכשרים ואין צריך לשום סימן, והגאון מהרמ"פ ז"ל לא בא אלא להודיע סימני אתרוג ההמה כדי שאם לא ימצא בהם אותם הסימנים ידע שאינם מאותם שמסורת בידינו, אבל הבאים מאיים אחרים אפילו יש להם אותן הסימנים אין ראיה שאינם מורכבים, כן כתבתי מאז כו', והעתקתי הדברים בסמוך. וא"כ אין זה דין דוקא על אתרוגי מארוקו שאנן דנין עליהם שאין להם גרעינן אלא הוא פסק בדיני אתרוג ולא במקום אחד אלא שכל מקום מגדל פירי כעין אתרוג וחסר לו סימן אחד הרי זה אינו אתרוג. ומעולם לא שמענו ולא אמר אדם שיש להם אתרוגים מקובלים חסר סימן אחד, ואם הי' לנו קבלה כזו דבלי גרעינן נמי הוי אתרוג, הי' זה דחוי' במציאות להפוסקים שנתנו סימנים באתרוג, ולכן מה שהביא מהישרי לב אינו סותר הפסק וגם אינו מחזק.

ובזה נמי נדחית הראי' שראיתי שהביאו כמה מהגאוני הדור ידידי נפשי מהגאון בעל ערוך לנר ז"ל בס' ביכורי יעקב ס"ס תרמ"ח שכתב: ובשנה הזאת (תרי"ח) קבלתי אתרוג ממארוקו יפה ומהודר בכל מיני הידור ובכל סימני הכשר עדיין לא ראיתי כמוהו, עכ"ל. והביאו שם גם לשון הישרי לב הנ"ל מה שמעכ"ת אמר אלי, אבל גם משם

אינו ראי' כלל דודאי הערוך לנר העיד האמת שאז הי' אתרוג כשר, ואדרבה אני אומר ראי' להיפוך מדכתבת וז"ל "קבלתי אתרוג ממארוקו יפה ומהודר בכל מיני הידור ובכל סימני הכשר" ולכאורה כפל לשון יש כאן כיון שכתב אתרוג יפה ומהודר בכל מיני הידור א"כ ודאי גם כל הסימני הכשר הי' שם דאל"כ לאו אתרוג מהודר הוא אלא פרי אחרת, וא"כ למה הי' לו לדייק בכל סימני הכשר דודאי כיון שהי' אתרוג מהודר ודאי הי' לו סימני הכשר לאתרוג. ובכל סימני הכשר מיותר, אלא ע"כ לומר דהא גופי' קמ"ל דבדקו ומצא בו כל סימני הכשר ואי לאו שמצא בו כל סימני הכשר אפשר לא הי' סומך עליהם מפני שבמקומות אשכנז מעולם לא ברכו על אתרוגים האלו, ועכ"פ אינו מבואר שם כלל שנדע לסמוך על קבלה זו בלי סימנים, ואולי אם לא היה מצא גרעינים גם הערוך לנר לא היה לוקחו כי הוא אחד מהסימנים שנמנו במג"א בשם העו"ש, אלא שיש לומר דהערוך לנר בעצמו פקפק על סימן זה בספרו שם כי מצא בכמה אתרוגים הגרעינים שלא על דרך הע"ש ע"ש, ומ"מ נראה פשוט דדוקא על סדר משכבם שכתב הע"ש הוא דמפקפק הערוך לנר אי הוה סימן מובהק, אבל אם לא נמצאו כלל ודאי מודה דלא הוי מין אתרוג כלל כיון דידוע לנו דכל האתרוגים יש להם גרעינים והללו אין להם ע"כ שהוא מין אחר וזה לפענ"ד פשוט וברור. ולא

באתי רק לעורר על דבריהם האהובים לי עד לאחת.

ועתה נבא על מה שהעיר מדברי מרן הח"ס ז"ל לפום ריהטא נראין דברי מרן הח"ס כסותרין דבא"ח סי' קפ"ג בד"ה ולפ"ז כתב באתו שיש סימן מבחון שקוע ובלטות הרבה הו"ל ב' סימנים ושוב אין לחוש שמא ימצא בסימנים הפנימים היפוך מזה, ואפילו נמצא איזה אתרוגים בסימן הפנימי היפוך אין לחוש אפילו לאותו אתרוג אי היה אפשר לצאת בו כו' כיון ששני סימנים טובים כו', מבואר דס"ל דיש לסמוך על הסימנים המובאים ברמ"א בתשובה ובמג"א סי' תרמ"ח בשם מוהר"י מינץ ז"ל, אמנם בסמוך בסי' ר"ז כתב מרן הח"ס ז"ל וז"ל נידון האתרוגים הבאים מאיים חדשים אשר לא הורגלו להביא משם אם יש לסמוך אבדיקות סימנים האמורים בתשו' רמ"א ע"פ עדותו של הרמ"פ זצ"ל כבר כתבתי בתשובה אחרת כי כל אלו הסימנים לאו דאורייתא ולא נזכרים בש"ס ובשום מקום, ומן הדין דינו של אתרוג כדין עוף טהור נאכל במסורת, ע"כ אותן הבאים מיעניווע שמסורת בידינו מאבות אבותינו ורבותינו חכמי הצרפתים אשר מעולם יושבי מדינות אשכנז שי' באתרוגים הבאים מיעניווע הן הנה הכשרים ואין צריך לשום סימן, והגאון מהרמ"פ ז"ל לא בא אלא להודיע סימני אתרוג ההמה כדי שאם לא ימצא בהם אותם הסימנים ידע שאינם מאותם

שמסורת בידינו, אבל הבאים מאיים אחרים אפילו יש להם אותן הסימנים אין ראיה שאינם מורכבים, כן כתבתי מאז כו', ולאחר האריכות סיים ז"ל העולה מזה כל האתרוגים שאינם מיעניווע אין ליקח בלתי כתב הכשר שיודע המעיד שאינם מהמורכבים ואין לסמוך על סימנים והשומע ישמע ויונעם לו עכ"ל. וכבר הקשו סתירת דבריו, ועיין בתורת חסד סי' ל"ד סוף אות ד' ובשו"ת משנת אליעזר א"ח סי' ט"ז ובמ"ב סי' תרמ"ח סקמ"ה.

וחזון הרבתי למרן בשו"ת בית שערים א"ח סי' שמ"ג שתמה אמרן הח"ס ז"ל שהעלה בסי' קפ"ג דאם יש סימן אחד שאינו מורכב כגון שיש לו בליטות וסי' א' שהוא מורכב כגון שאינו שקוע אוקי סימן לבהדי סימן ופסול כמו בסימנים וסימנים יניח (ב"מ כ"ח) ואם יש להם שני סימנים מבחון שוב אין לחוש שמא אין להם סימנים שמבפנים, ואפילו יש מבפנים סימן מורכב כשר כיון שיש שני סימנים שהם כשרים, ותמה מרן שהרי יש שני סימנים מבפנים קליפה עבה וגרעין עומדין, וא"כ אם הקליפה קצרה וגרעין שוכבין יש שני סימני מורכב להדי שני סימני שאינו מורכב ואוקי תרי להדי תרי ופסול, גם מ"ש דתרי סימנים עדיף מחד משום דאוקי סימן להדי סימן ונשאר עוד סימן אחד כשר וסומכין שהוא כשר, קשה בעיני כיון שאינם מורכבים יש להם כל הד' סימנים, וזה הואיל

אחד פוסל, והגם שבאותו אילן נמצאו אחרים כשרים אפשר דענף אחד מאילן זה הורכב והאי אתרוג מורכב והשני אינו מורכב, ואין זה הכחשה דאפשר תרוייהו אמת ע"ש.

איברא דנראה עיקר מחלקותם כשנמצא אתרוג אחד שחסר לו סימן אחד של כשרות בתוך שאר אתרוגים שיש להם כל סימני כשרות והם אתרוגים מוחזקים לכשרים, וכן מורה לשון מרן הח"ס ז"ל שכתב וז"ל ולפ"ז באתרוג שיש סימן שבחוץ שקוע ובליתות הרבה הו"ל ב' סימנים ושוב אין לחוש שמא ימצא בסימנים הפנימיים היפוך מזה, ואפילו נמצא איזה אתרוגים בסימן הפנימי היפוך אין לחוש אפילו לאותו אתרוג אי הי' אפשר לצאת בו כו' (ומה שכתב אם היה אפשר לצאת בו כוונתו כיון דחתכו הרי הוא פסול אבל אפשר ביום שני). ומיהו מבואר עכ"פ דכוונתו דכיון שנמצא אתרוג זה בין שאר אתרוגים מוחזקים וכשרים א"כ אפילו נמצא אתרוג אחד שחסר לו סימן אחד חשבינן שאפשר שיזדמן שאתרוג אחד יולד בלי סימן ע"פ דרך הטבע וכמו שנולד בעל מום בשאר הנולדים, הכ"נ אפשר כעין זה באתרוג שאתרוג אחד יולד בחסרון סימן אחד, וע"ז פליגי הב"ש והתשורת ש"י הנ"ל דאפ"ה אותו האתרוג אסור דאפשר שאתרוג זה מורכב הוא מענף אחד שהרכיבו באותו אילן ולדעת מרן הבי"ש כיון דסימנים דאורייתא אין סומכין על סברות להתיר,

וחסר סימן אחד איתרע ל', וכדאמרין כתובות ט"ז דרוב נשים בתולות ניסת ורוב הניסת בתולה יש לה קול וזו הואיל ואין לה קול איתרע ליה רובא.

ולכן העלה מרן דסימני אתרוג אין להם ענין כלל לסימני אבידה דסימני אבידה שאני שיש לחוש דילמא מיחזי חזי אי נמי כסומא בארובה ולפעמים ישוה סימן כסימן, אבל סימני אתרוג אלו דאורייתא הם וגמרא גמירי לה דומיא דסימני ביצים בא"ט סימנים לאו דאורייתא, ובתוס' חולין ס"ד דוקא סימני ביצים לאו דאורייתא אבל סימני קרבי דגים דאורייתא, והכ"נ י"ל סימני אתרוג שאינו מורכב דאורייתא דקמו רבנן במילתא דאם יש לו סימן זה ודאי מורכב, ותדע שהרי בתשו' מהר"ם אלשי"ך סי' ק"י ותשו' הב"ח סי' קל"ה פוסלים המורכבים מה"ת ואפ"ה סומכים שם על הסימנים, ועיין תשו' מהרמ"א סי' קט"ז עכ"ל, מבואר דמרן פליג אח"ס וס"ל דסימני אתרוג דאורייתא ניהו, ונראה עוד דס"ל נמי דדברי מרן הח"ס סתראי ניהו ממקום למקום.

ובשו"ת תשורת ש"י מה"ק סי' תקע"ט אחר שתמה אהא ראי' שהביא מכודנייתא (חולין ע"ט) דאינו ראי' דהתם ודאי מעורב סוס וחמור אלא דאין חוששין לזרע האב לכן אזלינן בתר רוב סימנים, אבל הכא אם מעורב לימוני עם אתרוג פוסל מטעם חסר או משום שנעבד בו עבירה, א"כ גם סימן

אבל אם היה הדבר להיפוך ולמשל שרוב אתרוגים לא הי' להם סימני הפנימיים רק סימן החיצון כה"ג נראה דגם הח"ס ז"ל מודה דחוששין להם שמא מורכבים הם או מין אחר הוא שאין לו סימן זה, שהרי על דרך כלל כ"ע מודי שהאתרוגים יש להם ד' סימנים ואם אנו רואים במקום שאתרוגי המקום ההוא אין להם סימן אחד כלומר שחסר סימן אחד ואין לו אלא ג' סימנים או ב' כה"ג כ"ע מודי דחוששין הגם שנמצא אחד או שנים בכל האילן או בכל השדה שיש לו גם גרעין וכ"ש כשאין כלום והוא גם להח"ס ז"ל, ודו"ק.

שיש להם גרעינים לכולם, וי"ל דכה"ג גם הח"ס ז"ל מודה וכ"ש לפמ"ש בתשובתו השני' בסי' ר"ז דהסימנים לאו דאורייתא ואינם מועילים רק להחמיר לאותו שמוחזק בכשרות להוציא מחזקתו כל שאין לו סימנים אלו, א"כ כ"ש בדין שמועיל חסרון סימן זה להוציא מחזקתו כיון דחסר הוא בכל המין, ומ"ש דגם אותו אתרוג כשר אפילו אין לו סימן זה היינו דוקא היכא שכל המין יש לו ולזה חסר אז מוקמינן אחזקת כשרות, אבל היכי דכל המין אין לו גרעינים פשוט דאין לו חזקת כשרות.

ולפ"ז בדין כיון דכפי הנראה הרי חסר סימן אחד שהן הגרעינים שחסרין באתרוגים אלו שפתחו אותם לפי עדות כמה רבנים ויחידים א"כ הרי חסר סימן אחד בכל האתרוגים שאפשר כה"ג כ"ע מודי דאין לברך עליו דילמא מורכב הוא או שמא מין אחר לגמרי. ואפילו לפי העדות שנמצא גרעינים באחד מחמשה או מעשרה א"כ אדרבה נאמר מדשאר אתרוגים המוחזקין לנו ע"י מסורות יש להם גרעינים בכולם ועכ"פ רובא דרובא וכאן נהפוך הוא דהרוב אין להם אזלינן בתר רובא והאי אחד שיש לו גרעין או שהוא מאילן אחר שהוא באמת אילן או שנטעו ענף אחד וכדעת התשורת ש"י או שהמין הזה כך טבעו שאחד מעשרה אתרוגים יש לו גרעין, אבל עכ"פ אינו מאתרוגים הכשרים

שנית היה נלפענ"ד לפמ"ש הספורנו עה"ת פרשת בראשית עה"פ עץ פרי עושה פרי למינו וז"ל כי המורכב משני מינים לא יוליד ויהי כן נתקיים כן בלתי שיקבל הפחות והיחד באופן שאם יקרה צמח מורכב משני מינים לא יוליד ע"כ. הנה ביאר לן הספורנו חידוש יקר דהמורכב משני מינים שוים אפשר להרכיב וגם יוליד אח"כ אבל המורכב משני מינים שאינם דומין זה לזה הגם דע"פ רוב לא יקבל הרכבה ומיהו אם יקרה צמח מורכב משני מינים לא יוליד, ובאמת ראוי לדבר פרידה שג"כ אינו מוליד כמבואר בחז"ל ובפסיקתא רבתי ה' כשם שהפרדה הזאת אינה קולטת ומקבלת עובר כך אין זרעו מתערב בזרעך, ובדב"ר א' כ"ב א"ל פרעה לעוג לא כך היית אומר אברהם פרידה עקרה הוא ואינו מוליד, והוא משום שהוא

מורכב, וכבר הבאתי דברי התשב"ץ בתש"דמ"ש כלאים שאם נתערבו נאסרו בהנאה ואין להם ביטול עולמית, ומ"ש פרידה שג"כ נתערבו סוס וחמור ונולד פרד ואפ"ה הפרד מותר בהנאה, ותי' ז"ל דכלאים הם הרכבה שכוניות כלומר שנתערבו שני שכנים והגם שהם בתערובות אבל במציאות ובטבע המה מחולקין עד עולם, אבל סוס הבא על החמור ונולד פרד הוא הרכבה טבעית שנולד ברי' חדשה בטבע ובמציאות וא"א להפרידם ולפי שהם הרכבה טבעית הוא ברי' חדשה ומותר ליהנות הימנה. ולפ"ז אתרוג נמי בהרכבה טבעית ברי' חדשה כאן לפנינו ואין זה אתרוג אלא פרי חדשה ומין חדש ולא מין ממיני אתרוג כלל. וכעין זה כתב גם האלשיך ז"ל בתש". ונידון דידן נמי אפשר לומר דהאי פרי הורכבה בשני מינין שאינו שוה לאתרוג ולכן אינו מוליד ואין לו גרעינים, ודוקא מורכבים בלימון וכיוצא בו ששוה למין אתרוג במקצת יש להם גרעינים דהני מולידיים ג"כ, אבל הני שהורכבו במין אחד שאינו שוה להם ולכן אין להם גרעינים. ולא דמי למורכב עם לימונא שיש לו גרעינים דאע"ג דתרי מיני ניהו מ"מ שוים הם בטבעם ושפיר מוליד דהכל מין אחד הוא לגבי הולדה אלא שזה יש לו סימני אתרוג וזה אין לו, והתורה הקפידה על הפרי שיש לה סימני אתרוג.

ולא אכחד מעטי מה שעלה במחשבתי לפום ריהטא לפמ"ש הספורנו

הנ"ל דהרכבה משני מינים אינו מוליד וממין אחד שפיר מוליד, א"כ הרכבה שהיא עם לימונא שראה ראינו שמוליד, א"כ נראה שמינו הוא ואינו שינוי מין, א"כ תקשה אמאי לא יוכשר למצווה כיון דהכל מין אחד הוא, ובאמת כי כבר יצאו קצת גדולים להכשיר המורכבים בלימונא מטעם זה דהכל מין אחד הוא, עיין שו"ת מוהרש"א אליפאנדרי ועוד ועיין לב חיים. וניחא לי לפמ"ש דהתורה הקפידה על הסימנים א"כ אפילו על אילן אחד הקפידה התורה שיהיו דוקא סימנים אלו, ולכן כל שאין לו סימנים הגם שהוא מאותו מין מ"מ לאו אתרוג הוא. אלא דלפ"ז היה נראה דאפילו באילן אחד שגדלו אתרוגים קצתם עם סימנים וקצתם בלי סימנים אין ליקח אותם בלי סימנים כיון שהתורה הקפידה על סימנים דוקא.

וקצת ראי' היה נלפענ"ד דמצינו כן בהדס ששני ענפים שגדלו על אילן אחד זה אצל זה ואחד היא משולשין ועליו חופין את עצו הרי זה נקרא עבות וכשר ואם היו על הענף ששני עלים חופים את עצמו ואחד למעלה הרי זה הדס שוטה ופסול כמבואר בגמרא ובש"ע או"ח סימן תרמ"ו וכן בלולב שאם נברא בשני עלין כשר ואם נברא שכל עלה אין לה אלא עלה אחת ולא כפול הרי זה פסול, עכ"פ נראה דכל שחסר לו הסימנים נפסלו הגם שברור לן שהוא בא מאילן כשר, וא"כ אפשר באתרוג נמי כן הוא.

שוב מצאתי למרן בשו"ת בית שערים חאו"ח סימן שמ"ג שעלה ונסתפק אי בעינן דוקא כל ד' סימנים להכשיר האתרוג או סגי באחד מהן, וכדאמרין בחולין עוף הבא בסימן אחד טהור ופלפל בדבר וסיים ומסברא נראה דבעינן דוקא כל הד' סימנים כמו בערבה ואם לאו פסול, הגם שיש לחלק דסימני ערבה נזכרו בגמרא (סוכה ל"ד) וסימני מורכב אינו אלא המצאת פוסקים אחרונים ע"כ. מבואר עכ"פ דמסברא נראה ליה למרן ז"ל דבעינן כל ד' סימנים לאתרוג וכל שחסר לו אפילו רק סימן אחד אין לברך עליו עיין שם.

שוב עיינתי שנית בדברי מרן כק"ז הבי"ש ז"ל בתשובה שמ"ג הנ"ל שהביא דברי הט"ז א"ח סי' תרמ"ט שכתב דמורכב פסול מטעם חסר שחלק של מין אחר הוא כמאן דליתא וא"כ מה שנשאר מחלק האתרוג הוא כחסר וביר"ט ראשון ודאי פסול אלא אפי' בשאר ימים נמי פסול שמא הרוב ממין האחר ולא נשאר מהאתרוג כשיעור ע"ש ועיין ר"ן סוכה ל"ו דאם אין באתרוג רוב אתרוג לא מקרי אתרוג, גם האלשי"ך סוסי' ק"י פוסל אתרוג המורכב משום חסר והביא ראי' מגמ' ב"ב קל"ז דאחין שקנו אתרוג בתפיסת הבית נטלו אחד מהן אם אינו יכול לאכלו לא יצא והבי"ש דחה ראיתו והביא ראי' אחרת מפסחים ל"ח ד"ה אתי' דאתרוג של טבל לא חשוב שלו כיון שצריך ליתן ממנו לכהן וללוי

ובעינן שיהא כל האתרוג שלו והחלק שאינו שלו הוא כחסר, והגם דהחסרון מבפנים הוא ולענין מום לא מקרי חסרון כיון דאין החסרון נראה וניכר כלל כמ"ש הרמב"ם פ"ב מאיסורי מזבח הי"א ואינו פסול רק מדכתיב תמימים ועיין בכורות ל"ט ע"א ולכן פרש"י שם מחוסר שהרי אותו אבר אינו שלו וכו' נמצא דמדחוסר אבר אפי' מבפנים הוא חסרון וא"כ המחוסר גרעין הוא נמי חסרון וק"ל.

גם בעיקר קושיין דא"כ במורכב עם הלימון עכ"פ יוכשר האתרוג כיון שמינו הוא כתב מרן בבית שערים שם ע"פ מש"כ הרמב"ן עה"ת פרשת אמור דאילן הנקרא בלשון ארמית אתרוג נקרא בלה"ק הדר ופירוש אחד להם, ועיין רשב"א סוכה ל"ה והמורכב לא נקרא בלה"ק הדר, ותמה על המג"א ומחצה"ש שלא הביאו דברי הרמב"ן והרשב"א הנ"ל עיין שם. ולפ"ז גם בדין פשט דאפילו מינו הוא מ"מ לא נקרא הדר אלא אותו שיש לו הסימנים ושפיר מורכב פסול אפילו שהוא מקבל הרכבה ומוליד ודו"ק.

ועוד בו שלישיה לפמ"ש בחכמי הטבע דכל מורכב שנוטעים אותו לאחר ג' דורות חוזרים השני מינים לקדמותן, ולמשל שאם הרכיבו עץ גבוה עם עץ נמוך לאחר ג' דורות שוב יפרדו זה מזה ויגדלו אילנות קטנים מקצת גרעינים ואילנו גדולים מגרעינים אחרים, ובגמרא בכורות רמזו לזה חז"ל (דף

מ"ה) ננס לא ישא ננסת שמא יצא אצבע כו' עיין שם, והדברים ידועים ומפורסמים בין יודעי הטבע של בריאת העולם. ולפ"ז אפשר במורכב שיהיה באילן אחד אתרוג כזה וכזה מפאת ההרכבה שאתרוג אחד כעת הוא חוזר לאיתנו ודו"ק, כי אין בידי להאריך כעת יותר. ועיין שו"ת נפש חיה סימן ב' ישוב סתירת מרן הח"ס ז"ל.

והנה בשו"ת תשורת ש"י הנ"ל הביא משו"ת השיב משה או"ח דאם אינו ודאי מורכב רק ספק, כשר מס"ס ספק אינו מורכב ואת"ל שהוא מורכב כיון דיש בזה פלוגתא א"כ הוי ס"ס וכשר. אמנם בספר מוצל מאש סימן י"ג כתב דדוקא לענין איסור שהוא ל"ת שרינן ס"ס כאילו לכתחילה אבל לענין קיום מצות עשה שהוא עשה אין לפטרו אפילו באלף ספיקות כיון שיש ספק אחד מיני אלף שהוא חייב א"כ לא קיים העשה והחויב מוטל עליו עיין שם, ובאמת כי כבר האריכו בזה האחרונים דבמצוה בעינן ודאי ורוב וס"ס לא הוי בירור אלא דין, וא"כ בדידן כיון שהוא מ"ע לקיים בעי ודאי ולא ספק.

ולכן משנלפענ"ד להתלמד במקום אחר שאם באמת ימצא באיזה מקום ובאיזה זמן מין פרי הנקרא אתרוג ואין לו גרעינים ולאחר הבדיקה יתברר שכן הוא כל האילן או כל אילנות, לפענ"ד פשוט דאתרוג כזה פסול הוא ולא אתרוג הוא, דכל אתרוגים הכשרים יש להם גרעינים שהם הזרע ונמצא או

שהוא מין פרי אחר או מורכב עם פרי אחר שאינו מינו או בסתם אתרוג שחסר לו סימנים ואין אנו יכולים לעמוד על בורי' של פרי זו אשר מעולם לא שמענו ולא מצאנו בפוסקים שיהיו מין אתרוגים כאלו בלי גרעינים ואדרבה הרי נתנו סימנים בגרעינים, ואפילו אם לא נסמוך על סימן זה של פנים אבל פשוט דכל שכל המין הוא כך יש לחוש שאין זה אתרוג האמור בתורה, וגם אתרוגי מאראקא לכאורה נתבררו שאין להם גרעינים לפענ"ד אין ליקח אותם לצאת בהם.

ומה שהעירו לן הערוך לנר בספרו בכורי יעקב שקבל אתרוג הדר ומהודר ממאראקא וגם עדות הישרי לב, (להגאון ר' חיים דוד חזן ז"ל) שהביא עדות של ששה מחכמי מערב יושבי עיה"ק ירושלים (שנת תרכ"ד לפ"ק) שהעידו על אתרוגי מארוקו וכו' שהם מוחזקים בכשרות. אין זה מכחיש שהיו שם אתרוגים כשרים ומובחרים לפני מאות בשנים אבל אנן אמרינן שאין זה האתרוג שבירך עליו הערוך לנר ושאר הצדיקים שהעידו על אתרוגי מאראקא שהיו אז אתרוגים כשרים, והרי המציאות הוא פשוט שמרן הח"ס העיד דרך אתרוגי יעניווע הם מוחזקים בלתי מורכבים מ"מ לא כלל גם אתרוגי מאראקא, אפילו בזמנו, וכנראה המציאות הוא שכהיום גם אתרוגי יעניווע מורכבים הם רק שהסוחרים המביאים האתרוגים שהולכים שמה

מבחינים בבקיותם ובידיעותם איזה הם מורכבים ואיזה מהם שאינם מורכבים כאשר בעצמן העידו לפני כמה מהם שכעת רוב מתושבי יעניווע הם העוסקים בהרכבות כבשאר ארצות, וא"כ מה לי מאראקא יותר חשוב שנאמין בדבר שענינו ראות שינוי גדול, כ"ז נלפענ"ד ברור, ומה גם שהערוך לנר שם סיים שאין לסמוך על אתרוגיהם בלי כתב הכשר מגדול דשם מה שאין זה במציאות בעונ"ה כעת.

ומיהו מי שרוצה לברר יותר אם הוא באמת שאין להם גרעינים שדברתי פה אם קצת סוחרים וגם עם דאקטאר אחד ואמרו שאפשר שרק לפי שהם עדיין קטנים לא נתפתחו בהם הגרעינים אבל אם יעמדו עוד על האילן יגדלו גרעינים ואם הוא האמת כן א"כ אין לאסור כי הגם ששאר אתרוגים הגרעינים נראים מיד מ"מ אפשר שגידולן הוא יותר לאט משאר מקומות, ואולי אם ינסו לנטוע אילן שגדל במאראקא למקום אחר אם יגדלו גרעינים, או להיפוך אם יביאו אילן אתרוג של מקום אחר למאראקא אם יפסיק להגדיל גרעינים, עכ"פ אם יתברר באיזה אופן שיש להם גרעינים לפענ"ד אינם יוצאין מחזקתו, אבל אם לא יתברר שיש להם גרעינים כפי המצב שהוא עכשיו לפענ"ד הם פסולים ואין לברך עליהם. שוב ראיתי לידידי הגאון הרש"י אלישיב מירושלים שהוא ג"כ

מהאוסרים לאתרוגי מאראקא מטעם מורכבים.

והשי"ת שמו יתן ונזכה לשנה הבא לקיים מצות ארבעה מינים בארצנו הקדושה עם משיח צדקנו והריחו ביראת אלקים ויאמר לנו מאיזה מקום נקח אתרוגים לברך עליהם בקדושה ובטהרה עם בנין ביהמ"ק בב"א. ידי"נ דושה"ט וש"ת ובפתקא טבא וחג שמח בלב ונפש, מנשה הקטן. עכ"ל המשנה הלכות.

ולפי מש"כ בשו"ת חת"ס והו"ד במשנ"ב סימן תרמח ס"ק סה שאתרוג המורכב הסכימו הפוסקים שהוא פסול דלא מיקרי אתרוג כלל וכמו שהביא בהמשך דבריו מהחת"ס בתשובה רז שאע"פ שיש ג' סימנים איך לבדוק אם אתרוג הוא מורכב או לא, א). שהמורכב חלק ולא אתרוג בליטות קטנות בכל גופה, ב). המורכב העוקץ בולט ובאתרוג העוקץ שוקע, ג). שבתוך המורכב המוהל שלו הוא רב והקליפה המוצעת דקה, ובאתרוג הוא להיפך כי הקליפה עבה והתוך קצר והוא כמעט יבש, מ"מ למעשה אין לסמוך על סימנים כלל להקל, ודינם של אתרוגים כדין עוף טהור שנאכל במסורת דהיינו שאותם מקומות יהיו מוחזקים מימים קדמונים שאתרוגיהם אינן מורכבים, ואם לאו אין לו לקיח בלי כתב הכשר שיועד המעיד שאינן מן המורכבים עכ"ד, וכן כתב בחזון עובדיה עמ' רלג שאתרוגים שיש להם חזקת כשרות גם

אם אין להם את הסימנים הנ"ל הרי הם כשרים למצוה.

דברי פוסקים זמנינו

וכן ראיתי במכתב של מרן הראש"ל הגר"י יוסף שליט"א אודות אתרוג מרוקן וז"ל: אתרוגי מרוקן הם יפים ומהודרים מאד, והעידו עליהם גדולי רבני המערבים שהם כשרים ואינם מורכבים, ושכן נהגו מקדמת דנא גאוני מרוקן לברך עליהם עפ"י מסורת קדומה. ואף שיש שנמצאו מערערים עליהם, מפני שלא נמצא בהם גרעינים, וגם מפני שהמין שבתוכם רב, ולכאורה ניכר שהם מורכבים, מכל מקום כבר כתבו להוכיח במישור שאתרוגי מרוקן אין עליהם חשש הרכבה כלל, ולא חלו בהם ידים, והחזקה והמסורת עליהם מדורי דורות שאינם מורכבים, ושהם כשרים, ושכן נהגו מאז ומעולם גאוני וצדיקים לברך עליהם וכו'. ומנהגו של מרן אאמו"ר לברך ומיד ליטול אתרוג מרוקאי לנענע בו קצת, ועוזבו מידו ונוטל אתרוג מרוקאי ומיד מנענע בו דרום צפון וכו', ואמר שאתרוג מרוקאי כשר למהדרין. עכ"ד. ואמנם שמעתי עתה מהרה"ג גד יודי שליט"א במח"ס משנת חכמים וש"א"ס, שמרן הגרע"י סמך בעיקר על האתרוג התימני שגדל באר"י ולא על האתרוג המרוקאי.

וכן ראיתי שכתב על הטענה הנ"ל הגרב"צ מוצפי שליט"א וכתב שהרי יש להם גרעינים וז"ל: עד כמה

שהנני מכירם יש לךהם גרעינים, ואע"י בשו"ת ישרי לב להגאון רבנו הראשל"צ רבי חיים דוד חזן ז"ל [ערך אתרוג] שחקר ודרש מפי שלש גדולי הרבנים ממרוקן בשנת תרכ"ד, והעידו בפניו שאין בהם שום פקפוק, והם מוחזקים בכשרות ואין פוצה פה ומצפצף. וכן כתב שהעידו בפניו רבני העיר סאלוניקי שהם כשרים. וע"י ערוך לנר סוכה תרמ"ח, וערוך השלחן תרמ"ח, כ"ח. ושו"ת מנחת יצחק חלק ח, סימן נ"ח. עכ"ד. וכן כתב בספר נהגו העם נתן דוד סימן ט' שאתרוגי מרוקן הרי הם כשרים לברכה ומה שאין להם גרעינים כבר בדקו ומצאו שיש כאלה שאין להם ויש כאלה שיש להם.

וכן ראה עוד מש"כ הראש"ל הגר"ש עמאר שליט"א בספר מימים ימימה עניני אתרוג סעיף סד וכתב שענין ההרכבה נודע בעולם מקדם קדמתה ודוחק לומר שהלו להרכיב את היאלנות האתרוג רק לאחר השובאו אתרוגי חו"ל לארץ דמי ערב לנו על כך, אלא ודאי שחזקת אתרוג אר"י וחזקת אתרוגי חו"ל שווה, ועוד הוסיף שם הגרש"מ עמאר להוכיח שאין לחושש להרכבה באתרוגי מרוקן כיון שדרך המגדלים להרכיב אילנותיהם כדי להשביח הפירות במראה ובטעם וחשש זה קיים בשאר זני האתרוג שיאנם נאים כ"כ כלפי חוץ, אבל אתרוגי מרוקן המשלימים בהדרם כידוע אין למגדליהם שום טעם להרכיבם יעו"ש,

ואמנם לא אמנע להעיר ממש"כ בספר אורחות רבינו ח"ב עמ' רסא שהקה"י אמר שהסברא היא שלזן הזה מסתמא יש אתרוגים שיש ויש אתרוגים שאין, ואולם כתב שם שהגר"ח הקשיב מכתב והוסיף שהרי כתוב בבריתא בתוספתא תרומות פ"י ב"ב שכתוב שם גרעינים באתרוג וא"כ מוכח שיש גרעינים לאתרוג, ויעו"ש שנראה שהקה"י הסכים עמו, ומ"מ לכאורה י"ל שכיון שיש אתרוגים ממרוקן שיש בהם גרעינים ממילא מוכח שמין אתרוג הוא, ושוב ראיתי שכן כיוצא בזה כתב ליישב הגאון האדיר רבי יחיאל מיכל שטרן שליט"א בספר כשרות ארבעת המינים עמ' עא, ושם כתב לדון מדברי התוספתא הנ"ל, ושכן מוכח ברש"י ובתוס' וברא"ש ובר"ן בסוכה דף לו ע"א מוזכרים גרעיני האתרוג, וכן מבואר במנורת המאור ח"א דף קלו שאתרוג מכוון כנגד ד' יסודות אש רוח מים ועפר והגרעינים הם כנגד העפר יעו"ש אבל מ"מ כתב שם שהרי בראשונים לא כתבו שאתרוג ללא גרעינים יפסל, וכמו כן כתב שם שמצינו באחרונים שדנו על ענבים שאין להם גרעינים האם הם כשרים לקידוש מאחר שבתורה הוזכר שלענבים יש גרעינים מחרצנים ועז זג, ויעו"ש עוד מש"כ לדון בזה. וראה עוד מש"כ בזה בספר מגן אבות חאו"ח עמ' רצו בשם הגר"ד עובדיה זצ"ל שיתכן שהנקודת החומות הם התחלה של הגרעינים אבל מ"מ

העקיר שהחסרון גרעינים אינו מכריע כלל וגם שבספר חסד לאברהם כתב שיש פירות שיש להם ושאיין להם גרעינים ובכללם ענבים ואתרוגים יעו"ש.

וישוב ראיתי עוד בספר שמחת ישראל ד' מינים עמ' רמז השיב אמשו"ת שומע ומסויף שכתב שם הגר"ש דבלציקי זצ"ל וז"ל: ונשאלתי היות ובשנה זו שנת תשמ" הגיעו לאר"י לחג הסוכות אתרוגים ממרוקן אך רובם ככולם היו בלי גרעינים ויש שהסתפקו אם זה מין אתרוג או אולי זה פרי אחר תשובה עצם הדבר שהפרי הוא בלי גרעינים הוא נושא בספר מנחת שבת לגבי ענבים שאין להם גרעינים אס מברכים על היין שלהם בורא פרי הגפן או לא דיש שרצו לומר שאין זה ענבים והוא הביא שם דבכל סביבותיו נוהגים לקדש על יין הנעשה מהם ועוד הביא שם מגדול אחד שהשיב ע"ז פוק חזי מאי עמא דבר שכל העולם נוהגים היתר עיין שם בסי' ע"ז ס"ק ט' ובקונטרס מנחה חדשה בסוף הספר שם באותו סעיף שהביא משם בעל דעת קדושים דצמוקים קטנים שאין בהם גרעינים הם בכלל ענבים שבתורה כמ"ש ברד"ק ישעיה ה' ויטעהו שורק שהם ענבים המשובחים שאין בהם גרעינים הם בכלל ענבים שבתורה ע"כ וגם בארצנו הק' נמצאים מין כזה של ענבים הנקרא סולטנה' וכו"ע מברכים על היין היוצא מהם בורא פרי הגפן וגם אחר אכילתם

כו"ע מברכים מעין שלש ואין פוצה פה ולפי זה יש לומר גם לגבי אתרוגים דזה שאין לו גרעינים עדיין אינו עושה את זה למין אחר ומ"ש האחרונים הסימן דבמורכבים הגרעין מונח כך ובשאינו מורכב מונח אחרת זה הכל כשיש גרעינים אבל אינו בהכרח שצריך להיות גרעינים אבל יש לחוש כאן מצד אחר דהנה בספרי האחרונים ובפרט הספרדים הם כותבים ארבעה מינים השלם עמ ר"ו ומדלא הזכירו הם החידוש הזה שאין בהם גרעינים משמע שהיה בהם גרעינים וא"כ אלה שמגיעים כעת בלי גרעינים יש לחוש שאולי הורכב בהם איזה פרי אחר או כדומה לא מכיון שבלי גרעינים הוא פסול אלא שעצם הדבר הזה שאין בהם גרעינים הוא מחשיד ולכן למעשה אם אנחנו בטוחים ושומעים מפי הזקנים שמאוצות ההם שזוכרים שהיו שם אתרוגים ממין כזה בלי גרעינים עוד מתמיד והוחזקו לבלתי מורכבים הרי האתרוגים האלה המגיעים הם כשרים גם כן אבל אם הזקנים אינם זוכרים אתרוגים ממין כזה הרי האתרוגים האלה הבאים כעת משם בלי גרעינים אין להשתמש בהם דילמא נעשה בהם איזה תרכובת שו"ר בספר הנ"ל שהביא מקונטרס אחד לפקפק אודותם שהם מורכבים לפי שהם בדרך כלל בלי גרעינים והמין רב בהם וניכר שהם מורכבים והנה מ"ש שהם בלי גרעינים עדיין אינו יודע למה זה צריך להיות מורכב אם זה בלי גרעינים עכ"ל.

וכמו כן יש להביא עוד מש"כ ליישב בזה בשו"ת פאת שדך סימן סב שכתב להעיר על אלו שרצו לערער על אתרוגי מרוקו שאין להם גרעיני זרע שאפשר ששינוי האקלים גרם להם שלא יצליחו לגדל גרעיני זרע יעו"ש.

וכמו כן ידוע דעת כ"ק האדמו"ר מצאנז זיע"א שאין לקחת אתרוגים ממרוקו כיון שהאתרוגים הנ"ל אינם אלא בננות, ואמנם אכתי לא קרב זה אל זה, וראה בספר שפע חיים מכתבי תורה ח"א מכתב נ"ט שכתב שם בזה"ל: לאחר בירורי יסודי בש"ס והראשונים והפוסקים נתברר לנו שבפרי האתרוג המסורה לנו ממש מסיני נמצא חדרי זרע וגרעינים בתוכו ועוד ענינים וכשאר מוצאים בו הנ"ל אין אנו יודעים שזהו האתרוג שצותה לנו חזרתינו הק' מלבד שברור שעכ"פ הוא מורכב משאר מינים לפיכך החובה עלינו להודיע ולהזהיר לכל אנ"ש דקהלתנו הק' שאין לצאת ידי חובה במה שמכנים אתרוגי מאראקא ורק לקנות אתרוגים שיש להם סימני הנ"ל ומסורת בידינו מאבות אבותינו ורבותינו הק' בלי הפסק זמן כלל מאז ועד עכשיו עכ"ד, וכן כתב כבר לפקפק בשו"ת בנין שלמה ח"ב סימן נה, וכן כתב בספר זכור לדוד ח"ב עמ' קסח כתב בשם החזו"א שמחמיר בזה, ועיין עוד בשו"ת קנין תורה ח"ה סימן סח מש"כ בזה.

ובעיקר מה שהביאו כן לדינא בשם מרן הגריש"א זצוק"ל, יש לעיין

כיצד האתרוגים הנ"ל גדלים כ-1000 שנה בהרים במדבר, וכמו שבישראל לא שייך

ומו"מ אכן כדברי הגריש"א, כתב בספר הרב מבריסק עמ' 396 כידוע, הקפיד הרב מבריסק זצ"ל מאד לחזר אחר אתרוג הבטוח לחלוטין מפני חשש מורכב. עקב כך השתדלו מקורביו בכל דרך להשיג עבורו אתרוג שגדל בעצי פרא בערבות מרוקן אשר ידוע היה כי יד אדם לא התערבה בגידולו, דבר המבטיח אותו מפני חשש כי עבר טיפול אנושי והורכב. הדבר החל עם פגישתו של מרן זצ"ל בשווייץ עם רבי אהרן מונסונייגו שליט"א, לימים רבה הראשי של מרוקו, ולאחר שחקר והציל מפיו את תנאי גידולם של האתרוגים שבמרוקו, ונוכח לדעת כי נקיים הם מחשש הרכבה, ביקש אותו מרן זצ"ל אם יואיל לשלוח עבורו לא"י אתרוג בפרוס חג הסוכות. מאז, נהג הרב מונסונייגו לשלוח מידי שנה אתרוג עבור מרן זצ"ל דרך שווייץ עקב העדר קשרי דואר ישירים בין מרוקו לארץ. רבי משה סאלאווייציק היה הכתובת בשווייץ למשלוח האתרוג, והוא היה מוצא אדם נאמן הנוסע אל הארץ ובאמצעותו היה מגיע האתרוג לידי מרן זצ"ל.

ועל אודות הטענה שראיתי שכתב בספר שביתת הארץ עמ' נז, וכתב שם, שהראי"ה קוק זצ"ל יצא נגד אתרוגי חו"ל בשנת תרס"ז וביאר שרק אתרוגי

אר"י יש להם חזקת כשרות ע"פ הסמורה ומשומרים ע"י אחינו בני המושבות באר"י שומרי תורה ומצוות הרי בימיו לא היה חזקת כשרות לאתרוגי חו"ל ומי יכול לומר שבזמנינו כשרים הם, בפרט שכל אתרוגי מרוקו מתגדלים בשדי הערביים ומה מהני ההשגחה על זה הרי הרבה שני' לא הי' להם שום השגחה מאיש ישראלי ובזמנינו עיקר ההרכבה געשית בהשרשים ומי יכול לבדוק את זה ואפילו סמוך לשרשים מי יכול לבדוק אפילו חכמי באטניק המומחים א"א להם להבחין בין מורכב לשאינו מורכב קו"ח הרבנים של התאחדות הרבנים שאין להם יד ושם בחכמה זו לא נסיה וכל ההשגחה אינה כלום ויכולים להמליץ עליהם הנ"ל בעוה"ר וכבר סיפר לי יהודי ממרוקן שבימיו הי' פרי עץ הדר מתגדלים בשדי ישראליים בגינתם ובחצר בהכנ"ס ולעולם לא לקחו אתרוגים מהערביים שם ומפני זה יש עדות מדברי הפוסקים על כשרותם של אתרוגי מרוקן אבל לא הי' מתגדלים בכמות שיהי' די לשלחם לחו"ל ומעטים הי' מגיעים לארצות פזורינו ואין צריך לסמוך על עדותי בזה יש הרבה יוצאי מרוקן בא"י ויכול לברר זה שם בדיוק א"כ כל דברי הפוסקים שמביאים להכשיר אתרוגי מרוקן הם מאותם שנתגדלו בשדי הישראליים אשר באמת הי' להם מסורת אלפיים שנה וכעת נפסק בעוה"ר ע"י הארורים ימ"ש.

וראה עוד בעניין הנ"ל בשו"ת גדולת מרדכי ח"ב סימן טו.

ואמנם כבר ראה מש"כ בירחון הליכות שדה מס' 100 שנת תשנ"ו שכתב שם הפרפסור אליעזר גולדשמיט מאמר מקיף על אתרוגי מרוקו, ושבאו לשם בהפתעה ושאלו אותם ואמרו שאין הם מרכיבים את האתרוגים כיון ומעולם לא הרכיבו את האתרוגים כיון שגידול התארוגים במקום ובאקלים המצויין שיש שם אינו זקוק להרכבה.

ובדעת מרן הגריש"א ראה מה שהאריך הגר"י אפרתי שליט"א בקובץ עץ חיים עמ' רכז שמשנת תשע"א ואילך העדיף מרן הגריש"א לברך על אתרוג שבא מההרים במרוקו ע"פ האתרוגים שגדלו במטעים מסודרים באיזור העיר אגדיר, וכתב שם שטעמו של מרן הגריש"א הוא משום ששם גדלים האתרוגים המרוקאים שבמקומם וגידולם לא נמצא חשש הרכבה, אבל כתב שם שלאחרונה נודע לו שהמגדלים נטעו שם זנים אחרים וממילא צריך לברר הדבר יעו"ש, וכן ראה כיוצא בזה שכתבו כן בשם מרן גהראי"ל שטיינמן בספר שפתי איל, ואולם שוב נדפס מאמרו של הגר"י אפרתי בקובץ עץ חיים תשרי תשפ"ג

וכן כתב לי הגאון רבי יוסף פרץ שליט"א במח"ס פריו יתן ומו"ץ בפנמה, וז"ל: כבוד ידידי כמוהר"ר יוסף אביטבול נר"ו. שלם וברכה בענין

אתרוגי מרוקו לא כתבתי בענין, ואסכם הדברים בקיצור. הנה אתרוגי מרוקו יש להם מעלה כיום שאין כמותה באתרוגים אחרים. דהנה אתרוגי מרוקו יש להם מסורת רצופה מזמן הגאונים ועד היום בלי הפסק כלל. שהיו משתמשים באתרוגים אלו כל יהודי מרוקו ואלג'יר ותונס. ועוד. ואין היום באתרוגים אחרים מסורת מסודרת. וכגון אתרוגי תימן הרי העבירו שתילים לארץ, ובארץ רובם מורכבים כמו ששמעתי מהרה"ג שלמה מחפוד נר"ו.

ועוד מעלה יש בהם שהם גדלים במקום אופטימלי לגידולם ולכן לא צריכים הרכבה כלל ועיקר, וזו מעלה גדולה שלכן אין חשש הרכבה כלל. וכן יש בהם כל סימני אתרוג שהביאו האחרונים. וכבר האריכו בכל זה אחרוני זמנינו. עיין ישא יוסף אפרתי. מקדש ישראל מהרב הרפנס, וקונטרס אתרוגי מרוקו שכתב הרב ישר הלוי. ויש שטענו על שאין גרעינים באתרוגי מרוקו וחששו מחמת זה. אמנם כבר הוברר שהטעם לזה כיון שבשביל שיהיה גרעינים בפירות צריך שיהיה האבקה, וזה נעשה על ידי הרוח או על ידי דבורים, ובאותו מקום שגדלים האתרוגים חסרים תנאים אלו, וכבר ראו בכמה עצים שחלק מהאתרוגים יש להם גרעינים וחלק אין להם. עוד פרט היסטורי, שידועים דברי בכורי יעקב שקיבל אתרוג מרוקאי. והיה תמוה לי איך הגיע ממרוקו לגרמניה באותם

זמנים, ומי שלח לו. ושוב ראיתי שכשר משה מונטיפיורי היה במראכש (בשנת תרכ"ב, עיין בספר חידושי רבי רפאל חיים בן עטר) יסד בה ישיבה מכספו של נדיב אחד מאירופה. והכספים היו נשלחים על ידי בעל בכורי יעקב, ראה לדוגמא קבלה שכתבו לו חכמי מראכש בספר אבני זכרון לקהלת מראכש, וראיתי עוד כמה קבלות כאלו שהיו שולחים לו כל שנה (בכתב רש"י, כדי שיוכל להבין). ומסתבר שהם שלחו לו אתרוג כמו שנוהגים בזמנינו רבני ארץ ישראל לשלוח אתרוגים לתורמים בחו"ל. ע"כ תשובתו אלי.

הם מאד טובים ואין בהם חשש כלל וכן ראיתי בגליון בית נאמן שמרן רה"י הנאמ"ן רבי מאיר מאזוז שליט"א לוקח אתרוג מהזן באדוש ומפורסם שזה אתרוגים ממרוקן ונ"ל למימר דיש עוד הרבה גדולים שסוברים שזה האתרוגים המהודרים ביותר ורק שאכמ"ל וכן לא כתבתי על הענין של מה הבעיות שיש באתרוגים של שאר הזנים שכידוע יש מלא בעיות ובעיקר בתימנים ובאטלינים וכן עי' בס' של הגרא"ח עדס על ארבעת המינים במש"כ על אתרוגי מרוקן עכ"ד.

האם עדיף לקחת אתרוג מארץ ישראל

וכן כתב לי בעניין הנ"ל ידידי הבה"ח יצחק פרץ נ"ו במח"ס גליון בארות יצחק, בשם זקינו הגאון רבי מיכאל פארץ שליט"א במח"ס אהלי שם וש"ס, וז"ל: מו"ז אומר שצריך לקחת מהיער של מרוקן ושם יש חזקה שלא מורכב אבל בעיר מי יודע מה הולך אבל אמד שודאי עדיף מהעיר של מרוקן מאשר ממקום אחר והוא סובר שזה הזן של אתרוגים הכי טוב שיש וכן אומר שלא על סתם מרן הגריש"א היה לוקח אתרוג מרוקאי ועי' בזה בס' הנהגות רבינו מש"כ בזה וכן ענה לי הגאון הבקי הגר"ע פריד שהזן הכי טוב הוא מרוקאי וע"ע בילקוט יוסף על ארבעת המינים מהדו' תש"פ שכתב שהאתרוגים המרוקאים הם מאד טובים וכן הגר"ר דוד הרפנס שליט"א כתב ספר שלם פרי הדר כדי להגיד שהאתרוגים המרוקאים

והנה דנו הפוסקים האם עדיף לקחת אתרוג מארץ ישראל פחות מהודר או אתרוג מחו"ל מרוקאי מהודר, והנה מצינו בזה בשדי חמד כללים מערכת ל' כלל קמא אות לב בד"ה ומצאתי, שכתב בזה"ל: אותם המבכרים פרי בן השנואה על אתרוגי בן האהובה קצר עטי אשר אתי לתאר שפלות נפשם ופחיתות דרכם ורוע לבבם והסרת מסוה הבושה מעל פניהם הדומים לפני הדור בעקבא דמשיחא מה נאמר ומה נדבר האלוקים מצא את עונינו להיות ללעג ולקלס בפני עצמנו ובפני אחרים מי ראה כזאת ומי שמע כאלה וכו' הנכון לאיש הישראלי לבלי לבכר פרי ארצנו הקדושה על פרי ארץ העמים איה כבודו יתברך איה כבוד התורה הקדושה שבפסוקים רבים השתבחה בשבחה של ארץ ישראל איה

כבוד משה רבנו שהתחנן אעברה נא ואראה הארץ הטובה ומה שונים דרכנו מדרכי רבותינו חכמי התלמוד שלהי כתובות דר' אבא מנשק כיפי דעכו ר' חייא מגנדר בעפרה שנאמר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו ואלו האנשים מנגדרים בעפרא דארץ אחרת ומנשקים פירותיהם וישליכו פריה וטובה של ארץ הקודש ככלי אין חפץ בו עכ"ד.

נגע יראת ד' בלבו לא יקח רק אתרוגי ארץ ישראל ואיך לא נבוש ולא נכלם בדבר מצוה שנוכל לקיימה מפרי ארצנו הקדושה ליטול דווקא מארץ העמים אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה ועל זה נאמר וימאסו בארץ חמדה ולכן יש לזהר בזה מאד מאד [גם הלבוש והמג"א ס"ס זה והט"ז בסי' הבא פסלום] עכ"ד.

וכן כתב בערוך השולחן סימן תרמ"ח סעיף כט וז"ל: ולפ"ז אין לנו שום היתר על אתרוגים רק אותם שישראלים מעידים שידועים הנטיעות מתחלתן שאין בהם שום הרכבה כמו אתרוגי ארצנו הקדושה שבשם גדולי ישראל ותלמידי חכמים ויראי אלקים משגיחים על הגינות שלא יהיה בהן שום הרכבה אבל לאתרוגי קורפ"ו אין שום היתר אף בההכשירים שלהם שידוע לכל שישראל מעטים שם וכבושים תחת ידם ויראתם על פניהם ואיך ידעו מה שעושים על פני השדה בגינותיהם ובכרמיהם אם ירכיבו אם לאו ושמא תאמר הרי אינם חשודים להכשיל רק מה שיש להם טובת הנאה כמבואר ביו"ד סי' קי"ח איברא דזה יש להם טובת הנאה רבה דידוע דכל מורכב גדל ממנו פירי יפה וכל שאינו מורכב הפירי אינה יפה ובכל הפירות כן הוא ואדרכא תקונם של אתרוגי קורפ"ו זה הוא קלקולם דבאמת הם יפים מאד ואין דומה להם וזהו מפני הרכבתם ולכן כל איש מישראל אשר

ועוד כתב בשדי חמד שם שכתב מהגראי"ה קוק זצ"ל שיש לקחת אתרוגים מאר"י והו"ד לקמן בתוך דברי החשוקי חמד, וכן כתב בשו"ת מעשה איש סו"ס ד' ששורות הדין מחייבת ליטול דוקא אתרוג מאר"י על פני אתרוג מחו"ל ודמי למה שפסק הרא"ש שוהטור שמובא בסימן רי"א ס"א שמעלת מין שבע עדיפא על מעלת חביב משום שבפרות אלו נשתבחה אר"י עכ"ד,

וכן כתב בשו"ת בית אבי ח"א סימן כב אות כא וכג שכתב לתמוה על אלו שקונים ד' מינים מגידולי חו"ל שהלוא הם טמאים בטומאת ארץ העמים וספוגים בדם יהודי שנשפך שם במשך הדורות ואיך אפשר בארבעת המינים הללו לעצור רוחות וטללים רעים, כמבואר בגמ' בסוכה דף לח ע"א.

וראה עוד בספר אביהם של ישראל ח"ג עמ' 115 שכתבו שם על הראש"ל הגאון רבי מרדכי אליהו זצ"ל שהיה נוהג לברך על אתרוג מארץ ישראל

ובכל ערב סוכות היה מגיע לבית הגאון רבי מרדכי אליהו שליח של הבבא סאלי שהביא אתרוגים ממרוקן ואמר לו כי הבבא סאלי ציווה אותו שקודם כל ילך לבית הגאון רבי מרדכי אליהו וייתן לו האתרוג המהודר ביותר, והגר"מ אליהו היה מברך על אתרוג של אר"י ומנענע ולאחר מכן היה מנענע גם עם האתרוג המהודר ממרוקן של הבבא סאלי, ויעו"ש עוד.

ועוד יש להביא בזה ראייה ממה דאיתא בגמ' בסוטה דף יד ע"א מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לאר"י, וכי לאכול מפריה הוא צריך וכו' וקשה הרי אנחנו מברכים בעל המחיה "ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת לאבותינו לאכול מפריה ולשבוע מטובה". והנה האריז"ל אומר שפירות אר"י הקדושים מסוגלין שמי שאוכלן יהא לו יראת שמים, ובגמ' בברכות דף לג: מבואר שלמשה רבינו היה יר"ש, וא"כ לכן איתא בגמ' בסוטה וכי משה רבינו לאכול מפריה הוא צריך.

וראה עוד מש"כ בעניין הנ"ל בקובץ באר התורה מס' 92 בדיני ט"ו בשבט ששם הבאתי מש"כ בספר פרי צדיק (לטו בשבט אות א') כתב ואנחנו מברכין על הפירות להכניס בהם ברכה וקדושה, ושם באות ג' כתב: ואז הזמן לזכות לקדושת הארץ, שיהיה האכילה מתמצית קדושת ארץ ישראל, ולכן יש לזהר לאכול דוקא מפירות אר"י ולא מפירות חו"ל וכן לא פירות מיובשים.

וכן ראה עוד בס' עירין קדישין שכתב בזה"ל: אך באמת דבר גדול הוא שפירות ארץ ישראל מסוגלים ליראה. עכ"ד, ועוד בעניין הנ"ל לגבי אכילת פירות בט"ו בשבט, ראה מש"כ בשו"ת אבני דרך (ח"ח סימן תצח) נשאל שכאשר באחד מבסיסי צה"ל הביאו בטו בשבט פירות יבשים, ואחד החיילים התלבט האם שייך לציין ולחוג יום זה כאשר הפירות אשר הובאו לפני החיילים אינם מתוצרת הארץ, ושם כתב, דהנה בספר דבקנו במצוותיך (עמוד סט) כתב שהטעם שהרי כיון שביום זה חונטים האילנות ע"כ אנו מודים לה', ולכן אוכלים מיני פירות בשביל שנברך ונודה עליהם, וא"כ כתב שם שהודאה זו שייכת לא רק בפירות של אר"י אלא גם בפירות של שאר ארצות, אולם לענ"ד זה תלוי בטעמים, וגם אי"ז עיקר הטעם, כי הטעם הוא משום ערלה וערלה אין נוהגת מה"ת, אלא רק בארץ, וכן דעת הגר"י יוסף שליט"א דבעינן דוקא מפירות ארץ ישראל. ועי"ש באבני דרך שעל מעלת הפירות מאר"י, יש ללמוד מדברי הגמ' במס' עירובין דף ל. שרבי יוחנן היה הולך לאכול פירות גינוסר, ועי' בשו"ת תורה לשמה (סימן תיח) שנשאל האם מותר לילך למקום שי בו פירות מיוחדים אף שההגעה לשם לוקחת כמה ימים, והעלה להתיר וסיים בבשיל חיבוב ארץ ישראל ולהודות לה' על הארץ ופירותיה הטובים לך אכול

בשמחה, והכל הולך אחר כוונות הלב ע"כ.

וכן ראה להגאון רבי יצחק זילברשטיין שליט"א בספר חשוקי חמד עמ"ס ב"ק דף ט' ע"ב מש"כ להאריך בזה במעלה לקחת אתרוג מארץ ישראל, וכתב שם, שאלה. יש לפניו שני אתרוגים, אחד אתרוג מהודר ויפה, שגדל בחוץ לארץ, ויש לו גם אתרוג שגדל בארץ ישראל אך אינו יפה ואינו מהודר, באיזה מהאתרוגים יקיים את מצות נטילת לולב: תשובה. בשו"ת ביכורי שלמה (סימן כה) כתב שיש להעדיף את אתרוגי א"י על פני אתרוגי חו"ל, והטעם על פי מה שכתב החתם סופר בסוכה (דף לו ע"א) שיש מצות ישוב א"י גם בעבודת הקרקע, [עיין שם בחתם סופר שכתב על הגמרא אתרוג הכושי כשר, דומה לכושי פסול, וז"ל: שמעתי ממ"ו הפלא"ה זצ"ל בהא דפליגי רשב"י ור' ישמעאל ר"פ כיצד מברכין ומסקינן הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם, אמר הוא ז"ל שעשו כרשב"י ולא רשב"י ממש, דודאי מי שכוונתו לשם ה' הבוחן מחשבותיו ויודע עשתונותיו, בודאי יעלה בידו. אלא הם עשו כרשב"י נדמו לו ולא בעצם תוכניותם, על כן לא עלתה בידם, ואמר היינו דאמרי הכא אתרוג הכושי היינו הצדיק המשונה במעשיו ככושי, המשונה בעורו הוא כשר, אך דומה לכושי שרוצה לדמות עצמו לרשב"י זה פסול, כי לא עלתה בידו, ודפח"ח.

והוסיף החת"ס נלע"ד רבי ישמעאל נמי לא אמר מקרא ואספת דגנך אלא בא"י, ורוב ישראל שרויין, שהעבודה בקרקע גופה מצוה משום יישוב א"י, ולהוציא פירותיה הקדושים ועל זה ציותה התורה ואספת דגנך, ובוועז זורה גורן השעורים הלילה, משום מצוה, וכאילו תאמר לא אניח תפילין, מפני שאני עוסק בתורה, ה"נ לא יאמר לא אאסוף דגני מפני עסק התורה, ואפשר אפילו שארי אומניות שיש בהם ישוב העולם, הכל בכלל מצוה, אבל כשאנו מפורזים בעו"ה בין או"ה וכל שמרבה העולם יישוב, מוסיף עבודת ה' חורבן, מודה ר"י לרשב"י וע"ז אנו סומכין על ר' נהוראי במתני' סוף קידושין מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד בני אלא תורה, היינו בח"ל וכו"ל]. א"כ נצמח מזה שעל ידי שיברכו רק על אתרוגי א"י יהיה נתרבה ישוב א"י דיהיה שמה פרנסה לכמה מאות משפחות שיכולים לעבוד אדמת הקודש ולשמרה ולהוציא פירותיה הקדושים, יש מקום להתיר אף אם היה על אתרוגי א"י חשש איסור דרבנן, דבמקום ישוב א"י לא גזרו בזה. כמבואר במסכת בבא קמא דף פ ע"ב שהלוקח בית בא"י כותבין עליו אונו אפילו בשבת, שמשום ישוב א"י לא גזרו.

עוד כתב בביכורי שלמה שני טעמים על פי דרוש להעדיף את אתרוגי א"י, משום דכתב המהרש"א בפסחים דף ח ע"ב שהטעם שרק מי שיש לו קרקע

עולה לרגל, דעיקר מצות עליית רגלים כדי לשמוח שם במצות פירות הארץ שהם הביכורים ומעשר שני, ולשמח שם בהם את העני והגר והלוי באכילתו, והיא עלייה לשם שמים, מה שאין כן מי שאין לו קרקע שלא יכול לקיים כל זה, ועלייתו אינו לשם שמים. נמצא דעיקר מצות עליית רגל לארץ ישראל הוא לשמח שם במצות פירות הארץ את העני, א"כ כיון שע"י מצות קניית האתרוגים מא"י בחג הסוכות, נוכל לשמח בריוח את העני, א"כ מקיימין בזה בחג הסוכות תכלית מצות עליית הרגל א"י, ומצוה גוררת מצוה. עוד טעם כתב שם על פי דרוש, כיון שיש במדרש שחטא עץ הדעת היה באתרוג, ולכן לוקחים אתרוג לתקן את החטא. וזה הכוונה במה שאמרו חז"ל ראשון לחשבון עוונות, והרי כתב הרמב"ם שצריך תשובת המשקל, וחלק מתשובת המשקל שיהיה באותו המקום שעבר על החטא, והוא מא"י.

ובשדי חמד (ח"ד מערכת למ"ד כללים כלל קמא סעיף לב ד"ה ומצאתי אצלי) כתב שקיבל מכתב מבעל הערוך השולחן, וז"ל: הנכון לאיש הישראלי לבכר פרי ארצנו הקדושה על פרי ארץ העמים, איה כבודו יתברך איה כבוד התורה הקדושה, שבפסוקים רבים השתבחה בשבחה של ארץ ישראל, איה כבוד משה רבינו שהתחנן אעברה נא ואראה הארץ הטוב ומה שונים דרכנו מדרכי רבותינו חכמי התלמוד שלהי

כתובות דר' אבא מנשק כיפי דעכו ור' חייא מגנדר בעפרה שנאמר כי רצו עבדיך את אבניה ואילו האנשים מגנדרים בעפרא דארץ אחרת, ומנשקים פירותיהם, וישליכו פריה וטובה של ארץ הקדושה ככלי אין חפץ בו, יעו"ש. **ובשו"ת** מעשה איש (סימן ד) כתב שיש להעדיף אתרוג א"י וראה לזה, שהרי פסקו הרא"ש והטור כמבואר בשו"ע (סימן ריא ס"א) שמעלת מין שבעה עדיפא על מעלת חביב, משום שבפירות האלו נשתבחה בהם א"י, ואף להרמב"ם שחולק היינו רק במידי דאכילה שרוצה את המין החביב, אבל במידי דמצוה, יודה הרמב"ם דפרי א"י עדיף.

ובתשובות להגרי"ח זוננפלד זצ"ל (סימן ג) העיר שא"כ יוצא לנו דבכל דבר שגדל בא"י צריך להקדים בברכה, וזו לא שמענו מעולם בספרי הפוסקים, ואדרבה מין שבעה הגדל בחו"ל הוא חשוב לברך עליו אפילו נגד מין אחר הגם שגדל בא"י, והטעם כיון שבאלו המינים נשתבחה א"י יש בהם חשיבות, ובשאר מינים שלא נשתבחה בהם אין בהם מן הדין קדימה כלל. אם לא שחבת הקודש בלבד וחביב בעיניו, ולכן ראוי להקדים החביב, וגם בזה נראה דדוקא לענין אכילתו תלוי בחביבות, ולאחר שחבת הקודש בלבד, והדבר הזה חביב בעיניו ראוי להקדימו, משא"כ במצוות שנצטוינו התנאה לפניו במצוות, לא תלוי בבחירתו כלל כי אם

הדבר אשר יש בו נוי יותר, הוא מובחר למצוה, ועיין ברמב"ם (סוף פ"ו מהלכות איסורי מזבח) שכתב כל המנחות כשרים מחו"ל ומא"י. ולא נתן קדימה בזה לא"י.

ונראה שבאופן שכבר עשה באתרוג מצוה, כגון בשנת שמיטה שהפקירוהו או שנתנוהו ללוי בתור מעשר ראשון אף על פי שאינו מהודר הוא קודם, לאתרוג חו"ל מהודר, משום שקיי"ל שיש מעלה כיון שאתעביד ביה מצוה, לעביד ביה מצוה אחריתי. וראיה לזה מהא שכתב השו"ע (סימן רצז ס"ד) נהגו לברך על ההדס כל היכא דאפשר, וכתב הרמ"א וי"א דאין לברך על הדס היבש דאינו מריח, רק על שאר בשמים. והסביר במשנ"ב (סק"ח) שחולקים בהדס של לולב שכיון דאיתעביד ביה חדא מצוה ליעביד ביה מצוה אחריתא, שכיון שיש בו עוד ריח קצת מצוה לכתחלה להדר אחריו, והי"א ס"ל דכיון שנתיבש וניטל ממנו עיקר הריח אין לברך עליו. ולכאורה הוא הדין בעניננו שיש להדר אחר אתרוג פחות מהודר, שנעשה בו מצוה.

אולם בשו"ת בצל החכמה (ח"ג סימן סח אות ח - ט) כתב שאם יש עליו לקיים איזו מצוה, ובאפשרותו לקיימה בחפץ שכבר קיים בה חדא מצוה, אבל אז לא תהיה המצוה מהודרת ולא מן המובחר, ויכול לקיימה גם בחפץ אחר שאמנם לא נעשית בו עדיין מצוה, אבל על ידו תתקיים

המצוה בהידור ומן המובחר, אזי יקיים המצוה באותו חפץ שע"י תהי' המצוה מהודרת או מן המובחר ולא יקיימנה בחפץ האחר, שע"י לא תהא המצוה לא מהודרת ולא מן המובחר, אעפ"י שנעביד בו כבר מצוה חדא. וטעם הדבר הואיל ומדין הגמרא יש חובה להידור מצוה ולמצוה מן המובחר אם מה"ת אם מדרבנן, כאשר האריכו האחרונים בזה, משא"כ הך דהואיל ואיתעביד ב' מצוה חדא נעביד ב' מצוה אחריתי לא נזכר בגמ' כחובה, רק שר"א ור"א נהגו לעשות כן, וממילא מוכח שראוי גם לנו להזהר בו אבל חובה ליכא, לכן הדור מצוה ומצוה מן המובחר עדיפי מהך, דהואיל ואיתעביד ב' מצוה חדא נעביד ב' מצוה אחריתי.

וראיה לדבר ממש"כ הרמ"א (סימן תרנד) ונוהגין ליקח כל יום ערבה חדשה ולקשרה בלולב והוא הידור מצוה. וקשה אדרבה טוב היה שלא ליקח חדשה אלא לקיים המצוה בערבה דאתמול מטעמא דהואיל ואיתעביד בה מצוה חדא נעביד בה מצוה אחריתי, א"ו כיון דבחדשה איכא הידור מצוה, טפי עדיף ליקח חדשה ואין להשגיח במה שבערבה דאתמול איתעביד כבר מצוה, דהידור מצוה עדיף וכמש"כ.

ומבשמים אין ראיה, דמחלוקתם הוא שלרמ"א מצוה מן המובחר לברך במוצאי שבת על בשמים שריחן טוב וחשוב, משא"כ הדס יבש הוא ואין

ריחו טוב טובא, מצוה שיברך על בשמים שריחם טוב, דהו"ל מצוה מן המובחר ולא יברך על הדס שאין בו לחלוחית של ריח טוב טובא אעפ"י שאיתעביד ב" מצוה, דמעלת מצוה מן המובחר עדיף ממעלת איתעביד ב" מצוה. והשו"ע סובר דלא שייך מצוה מן המובחר דכל ריח מהני להשיב הנפש ולהפיג סרחון הגיהנם ולכן ראוי לברך על הדס של מצוה. עכ"ד החשוקי חמד.

וראה עוד מש"כ בערכי יהושע (אות צח) שהקפיד לקחת דוקא אתרוג הבא מאר"י ואמר בשם מורו הרה"ק רבי יוחנן מרחסטריווקא זצ"ל שאמר שאם ציווה הקב"ה בתורה וקלחתם לכם פרי עץ הדר וכו' לא כיון הקב"ה שירחיק האדם נדוד דוקא ליאנאווא או קראפו למצוא אתרוג בודאי נתכוון לאתרוג שגדל בארץ ישראל עכ"ד

וכן כתב בשו"ת ישועות מלכו סימן מח' שבדואי במדינה שיכולין למצוא אתרוג אר"י אף בדוחק ראוי להרחיק אתרוג קורפו באשר אינם נקיים מחשש הרכבה ושעושים גם להכשיל וכאשר הרוו הגודלים שיחי' עכ"ד, וכן כתב בילקוט פרי עץ הדר תרנ"ח עדות שהרה"ק מהרי"ל אייגר זצ"ל היה לקוח אתרוגי ארץ ישראל ממה שהגאון בעל נפש חיה היה מביא לפולין גם בעת אשר היו כמעט חסרים.

ושוב מצאתי עוד בקונ' פרי עץ הדר (עמ' פד) שכתב להביא מכתב

מרבי שלמה סופר בן הכתב סופר אבד"ק בערעגסאס, שכתב שבזה"ל: וכבר עסקתי בזה לפני זה יותר מעשרים שנים עם גדולי מדינתנו ולא עלתה בידי מפני שלא נכנסה הדבר באזנם מטעמים אשר גילו לי או אבל בכ"ז אקוה כי מאז וער עתה ניתוספו האתרוגים הן בכמות כי גם אחב"י נוטעים באדמתם וגנותיהם מן אתרוגים וגם אבטח כי גם באיותם ביופי ונוי המה עתה מעולים מכמות שהיו וגם בענין כשרות יש לסמוך עכשיו יותר מבאו כי מסתמא אחב"י העוסקים בנטיעותם ישגיחו היטב שלא להרכיבם ומסתמא גם רבני ותח אה"ק ישימו עין לטובה שלא יכשלו המתעסקים ולא יכשילו אחרים על ידם אי לזאת גם אנכי מסכים על ברבר ואעורר לבבות אחב"י שלא יעלימו עין מלקיים או קנה מיד עמיתך עמוס במצוה כמון ולהחיות עיז גם הרבה נפשת מאחב"י ומה גם כי אם האתרוגים כראוים הולכים בטח יותר לקיים עמם מצות ה' ע"כ יתאזרו חיל להביא ברכה אל בתיהם ברכה כפולה ומכופלת לקנות מאתרוגי אה"ק באופן שרבני אה"ק יעידו ערות נאמנה על כשרותם בלי פקפוק עכ"ד.

וכן כתב בשו"ת דבר אליהו סימן יח לאסור שאר אתרוגים אם מוצא אתרוגים בארץ ישראל. וכן כתב בשו"ת ברכת חיים סימן ז' וז"ל: משכו ידים מאתרוגי עבודה זרה וקחו להם מאתרוגים של מצוה שגדלו בקדושה,

ושנתקיימו בהם מצוות התלויות בארץ, והואיל ואיתעביד בהו מצוה חדא ליתעביד בהן מצוה אחריית רבה ויקירא עכ"ד, וכן כתב בספר קב חיים מועדים שהגאון בעל לבושי מרדכי נכספה נפשו מאוד לאתרוג מארץ הקודש ומוכן לשלם סכום הגון עליו יעו"ש.

הנה בשו"ת משנת הלכות חלק יא סימן תקיט, כתב הגאון רבי מנשה קליין זצ"ל להאריך לדינא שיש להקדים אתרוג א"י ולברך עליו אפילו אינו כ"כ מהודר, ובענין שנשאל במי שיש לו ברירה ליקח אתרוג מא"י ואינו מהודר כ"כ כמו אתרוג מחו"ל כיצד ינהוג ואיזה מהם יטול. הנה באמת כי דבר זה כבר נפתח בגדולים האמנם לפענ"ד פשוט דיקח של א"י רק אם הוא יודע שהוא כשר וכבר המליץ על כיוצא בזה מרן הח"ס ז"ל וז"ל "אם אינם מהודרים למטה יהיו מהודרים למעלה" וידוע מה שהרעישו ע"ז הגר"י מקוטנא וחתנו בע"נ חי' וידעתי שהגה"ק כ"ק אדמו"ר ממונקאטש בעל מנח"א זצוקלה"ה הי' מהדר שיהי' לו אתרוג מא"י. ובפרט בזמנינו שיש ב"ה בארצינו הקדושה מאחינו בנ"י שומרי תורה ומצוות שעוסקים בזה ויש בזה גם משום והחזקת בו, וגם יש בו משום ישוב ארץ ישראל, וגם דעי"ז יוכלו שומרי התורה שעוסקים בזה לישוב שם וללמוד תורה ופשוט שאם יכול לקנות אתרוג מא"י והולך לקנות מעכו"ם בארצותם עובר גם משום לא תחנם לא תתן להם מתנת

חנם, וכ"ש שיש בו עוד משום לא תעמוד על דם רעיך שאולי אם אותו ממון יקנו נשק להרוג ח"ו את אחבנ"י לבד כי בא"י ב"ה מדקדקים עכשיו שיהיו האתרוגים כשרים ובלתי מורכבים מה שברוב העולם אינו כעת כידוע.

ועוד יש מעלה לאתרוגי ארץ ישראל שמפרישין עליהן ומהם תרומות ומעשרות ונעשית בהם מצוה אחת וידוע שהחי' הרי"ם זצ"ל ה"ה כתב דמה"ט חד מינייהו כתרי מינן לפי שהם אוכלים פת ושאר מאכלים שנפרש עליהם תרו"מ ומברכין עליהן ונעשין גם השיריים שהם החולין קדושים ונתעלה במעלה עליונה והאוכלן זוכה לתורה.

עוד טעם אחר והוא לא פחות מהראשון ואדרבה חשוב מהראשון שהרי ידוע דבזה"ז רוב פירות שבעולם מורכבים הם וכל הגוים מרכיבין אילנות שלהם ובעצמי דברתי עם אחד מחשובי מוכרי אתרוג ואמר לי שגם אתרוגי יאנאווע הגוים כבר מרכיבים האילנות אלא שהם כלומר הסוחרים שהולכים לשם מידי שנה בשנה מכירים בטביעת העין ושיש להם סימנים על פרדסים ואילנות שהם לוקחים מהם וכיון שבאמת בכל העולם מרכיבים וא"כ יש להסתפק אי אזלינן בתר רובא בכה"ג בתר רובא דעלמא או לא וכ"ש שגם שם כבר מרכיבין ולא דמי לזמן מרן הח"ס שלא הרכיבו אז באיטאליא, וביאנעווא ולא בכל העולם כולו ע"פ רוב וא"כ

צריך לסמוך או על בקיאות הסוחר או בקיאות ונאמנות העכו"ם שלא הרכיב.

אבל לא כן בארצינו הקדושה דיש שם עינא פקיא מהבד"ץ בירושלים או ב"ב וכיוצא בו וא"כ ודאי דאתרוג כזה שיש עליו הכשר מהבד"ץ של העדה החרדית מירושלים או בד"ץ אחר בירושלים או בד"ץ של בני ישראל הקדושים מעירות אחרות ודאי שאתרוג שעומד תחת פיקוחם של גאוני ארץ עדיף מהאתרוג אשר עליו נסמוך רק מכח בקיאות או מבינות העכו"ם באיטאליא או מאראקא וכיוצא בו ואין לנו לסמוך על כזה אלא במקום שאין לנו הכשר מבורר ולכן פשוט שעל אתרוגי ארץ ישראל שיש להם הכשר עליהם יש לברך ולא על אחרים. לבד ממה שיש בזה עוד או קנה מיד עמיתך ועיין באריכות בשד"ח אס"ד מערכת למ"ד כלל קמ"א ובחי' הארכתי. ולכן פשוט דכל היכי שאפשר יקח אתרוג מאר"י בהשגחת בד"ץ שהוא כשר לכו"ע.

בקיצור הלוקח אתרוג מארץ ישראל מקיים י"א מצות, א) מצות ארבע מינים על אתרוג כשר ולקחתם לכם. ב) מצות והחזקת בו שלקוחים מישראל. ג) או קנה מיד עמיתך ד) מצות ישוב ארץ ישראל ה) מצות ת"ת שיוכלו ללמוד בהרויחם פרנסה מהאתרוגים. ו) הפרשת תרומה ומעשרות. ז) בשנת השמיטה מחזיקין ידי שומרי השמיטה בא"י. ח) מחזיקין

הבד"ץ בירושלים ובא"י בכלל. ט) מקיימים שלא לעבור על לאו דלא תחנם, והקונה מהם הגם שצריך לו כיון שיש דבר זה וטוב מזה בארץ ישראל אצל ישראל ולוקח מעכו"ם עובר על לא תחנם. ועכ"פ מקיים בשב ואל תעשה. י) לאו דלא תעמוד על דם רעך שהערביים לוקחים בכסף זה נשק נגד עם ישראל. יא) ולפעמים גם הוו חילול השם שהגויים רואים שלוקחים אצלם מה שיש ביהודים ובארץ ישראל באותה המחיר ואפילו ביותר זול ויש עוד כמה ענינים והבן. עכ"ד.

ואמנם מש"כ שמקיים מצות אתרוג כשר, הרי הפוסקים מגדולי האחרונים שהבאנו בריש הדברים כתבו להכשיר את האתרוג המרוקאי, וגם מצד מצות והחזקת בו שלוקחים מישראל, הרי הוא קיים באתרוגים שגדלים במרוקו שהרי השדות שם שייכים ליהודי שומרי תורה ומצוות, ומצד מצות ישוב אר"י, הנה אמנם מדברי החת"ס שכתב לחדש שגם בכה"ג מקיימים מצות ישוב ארץ ישראל, אבל לכאורה הרי הוא חידוש גדול, וגם בדין קיום מצות ישוב ארץ ישראל הרי נחלקו בו הראשונים האם בזמנינו מקיימים מצות ישוב אר"י, והארכתי בזה במק"א, [ראה מש"כ בקונ' שערי יוסף בהל' בין הזמנים מהדורת תש"פ] וגם מש"כ לדרן משום מצות ת"ת הרי הוא הכשר דהכשר, ומ"מ לפי מש"כ שכיום מגדלי שדות האתרוגים במרוקו הוא ע"י

יהודים שומרי תורה ומצוות, ומצד מש"כ לדון ששייך בו הפרשת תרומות ומעשרות, מ"מ אינו בדין הואיל ואיתעביד ביה מצוה חדא, מ"מ הרי אינו נעשה בגוף האתרוגים הנ"ל, ומש"כ לדון מצד שבשנת השמיטה מחזיקין ידי שומרי השמיטה באר"י, הרי בדרך כלל כספי האוצר בי"ד אינו הולך למגדלי האתרוגים, וכידוע, ואכמ"ל, וגם יש שחלקו על עיקר הדין אוצר בי"ד שעושים באתרוג הנ"ל, ומצד זה שמחזיקים הבד"צ וכו', אכתי כיון שהאתרוג המרוקאי הוא מהודר ביותר ויש לו צורה נאה ממילא שפיר יש לקחתו, ומש"כ באות ט' שמקיימים שלא עוברים על לאו דלא תחנם, הרי כבר כתבתנו שרוב הפרדסים שם שייכים לשומרי תורה ומצוות, וגם בעיקר הדין הלאו של לא תחנם, הרי דין לא תחנם לא תתן להם חנייה בקרקע, ואינו שייך אלא באר"י ולא בחו"ל, כמבואר בגמ' ובפוסקים, וגם מש"כ משום לא תעמוד על דם רעך כבר כתבתי שהפרדסים הנ"ל ברובם שייכים ליהודים חרדים שומרי תורה ומצוות, וגם מש"כ משום הטעם של חילול ה' הרי בכה"ג אינו שייך הכא.

ובחזון עובדיה סוכות עמ' רלו, כתב אחר שכתב להאריך בדין אתרוג המורכב האם הוא כשר למצוה או לא, ושהאריך לדינא שאין על אתרוג המורכב שם אתרוג, וכתב בזה"ל: והן עתה אחר שעלו אחינו בני תימן לארץ

ישראל בשנת התש"י לפ"ג, והביאו אותם זרעים ושתילים של אתרוגים בלתי מורכבים, ומאלה נפצה על הארץ (וידוע שהגאון החזון איש היה מהדר לקחת רק מן האתרוגים האלה למצוה) וגם לאחרונה ע"י בד"צ בית יוסף הרחיבו אמר את שטחי הנטיעות של האתרוגים הבלתי מורכבים, במטעים לאלפים ולרבבות, ומצוה רבה לחזק את ידיהם להחזיר עטרה ליושנה, כמו שכתבו גאוני ישראל הובאו דבריהם בשו"ת תירוש ויצהר סימן מט להעדיף את אתרוגי ארץ ישראל שע"י כך יהיה מקור פרנסה לחלקאי ארץ ישראל ולחזק את היישוב בארץ ישראל מבחינה גשמית ורוחנית וכבר כתב החת"ס בחדיושיו פרק לולב הגזול דף לו ע"א ד"ה דומה לכושי, שעבודת האדמה בארץ ישראל היא גופה מצוה ישוב ארץ ישראל ובכדי להומצא פירותיה הקדושים ע"ש, וע"י לקיחת אתרוגי א"י יעלו את ירושלים על ראש שמחתם בזמן שמחתנו כי טוב סחרה מסחר כסף, ולהם תהיה צדקה מבחינת מצוה גוררת מצוה.

וכתב שם שכן כתב בשו"ת נפש חיה חאו"ח סימן ד', יעו"ש בכל דבריו שהיה חרם בזה של מאה ועשרים רבנים וכו', ושכן כתב בשדי חמד, ושכן כתב הגר"ש סלאנט כתב בזה במכתבו ונדפס בקובץ פרי עץ הדר עמ' מ' וזהו תו"ד, ועתה אשר עין צופיה בהשגחה מעולה על אתרוגי אר"י לשומרם מכל

באר"י אינו שייך לחיזוק מוסדות התורה בארץ הקודש, ומה עניין זה לזה, ועיין.

אבל אפשר לומר שכל זה בזמן הגר"ש סלנט שהיה ישוב בארץ ישראל זקוק לתמיכה ועידוד ולכן כתבו הרבנים שלא לקחת אתרוגים רק מאר"י ולא בחו"ל, משא"כ בזמנינו שכל פרנסת ארץ ישראל אינה מנוהלת ע"י הציונים הרשעים, וממילא אין כאן כדי קיום המסחר באר"י, ואדרבא עדיף משו"ה לקחת אתרוגים מחו"ל, וכ"ש אתרוגי מרוקו שיש להם חזקת כשרות, וכמו שחזינן מדברי הראש"ל הגר"י יוסף שליט"א שכתב במכתבו שאתרוגי מרוקו הרי הם כשרים למהדרים.

ובספר לקט הלכות ח"ב עמ' רצג שיש פוסקים שכתבו להעדיף אתרוג מארץ ישראל, ובהערה שם ציין למש"כ בשו"ת ביכורי שלמה ובספר נפש חיה, ובספר שדי חמד, וכתב שם שמצינו בדברי הרמב"ם במורה הנבוכים (ח"ג פרק מג) שכתב בזה"ל: והנראה לי בד' מינים שבלולב שהם שמחה בצאתם מן המדבר אשר לא מקום זרע ותאנה וגפן ורימון ומים אין לשתות (במדבר כ ה) אל מקום האילנות נותני הריח והנהרות, ואלה ארבעה המינים הם בארץ ישראל בעת ההיא, כלומר דמעות נטילת ד' מינים אלו באה להעלו על נס השמחה על כניסתם לארץ עכ"ד, והיינו לזכור את חסדיו יתברך שהכניסו לארץ זבת חלב ודבש. ועיין עוד בקונ' של הגר"ש

חשש הרכבה ומשעת לקטיתם עד מכירתם ישנה השגחה מלאכה מאנשים יראי ה' וחושבי שמו העומדים על המשמר שלא יתעברו בהם אתרוגים מורכבים, אין ספק שמצוה רבה לכל איש יראה ה' להדר ולקחת האתרוג למצוה אך ורק מפירות הארץ משום מצוות יישוב ארץ ישראל ששקולה כנגד כל המצוות ולקיים המצוה כתיקונה עכ"ד, ושכן כתב הגאון יש"א ברכה בשו"ת מעשה איש או"ח סימן ד', וכמו שכתב בערוך השולחן סימן תרמ"ח סכ"ט, ושכן כתב בשו"ת משנת בנימין סימן פט, וציין עוד בזה מש"כ בזה בשו"ת מחזה אברהם סימן קמח, ובשו"ת בכורי שלמה חאו"ח סימן כה אות קפו.

וסיים שם בחזו"ע בזה"ל: אליכם אישת אקרא, חזקו ונתחזקה בעד עמינו ובעד ערי אלהינו, וכבר ידוע מ"ש רבותינו הפוסקים והרימו על נס בשבח התורמים שבחו"ל לחזק את היישוב בארץ ובמוסדות התורה שבהם שמעלתם גדולה כמעלת תושבי ארץ ישראל, וכמ"ש מרן החיד"א בספר ראש דוד ריש פרשת ויצא, ובשו"ת יוסף אומץ סימן יט כי באר"י אשר שם יתנו צדקות ה' בתפלותם וברכותם ובעסק התורה שלהם וכו' עכ"ד החזו"ע, ומדבריו מוכח שיש מעלה לקחת מאתרוגי ארץ ישראל, ואמנם יש לעיין מה הטעם בזה הרי לקנות אתרוגים

מחפור שליט"א בדיני האתרוג שיו"ל לשנת תשפ"ג.

וכן כתב בזה ידידי הגאון רבי ישראל שוורץ שליט"א במח"ס רבים, והביא בזה עוד כמה מקורות וז"ל: בשו"ת נפש חיה [סימן ב] האריך דעדיף אתרוג מארץ ישראל שהמה מוחזקים בכשרות ויש לו מסורת משנים קדמניות עפ"י גאונים וצדיקים, ובמק"א כתב הנפש חיה עפ"י דברי המהרש"א [פסחים ח ב ד"ה שיש לו קרקע] שכתב דעיקר מצות עליה לרגל בכדי לשמח את הלוי והעני והגר בביכורים ומעשר שני והיא עלייתו לשם שמים ומשו"ה כתבו התוס' דמי שאין לו קרקע ואין לו ביכורים אינו חייב בעליה לרגל, הרי לך דעיקר עליה לרגל בכדי לשמח את העני ועפ"י כתב בנפש חיה עתה דאין לנו בית המקדש מן הראוי לקיים תכליתה ע"י המסחר באתרוגים עם אנשי ארץ ישראל בכדי לחזק את הישוב בארץ הקודש ע"כ, וראיתי בספר צבא אהרן דרשות שבת שובה [עמ' רסא] כתב ונראה טעם לחשיבות אתרוג הגדל בארץ ישראל, על פי מה שראיתי בספר דור דעה להרה"ג ריי"א קאממעלהאר ז"ל [מערכת הרה"ק העטרת צבי] שהגאון בעל חוות דעת ז"ל כשביקר בהיכל קדשו של העטרת צבי אמר בפניו דבר חידוש שראה באיזה ספר קדמון ששרשי אילן האתרוג מונחים וגדלים בארץ בצורת אותיות שם הוי'

ברוך הוא וברוך שמו עיי"ש, ובהיות כן בודאי שיש משנה חשיבות בהגדל בארץ הקדושה שאותיות שם הקודש מאירים ביותר בארץ אשר תמיד עיני ה' אלקיך בה [דברים יא יב]. ועיין בשו"ת ביכורי שלמה [לרבי שלמה אברהם בן דניאל זאב היו"ל שנת תרנ"ד או"ח סימן כ"ה סעיף קפ"ה] כתב להעדיף ליקח אתרוגי ארץ ישראל, עפ"י מה שכתב החתם סופר סוכה ל"ו שהעבודה בקרקע ארץ ישראל היא מצוה משום מצות ישוב ארץ ישראל ומכיון שכן ע"י שניטול אתרוגי ארץ ישראל אזי יתרבה ישוב ארץ ישראל שיהיה פרנסה לאנשי אר"י ע"כ, וע"ע בספר שדי חמד [מערכת הלמ"ד כלל קמ"א דף שצא] שכתב בשם האחרונים שו"ת דבר אליהו [סימן י"ח] רמז עפ"י הסוד דהא ידוע דארץ ישראל היא בחינת מלכות וזו גם בחינת מעשר דמעשר בגימטריא אתרוג ע"כ, ורבינו הרמב"ם במורה הנבוכים [ח"ג פמ"ג] כתב בזה"ל והנראה לי בד' מינים שבלולב שהם שמחה בצאתם מן המדבר אשר לא מקום זרע ותאנה וגפן ורימון ומים אין לשתות [במדבר כ ה] אל מקום האילנות נותני הריח והנהרות ואלה ארבעה המינים הם בארץ ישראל בעת ההיא כלומר דמצות נטילת ד' מינים אלו באה להעלות על נס את השמחה על כניסתם לארץ ע"כ, והיינו לזכור את חסדיו יתברך שהכניסנו אל ארץ זבת חלב ודבש. ע"כ תשובת הגאון רבי ישראל שוורץ שליט"א.

ושוב מצאתי שכעין דברי הרמב"ם הנ"ל, כתב בספר צדקה לדרך לרבינו מנחם זרח (מאמר י' כלל י' פ"א) שהד' מינים הם זכרון לזה שיצאו מהמדבר ובאו לארץ זבת חלב ודבש ארץ נחלי מים ולכן כזכרון לזה ציווה התורה לקחת הנאה שבפירות והיפה שבאלנות עכ"ד.

והגאון רבי אלחנן פרינץ שליט"א במח"ס שו"ת אבני דרך וש"א"ס, כתב לי בזה"ל: לאברך היקר ר' יוסף אביטבול שליט"א, שלומך ישגא לעולם, במה שדן האם ישנו הידור לקחת דווקא אתרוג מארץ ישראל, וכבודו ציין רק מענייני שמיטה. ויש הרבה להוסיף מזה, דגם בלי קדושת שביעית ישנו עניין באתרוגים ויש מעלה באתרוגי ארץ ישראל. וממבט מלמעלה לא ראיתי דציין כבודו למקורות הרבים בזה, ואביא בקיצור מהנמצא אצלי בכתובים.

ראשית, הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג פמ"ג) מציין כי מצוות נטילת דווקא ארבעת מינים אלו באה להבליט את השמחה בכניסה לארץ (ואת המצוות התלויות בארץ).

בשו"ת ביכורי שלמה (אורח-חיים כה) כתב כי יש להעדיף את אתרוגי א"י על פי אתרוגי חו"ל, וביאר זאת ע"פ דברי החתם סופר (סוכה לו, א) שאספת דגך נאמרה בארץ ישראל שהעבודה בקרקע גופה מצוה משום

יישוב א"י, ולהוציא פירותיה הקדושים ועל זה ציווה התורה ואספת דגך, ובועז זורה גורן השעורים הלילה, משום מצוה, וכאילו תאמר לא איח תפילין, מפי שאי עוסק בתורה, לא יאמר לא אאסוף דגי מפי עסק התורה, ואפשר אפילו שארי אומיות שיש בהם ישוב העולם, הכל בכלל מצוה ע"כ. וע"ש שע"י שיברכו רק על אתרוגי א"י תתרבה ישוב א"י דיהיה שמה פרסה למאות משפחות שיוכלו לעבוד אדמת הקודש ולשמרה ולהוציא פירותיה הקדושים.

וע"ש שהוסיף עוד בזה ע"פ המהרש"א (פסחים ח, ב) דרק מי שיש לו קרקע עולה לרגל, דעיקר מצות עליית רגלים כדי לשמוח שם במצות פירות הארץ שהם הביכורים ומעשר שי, ולשמח שם בהם את העי והגר והלוי באכילתו, והיא עלייה לשם שמים, מה שאין כן מי שאין לו קרקע שלא יכול לקיים כל זה, ועלייתו איו לשם שמים, נמצא דעיקר מצות עליית רגל לארץ ישראל הוא לשמח שם במצות פירות הארץ את העי, א"כ כיון שע"י מצות קיימת האתרוגים מא"י בחג הסוכות, נוכל לשמח בריוח את העי, א"כ מקיימין בזה בחג הסוכות תכלית מצות עליית הרגל א"י, ומצוה גוררת מצוה.

והכי כתב ערוך השלחן (תרמח, כט): אין לנו שום היתר על אתרוגים, רק אותם שישראלים מעידים שיוצאים

הנטיעות מתחילתן שאין בהם שום הרכבה כמו אתרוגי ארצנו הקדושה שבשם גדולי ישראל ותלמידי חכמים ויראי אלוקים משגיחים על הגינות שלא יהיה בהם שום הרכבה... ולכן כל איש מישראל אשר נגע יראת ה' בלבו לא יקח רק אתרוגי ארץ ישראל. ואיך לא נבוש ולא נכלם בדבר מצוה שנוכל לקיימה מפרי ארצנו הקדושה ליטול דוקא מארץ העמים? אוי לה לאותה בושא אוי לה לאותה כלימה. ועל זה נאמר וימאסו בארץ חמדה. ולכן יש להזהר בזה מאד מאד.

ועיין בשדי חמד (ח"ד מערכת למ"ד, כללים כלל קמא סעיף לב ד"ה 'ומצאתי אצלי') דהביא דעדיף אתרוגי א"י, ויתרה מכך הביא בשם הישא ברכה: דהגם שאתרוגי חו"ל יותר מהודרים יש להשתמש באתרוגי ארץ ישראל, ואם אתרוגי ארץ ישראל אינם מהודרים למטה הרי הם מהודרים למעלה. וחזיתי דכתב בשו"ת תירוש ויצהר (מט) דראוי לבחור בגידולי הקודש אשר ממקום קודש יבואו, וציין לכך לרמזו בתהלים (קלז): "אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי", אעלה, ר"ת ארבעת המינים: אתרוג, ערבה, לולב, הדס (וע"ע בשו"ת הר צבי אורח-חיים קח).

ובשו"ת דברי ישראל (וועלץ) מביא עדות ממוהר"א פרקל שמיום עמדו על דעתו בדרך רק על אתרוג מא"י גם בשים שלא היה שום מראה והדר,

וכבר המליץ החתם סופר שאף אם אינם מהודרים למטה יהיו מהודרים למעלה, וכך פסק גם השפת אמת שם דמצוה להדר אחר אתרוג מא"י הגם שאין מהודר ביופי אם הוא כשר עפ"י דין, ועיין בזה בשו"ת נפש חיה (אורח-חיים ד). ובשו"ת מעשה איש (ד) כתב שיש להעדיף אתרוג א"י ועיין בראייתו לזה.

וע"ע במה שציינו הפוסקים דמעלת אתרוגי ארץ ישראל היא גם בגלל המסורת והידיעה שהם אינם מורכבים, ועיין בזה בשו"ת אבני נזר (חושן-משפט קטו), עיתון שומר ציון בעריכת בעל הערוך לנר (גליון קצט עמוד שנו), בספר בית נאמן בקונטרס עץ פרי (אות עו בתשובת רבי מאיר אריק) וע"ע בגליון אליבא דהלכתא (קי עמוד צו).

ובעיין זה כתב בשו"ת ישכיל עבדי (ו), (כא): באתרוגים לא מצינו שנשתבחה בהם ארץ ישראל, ומהיכא תיתי להעדיפם, הרי בשאר פירות שלא נשתבחה בהם ארץ ישראל, לא מצינו שחייב להקדימם בברכה על פירות חו"ל? אמנם לפענ"ד ברור שפירות ארץ ישראל הם יש להם עדיפות מצד קדושתן, שהם גדלו בקדושה ובטהרה, שהרי אויר ארץ העמים ועפרו טמא כידוע, ואם כן כשגדל הפרי בעפר ואויר ארץ העמים הרי גדל בטומאה, לא כן אויר ועפרה הוא טהור וקדוש, והרי מצינו בגמ' בכתובות קיב ע"א ר' מנשק כיפי דעכו, ר"ח בר גמדא מגנדר בעפרה

האם בשנת השמיטה יש לקחת אתרוג של שביעית

הנה יש הידור לקחת אתרוג של שביעית, וכמו שכתב הרידב"ז, והטעם דכיון דאיתעביד בו מצוה חדא של שמירת דיני שמיטה ליתעביד ביה מצוה אחרית, כן כתב הרידב"ז על פאת השולחן פ"ה סי"ח יעו"ש, וכן כתב שם לגבי יין של שביעית שיש עדיפות לקחתו לד' כוסות יעו"ש, וכן הובא בספר דגל ירושלים דיני שביעית, וכן כתב להביא לדינא בספר גיבורי כח פרק יד עמ' 327 שכתב אמנם יש אומרים שראוי להדר אחר אתרוג של שביעית למצות ארבעת המינים דמיגו דאיתעביד בו מצוה חדא ליתעביד בו מצוה אחרית יעו"ש, ושכן כתב בהר המור שביעית עמ' צט בשם הגאון האדר"ת שיש הידור בזה יעו"ש, וכן הו"ד בספר נטעי גבריאל ארבעת המינים פרק סב ס"ז, וכן כתב להאריך בזה גהר"צ כהן זצ"ל בספר פירות שיבעית פרק כב סכ"ה יעו"ש, וכן כתב הגאון רבי בנימין זילבר זצ"ל בספר הלכות שביעית קונ' ד' מינים ג' א', שכתב בשם הרידב"ז שיש להעדיף אתרוג הקדוש בקדושת שביעית משני טעמים א' כיון דאתעביד בה מצוה חדא אתעביד בה מצוה אחרית ב' משום שיש אר"י.

והנה מקור האי דינא במה שאמרו חז"ל איתא בגמ' בברכות דף לט ע"ב רב אמי ורב אסי כי הוה מרתמי להו ריפתא דערבוא מברכין עליה המוציא

שנאמר כי רצו עבדיך את עפרה ואת אבניה יחוננו...ומכיון שכל כך גדלה מעלתה וקדושתה... ואפס עפר הדומם חביב כל כך, מכל שכן המעולה מהדומם, שודאי עלינו לחבבו משאר צומח שבחו"ל הגדל בטומאת ארץ העמים, ודבר זה פשוט וברור לכל באין תפונה... ולענין הוצאתם לחו"ל, אף דע"י הוצאתם לחו"ל יטמאו בטומאת ארץ העמים, אבל הרי סוף סוף הם חשובים במעלתם מאתרוגי חו"ל, ששם היתה הורתם ולידתם בטומאה, ואתרוגי ארץ ישראל הורתם ולידתם בקדושה, ואף שנטמאו בטומאת ארץ העמים, סוף סוף לא פקעה קדושתם הראשונית שהורו וילדו בקדושה.

וכן כתב גם הרב בנימין זילבר (משנת בנימין - שביעית, סימן נט): "לדידי הדבר פשוט, אם הייתי בחו"ל (אקוה שגם להבא לא אהיה בחו"ל), הייתי נוהג לברך על של ארץ ישראל אפילו אינו הדור, מלברך על של אתרוג לא מגידולי ארץ הקדש אפילו על המהודר ביותר. ולי אין צריך על זה ראיות, שזה כתוב כבר על לוח ליב"י. ועיין בקונטרס ידון משה (יא עמוד פ) שהגרח"ק ציין דעדיף אתרוג מא"י. וכן הובא גם בספר שמענו כן ראינו (עמוד שפה), בשו"ת ארץ ישראל (עמוד פ). וע"ע בספר מעשה חמד (הנדמ"ח יג, יח). העולה לדינא: מצווה מובהרת לקחת דווקא מאתרוגי ארץ ישראל. ע"כ תשובת הגר"א פרינץ שליט"א אלי.

לחם מן הארץ אמרי הואיל ואיתעביד ביה מצוה חדא נעביד בה מצוה אחרייתי ע"כ, וכע"ז איתא בגמ' בשבת דף קיז ע"ב רבי אמי ורבי אסי כי מיקלע להו ריפתא דעירובא שרו עילויה אמרי הואיל ואיתעביד בה חדא מצוה ליתעביד בה מצוה אחרינא עכ"ד, וכן ראיתי שפסק הגר"א דינר שליט"א בקונ' מים חיים דיני שביעית.

ואולם ראיתי להגאון רבי יוחנן ברגר שליט"א בגליון שמעתא עמיקתא גליון תקל"ד שכתב להאריך ביסודות הדין הואיל ואיתעביד וכו' וכתב שלכאורה י"ל שדוקא היכא דנעשה מצוה במשהו אז יש את המעלה דהואיל ואיתעביד ביה מצוה חדא, אבל כיון דלא נעשה שום מצוה בפרי ממילא נראה דאין בזה את המעלה דכיון דעביד וכו' וכתב שם שאף להאבקת רוכח בסימן כב וכד שס"ל שהפקרת פירות היא מצוה המוטלת על בעל השדה וחובה עליו להפקיר את הפירות ואם לא הפקיר עבר על מצות עשה ואין הפירות הפקר אכתי י"ל דלא חשיב מצוה שנשעתה בגוף הדבר שהרי אינו מקיים מצוה בגוף הפרי, וכתב שם שאכתי יש לדון משום קדושת הפרי יש לו מעלה בקיום מצוה ע"י דבר שיש בו קדושה, יעו"ש, אבל אכתי נעלם מעיניו מש"כ הרידב"ז שיש בה מעלה ונראה לבאר דהא סו"ס אכתי נעשה בפרי מצות שמיטה שהוא של שביעית, [ויעו"ש עוד בגליון הנ"ל שכתב לדון לפי"ז אי נימא

דיש דין קדימה לפירות שביעית, ובכל האי דינא אם יש דין קדימה לפירות שביעית הארכתי בקונ' שערי יוסף שביעית ח"א, ואין כאן המקום להאריך].

ואולם הגאון רבי יצחק ירוחם דיסקין זצ"ל בהל' שביעית להגר"מ"ט פ"ו הערה יג כתב שעדיף לקחת אתרוג של חו"ל וטעמו שהרי נאמר בגמ' בסוכה דף לה ע"ב שלכן אסור לכתחילה ליטול אתרוג של תרומה טהורה מפני שמפסידה ופירש"י שמפסיד קליפתה החיצונה שנמאסת במשמוש הידים ואסור להפסיד תרומה וא"כ גם אתרוג של שביעית אסור להפסיד, יעו"ש, אבל ראה לקמן מה שהארכנו בזה שאין חשש, וכן כתב בספר תורת הארץ פ"ח אות לט יעו"ש, וכן כתב הגר"י זילברשטיין שליט"א בקובץ ווי העמודים וחשוקיהם חלק כב סימן יב שלמעשה לכו"ע עדיף לקחת אתרוג של שביעית שהרי בזמן זהה שהאתרוגים של בני אשכנז קליפותיהם מרים מאד ואין אוכלים אותם א"כ אין בהם קדושת שביעית ואין חשש יפסדו במשמוש הידים. יעו"ש, וכן כתב בשו"ת משנת יוסף חלק יג סימן שב אות ה' שנשאל בהנ"ל, וכתב שאם אין באתרוג חשש שמור ונעבד יש בה ענין להדר לקחתו דהואיל ואיתעביד ביה מצוה חדא של מצות שמירת דיני שביעית ליעבד ביה מצוה אחריית, יעו"ש. ועוד בכל גדרי הדין הואיל וכו'

ראה מה שהאריך בזה הגאון רבי יו"ט זינגר שליט"א בספר מעדני יו"ט (ח"ג סימן טו), ובקובץ מה טובו אוהליך יעקב חלק טז במאמרו של הגאון רבי יהודה שטזנר שליט"א. וראה עוד מה שהארכתי בזה עתה בקובץ באר התורה מס' קפט.

ויש לדון האם עדיף אתרוג בחינם אבל שביעית והוא מאר"י או אתרוג בכסף, והנה בעיקר הדין לעשות מצוות בחינם, איתא בזה"ק ריש פרשת תרומה שמצוות שעושים בלא תשלום הן הולכות לסט"א, וז"ל: "האי מאן דבעי לאשתדלא במצוה ולאשתדלא ביה בקודשא בריך הוא אצטריך דלא ישתדל ביה בריקנייא ובמגנא אלא אצטריך ליה לבר נש לאשתדלא ביה כדקא יאות כפום חיליה וכו', ואי תימא הא כתיב (ישעיה נה א) לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב דהא איהו במגנא ואיהו אשתדלותא דוקב"ה אלא אשתדלותא דאורייתא כל מאן דבעי זכי בה, אשתדלא דקודשא בריך הוא למנדע ליה כל מאן דבעי זכי ביה בלא אגר כלל אבל אשתדלותא דקודשא בריך הוא דקיימא בעובדא אסיר לנטלא ליה למגנא ובריקנייא ובגין דלא זכי בההוא עובדא כלל לאמשכא עליה רוחא דקודשא אלא באגר שלים" עכ"ד. ונראה מדברי הזהוה"ק דאין ע"ז שם מצוה.

ובספר אגרא דפרקא לבני יששכר (אות קצט) כתב דמה הלכתא

גברותא איכא למשמע מדברי הזהוה"ק, חדא דאשתדולא דאורייתא ואשתדלותא למינדע לקודשא בריך הוא יכול למצוה אפילו בחינם ואין צריך להוציא מעות ע"ז בדוקא אבל השתדלות של מעשה המצוות צריך דוקא שיוציא ע"ז מעות ואינו דומה המניח תפילין וטלית שאולין למניח תפילין שלו, ולכן נראה שלא יברך על טלית שאולה. וכתב שעוד נראה מהזהוה"ק שאם יזדמנו לפניו ב' מצוות, מצוה אחת שיצטרך להוציא מעות ואחת בחינם, ישתדל באותה שיוציא מעות. והוסיף שם עוד שתתבונן בדבר מה שתראה ע"פ הרוב אנשים שאינם מושלמים והם שקועים במדות רעות אשר הם חשודים לעבור על כל התורה משתדלים לעשות המצוות בחינם כגון למול את הבן ושיעלו לתורה תחילה וכמה קטטות ומריבות עושים עבור זה כשתראה כזאת תדע אשר הם כדים מלאים קיטמא כי אם רצונם וחשקם למצוה הלא כל הארץ לפנייהם לקיים מצות בוראם בצדקה וגמילות חסד וכיוצא.

ועוד כתב שנראה מהזהוה"ק שאם ירצה האדם לפעול ע"י מעשה המצוות להעביר ממנו מדות רעות, כגון כעס וגאווה ותאוה שמורגל בה וקנאה ושנאה, שכל המידות הרעות באים לו מחמת שהשרה על עצמו הרוח מסאבא, וכשרוצה להעביר ממנו הרוח מסאבא אזי כשיקנה איזה מצוה יתן כל מה

שיבקש ממנו בפעם הראשונה, ועוד שיכין את המעות ויאמר זה אני מכין למצוה פלונית יעו"ש עוד.

ובעיקר הדברים שאין לעשות מצוות בחינם וכדברי הזוה"ק, בספר טעמי המצוות (פרשת ראה) הביא מהאריז"ל כשהיה קונה דבר מצוה היה נותן למוכרם בכל מה ששאלו ממנו בפעם הראשונה ולא היה מסרב ונושא ונותן במחיר.

ובשו"ת באר משה (ח"ה סימן ה') כתב להביא את דברי הפוסקים שכתבו כן, וכתב לציין לדברי הגמ' ביומא דף נא ע"ב לגבי הפר של יום הכיפורים אחיו הכהנים אי לאו דקנו בגויה היכי מכפר להו הרי שאם לא שלמו לא מהני. ויעו"ש עוד שציין לדברי הט"ז או"ח סימן שסט סק"ב וג' שאדם מעדיף לעשות מצוות בשכר ולא בחינם יעו"ש.

וכה"ג מצינו בשו"ע או"ח סימן נג סכ"ב שכתב שעדיף לקחת שליח ציבור בשכר מאשר לקחת בחינם יעו"ש. אמנם התם הוא מטעם אחר.

וכן כתב בספר חרדים (בהקדמה למצוות אות ד') י"ז תנאים לקיום המצוות בשלמות שבקיום מצוות אסור לקחת אותם בחינם. וכן כתב בחיי אדם (כלל סח אות טז) וז"ל: "לא יעשה מצוה בחינם אלא יקנה אותה בשכר שלם כמו שכתוב (שמואל ב' כד כה)

ויאמר המלך וכו' ולא אעלה לה' אלוקי עולות חינם" עכ"ד.

וכן ראה בשו"ת קרית חנה דוד (ח"ב בחדושים וליקוטים אות ח') שכתב שלא יצטער האדם על כמה מצוות אשר הוא טורח בהונו בגופו וממונו עד שיגיע לידו המובחר ביותר כגון מצות אתרוג ולולב ומיניו וכיוצא כי יקרה היא מפנינים וכל המוסיף מוסיפין לו שכר שהרי אין בזה שליטה לסטרא אחרא והכל דיליה הוא לעושה המצוה עכ"ד.

ובספר מועד לכל חי (סימן כג אות מג) כתב להביא מש"כ בספר נוהג כצאן יוסף (דף עט ע"ב) שלפי הזוה"ק סדר תרומה הוא שלא לברך על האתרוג שלוקחו בחינם דהקליפות יונקים מאותן המצוות הבאות בחינם עכ"ד. אמנם הוא חידוש גדול שלא יכול לברך על האתרוג.

ובשו"ת רביד הזהב (ח"ב חאו"ח סימן נא) כתב להקשות ע"ד, שהרי חזינן לרבנן קשישאי שהיו מקבלים במתנה אתרוגים כשרים ומהודרים והיו מברכים עליהם כראוי. וכתב שלענ"ד נראה לומר שלכתחילה מצוה גדולה היא עד מאוד לקיים מצוות בממונו הוא ושכרו אינו כשל הקונה אתרוג בממונו אבל לעיכבוא קאמר. וכתב שכן כתב בספר טהרת המים (בשירי טהרה מערכת מ' אות צו) בשם הרב יוסף אברהם (דף לה ע"ב) שהבא לעשות

מצוה בחינם כגון שנתנו לו במתנה אינו מקבל שכר מאותה מצוה שמקיים ע"ש.

וכתב ששוב ראה להשדי חמד (חלק ה' מערכת מ' כלל קצח), שכתב להביא את דברי הגר"ח פלאג"י, וכתב עליה דמצד הסברא נראה שלא נאמרו דברים אלו לעכב ולבטל את המצוה או הברכה מפני זה אלא שכן ראוי לעשות להראות חבתו בתורה ובמצוות בגופו ובממונו ע"ש. וכתב שם עוד ברביד הזהב דהרי לכאורה גמרא ערוכה היא בסוכה דף מא ע"ב אין אדם יוצא ידי חובתו ביו"ט הראשון של חג בלולבו של חבירו אלא א"כ נתנו לו במתנה, ומעשה דרבן גמליאל עם שלשלת הרועים התנאים הגדולים יוכיח, שכולם יצאו יד"ח באתרוג של רבן גמליאל, וכמ"ש בשו"ע סימן תרנ"ח ס"ג שאם נתנה לו במתנה יצא ידי חובתו, ויעו"ש עוד.

והנה לעניין לקיחת ד' מינים ששילם עליהם ממון אבל הם פחות מהודרים ממה שיש לו בחינם. ראה בחוות יאיר (סו"ס רלב), שכתב שנכון להזהר ליקח מממונו יין לקידוש וד' כוסות וקמח למצה וכל כה"ג אפילו שקיבל בחינם יותר יפה, מ"מ טפי הידור ודקדוק מצוה הוא אם קונה הדבר מכיסו ולא מסיטרא דחינם ואף שמסתברא מילתא יש לנו עוד ראייה מהזהר עכ"ד. ומבואר מדבריו דאם לאדם יש אתרוג מהודר, אבל הוא בחינם, לאו מהודר הוא. ולכאורה מבואר מדברי החוות יאיר דהוא מדינא. אולם במחצית השקל (סימן קלב סק"ב ד"ה מי שיאמר) כתב בשם ספרי המוסר שמצוה שהיא בחינם אינם חשובה כ"כ. ונראה דהוא לאו מדינא אלא מספרי המוסר, כאילו מוסר והלכה לאו חדא הוא. אמנם מה שנראה ברור שאינו רק ענין קבלי בעלמא אלא הוא דין.

ובביאור הלכה (סו"ס תרנ"ו בד"ה ועיין לקמן) כתב שמצוה לקנות משלו, וז"ל: "פרוש דשם איתא שמצוה לכל אחד לקנות אתרוג לעצמו, וכתב המג"א אם אין בידו אלא ה' סלעים וצריך לפדות בנו ולקח אתרוג יקנה אתרוג שזו מצוה עוברת וזו מצוה שאינה עוברת יעו"ש עוד בהיכא שיש לו ליטול לולב של אחר אף שמצוה לקנות משלו מ"מ פדיון הבן קודם, כן כתב בשם הביכורי יעקב".

ובעיקר דברי החוות יאיר, בקיצור שו"ע (סימן קלו ס"י) כתב שמי שאין לו כל הד' המינים מובחרים טוב לו יותר לצאת בשל חבירו עכ"ד. וכן מבואר בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן שטו) וז"ל: "שאלה: יש לו משלו אתרוג כשר בלי פקפוק ויכול לקבל מאחר במתנה ע"מ להחזיר אתרוג נאה ומהודר, על איזה עדיף לברך". והשיב בזה"ל: "מצוה להדר באתרוג נאה שנאמר "זה אלי ואנוהו" ובגמרא

ב"ק (ט ב) איתא שמחוייבין להוסיף עד שליש המצוה מלבר או מלגיו"ע"ש.

ולפי זה תמהני, שלכאורה כל אחד חייב לחפש בבית הכנסת את האתרוג הכי נאה ולבקש ממנו במתנה ע"מ להחזיר שיקיים המצוה באתרוג הכי נאה כמצותה.

ונראה שבד' מינים מצות התורה לקיימם ב"לכם", ואף שיוצאין במתנה ע"מ להחזיר וחשיב לכם, מ"מ יש הידור שתהא "לכם" בלא תנאי, ויוצאין במתנה ע"מ להחזיר כשאינן לו כסף או בספינה כמעשה דר"ג, שמקיים כה"ג את המצוה אף שאין ה"לכם" בהידור. אבל מצוה מן המובחר שתהא שלו לגמרי, וכשם שמצוה להדר באתרוג נאה כך מצוה להדר ב"לכם", והיינו שיהיה שלו ממש ולא לזמן לבד. ולכן הרמב"ם פ"ח דלולב (ה"י) מביא במתנה ע"מ להחזיר ש"יצא" בו, אבל לא פירש שיוצאין בו לכתחילה, וכן בש"ע תרנ"ח (סעיף ד') שיוצאין אם נתנו לו, אבל הידור מצוה בשלו.

אמנם אלו הנוהגין גם לכתחילה על אתרוג של הרב, שפיר קעבדי. דטעמם הוא שחזקתו שהוא מדקדק בכל דקדוקי הלכה, ובשל עצמם אין סומכין לומר דבודאי הוא כשר. אבל מדינא נראה שאם יש לו אתרוג כשר בלי ספק אבל לא כ"כ מהודר ואפשר להשיג נאה בשל אחר, יברך בשלו, דמה שזהו שלו זהו גופא הידורו.

וביאור הדבר נראה, דלכם במצוה זו הוא חלק בקיום המצוה, ובמתנה ע"מ להחזיר אף שהוא שלו למצותו, הלוא אינו שלו לגמרי לאכלו, ולכן לא מהודר לקיים בו מצות אתרוג, ולכן משובח בגופו עדיף ממשוּבַח במראה וכמבואר בירושלמי ריש פ"ו דיומא. ולכן שפיר העלינו ליקח שלו אם אין ספק בכשרותו ולא מכוער, אף שיש אחר מהודר שיכול להשיג במתנה ע"מ להחזיר. (ואף שלכאורה אין חיוב לבקש מאחרים לקיים מ"ע. וכמבואר בירושלמי ריש פ"א דאין לו פטור, ורק בפירסומי ניסא חייבין לחזור על הפתחים. אמנם היינו לחזור על הפתחים ממש, מפני שדבר מבוזה לשאול על הפתחים לא חייבו למ"ע, אבל לבקש במתנה ע"מ להחזיר אינו דבר מבוזה, ולא חשיב נצרך לבריות, וחייב לבקש כשאינן לו אתרוג). עכ"ד.

וכדבריו כן נראה באליה רבה (סו"ס תרנ"ח) שכתב בשם קיצור השל"ה שיש ליזהר עד למאוד שלא ליטול מחבירו ביום הראשון אפילו אם הוא מתנה ע"מ להחזיר. ומשמע שהוא חסרון בלכם, אמנם בא"ר דחה דבריו וכתב שאי"ז חסרון בלכם יעו"ש בכ"ד.

ובשו"ת משנה שכיר (חאו"ח סימן קפא) כתב להביא מח' הקיצור שו"ע וחיי אדם. וכתב שם שכל הטעם של החיי אדם הוא משום שאנשים לא בקיאים להקנות, ומאידך יש הידור של לכם. וסיים עוד שאמרו

ניחא ליה לאיניש למעבד מצוה בממוניה, וגם כאן נוח לו לעשות מצוה בממונו מליקח בחינם ויעו"ש עוד.

אמנם מצאתי בשו"ת חכם צבי (סו"ס מה) שכתב שמי שיש בידו אתרוג שאינו מהודר ואח"כ הגיע אליו בחינם אתרוג מהודר צריך לברך על היפה ועל המהודר ויוצא בו ידי חובתו אפילו אם כבר לקח בידו את האתרוג שאינו מהודר לברך עליו עכ"ד. ולפי"ז מוכח מדבריו שאפילו היכא שהוא בחינם כיון שהאתרוג יותר מהודר יש מעלה לקחתו, אבל משם יש לומר שאין ראייה אם מדובר שלקח את האתרוג בחינם או בכסף ועיין. אמנם יש לעיין בעיקר דבריו שיכול להניח את האתרוג שאינו מהודר בידיו, הרי קימ"ל דאין מעבירן על המצוות, ויש להאריך עוד בזה בפנ"ע.

ובשו"ת בתורה לשמה (סימן נ') כתב הבא"ח בזה"ל: והלכתא אחריתי אגב אורחאי אמינא לכו כי ע"פ דברי זוה"ק הנז' שהפליג בשבח המצוה שאדם קונה בממון, עד שאמר בדרך ההפלגה בזה"ל אבל אשתדלותא דקב"ה דקיימא בעובדא אסיר לנטלא ליה למגנא ובריקנייא וכו' הנה מזה יש לנו ללמוד ענין אחר שאם האדם קנה אתרוג כשר קודם יום טוב כדי ליטול אותו ביום טוב ואח"ך שלחו לו במתנה חלוטה אתרוג אחר מעיר אחרת ונעשה אצלו שנים לא יברך הוא אלא על אתרוג שקנה בדמים ואף על פי שאתרוג

הב' שבא לו במתנה הוא הדור יותר ומשובח מאד, וארז"ל הדור מצוה עד שלישי. עכ"ז יתרון זה שיש באתרוג שקנה בדמים הוא עדיף טפי ויברך עליו אך מאחר שאתרוג הב' הוא הדור הרבה יטלנו אחריו ויעשה בו נענועים, ועכ"ז הנענועים של ההלל והקפות יעשה באותו שקנה בדמים. וכל זה לדידיה, אבל לאחרים שרוצה ליתן להם במתנה ע"מ להחזיר ודאי אותו ההדור עדיף. עכ"ד. ומדברי הבא"ח מוכח דהטעם שהוא מצוה בחינם.

אמנם בילקו"י (ארבעת המינים תש"פ עמ' תצט) כתב להוסיף בזה עוד טעם, שהוא משום חיבת המצוה, שחביב לו מה ששילם עליו ממיטב כספו ומרגיש שמחה יותר. ולפי"ז כתב שאם האתרוג השני מהודר יותר מאוד, שלבבו חומד עליו, רשאי לעשות כן.

אמנם יש להעיר מדברי הבא"ח שלא הביא טעם זה, ולפי"ז סו"ס יש לומר שיטול את האתרוג ששילם עליו. ומיהו ראיתי אח"כ בהמשך דברי הילקו"י שהביא שמרן הגר"ש אלישיב מיאן לקבל מגבירים גדולים אתרוגים מהודרים מאוד שקנו לכבודו בממון רב וביקש לשלם ואמר שמעדיף לקיים מצות ולקחתם לכם בהידור רב. והקשה הרי סו"ס הרי הוי שלו לכל דבר. וכתב ששמא י"ל שסו"ס על מה ששילם מתקיים בפשוטו ולקחתם לכם, אבל זה חידוש. ומ"מ ציין בזה למש"כ בספר כפות תמרים (סוכה דף מא ע"ב)

ולאו מקח הוא. ויש פוסקים שכתבו שלא יברך עליו, כיון שהוא בחינם, אמנם מנהג העולם לברך עליו, וכמ"ש בילקו"י, שהרי סו"ס אדם שמח בכזה אתרוג. ויש להוסיף דכ"ש שטוב לעשות כן אם אדם נוטל אתרוג ממרוקו שיש עליו מסורת ומברך עליו, ולא מברך על אתרוג שלא מבוררת המסורת שלו, ויכול להיות שהוא מורכב.

אולם כ"ז במקרה הנ"ל, אבל אם יש לו גם אתרוג ממרוקו לדוגמא ושילם עליו ממון הרבה, וחבירו יש לו אתרוג יותר מהודר, אבל שניהם מהודרים, עדיף ליטול את האתרוג שלו לפי דברי הזהוה"ק. אולם לפי דברי הפשט נראה דהיכא שיש לו כבר אתרוג אבל רוצה אתרוג מהודר ביותר, יכול ליטול גם את של חבירו, אבל לדינא נראה דבכה"ג עדיף שלא יברך עליו, אלא רק יקח אותו רק אחרי שנטל את האתרוג שלו שבירך עליו קודם.

ושאלתי להגאון רבי שמאי קהת הכהן גראס שליט"א במח"ס שו"ת שבט הקהתי ושא"ס.. כתב לי בזה"ל: כבר כתבתי בתשו' כדי שמשלם עבור הלולב והדסים א"כ יכול ליקח משמיטה עכ"ד, ובביאור דבריו שכיון שהוא משלם על חלק מהד' מינים שוב אינו חשוב שלוקח את הד' מינים בחינם.

ושוב שאלתי בזה למו"ר הגר"ע פריד שליט"א האם עדיף אתרוג של שביעית כיון דיש ענין לקחת אתרוג

שמהפסוק ולקחתם לכם נראה שהוא לשון קנייה דהיינו מקח, וכתב שבע"כ טעמו של הגריש"א הוא משום חביבות, וזה לא נראה.

ואיתא במשנה בסוכה דף מא ע"ב שרבן גמליאל קנה אתרוג באלף זוז. ועיין עוד בספר ראשית חכמה בפרק המצוות שער חמישי אות ב' במש"כ לבאר בזה.

ואולי יש לבאר שמה שאסור לקחת את ד' המינים בחינם, הוא משום שיש אנשים שסומכים על אתרוגי הקהל, וכמ"ש בפלא יועץ (ערך סוכה) וז"ל: ועוד יש מצות הנלוות ונעשות בחג הסוכות כגון נטילת לולב ועשיית הנענועין בשעת ברכה ובהלל והקפת התיבה באמירת הושענות עם ד' מינין שבידו והם דברים העומדים ברומו של עולם ובני אדם מזולזלין בהם שיש מקומות שאף מי שהשיגה ידו ליטול לולב לעצמו אינו נוטל רק סומך על לולב הקהל, ואף מי שנוטל לולב אינו עושה נענועים שסוברים שאין זה אלא מנהג חכמים וחסידים ולא ידעו שזו עיקר מצוה דהא תנן סוכה מב: קטן היודע לנענע אביו לוקח לו לולב ותנן נמי היכן מנענעים בהודו ואנא וכו' יעו"ש עוד.

ותבנא לדינא: אדם שלוקח מחבירו אתרוג יותר מהודר, כגון אתרוג מרוקאי, לברך עליו - יש להסתפק האם ראוי לעשות כן, שהרי סו"ס הוא בחינם

שאיננו עבד ביה מצוה חדא, אף שהוא בחינם מאשר אתרוג ששילם עליו כסף, ואמר לי שלכאורה יש בו את המעלה דאיתעביד ביה מצוה חדא כיון שעל העץ קיימו דיני שמיטה. ומ"מ מורה לדינא שאתרוג מרוקאי עם הכשר מהודר הרי הוא כשר לכתחילה לברכה.

ושוב שאלתי בזה להגאון רבי אליהו שלזינגר שליט"א במח"ס שו"ת שואלין ודורשין וכתב לי בדין הנ"ל בזה"ל: לענ"ד אין שום עדיפות ושניהם טובים למצוה באופן שווה עכ"ד.

והנה ראיתי שהגר"מ שטרנבוך שליט"א מהדר לקחת אתרוג מחו"ל ולא אתרוג של אוצר בי"ד, וצ"ב טעמו בזה.

ומ"מ מי שלוקח כל שנה אתרוגים מרוקאים מחמת היחוס שלהם, ממילא נראה שאינו צריך להדר אחר אתרוג של שמיטה, ורק מי שלוקח כל שנה אתרוג שאינו מרוקאי יש עניין שיקח אתרוג של שביעית.

ויש לדון עוד באדם שיש לו אפשרות לקחת אתרוג של שביעית בלי פיטם או אתרוג שאינו של שביעית עם פיטם, מה עדיף, ונראה לדינא שעדיף לקחת אתרוג עם פיטם, ומ"מ יכול אח"כ גם לקחת אתרוג של שביעית.

והטען בזה נראה שכיון שכל הדין לקחת אתרוג של שביעית אינו אלא עניין דהואיל ואיתעביד ביה מצוה חדא, וכיון שכן אינו עדיף על המעלה

לקחת אתרוג עם פיטם, כיון שי"א שלכתחילה יש לקחת אתרוג עם פיטם, כמבואר בשו"ע סימן תרמ"ח ס"ו, ובפוסקים שם, ואף שי"א שהיום באתרוגים שלנו אין פיטם, וכמ"ש הרמ"א מ"מ אין להקפיד ע"כ, מ"מ הרי אתרוג עם פיטם יש בו יותר הדר, וכמ"ש בביכורי יעקב שם סקכ"ה, והארכתי בכ"ז בשערי יוסף בהל' אתרוג שיו"ל בקרוב. וכן מבואר בדברי מרן הגר"י זילברשטין שליט"א בחשו"ק חמד עמ"ס ב"ק דף ט' ע"ב, שכתב לדון באחד שיש לו ב' אתרוגים אחד מהודר ויפה מחו"ל ואחד אתרוג פחות מהודר מאר"י והסיק שיקח את היותר מהודר, אבל עכ"פ מוכח דהיכא שהאתרוג הוא מאר"י יש בו מעליותא כנ"ל, ועוד בכל גדרי הדין הואיל וכו' ראה מה שהאריך בזה הגאון רבי יו"ט זינגר שליט"א בספר מעדני יו"ט ח"ג סימן טו, ובקובץ מה טובו אוהליך יעקב חלק טז במאמרו של הגאון רבי יהודה שטזנר שליט"א. ומהגר"ע פריד שליט"א שמעתי לצדד שלכאורה עדיף אתרוג מרוקאי עם פיטם

האם יש לברך על אתרוג של שביעית משום שאתרוג יש לו דין קדימה בברכות

ועתה עלה בלבי לדון ע"פ מה שנשאלתי ע"י ידידי ורעי מגדולי מזכי הרבים הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך ושא"ס, האם יש דין קדימה לברך

על פירות של שביעית, והנה ברמב"ן על ספר המצוות (מצוות עשה ג) וז"ל: אמרה תורה בפירות שביעית והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ודרשו לאכלה ולא לסחורה וזה דבר תורה וכו' עכ"ד, ולכאורה א"כ י"ל שיש מקום לדיני קדימה, אבל סו"ס לא מצינו להא בסוף סוף בפוסקים דין קדימה, טהנה הרמב"ן בשכחת עשין מצוה ג' שיש מצוה עשה דלאכלה בפירות שביעית ובמגילת אסתר שם הבין שיש מצוה באכילת פירות שביעית, ואמנם בחזו"א (סימן יד סק"י) מבואר שכוונת הרמב"ן לאיסור עשה של הפסד פירות שביעית יעו"ש, הנה לפי דברי החזו"א יצא שאין ענין לאכול פירות שביעית ולברך עליהם קודם, וכן מכאן תשובה למה לשאלה הנ"ל האם יש ענין להקדים פירות שביעית ע"פ דברי הרמב"ן הנ"ל, שתליא במח' החזו"א והמגילת אסתר בפירוש דברי הרמב"ן לכאורה, אבל סו"ס לא מצינו להא בסוף סוף בפוסקים דין קדימה, וכן ששאלתי להגר"ע טולדינו שליט"א ראש ישיבת שארית יוסף ובעמח"ס עוטה אור ושא"ס, בתחילה אמר לי למה שיהיה דין קדימה, ולאחר מכן שהראתיו את דברי הרמב"ן במוצאי שבת קודש פ' שמיני לאחר תפילת ערבית ע"פ דברי הרמב"ן בס' המצוות שכחת עשין עשה ג' האם יש דיני קדימה לפירות שביעית. ואמר לי, שלדעתו כל ענין חשיבות של שבעת המינים היינו משום שאנו רואים

שהתורה משבחת את א"י שיש בה פירות אלו, והרי זה סימן שפירות אלו חשובים הם בעצמותם שיש מה להשתבח בהן, אבל פירות שביעית אע"פ שיש מצוה באכילתם הרי צנון וכו"ב אין להם שם חשיבות, ולכן אין ענין להקדימם, עכ"ד. וכן ראה עוד בענין זה בקובץ מה טובו אוהליך יעקב חלק יג עמ' קא השיב הגר"ד פוברסקי שליט"א, שאם חביבין עליו אכילת פירות שביעית מחמת קדושתן הרי יש דין קדימה בברכות לחביב, עכ"ד.

ועוד בענין זה ראה מש"כ בקובץ באר התורה מס' קכח עמ' 26 תשובת הגאון רבי דניאל טוויל שליט"א בעמח"ס לב צדיק מקסיקו, וכפי שהשיב להגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א וז"ל: לכבוד ה"ה רבי גמליאל רבינוביץ שליט"א, מח"ס גם אני אודך ופרדס יוסף החדש. בהיות ואני עסוק עתה בהוצאת ספרי לב צדיק על חושן משפט חלק א, הנני בא בקצרה, ואני מבקש סליחה על זה, כי היה לי להאריך כראוי לפי כבודו. שמחתי עד למאד על שאלתך, כי הנה שאלה זו שייכת לסדר זרעים שעליו אמרו רבותינו ז"ל (שבת לא), אמונת זה סדר זרעים. עיין רש"י שם ובאור זרוע (חלק א פרק מ"ו). ובמדרש במדבר רבה (פרק י"ג), עדות ה נאמנה מחכימת פתי, זה סדר זרעים, שאדם מאמין בחייו של עולם וזרוע. וכן הוא בבראשית רבה (נח תר"ד) ובמדרש

תהלים (י"ט). וכן עיין בתוספות על שבת שם. ועיין עוד בילקוט (רמז תתנ"ה). ובכד הקמח (ת"ת פרק א). ועיין למהרש"א בשבת שם. ועיין לשיטה מקובצת בכתובות (ז). ומרן החיד"א במורה באצבע (אות מ"א), כתב שבלימוד סדר זרעים מתקן אשר פגם במאכלות אסורות ובברכות לבטלה, ע"ש. וליודעי חן ידוע שסדר זה מחבר את היסוד עם המלכות, עיין בהקדמת מעשה רוקח למשניות. ועיין עוד בתיקוני הזוהר (ה.), ובראשית חכמה (שער אהבה פרק י"ב). ובפרי עץ חיים (הנהגת הלימוד פרק א). ובמיוחד לימוד הלכות שביעית יקר אצל הקב"ה, עיין בשו"ת כפי אהרן (חלק ב שביעית סימן י"א) ובפירוש הרידב"ז על מסכת שביעית מהירושלמי. ועיין עוד בספר חרדים (פרק נ"ו) ועיין בשער המצות (פרשת בהר) ועוד. ובפרט שלימוד זה הזניחו אותו רבים, ויש בו דין מת מצוה, על פי מה שכתב רבינו יהודה החסיד בספר חסידים (סימן רס"א), ע"ש. ואכמ"ל. והנה, בעצם השאלה, מבואר בגמרא (ברכות מא.) ושלחן ערוך (סימן רי"א) שדין מין שבעה עדיף מחביב (על פי הכלל שמסור בדינו שסתם וי"א בש"ע הלכה כסתם) ומבואר שם (עיין ברש"י) שהטעם לזה, כיון שנשתבחה בהן ארץ ישראל, ולכן ראוי להקדימו, וכן כתב הלבוש בסימן

רי"א ועוד כמה אחרונים ועיין לצל"ח בברכות שם. ויש לומר שמדין חשיבות נגעו ביה, שהרי לא תמצא בשום מקום בעולם פירות כפירות ארץ ישראל, עיין מגילה (ו.) וכתובות (קיא:). והב"ח כתב, שמברכים על פירות ארץ ישראל נאכל מפריה ונשבע מטובה כי אכילתם מוסיפה קדושה. ועיין עוד בספר יוסיפון (פרק ל"ח). וכן כתב הריקאנטי (פרשת עקב), שיש בפירות הארץ מעלה רוחנית, ע"ש. ועיין לרבינו בחיי ושאר מפרשים שם. ובמה שכתבתי בלב צדיק על יהושע ריש פרק ו. ועיין לרב גן המלך (סימן צ"ט) וביפה ללב (חלק ב סימן רי"א סעיף ג). ולפי זה יש לומר שגם פירות שביעית שיש בהם קדושה יתירה, כיע בעבודה זרה (סב.), עיין לר"ן שם ולרש"י בסוכה (לט. ד"ה אין). ובירושלמי (פרק ד הלכה ז). יש להקדימם בברכה. זאת ועוד, כתב הרמב"ן בהוספותיו על ספר המצות לרמב"ם (מצות עשה ג), וז"ל: שאמרה תורה בפירות שביעית והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ודרשו לאכלה ולא לסחורה וזה דבר תורה וכו' ע"ש. ונראה בדעתו שיש מצוה לאכול פירות שביעית, ועיין במגילת אסתר שם. וכן כתב התשב"ץ בהדיא (זוהר הרקיע מצוה סו) והביא ראיה לזה, ע"ש. וכן כתב מהרי"ט אלגאזי בהלכות חלה (סק"ב). וכן כתב בשו"ת הר צבי (א"ח

חלק ב סימן סח). ועיין בתורת הארץ חלק עמוד קע"ה. אלא שהחזון איש חולק וסובר בדעת הרמב"ן שאין מצוה באכילתם, עיין לו בסימן י"ד אות י. וכן עיין בשו"ת שרידי אש (חלק ב סימן צ) ובשו"ת שבט הלוי (חלק ד סימן רלב). ומכל מקום, לדעת הסוברים בדעת הרמב"ן שיש מצוה באכילתם, נראה דשפיר יש להם דין קדימה בברכות. ואפילו לדעת החולקים יש לומר סברת הג"ל שמפני קדושתם אכן יש להקדימם. והנה, קדושת אוכל שעשה בו מצוה להעדיפו על אחר מצאנו לרבינו האר"י ז"ל בשער המצות (פרשת עקב), לגבי פת שבירך עליו המוציא, ע"ש. ואפשר לומר שהוא הדין כאן כנ"ל. ואמנם כיון שלא מצאנו מפורש כן בפוסקים, להלכה נראה שמין שבעה קודם אם פרי של שביעית אינו ממין שבעה, כיון שמין שבעה מפורש בגמרא ובפוסקים, ואם פרי של שביעית הוא ממין שבעה לו משפט הבכורה ויברך עליו ולא על מין שבעה שאינו של שביעית. הלע"ד כתבתי, הצעיר באלפי ישראל דניאל טוויל מעלי הכהן. והנני חותם בברכה, שיזכה כת"ר לכל הברכות האמורות בתורה, ויוציא לאור עוד הרבה ספרים קדושים מפי ספרים ומפי סופרים, מתוך בריאות איתנה ונהורא מעליא. עכ"ד. ויש עוד להאריך בכ"ז, והארכתי בזה בעוד כמה דוכתי.

ולפי"ז לכאורה אי נימא דיש דין קדימה בברכה על פירות שביעית, א"כ ה"ה על אתרוג של ארץ ישראל.

האם מותר להוציא אתרוגים מארץ ישראל לחוץ לארץ בשנת השמיטה

ומחמת שיש מעלה לקחת אתרוגים מארץ ישראל כתבו בפוסקים לדון האם מותר להוציא אתרוגים מאר"י לחו"ל בשנת השמיטה.

והנה ביסוד האיסור להוציא פירות שביעית מאר"י לחו"ל, איתא במשנה בשביעית (פ"ו מ"ה) אין מוציאין שמן שריפה ופירות שביעית מהארץ לחו"ל א"ר שמעון בפירוש שמוציאין לסוריא ואין מוציאין לחו"ל, וכן כתב הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל פ"ה הי"ג וז"ל: פירות שביעית אין מוציאין אותן מהארץ לחו"ל ואפילו לסוריא עכ"ל, ואמנם יש מקום לומר שלהוציא אתרוג לחו"ל שהוא לצורך מצוה, ואמנם בשו"ת משנת יוסף ח"ב סימן כד כט) כתב להרחיב בכ"ז, והתיר בכה"ג שאם לא יוציאו אתרוגים מהארץ לחו"ל יישארו על העץ וירקבו או משום שאין לאתרוג זמן ביעור יעו"ש, ואמנם בשו"ת אבן פינה ח"ב סימן קכה כתה להחמיר בזה, אבל מרן הגר"מ שטרנבוך שליט"א בספר שמיטה כהלכתה (פרק ג' יז) שמותר לשלוח אתרוג לחו"ל ליחיד

שרגיל בכך לקחת אתרוג מזן מסוים שהוא בלי מורכב, משום שעל מעט במקום מצוה לא מתבטלים, וע"ע בדבריו בשו"ת תשובות והנהגות ח"ב סימן תקס. וכן מורה מו"ר הגר"ע פריד שליט"א שאסור להוציא פירות שביעית לחו"ל, ולכן אסור לשלוח אתרוגים לחו"ל, אא"כ זה מקומות שא"א להשיג אתרוג לא מורכב עכ"ד, וע"ע בזה בדרך אמונה פ"ה סק"ג שכתב שאין לשלוח אתרוגים לחו"ל, ומ"מ אין הפירות נאסרים ויוצאין בהם, ומ"מ לשלוח אתרוג לא מורכב לקיים המצוה במקום שיש להסתפק שיבטל המצוה העדר המשלוח הדעת נוטה להתיר, ולא ליקח מהעושה סחורה ויזהר לנהוג באתרוג קדושת שביעית, וכן כתב להביא בספר עמודי ארץ עמ' קנז, וכן נראה להתיר באור לציון בחידושים על הרמב"ם פ"ה הלכה יג עמ' קמח, שהביא מש"כ האחרונים להקל להוציא אתרוג לצורך מצוה מכמה טעמים שהרי טעם האיסור להוציא פירות שביעית לחו"ל משום שצריכים ביעור בארץ, ולכן אם יחזיר לארץ לפני זמן הביעור יש להתיר ויעו"ש עוד, ולדבריו מותר רק אם יחזירו, וכ"ז לדבריו באדם שנוסע לחג הסוכות לחו"ל וחוזר, ומ"מ הפוסקים הנ"ל לא כתבו להחמיר בזה, וכן כתב להקל לדינא בספר ילקוט יוסף ארבעת המינים עמ' תכב, שלצורך יחיד מותר, אבל אין להסתחר בהם, ולכן אם הביאו

לו אתרוג מארץ ישראל ישלם על ההדסים והלולב ויבליע דמי האתרוג בהם ומ"מ אין האתרוג נאסר ויוצאים בו ידי חובת המצוה, והוסיף שכ"ש אם מכרו פרדסיהן לגוי דשל גוי מותר להוציאם לחו"ל, ויעו"ש מה שהרחיב בזה.

ושוב שלח לי בזה עתה ידידי הגר"א סקוצילס שליט"א במח"ס אהל יעקב, תשובת הגאון רבי נח אייזיק אהלבים שליט"א במח"ס מנחת חן ורב ואב"ד ק"ק נחלת יצחק ניו יורק, וז"ל: הנה דבר זה מבוכה בין הפוסקים, דלענין הוצאת אתרוג מארץ ישראל לחו"ל דעת כמה גדולים שאעפ"י שמהדרים לברך על השנים על אתרוגי א"י מ"מ בשנת השמיטה לא התירם משום כמה חששות דעיין במשנה שביעית פ"ו מ"ה אין מוציאין שמן שריפה ופירות שביית מהארץ לחו"ל, לכן הוא ברמב"ם (פ"א מהל' שמיטה הי"ג) ונחלקו הראשונים בטעם הדבר, כי הראב"ד והר"ש משאנץ בפירושים על תורת כהנים פ' בהר (פ"א ה"ט) כתבו הטעם בזה שמא לא יזהרו לשמור הפירות בקדושת שביעית, שיש שנהגו בה מנהג חולין, כיון שמצויים להם שיש פירות שאין בהם קדושת שביעית עי"ש, אולם הר"ש והרא"ש ורבינו עובדיה מברטנורא בפירוש למשנה שם כתבו הטעם משום שפיכו שביעית צריכים, ביעור בארץ דכתיב בארצך

תהיה כל תבואתה לאכול, וכ"כ בשו"ת משיב דבר ח"ב סי' נ"ו וחזו"א סי' סק"ו.

(ב). וכן כתב בשו"ת בכורי שלמה סי' לו אות ב' שהנני נכון בשנה הזאת שנת השמיטה דשינו בפ"ו מ"ה דשביעית אין מוציאין פירות שביעית מארץ לחו"ל, ולפי"ד המבי"ט ודנו המהרי"ט דשביעית נוהגת בשל גוי, שהגאון החסיד בעל משלה"ק החמיר מאד בזה כדבריהם, ראוי לכתחילה בדבר הוצאתם מא"י לחו"ל, ב' הולכתם ממקום למקום, ג' שביעית תופס דמיו ד' אין עושין סחורה בפירות שביעית, ה' כשהקונה יתנהג בהם כבכל השנים ויקחם שלא יעבור עליהם זמן הביעור, ו' שאין מוכרין פירות שביעית במנין עי"ש.

(ג). וראה באריכות בזה בספר רבינו שמואל סלאנט (עמ' רצו) בתשובה להנצי"ב וכתב שם בתוך הדברים וז"ל: ואני אמרתי להם דעתי לבלי שלוח אתרוגים לחו"ל בשביעית, וגם שלא לסחור פה בשנה ההיא, ושמעו אז לדבריי עי"ש, וכ"כ בשו"ת דברי יוסף סי' צ"ד וכן נהג כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זצ"ל שלא לקח אתרוג מא"י בשנת השמיטה.

(ד). אולם למעשה ידוע שבעל מנחת אלעזר ממונקאטש היה מקבל כל שנה אתרוג מא"י והחזיקו בנענועים, וכן רוב גדולי ישראל השתוקקו שיהיה

להם אתרוג מא"י כאשר נדפס קול קורא בספר שו"ת תירוש ויצהר שחתמו כמאה גדולי פולין וכן בקובץ וילקט יוסף שנה ה' קונטרס פרי עץ הדר שאסף בעל שו"ת פרי השדה מכתבים מגדולי אונמארין לקחת אתרוגי א"י, ובתוכם בעל באר שמואל מאונסדארף והג"ר עקיבא סופר מפרעשבורג ובעל זכרון יהודה זי"ע, הרי שלא מששו על הוצאת פירות מא"י, וכן נוהגים למעשה רבנים ובתי דינים שמביאים כל מיני מאכלים ופירות מתוצרת ארץ הקודש.

(ה). וכבר הורה זקן שו"ת מהרש"ם ח"א במפתחות לס' ק לבאר מה שמוציאים אתרוגים מא"י לחו"ל שהוא נגד המבואר במו"מ סי' רל"א סכ"ו וכתב כיון דאדעתא דהכי נוטעים אותם להוציאם לחו"ל אין איסור בזה עי"ש, וכ"כ בשו"ת אפרקסתא דעניא ח"ב סימן קג.

(ו). וכן לענין אתרוגים של שביעית כמה גדולים התירו לכתחילה להוציא לחו"ל בהיתר של אוצר בי"ד, כיון שאין צריך ביעור, ואין צריך להחזירו לא"י רק מניחו שיתקלקל, עיין בכרם ציון פרק ט"ו בשם כמה חכמי א"י שפירות של אוצר בי"ד אין צריך ביעור, א"כ מותר להוציאם לחו"ל וכמ"ש החזו"א סי' יא סק"ז יש מוסיפים את תי' התוס' שבאופן שמותרת סחורה מותר להוציא ולמדו שכל האיסור של הוצאה הוא משום סחורה וכשמוכרים בהבלעה שהיא דרך סחורה המותרת

כמבואר במס' סוכה מותר להוציא, וכ"ש באתרוגים כשהם תחת אוצר ב"ד.

ז). עוד הביאו בשם הג"ר שמואל אהרן יודלביץ זצ"ל שבמקום שאפשר שהמשלוח ע"י הדואר הוא ע"י פקידים נכרים הרי כך בגדר אמירה לנכרי משום שבות וגם הוצאת פירות לחו"ל הוא מדרבנן א"כ הוי כעין שבות דשבות במקום מצוה של נטילת האתרוג לאחינו שבחו"ל ובצירוף שיטת המהרי"ט באילני תותים שנטען לתועלת המשי דלא חלק דושת שביעית של אוכל אדם עליהו, א"כ כאן נמי נטיעת האתרוגים בזמנינו בא"י עיקרם למצוה ולא לאכילתן, ואף שבגמרא מוכח דחל קדושת שביעית על אתרוג, היינו בזמניהם שהיו נוטעים האתרוגים לאכילה משא"כ בזמנינו.

ח). ועיקר ההיתר שעליו מבססים את ההיתר להוציא לחו"ל, הם מדברי הרידב"ז שהאריך להוכיח דכיון דכל הטעם של איסור להוציא פירות הוא משום מצות ביעור לכן באתרוג לפי מה שהיסוד דבזמן הזה אין חובת ביעור לאתרוג מפני שעומדים על האילנות ב' או ג' שנים ולא נתקלטו מן האילנות בזמן שנגמרו פריים דהוא ט"ו בשבט כמו בזמן התנאים דאז היו נלקטים תולים מן האילנות וכלה לחיה מן השדה, ובזמן הזה אין נלקטים כלל לא בזמן שנדרשים למצוה, ואילנות ריבם מלאים כל השנים באתרוגים ודר

באילנו ומתקיים ב' וג' שנים, לכן מותר להוציא לחו"ל.

ט). עוד התיר מפני שמזון בשיעור ג' סעודות אינו חייב בביעור, א"כ אתרוג אין צריך ביעור כמ"ש בשו"ת מנחת יצחק ח"ג סימן צ"ב ושו"ת משנת יוסף ח"ב ס' כ"ו כמו שהוכיח בס' זיו הים פ"ט ה"ו סק"א מהתוס' זבחים דף עה ע"ב דמזון ג' סעודות יכול לאכול לעולם, ואין גבול לזמן היתר אכילתם.

י). עוד היתר כתב בשו"ת ציץ הקודש סי' ט"ו בשם מהרי"ל דיסקין דשביעית בזמן הזה דרבנן ויש לסמוך על מש"כ התוס' בפסחים דצורך סחורה מותר להוציא ע"ש, וכבר האריכו האחרונים, והעולה שדעת על הפוסקים דשביעית בזמן הזה דרבנן כמ"ש הב"י יו"ד סי' של"א, וכן העלו המבי"ט ח"א סימן סז, מהרי"ט אלגזי שהיה מרבני ירושלים, ומהרש"ם יו"ד סי' קצ"ב שסוגיין דעלמא שביעית בזמן הזה דרבנן, וכן העלה החזו"א שביעית סימן ג' סק"ח ושו"ת מנחת שלמה ח"א סי' נ"א, וכ"כ הגאון רבי שלמה מוילנא בתשובה הנדפס בס' תרות רבינו שמואל מסלאנט עמ' רצ"ד והסכימו עמו הגאון מסלאנט רבה של ירושלים וכן כתב ברידב"ז הובא בספר ארבעת המינים עמ' שי, שכן הלכה מהרש"ם והגאון רבי חיים ברלין להתיר להוציא פירות לחו"ל כיון שאילנות נטעו ע"מ להוציאם לחו"ל ולצורך מצוה.

יא). וכן כתב הגאון רבי פנחס עפשטיין ראב"ד של ירושלים וז"ל: יום כ"ט חודש אלול ערב שנת תשכ"ז, כנים הדברים שאנחנו הביד"צ דעיה"ק ירושלים הורינו שמותר להוציא אתרוגי שביעית לחו"ל כפי פסק מרן גאון הגאונים וקה"ק רבינו הרידב"ז מחבר ספר הרידב"ז על הפאת השולחן יעויין ביס' חס' סקי"ח, והסכימו עמו כמה גאונים כו' [ובאוצר בי"ד אינו צריך ביעור וכמו שכתב החזו"א זצ"ל] וכו' עכ"ד, וכן נדפס מכתב מהגרי"ז מבריסק שביקש שיוציאו עבורו אתרוג לחו"ל ולא ציוה להחזירו אח"כ לא"י.

יב). ובקובץ קול התורה חלק כ"א בשם הגר"ש וואזנר שלכתחילה יש לשולחו בחזרה אחר שמיטה לא"י, אבל אם יכול לאוכלו ע"י שמבליעו בקומפוט ג"כ מהני, ולא דיעבד הוא כי קרוב לודאי שאינו חייב בביעור כלל וכו' ע"ש. ע"כ תשובת הגאון הנ"ל.

האם יוצאים ידי חובה באתרוגים של אוצר בית דין

הנה בעיקר יסוד ותקנת אוצר בי"ד, אפשר להאריך בזה בספר בפני עצמו, בחזו"א שביעית סימן י' סק"ו כתב, שאתרוגים של שביעית אע"ג שמטייבין אותן בשביעית באיסור, ומשמרין אותן אין הפירות נאסרין ויוציאין בהן בחג, שעדיין הוא קודם הביעור, אלא שצריך ליקחם במתנה שלא למסור דמי פירות שביעית לע"ה

מיהו הסוחרים בכך עוברים משום איסור סחורה יעו"ש, ומ"מ כתב בחזו"א בסדר שביעית סימן כו שכתב, שאם עיקר הבעלים ולא הפקיר כראוי והחזיק בו כאשר שנים נאסרו הפירות לכל אדם ואסור לאכלם וליתנן לבהמה יעו"ש, וראה עוד בשו"ת אג"מ ח"א חאו"ח סימן קפו שכתב דלון באתרוגים שהובאו מאר"י שיש בהם חשש שמור וכתב, שכל החשש הוא רק לשיטת ר"ת ששמור אסור באכילה וממיל אי שלפסול מדין שאין בו היתר אכילה, אבל רוב הראשונים חולקים עליו ולכן יש לסמוך עליהם אף ביו"ט ראשון שצריך לכם מדאורייתא יעו"ש, וכן ראה מש"כ בשו"ת משנת יוסף ח"ב סימן כוז וכתב, שכל היראים בארץ ישראל הזהירים במצוות שמיטה, נוהגים לצאת יד"ח רק באתרוג שהופקר כדין ושמחתלק ע"י אוצר בי"ד יעו"ש, וכן כתב בשו"ת משנה הלכות ח"ב סימן רמז, וכן כתב בילקו"י שביעית פרק כ' סי"ז, ובספר פירות שביעית להגר"צ כהן זצ"ל פרק כב סעיף לב.

ובשו"ת אור לציון ח"ד פרק לו בביאורים בהערה י', שבספר אור לציון שביעית פרק ד' תשובה ו' כתב שנראה לדעת הרב"ם אם שמר פרדסו ע"י אוצר בי"ד לא קיים מצוה הפקר בפירות ולפחו ישאיר שדהו פתוחה לכל כמה שעות ביום אלא שלקנותם אין לחוש משום מסייע בידי עוברי עבירה ע"ש בזה.

וכן לפי דעת הגר"מ שטרנבוך שליט"א בספר שביעית כהלכתה עמ' מד שכתב בגדר מהו אוצר בי"ד, וז"ל: אוצר בי"ד המבואר בחז"ל היינו שבעה"ב מטפל בשדה או פרדס הפירות כדין רק שיהיה לכל אנשי העיר זכות וכן לעניים ואז תולה מוזה בפתה הפרדס שהפירונו הפקר הסמכים דין שולחים שלוחים לבצור ולהוביל ולחלק ומקבלם ע"ז ההוצאות ורב העיר עם עוד שני ת"ח מקבלים הפרדס וקובעים סכום הוצאות שלכל צרכן לשלם וכו' בזמן האהרון מצוי שבעל הפרדס מוכן לא לעבוד כלל אבל דורש ההוצאות להשקאה למומחה לשמירדש לריסוס וכו' ויש בתי דינים שמתירין מכח אוצר בית דין וכוללים הנ"ל כהוצאות לצרכן לשלם אבל צריך לזה בית דין ממש עם ת"ה מובהקים ויש מפקקים גם בזה, אבל כשהוצאות רבו עד שהכתיר כמהיר השוק ולא ניכר שזהו פירונו שביעית אסור. עכ"ד, וממילא לדבריו שאין אוצר בי"ד

לאחר שזוכה בפירות. ועיין לו עוד בשו"ת תו"ה ח"ו חיו"ד סימן ריח אות א, ושם כתב שהרי יסוד אוצר בי"ד מפורש בתוספתא פ"ח דשביעית שבי"ד שוכרים פועלים לבצור ולדרוך ומכניסים לאוצר שבעיר, ומסבר ששכר הפועלים שולם מקופת בי"ד שבאותה העיר, והיו מוטלות על כל בני העיר ולא רק על מי שזכה בפירות, דאל"כ נראה הדבר כסחורה ולא מעשה בי"ד, וכתב שם, אמנם אף דנימא שהיה הדבר כמנהגינו שבי"ד חייבו רק את מי שזכה בפירות נראה שהמחיר שקבעו מחייב את הזוכה מכח בי"ד, שבידם לחייב ממון לתקנת העיר כמיסים וארנוניות אבל מה שנהגו שת"ח מעמידים עצמם כמין בית דין במיוחד לצורך זה והם קובעים את המחירים אין לכך כל תוקף ואין להם זכות לגבות תשלום וממילא האתרוגים אינם הפקר ודינם כמשומר שאסורים באכילה ואין יוצאין בהם ידי המצוה.

ונראה להוסיף עוד שאף בתי דינים אם הם שייכים רק לחוגים מסוימים שקבלו אותם עליהם לב"ד צ"ב כיצד יכולים לחייב תשלום עבור אוצר ב"ד מכלל הציבור ובזמן התוספתא היה רק בית דין אחד לעיר שקיבלו סמכותם וחייבו בתשלום את אנשי עירם כפי שמצאו לנכון כפי הצורך למלאכתם ועוד נראה שבית דין שקבלו אותם הציבור רק לדיני ממונות אין בכוחם לחייב את הציבור ליתן ממון לתקנת

ובשו"ת תשובות והנהגות ח"ג סימן תנא כתב הגר"מ שטרנבוך שליט"א, שלדעתו ראוי להחמיר בזה ולא להשתמש בהירים של אוצר בי"ד, ולכן המדקדקים ימצאו בעלי פרדסים המדקדקין במצוות וכן יארזו בחבילות בלי מדה ומשקל וירשמו שם הפירות הם בחנם כהפקר רק בי"ד דורשים הוצאתיהם כמס בסכום פלוני, ומ"מ אין לסמוך ע"ז והתשלום יהיה בשיק ורק

העיר ורק ב"ד כמו העדה החרדית וכדומה שדואגים לכל צרכי המקום תקנותיו ותקלותיו בכוחם לחייב את הציבור ליתן ממון לתקנת העיר וע"כ רק הם יכולים לחייב בתשלום אוצר ב"ד, ועיקר הפולמוס בדין אוצר ב"ד ועל אלו הוצאות יכולים לחייב בתשלום עיין בספרי שמיטה כהלכתה פ"ג דין ט"ז. ע"כ דברי התשובות והנהגות. ואמנם בעיקר התמיהה על האוצר ב"ד נראה שהוא כמו ב"ד חשוב לגבי פרוזבול.

וגם יש לעיין שהרי אינו מחיר אחיד, שהרי מוכרים אתרוג של אוצר ב"ד בשוק כיום במחיר של 250 ש"ח וזה אינו יכול להיות, וכן כתב להעיר הגרמ"מ קראפ שליט"א בספר משמרת השביעית עמ' קלא בשם מרן הגר"ש אלישיב זצוק"ל שצריך שיהא ניכר הפרש במחיר הפירות שאוצר ב"ד מחלקים ועכ"פ שיהא ניכר שהמחיר הוא פחות ממחיר השוק דבאופן זה הוי בגדר חלוקה ולא כמכירה אבל בלא"ה אין לבי"ד לטפל בצורה כזו באוצר ב"ד דאין זה נחשב כטובת הציבור ויכלו הציבור בעצמם וילקט הפירות והוסיף עוד דאם ב"ד מתעסקים וגובים יותר ממחיר הפירות שבשוק למימון על מיני הוצאות הרי הם כסוחרי שביעית שלוקחים פירות הפקר דכלל ישראל ומתעסקים בהם לכיסוי וריוח דברים אחרים, יעו"ש, וכן כתב באורחות רבינו ח"ב עמ' שכג בשם מרן הקה"י זצ"ל

שהקפיד שלא ליקח אתרוג מאוצר ב"ד כי אוצר ב"ד היום גובים מחר מלא שוה למחיר שבעל הבית לוקח עבור אתרוגו.

ואמנם על הקושיה הנ"ל איך מוכרים אתרוגים של אוצר ב"ד במחיר יקר, כתב זקן הפוסקים הגאון רבי יוסף ליברמן שליט"א בש"ת משנת יוסף ח"ג סימן לו אות'ה שההוצאות של הטיפול באתרוגים הן גדולות והרבה נפסלים והרבה נשארים וכלן מחלקים האתרוגים הכשרים לג' וסגים ובי"ד קובע שהלוקח סוג א' ישלם יורת כממה סיבות, א' מפני דרכי שלום דאל"כ אלא ישאירו האתרוגים פתוחים לסני הקהל כולם יטטפו סוג א' ויהיו מריבות וקללות, ב' ב"ד יכולים לקבוע שהעשיר הלוקח סוג א' ישתתף יותר מהעני הלוקח סוג ב' או ג' ומכולם יחד ייגבו ההוצאות כעין מש"כ הרמ"א בל' לולב סו"ס תרנ"ח שגובין מעות אתרוג לפי ממון שהידור מצוה מונח טפי על עשירים מעל עניים, והתם מיירי שכולם יצאו יד"ח באותו אתרוג, ג' הטיפול והסיכון באתרוג סוג א' הוא יותר.

ואמנם יש להעיר דאכתי יכול להיות הפרש של 100 ש"ח, וכן כתב בחוט שני שמיטה ויובל עמ' שצח שנראה שמותר לבי"ד לקבוע 2 ו 3 מחירים לדמי השתתפות של הציבור שלוקחים את האתרוגים אף שאין חילוק בדמי ההוצאות בין אם האתרוג מהודר או לא מ"מ דמי ההוצאות נקבעים לפי

ההשתמשות וההנאה והתולעת שיש לציבור מן הפירות וכיון שיש יותר השתמשות והנאה לאלה שלוקחים אתרוגים מהודרים שפיר יש לתפס יותר בדמי ההוצאות וכן נהגין, ומ"מ כתב שם, ואמנם כ"ז דוקא כאשר שלוחי הבי"ד מסדרים וממיינים את האתרוגים לפי מידת הידורם וכשרותם דאז אפשר לקבוע את מחיר ההשתפות כנ"ל, אבל אם בוחרים אתרוגים והמחלק אומר שאתרוג זה הוא כך וכך סכום כסף לפי מידת הידורו, ואתרוג אחר מחירו פחות או יותר לפי מידת הידורו, ודאי דאסור לעשות כן שזה כבר צורה מסחרית והוי כסוחר בפירות שביעית עכ"ד.

ושוב הראוני שנשאל הגרב"צ מוצפי שליט"א בזה"ל: מדוע יש הפרשי מחירים באתרוגי אוצר בי"ד לכאורה הכל אומר להיות אותו מחיר, והשיב בזה"ל: כי הם סוחרים שביעית עכ"ד.

ואמנם יש להשיב בזה שהרי אם הם ימכרו את כל האתגרים במחיר אחד אף אחד לא יקנה את התאורגים הפשוטים אלא כולם יקנו רק את המהודרים וכך הם לא יצליחו לכסות את ההוצאות שלהם לכן הם משנית את המחירים כדי שיקנו את כל הסחורה, וכע"ז ביאר לי אחי הבה"ח ר' אליהו פורת שליט"א מח"ס מאלפי זהב.

ושוב הראוני מכתב של מרן הראשון לציון הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א מתאריך י"ג אב תשפ"ב,

שנשאל האם אפשר לברך על אתרוג מרוקאי, וציין בזה מש"כ בילקו"י, וכתב להוסיף ע"ז בזה"ל: ומנהגו של מרן אאמו"ר לברך ומיד ליטול אתרוג תימני לנענע בו קצת ועוזבו מידו ונוטל אתרוג מרוקאי ומיד מנענע בו דרום צפון וכו' ואמר שאתרוג מרוקאי כשר למהדרין, ואם יש אתרוג תימני מהיתר מכירה, ואתרוג מרוקאי בלא היתר מכירה, אתרוג מרוקאי עדיף טפי, ובאוצר בי"ד צ"ע עכ"ד, ואמנם אפשר דמה דהסתפק על אוצר בי"ד היינו מה עדיף, אבל אין הכוונה לפסול אתרוגי אוצר בי"ד, וכמו שמוכח ממש"כ בילקו"י, או דלמא דחזר בו עתה שהמציאות שמוכרים אתרוגים של אוצר בי"ד במחירים של מאות שקלים, שלכאורה בכה"ג הוי סוחר באתרוגי שביעית לכו"ע.

וכן ראה עוד בעניין הנ"ל למוריני ורבינו פוסק הדור הגאון רבי עמרם פריד שליט"א שהו"ד בגליון אזמרה לשמך מס' 181, בזה"ל: אתרוג הגדל בארץ בשנה זו הרי הוא קדוש בקדושת שביעית ואי אפשר לקנותו, אלא ניתן להשיגו רק דרך אוצר בית דין או לקטוף משדה שמופקר כדין. כמו כן ניתן להשתמש באתרוג הגדל בחו"ל. עכ"ד, ומבואר מדבריו דדין אתרוג של אוצר בי"ד ודין אתרוג של שגדל בחו"ל הוא אותו דין, ושמעתי לדינא מפיו שאתרוג המרוקאי הרי הוא כשר לברכה לכתחילה, אם יש עליו הכשר מהודר.

**האם יש דין קדימה בברכה לפירות
ארץ ישראל**

**האם עדיף אתרוג מחו"ל מהודר או
מאר"י שאינו מהודר**

והנה בעיקר חידוש הגרי"ח זנולפד שא"כ מבואר שבכל דבר שגדל באר"י צריך להקדים בברכה זו לא שמענו מעולם בספרי הפוסקים ואדרבה מין שבעה הגדל בחו"ל הוא חשוב לברך עליו אפילו נגד מין אחר הגם שגדל באר"י והטעם כיוון שבאלו המינים נשתבחה אר"י יש בהם חשיבות ובשאר מינים שלא נתשבחה בהם אר"י אין בהם דין קדימה כלל אם לא שחיבת הקודש בלבבו וחבבי בעיניו ולכן ראוי להקדים החביב וגם בזה נראה דדוקא לענין אכילתו תלוי בחביבות משא"כ במצוות שנצטוינו התנאה לפניו במצוות לא תלוי בבחירתו כלל כי אם הדבר אשר בו נוי יותר הוא מובחר למצוה, וגם מבואר ברמב"ם בסוף פרק ו' מהל' איסורי מזבח שכתב שכל המנחות כשרים מחו"ל ומאר"י ולא נתן דין קדימה לאר"י. ואמנם ראיתי עוד בנידון אם יש דין קדימה על פירות של ארץ ישראל, שכתב בשו"ת ארץ ישראל עמ' עח שהגר"א נבנצל שליט"א השיבו שמה שירצה, ואולם כתב שם בשם מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל שהשיב לו פירות מארץ ישראל, ומבואר שפירות אר"י עדיף.

ולענ"ד נראה להוכיח מכמה וכמה שאין מעלה בדוקא לקחת אתרוג מארץ ישראל, חוץ מדין שביעית.

ויש לדון די"ל דאף לשיטות הפוסקים שיש הידור לקחת אתרוגים מארץ ישראל, מ"מ כ"ז שהאתרוגים הנ"ל מהודרים ויש להם צורה נאה.

ואולם כתב בשו"ת דברי ישראל ח"א סימן קפא להגאון רבי ישראל וועלץ זצ"ל, וכתב שם בזה"ל: עתה בתתי להעתיק מאמר זה למען שלחו להדפיס בעה"י אמרתי מהראוי להרים כשופר קול ולעורר לב גדולי דהור הרבנים הגואנים הי"ו אשר בל"ס נאמן רוחם עם הדבר הנכבד הזה הכולל בתוכו דברים וכו' ולקיים מצות החג הבא עלינו לשלם באתרוגי ארץ ישראל ולמשוך ידם מאתרוגי קופר"ו וכיו"ב ועצי הדר העולים על הררי ציון יהיו בכל בית ישראל לשמחת לבב כל ירא ה' ואוהבי ארץ הקדושה אהבת אמת ואומה ומה גם בשנה זו עלינו לדאוג ביותר על מצב החמרי של אחינו בני ישראל בארץ הקדושה וביותר צריך לזרז במקום שיש חסרון כיס והתורה

חסה על ממונם של ישראל ע"כ גם אנחנו לא נשכח את חובתינו הגדולה אלחינו בשרינו וכו' עכ"ד.

ועוד כתב שם בזה"ל: וביותר צריך לזרז במקום שיש חסרון כיס והתורה חסה על ממונם של ישראל ע"כ גם אנחנו לא נשכח את חובתינו הגדולה לאחינו בשרינו ובל"ס שמוכרי וקוני האתרוגים יקבלו הדברים הנכבדים ברב תודה ויפנו במסחרה לארץ הקדושה תחת פנותם עד כה לטריעסט למלא גרונם של היונים שונאי נפשינו וצוררינו מכספם של בני עמינו אשר יביאו בדמי לבבם ועמל נפשם ויעו"ש עוד מה שהאריך בזה עכ"ד.

וכן הובא בקובץ וילקט יוסף ח"ה עמ' פ שהביא מכתב מהגאון רבי שמאול זנוויל פרנקל נשיא הכולל דאז בירושלים עיה"ק שכתב שמו"ח מהר"א מ"ש פראנקל זצ"ל מיום עמדו על דועתו לא בירך רק על אתרוג של ארץ ישראל ולא הביא על מראה ויופי והדר חיצוני אשר לאתרוגי חו"ל ואף בשנים שלא היה לאתרוגי ארץ הקודש שום מראה והדר עכ"ז לברכה לקח רק אתרוגי אר"י אף שלנענועים היה לו אתרוג הדר חו"ל אבל לצאת יד"ח מצות אתרוג לא נטל רק אתרוג מאר"י וכדברי החת"ס יעו"ש, ויעו"ש עוד בקובץ הנ"ל שהביא כן עוד כמה מכתבים מגדולי הרבנים שיש לקחת מעלה של אתרוגי של אר"י אף שהם אינם מהודרים כ"כ.

ואולם ראיתי בספר שבט מישאל חלק א עמ' שסד שכתב ע"פ דברי הירושלמי ביומא (ו א) שמבואר שיש מיני בהמות נאים לגבי קרבן, יש בהמה שנאה בגופה דהיינו בהמה שמנה ויש בהמה שנאה במראה והסתפקו שם בירושלמי איזה מין משובח יותר האם משובח בגופו עדיף או משובח במראה, והסיקו שם בירושלמי שמשובח בגופו עדיף, וכתב שם, שהנה בתסו' במנחות דף לב ע"ב בד"ה הא כתבו בשם ר"ת דס"ת בעי שירטוט משום זה אלי ואנוהו' אבל תפילין דמכוסין בעור לא בעו שירטוט דלא שייך בהו נוי ובשו"ת דעת משה מהרה"ק ר' משה מבאיאן קראקא הי"ד הקשה על כך דא"כ מדוע מבואר בשבת קלג דחוזרין על ציצין שאינם מעכבין בשבת משום ואנוהו' ותירץ הרה"ק מבאיאן רזה שחוזרין על ציצין אינו משום שיהא המילה משובח במראה אלא כדי שיהא משובח בגופו דאם נשתירו ציצין הוי ביזוי מצוה דמראה שלא מל כראוי ובזה שמסיר הציצין הוי גוף המצוה משובח יותר וענין דם מילה הוא כעין הקרבת קרבן ושלא יהיה בכלל הקריבהו נא לפחתך צריך לחזור עליה אף שהוא מכוסה ודברי התוס' במנחות שאין שירטוט במכוסה מיירי שיהיה נכתב בנוי וביושר ובזה כתב תוס' שאין להקפיד על ואנוהו' כשהוא מכוסה והיינו רק לענין משובח במראה והנה גם נטילת לולב ואתרוג הוי כהקרבת קרבן וכמ"ש סוכה

מה כל הנוטל לולב באגדו והדס בעבותו מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן ושפיר שיין ביה משובח בגופו וכמו מילה ובזה יש לומר שמאחר שעיקר הקפדת המראה אינו שיין במכוסה לזה העדיף הרבי לקחת אתרוג א"י להברכה שזה הידור בגוף האתרוג וזה נוהג גם בצינעא משא"כ לנענועים שהם בגלוי הקפיד יותר על הידור במראה אולם אכתי יש להסתפק בזה דאפשר דאין ללמוד מדברי הירושלמי לגבי אתרוג דדוקא בשאר מצוות דיש בהם רק דין כללי של זה אלי ואנוהו' אז קי"ל דמהודר בגופו עדיף אבל באתרוג שיש לו דין מיוחד של הדר והיינו שיהיה נקי ונאה במראה אפשר שאין שיין לומר מהודר בגופו עדיף ושאינו אתרוג שמהודר במראה עדיף.

ומו"מ כתב שם, שזה אינו שהרי גם באתרוג קי"ל מהודר בגופו עדיף, וכמו שמבואר ממש"כ בשו"ת משנה שכיר ח"ב סימן קפא שכתב להעיר ע"ד הקיצור שו"ע (כלל קלו ס"י) שמי שיאן לו כל הארבע מינים מובחרים טוב לו לצאת במהודר של חבריו ושכן איתא בסדר היום, ומדברי החיים אדם (כלל קנב ס"ט) נראה שחולק עליו ופסק שמוטב לברך על ד' מינים שלו מלבדך על המהודר של חבריו כיון דאין הכל בקיאות ויודעים להקנות.

וכתב שם במשנה שכיר, בזה"ל: ונראה לי להכריע כהחיי אדם מהירושלמי פ"ו דיומא הל"א שמשובח בגופו קודם למשובח במדאה וא"כ גם כאן נ"ל דאם דקיי"ל דיוצאין במתנה על מנת להחזיר מ"מ נדאה דהקפידה התורה שיהיה שלו וכל מה שהוא שלו יותר הוי משובח יותר וכמה טדחו הדאשונים במתנה עמ"ל למה יהיה חשוב כשלו הא אינו יכול להקדישו ותידצו בדוחק אבל עכ"פ זאת לא יכחיש אדם דמה ששלו ממש הוי יותר לכם' ממה שבא לו במתנה עד זמן מסויים ואח"כ מוכרח להחזירו א"כ שלו חוי משובח בגופו ושל חבריו משובח במראה וקי"ל דמשובח בגופו קודם א"כ חצדק עם חחיי אדם ואפילו אם חבירו ת"ח ויודע להקנות כדינא נמי שלו עדיף מטעם שכתבתי עכ"ל. וסיים שם בשבט ישראל, ואולי שזה גופא נכלל בכוונת החתם סופר במה שכתב אבל אם נעשתה האתדוג מנומד על ידי משמוש היד ודוב הנענועים הוי הדר' כיון שבאו על ידי מצוותו זהו הודו והדרו והיינו דאע"פ שלפי מה שמדבים לבדך ולנענע האתדוג נפסד מדאה ויופי האתדוג אולם לעומת זה גוף האתדוג נעשה משובח יותר וככל שמדבים לבדך עליו נתקדש יותר ויותר ומשובח גופו יותר ולכן אכתי נחשב כהדר' דמשובח גופו עדיף ממשובח עכ"ד, וא"כ ממילא מוכח שעדיף אתרוגים מאר"י אף שהם

אינם מהודרים כיון שהם יותר משובחים במראה.

ובקונ' דברי שיח סוכות עמ' ח' נשאל מרן שר התורה הגר"ח קניבסקי זצוק"ל בזה"ל: שאלה, מה עדיף אתרוג פשוט מארץ ישראל או אתרוג מהודר מרץ לארץ, תשובה: אתרוג מארץ ישראל עדיף עכ"ד, וכן ראה בחשוני חמד עמ"ס בבא קמא דף ט' ע"ב שנשאל בהנ"ל, וכתב להביא מש"כ בשו"ת ביכורי שלמה שיש להעדיף אתרוגי אר"י על פני אתרוג חו"ל והטעם הוא בזה לפי מש"כ החת"ס בסוכה דף לו ע"א שיש מצות ישוב אר"י גם בעבודת הקרקע יעו"ש.

וגם לענ"ד יש לדון בזה שיש בזה משום מצות צדקה במה שקונה אתרוגים מסוחרים מארץ ישראל והרי קימ"ל עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עיר קודמין לעניי עיר אחרת כדאיתא במדרש תנחומא משפטים סימן טו. וכן כתב בשו"ת אבני נזר חאו"ח סימן תפג אות יד, וכן כתב בספר שפת אמת ליקוטים שו"ת סימן כא, וז"ל: והרב הגאון הקדוש מגור כתב מתחלה באגרת כי אתרוגי ארץ הקדושה המה בחזקת כשרות יור משאר אתרוגים, ושאיין לסמוך על ההכשר של אתרוגים מקראפו אם לא נמצא בהם סימנים המורים שאינם מורכבים, ע"כ במקום שיהיה נמצא אתרוגים מארץ הקדושה שיהיה להם הכשר משם, אין לברך לכתחילה על ארתוגים מקראפו, אף אם גם

האתרוגים מארץ הקדושה לא יהיה להם סימנים כי המה כשרים במסורה ולכן אין לברך על אתרוגים מקראפו לבד על אותן האתרוגים שיהיה להם ב' הסימנים הניכרים מבחוץ, שיהיה בליטות ושיהיה העוקץ שוקע בגומא תוך האתרוג ובכל אופן שיהיה עכ"ס מצוה גדולה לברך על אתרוג קראפו שיהיה לו הסימנים בכל אלה מצוה לברך על אתרוג מארץ הקדושה עכ"ד, וכן כתב בשו"ת תירוש ויצנר סימן מט אות ט' שכתב שכתב הגאון הנפש חיה זצ"ל וז"ל: גם אנכי מסכים שאם אין סימנים באתרוג מקראפו יש לחוש מלברך על חשש מורכב ומצוה להדר אחר אתרוג מאר"י הגם שאינו מהודר ביופי אם הוא ע"פ דין כשר עכ"ד.

וישוב מצאתי בעניין הנ"ל בשו"ת ארץ ישראל סימן נד כתב הגר"מ הלוי ציון שליט"א להסתפק מה עדיף האם עדיף אתרוג לא מהודר מאר"י או אתרוג מהודר מחו"ל, והביא שם שהגר"א נבנצל שליט"א כתב לו שעדיף אתרוג מהודר בחו"ל, ואולם כתב שם שהשיבו הגר"ח קניבסקי זצוק"ל שאתרוג מהודר מאר"י, ונראה דהיינו ע"פ דברי הביכורי שלמה הנ"ל.

ומהגאון העצום והנורא רבי ישראל שניאור שליט"א במח"ס שו"ת מעשה אפוד ושא"ס, שמעתיה שהסתפק בהנ"ל וזהו תו"ד בקצרה, אתרוג מהודר מחו"ל או אתרוג שאינו מהודר מאר"י כגון אתרוג חזו"א,

ואתרוגים מרוקאים כיון שיש חשש מורכב, אבל אם נאמר שיש לו כשרות ודאית, או אתרוג מהרי האטלס שהאקלים גורם שאין להם הרכבה, או במקומות פראים שאף אחד לא טיפל בהם שהוא בודאי כשר ואין בו חשש הרכבה, ואם נאמר שאתרוגים שאין בו אתרוגים הרי הוא כשר לברכה, ולא כמ"ש בשו"ת משנה הלכות, ושיש לו אתרוגים שיש להם גרעינים ועכשיו אין בהם מחמת קטנותם, ועתה נבוא לשאלה, אתרוג מאר"י או מחו"ל מה עדיף, ויש אומרים שעדיף מאר"י, אפלו שהוא רק כשר כן כתב בשו"ת אבני נזר סימן תפג ותפד שו"ת מהרש"ל ח"ט סמן לו ביכורי שלמה ע"פ החת"ס דף לו שהעבודה בקרקע אר"י היא מצוה משום ישוב אר"י, ואף שאינו מהודר למט מהודר למעלה, ושכן כתב בשו"ת משנה שכיר, וכן כתב בשו"ת ישכיל עבדי ח"ו סימן כג שאתרוגים של אר"י עדיפים כיון שגדלו בקדושה ובטהרה, ויש אומרים שהאתרוג מהודר עדיף, וגם בשו"ת משנה הלכות כותב שמקיים י"א מצוות, ולקחתם לכם והחזקת בו או קנו מיד עמיתך מצות ישוב אר"י מצות ת"ת הפרשת תרו"מ שנת השמיטה מחזיקים ידי, לא עוברים על לאו תחונם, לא תעמוד על דם רעך, חילול ה' שהגויים רואים שלוקחים מהם ולא מישראל, וגם בשדי חמד בכללים כלל קמא מאריך בזה שמאריכים במעלת אתרוגי אר"י ולא אתרוגי חו"ל, וידוע שהרה"ק

מבעלזא זיע"א לקח אתרוגים רק מאר"י, והיה סוחר אתרוגים באר"י שהיה לו חזקה לשלוח לו אתרוגים, והיה איזה סיפור בתרצ"ט לפני המלחמה והאתרוג לא הגיע וציוה למצוא אתרוג ומצא אתרוג מאר"י, בשו"ת דברי יואל יו"ד סימן רצז שמבואר שיש עדיפות לקנות אתרוגים מאר"י ששם יכול להיות השגחה שהוא לא מורכב, ולכן דעתי נוטה שאתרוג מהודר מחו"ל ואתרוג כשר מאר"י עדיף האתרוג הכשר, וכמו שהאריכו הרבה מגדולי עולם, שהקפידו על אתרוג מאר"י, אבל יש אומרים שעדיף מהודר מחו"ל וראש השיטה בעניין הזה הוא הגה"ק הגרי"ח זוננפלד בשו"ת סימן נ' שבשאר מינים שלא התשבחה בהם אר"י אין בהם חשיבות ואין בהם את הדין של הקדימה, אלא א"כ חביבות הקודש בכלבבו צריך להקדים את החביב, ולכן במצוות שהתנאה לפניו במצוות זה לא דין באר"י, ויש מקום לסברתו אבל לדעתי עיקר שיש להקפיד אם אפשר עכ"פ שיהיה אתרוג מאר"י שיש לו מעלה גדולה, ולכן עדיף זן חזו"א מאר"י, ואף שיש אומרים שמרקואים אומרים שזה טוב, והרי גם אני מרוקאי, ואפ"ה כיון שיש גדולי עולם שהם טוענים שהם פסולים, ולכן יש לקחת אתרוג חזו"א שהוא מאר"י ואין עליו שום פקפוק שאף אחד לא מפקפק עליו, ולכן אם ימצאו חזו"א נקי

אף שקשה לקנות נקי בגלל אוצר ב"ד, אבל עדיף לקחת אתרוג נקי. עכ"ד.

אבל למעשה נראה שעדיף אתרוג מרקואי מהודר מחו"ל שיש עליו מסורת שהוא כשר לכתחילה, כיון שנראה שכל עיקר התקנה שלא לקחת אתרוג מחו"ל היינו דוקא בזמנם, וכמו שכתבתי להאריך לדחות דברי המשנה הלכות וכמבואר לעיל.

אתרוג חזו"א האם הוא כשר לכתחילה לכו"ע

הנה מקור המנהג מה שנקרא אתרוגי חזו"א, מבואר בקובץ אגרות חזו"א ח"א באגרת יט ועוד שהחזו"א קיבל אתרוג מצפת, וכתב שם במכתבו שהוא בטוח שאיננו מורכב, וראה עוד בקובץ ישורון מס' לג, שכתב שבתחילת חדרש מנחם אב נסע החזו"א לצפת להבראה ושם בימי שהותו בצפת ססיכמו שם באחד הימים עם ערבי מסוים שהיו לו עצים אתרוגים באיזור נחל עמוד שיבואו לראות ולקטוף מהם לפי הצורך והגיע שם החזו"א והלכו במשך שעה ארוכה ולשם חתכו כמה ענפים וכמה אתרוגים ושבו לצפת, ואין עדות למי מסר החזו"א את האתרוגים הנ"לף אבל כידוע נמסרו האתרוגים להרב הלפרין והוא נטעם בחצר ביתו.

ומ"מ מלבד ב' הזנים הנ"ל הוחזק אצל החזו"א עוד ב' זני אתרוג שהיו מוחזקים אצל חכמי ירושלים בישוב הישן והחזו"א נסע במיוחד לשכם ובן

את האילן כמו בצפת, וראה עוד בשו"ת נפש חיה או"ח סימן ד' שכתב במכתבו של האמרי בינה שבשכם יש אתרוגים לא מורכבים וגם לפי הידוע גם הגר"ש סלנט והמהרי"ל דיסקין הסכימו על שכם כמקום מוחזק ובני ירושלים המדקדקים נטלו משם אתרוגים עד שנת תש"ח.

והזן השלישי הוא הנקרא אתרוג הברוומן שגדל בפתח תקוה ע"י רבי ישראל דוד ברוומן זצ"ל וגם מקורו היה בשכם, ומ"מ האתרוג הנ"ל אינו מצוי היום, אבל בזמן החזו"א החזו"א היה לוקח גם ממנו אתרוגים.

וכמו כן החזו"א מסר גרעיני אתרוג להגרמי"ל ליפקוביץ זצ"ל שנטעו בחצר ביתו ומהם נודעו בעולם אתרוגי זן חזו"א ליפקוביץ.

ומ"מ כתב שם בקובץ ישורון הנ"ל שיש לעיין מניין לחזו"א שאין האתרוגים הנ"ל מורכבים והרי אין עליהם מסורת, ואמנם מצינו אגרת של מרן החזו"א שכתב, וראיתי אתרוגים אלו וחזותן כמו שלנו ועפ"ז בטלה הטביעות עין שסמכתי עליה ולזאת אבקש לקבל אתרוג מאותו האיש שכת"ר מקבל בכל שנה ושנה שאין בהם הרכבה של מין אחר כלל וכלל עכ"ד, והרבה פלפלו במכתב הנ"ל, והאריך שם בקובץ ישורון הנ"ל שלכאורה יש מקום לחוש בזה למורכב, ושכן מוכח ממכתבו של הגרמי"ל

ליפקוביץ זצוק"ל ששאל בזה להחזו"א מניין לן שאין האתרוג הנ"ל מורכב, והשיב לו ששייך לומר עליו כמו ידיעה של במוסרה, והיינו שאינו בודאות וממילא יש לחוש בזה לספק מורכב. עכת"ד משם, וכן שמעתי מכמה מגדולי ההוראה שאין לסמוך על זן החזו"א הנ"ל.

ואמנם ראיתי בספר ארבעת המינים למהדרין עמ' רעג שיש לסמוך בזה על דברי מרן החזו"א שהרי מבואר בדברי רש"י בחולין דף סב ע"ב שחכם יכול לקבוע על עוף שהוא טהור אע"פ שאין עליו מסורת, ובשו"ת חת"ס תשובה רז שכתב שכמו שבסימני עוף לא סומכים על הסימנים אלא א"כ יש אדם נאמן המעיד שיש בעוף זה מסירת של כשרות כך אין לסמוך על סימני אתרוג אלא אם ישנו אדם שיבוא ויעיד שאתרוג זה הוא בלתי מורכב וכיון שבעוף יכול לקבוע חכם שעוף זה הוא טהור אע"פ שאין לו מסורת בזה, ה"ה באתרוג חכם יכול לקבוע שהאתרוג זה הוא בלתי מורכב, עכת"ד, אבל הכא יש לעיין הרי באתרוגים הנ"ל בצפת לא היה מסורת, ועיין.

וכן ראה בספר המינים המהודרים עמ' קמ שכתב בשם הגר"נ קרליץ זצוק"ל שהחזו"א סמך בזה על טביעות עינו, ומ"מ הביא שם שבהזמדות אחרת נשאל הגר"נ קרליץ זצוק"ל איזה אתרוג היה מיוחס לדעת החזו"א בחו"ל וענה שהמיוחס היה אתרוג יענווע.

ואמנם בשו"ת תשובות ונהגות ח"ג סימן קפה כתב שאתרוג מזן חזו"א הרי הוא כשר לכתחילה, ומובא על מרן הגר"א"ל שטיינמן זצוק"ל שבירך על זן חזו"א אבל אח"כ נטל גם זן מרוקאי מספק.

ובקובץ אליבא דהלכתא חלק קי עמ' רכז הובא שם שכתב הגאון רבי יוסף משדי שליט"א שאתרוגים מזן חזו"א יש שטועים שהוא אינו לספרדים וכתב שזה שיבוב וכי הוא דבר שתלוי במהג ארצות ובמח' הוש"ע והרמ"א והרי החזו"א ברח מרוח בניתו הרואה את המציאות גרידא ומי לנו גדול ממנו דחזינן ביה טובא סוד ה' ליראיו במילי דעלמא ובמילי דשמיא יעו"ש עוד מה שכתב לציין למש"כ בזה בספר מעשה איש ח"ו בשם החזו"א שנראה שקים לחזו"א שהאתרוג הנ"ל אינו מורכב עכת"ד, ואולם קימ"ל לדינא שתורה לא בשמים היא, וממילא אין לסמוך ע"ז אם אין אנו יודעים שאין האתרוג הנ"ל מורכב, משא"כ אתרוגי מרוקו שיש להם מסורת וחזקה.

ושוב ראיתי לידידי הגר"ש סגל שליט"א בספר לקט הלכות חלק ב' עמ' רסח כתב, שהחזו"א לקח את הענפים של האתרוג בצפת כיון שהוא היה מרוחק ועזוב ומעולם לא נגע בו יד וכיון שכן ס"ל שהוא ודאי לא מורכב, וכתב שם שהיו שקראו לאתרוגים זן חזון איש רוח הקודש אתרוגים שהרי זה לא ודאי ממש שאינן מורכבים אלא

הלוי ח"ב סימן מז, [ועיין עוד בחידושי מרן רי"ז הלוי הל' חנוכה פ"ד].

ואולם כתב שם במקראי קודש להעיר ע"ד מדברי רש"י בעריבויין דף נ' ע"א שביצאו שנים בעשייר לא יברך על הסמיכה והתנופה משום ברכה לבטלה ומשמשע שחיישינן להפסק בכ"ג אע"פ שהוא בשתיקה בלבד, וכן כתב בחזו"ע סוכות עמ' רמז שאם יש לפניו שני אתרוגים האחד כשר בודאי ואינו מהודר כ"כ והשני ספק מורכב והוא מהודר יותר כשיברך על נטילת הלולב יקדים ליטול את האתרוג הכשר בודרי ואח"כ את המהודר, וכתב שם בהערה שכן מבואר בפש חיה שבסוף הספר מביא מהגר"א סילבר להעיר כן ושכן הסכים עמו הגר"י ראזין מרוגטשוב יעו"ש.

ואולם ראיתי להגר"ר יוסף משדי שליט"א בגליון אליבא דהלכתא מס' קי עמ' רכז בהערה 1527 שהרי מבואר במג"א סימן רו סק"ד שהספק בשתיקה בדיעבד לכו"ע לא חשיב הפס' ומ"מ הרי י"א שאינו הפסק, יעו"ש, ועיין עוד בשלמי תודה סוכות מש"כ להאריך בזה, וכן כתב בשו"ת אור לציון ח"ד עמ' ריד שאין לחשוש בזה משום הפסק.

בברכת התורה, ובברכת מועדים לשמחה הצעיר באלפי ישראל יוסף אביטבול מח"ס שערי יוסף וש"ס החונה פה עיר התורה והחסידות בני ברק

דהוא ברום גדולתו וקדשותו שיער לעצמו דמקום זה ודאי לא שלטה בו יד, ועוד כתב שבספר מסורת האתרוג במבוא סוף עמ' 5 כתב שהחזו"א דרש וחקר אחר מסורת זקני עיה"ק צפת ולא ברוח הקודש יעו"ש, וצ"ע מנ"ל לספר הנ"ל הא שבכל הספרים הנ"ל לא כתבו כן.

ומשו"ה א"ש שיש הרבה שלא סומכים על זן חזו"א ובפרט שאינו אלא תולדותיהם שלא כיוצא בהם, ויש בזה הרבה זנים, ולכן שפיר הרבה מבני ספרד לוקחים רק אתרוג ממרוקו ולא אתרוגים מזן חזו"א, ועיין עוד בדברי הגאון רבי ללוש שליט"א במח"ס שו"ת נשמע קולם בגליון אור השבת משיעור ערב שבת חול המועד סוכות תשפ"ג.

אתרוג מהודר ספק מורכב ואינו מהודר ודאי לא מורכב

והנה הנוטלים כמה אתרוגים מספק, יש להסתפק מה יעשו לגבי הברכה, הנה במקראי קודש סוכות ח"ב סימן ט' כתב להביא דעת הגר"ח מבריסק שמי שיש לו שני אתרוגים האחד ספק פסול אבל הוא מהודר כגון שהוא בחשש מורכב, והשני בודאי כשר אבל אינו מהודר יברך ויטול תחילה את האתרוג שהוא ספק פסול, ואח"כ את הכשר ויזהר מהפסק, והטעם בזה שהרי אם הוא יטול את הכשר הרי הוא כבר יצא ידי חובה, וכמו שכתב אביו בשו"ת בית

סימן ל"ו

פסקים והלכות ארבעת המינים

[לבקשת הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך, הנני מצרף קונטרס פסקים והלכות ארבעת המינים לזיכוי הרבים]

דיני לולב

[אע"פ] דרובא דרובא הלולבים הנמצאים בזמנינו הרי הם כשרים, כמבואר בב"י סי' תכ"ט, וגם שעוברים מיון לאחר מיון, מ"מ מצוי פסולים או היתרים שאינם שווים את שווי הלולב או האתרוג, והרבה פעמים מצוי מקח טעות].

נחלקה תיומת

מבנה הלולב, עלה של לולב גדל שני עלים מחוברים משני צידי השדרה של הלולב, וראש הלולב נגמר בדרך כלל בתיומת אחת [בשני עלים מחוברים], אך לפעמים נגמר בשני תיומתין [בארבעה עלים מחוברים] או מודבק בקורא. (עי' ב"י ושו"ע סי' תרמ"ה ס"ג). והדרך לזהות את התיומת הוא א' השדרה ירוקה יותר מהעלים, והעלה התיומת הוא ירוק חזק יותר משאר העלים, ב' העלה התיומת ישר ואינו פונה לצדדים].

לולב שיש בו תיומת אחת, לכתחילה מהודר א' א' לקחת לולב שהעלה האמצעי לא נחלק כלל.

ואם נחלקה התיומת [דהיינו העלה האמצעי ברובו] למעשה בין לבני ספרד, ובין לבני אשכנז: הלולב פסול. (עי' שו"ע שם שם ובכה"ח שם סקכ"ג ובחלק בירורי הלכה). [ואם נחלק במיעוטו יותר מטפח, נח' הפוסקים, ודעת הגר"א והמשנ"ב להתיר, (שם סקט"ז), ואף אם נחלק במיעוטו פחות מטפח, נח' הפוסקים, (עי' ט"ז ורע"א וחיי אדם כלל קמט ס"י, ואפשר שלבני ספרד אפשר יותר להקל, וכנתבאר בארוכה שם בדעת השו"ע, ובהורני חוקיך עמ' רצז)].

לולב שיש בו שני תיומתין [בזמנינו אינו מצוי], כשר לכתחילה, ועדיף שלא להפריד זה מזה, (דעת הגאונים והובא בתוס' בב"ק דף צו ע"א ד"ה נחלקה שאם מפרידם הם פסולים, ובב"ח סי' תרמ"ה, אך להלכה אף אם מופרדים הם כשרים, עי' בב"י שם ובפמ"ג שם משב"ז סק"ד, ואף לשיטת הגאונים אם היו העלים פרודים מתחילה כשר). [אך אם מפריד את אחד משני העלים הנ"ל, לדעת הרמ"א הלולב פסול (משנ"ב שם סקט"ו) אך לדעת השו"ע כנ"ל הלולב כשר].

נחלקת התיומת בשאר ימי החג אף לולב שנחלק ונפתח התיומת שלו [בין עלה אחד ובין כל העלים] לגמרי כשר, (רבינו ירוחם דף נח ובמג"א סי' תרמ"ח סק"ז ובשו"ע הרב שם ס"י ובמשנ"ב שם סקט"ז) אך לדעת החזו"א ועוד הלולב פסול. (חיי אדם שם וחזו"א סי' קמ"ה סק"ד). [ואפשר שלבני ספרד כנ"ל שמעיקר הדין לדעת השו"ע פסול רק אם נחלק ברוב העלים, אי"צ להדר בזה בשאר ימי החג כיון שהרי הוא כשר מעיקר הדין, וע"ע בהורני חוקיק עמ' רצט].

צורת הבדיקה - לכתחילה יש להחמיר להסתכל אף אם זכוכית מגדלת לראות שלא נחלקה התיומת, אך לבני ספרד אם לא רואים בראיה רגילה הלולב כשר אם הוא רק בעלה האמצעי, או בשאר הימים. (הורני חוקיק עמ' ש' כיון שיש ספק ספיקא, וכנ"ל שלדעת השו"ע אין זה פסול רק אם נחלק ברוב העלים).

לולב המכוסה עם קורא

[רבים בני אשכנז מקפידים שלא לקחת עם לולב עם קורא, כיון שצריך לכסכס את הלולב בשעת הנענועים (ביכו"י סי' תרמ"ה סק"א) וגם חוששים מאולי נחלקה התיומת או שנסדק, אך רבים בני ספרד נוהגים לקחת לולב עם קורא. (עי' ב"י סו"ס תרמ"ה, ובשדי חמד ח"ו עמ' קמח, ועי' במועד לכל חי סכ"ג צז) כיון שאין מכסכסים את הלולב בשעת הנענועים, וגם בזמנינו נבדק שבלולבים מסוג דרי אין את החששות הנ"ל, ולכן אף לבני אשכנז אפשר לקחת לולב מכוסה בקורא. ולכן רבים נהגו לקחת לולב עם קורא. (הגר"ד בהרן, הגרי"י פישר, הגרשז"א העיד שכן נהגו בירושלים, שו"ת משנה הלכות ח"ג סי' נ"ט, ועוד, ויש בזה עוד טעמים ונתבאר בארוכה). ואף המקפידים שלא לקחת לולב עם קורא, מ"מ קורא שנמצאת בין עלי התיומת

רלו — גם אני אודך

אין בזה חשש. (הגרע"פ).

אך מ"מ [אף לבני ספרד] אין קפידא בדוקא לקחת לולב עם קורא, ואפשר לקחת אף לולב בלא קורא. (עי' שו"ת אול"צ ח"ד פרק לד ס"ב שכתב שכן הוא מנהג בני ספרד, ואולם לא מצינו בזה חיוב, וכנתבאר במועד לכל חי שם שאין הוא חיוב, ובשו"ת תשובות והנהגות ח"ד סי' קנ"ד שיש הידור בלולב ירוק ע"ש, ובספר הורני חוקיך סי' תרמ"ו, וע"ע בקובץ מה טובו אהליך יעקב ח"ד עמ' רעג בארוכה).

הסרת הקורא - הנהגים [-בני אשכנז ועוד] לנענע ולכסכס את העלים, יסירו את הקורא מהעלים הצדדים, (ביכורי יעקב סי' תרמ"ה סק"א). אך אם הלולב כלה בשני עלים ויש ביניהם קורא, לכתחילה לא יסירם (וכנ"ל מדברי שו"ת הגאונים ובביכורי יעקב שם סק"ט). [אך ביו"ט אסור להסיר את הקורא שהרי הוא מתקן. (כנ' בשו"ע סי' תרמ"ו ס"ב לגבי ענבי ההדס, ובביכור"י שם)].

זהירות בהורדת הקורא - הבודקים את הלולב לפני שקונים את הלולב, צריכים להזהר שלא להוריד את הקורא ולבוא לידי חשש איסור גזל. (עי' שעה"צ שם סקל"ג).

נסדק כהימנך

לולב שנסדק כהימנך [דהיינו שנחלקו העלים והתרחקו עד שעומדים ראשיהם כפופים ומרוחקים זה מזה ונראים כשנים כגון - או V. (דע"ת סי' תרמ"ה ס"ז, וחזו"א סי' קמ"ה סק"ח ועוד)] פסול. (שו"ע שם ס"ז).

נחלק העלה העליון

אם נחלק העלה העליון, פסול. (רמ"א שם) ויש אומרים שלדעת השו"ע הוא רק הם התחלקו רוב העלים, (עי' ביה"ל שם ד"ה נסדק ובכה"ח שם סקמ"ח, ואולם בחזו"א או"ח סי' קמה סק"ט מבואר שאף לדעת השו"ע היינו אף שנחלק העלה העליון). אך בשאר ימים, כשר, (עי' משנ"ב שם סקי"ז). ויש מבני אשכנז שנוהגים להחמיר אף בשאר ימים. [כיון שהא פסול משום הדר, (חזו"א סי' קמה)].

נחלק אחד מהעלים העליונים

אם נחלק אחד מהעלים העליונים [ליד העלה העליון] לשניים יש מחמירים שהוא פסול. (עי' שעה"צ שם סקל"ג).

נקטם הלולב

אם נקטמה התיומת דהיינו העלה האמצעי הלולב, דעת הרמ"א שאם נקטם העלה האמצעי פסול. ובדעת השו"ע נחלקו הפוסקים, יש אומרים שדעת השו"ע שאם נקטם העלה האמצעי כשר, ורק אם נקטמו העלים העליונים מהשידרה כשר. (שו"ע סי' תרמ"ה ס"ו ונהר שלום ומאמ"ר ושו"ת זרע אמת ח"ג סי' עב ומשנ"ב וביה"ל). ויש אומרים שלדעת השו"ע פסול בעלה האמצעי אפילו אם נקטם משהו. (שו"ת בית דוד סי' תמ"ח ופמ"ג, וכה"ח שם סקל"ט ובחזו"ע עמ' רצז). ולכתחילה ביום הראשון מחמירים שאם נקטם העלה האמצעי בתיומת, אפילו כל שהוא הלולב פסול. (הסכמת הפוסקים).

אך בלולב שיש בו שני תיומות [ואינו מצוי] ונקטם אחד מהם כשר. (משנ"ב שם סקכ"ט וחזו"א סי' קמ"ו סק"ו).

צורת בדיקת הקטימה - מעיקר הדין די לבדוק בהסתכלות ראשונה על התיומת [אף בלא להפרידה], ואם העלים שבצדדים מכסים את התיומת צריך להפריד ולבדוק את התיומת שלא נקטמה.

ואפשר לבדוק שלא נקטם התיומת אם החור הוא מעוגל ללא פגם, הרי זה בירור גמור שלא נקטם ראש הלולב. (כשרות ארבעת המינים עמ' קג).

שיעור הקטימה - לכתחילה לא יקטם אף מקצת מהעלה, (עי' משנ"ב שם סקכ"ו, ועי' מועד לכל חי סי' כג סצ"ג).

נקטמו העלים העליונים

אם נקטמו רק העלים העליונים, [ולא התיומת] אם נקטם מקצת העלה כשר, אבל אם נקטמו כל העלים פסול. (עי' משנ"ב שם ובביה"ל ד"ה רוב). ויש מחמירים שפסול אף אם נקטם מקצת מהעלה העליון האמצעי מעל השידרה. (משנ"ב שם סקכ"ח).

רלח — גם אני אודך

בדיקת הקטימה בזכוכית מגדלת

אם רואים את הקטימה רק בזכוכית מגדלת, נפסל. (עי' פמ"ג משב"ז שם סק"ו ובביכורי יעקב שם סקט"ז) אך לכתחילה אם ניכר מרחוק (30 ס"מ מעין האדם) שמחזיקים את הלולב, ושאין קטימה הלולב כשר, [כיוון שבזמנינו רוב הלולבים אם מסתכלים בהם בזכוכית מגדלת יש בהם קטימה כל דהוא]. (וראה מה שנתבאר בספר שערי יוסף ארבעת המינים לגבי חיוב הסתכלות בד' מינים בזכוכית מגדלת).

נקטם הקוץ שמעל הלולב

אם נקטם הקוץ שמעל הלולב, מעיקר הדין כשר, ויש מחמירים בזה. והידור מצוה שלא יקטם הקוץ, (בספר עיקרי הד"ט כתב להכשיר וכן הו"ד החזו"א והשבט הלוי, ואולם הגריש"א החמיר בזה, ועי' כה"ח סקמ"א). אך צריך להזהר שמצוי שהקוץ נקטם וביחד עמו גם חלק מהעלה. (הגר"י משדי שליט"א).

לולב יבש

לולב היבש [ויבשו רוב עליו] פסול. (שו"ע סי' תרמ"ה ס"ה), [והיות ואינו מצוי בזמנינו לא הארכנו בדינים אלו]. אך מצוי בלולבים שנקטפים בחורף ומקפיאם אותם, ולאחר מכן מצוי בהם עיפוש בעליהם, ולכתחילה אין לקחתם.

לולב שעליו למעלה שרופים ולא ירוקים

מצוי שרוב הלולבים הם למעלה שרופים בשמש ולא ירוקים, מעיקר הדין אינם פסולים, (עי' שו"ע סי' תרמ"ה ס"ה, וחזו"א סי' קמה סקי"א ועוד) אך יש מהדרים לקחת לולב שעליו אינם שרופים, (הגרי"ז מבריסק, שו"ת תשובות והנהגות ח"ד סי' קפא).

לולב עקום

הידור מצוה וזה אלי ואנוהו לקחת לולב שאין בו שום עקמימות. (שע"ת שם סק"ח בשם המחזיק ברכה).

לולב שהשידרה שלו עקומה לפניו או לצדדיו כמגל פסול, [כיון שאינו הדר], אך אינו עקום כמגל כשר. וכן אם השידרה עקומה לאחוריו כשר. (שו"ע סי' תרמ"ה ס"ח).

לולב כפוף בראשו

לולב שהשדרה שלו כפופה פסול. אבל אם העלים העליונים של הלולב כפופים כשר. (שו"ע סי' תרמ"ה ס"ט). אך לכתחילה מחמירים לקחת לולב שהעלים העליונים שלו אינם כפופים. (עי' משנ"ב שם סקמ"ב שיש מחמירים בזה והמנהג להקל כשו"ע, אבל בודאי שיש לקחת הלולב שהעלים אינם עקומים כלל, וכנ"ל מדברי השע"ת).

לולב שיש בו קנעפי"ל

לולב שיש בראשו קנעפי"ל [-מכופף בתשעים מעלות] הרי הוא כשר למצוה, ויש לוקחים אותו לכתחילה, אבל לכתחילה יש לקחת לולב שאין בראשו קנעפי"ל. (עי' משנ"ב שם סק"מ, והגריש"א והו"ד בספר אשרי האיש ח"ג פרק כח אות י').

לולב שעליו נפרדים זה מזה

לולב שנפרדו עליו זה מזה הרי הוא כשר, ואם נוטל כזה לולב מצוה לאוגדו, אבל לכתחילה למצוה מן המובחר יש ליטול לולב ששוכבין זה על זה, אבל לולב שנפרצו עליו דהיינו שעליו תלויים כלפי מטה [כמו בסכך שמצוי היום] הלולב פסול. (עי' סי' תרמ"ה ס"א וס"ב, ונתבאר בארוכה בספר שערי יוסף ארבעת המינים חלק בירורי הלכה). ויש מהדרים לקחת לולב שיהיה כפות ממש.

לולב דסליק בחד הוצא

אם התיומת [-העלה העליון] לא מסתיים בשווה, או שמכסה את העלה השני, הלולב כשר לכתחילה. (ורק באופנים שנתבארו בשו"ע סי' תרמ"ה ס"ד פסול, ועי' בשו"ע הרב שם ס"ט, ובהליכות שלמה פ"י ס"ד, ובקובת מבית לוי ד' מינים). אך בודאי שיש הידור מצוה שיהיה שווה משום זה אלי ואנוהו.

גודל הלולב

שיעור הלולב לכל הפחות ארבעה טפחים, (שו"ע סי' תר"נ ס"א) מהלולב למטה עד סוף השדרה [במקום שיש בו עלים וכדלהלן] בלי העלים העליונים שיוצאים מהשדרה. (משנ"ב שם סק"א). אך צריך להזהר שבשיעור

ד' טפחים יתחיל ממקום שהלולב מכוסה משני צדדיו בעלים, ולא יהיה בו רק שידרה. [ואף אם יש רק בצד אחד עלים, ובצד השני מתחיל יותר גבוה צריך לחשבן את שיעור הלולב מהעלה הגבוהה. (הסכמת הפוסקים)].

שיעור ד' טפחים להחזו"א 40 ס"מ, ולהגר"ח נאה 32.5 ס"מ. (עי' ספר שיעורין של תורה שיעורי מצוות אות א'). [ובדיעבד להגר"ח נאה אף 26 ס"מ כשר, ולחזו"א אף 30 ס"מ כשר].

אך כבר נהגו להדר ולקחת לולב ארוך יותר, כיון שיש בזה הידור מצוה של "זה אלי ואנוהו" התנאה לפניו במצוות. (עי' מג"א סי' תרע"ב סק"ג, ובמהרש"א ב"ק ט: וברבינו מנוח פ"ז מלולב ה"ט, וע' בדע"ת סי' תרנ"ו, ונתבאר בארוכה בספר שערי יוסף ארבעת המינים).

זן הלולב

לכתחילה יש לקחת לולב מעץ דקל, ולא לולב קנרי. (ונחלקו בו הפוסקים בשו"ת אג"מ חאו"ח ח"ד סי' קכד כתב שפסול אף בדיעבד, כיון שאין זה כפות תמרים, האמור בתורה שגדלים בו תמרים שנאכלים, ואולם בשו"ת הר צבי חאו"ח ח"ב סו"ס קח, והגרשז"א בהליכות שלמה עמ' קפה, ובספר הליכות אבן ישראל פכ"ב סכ"ד, ובשו"ת יביע אומר ח"ט חאו"ח סי' סד, ומ"מ לכתחילה מחמירים בזה).

חיוב בדיקת הלולב שאינו קנרי

יש מחמירים לבדוק את הלולב שמא יש בו זן קנרי, ואין לסמוך בזה על המוכרים בשוק כיון שלא יודעים כיון שגם בזמנינו מצוי שיש לולב קנרי, ולכן כל עוד שאין הכשר על הלולב אי אפשר לסמוך ע"ז. (שמעתי מהגרע"פ). [וישנם כמה סימנים כדי לדעת מהו לולב הקנרי [וב' הסימנים הראשונים יותר קל לבודקם] (שמעתי מהגרע"פ). א]. לולב הכשר יש ריווח גדול בין עלה לעלה כ-4 ס"מ, אבל בלולב קנרי המרחק בין העלים קטן מאוד. ב). בלולב כשר שדרתו קשה, ואם מחזיקים את הלולב שוכב העלים שלו אינם מתכופפים, אבל בלולב הקנרי שדרתו רכה מאוד. (ארבעת המינים השלם עמ' קעב). ג). הלולב הכשר יש אבקה בין קפלי העלים, ואילו בקנרי אין אבקה זו, ד). לולבי הקני עליו רכים יותר, ה). הקצוות שלו אינם דוקרניים, ו). העלה האמצעי קצר].

אך להלכה מעיקר הדין אין צריך לבדוק את הלולב, (וכמו שהאריך ביבי"א שם אות ב' מכמה טעמים). ולכו"ע אם המוכר נאמן ומוחזק בכשרות אין צריך לבדוק את הלולב. (כמבואר ברמ"א יו"ד סי' קי"ט ס"א שאם מוחזק בכשרות אפשר לסמוך על עדותו לכו"ע).

דיני הדס

[אף] שמדברי הב"י שם נראה שאין חיוב בדיקה להדסים, במועד לכל חי סימן כג ק"ו כתב שההדסים רובם פסולות, וכתב שם שיתן את ההדסים לבדוק אותם ע"י ת"ח, ואף בזמנינו אף דרובא דרובא עוברים מיון, מ"מ יש לבדוק את ההדסים, ולהקפיד על ההידורים וכמו שיתבאר להלן].

דיני שילוש ההדס

צריך לקחת הדס משולש, ולכתחילה צריך שיהיה כל אורך ההדס משולש, אך אם רוב ההדס משולש, במקום מסויים, ההדס כשר. (שו"ע שם). ולהלן יתבאר דיני רוב בשילוש ההדס.

והדס שוטה ששני עלים למטה ועלה אחד למעלה, פסול אף בשעת הדחק (שו"ע סי' תרמ"ו ס"ג ובפוסקים).

והסכמת הפוסקים שאין צריך לקחת הדס ששורשי הג' עלים יוצאים בשווה ממש, אלא אף שורשי העלים נפגשים זה עם זה בקו השווה [חוט המקיף] נחשבים משולשים וכשרים, אבל אם העלה השלישי גבוה יותר ולא נמצאים כל ג' העוקצים ביחד, הרי זה הדס שוטה, ופסול. (עי' משנ"ב שם סק"י ובחידושים וביאורים סוכה סו"ס ה', ובקה"י סוכה סי' כו, והגריש"א בשו"ת ישיב משה עמ' עו, והגרשז"א, ובאול"צ ח"ד פרק לג ח', ובחזו"ע סוכות עמ' שג, ובספר כשרות ארבעת המינים בשם הגר"ח"ק, ובארוכה בספר לקיחה תמה עמ' רג וכן הסכמת רוב הפוסקים).

אך יש מחמירים שהשילוש יהיה בעלים. (עי' חידושי הר"ן סוכה לב ע"ב ד"ה תלתא תלתא, ובתוס' ר"פ שם, וברמב"ם בפ"ז מלולב ה"ב, ובביכור"י סקי"א, ובהליכות אבן ישראל פכ"ו ה"ח והגרי"ז מבריסק ובהלכות חג בחג פ"ה הערה 4). ולפי"ז נמצא שאף אם העוקצים לא מחוברים אלא העלים באותו קו שילוש מלמעלה ההדס כשר לכתחילה. וכל שהוא בתוך 1 מ"מ

כשר לכתחילה, עד 1.5 מ"מ שאז הוא הדס שוטה ופסול. אך כנתבאר יש מקפידים [בית בריסק ועוד] שהשילוש יהיה ממש שווה. (ספר תורת ד' מינים ח"ב עמ' פו בשם החזו"א, ובלקא הלכות ח"ב עמ' שיג בשם הגר"ש וואזנר זצ"ל, ובילקו"י ד' מינים עמ' קנ, ובהורני חוקיך עמ' שכט כתב שנהגו העולם להקל בזה שכל שנראה במראית העין בקו ישר סגי בזה ואין צריך בדיקה בעיון, ונתבאר בארוכה בספר שערי יוסף ארבעת המינים, ולכן אף לשיטה בשם החזו"א המקילה שאי"צ חוט המקיף לכתחילה נכון שיהיה ג' העלים בעוקץ בשילוש עד 1.5 מ"מ).

שילוש בשווה ברוב ההדס - אם יש שלושה טפחים משולשים, אם הם לא ברצף ההדס כשר לכתחילה, אך לכתחילה מצוה מן המובחר לקחת הדס משולש ברובו רצוף. (עי' ביה"ל סוד"ה ולעיכובא ברובו, ועי' בחזו"א סי' קמ"ו וסקי"א וסקי"ב וסקי"א ובספר תורת ד' מינים ס"י הערה יא בשם הגריש"א, ובספר ארבעת המינים למהדרין עמ' קצח בשם הגרי"ז מבריסק, ועי' בשו"ת שבט הלוי ח"ז סי' פב, שקשה להקל בזה כיון שאינו עבות, ואינו פסול של הדר ע"ש).

שיעור רוב ההדס

נחלקו הפוסקים האם צריך רובא דמינכר, או די בתוספת רוב על החצי. ולהלכה לכתחילה מחמירים בזה. (ברכ"י סק"ה ובמל"ח סכ"ג אות קו כתבו להתיר, אך בפמ"ג משב"ז סק"ט ובביכור"י סקי"ד ובמשנ"ב סקי"ח נראה דבעינן רובא דמיניכא ובכה"ח סקל"ח). עוד בדיני רוב בשילוש יש בזה עוד דינים נוספים ונתבארו בספר בהרחבה.

שיעור רוב בהדס גדול מג' טפחים

אם רובו משולש ברוב של שלושה טפחים, וההדס יותר גדול משלושה טפחים, ההדס כשר, (ביה"ל סוד"ה ולעיכובא בשם הב"ח) אך לכתחילה [אם הרוב נמצא בצד מסויים] צריך לחתוך את הענף העודף שאין בו ג' טפחים. (הורני חוקיך עמ' שלב).

הדס שנקטם ראשו

לכתחילה יש לקחת הדס שלא נקטם ראשו [דהיינו הענף] העליון, [אפילו משהו (עי' ביה"ל סי' תרמ"ה ס"ו ד"ה פסול)], אבל אם אין לו הדס אחר יוצא בו יד"ח, אף בהדס שנקטם ראשו אם עליו מכסים את עצו. (בסוכה לב: הדס "שנקטם ראשו", ונח' בזה הראשונים, ומצינו סתירה בשו"ע מס"א לס"י, ונח' הפוסקים בישוב הסתירה, עי' משנ"ב סק"ב, ופמ"ג משב"ז סק"א, ולהלכה לכתחילה מחמירים בזה, וכן הסכמת הפוסקים).

הדס שנקטמו עליו העליונים

לכתחילה יש לקחת הדס שלא נקטמו עליו עליונים, אך אם אין לו אחר לצאת בו, יוצא בו יד"ח. (עי' בשו"ע ס"ה, ובפמ"ג שם, ובחיים וברכה סז).

הדס שנתלשו עליו

לכתחילה יש לקחת הדס שכולו משולש בלא חיסרון עלה, אך הדס שנתלשו עליו אם לא נתלש רובו, כשר לכתחילה אך אינו מצוה מן המוכחר, (שו"ע סי' תרמ"ו ס"ה). אך אם נתלש רובו פסול. (משנ"ב שם סקי"ח, וכן הסכמת הפוסקים אף לבני ספרד). וכתבו הפוסקים להזהר מנפילת העלים בעת איגוד הלולב, וכן מצוי שנופלים עלים מההדס ביום השני או השלישי של סוכות, וההדס כשר רק בדיעבד.

דיני נתלש רובו שפוסל

אם יש רוב עלים בהדס לסירוגין, לכתחילה אין לקחת הדס כזה. (עי' ביה"ל שם ד"ה ולעיכובא ברובו, ובחזו"א סי' קמ"ו סקי"א, והכרעת הפוסקים לכתחילה להחמיר בזה וכן הו"ד הגריש"א ועוד

הדס שברוב הקינים שלו נשר עלה אחד, ונשארו בו רק ב' עלים - פסול. ואם לא נשר ברובו כשר בדיעבד. (משנ"ב שם).

צורת מדידת שיעור רוב ההדס

רוב ההדס נמדד לפי אורך ההדס ולא לפי מספר קני העלים. (שו"ת אול"צ ח"ד פרק לג ז'). אך יש מחמירים לפי רוב הקינים וראוי לחוש לזה. (עי' ב"י ושו"ע הרב, ובהורני חוקיד).

ורוב ההדס יש אומרים שלכתחילה נמדד אורכו כעת, אך יש מקילים נמדד לפי השיעור הכשר שצריך להיות בהדס, ולא לפי האורך שלו כעת. (במועד לכל חי סימן כג קד' הסתפק בזה, ובמשנ"ב סקי"ח נראה שנמדד לפי אורכו כעת ולא לפי שיעור הכשר, ולכן נראה שלכתחילה צריך להחמיר בזה, ונראה שיש ללמוד בזה מדין רוב בשילוש, וכמבואר בביה"ל שם, ושמה יש לחלק, ובחזו"ע סוכות עמ' שיא, כתב שנמדד לפי השיעור הכשר, ועי').

ענבים בהדס

לכתחילה אין לקחת הדס שיש לו ענבים [אף ירוקות, ושחורות ואדומות פוסלות, אלא א"כ יוריד אותם] כיון שאינו זה אלי ואנוהו, אך מעיקר הדין יוצאים יד"ח אף בהדס עם ענבים ירוקות. (שו"ע סי' תרמ"ו ס"ב, ומדברי השו"ע שירוקות כשר, נראה שהוא רק כשר, אבל אכתי אין בזה הידור מצוה של זה אלי ואנוהו, ויל"ע).

ענפים קטנים בהדס

אם יש ענפים קטנים בהדס שיוצאים בין הקינים המשולשים, או ברוב ההדס, לכתחילה צריך להסירם, אך בדיעבד אם אין לו אחרים אפשר לקחתם. (בר"ן דף ט"ז: מדפי הרי"ף אסר בזה, וכן כתב במשנ"ב שם סקל"ג, ובכה"ח סק"ו, וחזו"א סי' קמ"ו סקל"א, ואמנם בשעה"צ שם סקל"ו כתב מג' סיבות שאין לפסול, ומ"מ סיים שנכון להחמיר. ובשו"ת שבט הלוי ח"ח סו"ס קמח).

עלים קטנים בין שורות העלים

אם יש עלים קטנים בין שורות העלים, ההדס כשר.... (עי' משנ"ב ושעה"צ וחזו"א שם והגרע"פ) ורק אם יש עלים בתוך שילוש העלים אין בזה חיסרון.

הדס עם שבעה או תשעה עלים

הדס שיש בו תשעה או שבעה עלים, הנקראים הדסי אקטע, [—רש"י/תימנים] מעיקר הדין יוצאים בו יד"ח (שו"ע סי' תרמ"ו ס"ד), ויש שנהגו בו הידור, [בני תימן], אך לכתחילה המנהג הנפוץ שלא לקחתם, מדין "זה אלי ואנוהו".

הדס שעליו רחבים

הדס שעליו רחבים, [כשיעור ציפורן אגודל] פסול, ורק בדיעבד כשר. (בה"ג הל' לולב, ובדע"ת למהרש"ם יו"ד סי' לה סקכ"ד, ונתבאר בארוכה בספר).

הדס שעליו קטנים

הדס שעליו קטנים כשר, אך אינו לכתחילה ולכתחילה צריך שיהיה פחות משיעור ציפורן אגודל של אדם בינוני וכנ"ל (אלף המגן סי' תרמ"ו).

הדס שהתייבש

לכתחילה העלים יהיו לחים וירוקים בלי שום יבשות. [אך אין צריך להחמיר שיהיה בהדס ריח (עי' תפאר"י חולין פ"ג מ"א ובלקט יושר החמיר שבאתרוג יהיה ריח, ונתבאר בארוכה בספר)].

הדס שהתייבש, ונהיה לבן, פסול, אבל אם מתפורר אם הוא ירוק כשר, (שו"ע סי' תרמ"ו ס"ז) אך לכתחילה יש לקחת הדס שאינו מתפורר משום זה אלי ואנוהו. ומ"מ בלאו הכי הדס יבש אינו מצוי בזמנינו שההדסים שנקטפים טריים.

ויש להזהר במה שמצוי מאוד שההדס מתייבש בחול המועד, והרבה פעמים קרוב לפסול, ולכן יש לקנות הדסים ולהחליפם.

אם עלי ההדס נהיה צהוב אין בזה פסול יבש וכשר. (הגרנ"ק והו"ד בשלמי תודה סוכות סי' נז).

עבות בהדס [שעליו חופים את עצו]

מצוה מן המובחר לכתחילה [מהודר א' א'] לקחת להידור מצוה הדס שעליו של ראשו של זה מגיעים לעיקרו של זה, אבל אף אפ' יש לו הדס כזה הרי הוא כשר. (מור וקציעה והו"ד בשע"ת סק"ו ובמחזיק ברכה סק"ד, ובביכורי יעקב סקי"א, ונתבאר בארוכה בספר).

עלי ההדס צמודים לענף/ הדס תימני

לכתחילה ראו שעלי ההדס יהיו צמודים לענף, וכמו שנאמר בתורה "ענף עץ אבות" (ויקרא כג מ) ודרשו חז"ל "עץ שענפיו חופים את עצו" (סוכה לב:). (עי' חידושי הרש"ש סוכה שם, ערוך השולחן סי' תרמ"ו ס"א)

רמו — גם אני אודך

ובמחזיק ברכה שם, ואמנם עי' חזו"א או"ח סי' קמ"ו סק"א שאין קפידא בזה).

ולכן רבים מהדרים לקחת הדס צפתי שהעלים שלו פונים כלפי פנים ולא הדס תימני שעליו פונים כלפי חוץ, אך יש נוהגים לקחת הדס תימני כיון שיותר קל למצוא בהם הדסים משולשים, [וגם אין בהם חשש הרכבה, (עי' שערי חג הסוכות עמ' קלא בשם הגרנ"ק)].

גודל ההדס

גודל ההדס צריך שיהיה ג' טפחים (שו"ע סי' תר"נ ס"א).

וגודל ג' טפחים משערים קצת לפני תחילת העלים למטה עד סוף העץ למעלה, בלי העלים העליונים שעוברים את העץ. (ערוך השולחן סי' תרנ ס"א, וחזו"א סי' קמ"ו סוף ס"ק קח, ועי' בקובץ מבית לוי).

ושיעור ג' טפחים, לחזו"א 30/[28] ס"מ, ולהגר"ח נאה 24.5 ס"מ.

ונכון להדר לקחת הדס בשיעור חזו"א, כדי שאם יפלו העלים אף שאין את השיעור הגדול, עכ"פ יש את השיעור הקטן, ומשום זה אלי ואנוהו. (ביכור"י סי' תרנ סק"ד). אך ציך להזהר ששדרת הלולב תהיה גבוהה טפח מההדס. (כמבואר בשו"ע סי' תרנ ס"א).

דיני ערבה

ג' סימני ערבה כשרה

לכשרות הערבה צריך שיהיה בהם ג' סימנים. א). עלה שלה משוך כנחל, ב). פיה חלק ג). קנה שלה אדום, (שו"ע סי' תרמ"ז ס"א וביכור"י שם ומשנ"ב שם בשם הפמ"ג, ואמנם בכה"ח שם סק"ד ובשו"ת שבט הלוי ח"ח סימן קמט מקילים בזה, אך להלכה מחמירים בזה, ורק בשעת הדחק שאין אחרים מקילים בזה). ודיניהם כדלהלן:

ערבה שעלה שלה משוך כנחל (סימן א')

צריך שהעלה יהיה משוך כנחל, דהיינו ארוך וצר ולא עגול, אך אם מתעגל בסופו כשר. (עי' כל בו סי' ע"ב), אך ראוי להקפיד על עלים בערבה משוכים וצרים ולא עלים רחבים. (עי' מדרש רבה ויקרא פרשת אמור, ובתיקוני זוהר תליסר דף כט ע"א).

עלי ערבה שמשוכים כלפי מטה

הידור מצוה שעלי ערבה לא יהיו משוכים כלפי מטה, אך נהגו להקל בזה, כיון שזהו דרך גידול ערבה. (עי' חזו"א סי' קמ"ו סקל"ב שהחמיר בזה, אך הסכמת הפוסקים שמעיקר הדין מותר, עי' אורחות רבינו ח"ב עמ' רנה, ובהליכו"ש פ"י סט"ז).

ערבה שפיה חלק (סימן ב')

צריך ששפת העלה הערבה יהיה חלק, ולא יהיו פגום, (שו"ע שם) אבל אם העלה דומה למגל או מסור עם שינים, הערבה פסולה, אך מה שמצוי בזמנינו ערבות שיש בו תלמים/שיניים קטנות, אע"פ שדומה למגל, אם יש בהם את שאר סימני הערבה, הערבות כשרות. ולכן רבים נוהגים שערבה זו כשרה לכתחילה. וזו הערבה המבוארת בגמ' בסוכה (לד.) "חילפא גילא" שהרי היא כשרה. (כמבואר בשו"ע שם סוף ס"א, ובלבוש סק"א ובפמ"ג שם משב"ז סק"א, והגרשז"א בהליכות שלמה עמ' קפח שכשרה לכתחילה, ובשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' קמ"ט, וכתב שם שמודדים את גודל הפגימות לפי גודל העלה).

אך רבים מהדרים משום הידור מצוה לקחת ערבות שפיהם חלק לגמרי, (שלמי תודה סי' סא יא בשם החזו"א), ולכן יש מהדרים לקחת ערבות ממוצא כיון שפיהם חלק יותר. (אמרי שפר בשם הגר"מ פינשטיין זצ"ל). אך נהגו גם לקחת ערבו מנחל הירקות. (שלמי תודה שם ונתבאר בארוכה בשערי יוסף ארבעת המינים).

ערבה שקנה שלה אדום (סימן ג')

אחד מג' סימני ערבה שהקנה שלה אדום, מ"מ מה שמצוי היום הרבה הדסים שאין הקנה שלה האדום, הערבה כשרה, ואע"פ שעכשיו היא ירוקה, מ"מ אם היא היתה ממשיכה להיות בשמש הקנה שלה היה אדום. (ב"י ורמ"א שם).

אם הקנה חום, הוא אדום מחמת השמש, והערבה כשרה. (כשרות ארבעת המינים עמ' קיד).

ערבות שגדלים על הנחל

הידור מצוה לקחת ערבה שגדלה על הנחל. (סוכה לג: ונח' בזה הראשונים כמבואר בטור ובב"י שם, ובשו"ע כתב "ורוב מין זה גדל על הנחלים, לכך נקראו ערבי נחל, ואפילו היה גדל במדבר או בהרים כשר", ונראה מדבריו שהוא כשר, אבל לכתחילה יש הידור בערבי נחל, וכן נראה במשנ"ב שם סק"ג, ובכה"ח שם סק"ו). אבל גם ערבה שגדלה בהרים שלא ליד הנחל כשרה כל שיש לה ג' סימני ערבה.

ערבות שאעצער

בשנים האחרונים בארץ ישראל אף בארץ ישראל נוטעים ערבות שאעצער שמקורם מארה"ב וגדולי התורה בארה"ב נהגו לקחתם, ואפשר לקחתם, [כיון שבערבה אין צריך מסורת, אלא די שיש בה ג' סימני ערבה].

ערבה בוכיה

ערבה בוכיה [-פרינג/בבל] מעיקר הדין כשרה, כיון שיש בה ג' סימני ערבה. (שערי חג הסוכות עמ' שכד) אך יש שנהגו שלא לקחתם. (כדמצינו במנהגי מהר"ש צח' ו' והו"ד במנהגי מהרי"ל הל' לולב אות יב שפסל הרעבה שקוררין וועלוור אף להושענות, ויש שכתבו שזהו הערבות הנ"ל, וכן הו"ד הגרמ"פ בספר מסורת משה ח"ד אות שיז, שפסל הערבות הנ"ל).

פסולים המצויים בערבה

ערבה שנקטם ראשה

ערבה שנקטם ראשה פסולה, אך בשעת הדחק אם אין לו ערבות אחרת או לולב מחבירו יטול את הד' מינים בלא לברך. (שו"ע סי' תרמ"ז ס"ב, ומשנ"ב שם סקי"ב וכה"ח שם סקכ"א וכן הסכמת הפוסקים).

ראש הערבה - היינו ראש הענף העליון. (ראב"ד תמים דעים סי' רלא ד"ה ועתה, וכ"כ בחיים וברכה רמ"ו, שכן נראה מדברי הב"ח והשלטי גיבורים, ולא העלה העליון, אך כתב שם שיש אומרים שהיא העלה העליון).

ערבה עם לבלוב

רבים מהדרין לקחת ערבה עם לבלוב, כיון שבערבה רגילה יכול להיות שנפל ראשה משא"כ שיש בערבה לבלוב ידוע בודאי שלא נקטם ראשה, (שו"ת תו"ה ח"ג סי' קפ"ז, ועוד). אך מעיקר הדין אין חוששים להקפיד לקחת דוקא ערבה שיש לה לבלוב, אך צריך להזהר שלא היה בה לבלוב ונפל, וכדלהלן. (הגרשז"א שם סי"ד, ובחזו"ע סוכות עמ' שיז, ובשו"ת אבן ישראל ח"ט בהערות ע"ד המשנ"ב בסי' תרנ, ונתבאר בארוכה בשערי יוסף ארבעת המינים).

ערבה שהיה בה לבלוב ועתה אין בה לבלוב, אף שמעיקר הדין ברוב הפעמים אפשר להכשירה, (וכנ"ל שרק ערבה שראשה העליון דהיינו הענף נפל פסולה ולא הענף, עי' או"ר ושו"ת אבן ישראל שם) מ"מ בזמנינו שמצויים ערבת נהגו לקחת רק ערבה עם לבלוב. (הגרשז"א בהליכו"ש עמ' קפט).

ערבה שנשרו עליה

ערבה שנשרו מקצת העלים כשרה, אך לכתחילה יש לקחת ערבה שלא נשרו אפילו חלק מהעלים,

ערבה שנשרו רוב העלים פסולה ביום הראשון, (שו"ע סי' תרמ"ז ס"ב), ובשאר הימים לכתחילה אף בשאר הימים אין לקחת ערבה שנשרו רוב עליה, כיון שמצוי בזמנינו ערבות שלימות. (משנ"ב שם סקי"א, ובשו"ע הרב סי' תרמ"ז ס"ה). ואם לא יכול להשיג ערבות אחרות, לכתחילה יברך על לולב חבירו, ואם לא יכול לברך עליה, אף שיש אומרים שהוא פסול משום הדר והדר פסול רק ביום הראשון. מ"מ יש לחוש שלא מקיים בזה מצוות לולב כיון שאין ערבה עליה, ולכן לא יברך על נטילת לולב. (עי' משנ"ב שם סקי"י ובשעה"צ שם סקי"א, ובכה"ח סקי"ב, ובשו"ת אבני ישפה ח"א סי' קכג ענף ג' בשם הגריש"א).

מהו נשרו רוב עליה, דהיינו רוב העלים של שיעור העץ. (חזו"א סי' קמ"ו סק"ב).

ערבה חסרה

עלה חסר, כשר, אלא א"כ רוב העלים חסרים ברובם, הערבה פסולה, אך כנ"ל הידור מצוה לקחת ערבה שלא נחסר ממנה כלום.

ערבה יבשה

ערבה שיבשה ברוב העלים פסולה. (שו"ע תרמ"ז ס"ב ומשנ"ב שם סק"ז). וכדיני היבשות שנ"ל לגבי הדס. אך ערבה שיבשה מהחום, כשרה, ואין דינה כערבה יבשה. (חוט שני סוכות פט"ז אות א').

ענפים קטנים שיוצאים מהערבה

ענפים קטנים שיוצאים מעלי הערבה, כשרים ואינם פוסלים את הערבה, ואין חיוב לקוטמם, אך לנוי מצוה ראוי לקוטמם. (וכנ"ל שאין צריך בערבה שעליה יהיו חופים את העץ, ובהורני חוקיק עמ' שמד).

ערבה שיש בה כתמים חומים או שחורים

מצוי מאוד בערבה שיש בעלים כתמים חומים או שחורים, מחמת הריסוס או מחלת צמחים, והערבה כשרה, אך הידור מצוה "זה אלי ואנוהו" לקחת ערבה נקייה.

החלפת הערבות

ברמ"א (סי' תרנ"ד ס"א) מבואר שיש להזהר להחליף הערבות כל יום, ורבים מהדרים בזה, אך אינו חיוב, כיון שעכ"פ בזמנינו אם שומרים על הערבה היטב, אפשר להחליף את הערבות כל יומיים או שלושה לפי העניין, [כמצוי שהערבה מתייבשת או שעלי הערבה נופלים בשעת הנענועים].

גודל הערבה

גודל הערבה ג' טפחים (שו"ע סי' תר"נ ס"א). ומודדים את הג' טפחים מהעץ שמתחת העלה התחתון עד למעלה בלא העלים העליונים. (ערוך השולחן שם והגרנ"ק בספר ארבעת המינים למהדרין עמ' רמד, אך יש מחמירים למדוד עד סוף החלק שיש בו עץ ולא החלק הרך). ושיעורו כנ"ל לגבי הדס.

דיני אתרוג

צורת האתרוג

הידור מצוה לקחת אתרוג שיש לו צורה יפה, א). בנוי כמגדל ולא דומה לכדור, ב). שיהיה העוקץ שקוע, ג). שהעוקץ של האתרוג יהיה מכוון כנגד פיטמת האתרוג. (תפארת ישראל סוכה פ"ג משנה ו', והו"ד בחיים וברכה סה' בשם התפארת ישראל) אך להלכה אין בזה קפידא, והוא רק להידור מצוה. (עי' ב"י ריש סי' תרמח). [ויש שהעדיפו צורה יפה על אתרוג שאינו נקי, (היכל הוראה ח"א אות פג, וילקו"י ד' מינים עמ' שצד) ואמנם כנתבאר הלכה כנתבאר שני הידורים הנ"ל מובאים בתפארת ישראל ולפעמים אתרוג שאינו נקי הוא ספק חסר משא"כ צורה נאה שמעיקר הדין אינו פוסל, וכן אתרוג צהוב עם נקודות עדיף מירוק ללא נקודות)].

בדיקת האתרוג בזכוכית מגדלת [מפסולי חסר/ שינוי מראה]

בין בפסולי מראה, (שו"ת המבי"ט ח"ג סי' מט, ומשנ"ב סקמ"ו ועוד) ובין בפסולי חסר, (פמ"ג סי' תרמ"ח א"א סקי"ח) אין חיוב להסתכל בזכוכית מגדלת, כדי לראות אם יש באתרוג שינוי מראה. אך הרבה פעמים אם לא יודעים לבדוק את האתרוג [כהמון העם שלא בקיאים במראות אתרוג] צריך לבדוק את האתרוג היטב, וכן אם רואים איזה סימן ואי אפשר להבחין מהו צריך לראות אם הוא חסר או שינוי מראה. (עי' רע"א דרוש וחיידוש, וחזו"א סי' קמ"ז ה', ובשו"ת תו"ה ח"ג סי' קפז בשם החזו"א, ובמעדני שלמה עמ' ריב בשם הגרשז"א, ונתבאר בארוכה בספר).

דיני שינוי מראה

הידור מצוה [מהודר א' א'] לקחת אתרוג ללא נקודות כלל. (פמ"ג א"א סו"ס תרמ"ח ובחיי אדם כלל קנא ס"ח).

נקודות שחורות

אם הנקודה השחורה [שפוסלת וכמו שיתבאר להלן] בחוטם האתרוג, אף נקודה אחת האתרוג פסול ביום הראשון כיון שאינו הדר. (שו"ע סי' תרמ"ח ס"ב). ובשאר הימים לבני ספרד: כשר לברכה, ולבני אשכנז: פסול לברכה, [ורק בשעת הדחק שאין לו אחר].

מקום החוטם - מתחיל ממקום שהאתרוג מתחיל להיות צר בשיפוע עד הפיטמא. (נחלקו בזה הראשונים, דעת רש"י סוכה לה: ד"ה ובחוטמו במקום העבה ביותר באתרוג לפני שמתקצר, ודעת הראב"ה שהוא מעובי גובהו עד ראש האתרוג נקרא חוטם, ויש אומרים שרק השיפוע עד ראש האתרוג נקרא חוטם, וברא"ש סוכה שם ס"כ כתב שכל השיפוע קרוי חוטם, והרמב"ם בפ"ח מסוכות ה"ז כתב שחוטמו היינו הדד של האתרוג, ולמעשה כתב בב"י שעמא דבר שמעובי גובהו עד הפיטמא פוסלין חזית כל שהוא, וכן כתב בשו"ע ס"ט "וחוטמו היינו ממקום שמתחיל להקתצר ולהתחדד כלפי ראשו". ומבואר שרק השיפוע בכלל וכן כתב בסי"ב, ובלבוש סי"ב ובשו"ע הרב סכ"א, ובביה"ל ד"ה במקום, אבל במחזיק ברכה סק"ז כתב שעובי גובהו בכלל הפסול, ולדינא נראה כאחרונים הנ"ל).

אם הנקודה למטה מהחוטם האתרוג, כשר. אך אם הנקודות ברוב ואף בצד אחד של האתרוג יש בזה שינוי מראה ופסול.

אם יש שני נקודות מתחת לחוטם האתרוג ונפרדות זו מזו, יש פוסלים, ולכתחילה מחמירים בזה, ויש מבני אשכנז שמקילים בזה אף אם הם לא ברובו. וראה בהערה. (בשו"ע סי' תרמ"ח ס"י הביא מח' אם פוסלים שני נקודות אף במקום אחד או לא, וכתב שם שיש אומרים שכשר, ויש פוסלים, ובדעת השו"ע, במשנ"ב שם סקמ"ב הביא דעת הא"ר והפמ"ג להכשיר כי"א הראשון, ובכה"ח ס"ק עד כתב שיש אומרים ויש אומרים הלכה כי"א בתרא ורק בשעת הדחק סומכים לקולא על הי"א קמא לברכה, ובכה"ח שם סקע"ח, ובהורני חוקיך עמ' שעה, ודעת החזו"א או"ח סי' קמ"ז סק"ה ד"ה ספק רק, כתב שלדעת הראשונים הנ"ל פסול רק אם הנקודות נמצאות בכל שטח האתרוג. ויש שפסקו כדברי החזו"א, ואולם דבריו חידוש עצום, ולא נאמרו להלכה, ולכן אף הנוהגים כהחזו"א מחמירים בזה כשיטת המשנ"ב, וכן בשו"ע הרב סק"כ כתב שלכתחילה יש להחמיר כדעה השניה ורק בשעת הדחק שא"א למצוא אתרוג אחר אפשר להקל בזה).

נקודה על הדד של הפיטם, פסול. אך נקודה ואף נקודות שחורות על השושנתא כשר, (עי' משנ"ב סק"ל ובספר ארבעת המינים למהדרין עמ' קצד).

תשובות הגר"י אביטבול / סימן ל"ו _____ רנג

נקודות על העוקץ, כשרות, כיון שלא נראים שמחזיקים את האתרוג (א"א מבוטשאטש סי' תרמ"ח והגרנ"ק,

נקודות שנוטים לשחור, הרי הוא כלל שחור שפסול. (דע"ת סי' תרמ"ח סט"ז ובחוט שני סוכות פי"ד ס"ד).

נקודה שחורה על הבלעטלך, תלוי בסוגי הנקודות וכדלהלן. (עי' שער הציון סקנ"ו בשם הפמ"ג לגבי חזית ומראה שחור על בועה, אך יל"ע כיון שבבלעטלך הרי הוא חלק מהאתרוג הרי הוא פסול וכן הסכימו כמה אחרונים ובשו"ת תשובות והנהגות ח"ג סי' קפו, וכן הו"ד הגריש"א והגר"ח"ק, וכ"כ בספר הורני חוקיך עמ' שפ, ואמנם בנקודות שחורות בזמנינו הרי הוא תלוי וכמו שיתבאר להלן).

גודל נקודה הפוסלת

נקודה שחורה שפוסלת, היא רק אם שמחזיקים את האתרוג ביד, היא ניכרת, אבל אם מרחוק לא רואים את הנקודה השחורה ואינת ניכרת אינה פוסלת והאתרוג כשר ומהודר. אך יש מהדריים להידור מצוה לקחת אתרוג נקי לגמרי. [ובודאי שאי אפשר למוכרו כאתרוג מהודר מאוד]. (כנתבאר להדיא בפוסקים ובשעה"צ סקמ"ט לגבי שינוי מראה בחוטם, וכן הובא שהחזו"א היה בודק, כמבואר בספר המינים המהודרים עמ' פ, וכן כתב בשו"ת שאל בני ח"ב עמ' תשפ"ב בשם הגרש"ז אולמן זצ"ל, וכן כתב בספר הלכות חג בחג ארבעת המינים עמ' קנט, ובהורני חוקיך עמ' שפז).

נקודות השחורות הכשרות

מעיקר הדין נקודה שחורה שפוסלת רק אם היא חלק מהאתרוג ולא מדבר חיצוני. (הסכמת הפוסקים).

ולכן נקודות ולכלוכים / מזיהום אויר/פטריה שחורה/פריחה או מאלרגיה - אינם פסולות כיון שהם מדבר חיצוני. אך לכתחילה יש להורידם משום "זהו אלי ואנוהו". (ועי' או"ר ח"ב עמ' רעד שנקודות שחורות אף אם רק מומחה יכול להורידם אינם פוסלות).

צורת הורדת הנקודות - להוריד בזהירות ע"י קיסם אוזניים רטוב או קיסם עץ בעדינות [ע"י מומחה] או ע"י בד לח או פלסטינה או דבק שדומה לפסטלינה.

הנקודות שהם ספק או משתנות

א). נקודות מריסוס, אינם פוסלות. (נתבאר בארוכה בספר שלמעשה הסכמת הפוסקים להתיר בזה, ואין מקום להחמיר בזה). אך לפעמים הריסוס צורב עמוקות את האתרוג והרי הוא בגדר חסר. ובזה צריך ראיית מורה הוראה הבקי בדיני מראות באתרוג. שלפעמים יפסל מחמת שינוי מראה באתרוג. (עי' בעיטורי מרדכי ד' מינים עמ' ג' בשם הגרמ"ש קליין והגרמ"מ לובין שבכה"ג הרי הוא שינוי מראה ופסול).

ב). נקודות מקוצים באילן. ואם עושות נקב יתבאר להלן.

ג). נקודות שחורות מכירסום בעלי חיים, לפעמים יש שם חשש כירסום ורקבון של האתרוג, והרי זה כנקודות פנימיות שהרי הם פסולות, ואז צריך לבדוק את האתרוג בזוככית מגדלת אם הוא חסר.

ובכל ספק בנקודות הנ"ל, ומי שאינו בקי, יראנו למורה הוראה הבקי בדיני אתרוג.

נקודות לבנות

נקודות לבנות בצבע דף לבן - פסולות, (עי' תפאר"י פ"ג סוכה מד, ודע"ת סט"ז וכן מטו בשם החזו"א), אך בזמנינו מצוי נקודות הנ"ל.

נקודות לבנות, מאבקה או קורים - כשרות, כיון שהם חיצוניות ואפשר להורידם, אך צבע חיוור באתרוג שנוטה ללבן, [שנעשה מחמת שלא קיבל שמש, או טעמים נוספים ואכמ"ל] אינו פסול, אך אינו אתרוג מהודר מדיני "זה אלי ואנוהו", התנאה לפניו במצוות.

נקודות לבנות מתולעים - נקודות לבנות [שנהיות מתולעת "אקרית אדומה"] אם מבחוץ אין שינוי מראה שהאתרוג נראה לבן, האתרוג כשר, אבל אם מרחוק ניכר שיש לבן האתרוג פסול. (נחלקו הפוסקים האם דינו כחסר כיון שהתועלת מוצצת מבשר האתרוג, או לא, ויש שכתבו שבמציאות בזמנינו התולעת גם מוצצת את מוהל האתרוג ואין בזה חשש חסר וכמו שמצינו בשו"ע סי' תרמ"ח ס"א שאפשר לבדוק את האתרוג בבדיקת חוט ומחט, ואף שיוצא מוהל לא חיישנן בזה לחסר, וכן כתב בחזו"א סי' קמז ס"ה שמוהל היוצא אינו משום חסר, ואף משום יבש אין בזה כיון שאין כאן שיעור היבשות, ואינו בכלל יציאת מבחוץ, ומשום מראה לבן

הקה"י באורחות רבינו אתרוג נ' שאי"ז שינוי מראה כיון שלא נראה מבחוץ).
קו/קווים לבנים באתרוג - אתרוג שיש בו כמין קו או קווים לבנים, ולפעמים מצוי באתרוגים [ונהיה מתולעת הטריפס] האתרוג פסול כדין שינוי מראה. (הוראת הגר"י משדי שליט"א).

נקודות חומות

נקודות חומות, אם מחמת מכה או לחץ או כנימה או ריסוס וכדו' אינם פוסלות, כיון שהם חיצונים וכו"ל לגבי נקודות שחורות.

אתרוג שקיבל מכה בבליטות הקטנות של האתרוג [נקראים לוזים, ויש בהם שמן בחומציות גבוהה] ואם מתפוצץ בליטה אחת גורם לאתרוג להיות בגוון חום, ונהפך לחום, בשעת הדחק האתרוג כשר. (עי' משנ"ב סקכ"ו).

נקודה חומה בחוטמו כשר, אבל אינו מהודר.

שימוש בעט הדר

בזמנינו יצא לאור "עט הדר" לצבוע את הנקודות השחורות שיהיו בהירות, ולהלכה ע"י זה אין בזה שינוי מראה, אך צריך להזהר שלא לחסר מבשר האתרוג, ע"י שישטוף את המקום הנ"ל לאחר מכן. (הגר"מ בראנדסעפר בקובץ מה טובו אוהליך יעקב ח"ד עמ' שטו, שחשש בזה משום כבוש, כיון שהחומר הנ"ל חריף, וע"ע במש"כ הגר"י משדי שליט"א בספר הורני חוקיך עמ' שפג, והגאון רבי שמאי קהת הכהן גרוס שליט"א במח"ס שו"ת שבט הקהתי כתב לי בזה"ל: אם נשאר מתוכה כל הזמן ואינו ניכר לכאורה יש להקל בעט שיש לו מראה כשר. עכ"ל).

דיני אתרוג שנקלף/חסר

אתרוג שנקלף או נחסר פסול. [ולהלן יתבאר איזה קליפה] ואם נשאר משהו יש מכשירים, ולכתחילה מחמירים שפסול אלא א"כ נשאר כשיעור סלע שהוא 3.2 ס"מ. (שו"ע סי' תרמ"ח ס"ו).

אך יש בזה חילוקים בסוגי הקליפות: באתרוג יש שלושה קליפות, א' קליפה חיצונית כעין ניילון שקוף, אם הוא נקלף האתרוג כשר לכתחילה. (עי' שו"ע סי' תרמ"ח ס"ו, ובמשנ"ב סקכ"ו, ובביה"ל ס"ב ד"ה ואם חסר כל שהוא).

ב' קליפה הירוקה ואם לא התקלף למקום הלבן הוא רק כשר, אבל המהדרין שאינו חסר כלל ולא יהיה חסר אף בקליפה הירוקה. (נח' בראשונים, ולדינא דעת המשנ"ב לפסול ודעת החזו"א להתיר). ג' קליפה הלבנה שהוא בשר האתרוג, אף אם נחסר משהו פסול. (עי' שו"ע ומשנ"ב שם ובשעה"צ סקכ"ז).

שיעור החסרון

אתרוג שחסר אף כל שהוא פסול. (עי' שו"ע סי' תרמ"ח ס"ב ומשנ"ב שם סק"ט).

דיני ספק חסר

ספק חסר [אף בחוטמו של האתרוג] כשר אף ביום הראשון, ואפשר אף לברך עליו. (ט"ז שם סק"ה, ובחיי אדם כלל קנה א' ובחזו"א סי' קמז סק"ה). אך צריך לדעת שאם מוכרים אתרוג שהוא ספק חסר ב150 ש"ח ואומרים שהוא מהודר, הרי הוא מקח טעות, ואיסור אונאה. כי אדם שמשלם סכום כזה לא יקר לא על כזה אתרוג שמוכשר מכוח ספק ספיקא.

בספק חסר בפיטם, ראוי להחמיר ביום הראשון. (חזו"א סי' קמ"ז סק"ה).

בספק חסר בשנים שלושה מקומות במיעוטו של האתרוג כשר, אבל אם הוא ברובו של האתרוג או בחוטם ועוד מקום ראוי להחמיר. (חזו"א שם) אך בשאר הימים אף לבני אשכנז אפשר להקל בזה. (חזו"א שם).

חסר שנעשה מתולעים וכדו'

חסר שנעשה מתולעים, יש בזה כמה אופנים, ומ"מ אינו מצוי באתרוגים בזמנינו וקצרנו בפרטי הפסולים ויתבארו בספר בהרחבה עם תמונות בס"ד, ואף שלפעמים יש ספיקות ושאלות יש לשאול למורה הוראה הבקי בדיני מראות האתרוג. (במג"א סי' תרמ"ח סקכ"א כתב דברי רש"י שכתב לשינא אחרינא סרח מחמת תולעים, וכתב "משמע דאיכלת תולעים לבד לא פל עיין סעיף ב' עכ"ל, ובמחצית השקל כתב לבאר שמבואר שבחסר כל שהוא אינו פסול כל עוד שאינו חסר כאיסר, וכן כתב בכה"ח שם. ואמנם ברש"ש בסוכה לז כתב שמיירי ביו"ט שני שאינו פסול משום חסרון, וכן כתב בית השואבה אתרוג אות סה, ועוד ישוב כתב בכפות תמרים סוכה שם ד"ה ת"ש שהתולעים אכלו רק את קליפתו הדקה ע"ש).

גודל האתרוג

גודל האתרוג לכתחילה בשיעור שני ביצים (סי' תרמ"ח סכ"ב וביה"ל שם ד"ה פחות) להחזו"א 100 סמ"ק, ולהגר"ח נאה 58 סמ"ק, (עי' חזו"א עוקצין ס"ג סק"ז ובשיעורין של תורה שיעורי המצוות אות כה).

אתרוג קטן בשאר הימים, כיון שפסול משום הדר, ולכן בשאר הימים אם האתרוג מצטמק לבני ספרד כשר ולבני אשכנז פסול כל שבעה. ומ"מ אף לבני ספרד לכתחילה יש להדר לקחת אתרוג בשיעור גדול [כשיעור חזו"א, ואף יותר גדול] א. כדי שאח"כ לא יצטמק בשבעת ימי החג, ולכתחילה יש להדר בזה. (עי' ביה"ל שם ד"ה פסול בשם הביכור"י, וחזו"א סי' קמ"ח סק"ב) ב. גם כיון שבדרך כלל קונים את האתרוג כמה ימים לפני סוכות, ומצוי שהאתרוג מתנפח ממים שהשקו אותו ואח"כ מצטמק. ג. הידור מצוה באתרוג גדול, [אך שלא יהיה גדול מידי]. (וכנתבאר במג"א סי' תרע"ב וכנ"ל לגבי גודל הלולב).

אתרוג שניקב

אתרוג שניקב כנקב מופלש כל שהוא, אע"פ שלא נחסר כלום. (שו"ע סי' תרמ"ח ס"ב) ובזמנינו אינו מצוי באתרוגים הממיומנים שעוברים כמה וכמה מיונים, (ונתבאר בארוכה בשערי יוסף הלכות ארבעת המינים).

נקב באתרוג הנעשה מקוצים [-הוגלד האתרוג]

נקב הנעשה באתרוג מחמת הקוצים, אם הנקב לא הגלד, האתרוג פסול, אבל אם הנקב הוגלד לגמרי [ולא נשאר שום נקב] ונראה כעין בלעטלך [או שקליפת האתרוג עוברת עליו] האתרוג כשר. (רמ"א סי' תרמ"ח ס"ב ומשנ"ב שם סק"י, והסכמת הפוסקים).

נקב במקום הפיטם

נקב בראש האתרוג במקום הפיטם, לכתחילה פסול (עי' משנ"ב סקל"א).

לפעמים מגיע עד חדרי הזרע ויש מחמירים שפוסל את האתרוג. (הגרע"פ, אך מעיקר הדין אינו פוסל וכמו שכתב בשד"ח ד' מינים ס"א אות יד, ויש בזה כמה ספיקות אינו מופלש, ויש אומרים שאף מופלש אינו פסול אלא א"כ חסר, וגם ברוב הפעמים אינו מגיע לחדרי הזרע, וכמו שכתב בספר

הורני חוקיק עמ' שנג, ולפי"ז אפשר שאי"צ להחמיר לבדוק, אך אפשר שכיון שהוא ספק חסר, ואינו לכתחילה, כיון שאפשר לבדוק אותו בקלות כגון על ידי הכנסת חוט דק ראוי לבדוק).

אתרוג שיש בו סדק [-בקיעה/חריץ]

אתרוג שיש בו כמין בקיעה או חריץ דק, [הקורה מחמת אקרית הפקע] האתרוג כשר, כיון שהוא מתחילת ברייתו כך. (שו"ת שערי דעה סי' טו ובחיים ברכה סי' קצ"ג ובביכור"י תוס' ביכורים סק"ח), אך הרבה פעמים האתרוג סדוק, וצריך להראותו למומחה הבקי בדיני אתרוג.

דיני בלעטלך באתרוג

אתרוג שיש בו חזזית פסול. (שו"ע סי' תרמ"ח ס"ט). ובזמנינו אין החזזית מצויה, אך מצויים על האתרוג בלעטלך, ודיניהם כדלהלן:

בלאטלעך שאינם גבוהים מגובהו של האתרוג, וכמצוי ברוב האתרוגים כשר לכתחילה. (עי' שו"ע סי' תרמ"ח סי"ג ובמשנ"ב שם סק"ג). והוא הבלאטלעך המצויים בזמנינו. (פוסקי זמנינו).

בלעטלך שגבוהים בחוטמו של האתרוג [ובודקים כן ע"י שעוצמים את העינים ומעבירים את היד על האתרוג, ורק אם מרגישים אותם במישוש היד, פוסלים. (הסכמת הפוסקים) ואפשר שבזמנינו אינו מצוי, א"כ אף אין צריך לבדוק כן, ויל"ע]. רבים מבני אשכנז מחמירים: אפילו משהו פסול. (עי' ברמ"א סי' תרמ"ח סי"ג ובמשנ"ב שם סק"ג כתב, ובשעה"צ סקנ"ו, ובשו"ת אור לציון ח"ג פרק לה תשובה ג', שטוב להחמיר בזה). אך רבים מקילים בבלעטלך שבזמנינו אף אם נמצא בגובהו של האתרוג כיון שאינו חלק מהאתרוג, (עי' שו"ע הרב שם סכ"ג, ובערוך השולחן שם סל"ד ובשו"ת יבי"א ח"ט חאו"ח סי' צ"ב אות א', ובקובץ מה טוהו אהליך יעקב ח"ד עמ' קלז בשם הגר"ש דבליצקי זצ"ל). אך כנתבאר שיש הידור מצוה "זה אלי ואנוהו" לקחת אתרוג מהודר א' א' ללא בלאטלעך. (וכנתבאר להדיא מדברי הפוסקים לגבי נקודות שחורות באתרוג, וביוסף אומץ סימן תתרל"ג).

בלעטלך [שגבוהים בחוטמו של אתרוג וכן"ל] שנמצאים מתחת לחוטם, יש אומרים שאם נמצאים במקום אחד כשר, ואם היו בשני מקומות ברוב שטח האתרוג או ברוב היקו פוסלים את האתרוג, ואף לבני ספרד שם

שניהם במקום אחד [ופרודים אחד מהשני] יש להחמיר שהאתרוג פסול, אבל אם מחוברים אחד ליד השני, האתרוג כשר. (אזמרה לשמך בהל' ד' מינים). ואולם להלכה [כנתבאר שרבים מקילים בבלעטלך שבזמנינו אף אם נמצאים בגובה האתרוג, וגם בדעת השו"ע אם ב' נקודות פוסלות נח' הפוסקים, ואפשר גם שכל דבר השו"ע הוא רק באבובעות כנתבאר בדברי השו"ע שם, ולא בנקודות שנגרמות מדבר חיצוני וכנתבאר בשו"ת המבי"ט ח"ג סי' מט ועוד וכנתבאר בארוכה בשערי יוסף ארבעת המינים חלק בירורי הלכה, ושו"ר שכן הורה הגרמ"מ לובין שליט"א שהרי הוא נחשב מנומר במראות הכשרים, ואסור], אף אם נמצא לבני ספרד שני בלעטלך במקום אחר אין להחמיר שהאתרוג פסול.

דיני אתרוג בלי פיטם

אתרוג שנפל הפיטם, יש בזה ג' אופנים.

א. אם ניטל גם השושנתא [-פרח] וגם הדד [שצמוד לאתרוג] ונעשה גומא במקום, האתרוג פסול, (שו"ע סי' תרמ"ח ס"ז) ובשאר הימים, לבני ספרד: כשר, ולבני אשכנז: פסול.

ב. אם ניטל רק מעל הגומא, ומכסה את הגומא, ובולט קצת לעלה, לבני ספרד: כשר, ולבני אשכנז: יש להדר לקחת אחר. (משנ"ב סק"ל).

ג. אם אינו בולט לחוץ, וגם אין גומא, לכתחילה אף לבני ספרד יש להחמיר ביום הראשון. (עי' בב"י שם, ובמשנ"ב שם סק"ל).

אך אם ניטל רק השושנתא, ולא ניטל הדד. לבני ספרד: אינו פסול, ולבני אשכנז: טוב להחמיר בזה. (עי' רמ"א שם) ומשום זה אלי ואנוהו נראה שאף לבני ספרד יש להחמיר בזה, משום זה אלי ואנוהו.

אתרוג שהפיטם נפל באילן

אם הפיטם נפל באילן האתרוג כשר לכתחילה. ובזמנינו האתרוגים שאין להם פיטם כגון אתרוג תמני וכדו' מצוי שהפיטם של האתרוגים נופל באילן, ולכן הם כשרים, אך אתרוג מרוקאי או אתרוג חזו"א שגדל עם פיטם בדרך כלל, ועתה אין לו פיטם, תלוי באופנים שני"ל. (דעת הראב"ד תמים דעים סי' רל"ב, רא"ש פ"ג סי' ט"ז, המכתם לה. ההשלמה לה: שאתרוג שאין להם פיטם אינו מעכב, אבל ברמב"ן בהל' לולב הגדול כתב להשיג ע"ד

הראב"ד שמעולם לא עלה על דעת מעולם שלא יהיה אתרוג בלא פיטם, ורק הפיטם נושר מהעץ, וכן כתב בחידושי הריטב"א סוכה לה: ובמאירי במגן אבות, ובשבט הלכת סי' שס, וכן הו"ד החזו"א ובהליכו"ש פ"י סי"ח ובשו"ת שבט הלוי ח"א סי' קעז שבאתרוגים שבזמנינו הרי זה מצוי שהפיטמים נופלים וממילא הרי הם כשרים). [ויש מחמירים שאתרוג בלא פיטם כשר, רק אם לא ידוע מעולם שלא היו לו פיטם. (תליא במח' הראשונים, וכתבו להחמיר, שו"ת קנה בושם ח"ב סי' כו, הגרי"ש בהערות לסוכה לה. ועוד, ונתבאר בארוכה בספר בהרחבה).

סימני הזיהוי לאתרוג שהיה בו פיטם

במשנ"ב (סי' תרמ"ח סקל"ב) כתב שהדרך לזהות אם הפיטם נפל לאתרוג, אם יש בו גומא הפיטם נפל באילן, ואם אין בו גומא פסול, אך בזמנינו קשה לבדוק סימן זה, כי מצוי שיש לו גומא והיה לו פיטם, ונוצרה הגומא לאחר שנפל הפיטם.

אך מצינו כמה אופנים לבדוק אם היה לאתרוג פיטם. [וידועים ביותר למומחים באתרוגים].

א). בצבע הפיטם, אם הוא מקום הפיטם בצבע שחור של עובש, מוכח שהפיטם נפל אחרי שהיה מעל העץ. (שמעתי מהגר"ח רבינוביץ שליט"א).

ב). אם יש טבעת וחריץ מסביב לפיטם, מוכח שהפיטם נפל לאחר מכן. (כשרות ארבעת המינים עמ' כז בשם הגר"מ הלר זצ"ל).

ג). אם יש הגלדה במקום הפיטם בצבע קרם או חום בהיר סימן שנפל מהעץ, אבל אם אין שום הגלדה סימן שנפל אח"כ. (פוסקי זמנינו).

הידור בלקיחת אתרוג עם פיטם

הידור מצוה לקחת אתרוג עם פיטם, שלא להכנס לספיקות הנ"ל, [ויש אומרים לקחת אתרוג עם פיטם אף שיש בו בלעטלאך (הגריש"א באשרי האיש ל"ג פל"א אות ד') או אתרוג מרוקאי עם פיטם, מאשר חזו"א בלא פיטם (הגרע"פ). אך יש שהידרו לקחת אתרוג בלא פיטם, כיון שחוששים בו לחשש מורכב, (הגרשז"א במעדני שלמה עמ' צה)].

ספק מתי נפל הפיטם

במקום ספק מתי נפל הפיטם אפשר להתיר, אך בזמנינו שמצוי אתרוגים יש להחמיר בזה, (החיד"א ביעיר און מערכת ס' אות לב כתב שכשר משום ספק ספיקא, וכ"כ בשער הציון סי' תרמ"ח סקל"ז, וכ"כ בכה"ח סקנ"ג ובחזו"ע עמ' רסד, אבל בשו"ת בעי חיי חיו"ד סי' קז כתב שאחר שהשו"ע כתב שפסול א"א לעשות ספק ספיקא ע"ש, ואמנם בזמנינו שרוב הפיטמים נופלים באתרוג, אפשר להקל בזה, ומ"מ בזמנינו כיון שמצוי אתרוגים, יש להחמיר בזה).

אתרוג בלא עוקץ

נפל העוקץ פסול. (שו"ע שם ס"ח). [ורק בשעת הדחק שאין אתרוג אחר בעיר אפשר לברך עליו (משנ"ב שם סקל"ג)].

צבע האתרוג

הידור מצוה לקחת לכתחילה אתרוג בצבע צהוב, (תוס' סוכה לא: ד"ה הירוק, פמ"ג א"א סו"ס תרמח, שו"ע הרב שם ס"ל, ומשנ"ב שם ס"ק סה). והידור מצוה שיהיה נקי מכל גוון ירוק, אך יש מהדרים על פי הקבלה לקחת אתרוג ירוק. (סידור בית יעקב ליעב"ץ הלכות ד' מינים אות כא ע"פ תיקנוי זוהר תיקון כא דף נו:).

אתרוג בצבע אדום כהה, שחור, חום כהה הדומה לשחור, לבן כקליפת הביצה - פסול. (עי' שו"ע סי' תרמ"ח סעי' כא).

אתרוג ירוק כצבע הכרתי [-ירוק כהה] - אינו לכתחילה, אך האתרוגים שבימינו ברובם כשרים, כיון שאח"כ יכול לחזור למראה צהוב. (עי' שו"ע שם, ובאו"ר ח"ב עמ' רסו, ובספר ארבעת המינים למהדרין עמ' תפח, ובספר לקיחה תמה עמ' קמא).

אתרוג שמשתנה מירוק לצהוב - אינו לכתחילה ורק בדיעבד כשר, וגכון ליטול אחר. (בב"ח סו"ס תרמ"ח כתב שפסול, וכן כתב בעולת תמיד ובמשכנות יקעב סי' קנו, ובשו"ת חוט המשולש סי' כג מהגר"ח מוואלוז'ין

רסב ————— גם אני אודך

זצ"ל, אך עת הט"ז סקי"י והמג"א סקכ"ג ובח"א כלל קנא סט"ו ובשו"ע הרב ס"ל ובמשנ"ב סקס"ה שכשר, ומ"מ הו"ד הגריש"א בסוכת חיים עמ' שמא שלכתחילה יש לקחת אתרוג שחזר למראה אתרוג לגמרי ושאין בו מראה ירוק).

אתרוג צהוב שאינו מהודר - עדיף לקחת אתרוג צהוב שאינו מהודר כ"כ, מאשר לקחת אתרוג ירוק ככרתי. (חוט שני סוכות עמ' רפד).

אתרוג רקוב או ישן

אתרוג רקוב או ישן פסול, בזמנינו אינו מצוי [ונתבארו הדינים בהרחבה בשערי יוסף הלכות אתרוג]. אך כתבו הפוסקים יכול להיות נקודות קטנות שנפגעו מתולעים, ונהיה במקום שם חסר, והרי זה פסול גמור, ומי שלא בקי בדיני אתרוג לא יבחין בזה בלא התבוננות.

אתרוג מורכב - זן האתרוג

אתרוג המורכב פסול, ובזמנינו גם אי אפשר לסמוך על הסמינים לבדיקת אתרוג שאינו מורכב, כיון שהחקלאים מתחכמים להצמיח אתרוגים מורכבים כמו אתרוגים שאינם מורכבים, ולכן יש ליטול אתרוגים מפרדסים שהוחזקו שהם אינם מורכבים, כגון אתרוג תימני, מרוקאי, חזו"א, וכל שיש כשרות מוסמכת על האתרוגים אין חשש. (ונתבאר בארוכה בשער"י בחלק בירורי הלכה).

זהירות מאתרוג מחשש טבל/ערלה

אתרוג טבל פסול למצוה, כיון שאין זה לכם, וכן אתרוג של עורלה פסול, ולכן צריך לקנות אתרוג עם כשרות מהודרת, או אצל סוחר ירא שמים. (משנ"ב סי' תרמט סקמ"ה, ושו"ע סי' קי"ט שם). ובדיעבד אם קנה ללא הכשר יכול לברך עליו אף ביום הראשון. (משנ"ב שם וביה"ל ד"ה שדומה).

שו"ת בדיני קניית ארבעת המינים

להראות את ארבעת המינים למורה הוראה

שאלה: האם כל אדם שקונה ד' מינים צריך להראות אותו למורה הוראה.

תשובה: אף אם נקנו באריזות סגורות או במקום ממוין יש לבדוקם היטב או להראותם על חכם.

מקור: ע"פ הידוע אינו בכלל מיעוט המצוי, ועד 10 אחוז, ואין זה בכלל מיעוט המצוי, אך יש מחמירים שאין לסמוך בזה על המיון כיון שמצוי הרבה פסולים, וכידוע ממורי ההוראה, וכיון שאיכא לברורי, (עי' שו"ע יו"ד סי' ח"ח ס"ב ויו"ד סי' ק"י ס"ט ואו"ח סי' תל"ז ס"ב, ובחכ"א הנהגת שואל ונשאל אות פב) יש להחמיר בזה. וכן כתב לי הג"ר שמאי קהת הכהן גרוס שליט"א במח"ס שו"ת שבט הקהתי שראוי והידור קצת לבדוק, ואמנם הגר"י משדי שליט"א במח"ס הורני חוקיך כתב לי שאינו מצוי פסולים במקומות הנ"ל, וממילא אינו חיוב לבדוק בכלל דאיכא לברורי, אך מ"מ בודאי שראוי לבדוק להידור וחיבת המצוה, ולא לקנות בעינים סגורות.

קניית ד' מינים ללא הכשר

שאלה: האם מותר לקנות ד' מינים במקום שאין כשרות על הד' מינים.

תשובה: אפשר לקנות אף בלא הכשר אצל אדם ירא שמים ומוחזק בכשרות, [ואם לא יש חשש טבל וערלה] אבל צריך לראות שהד' מינים כשרים.

מקור: עי' משנ"ב סי' תרמ"ו סק"ו ויו"ד סי' קי"ט.

קניית אתרוג באשראי או בצ'ק

שאלה: אדם המשלם על קניית ארבעת המינים בצ'ק או בכרטיס אשראי, האם יש בזה חסרון של לכם.

תשובה: למעשה אין בזה חסרון של לכם, אך רבים מהדירים לקנותם במזומן.

מקור: אף שיש אומרים שקניין דרבנן בארבעת המינים לא מועיל לדאורייתא, וכמבואר בשע"ת סי' תרנ"ח סק"ה בשם המחנה אפרים, מ"מ כתב בנתיבות המשפט בקהל"ת יעקב (סי' כ"ח) שהטעם בזה שכוין

שקנאו במשיכה הבעלים מפקיר את החפץ מצידו ולאחר שבא החפץ ליד הלוקח הוא זוכה בו לגמרי והרי הוא שלו מן התורה יעו"ש. ועוד י"ל שמהני מקנין סיטומתא ומהני לדאורייתא, וכמו שכתב בשו"ת הרשב"א בתשובות המיוחסות להרמב"ן סי' רכ"ה. ואמנם בביה"ל סי' תמ"ח ס"ג ד"ה בדבר מועט כתב שמדברי הרמב"ן נראה בסו"ד שלמעשה לא מהני מדאורייתא, ולכן אי אפשר לסמוך על קנין הסוחרים אלא צריך לצרף עמו עוד קנין יעו"ש. ונראה שאפשר לסמוך ע"ד הנתיבות הנ"ל. ועוד כתבו בזה הפוסקים שיש בזה גמירות דעת שלמה בין המוכר לקונה, וקנין חצר וכמבואר במשנ"ב סי' תרנ"ח סק"י, ועוד טעמים, ונתבאר בארוכה בספר, ולכן אין חשש בזה.

קניית ארבעת המינים לבחור ישיבה

שאלה: בחור ישיבה שסמוך על שולחן אביו.

תשובה: (א). האבא ישלם למוכר, והמוכר יקנה לבן. (ב). יקנה בקניין חצר ויחזיקם בידו באופן שנכנס בידו. (עי' משנ"ב שם). (ג). הבן יתן פרוטה לאבא ויקנה ממנו במשיכה. (ד). הבן יקנה בהגבהה. (הגרע"פ).

קניית ארבעת המינים מהודרים ממעשר

שאלה: האם מותר להוסיף ולהדר בהידור בארבעת המינים מכספי מעשר.

תשובה: הידור מצוה עד שליש [דהיינו אתרוג כשר שמחירו 100 ש"ח יהדר לקנות אתרוג ב133 ש"ח, ואיש אמיד שיש לו הרבה כסף יש מחמירים להוסיף מההידור יותר משליש. (עי' סי' תרנ"ו ס"א ומשנ"ב סק"ה וסק"ו)] כיון שהוא לדבר מצוה שלו יש מחמירים שאי אפשר, אך רבים מתירים בזה.

מקור: מבואר בגמ' בב"ק דף ט: "הידור מצוה עד שליש משלו", אך אם מוסיף יותר משליש, לכאורה יכול להוסיף ממעשר כספים, וכן כתב בלקט יושר (ח"ב עמ' ע"ו) וז"ל: אינו רשאי לקנות ממנו לא טלית ולא תפילין ולא אתרוג, אף על פי דאם ירצה הוא יוצא באתרוג של קהל, משום שהם דברים של ירושה, אבל יכול לקנות ממנו הידור אתרוג ונרות לביהכ"נ אפי' נר של יוה"כ. עכ"ל. וכ"ש לבני ספרד שנוהגים להתיר לקנות ממעשר כספים לדבר מצוה אף שלו, ואמנם בשו"ת מנח"י (ח"ח סי' פ"ב), וכ"כ בספר באורח צדקה (פרק י"א ה') בשם הגריש"א, וכ"כ באזמרה לשמך ד' מינים.

קניית ארבעת המינים לבניו ממעשרות

שאלה: האם יכול לקנות ארבעת המינים לבניו מכספי מעשרות, ואף שקימ"ל שאין משתמשים בכספי מעשרות למצוות, מ"מ הרי אינו חייב לפרנסם.

תשובה: יכול לקנות את הד' מינים מכספי מעשרות, כיון שאינו חייב לקנות להם.

קניית קופסא יפה לאתרוג

שאלה: האם צריך להדר ולהוציא כסף ולקנות קופסא מהודרת לאתרוג או לד' מינים.

תשובה: יש בזה הידור מצוה, וכמו שמצינו לגבי ס"ת כורכו בשיראין נאין.

מקור: עי' שבת קלג: "וכורכו בשיראין נאין", ואמנם אפשר שדוקא לגבי ס"ת, משא"כ לגבי אתרוג עיקר ההידור הוא באתרוג נאה, וכן הו"ד הגריש"א שהקופסא נאה אינה מוסיפה הידור באתרוג, ולכן אין מקום להדר בזה, ובספר חסידים סימן קכט "כבד את ה' מהונך (משלי ג' ט') אתה קונה ארגז לשמור כסף וזהב יותר יש לך לקנות ארגז נאה להצניע ספריך ותפליך". ולפי"ז ה"ה קופסא לאתרוג, וכן כתב בספר דרך פיקודך לא תעשה לו, וכן כתב בילקו"י ד' מינים עמ' שצו,

קניית ד' מינים ברגע האחרון

שאלה: האם יש חשש לקנות ד' מינים בזול בלילה שלפני יו"ט, שהמחירים יורדים.

תשובה: במקום שהמחירים יקרים, ולא ימצא ד' מינים מהודר במחיר זול, אין בזה שום חשש. מקור: יל"ע אם הוא בכלל דברי הזוה"ק שיש להוציא כסף על ארבעת המינים, ובהליכות שלמה פרק יא הערה 13 הו"ד הגרשז"א, שאין לקנות ד' מינים ברגע האחרון בשאט נפש כיון שאח"כ לא היה מוצא מהודרים ע"ש, ולפי"ז אם הוא בלילה שלפני שבודאי ישיג מוהדרים אין חיסרון, ואמנם בביכורי יעקב ריש סי' תרמ"ה כתב "מאוד יש להיזהר במצווה זו וכבד ה' מהונך ואל יחוס על ממונו". וע"ע בשו"ת הרמ"א סימן י' שטוב לקנות ארבעת המינים מת"ח אך אם המחיר מעט יותר יקר.

חשש כבוש בארבעת המינים

שאלה: האם מותר לשים את הלולב והערבה וההדסים במים או בתוך מגבת רטובה ע"מ להטפוח או שיש בזה איסור כבוש.

תשובה: לכתחילה אין לשים אותם במים 24 שעות ברצף, [ובדיעבד בשאר ימי החג יש להתיר], ואם שם רק חלק מהם אין חשש. ולשים בתוך מגבת עם מים וכדו' מותר לכתחילה, אף שהיא בשיעור טופח ע"מ להטפוח, אין בזה חשש כבוש. ויש מקפידים אף בזה.

מקור: בב"י סי' תרמ"ה כתב בשם הרמב"ן שהדס וערבה שכבשם במים פסולים, וכן כתב בשו"ת חת"ס חיו"ד סו"ס פא ובשו"ת כתב סופר או"ח סי' קכד. וצ"ע משו"ע סי' תרנ"ה שמותר לשים את הלולב בתוך המים, ושמוא הוא רק חלב מהלולב, ובחזו"ע סוכות עמ' שסג כתב שיזהר שלא להשהות אותם מעת לעת. ולכן בשבת יש להזהר להוציא אותם מהמים. ואולם בביכורי יעקב סי' תרמ"ז סק"י כתב שאין פסול כבוש בהדס וערבה, כיון שאין צריך שיהיה ראוי לאכילה. ועי' בפמ"ג סי' תרמ"ט א"א סק"כ שכבוש בשאר ימים כשר, ולכן בדיעבד כשר, ולגבי טופח ע"מ להטפוח, יש להתיר לכתחילה, וכן הו"ד הגרשז"א הליכות שלמה סוכה פרק י' הע' פד, וכ"כ בשו"ת מקדש ישראל סוכות סי' תקנ"א. וכ"כ באזמרה לשמך דיני ד' מינים, ואמנם בספר כשרות ארבעת המינים עמ' רח כתב להחמיר בזה. ואם שם רק חלק מהד' מינים אין חשש, וכ"כ באזמרה לשמך ד' מינים.

דיני אגידת ד' מינים

חיוב אגידת הד' מינים - מצוה לאגוד את הלולב וההדסים והערבות יחד בקשר גמור [קשר על קשר], משום זה אלי ואנוהו. (שו"ע סי' תרנ"א ס"א ומשנ"ב שם סק"ז).

איגוד בלילה או ע"י קטן - אי אפשר לאגוד את הלולב ע"י קטן, אך קטן יכול לאגוד לעצמו, אך מותר לאגוד את הלולב בלילה.

להשתמש בעלי הלולב לאיגודו - לפני שהשתמשו בו מותר לכתחילה, אבל לאחר שהשתמשו בו מחמירים בזה, ובדיעבד אפשר להקל. (עי' דעת סי' תרנ"א סק"א ובא"א בוטשאטש סי' תרס"ד ס"ד).

צורת האיגוד - בני ספרד: נוהגים לקשור את הד' מינים בקשר על גבי קשר, בשלשה קשירות, (שו"ע סי' תרנ"א ס"א ומשנ"ב סק"ז), ובני אשכנז: רובם נוהגים לאגד בקושיילך, (ערוך השולחן שם ס"ז), וכיון שקושיילך לא מועיל לקשר נהגו גם לעשות את הקשר על קשר בלולב. (עי' נאות מרדכי סוכות שקושיילך שבזמנינו אינו כמו בזמנם שהיה קשר גמור) בן ספרד שרוצה לאגד בקושיילך, [ע"פ הקבלה] אינו לכתחילה, וצריך עוד קשר, (עי' חת"ס סוכה לו: שו"ת בית דוד סי' תנ"ד וביכור"י שם סק"ח).

סדר אגידת הלולב - צורת הקשירה, לבני אשכנז: הלולב באמצע, וההדסים בצד ימין והערבות בצד שמאל (משנ"ב סי' תרנ"א סקי"ב), לבני ספרד והנוהגים כהאריז"ל: מניחים הדס אחד מימין הלולב, והדס א' משמאלו והדס א' באמצע על שדרת הלולב. ערבה א' מימין הלולב וא' משמאלו. (כה"ח שם סקי"ד).

סדר התחיבה בקושיילך לבני אשכנז - יתחוב את ההדסים והערבות לתוך הקוישלעך, כיון שצריך שיהיו בתוך ידו בשעת הברכה [ולא מועיל אחיזת הקוישלעך אם ההדסים והערבות נמצאים למעלה מאצבעותיו]. (הגרע"פ).

ג' טבעות בלולב - בני אשכנז נהגו להוסיף גם הלולב לבדו שלוש טבעות נוספות, (משנ"ב שם סקי"ד) אך בני ספרד לא נהגו בזה, כיון שהלולב סגור (שו"ע הרב שם סי"א) ורק צריך עוד ב' קשרים, אך אם הלולב סגור אין צריך עוד ב' קשרים. (עי' הורני חוקיק עמ' שפח, ויש נוהגים בי"ח קשרים ראה בכה"ח שם סקט"ז).

גובה הלולב - יש להזהר ששדרת הלולב תהיה גבוהה טפח מההדסים והערבות, (שו"ע סי' תרנ"ג ס"א וס"ב). וכן נזהרים ע"פ הקבלה שההדסים יהיו יותר גבוהים מהערבות טפח. (רמ"א סי' תרנ"א ס"א ומשנ"ב סקי"ב).

אגידה ביו"ט - אם לא אגד בערב יו"ט מותר לאגוד ביו"ט, [ואף בליל יו"ט מותר (ש"ת דברי ישראל ח"א סי' קצג)] אך צריך להזהר בב' דברים, א' לא יתלוש עלה מהלולב שהשתמשו בו. וכנ"ל. אך התלישה ביו"ט מותרת

לפי שאין איסור תולש בתלוש. (ביכור"י סק"ה). ב). לא יקשור קשר על גבי קשר, אלא רק ע"י קשר עניבה. או [לבני אשכנז כנ"ל] ישים את הד' מינים בתוך הקושיילך. (כיון שאסור לקשור אף בקשר עניבה משנ"ב סי' שי"ז סקכ"ט). [והמקילים לאגוד בעלי הלולב ביו"ט בקשר גמור, יש להם על מה שיסמוך, שעלי הלולב מתייבשים ואינם בני קיימא. (עי' עבודת הקודש מורה באצבע ס"ק רצא, ובביה"ל סי' שי"ז ד"ה עניבה, ולמעשה בחי"א כלל ס"ו ס"ח ביכור"י סק"ד ובכה"ח שם סקי"ט, ואולם מבואר במשנ"ב סי' שי"ז סקל"ד לאסור)].

דיני זמן נטילת הלולב וסדר הנענועים

זריזין מקדימין למצוות - ביום א' משכימים להתפלל וזריזין מקדימין למצוות. (טור סי' תרמ"ד ומשנ"ב שם סק"א). ואם לא נטלו בבוקר יטלו כל היום בברכה עד השקיעה, ואם לא יטלו עד שלושים דקות מהשקיעה [אף בערב שבת לאחר שקיבל שבת] בלא ברכה. (וכנתבאר בארוכה באו"ח סי' רס"א לגבי מי ששכח להניח תפילין, ובשו"ע סי' שמ"ב, ובנימוקי או"ח סי' תרס"ה, ובכה"ח שם סק"ג) אך אשה שהדליקה נרות ושכחה ליטול לולב לא תשאל על ההדלקת נרות ליטול לולב. (הוראת הגרא"צ הכהן שליט"א).

נטילת ארבעת המינים בסוכה - רבים מקפידים ע"פ הקבלה (שער הכוונות דף קג ע"ד) לנענע את הד' מינים בסוכה. ויש מהדרים לנענע בסוכה בבית לפני התפילה. [ולהלכה אף אם לא בירך ברכות התורה אין איסור לעשות מצווה, (ונתבאר בארוכה במש"כ בסי' מ"ז)].

צורת נטילת הלולב - לפני ברכת שהחיינו יתפוס את הלולב ביד ימין, (עי' כה"ח סי' תרנ"א סקנ"ז) ששדרתו לפניו, (שו"ת הרדב"ז ח"א סי' קע וכה"ח סי' תרנ"א סקט"ו ועוד) ויברך בעוד שהאתרוג מונח לפניו או שתופסו בצורה הפוכה, או שיכוין שלא לצאת יד"ח עד שמברך, ולאחר שמברך שהחיינו לוקח את האתרוג או שהופכו כדרך גדילתו. (שו"ע סי' תרנ"א ס"ה ומשנ"ב סקכ"ה).

איטר יד - לבני ספרד: אף איטר יד ינהג כן, (עי' שו"ע סי' תרנ"א ס"ג ומשנ"ב שם סק"ח ומאמר מרדכי סק"ג). ולבני אשכנז: יטול את הלולב ביד שמאל, (רמ"א שם ומג"א שם סק"ט ושו"ע הרב שם סי"ג וח"א קמח' ז).

ברכת שהחיינו על הלולב - מברכים שהחיינו על הלולב לאחר ברכת על נטילת לולב.

ברכה על ההלל - בני ספרד מברכים כל שמונת ימים לגמור את ההלל, ובני אשכנז מברכים לקרוא את ההלל. (סי' תרמ"ד ס"א).

דיני מי ששכח לברך על הלולב שהחיינו

מברכים שהחיינו בשעת הנטילה ולא בשעת האיגוד. (בגמ' בסוכה דף מו ע"א מבואר שנוהגים בשעת איגודו ולמעשה בשו"ע סי' תרנ"א ס"ז מבואר שמברכים בשעת נטילתו).

אם שכח לברך שהחיינו עד אחרי הנטילה, אם לא גמר את הנענועים נראה שיכול לברך שהחיינו, כיון שהמצוה נמשכת, (וכמבואר ברמב"ם בפי"א מהל' ברכות ה"ה, ועי' תוס' סוכה דף לט ע"א שכתבו שבלולב לבתר דנפק ביה נמי מברך הואיל והמצוה לא נגמר עדיין לגמרי דבעי ניענוע מברך ע"ש, ועי' מג"א סי' תרנ"א סקי"א שאם לא בירך קודם לקיחה מברך אחר לקיחה).

אם שכח לברך שהחיינו ונזכר לאחר הנענועים, יכול ליטול את הלולב ולברך שהחיינו (בראבי"ה הל' לולב סי' תרצ"א כתב דהאי עובר לא בא למעט מלברך בשעה שמקיים המעשה אם היא מצוה שיש בה שהות לברך בשעת עשיית כגון מצות ציצית שמצותה לישוב בה כל היום אי נמי נטילת לולב שהיו נוטלין אותו כל היום או ישיבה שמצותה לישוב בה כל היום וכיוצא בהם הרבה ע"ש).

ואם נזכר עד למחרת יברך שהחיינו למחרת אחרי ברכת נטילת הלולב. וכן הוא הדין אפילו עד היום השביעי. (שו"ע סי' תרס"א, ומשנ"ב סי' תרנ"א ס"ק כט ע"ש).

ואם נזכר למחרת אחרי נטילת הלולב שלא בירך שהחיינו כל עוד שאוחז הלולב בידו יכול לברך שהחיינו. (כן העלה לדינא בשו"ת אבני ישפה ח"ו או"ח סי' צ"ז ענף ג' וכתב שם שלא יחכה ליום ג', וכתב שם שזהו אף למש"כ בפרי מגדים שאם כבר נענע הלולב שוב אינו מבר על נטילת הלולב משא"כ הכא שהוא ברכת המצוה ע"ש).

סדר הנענועים

זמן הנענועים: מענועים לאחר ברכת שהחיינו פעם אחת, ובאמירת ההלל, לבני ספרד: מנועים ארבעה פעמים, ולבני אשכנז: מנועים חמשה פעמים וכדלהלן:

(א). הודו לה' כי טוב, מנועים בכל מילה, נענוע אחד, מלבד שם ה'. (משנ"ב סי' תרנ"א סקל"ב ובכה"ח שם סקפ"ב). ולבני אשכנז: מנועים גם בפעם השניה, והש"ץ צריך לנענע [בנוסף להנ"ל בדעת השו"ע] אף בשעה שאומר 'יאמר נא ישראל', והקהל צריכים לנענע [בנוסף על דעת השו"ע] בכל ד' הפעמים שאומרים הודו], אך המתפללים ביחידות ינענעו רק פעם אחת.

(ב). אנא השם הושיעה נא, מנועים פעמיים, בכל תיבה, מלבד בה', אך יזהר שמנוע באנא ה' הושיעה נא שאומר "הושיעה", שלא ישים מרווח בין המילים שכל מילה לא תאבד את המשמעות. (עי' תוס' ברכות מז. ד"ה כל. וחזו"ע סוכות עמ' שנה בהערה).

הודו לה' האחרון - ינענע רק פעם אחת, וכדלעיל, אבל לא ינענע פעמיים. (עי' שו"ע סי' תרנ"א ס"ח, אך נהגו שלא נענע כמבואר בתיקוני זוהר דף יח סע"ב ובשער הכוונות דף קג ע"ד).

סדר הנענועים - לבני אשכנז: ינענע מזרח-קדימה, דרום-ימינה, מערב-אחורה, צפון-שמאלה, למעלה ולמטה. (סי' תרנ"א ס"ט וס"י) [והוא אף לאיטר יד]. ולבני ספרד: והנהגים כהאריז"ל, מנועים דרום-ימינה, צפון-שמלה, מזרח-קדימה, מעלה, מטה, מערב-אחורה. (שער הכוונות דרושי חג הסוכות בהקדמה וכה"ח שם ס"ק קג). ובנענועים צריך להסתובב, אך רבים מבני אשכנז והחסידים נהגו שלא להתסובב, ורק להפך את הלולב לאחוריהם. (עי' משנ"ב סקל"ז ובביכור"י סי' תרנ"א סקל"ו ובכה"ח שם סקצ"ו).

כמה נענועים בכל צד - מעיקר הדין די בנענוע אחד ונהגו לנענע ג' פעמים. (עי' ירושלמי סוכה פ"ג ה"ח ומשנ"ב שם סקמ"ב ושיירי כנה"ג ומחזיק ברכה סק"ו וכה"ח סקצ"ג).

כסכוס העלים בשעת הנענועים - בני אשכנז: מקפידים לכסכס את העלים בזמן הנענועים, (רמ"א שם) ובני ספרד: לא נהגו לכסכס את העלים. (כנתב' בדיני ד' המינים).

לא תגודדו בנענועים - אין איסור, כיון שכולם יודעים שיש בזה חילוקי מנהגים. (עי' סוכה לז; והגר"ח"ק ועוד). ויש מחמירים שלכתחילה ינענע כמנהג המקום, אך בשטיבלאך או בכותל שאין מנהג, יכול לעשות כמנהגו לכתחילה.

נשים - פטורות מלולב, אך אם רוצות לקיים המצוה יכולות, ולבנות ספרד: לא יברכו על הלולב, ולבנות אשכנז: יכולות לברך על הלולב. [ולגבי נענוע הלולב, ע"פ הקבלה אין לנענע את הלולב, (שו"ת רב פעלים ח"א קונטרס סוד ישרים סי' יב) אך ע"פ הפשט מעיקר הדין אין איסור בזה, ויכולות לנענע (שו"ת נחלת שבעה סי' לד בשם המהרי"ל, ובשו"ת תו"ה ח"א סי' שפה). ויל"ע אם יש עניין בזה].

דיני אמירת הושענות בחול המועד סוכות

מקור וטעם ההקפה - מקיפים בכל יום את הס"ת, הקפה אחת. (איתא בסוכה דף מה ע"א בכל היו מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא, רב יהודה אומר אני והו הושיעה נא ואותו היום מקיפין את המזבח שבע פעמים, וטעם ההקפות כתב בב"י ריש סי' תר"ס שהוא זכר למקדש אנו נוהגים להעלות ס"ת על הבימה ולהקיפה פעם אחת בכל יום ובשביעי שבע פעמים, וכמו שכתב במשנ"ב בשם הגר"א שהוא מקום המזבח וכדאיתא בגמ' מגילה דף לא ובביכורי יעקב).

זמן וצורת ההקפות בהושענות - מקיפים לאחר אמירת ההלל [מצד ימין] את בימת הס"ת עם הד' מינים סיבוב שלם פעם אחת, . (שו"ע סי' תר"ס ס"א). ונוהגים אז לומר ההושענות, כל אחד כמנהגו. [אך מי שאין לו לולב אינו מקיף]. ויש נוהגים לומר ההושענות אחרי מוסף.

החזקת בד' מינים בב' הידים - יזהר בשעת ההקפה שלא להפריד את האתרוג מהלולב במשך כל זמן ההקפות, ואת הלולב בימין והאתרוג בשמאל, ואת הסידור באמצע, ואם קשה לו יטלם ביד אחת, והסידו ביד השניה.

ערב ————— גם אני אודך

הקפה בסמוך לבימה - אין צריך להקיף בצמוד לבימה, (עי' סוכה מד. מה.)
ואף אם רחוק שפיר דמי, וכל שהוא שייך להיקף.

הקפה סיבוב שלם - יש להקפיד להקיף את כל הבימה ולא רק מהבימה
(ביכורי יעקב סי' תר"ס סק"ב). מיהו לפעמים הבית הכנסת הקטן ויש
עומס ויזהר מבין אדם לחבירו שלא לדחוף.

נטילת הלולב בהקפות - בשעת ההקפות נוטלים את הלולב, ואם אין לו
לולב לבני ספרד, יקיף, ולבני אשכנז אינו יקיף. (שו"ע ס"ב כתב
שנוהגים להקיף אף מי שאין לו לולב, אבל ברמ"א כתב בטור בשם רש"י,
והר"ן מי שאין לו לולב אינו מקיף).

הושענות למתפלל ביחידות - המתפלל ביחידות יש שנהגו שאינו צריך
להקיף. (עי' א"א בוטשאטש מהדו"ת סי' תרנ"א, וכן הו"ד הגר"ח ק
בסוף ספק ארבעת המינים), ויש אומרים שיקיף אף בספרי קודש, (כה"ח שם
סק"ב) [ואם מתפלל בבית הכנסת לכתחילה יקיף את הבימה עם הד' מינים,
כגון בשעת קריאת ספר תורה. ואם גמרו והחזירו הס"ת לבימה עדיין יש
להסתפק אם יש עניין להקיף את הבימה, ולמעשה נראה לפי מש"כ במהרי"ל
סדר התפילות חג הסוכות סי' ט"ז שיחיד אי"צ להקיף לפי שאין מוציאין ס"ת
בפחות מעשרה כי לדוגמת המזבח אנו מקיפין הס"ת, ולכן אי"צ להקיף].

הקפה לאבל - אבל בתוך י"ב חודש על אביו או אמו לבני ספרד: מקיף את
הבימה עם הלולב, (ב"י סו"ס תרס, וכה"ח שם סקי"ז) ולבני אשכנז:
אינו מקיף ויחזיק את הס"ת. (דרכי משה אות ד', וראה בביכור"י שם סו"ס
תרס, שטוב לכבדם לעמוד ליד הס"ת וכן הו"ד הגרשז"א, וכן שמעתי מהגר"ע
פריד שליט"א).

השלמת ההושענות - אם לא אמר הושענות יכול להשלים את אמירת
ההושענות כל היום, אך אינו חיוב.

סימן ל"ז

פסקים והנהגות להושענא רבא

[לבקשת הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך, הנני מצרף קונטרס פסקים והנהגות בהלכות הושענא רבא, לזיכוי הרבים שמחמת לימוד הלכות ראש השנה יו"כ וסוכות, נשכח קצת הלכות ומנהגי הושענא רבא, ודברי תורה צריכים חיזוק].

מהות יום הושענא רבא

בהושענא רבא מסתיים יום הדין, ובחצות הלילה ניתנים הפתקים².

ב. יום הושענא רבא לא מצינו לו מקור בדברי הגמ', אבל מצינו מקור בדברי הזה"ק, דאיתא בזה"ק (צו קיד) וביום ההוא (בהושענא רבא), צריכים גבורות, (כדי להמשיך) מים, (שה"ס הארת חכמה כנ"ל שאינה נמשכת אלא עם גבורות ודינים), ולסיים אותם אחר כך, כי ביום ההוא מסתיים הדין, (שאינן צריכים להמשיך עוד הארת החכמה הנמשכת בדין). ועל כן צריכים להכות (הערבות) על הארץ ולסיים אותם, (דהיינו הארתם) שלא ימצאו, כי ביום הזה ישנם התעוררות (החכמה) וסיום (החכמה), ועל כן בערבי נחל, (הרומזים על נו"ה, שבהם מתגלה החכמה על ידי דינים), אנו עושים התעוררות וסיום.

א"ר יוסי, הנה למדנו, שהערבה דומה לשפתיים ביום הזה, ומה זה, א"ר חייא אף על פי שזה רק דרש, כך הוא ודאי, שביום הזה (הדבר) תלוי בשפתיים, כי ביום הזה מצוה המלך לתת פסקי הדינים אל הממונה, והדינים מסתיימים, ונסתם לשון הרע מן העולם. ביום הראשון של החודש התחלת הדין הוא, והסיום הוא ביום הזה, וכבר נתבאר... ע"כ. ומבואר מדברי הזה"ק דיום הושענא רבא מסתיים הדין.

ורבינו בחיי בספרו כד הקמח (ערבה) כתב, וכדי להראות שולטנותו יתברך על הגלגל השביעי, הוא ערבות, קבעו לנו רבותינו חכמי האמת ז"ל מצות ערבה ביום שביעי... ויום שביעי של ערבה הוא כ"א לתשרי כמספר שם יה"ו, שבו נחתם העולם לו' קצוות, והוא יום כ"ו לבריאת עולם, ונקרא "יום החותם הגדול", כנגד השם הגדול שבו נברא העולם, ולכן נקרא "הושענא רבה". וידוע כי היום תכלית החג, ותכלית ההקפה, גם תשלום שבעים פרים כנגד שבעים אומות שיהיו מתמעטים והולכים. והנה ההקפה לרמז להם כליה מן העולם, רמז לדבר ביריחו... וצריך אדם שיתבונן בגודל כח היום הזה, שהוא יום כ"א וכ"ו, ויום תשלום ע' פרים כנגד שרי האומות, כי כל כחות עתידין שישונו לסיבתן הראשונה, והוא גם יום החותם הגדול העליון מלבד החתימה הראשונה ביום הכפורים, כי כל הדברים יש להם סוד ועקרים גדולים ושרשים עצומים לא יכילם לב חושב... נמצאת למד שההקפה שהיו מקיפין את יריחו הכל היה רמז לשכינה שהיא כלולה מו' קצוות, ולכן חלה מדת הדין על יריחו ונפלה החומה תחתיה, וכן היו ישראל מתכפרים על ידי המזבח, ומדת הדין היתה חלה על האויבים, ולא היה להם רשות לבא נגד ישראל... עכ"ד,

ואע"פ שנמסרו הפתקים יש עוד זמן להצלה עד יום שמיני עצרת, ולכן צריך להתעורר בתשובה גדולה ביום הושענא רבא, ויהיה ליבו חרד בתשובה כל היום.

ומבואר דהו"ר הוא יום החיתום הגדול. ובמכתב מאלהו (ח"א עמוד רסט) יום אחרון של חג הסוכות הוא הושענא רבה, "שבו נמסרים הפתקים ליד הרצים בשליחות", דהיינו סוף גמר הדין. והיינו לאחר שנשתמשו ישראל בסוכה ובלולב כדבעי, מכניסים את כל התשובה כולה, עם תוספת גדרי השמירה שקנו אל כל השנה, ונתברר המצב שהוא עצם סוף גמר הדין. עכ"ד. ובפרי עץ חיים (שער הלולב פ"ד) כתב בזה"ל: ג' זמנים אלו שבהם נידונים בני אדם אחד בר"ה ב ביוה"כ ג ליל הו"ר בר"ה נכתבין יש שם אריכות עפ"י סוד והנה ובליל הו"ר נחתמין פעם ב כו ובנעילת יוה"כ נחתמין החותם חג הוא מתחיל להעשות מליל הו"ר ולכן בליל הו"ר הוא זמן החתימה של העולם לבני אדם אם לחיים אם למות כנזכר בזהר כר ולכן תמצא כי עיקר הדין בחצי לילה הראשונה וסוד הדין הזה הוא סוד מסירת הפתקים ביד השלוחים אבל עכ"ז לא ניתן רשות בידם לפעול הדין כשנמסרים הפתקים ההם רק עד יום שמיני עצרת כי הדבר תלוי תוך הזמן הזה שאם יולכן ש נוהגים לומר שליחות ליל הושענא רבה יחזור בתשובה יחזרו ליקרע הפתקים ההם כו אחר חצות כ' וביום הו"ר יזהר אדם מאד מאד בתפלתו ובכל מעשיו כי הדבר תלוי בתשובה בזמן ההוא ומשם ולהלאה אין תקנה יותר עכ"ל.

ובספר יסוד ושורש העבודה (פט"ו) כתב בשם האריז"ל שביום הושענא רבה ירבה בתורה כי בו ביום מוסרין השטרי חוב עכ"ל שם, ועוד שכתב שם בפט"ז כתב ויזהר האדם מאד ומאד ביום שמיני של הגזרי דין ביד הממונים כר עצרת לפשפש במעשיו היטב כי עיקר מסירת הגזרי דין של האדם הוא ביום זה כמבואר בזה"ק שאע"פ שנמסרו הפתקין ביום הו"ר עדיין לא ניתן רשות להשלוחים לפעול דבר עד שמיני עצרת שביום הזה אם לא עשה תשובה גמורה ואמיתית נותנים רשות לשלוחים של מעלה שקיבלו הפתקין מאתמול שיעשו ויענישו כפי מה שכתוב בפתקין עכ"ל.

ובספר סדר היום כתב וז"ל: ולהיות היום הזה הו"ר נורא מאד ובו נחתמים כל הספרים כולם והפסקי דינים ניתנים ביד כל תובע ומשטין לכן צריך להרבות בו צדקה תפלה ותחנונים לעורר הרחמים העליונים כו' עכ"ל, ובשם החתם סופר אמרו שאמר על עצמו אחרי הו"ר אחרון לחייו שראש השנה ויוה"כ עברו עליו טוב אבל לא הו"ר. ונסתלק אח"כ כ"ה תשרי. זיע"א. הובא בספרים שאמר פוסק הדור הגרשז"א זצ"ל שהטעם שמה שלא נזכר כ"כ בפוסקים אודות גמר הדין בהו"ר ורק ביארו את כל הנעשה ביום הזה משום שדנים על המים שבדורות הקודמים די היה להם לישראל בהתעוררות ממה שנדונים על המים כדי לעוררם להתחזק כראוי בתפילות ומעשים טובים וכיון שהתחזקו והתפללו הועיל זה ממילא גם לעניו הגמור דין הנעשה ביום הזה אבל בדורות האחרונים שהיראת שמים צריכה יותר חיזוק ולא היה די בדין על המים כדי לעורר ולחזק כראוי נסתובב ממרומים שיתגלה לנו ענין הגמור דין שנעשה ביום זה כדי שנתעורר עי"ז ביתר שאת ויתר עוז, (שלמי מועד פ"מ עמ' קס"ט).

ג. משנ"ב סי' תרס"ד סק"א בא"ח ש"א וזאת הברכה ס"ב.

הושענא רבא נקרא על שם נ"א יום מר"ח אלול עד הושענא רבא, ונקרא על שם היום הגדול לפי שהוא הסיום. (כה"ח שם סק"א).

מנהגי יו"ט בהו"ר

יש שנהגו בהושענא רבא מנהגי יו"ט.

תיקון בליל הו"ר, וקריאת ספר דברים

נוהגים לקרוא ספר דברים, ומנהג בני אשכנז וספרד להוציא ספר תורה ולקרוא בו כל חומש דברים בלא ברכה לפניו ולאחריו.

ד. והנה למה נקרא הו"ר, כתב בלבוש (סימן תרס"ד ס"א) שהוא משום שמרבין בו בנטילת ערבות, וע"ע בא"ר, ובכה"ח (ריש סימן תרס"ד סק"א) כתב עוד כמה טעמים משם הפוסקים, במטה משה כתב, למה נקרא שמו הושענא רבה אמר הקב"ה לאברהם אני יחיד ואתה יחיד אתן לבניך יום המיוחד לכפר בו עוונתם וזהו הושענא רבא, פירוש שמי אהיה בגימטריא כ"א, ואתה בכ"א עשרה דורות מאדם ועד נח עשרה דורות ועשרה דורות מנח ועד אברהם, והושענא רבא כ"א ימי לחודש תשרי, אמר לו הקב"ה לאברהם אם אין כפרה לבניך בר"ה יהיה ביום הכפורים ואם לאו יהיה בהושענא רבא וזהו איחדתי על שמי. והביאו גם בא"ר. ועוד כתב שם, שקוראים אותו והושענא רבא על שם שאומרים באותו יום כמה פעמים הושענא והוא הושענא רבא ר"ל יום שאומרים בו הושענא הרבה. עוד כתב שם, ועוד י"ל שנקרא הו"ר על פי מה שנהגין להתחיל בבקשת רחמים מר"ח אלול אם בתקיעות אם בסליחות כל אחד לפי מנהגו, ומיום א' דר"ח אלול עד יום הו"ר הם נ"א יום, ולזה אומרים הושענא רבא ר"ל הושע יום נ"א רבה שהוא הסיום.

ה. הנה בט"ז ובמשנ"ב סק"ז כתבו שלפי שבחג הסוכות נדונים על המים וכל חיי האדם תלויים במים ויום זה אחרון של החג והוא גמר החתימה ע"כ נוהגים בו קצת יו"כ וקצת מנהגי יו"ט, ולכן יש נוהגים ללבוש קיטל ומרבים בנרות.

ובביאור הגר"א שם כתב בזה"ל: עיין ט"ז סק"א וכן הוא בטור כמו שכתוב בפ"ק דר"ה (דף טז). נסכו מים וכו' וכל ימי הדין הוא יו"ט הד' פרקים בשנה וכו', ע"ש, והביא שם עוד מש"כ בילקוט שמעוני (פרשת ואתחנן סימן תתכה), וז"ל: איזו אומה כאומה זו שיודעת אופיא של אלו' ה' בנוהג שבעולם אדם יודע שיש לו דין לובש שחרים ומתעטף שחורים ומגדל שעריו ואינו חופך צפרניו לפי שאינו יודע האין דינא יוצא, אבל ישראל אינו כן אלא לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחין שערן ומתחכין צפרניהם ואוכלין ושותין ושמחים בר"ה לפי שיודעין שהקב"ה עושה להם נסים ומוציא דינם לכף זכות וקורע להם גזר דינם עכ"ל.

ו. הרבה נוהגים לקרוא ספר דברים, והא ע"פ מש"כ האריז"ל והו"ד בכה"ח שם סק"ד וביסוד ושרוש העבודה, ובסידור היעב"ץ כתב, וקורין משנה תורה זכר למה שהיה המלך קורא במוצאי שביעית.

ובני ספרד נהגו לקרוא ספר דברים ולומר תיקון קריאי מועד של הושענא רבא, ואומרים בו אדרא זוטא וספר דברים, ומדרש רבה על פרשת וזאת הברכה.

ויש לזה מקור באבודרהם פרק כז אות יט וז"ל: בליל הושענא רבא נוהגין מקצת אנשים לקרות את התורה כולה מראש ועד סוף, משום דאמרינן בפ"ק דברכות (ח.) לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור שנים מקרא ואחד תרגום, ואיפשר שלא השלים כל הפרשיות עם הציבור ולפיכך קורא בלילה הזה התורה כולה וישתלמו פרשיותו עם הציבור, וכתב שם עוד בזה"ל: ונראה לי שקריאה זו אינה מועלת כלל לפוטרים מתקנת חכמים כי קריאת התורה כלה בלילה הזה היא פעם אחת כל פסוק מפני שאין שום אדם שיכול להשלימה כולה בלילה אח שנים מקרא ואחד תרגום, ולכן יש יחידים שנוהגין להשלימה כולה בחג הסוכות ויותר טוב היה להשלימה בעשרת ימי תשובה, כדאמרינן בפ"ק דברכות (שם ע"ב) רב ביבי בר אבבי סבר לאשלומינן להני פרשיאתא דכולא שתא במעלי יומא דכפורי, פירוש כדי שלא יהא נחשב לו לעון ביום הכיפורים תנא ליה חיאי בר רב מדפתי ועניתם את נפושתיכם בתשעה לחודש בערב וכי בתשעה מתנין והלא בעשרה מתענין, אלא לומר לך כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי סבר לאקדמוינהו אמר לי ההוא סבא, תנינא ובלבד שלא יקדים ובלבד שלא יאחר. עכ"ל.

ובערוך השולחן (סימן תרס"ד ס"א) כתב וקורין משנה תורה מפני ששם עיקר אהבת ה' ויראתו וקורין תהילים ואומרים יהי הרצון המיוחד להו"ר, עכ"ל. [ואפשר שזה המקור למעלת קריאת ספר דברים, והוא סגולות שונות].

ונחלקו הפוסקים האם אפשר להוציא ס"ת בשביל זה, דהנה בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח סימן פד אות ב) שכן נהגו בעל הדברי חיים והמנח"א ועוד גאוני עולם ע"ש, אולם בשו"ת משיב דבר (סימן טז) כתב דשיטת הירושלמי בפ"ז דברכות שחייב ברכות התורה מדאורייתא הוא דוקא בקורא בתורה בציבור, ומה שמברכים בבקר ביחיד הוא רק מדרבנן, ולפי"ז אין חילוק בין קריאת התורה שחייבו חז"ל לקריאה של רשות ולעולם חייב מן התורה לברך על קריאת התורה בציבור, וע"כ נהי דקי"ל כתלמודא דידן דמן התורה יוצאים בברכות התורה שכל יחיד מברך לעצמו בשחרית, והא דמברכים שוב בציבור הוא תקנן דרבנן מ"מ יש לחוש לדעת הירושלמי שלא לקרות בתורה בזמן שלא תקנו חז"ל דלשיטת הירושלמי חייב לברך מה"ת ולשיטת הבבלי הרי זה ברכה לבטלה עכ"ד. ונתבאר במק"א בארוכה.

וע"ע בזה באריכות בספר תורת רפאל (סימן ב') שהאריך בזה שאין יוצאים בברכת התורה של שחרית, וא"כ בעינן ברכה ממשי, וכן ראה עוד בספר קיצור הלכות הו"ר ושמח"ת מהגר"ח"ק ומהגר"ש"א שאין להשתתף בקריאת התורה בליל הו"ר במקומות שוקרים בציבור ספר דברים מתוך ס"ת דיש בזה איסוד דאורייתא לאיזה שיטות, ועוד הוסיף שם שאמר לו אני לא הולך לבית הכנסת אני קורא בסוכה שלי אבל לא בציבור.

עוד כתב שם, ששאל להגר"ח"ק אם מותר לצאת מבית הכנסת באמצע קריאה זו או אסור מטעם מניח ס"ת ויוצא כמ"ש בשו"ע סימן קמ"ו ס"א, וכתב שם שהשיב לו שאין בזה חשש משום שאין לזה דין קריאת התורה אלא סתם לימוד התורה ולכן מותר לצאת עכ"ד, אולם לענ"ד אי"ז איסור גמור להיות שם.

תשובות הגר"י אביטבול / סימן ל"ז ————— רעז

ולאחר חצות קוראים את כל התהילים עם התפילות של שבעה כורתי ברית שהם בקשת רחמים.

אמירת י"ג מידות

אין לומר י"ג מידות בליל הו"ר בסליחות, כמו שאין אומרים תחנון (כה"ח סק"ג).

סדר הסליחות

אלא אומרים רחמנא אידכר לן וכו' אלוקינו שבשמים וכו' דעני לעניי וכו' ה' הוא האלוקים וה' מלך עשה למען שמך, ולא אומרים את יתר הסליחות. (שער הכוונות דף קג ע"ד כה"ח סק"ג וד').

תקיעה בשופר

אין לתקוע בשופר.

עניית אמן על רחמנא אידכר לן

כשאומרים רחמנא אידכר לן וכו' יענו הציבור אמן ולא יאמרו בדיל ויעבור, שהרי אסור לומר בלילה זה ויעבור.

ז. ויש נוהגין לקרוא הספר תהילים ויסוד מנהג זה הובא ביסוד ושורש העבודה, וכן בסיור רבי יעקב עמדין, וכן בערוך השולחן, וכן כתב בכה"ח (סק"ד) שיקרא את כל הספר תהילים, וכן נהג החת"ס לומר התיקון והתהילים עם התלמידים ראה עוד בס' פסקי חת"ס, וראה עוד מש"כ בספר ליקוטי מהרי"ח שכתב, כבר נתפשט המנהג עפ"י כתבי האריז"ל לקרות ספר משנה תורה לבד בחצי לילה הראשונה, ובחצי לילה השניה קורין ספר תהילין כולה וכו', וכן מנהג הקה"י וכמו שכתב בספר אורחות רבינו (ח"ב עמ' ש) כתב על השנים בליל הו"ר מו"ר אומר בסוכתו חומש דברים ואח"כ כל התהילים.

וראה עוד בספר הליכות שלמה (תשרי – אדר, עמ' רמא) על מרן הגרשז"א זצ"ל שהחל מתחילת ליל הו"ר היתה הנהגת רבינו באימה ויראה כבימים הנוראים ומשעת צאה הלבנה עסק רוב שעות הלילה באמירת תהילים בהתעוררות רבה ואף בימי זקנותו קם ממשכבו כמה פעמים במשך הלילה והמשיך באמירת נולא חה דעתו כלל מביקורי החג בלילה זה וגם עם הבאים תהילים וכן זירז לבני ביתו לקבל פניו לכבוד החג מיעט מאד בשיחה אלא עסק באמירת תהילים גם בישבם לפניו אבל משנה תורה לא קרא ושנים רבות התפלל ביום זה תפלת שחרית כוונתיקון עכ"ד.

ח. כן נהגו כמ"ש בכה"ח שם לגבי אמירת י"ג מידות, ואף שבמחזור בית השואבה כתב תקיעות בהקפות אחר תפילת שחרית, מ"מ לא נהגו כן.

ט. הנה בספר וירא אברהם בקונטרס מקום שנהגו (דף קכב ע"ד) כתב בשם הרב אבר"ך והינו רבי אברהם כלפון שראה למרן החיד"א א שהיה נוהג בבית מדרשו שבליחות של ליל הושענא

רעה — גם אני אודך

אמירת קדיש בין הספרים שבתהילים

נוהגים לומר קדיש בין ספר לספר תהילים, ויש שהקפידו שלא לאומרו אלא רק אחר אמירת כל התהילים.

לימוד התיקון בסוכה

טוב שילמד בלילה בסוכה, כדי לקיים מצות עשה וילמד בעשרה"א.

זמן תחילת התיקון

טוב להתחיל את הלימוד מוקדם לאחר ערבית ולאחר סעודת הליל, כדי לסיים בחצות, משאר להתחיל קרוב לחצות ולסיים בשחרית"ב.

רבא נוהגים לענות אמן אחר רחמנא אדכר לן ולא אומרים בדיל ויעבוד כמו בסליחות [וכן הוא בתפילת נעלילה ביום הכיפורים], ובטעמו של המנהג כתב מהר"א אדאדי ז"ל שם שהוא משום שאין אומרים תחנון מציום הכיפורים עד סוף חודש תשרי כמנהגנו מיהו בנעילה כתב ודאי דאין זה הטעם שהרי אנו אומרים בה ג' פעמים ויעבור בפועל ע"כ, והנה י"ל דזה גם הטעם בנעילה דהרי אומרים אותו לאחר השקיעה וכן כתב במנהגי החיד"א ח"ב עמ' קצג בהערה ע"ש. וכ"כ בחזו"ע סוכות עמ' תלז בשם מרן החיד"א.

י. כתב בבן איש חי (ש"ר ויחי ה"ט), בענין הקדיש כשם שצריך להזהר מברכה שאינה צריכה כך יזהר שלא להרבות בקדישים מיהו אם למד תורה שבכתב ורוצה לומר קדיש יהא שלמא ואח"כ למד תורה שבעל פה ואומר קדיש על ישראל או להפך לית לן בה שאין בזה מרבה בקדישים ולכן נוהגים פה עירינו לומר כל יום אחר קביעות תורה שבעל פה קדיש על ישראל ואח"כ לומדים תהלים ואומרים קדיש יהא שלמא וכן עושים בליל חג השבועות והושענא רבא ושמעתי שגם בעיר הקודש מנהגם לומר בשתי לילות הנזכרים קדיש אחר תורה שבכתב וקדיש אחר תורה שבעל פה.

ועפ"ז כתב במחזור עוד יוסף חי (ליל הו"ר) ולכן לא נכון מה שכתוב במחזורים לומר קדיש יהא שלמא באמצע התהלים אחר תפלת שבעה כורתי, וכן המנהג כפי ששמעתי ממעתיקי השמועה הרשל"צ הרה"ג ח"ר מרדכי אליהו (שליט"א) הרה"ג ח"ר שמואל דרזי שליט"א ושכן ראה לכל החכמים בדור הקודם שלא אמרו וכן אמר לי הרה"ג ח"ר שלום הדיא שליט"א שכן נהגו מקדם בבית אל יכב"ץ וכן נהגו בבית מדרשו של מו"ר הרה"ג ח"ר יעקב מוצפי זצ"ל עוד בהייו וכן נהגו בבית מדרשו של מו"ר הרה"ג ח"ר בן ציון אבא שאול זצ"ל עוד בחייו עכ"ד, אולם למעשה המנהג לא כך, וי"ל דסו"ס אין כאן איסור אמירת קדישים שלא לצורך, דהא סו"ס אומרים כאן ד"ת, ואח"כ אומרים קצת בקשות ולכן כל ספר הוא בפנ"ע.

יא. כן כתב לעורך הגאון רבי יוסף משדי שליט"א בספר הוריני חוקיק.

יב. כן נראה בפשיטות כיון שעיקר התיקון הוא לפני חצות, וכן כתב הגאון רבי יוסף משדי שליט"א בספר הוריני חוקיק עמ' תפח.

אמירת התיקון לאבל

אבל שמת לו מת ברגל מותר באמירת התיקון. (ראה מש"כ בשערי יוסף חול המועד). אך יזהר משחוק וקלות ראש.

נשים

נשים אינם חייבות באמירת התיקון, אך יכולות לומר התיקון וספר משנה תורה ותהילים.

אמירת התיקון לת"ח העוסקים בתורה

תלמידי חכמים העוסקים בתורה, נהגו שלא לומר כל התיקון.

לימוד משניות

מותר ללמוד משניות בליל הושענא רבא.

במנהג להיות נעורים כל ליל הו"ר

נוהגים להיות ערים כל ליל הושענא רבא, וכן פשט המנהג אצל בני ספרד ויש מבני אשכנז שנהגו בו.

יג. הנה בני ספרד נהגו גם באמירת התיקון וכן באמירת משנה תורה, וספר התהילים עם כל הבקשות שכלולות בזה כנדפס במחזורים, ואם רשאי ללמוד תורה בזמן זה, י"ל דרשאי דהעיקר הוא לימוד התורה, ועשו כן להחזיק ידי העם כל הלילה שישארו ערים, וכמו שכתבנו בענין זה באריכות בקונטרס שערי יוסף שבועות בענין אמירת התיקון לבני תורה, וה"ה הכא, ובמק"א הארכתי לענין זה.

יד. כתב בבא"ח (ש"ר במדבר ד') שאין מניעה ללימוד המשנה אלא בליל שבועות בלבד, אבל לענין שאר לילות של שבתות וימים טובים אין מניעה כלל ויכול ללמוד משניות כאשר ירצה.

טז. בשיבולי הלקט כתב שהמנהג להיות נעורים כל הלילה ולעסוק בתורה, וכ"כ בשער הכוונות דף קג ע"ד שצריך להיות ניעור בליל הו"ר יען כי נדונים בו כל הנבראים, ע"כ צריך להיות ערים כל הלילה, ולומר סדר התיקון כנדפס במחזורים.

וכתב במשנ"ב סימן תרס"ד סק"א מנהג ישראל להיות נעורים כל הלילה, והסדר כבר נדפס בספרים, ובכף החיים כתב בסק"ג שצריך להיות ניעור כל הלילה כי יען כי בו נידונים כל הנבראים, והנה מצינו חלק מבני אשכנז שלא ניעורים כל הלילה והולכים לישון אחר חצות, אבל מנהג הגר"ח קניבסקי זצוק"ל להיות ער כל הלילה, כ"כ בספר אלא, ובעלון דברי שי"ח גליון 298 הובא שמרן הגר"ח השנה דאג כבר כמה שבועות לפני אם יוכל להיות ער כל ליל הו"ר, עי"ש. ובח"א כלל קנ"ג אות ב' כתב כיון שאיכא חיתום בלילה זה לכן נוהגים להיות נעורים כל הלילה,

וכ"כ במג"א וכן נהג המהר"ם שפירא מלובלין וכ"כ הבא"ח ש"ר פרשת תולדות אות יד' שאנו נוהגין להיות ערים כל הלילה, וכ"כ בנהר מצרים הל' סוכה ולולב אות י"ד, וכ"כ בברית כהונה. וכ"כ בספר ויען עמוס שכן מנהג גרבא', ובערוך השולחן סי"א כתב ולפי שנתוסף מצוה אחת היום והוא גמר החג ובחג נידונים על המים ובמים נכלל פרנסה ועוד ענינים לכן מנהג כל ישראל לעשות התעוררות ביום זה כמו ימי דין.

וכ"כ החיד"א בשמחת הרגל, ואם בעל נפש אתה תמעט באכילה ושתייה וכל הלילה או תקרא ביראה ושמחה רבה ולא יפסיק בדברים בטלים דזינא קיימא וגם ביום לא יתגרה בשינה כל כך וילמוד בתורה ויעשה צדקה.

והנה ידוע כי הגר"א לא ס"ל להשאר ער בליל הושענא רבה, ואמר משהו בהקשר לחג השבועות ואיני זוכר, וכך מובא בספר עליות אליהו בליל הושענא רבה נהגו בבית הכנסת הגדול בוילנא לומר סליחות וכשבא הדבר לידי רבינו הגרסא ביקש לבטלן מפני שמחת יום טוב ובביתו של רבינו הגר"א היו שמחים ועולצים בליל הושענא רבה זכר לשמחת בית השואבה באמצע לילה ההוא בעיצומה של השמחה נפל אחד מן החוגגים ומת ומאז נמנע ושב ממחשבתו.

בספר שיח יצחק להגר"ר יצחק וויס זצוק"ל על ר"ה כתב בזה"ל: ידוע משעה"כ ומסדר האושפיזין שיום הושענא רבה הוא כנגד יומא דדוד מלך ישראל חי וקיים ולזאת נעורים כל הלילה באשר דוד המלך טעם טעמא דמותא כבסוכה כ"ו ומה"ט נעורים גם בליל ז' ובאור"ח סימן ד סעי' ט"ז ע"ב ועל זה רומז גם חג שבועות יום פטירת דוד המלך החי וקיים בתהילים מזמור כא' ה בעזך ישמח מלך ובישועתך היינו ביום שמרבים באמירת הושענא בפיוטי ההושענות מה יגל מאד יש לפרש גם כי בעזך מרמז על הלולב כי לולב הוא עוז של ישראל דידן נצח עיין מד"ר אמור וזה שאומר בהמשך המזמור שם תאות לבו נתת ל"ו לבו ולו אותיות לולב וארשת שפתיו בל מנעת סלה כי ביום זה התיקון עם הערבה הדומה לשפתיים כאמור בזה"ק פרשת אמור בארוכה הקב"ה מקבל ארשת שפתינו בזכות דוד מלכא משיחא ובהמשך שם חיים שאל ממך וכו' עי"ש ביאור כל המזמור.

וכ"כ בספר מחזה אברהם, שמחמת שלא עבר עליו חצות הלילה בשינה והיה מתגבר כארי ומרבה בשירות ותשבחות לפני השי"ת, לכן נוהגים להיות ערים כל הלילה, לעורר מידה של דוד המלך ע"ה.

ויש שבארו הטעם שנוהגים להיות ערים כל הלילה ולעסוק בתורה משום חביבות חג שמחת תורה העומד בשער.

והנה יש לעיין מה החילוק בין סוכה שמברכין רק על האכילה ולא על השינה מחמת שמא לא ירדם וכמו שכתבו תוס' בברכות, ואילו בברכת המפיל אין חוששים לכך שמא לא ירדם, ועיין במהרי"ץ חיות בברכות דף יא ע"ב שהקשה מדוע מברכים המפיל הרי יש חשש שמא לא ירדם. מאידך יש שנהגו ללכת לישון וכן מצינו באורחות חיים ונהגו ביום השביעי שהוא יום ערבה לקום ממשכבם קודם אור היום (הל' תפילת המועדות) וכ"כ המהרי"ל במנהגי המהרי"י ומשכימין לבית הכנסת בעלות השחר, וכ"כ מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, וכן היה נוהג החת"ס שאחרי כלות אמרית התהילים הלך לישון וכ"כ בספר הזכרון שלו עמ' ג', ועיין מש"כ בזה קונטרס שיח יוסף ח"ב בקובץ בעניני סוכות סימן י"ב, מה שכתבנו בזה.

והנה ראיתי חידוש בשם הגר"ש קלוגר שאמר לבאר שבר"ה דנים על היום של האדם, ובליל

תשובות הגר"י אביטבול / סימן ל"ז ————— רפא

מי שלא יכול להיות ער כל הלילה ישאר ער עד חצות הלילה ואח"כ ילך לישון.

דיני שינוי מקום וברכות המצויים בליל הושענא רבא

היסח הדעת מברכות

הלומד תורה וכדו' ומידי פעם שותה שתיה או קפה וכדו', ומתחילה בדעתו לשנות עוד יכוין לפני הברכה שהברכה תחול על כל מה שיביאו לו, ובזה פוטר כל מה שישתה אח"כ אפילו לזמן מרובה".

שינוי מקום בברכות

אם יוצא מחוץ לבנין בית הכנסת תחת כיפת השמים, צריך לברך כדין שינוי מקום, ואם אין בדעתו לשנות עוד צריך לברך ברכה אחרונה כיון שמסיח דעתו".

אכילה בעלות השחר

מחצי שעה קודם עלות השחר אסור לאכול פת ומזונות יותר מכביצה, אך שאר דברים מותר לאכול עד עלות השחר.

אסור לאכול אחרי עלות השחר"

הו"ר דנים על הלילה, ולכן מצינו שרק ביום ר"ה אין לישון, אבל בליל הו"ר ערים בלילה כי אז דנים על הלילה, ומסתמא כ"ד לפלפולא בעלמא.

טז. כן נראה ע"פ הנ"ל בהערה לעיל שעיקר החיתום הוא בחצות, וכ"כ באחרונים, וכן שמעתי לדינא ממו"ר הגר"ע פריד שליט"א.

יז. כן הו"ד הגריש"א בספר וזאת הברכה פרק ה' עמ' 53, וכן הוא המנהג הנפוץ, ואמנם דעת מו"ר הגאון רבי עמרם פריד שליט"א בגליון אזמרה לשמך מס' 205 שאם שותה בכל פעם רביעית שלימה בבת אחת: יברך לפני כל שתיה ולאחריה ברכה אחרונה. אולם אם יודע שישתה שוב בתוך שיעור עיכול, לא יברך ברכה אחרונה אחר השתיה הראשונה, וישתה פעם שניה בלא ברכה לפניו. [שיעור עיכול בשתיה אינו ברור, ולהלכה נראה שהוא קרוב לשעה]. אם שותה מעט מעט פחות מרביעית (שאינן מברכים אחריה 'בורא נפשות'), וכן אם שותה שתיה חמה (שהמנהג שלא לברך אחריה בורא נפשות כמבואר משנ"ב סי' רי עכת"ד).

יח. עי' שו"ע סי' קע"ח.

יט. שו"ע סי' פ"ט ס"ג.

רפכ — גם אני אודך

ומזמן עלות השחר שהוא 72 דקות קודם נץ החמה² אין לאכול כלום, אלא א"כ הוא חלשיא.

אך מותר לשתות אף בזמן עלות השחר תה או קפה עם חלב³.

וכן מותר לשתות משקאות קלים ומוגזים⁴.

ראוי לגבאי בית הכנסת שיוציאו את הכיבוד והמזונות מבית הכנסת מזמן עלות השחר, כדי שלא יכשלו הציבור ויאכלו מעלות השחר יותר מכביצה מזונות⁵.

מיעוט באכילה ושתיה

יש שכתבו שיש למעט באכילה ובשתיה בלילה זה. (כ"כ בספר חמדת ימים, וכ"כ בשמחת הרגל לחיד"א, וכן כתב להביא הגר"י משדי שליט"א בספר הוריני חוקיך עמ' תצ).

דיני הניעור כל הלילה

קריאת שמע שעל המטה בחצות

מנהג בני ספרד והנוהגים ע"פ האריז"ל לקרוא קריאת שמע בליל שבועות בחצות לומר סדר קריאת שמע של המיטה⁶.

כ. והנה יש שהחמירו שלא לאכול שעתיים קודם הנץ, וכמו שכתב הגר"ח נאה בקונ' שיעורי ציון שבספר שיעורי מקוה אות לז שיש לחשוש לדעת הפוסקים דס"ל כשיטת הרמב"ם בפסחים ששיעור מיל 24 דקות ולחשב עלות השחר 120 דקות שעתיים לפני הנץ, יעו"ש, אך למעשה נראה שכל האיסור הוא 72 דקות קודם נץ החמה, ואמנם יש שכתבו שלפי הכה"ח והאול"צ שיש להחמיר בזה מתשעים דקות קודם עלות השחר שהוא עלות השחר הראשון.

כא. עי' משנ"ב סי' פ"ט סקכ"ז וכה"ח שם.

כב. כמבואר בדעת תורה סי' פ"ט ס"ג, ובערוך השולחן סי' פ"ט סכ"ג, ובקצות השולחן שם סקל"א, ובאורחות רבינו ח"א עמ' נזף ובהליכות שלמה תפילה פ"ב ס"ב, והגריש"א והו"ד בספר אשרי האיש או"ח ח"א פי"ט ס"ה, יעו"ש.

כג. ערוך השולחן שם, וכן הו"ד הגר"י ש אלישיב זצ"ל בספר פניני תפילה עמ' נו, וכן כתב לדינא בשו"ת רבבות אפרים ח"ח סימן כ"ד.

כד. כן כתב לעורך הגאון רבי גדעון בן משה שליט"א בגליון יורו משפט⁷ מס' 25.

כה. כתב בבא"ח פקודי שנה ראשונה סי"ד בזה"ל: אם עושין תיקון כרת שנעורין כל הלילה כמו

זמן נטילת ידיים

זמן נטילת ידיים בעלות השחר השני, [אך יש מקפידים לטול ידיים בעלות השחר הראשון, אך נהגו לטול ידיים בעלות השחר השני] י.

אם הוא באמצע לימודו, אין צריך להקפיד להפסיק את הלימוד וליטול ידיים מידיו.

מותר ללכת יותר מד' אמות ואין צריך לדקדק שלא לגעת בעינים וכדו' כ'.

ברכה על נט"י

מנהג בני ספרד שאין מברכים על נטילת ידיים, ואם היה בבית הכסא לפני זה יברך אח"כ אשר יצר,

ומנהג בני אשכנז שהולכים לבית הכסא בזמן עלות השחר, ונוטלים ידיים ג' פעמים לסירוגין, ומברכים על נטילת ידיים, ומברכים אשר יצרכו.

ליל שבועות והו"ר, יאמרו הק"ש שעל המטה מעט קודם חצות עם כל הפסוקים של יעלזו וכו' הנה וכו' יברך וכו' יושב בסתר וכו' אנה בכח וכו' עכ"ל, וכן כתב בחזו"ע יו"ט עמ' שיא, ובשו"ת אור לציון ח"ב פרק מו סעיף סו, ואמנם יש לעיין שלכאורה כ"ז הוא לפי הנוהגים כהאריז"ל, וראה מה שהארכתי בטעמי קריאת שמע שעל המיטה, בגליון באר ההלכה מס' 9 יעו"ש.

כו. ראה מה שהתבאר בארוכה בדיני ברכות התורה בליל שבועות, וכן כתב מו"ר הגר"ע פריד שליט"א בגליון אשמרה לשמך מס' 205 שזמן נטילת ידיים הוא מיד בעלות השחר, וצריך לקום ממקומו מיד כשמגיע זמן זה, אך רבים מקילים בכך וזמן עלות השחר לענין זה הוא 72 דקות במע' קודם הנץ ולא תשעים דקות.

כז. כן הו"ד החזו"א בדעת נוטה תפילה הערה 316 והגרשז"א בהליכות שלמה שבועות פרק יב אות ד, כיון שאינו אלא ספק.

כח. הגרשז"א שם.

כט. בשו"ע סימן ד' סעיף יג, כתב אם היה נעור על הלילה יש להסתפק אם צריך לטל ידיו שחרית להתפלל ולהעביר רוח רעה מידיו, וברמ"א שם כתב שלדינא יטול ידיו בלא ברכה, וכן מנהג בני ספרד שאין מברכים, ואולם מנהג בני אשכנז שאם עשה צרכיו צריך לברך וכמבואר שם במשנ"ב סק"ל, ועי' בביה"ל שם שאיכא בהא ממה נפשך, ואולם מנהג בני ספרד שלא לברך, עי' חזו"ע יו"ט עמ' שו, וכ"כ בילקו"י או"ח ח"א סימן ד' סעיף ח' שאם היה ניעור כל הלילה לא יברך וגם אם ילך להתפנות לצרכיו לא יברך ודלא כמו שכתב במשנ"ב, ושכן כתב במאמר מרדכי שם סק"ח ובכה"ח שם בשם הנוהג שלום יעו"ש, ויל"ע בזה, וכן כתב בגליון אשמרה לשמך מס' 205 שכן נראה הדין לבני ספרד שכן נראה מסתימת דברי השו"ע.

רפד — גם אני אודך

ולא מועיל לגעת במקומות המכוסים שבגופו כדי לברך על נטילת ידיים.

ברכת אלוקי נשמה

מנהג בני ספרד [וכן נוהגים חלק מבני אשכנז] שמברכים ברכת אלוקי נשמה וכו'לא.

ומנהג בני אשכנז שמי שלא ישן כל הלילה אינו מברך ברכת אלוקי נשמה לה. וישמעום מבן ספרד

ברכות השחר

מנהג בני ספרד לברך כל ברכות השחר כרגיל, ואף מברכים ברכת המעביר שינה

ומנהג בני אשכנז שמברכים כל ברכות השחר מלבד ברכת המעביר שינה לה.

ל. הגרשז"א והו"ד בספר אשי ישראל פרק ב' הערה צט.

לא. הנה ממוש"כ בשו"ע סי' מ"ו ס"ח נראה שאם לא מתחייב בברכת אלוקי נשמה לא מברך, ואולם בברכ"י סי' מ"ו סקי"ב כתב שמי שניעור כל הלילה מברך כל ברכות בשם ומלכות חוץ מברכת על נטילת ידיים ושכן נראה ע"פ כתבי האריז"ל, וכן כתב בכה"ח סי' ד' סק"ט בשם השער הכוונות וז"ל: כל הי"ח ברכות שיש מן על נטילת ידיים עד סוף ברכת התורה, כולם חייב האדם לסדרם ולברכם בכל יום, אע"פ שלא נתחייב הוא בהם וכו' חוץ מברכת על נטילת ידיים וברכת אשר יצר ששתי ברכות אלו אם לא נתחייב בהם אין לברך עליהם עכ"ל, וכן כתב בכה"ח סי' מ"ו סקמ"ט, וכן כתב בכף החיים פלאגי' סימן ט' סק"ב, וראה עוד לקמן בזה לגבי ברכת המעביר שינה.

לב. עי' משנ"ב סי' מ"ו סקכ"ד בשם הא"ר.

לג. משנ"ב שם.

לד. בפרי מגדים סי' מ"ו א"א סק"ב נראה דיש מקום שיכול לברך ברכת המעביר שינה כיון די"ל שמברך על מנהגו של עולם, וכן כתב בשו"ע הרב סי' מ"ו ס"ז, וכן כתב בערוך השולחן סי' מ"ו סי"ג, וכן כתב בספר עיטורי מרדכי ספיה"ע שבועות עמ' נח בשם הגרמ"ש קליין שליט"א שהניעור כל הלילה יברך ברכת אלוקי נשמה ומעביר שינה כדברי השו"ע הרב יעו"ש, והגר"ח רבינוביץ שליט"א אמר לי שלמעשה הוא חידוש גדול שנוהג כן.

לה. משנ"ב סי' מ"ו סקכ"ד בשם הא"ר.

זמן ברכות השחר

הניעור כל הלילה לא יברך ברכות השחר בחצות הלילה, אלא בעלות השחר השני.

ברכת השחר לאחר שינת היום כשלא בירך בבוקר

מי שהיה ער כל הלילה ולא הוציאו ידי חובה בברכות השחר, ואחר כך ישן בבוקר, יכול לברך לאחר שנתו ביום ברכת אלוקי נשמה והמעביר שינה ל.

ל. במשנ"ב סי' מז סק"ל כתב, ואפילו במשכים אחר חצות לילה לאיזה ענין ודעתו לחזור ולישן עוד אח"כ שינת קבע אפ"ה יוכל לברך כל אלו הברכות ושוב לא יצטרך לברך אותם כשיקום בבוקר, לבד ברכת אלוקי נשמה יאמר בלי חתימה והמעביר שינה יאמר בלי הזכרת השם ואח"כ כשיקום בבוקר יאמר אותן בהזכרת שם ומלכות כראוי. עכ"ל. ומבואר שאפילו בדעתו לחזור ולישון אחרי חצות יכול לברך ברכות השחר, ונראה שאף לדברי המשנ"ב זמן ברכות השחר הוא רק מחצות.

וכן מבואר במקור הדברים בשער הכוונות (דף א' ע"ד) שזמן ברכות השחר מחצות הלילה, ואף שלא ישן ואפילו שדעתו לישון, וכ"כ הרש"ש בנהר שלום (הקדמות חצות הלילה דף פז.) וכ"כ המג"א (סימן מ"ז ס"ק י"ג) בשם כתבים, והו"ד במשנ"ב הנ"ל, וכן כתב לצדד בפרי חדש (סימן מ"ז ס"ג) ע"ש. וכן כתב בכף החיים (סימן מ"ו ס"ק מ"ג) כמו שכתב האריז"ל שזמן ברכות השחר הוא מחצות לילה.

ובבן איש חי פרשת זאת הברכה אות ג' לגבי סדר הלימוד בליל הושענא רבא וז"ל: ואחר חצות הלילה יאמר ברכות השחר, ורק ברכות התורה לא יאמר אלא עד אחר עמוד השחר עכ"ל, וכן כתב בבן איש חי פרשת תולדות אות יד כתב מנהגנו הוא שלא לברך ברכות השחר אלא עד אחר קימתו מן הישנה ואין אנחנו מברכים ברכות השחר תכף אחר חצות אלא רק בזמן שאנו נוערים כל הלילה כמו ליל הושענא רבה וליל חג השבועות וכיוצא דאז אנו מברכים ברכות השחר תכף אחר חצות הלילה חוץ מברכת התורה דמברכים אותה אחר עמוד השחר וכן ראוי לנהוג עכ"ל, וכן כתב בכף החיים סי' מ"ו סקמ"ט, וכן כתב בשו"ת אור לציון ח"ב פרק ד' הלכה ט', וכתב בספר הליכות עולם ח"א עמ' לה שכן מדויק מלשון הרמב"ם בפ"ז מהל' תפילה ה"ג, יעו"ש,

וראה עוד בשו"ת רב פעלים ח"ד סימן א' שהביא מש"כ הרש"ש בנהר שלום להקפיד מאוד להזהר לברך ברכות השחר תיכף אחר חצות הלילה כדי להחזיר המוחין וכו' ואפילו אם הוא רוצה לישן אח"כ אין בכך כלום דהו"ל כישן ביום, וכתב שם שאף שיש חולקים ע"ז וכתב שם שלמעשה הניעור כל הלילה צריך לברך בשחרית, ומש"כ הרש"ש לברך בחצות הוא מטעם הכמוס עמו יעו"ש, וכן כתב בילקו"י סי' ד הערה י' שכן מנהגינו.

ל. כתב מו"ר הגר"ע פריד שליט"א שם מי שהיה ער בלילה ולא הוציאוהו ידי חובה בברכות השחר, ולאחר מכן ישן במשך היום, יש לדון שבאופן זה יוכל לברך ברכות השחר אפילו לשיטות שצריך דוקא שינה של לילה, היות וכעת שלא ישן בלילה נמצא שהשינה העיקרית שלו היא שינת היום, ויש לומר שבכה"ג יש לה חשיבות של שינת קבע, ויוכל לברך על כך ברכת 'אלוקי

רפו — גם אני אודך

מנהג בני ספרד שאפשר לברך ברכות התורה למי שניעור כל הלילה, ומנהג בני אשכנז שלא מברכים ברכות התורה, אלא יוצאים לכתחילה מבן אשכנז שישן בלילה, ואם אין בן אשכנז שישן בלילה, יוצאים ידי חובה מבן ספרד שהיה ניעור כל הלילה.

מנהג בני אשכנז שאף מי שישן ביום שלפני, מ"מ לא מברך ברכות התורה, כמו כן לכתחילה עדיף שלא לעשות תנאי בברכת התורה אם הולך להיות ניעור כל הלילה שברכתו תחול עד עלות השחר, כיון שיש אומרים שלא מועיל לעשות תנאי במצוות ל"ה.

לימוד תורה בין שני זמני עלות השחר

זמן ברכות השחר בעלות השחר השני, ועד אז מותר ללמוד, אף שהוא זמן המסופק, כיון שלהלכה פוסקים כעלות השחר השני, ועוד שאין איסור ללמוד לפני ברכות התורה, ומ"מ יש ישיבות שנהגו לרקוד [באופן המותר ביו"ט] ולשיר לכבוד התורה, כדי לעורר את הבחורים לתפילת שחרית, הנח להם ל"ט.

בירך ברכות התורה לפני עלות השחר

אם בירך ברכות התורה לפני עלות השחר יצא ידי חובה, וטוב לכתחילה שיצא ברכות התורה מאחר או שיכוון לצאת ידי חובה בברכת אהבה רבה או אהבת עולם, וילמד לאחר התפילה ל"ה.

נשמה' ו'המעביר שנה', וצ"ע למעשה. עכת"ד, ולמעשה במה שהארכנו בארוכה בבירור הלכה בדיני ברכות התורה והבאנו בשם התוס' חיי אדם ושכן נראה מדברי המשנ"ב שלגבי ברכות התורה אם ישן אח"כ הרי הוא צריך לברך, ונראה דה"ה לגבי ברכות השחר, ויל"ע בזה.

לח. ראה מה שהתבאר בזה במאמר לקמן בארוכה בגדר ברכות התורה.

ל"ט. ראה מה שהתבאר בכ"ז בשערי יוסף הל' שבועות בדיני ברכות התורה בליל שבועות.

מ. עי' בבירורי הלכה בדיני ברכות התורה בליל שבועות, ובמש"כ בשו"ת בצל החכמה ח"ה סי' קסח דבדיעבד ישמע ברכות התורה מאחר.

ברכת הטלית

בהגיע בזמן ציצית אפשר לברך על הטלית גדול, ויכון בברכתו לפטור את הטלית גדול^{מא}.

הנוהגים ללבוש רק טלית קטן כגון בחורים מבני אשכנז, צריכים לצאת בברכת הציצית ממי שמברך על הטלית גדול, או להחליף ציצית ולברך על הציצית האחרת^{מב}.

אם טעה ובירך על הטלית אפילו קודם עלות השחר, אינו חוזר ומברך כשיגיע הזמן^{מג}.

שינה קודם ואחרי עלות השחר

ואם מרגיש עייפות לקראת סוף הלילה, אם הוא לפני חצי שעה אף לפני עלות השחר השני, יכול ללכת לישון, ומעיקר הדין אינו צריך שומר, אך נראה שלכתחילה טוב שישים לו שומר שיעירו בבוקר לקריאת שמע ולתפילה, כי אם לא יעירוהו בודאי שלא יקום, ומכניס את עצמו לאונס^{מד}.

ואם הוא בתוך חצי שעה לעלות השחר, אסור ללכת לישון בלא שומר, ויכול לבקש אף מאשתו שתעיר אותו אם היא ערה באותו הזמן, או שיבקש מחבירו שלאחר התפילה יעיר אותו^{מה}.

מא. זמן ציצית הוא בערך כשעה קודם נץ החמה כמ"ש בכה"ח סי' יח אות יח, ובשו"ת אור לציון ח"ב פ"ג ה"ד כתב שיש להתעטף בציצית רק כחמישים דקות קודם הנץ יעו"ש, ובמשנ"ב סי' יח סק"י מבואר שהוא כ-66 דקות קודם הנץ, וכן כתב בילקו"י ספירת העומר שבועות עמ' תשא.

מב. כן מבואר לדינא בסי' ח סט"ז ובמשנ"ב שם סקכ"א, ובמשנ"ב סי' ח' סקמ"ב ובסי' תצ"ד סק"א, וכן כתב לדינא מו"ר הגר"ע פריד שליט"א שם.

מג. משנ"ב סי' יח סק"י וכה"ח סי' ח' סקכ"ב.

מד. הנה במקרה הנ"ל יש לדון שכיון שע"פ דין מותר ללכת לישון יכול ללכת לישון אף בלא שומר, אך למעשה יש להחמיר בזה כיון שהרי הוא עייף ובלא אדם שיעיר אותו לא יקום, והרי הוא מכניס את עצמו לאונס, וראה מש"כ בזה בהערה הבאה.

מה. בשו"ת בנין עולם סימן א' כתב שאסור ללכת לישון תוך חצי שעה לעלות השחר, והוכיח כן מהא דאמרינן בגמ' בברכות דף ד' ע"ב שאדם בא מן השדה וכו' שמיידי בלא הגיע עדיין זמן קר"ש יעו"ש, וכן כתב לדינא בחזו"ע יו"ט עמ' שיג, ומ"מ מועיל שומר וכמ"ש בספר שיח תפילה עמ' תרכ בשם הגר"ש וואזנר, וע"ע בשו"ת אור לציון ח"ב פרק טו תשובה א' בהערה, וכן כתב לדינא הגאון רבי יוסף משדי שליט"א בקובץ אליבא דהלכתא מס' צ"ד עמ' 94 שאין

ללכת לישון אחרי הלימוד בליל שבועות מחצי שעה קודם עלות השחר אלא א"כ ימנה שומר שיעיר אותו לתפילה בזמנה, ויעו"ש בהערה שאין להקל בזה, וכן כתב לדינא הגאון רבי גדעון בן משה שליט"א בגליון יורו משפטיך שם עמ' 10 שאין ללכת לישון ללא שומר יעו"ש. ועי' עוד בהליכות שלמה תפילה עמ' שעה. ואולם בשו"ת שבט הלוי חלק י' סימן מט נשאל אם מותר ללכת לישון אחרי עלות השחר וכתב בזה"ל: בימים אלה קבלתי מכתבו משלהי תשרי, והאותיות שאלוני על אלו שגנעורים כל הלילה כעין דנעורים בליל שבועות והולכים לישון אחרי עלות השחר כדי להתפלל אח"כ במתינות ומיושב טפי, אלא שנתעורר דאין מותר כזה דפשוט דאסור לישון קודם התפלה וכמבואר פ"ק דברכות בענין בא מן השדה, ושלח לי העתקת שו"ת בנין עולם סי' א' שג"כ נתעורר בזה וכן בס' התעוררות התשובה ובסידור הגר"א, ועל ק"ש יש עצה לקרא לפני השינה. ובאמת אין לי הרבה להוסיף, דהעצה לכתחלה בודאי ע"פ מש"כ הרמ"א או"ח סי' רל"ב דאם קוראים לבית הכנסת דמותר אפי' סעודה סמוך למנחה קטנה, ה"נ במוסר שינתו לאחרים כמ"כ בתשובת בנין עולם הנ"ל, וצ"ל דאע"ג דלענין סעודה גדולה לא מהני עצה זאת, וא"כ מכ"ש לענין שינה שהוא משתקע בשינה, מכ"מ י"ל דוקא קריאה לביהכ"נ דלא מסר זה באופן פרטי לעצמו אבל אם העמיד שומר לעצמו יראה דמועיל גם בשינה גדולה. מכ"מ מהרגיל שראיתי בדבר גדול כזאת שנעשה בצבור וכולם נעורים וכולם צריכים להתועד שוב בשעת תפלה רק מיעוט דלא שכיח שיאחרו עי"ז תפלה הנ"ל, וכיון דאם יתפללו אחרי שניעורו כל הלילה רובם ככולם אין תפלתם תפלה כלל כי השינה מתגברת עליהם לדלג ושלא לכוון וגם חוטפים ורודפים (ומבטלים הפיוטים), ועכשיו במאחר מתפללים במתינות ובכוונה רצוי, אלו היתה שאלה כזאת באת לפנינו מה עדיף, ספק הרגיל של לא התפלל כלל, וספק קטן דילמא יאחר ע"י שינה מכ"מ רובם ככולם לא מאחרים ה' בודאי דעת תורה מחייב ג"כ לדחות ספק התפלה של עכשיו כלל, לפני ספק איסור שינה לפני התפלה. זה הנראה לענ"ד היות שגם אני ראיתי גדולים וטובים שעשו זה, אעפ"י שמצוה גמורה לחפש דרך של שומר וכה"ג. ואני בעצמי רגיל מאבותי ורבותי להתפלל מיד בעלות השחר כותיקין דרך התעוררות וחמימות הלב וברוב עם. ע"כ תשובת השבט הלוי, ומבואר מדבריו שלמעשה שלכתחילה יעמיד שומר אבל מותר ללכת לישון גם בלי שומר שכיון השינה מתגברת עדיף לדחות את איסור שינה לפני תפילה משום צד שלא יתפלל כלל, ובספר עיטורי מרדכי שבועות עמ' קסא בשם הגרמ"ש קליין שליט"א שאפילו שאסור לישון לפני התפילה, מ"מ במצב שאדם היה ניעור כל הלילה כיון שאינו מסוגל להתפלל מותר לישון שינת קבע כדי שיוכל להתפלל כראוי כמו שמותר לאכול לפני שחרית במצב שאדם חלש ואינו יכול להתפלל עכ"ד. וכתב שם בספר הנ"ל להוכיח ממש"כ היעב"ץ בסידור בית יעקב וז"ל: מי שאינו בטוח בעצמו שלא יטרד בתפילתו למחר כשלא ישן כל הלילה, מוטב שישן קצת כדי שלא יצא שכרו בהפסדו, ויש סמך קצת שכן היו ישראל ישנים גם אז במתן תורה כמו שכתוב במ"ר עכ"ל, ושכן נראה ממש"כ בכה"ח סי' נ"ח סקכ"ד שכתב שאם היה ניעור כל הלילה ורואה שלא יוכל להתפלל כראוי, שיקרא קרי"ש וישן ויתפלל סמוך לשעה רביעית עכ"ד, ולמעשה נראה שכ"ז הוא רק בדיעבד גדול שלא יכול להתפלל, ואם יודע מראש שיהיה לו כך שישן טובא בערב שבועות או שישן מקצת לפני חצות הלילה שיוכל להתפלל כראוי, וראה מה שהארכתי בזה בשערי יוסף שבועות בבירור בהרחבה בגדר החיוב להיות נעורים כל הלילה בסוף הדברים.

לא לדבר דברים בטלים כל יום הו"ר

יזהר שלא לדבר דברים בטלים ביום הושענא רבא כיון שעיקר יום הדין בהושענא רבא הוא על ביטול תורה.^{מ"י}

הדלקת נרות

נהגו להרבות בנרות בהושענא רבא.^{מ"י}

להרבות בתפילה

ירבה בתפילה ובתחנונים, ואף אם היה ניעור כל הלילה יכוון בתפילות.^{מ"ה}

טבילה בהו"ר

נהגו לטבול בהו"ר לפני התפילה, [ויותר טוב לטבול בין עלות השחר הראשון לעלות השחר השני]^{מ"ט}.

מז. כתב ביסוד ושורש העבודה (שער האיתון פרק ט"ו) שיש להזהר ביום הו"ר מהלכיה בטלה והביא שהאריז"ל כתב שיש להרבות בו תורה, משום שביום זה מוסרים ביד הממונים שטר חובה להעניש ע"ש, ונראה להוסיף דעיקר הדין הוא על ביטול תורה, לכן יש להשתדל ביותר בדין זה. ולענין הלילה ראה עוד מש"כ בבא"ח (ש"ר במדבר אות ד') מי האיש אשר ישמע כזאת ויפנה לבו לבטלה בלילה הזה וכל שכן שלא יטנף פיו בדברים בטלים ודברי חול של משא ומתן וכל שכן בליצנות ולשון הרע ויזהרו שלא לדבר שיחת חולין כל הלילה וצריך להם שמירה גדולה בזה בלילה זו מפני רכל עת שיש אסיפה מאנשים הרבה דרכו של יצר הרע להכשילם לדבר דברי חול ומדבר לדבר יבואו לדברים אסורים של שחוק ושל לשון הרע ח"ו.

מז. בשו"ע סימן תרס"א ס"א כתב שמרבים בנרות כמו ביום הכיפורים, והנה בשו"ע לא מבואר מתי מדליקים את הנרות, וראה בקיצור שו"ע (סימן קלח ס"א) שכתב שבשחרית מרבים קצת בנרות בבית הכנסת כמו ביום כ"עכ"ל, והנה ראיתי למי שכתב שהיום שאין חשמל א"צ לזה, דהרי סו"ס ג' ביו"כ הטעם משום להאיר במקום אפל וכו', אולם נראה דמה שיש להדליק נרות דהוא כמו יו"ט דהרי בחג נידונין על המים, וא"כ יש להדליק נר בערב.

מח. כתב בבא"ח (ש"ר וזאת הברכה א) מרבים בתפילות ותחנונים בהושענא רבא כי הוא סיום נ"א יום שנתנו לישראל בחסד עליון לעשות בהם תשובה ותתקבל תשובתם והם שלשים דאלול מיום ראשון של ראש חודש ועשרים ואחד יום דתשרי רמז לדבר אין נא אלא לשון בקשה לכן נתנו נ"א יום לצורך הבקשות ותחנונים ויום זה הוא סיום יום נ"א ולכן נקרא הושענא רבא כלומר הושע את יום נ"א שהוא רבא דהכל הולך אחר החתום.

עוד כתב שם בה"ב, בליל הושענא רבא בעת חצות לילה נגמר ונעשה בחינת חותם החיצון למעלה כי ביום הכיפורים נגמר חותם הפנימי שהוא העיקר יותר ולכן בהושענא רבא נמסרין הפתקין ואע"פ שנמסרו הפתקין יש עוד זמן להצלה עד יום שמיני עצרת ולכן צריך להתעורר בתשובה גדולה בהוש"ר ויהיה לבו חרד בתשובה כל היום כולו.

מט. ברמ"א סימן תרס"ד ס"א כתב שהמדקדקים נוהגים לטבול קודם עלות שהחר כמו בערב

תשמיש המטה

תשמיש המיטה אסור כליל הושענא רבא, אך כליל טבילה או במקום מצוה מותר לשמש מיטתו.

דיני ומנהגי התפילה ביום הושענא רבא

זמן תפילת שחרית בהושענא רבא

אף מי שאינו נשאר ער כל הלילה, מ"מ נהגו להשכים לבית הכנסת ולהתפלל בנץ החמה^א.

מזמורי שבת

מנהג בני אשכנז שבהושענא רבא אומרים פסוקי דזמרה כבכל שבת ויו"ט, אלא שמוסיפים 'מזמור לתודה' אך לא אומרים נשמת.

אמירת ה' הוא האלהים ושיר המעלות

בני ספרד להוסיף ה' הוא האלהים לפני ה' מלך, ונוהגים לומר מזמור שיר המעלות אחרי ישתבח כמו בעשי"ת, לפי שביום הו"ר הוא גמר החתימה. (חזו"ע סוכות עמ' תלח).

יו"ע, אולם במשנ"ב שם סק"ח כתב שיותר טוב לטבול מבערב כדי ללמוד כל הלילה בקדושה. וכן השיב מו"ר הגר"ע פריד שליט"א שיש עניין לטבול בבוקר של הו"ר, אך אינו חיוב, ומ"מ הוסיף שהטבילה הנ"ל לא מועילה בשביל יו"ט דשמחת תורה עכת"ד, ומ"מ פשט המנהג היום לטבול לפני התפילה, ויותר טוב לטבול בין עלות השחר הראשון להשני שאז י"א שאסור בלימוד, וכמו שהארכתי בשערי יוסף הל' שבועות, ושו"ר שכן נהג חכם שלום כהן זצ"ל כמבואר בספר דברי שלום על המועדים.

ג. הנה כתב במשנ"ב סק"ח, שאודות הזוג הוא כמו כליל שבועות, אולם כליל טבילה שאני, וכן ראה עוד מש"ע להאריך בשו"ת דברי בניהו חלק יב סי' עב בהוכחות רבות שאף אם אשתו מוחלת על עונתה, אין לדחות ליל טבילה כליל הושענא רבא או ליל שמחת תורה.

נא. גם מי שהולך לישון בהו"ר, מ"מ מצינו שבהו"ר יש להשכים לבית הכנסת, כן כתב בשע"ת בשם הא"ר, ושם כתב ה' השכמות הם ר"ה יוה"כ הו"ר פורים וט"ב, וסימן לדבר וישכם אברהם"ם בבקר, ואברהם הוא סופי תיבות הושענא רבא תשעה באב יום כיפור ראש השנה פורים, וכן כתב במטה משה (סוס"י תקנ"ח) יעו"ש.

אמירת נשמת לאחר התפילה

ומנהג בני ספרד לאחר חביטת הערבה לפתוח את ההיכל ולומר כולם ביחד נשמת כל חי עד ומעולם ועד עולם אתה אל, ולאחר מכן אומרים "הרי אנחנו מקבלים עלינו בלי נדר לומר נשמת כל חי בשנה הבאה בעת הזאת. (נהר מצרים דף מח ע"ב ונתיבי עם ח"א עמ' ח' ושכן מנהג בית אל וכן כתב בכה"ח סי' תרס"ד סקל"ט).

אמירת הקדיש בניגון של יו"ט

מנהג בני אשכנז לומר קדיש שאחר תפילת מוסף בניגון של יו"ט. (סי' תרס"ד ס"א ברמ"א).

ללבוש קיטל

בני אשכנז נהגו שהשליח ציבור לבוש קיטל במוסף, ובני ספרד לא נהגו בזה.

עשיית מלאכה של חול בזמן תפילת שחרית בהושענא רבא

יש נוהגין שלא לעשות מלאכה בחול המועד עד אחרי התפילה.

נב. ברמ"א כתב שיש ללבוש קיטל, ובביאור הגר"א כתב לבאר כמו בדברי הירושלמי שלובשין לבנים וכו', ונראה שהוא משום שהוא יום דין, וא"כ שייך בזה אותם הטעמים כמו בר"ה, וכן נהג הגרשז"א וכמו שהוא בהליכות שלמה (עמ' רמא) שהגרשז"א לבש קיטל בהור"ר יעו"ש, אולם במשנ"ב שם סק"ל כתב שהמנהג ללבוש בגדי שבת והש"ץ לובש קיטל, ומ"מ המנהג הוא בזמנינו שהש"ץ לובש קיטל רק בתפילת מוסף.

נג. כתב ברמ"א שאין עושין מלאכה בחול המועד עד אחר יציאה מבית הכנסת, ודנו הפוסקים ממתי מתחיל איסור זה, וכתבו להוכיח שעד עלות שהחר מותר שהרי לא מצינו מנהגי יו"ט רק בתפילת שחרית, ולפי דברי הרמ"א דיש לטבול כמו עיו"כ מוכח דהאיסור מתחיל מעלות השחר, אולם מדברי הלבוש משמע שהוא רק בזמן שחרית ע"ש. ובמשנ"ב סימן תרס"ד סק"ה, כתב, ואין רגילין לעשות מלאכה של חול ויש מסירין מעצמן אפילו הכיס של מעות, יעו"ש, ומוכח שהוא דין רק בשחרית, וכן משמע מדברי הבא"ח שכתב בבא"ח (ש"ר וזאת הברכה ה') אין רגילין לעשות מלאכה של חול ביום הושענא רבא עד אחר יציאתם מבית הכנסת ויש מסירין אפילו הכיס של המעות מחיקם, מיהו אם דרכו ליתן צדקה לעניים בבית הכנסת וגם שלש פרוטות בפסוק ואתה מושל בכל אשר בפסוקי ויברך דוד לא יבטל מצוות יקרות אלו בשביל חסידות זו. עכ"ד, ולכן יש להזהר שלא להדליק ולכבות ולגעת בחשמל. ובעיקר דברי הבא"ח לענין צדקה, הביא בספר ארבעת המינים כהלכתם (פ"ח הערה 23) ממרן שר התורה הגר"ח קניבסקי זצוק"ל, שכל ההקפדה במנהג זה הוא שלא לקחת מעות בארנק, משום שכן נראה כדרך מסחר, וממילא אין איסור להביא פלאפון וכדו' לבית הכנסת.

רצב — גם אני אודך

ויש שנהגו אף שלא לקחת איתם מוקצה לבית הכנסת לתפילת הו"ר^י.

ז' הקפות

אחרי אמירת ההלל מקיפים את התיבה עם ארבעת המינים, כמו בכל ימי החג ועושים שבעה הקפות, ומרבים בתחינות וסליחות על המים.

ויקפיד אף בז' ההקפות להקיף את הבימה שהד' מינים דבוקים שני ידיה^י. ויכול לשבת בין ההקפות אם הוא חלש.

מתירין אגודו של לולב

בהושענא רבא נוהגין להתיר אגודו של לולב^י, והיינו שצריך להפריד את המינים זה מזה^י. יש שנהגו רק להתיר את אגוד הלולב בחלק העליון^י.

ויש שנהגו שלא להפריד את האגוד של הלולב כלל.

ויש הנוהגים להתירו קודם נטילת הלולב ויש הנוהגים לאחר הנטילה קודם הלל, ויש הנוהגים לאחר הלל קודם הושענות, ומי שאין לו מנהג יסיר את הטבעות לאחר הנטילה לפני אמירת הלל.

נד. כמבואר בבא"ח הנ"ל.

נה. כמ"ש בדיני ההושענות בשאר הימים.

נו. כתב בשו"ע סימן תרס"ד ס'א, ביום שביעי שהוא הושענא רבא וכו' נוהגין להתיר בו אגודו של לולב ומקיפים שבע פעמים וכו' ע"כ, וכתב בבאר הגולה שם בשם הרוקח (סימן רכ) שר"ל שמתירין האגוד שלמעלה, ומ"מ מוכח דיש להתיר אחרי ההלל, אלא שבב"ח כתב שם שהטעם הוא כדי לנענע ביותר והובא בא"ר ובבכורי יעקב שם סק"י, והכלבו שם ס"א כתב אבל עיקר הטעם הוא משום להרבות שמחה, שיש בו יותר שמחה כשמונענים בלא אגודה אלא דאסמכוה אקרא וכו' ע"כ, וא"כ לכאורה יש להתיר לפני הנענועים, וי"ל דהכוונה הוא שמתירים להושענות ואז שייך בו יותר שמחה, וכן משמע בלקוטי מהרי"ח שגם לפי הב"ח יש להתיר אחרי ההלל, אולם בספר ארבעת המינים (עמ' שיז) הביא בשם הגר"ז שיש להתיר האגוד קודם ההלל. אולם בספר פסקי חת"ס כתב שהחת"ס נהג להוריד הטבעות כבר בליל הו"ר, אולם הובא בשם ספר טור ברקת וס' דרכי חיים ושלום להוריד הטבעות אחר נטילת הלולב קודם ההלל, וכן הביאו בשם החזו"א.

נז. כן הו"ד חכם שלום כהן זצ"ל בספר דברי שלום על המועדים ח"א.

נח. להפריד את החלק העליון כמ"ש בביכורי יעקב סק"י ע"פ דברי המהרי"ל וכן כתב ברוקח וכן כתב בכה"ח סקכ"ה, ומ"מ היינו למנהג בני אשכנז שקושרים למעלה.

יש שנהגו שלא להתיר את איגוד הלולב כלל^ט, וכן פשט המנהג אצל בני ספרד.

הוצאת כל הס"ת

מנהג בני ספרד להוציא בשעת ההקפות רק ספר תורה אחד, ומנהג בני אשכנז להוציא שבעה ספרי תורה או את כל הספרי תורה שבהיכל בשעת ההושענות^פ.

הושענות ביום הושענא רבא בעלות השחר לפני תפילת שחרית

יש שנוהגים לומר הושענות ביום הושענא רבא בעלות השחר לפני תפילת שחרית, לניעורים כל הלילה שעייפים ורוצים לסיים את התפילה מוקדם, ואין ראוי לעשות כן^{סא}.

נט. כן כתב בכתר שם טוב ח"ז וכ"כ בעוד אחרונים וכ"כ בספר הורני חוקיך עמ' תצב.

ס. ברמ"א כתב, סימן תר"ס ס"א כתב שמוציאין כל הספרי תורה שבהיכל ומניחים אותם על הבימה, ובארחות רבינו (ח"ב עמ' ש) כתב שנוהגין להוציא אף את הס"ת הפסולין, [ובספר קיצור הלכות להו"ר ושמח"ת עמ' ח, כתב שיש להזהר ששבית הכנסת שיש הרבה ס"ת וחלק אחד מהם פסולים שלא יניחו את הס"ת הכשרים תחלה אוח"כ הפסולים ע"ג, אלא יניחו תחילה הס"ת הפסולים ואח"כ הכשרים ע"ג, והביא כן מהגר"ק, וכן הביא מהגר"ק שס"ת פסול דינו כחומשים שאיתא במגילה דף כז ע"א שאסור להניחו ע"ג ס"ת].

ובליקוטי מהרי"ח (ח"ג) כתב, והנה המנהג להוציא הספרי תורות שבארון ונושאים על התיבה והנה גם בזה יש מנהגים שונים עיין בהגהות מהרי"ל שם, שבפראנקפורט מוציאים ג' ספרי תורה ועיין בשבלי הלקט (שבולת שע"א) שמוציאין כל ספרי תורה ועושין כמין גורן עגולה באמצע בית הכנסת ומקיפין ז' פעמים ובכל פעם אומרים אלפא ביתא אתת וכן דעת המנהגים שם, והלבוש סימן תרס"ד סעיף י"א ע"ש ודעת המהרי"ל שם, להוציא ז' ספרי תורה, וכ"כ הלבוש שם, בשם יש נוהגין ע"ש וכל מקום ומקום יחזיק במנהג הטוב. ומש"כ שכן הוא למנהג בני אשכנז כן שמעתי לדינא ממור"ר הגר"ע פריד שליט"א.

ועיין בט"ז או"ח סימן קנ"ד ס"ק ז' שקרא תגר שביום הושענא רבא מוציאים כל הספרים ונותנים שם נר הדולק אף דכוונתם לכבוד התורה לסימן תורה אור דהיינו רמז בשאין שם ספר תורה צריך לאור הנר מכל מקום אין זה מספיק להוריד הקדושה של ארון הקודש ע"ש, ועיין בספר עבודת הקודש מהחיד"א ציפורן שמיר סימן י"ב, המובא גם בן בספר לקוטי צבי קודם סדר הקפות לשמחת תורה בשם מהר"ש שרעב"י שכתב שם להניח ספר תורה אחת ובו' ע"ש בכל זה אין למחות ביד הנוהגין להניח נר הדלוק, כי כ"כ גם באליה רבה סימן תרס"ט ס"ק ה' בשם מעגלי צדק יוצר לשמחת תורה ע"ש. וע"ע במש"כ בכתר שם טוב (ח"ג עמ' נז).

סא. משום שלהיות ניעורים בליל הו"ר אינו חיוב מעיקר הדין, אך ההקפות בהו"ר הם מעיקר הדין, ואם עושים ההקפות בעלות השחר עושים אותם בלא ד' מינים, ולמעשה אין לעשות כן,

רצד — גם אני אודך

לבכות בזמן ההושענות

יש מעלה גדולה לבכות בזמן ההושענות כמו שיש לבכות בר"ה וביו"כסב.

לתקוע בשופר

יש נוהגים לתקוע בין כל פיסקא של ההושענות תשר"ת תש"ת תר"תסג, אך למעשה לא נהגו לתקוע.

אבל בהקפות

אבל מותר להקיף בהושענא רבא את הבימה שבעה פעמים, אע"פ שבכל חול המועד אינו יכול להקיףסד.

הקפות למתפלל ביחידות

המתפלל ביחידות יעשה הקפות בביתו ע"י שיניח ספר קודש על כיסא ויסתובב סביבו ז' הקפותסה.

וכן הורה הגר"ע פריד שליט"א, וראה מה שיתבאר בזה לקמן בחלק בירורי הלכה.

סב. כתב בערוך השולחן (סימן תרס"ד ס"א) שבוכים כמו ביו"כ, וכן כתב בספר נטעי גביראל (סוכות פרק עח ה"ב בהערה) שראינו אצל הצדיקים גודל עבודתם בהו"ר וכ"כ הלולא דרבי שאצל הרה"ק רבי אורי מראהטין מעת שהתחיל לומר הושענא למענך וכו' לא פסק דמעות עיניו.

סג. מקור המנהג הוא מסדר היום, וע"ע בשו"ת פרי האדמה ח"א הל' לולב, אולם ביפה ללב (ח"ה סימן תרס"ד כתב ע"ז שלא נוהגין כן במקומינו) אולם כהאי מנהגא כן כתב בנהר מצרים (עמוד מחא ות יד) וכן כתב בליקוטי מהרי"ח.

סד. בסידור יעב"ץ כתב להקל לאבל להקיף בהו"ר, וכן ראה בכף החיים סימן תרס"א סקל"ג, וע"ע בגשר החיים (פי"ז סימן ה אות ד). וע"ע במש"כ בקובץ באר התורה מס' 70 לענין אבל בהקפות שמח"ת, והתבאר בארוכה בשערי יוסף הל' שמחת תורה.

סה. יש לדון האם המתפלל ביחידות בביתו האם יקיף, כתב בביכורי יעקב (סימן תרס סק"דב) שהקפה היא רק מסביב לספר תורה ולכן כתב כשאין ספר תורה לא יקיפו. אולם כתב הבא"ח (ש"ר האזינו הט"ו) וז"ל: ההקפות בלולב בכל ימות החג יוכל להקיף את התיבה שבבית הכנסת אף על פי שאין עליה ספר תורה, דאין הנחת ספר תורה על התיבה מעכבת בדבר ההקפות כי העיקר לפי הסוד בזה הוא התיבה, מיהו אותם בני אדם שאין הולכים לבית הכנסת מחמת אונס ומניחים כסא אחד מן הבית ומקיפים אותו אין זה כלום דאין זה נחשב "תיבה", ועם כל זה נראה לי- מי שהוא חולה ואי אפשר לו להקיף תיבה בבית הכנסת יניח כסא בביתו ויניח עליו ספר תנ"ך ויקיף כדי שלא לבטל מצות ההקפה, והשם יתברך ברחמינו לא ימנע טוב להולכים בתמים: עכ"ל. וכן כתב מו"ר הגר"ע פריד שליט"א בספר אזמרה לשמך על המועדים.

דיני חיבוט הערבה ביום הושענא רבא

נטילת ה' ערבות לחיבוט

ביום הו"ר נהגו ליטול ערבה, ואף שמן הדין די בערבה אחת כבר נהגו ע"פ הקבלה ליטול ה' ערבות. (משנ"ב סקט"ז ובא"ח וכה"ח סקל"ד).

אם אין לו ה' ערבות יקח גם שלשה ערבות או פחות. (משנ"ב סקט"ז כתב שעכ"פ יהיה שלשה, ומדברי המשנ"ב נראה דסגי אף בשנים, וכן מבואר במנהגים טירנא שיש לקחת שנים או שלשה ע"ש).

ברכה על חיבוט ערבה

לא מברכים על חיבוט הערבה, כיון שאינו אלא מנהג נביאים, ולכן לא שייך לברך וציונו. (סי' תרס"ד ס"א).

מכירת הערבות ע"י שמש בית הכנסת

יש שנהגו שהשמש מוכר את הערבות, אך בזמנינו לא נהגו כן. (ברמ"א כתב שנהגים ששמש בית הכנסת מוכר את הערבה, כמו שהיה בזמן בית המקדש. שהרי אז שלוחי בי"ד היו מביאים להם, וה"ט דהוא מותר משום אוכל נפש, וכמו שהובא מהגרשז"א בספר שש"כ פרק סז הערה קעט).

דיני פסול בערבות

פסולי ערבות הו"ר כדיני פסולי ערבה שבלולב, ולכן צריך להקפיד שהערבה תהיה כשרה בשיעור ג' טפחים, שלימה ולא קטומה, ולכתחילה רובה עם עלים, ולא חשש גזולה, ולא יבשה, ולהידור מצוה לקחת ערבות יפות ולחותי".

סו. בשו"ע סימן תרס"ד ס"ד, כתב ששיעור ערבה זו אפילו עלה אחד בבד אחד, אולם הרמ"א כתב ע"ז, מיהו מכוער הוא להיות עלה אחד בבד אחד (טור בשם רב האי), על כן נהגו לעשות ההושענות יפים משום "זה אלי ואנוהו". ובמשנ"ב סקט"ז כתב שטוב לכל הפחות שיהיה שיעור ג' בדין, ובשם האריז"ל כתבו חמשה בדין. עוד כתב הרמ"א שם, שכל הפוסל בערבה שבלולב פוסל בערבה שבהושענות, וע"כ כתב שם במשנ"ב, סקי"ח בזה"ל: ועל כן יש לזהר שלא יהיה גזול ולא יבש. והנה על כל פנים אם לא היה יבש אלא כמוש בודאי כשר. ומכל מקום נראה לי דלכתחילה יותר טוב שיהיה לחין, וראיה ממה דאיתא שם במשנה דף מ"ה דהיו מניחין אותן בגיגיות של זהב כדי שלא יכמושו, והוא משום הידור מצוה. ע"כ).

אגידת ההושענות

נוהגים לקשור את החמש ערבות ביחד, (משנ"ב סקי"ז וכה"ח סקל"ה). לכתחילה יש נוהגים לקשור בגבעול ערבה שלא השתמשו בה לנטילת לולב. ואם לא יכול לאגוד את הערבות בחוט של לולב שלא השתמשו בו לנטילת לולב, אך הרבה נוהגים להשתמש בחוט הלולב ואף שהוקצה למצותו לב בי"ד מתנה עליהם.

ומי שאין לו חוט מלולב או שמחמיר שלא להשתמש בלולב לאחר שהוקצה למצותו, יכול לאגוד את הערבות בגומיה או באזיקון, אך צריך להקפיד שלא לאחוז באגד אלא בערבות כדי שלא יהיה חציצה. (שמעתי ממו"ר הגר"ע פריד שליט"א).

אורך הערבות

שיעור אורך הערבה, לבני ספרד: כשיעור ערבה שבלולב. (שו"ע סי' תרס"ד ס"ד). ובני אשכנז נוהגים לקחת ערבה יותר ארוכה, ויש שנהגו לקחת מורביות גבוהות כמו שלקחו בבית המקדש.

סז. לכאורה יש לאסור בזה כיון שהרי הוא הוקצה למצותו, וכן מבואר במהרש"ם בדעת תורה סימן תרנ"א סק"א בד"ה ויש לעיין, וכן כתב בספר חיים וברכה סק"ח, וכ"כ בשו"ת קנין תורה סי' ע', ואולם באשל אברהם בוטשאטש סימן תרסד ס"ד כתב שמותר גם להשתמש בהם לצורך איגוד הלולב בהושענא רבא, והטעם כיון שמצוות או ליהנות מיתנו ע"כ אין המצוה חשובה כהנאתה מה שהוקצה למצותו, וכע"ז כתב בשו"ת חת"ס חאו"ח סימן קפד להתיר להשתמש באתרוג בדרך אחרת בשו"ת אבני ישפה ח"ה סמן צב ענף א כתב שיש להקל בזה בכל גוונא, וממו"ר הגר"ע פריד שליט"א שמעתי שיש להחמיר בזה, וכן נראה ממש"כ בספר אזמרה לשמן על המועדים, ואמנם שו"ר בספר דברישלום הו"ד חכם שלום כהן זצ"ל שניתן להקל בזה.

סח. בעיקר דין האורך, מצינו בשו"ע סימן תרס"ד ס"ד שכתב כמו שיעור ערבה שבלולב, וכתב החיי אדם (כלל קנ"ג ס"ג) "נוהגים לעשות הושענות יפים ויש נוהגין ליקח ערבה ארוכה וגסה, שהרי בבית המקדש היו לוקחין ערבה גבוה י"א, ומזה תראה כמה טועים המנתקים העלים מן הבדים וחתכין אותו מלמטה שלא יהיה ארוך דאדרבה יותר מצוה בארוכה ובעלין הרבה, שהוא מצוה מן המובחר ונוי מצוה". ומבואר מדבריו שיש לקחת ערבות להו"ר מורביות, וכ"כ בקיצור שו"ע (סימן קל"ח סעיף ב') וכ"כ באליה רבה (סימן תרס"ד ס"ק ט"ז) וכתב הטעם משום שמנכרא מצוה בהן.

ומקור דבריהם מרש"י בסוכה דף מ"ד ע"ב בד"ה עלה אחד שכתב שהשיעור י"א אמה וכתב והשתא נהגו להביא מורביות ענפים ארוכים ויפים שמנכרא מצוה בעין יפה. ונראה שיש מצוה ממן המובחר בכך, וכך משמע מהמשנ"ב שהביא האי טעמא הלכה למעשה שכתב בסימן תרס"ד ס"ק י"א "שביאר למה נוטלים ערבה ביום זה זכר למקדש שנטילת ערבה

היתה שם הלכה למשה מסיני ומבאר המשנ"ב וכך היה מצותה בכל יום משבעת הימים היו מביאין ערבו וזוקפין אותן הכהנים על צידי המזבח ואח"כ באים העם ונוטלין אותן משם ומנענין אותם וכו' ערבה דלית ליה עקר מה"ת בגבולין די שנעביד זכר למקדש יום אחד". וביאר שם המשנ"ב מדוע קבעו יום שביעי יותר מכל יום, וביאר שכן שבמקדש היה ג"כ יותר קדושה ביום זה כיון שהרי היו מקיפין שבע פעמים ביום זה, ומקור טעם זה מהט"ז, והשער הציון הביא עוד טעם שכתב הב"י שערבה זו היתה דוחה אפי' שב"ק משא"כ בשאר הימים.

והנה לכאורה היה מקום לומר כח"א אלא דצ"ע דמרן בשו"ע סימן תרס"ד סעיף פד' לא הזכיר חומרא זו דכתב ושיעורה כאורך ערבה שבלולב וזה שלש טפחים, וקשה שאם יש הידור היה לשו"ע להזכיר זה או למשנ"ב להביא חומרא זו.

ונראה שהגר"א גם ס"ל חומרא זו דהנה לפני מה שכתב מרן שהשיעור הוא כשיעור של ערבה בלולב כתב הרמ"א מיהו מכער הוא להיות עלה אחד בבד אחד, על כן נהגו לעשות ההושענות יפים משום זה אלי ואנוהו, וע"ז כתב בביאור הגר"א אות ט"ז כמ"ש הוי מתנאה וכו' וכ"כ רש"י שם, וכוונתו שהוי תנאה וכמו שכתוב בגמ' בשבת שף קל"ג ע"ב זה אלי ואנוהו, ומש"כ וכ"כ רש"י שם הינו להביא את דברי רש"י שכתב לענין הערבות שהיו בבית המקדש, שכתב בסוכה דף מד ע"ב בד"ה עלה אחד, שיש יופי במורביות, ומתכיון הגר"א להידור זה.

ודעת הגאון רבי משה הלברשטאם זצ"ל הובא בנתיבות ההלכה (עמ' 43) שלהושענות נהג לקחת ערבות רגילות, ובשנותיו האחרונות הביאו לו מורביות ושמוח בהם, משמע שמעיקרא לא הידר על חומרא זו.

ובספר הדרת המעיל (עמ' נ"ו) כתב שנהג הגרש"א יודלביץ זצ"ל לקחת ערבות מורביות, ובספר גם אני אודך תשובות הרב ליברמן הביא שם (עמ' קסד) נידון אם יש ענין להדר בד' מינים כמו מורביות, וע"ע בספר גם אני אודך תשובת הרב סגל (עמ' קפח) שדן שם אם יש ענין לקחת מורביות, ודן שם אי הוה כאתרוג וכנר חנוכה או כלולב, ואח"כ כתב שם כיון שאין לך בו אלא חידושו א"כ דוקא שמה, וצ"ע מדברי הח"א והא"ר והקיצור שו"ע, ומה שכתב רש"י בסוכה שנהגו לקחת מורביות להו"ר.

[בר"ן כתב שהשיעור כאורך ערבה שבלולב, אבל מאידך עין במנחת חינוך מצוה שכ"ד שכתב שהרמב"ם לא כתב מה השיעור וא"כ לא בעינן בדוקא י"א, כלומר שאי"ז מעכב אבל מסתמא יהיה הידור מצוה בגדול. ועיין במג"א סימן תרע"ב סק"ג ולולב ואתרוג וכיוצא בו, כשהם ארוכים הם יותר נאים].

והנה למעשה מה שצריך כמו המזבח א"כ יהיה צריך מורביות, בגודל חמש מטר ורוב העולם שלוקחים גדול אין לוקחים כזה גדול, וא"כ עיקר המצוה ליטול כמו שבמב"ב וכ"כ בשו"ת הגר"ח ק סימן י"ג, מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל שיש מצוה ליטול ארוכים כמו המזבח, וכן כתב בתשובות גם אני אודך תשובת הגר"ח ק סימן קל"ה וז"ל מרן: "עיין סוכה מה ע"א גבוהות י"א אמה". ומה שלא נוהגים כך לקחת בגודל גדול משום שבקושי להשיג, מ"מ כמה שיותר גדול, איכא בזה הידור מצוה, וכך ראיתי שנהג מרן הגר"ח לקחת להשוענא רבה ערבות גדולות כמה אמות, והטעם י"ל משום הידור מצוה, והוא לשיטתו שיש הידור מצוה בלולב ארוך, והטעם משום הידור המצוה.

זמן חיבוט הערבה

נהגו לעשות החבטות אחרי התפילה, וע"פ הקבלה יש לעשות את חיבוט הערבה לאחר ההושענות^ט.

על מה חובטים את הערבות

מנהג בני ספרד לחבוט את הערבה על קרקע עולם, ומנהג בני אשכנז לחבוט אף על רצפת קרקע בית הכנסת^ז.

ט. בזמן חיבוט הערבה יש לעשות אחר קדיש תתקבל של סדר שבע הקפות, כ"כ בשער הכונות, ובפרי עץ חיים והביאם בכה"ח (ס' תרס"ד ס"ק ל"ב) וכן הוא מנהג המקובלים בק"ק בית אל בעיה"ק ירושלים ת"ו כמבואר במנהגי ירושלים שסידר הגאון המקובל הראש"ל הרב אג"ן והעתיקם בריש ספר נתיבי עם (אות צג) וכ"כ הרב נתיבי עם (שם סימן תרסד ס"ד) שכן נוהגים בירושלים, וכך קצת מדברי הרמ"א בסימן תרל"ד סעיף ז' עי"ש, ומ"מ אין מורידים את הלולב עד אחר הקדיש ורק אז נוטלים את הערבות ועושים את ההושענות, וכן נוהגים בכמה מקומות. ואמנם למעשה המנהג בזמנינו לעשות חיבוט הערבה לאחר ההושענות, והטעם לאחר שיוצאים מבית הכנסת לחיבוט ערבה הרי הוא יגרום הפסק גדול, ולכן נהגו לעשות חיבוט ערבה רק לאחר התפילה.

ויש נוהגים כמו שיטת השל"ה ליטול את ההושענות ולהניח את הד' מינים כי עפ"י האריז"ל לא טוב לחבר ביניהם והביאו המשנ"ב סימן תרס"ד ס"ק כ"ט, ולכן נוטלים את הערבות מתי שמגיעים לפיוט "תענה אמונים" ששם מזכירים הרבה על המים וערבה גדילה על מים וחובטים בגמר אמירת ההושענות לפני קדיש תתקבל, וכ"כ הבכורי יעקב (ס"ק כ"א) והביאו ג"כ במשנ"ב סימן תר"ס סק"ח, וכן מנהג פיורדא סי' מ"א מנהגי אמשטרדם (עמוד קכ"ט) ובקשו"ע (סי' קל"ח ס"ג) וכן נהגו הגר"א ותלמידו הגאון רבי חיים מוולאזין זצ"ל וכן מנהג וויזניץ ומנהג קאמרנא כמ"ש המחצית השקל ס' תרס"ד סק"ח עפ"י הטו"ז שמסלקין הלולב ומיניו לפני הפיוט אומץ ישעך בא וכו' ואז תופסים הערבה.

ע. בשו"ע סימן תרס"ד ס"ד כתב שחובט את הערבות על הקרקע או על הכלי פעמים ושלש, והנה במשנ"ב סקי"ט כתב שבשם האריז"ל כתבו שצריך לחבוט בדוקא על הקרקע ה' חבטות, וכך מנהג בני אשכנז ונוהגים לחבוט את הערבות על רצפת בית הכנסת ולא קרקע עולם וכמ"ש בא"ח והכה"ח כדלקמן, וצ"ב מדוע לא ס"ל הכי, ובאמת במשנ"ב סימן תר"ס שהביא דברי האריז"ל משמע שצריך לחבוט בקרקע, ומשמע בדוקא.

והרמב"ם בפ"ז הלכות לולב הלכ' כ"ב כתב גבי חבטת הערבה וז"ל כיצד עושה לוקח בד אחד או בדין הרבה חוץ מערבה שבלולב וחובט בה על הקרקע או על הכלי פעמים או שלש בלא ברכה שדבר זה מנהג נביאים וכן פסק מרן השו"ע שם בסעיף ד וחובט בה על הקרקע או על הכלי יעו"ש.

ובס' ביכורי יעקב שם אות ט"ז חמש פעמים ואחר כך על הכלים להסיר את העלים דאם יסיר את העלים תחילה אינו מקיים עוד מצות חבטה על הקרקע כיון שכבר נפסלה הערבה. והרבה פוסקים ס"ל שבעינן קרקע עולם בעפר תיתוח וחובטים רק על העפר, וכ"כ המג"א סימן

חיבוט הערבות עד שינשרו רוב העלים

יש לחבוט את הערבה שנים ושלשה פעמים, אך מנהג בני אשכנז יש לחבוט את הערבה כמה פעמים עד שינשרו העלים, ויש שנהגו שישרו רוב העלים"עא.

תרס"ד סק"ו, וכ"כ בסו"ס משאת בנימין בהגהת או"ח ס"ז, דלפי הזוהר הקדוש דף לב ע"ב צריך לחבוט דוקא על הארץ, וכ"כ בספר החשוב תולעת יעקב שצריך דוקא על הארץ כדי לבער הדין ולהורידו עד עפר, וכ"כ השיירי כנסת הגדולה בהגהות הטור סימן רס"ד ס"ק ט"ז, וכ"כ היפה ללב ח"ב תרס"ד סק"י, והביאו בכה"ח סימן תרס"ד ס"ק ל"ו שלא יהיה שום דבר חוצץ, וברוח חיים תרס"ד ס"ד, וכ"כ בבא"ח ש"ר וזאת הברכה אות ז' שבעינן קרקע עולם, וכן מנהג חסידות בעלזא.

ומה שיש להביא עוד ראייה שחובטים על עפר ועל הקרקע, דאיתא במס' סוכה פ"ד משנה ו', ר' יוחנן בן ברוקה אומר חריות של דקל היו מביאין וחובטין אותן בקרקע בצידי המזבח והגם שאין הלכה כוותי זהו דווקא לענין המין שר"ל שחובטין בענפים של דקל אבל עצם החבטה היתה על גבי הקרקע ובזה גם חכמים מודו וכ"כ בס' כתר שם טוב טעמי ומנהגי בדף ק"ס ע"ש, וכ"כ הגאון רבי חיים אבועלעפייא בספר מקראי קודש דף ע"ז ע"ב, וכ"כ בספר כפות תמרים. וכ"כ בנתיבי עם שם, וכתב שם או שיוצאים החוצה או שמביאים עפר עד ריצפת בית הכנסת ומפזרים אותו, וצ"ע בדבריו חדא דאינו כבוד בית הכנסת, ועוד משמע דבעינן דוקא קרקע עולם, וכן משמע שבעינן שלא יהיה הפסק לקרקע, וכן מדלא כתבו הפוסקים מנהג זה אין לעשותו, ולא כמו שכתב באיזה מקום שכן יש לנהוג ולצאת אליבא דכו"ע עין שו"ת רביד הזהב או"ח סימן ל"ט שכ"כ כן, ועיין עוד בזה בשו"ת רבבות אפרים ח"ה או"ח סימן תי"א שכתב שהרי בכל בתי הכנסיות היום הקרקע מרוצפת, וכתב הבא"ח שחובטים דוקא על קרקע קשה, ולא אבין הרי בעינן שיהיה עפר ולא יהיה משהו מפריד, ומש"כ קרקע קשה דהינו שהעפר יהיה קשה, ולא עפר תיתוח וכמ"ש חלק מן הפוסקים.

ובענין זה ע"ע בספר בא"ח מהודרת הרב יוסף כדורי זצ"ל שכתוב בו שמרן הבן איש חי הביא מארץ ישראל לבגדד שקים אחדים של עפר קרוש תזרהו על קרקע הכניסה של בית הכנסת הגדול בעירו כי איננה מרוצפת, וכתב ע"ז הרב"א ואולי שם חבטו הערבה, דהינו דבעינן דוקא עפר. ומנהג האשכנזים כתב בספ' שמחת הרגל עמ' תקפ שכן המנהג לחבוט על רצפת בית הכנסת, וכ"כ בקיצור הל' המועדים פכ"ג הערה מ"ו.

ואמנם בחזון עובדיה (עמ' תמ) הביא ד"ז אחר תפילת מוסף אלא שלא הביא שום מקור לזה וז"ל הגאון הנאמ"ן שליט"א בהערותיו לכאן ומנהגנו לעשות חבטת הערבה אחר גמר התפלה וכן נהג אבא מארי הגאון זצ"ל ונראה לומר דבזמנם רוב בתי כנסיות לא היו מרוצפים אבל בזמנינו שהכל מרוצף וצריך לצאת החוצה יחשבו ההמון שנגמרה התפלה וילכו הביתה לכן עדיף לעשות בסיום התפלה, שהרי בעינן לעשות על קרקע עולם ולא על קרקע מרוצפת, וכמו שכתב הבא"ח בש"ר פרשת וזאת הברכה אות ז', וכ"כ הכה"ח בסימן תרל"ד ס"ק ל"ו שכ"כ בזוהר, והביא בספר מים חיים על הבא"ח ח"ב עמ' תפד' כן נוהג הגר"ע יוסף זצוק"ל. עוד בד"ן חבטת הערבה שבעינן קרקע עולם, יהיה נפק"מ למי שנמצא במטוס שאין לו לחבוט

אז אלא שינחות כדי שיעשה החיבוב על קרקע עולם, כ"כ בשו"ת רבבות אפרים ח"ו סימן שכ"ט לפי מה שכתבו הפוסקים ע"ש.

עא. בשו"ע סימן תרס"ד סעיף ד' כתב וחובט בה על הקרקע או על הכלי פעמים או שלש, והיום נוהגים חמשה פעמים כמו שכתב האריז"ל וכ"כ בכה"ח, והנה מלשון מרן משמע שאין דין לחבוב עד כדי שיפלו כל העלים.

וכתב המשנ"ב ס"ק י"ט ע"פ מה שכתב בביכורי יעקב ס"ק ט"ז שטוב לחבוב קודם כל הקרקע ה' חבטות ואח"כ על הכלים כדי להסיר את העלין, והנה המשנ"ב כתב ע"ז וא"צ להסיר כל העלין, ובביכורי יעקב משמע שבעיני כל העלין, והמשנ"ב לא נקט כך.

וכתב בשער הציון אות י"ג שמקורו מהח"א ובח"א ס"ג כתב וז"ל ומה שנוהגין שחובטין עד שיפלו כל העלין הוא מנהג של תינוקות משום שמחה עכ"ל, וכוותיה פסק המשנ"ב, ובשו"ת הגר"ח ק סימן י"ד כתב מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א שיש לחבוב ולהשיר קצת עלים. וכ"כ במקור חיים להחוי"י כתב המון עם חובטים ביד חזקה עד שיזיעו ועד שלא תשאר עלה וכו' והוא משיבוש מנהגי עמי הארץ ע"ש.

ועי' בקובץ משלחן מלכים עמ' פ' שמביא שהגר"ז מבריסק זצ"ל נהג לחבוב ההושענות בכל כחו עד שנשרו רוב העלים שכך היה לו קבלה מהגר"ח מוואלזין זצ"ל, משמע שיש להדר בזה, וכ"כ בספר מלבושי יו"ט.

והטעם כמו שכתב הביכורי יעקב ס"ק ט"ו שיש להפיל את כל העלין משום שהיא סמל לכילוי הדין. ובספר עמוד אש הנהגות הגאון מהרי"ל דיסקין זצ"ל (פרק י"ב אות ס"א) כתב בהושענא רבה חיבט בההושענא שבידו על הקרקע בכל כוחו.

ובס' אורחות חיים הנהגות הגר"ח מוואלזין הל' סוכה אות קי"א כתב שבחביטת הערבה חבט רק ה' פעמים, משמע שא"צ להסיר כל העלין.

אבל הכף החיים ס"ק ל"ז הביא בשם האר"י שאן ענין להסיר העלים ואדרבה צריכה להיות הערבה כשירה עד גמר החבטה כמו הערבה שבלולב, ובא"ח ש"ר פ' וזאת הברכה סעי' ז' כתב ג"כ שא"צ לחבוב עד להשיר את כל העלין משום שצריך שהערבות כשרות עד גמר החבטה. ולפי"ז א"צ לחבוב על כלי וכמו שכתב המשנ"ב בשם הביכורי, אלא צריך לחבוב על הקרקע וכ"כ בפרי מגדים ובקיצור שו"ע סימן קל"ח ס"ג, וע"ע בפסק"ת הערה 18 הביא שאביו היה נוהג בה' ערבות לחבוב ה' פעמים, ובב' ערבות של הלולב היה מסיר מקצת מן העלים.

ובדין נענוע הערבות, בשו"ע ס"ד כתב שצריך לנענע אותה, וכ"כ בחי"א כלל קנ"ג ס"ג וקשו"ע סי' קל"ח ס"ג וכ"כ דברי יחזקאל החדש עמוד ל"ג שכן נהג הגה"ק משינאווא זי"ע לעשות הנענועים עם ההושענות כמו שעושים עם הלולב וכן נהג מהרי"ץ דושינסקיא אב"ד ירושלים מו"ר מפאפא והגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל וכן מנהג ספינקא, וכך מנהג הגר"ח קניבסקי זצוק"ל, ויש נוהגין שלא לנענע, כן מנהג רוב הגדולים.

והנה בערוך השולחן שם סעי' ג' תמה על דברי הרמ"א שכתב לעשות שניהם דלא ידענו ממנהג זה אולם בהמשך דבריו בסעי' ז' כתב לפסוק דמכל מקום יש לחוש לדבריו ולנענע קצת. ועיין מש"כ לעיל שהבאנו בספר דברי יחזקאל החדש שהעתיק מספר תפארת חיים שהגאון משינאווא זי"ע לאחר שחבט ההושענות עשה בהן נענועים כמו שעושים עם הלולב ואם כן לדבריו יש לחבוב וגם לנענע כפי שפסק הרמ"א אך חובטין קודם ודלא כהרמ"א שאמור לנענע קודם.

להשתמש בערבות שחברו חבט בהם

נהגו שכל אחד ישתמש בערבות שלו, אך אם אין לו ערבות אחרות יכול להשתמש בערבות שחבירו חבט בהם, אך בתנאי שנשארו בהם עלי ערבה כדי שתשאר כשרה^ע.

להשתמש בערבות הלולב

לכתחילה אין להשתמש בערבות שהשתמש בהם ללולב, אך אם אין לו ערבות אחרות יכול להשתמש בהם^ע.

עב. יש לדון האם יכול להשתמש בערבות של חבירו לאחר שחיבט בהם, ומצינו בזה שכתב בשו"ת זקן אהרן (או"ח ח"א סי' ל') שאין להשתמש לכתחילה בערבה שנשתמש בו חבירו לחבטה, הוכיח כן מגמ' ונראה לדון דהוי בזיון למנהג הנביאים שתקנו ליקח ערבה לחבטה ולפ"ז לנשים ובתולדות שפטורות מדינא אולי יש להקל ועוד כיון שמרמז לדינים וגבורות אין בדין שאחר החבטה יחזיר ולקחנה. ומדינא אין לחוש וכ"כ בשו"ת שבט הלוי (יו"ד סי' נ"ח) שהדבר פשוט שאין שום חשש ויצא בזה מנהג דחבטה כי רק הנאה אחרת אסרו כמבואר בשו"ע סימן תרס"ד ס"ט, ומה שכל אחד ואחד לוקח לעצמו רק משום שנוהגים סלסול מיוחד שכל אחד ואחד מיוחד לעצמו ערבה. וכן כתב הא"א מבוטשאטש ס"ד, וכ"כ שו"ת זקן אהרן שם ושו"ת דבר יהושע ח"ד סימן ע"ד, אלא שנוהגים הידור שכל אחד מיוחד לעצמו ערבה. אמנם כ"ז לשיטה ולנוהגים שאין מחבטין את הערבות שינשרו העלים, אבל למנהג שמחבטים את הערבות עד שינשרו רוב העלים, הרי הבאנו לעיל סו"ס כ"א, שצריך שהערבה תהיה כשירה כדי לצאת בה ידי חיבוט, וכ"כ הגרש"ז אורבך זצ"ל בהליכות שלמה פ"ב ס"ו שמעיקר הדין אם לא נשרו עליה יכול חבירו לצאת באותו ערבה שיצא בו חבירו במנהג החיבוט. אבל במועדים וזמנים ח"א סימן צ"ב כתב להחמיר לקחת ערבה של חבירו לחיבוט בהו"ר. וכן ראה עוד בשו"ת ישא יוסף ח"ב סימן קסד שנשאל מי שנמצא והוא חבירו מוחץ למקום ישוב, ויש לו רק ערבה של חבירו לחיבוט, והביא שם שהגר"ש"א אמר לו שכל שהערב כשרה יכול לקיים בזה מנהג הנביאים. וכן הביא בקובץ הלכות רבי שמואל קמינצקי שליט"א סוכות עמ' תי שהוא לכתחילה ממש.

עג. בשו"ע סי' תרס"ד ס"ו כתב שאין אדם יוצא בערבה שבלולב וי"א שיוצא, ונח' האחרונים האם הכוונה שמשתמש בערבה שבלולב או לא, שבביכורי יעקב ובמשנ"ב סק"א כתב שפשוט שכל הדין בשו"ע היינו שנטל את הערבה עם הלולב אבל אם נטל את הערבה בפני עצמה יצא יד"ח, ואמנם מצינו כבר במאירי שם שכתב שאפילו אם יקח את הערבות בפני עצמם אסור וכתב שהוא דבר פשוט שא"צ להאמר שהרי היא הוקצה למצותה ע"ש, וכן כתב רבינו יהונתן, וכן נראה מדברי האור זרוע ח"ג סי' שט"ו, וכן כתב בכה"ח סקמ"ב שע"פ הסוד אין לעשות כן, וכ"כ לדינא הגר"י משדי שליט"א בספר הורני חוקיך עמ' תצד, ואמנם מו"ר הגר"ע פריד שליט"א כתב ע"פ דברי המשנ"ב הנ"ל לדינא שיכול להשתמש בערבות שבלולב, אך מ"מ נראה שלכתחילה אף לדברי המשנ"ב לכתחילה יש להקפיד בזה לקחת ערבות בפנ"ע ולא להשתמש בערבות שבלולב, וכן פשט המנהג, אך מ"מ בשעת הדחק שאני.

חיבוט הערבה לאשה ולקטן

יש שנהגו שאף אשה וקטן חובטים את הערבה^{עד}, וכן נהגו לחבוט עבור תינוק בן יומו, אך אין צריך לחבוט עבור עוברים^{עה}.

ונראה שאפשר להשתמש אף בערבה שחבט בה בשבילו, כיון שאינו אלא מנהג בעלמא, וגם אפשר להשתמש מעיקר הדין בערבה שהוא חבט בה וכו'^ל.

ומנהג בני ספרד שנשים לא חובטות את הערבה.

עד. יש לדון האם אשה יכולה לעשות חיבוט ערבה של הו"ר, ומצינו שכתב בשו"ת רב פעלים (ח"א קונטרס סוד ישרים סימן י"ב) שאין נהוג שאשה תעשה חיבוט ערבה כיון שהוה מצות עשה שהזמן גרמא, והטעם עי"ש ע"פ הקבלה שאין שום ענין שאשה תעשה מצוה זו עי"ש, וכ"כ הגר"ע יוסף בחזון עובדיה סוכות הל' הו"ר, מ"מ משמע דליכא חיוב אבל ליכא איסורא, אלא א"כ יש זילותא בזה כיון שבעינן קרקע עולם וכל כבודה מלך פנימה, משא"כ לנוהגים לעשות החיבוט אפ' על קרקע מרוצפת.

אבל בספר מועדי הגר"ח תשובה תקעא ענה מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שכך נהוג שאשה תעשה חיבוט ערבה, וכ"כ בקונטרס הוספות לס' ארחות רבנו ח"ב עמוד כ"ב שכתב בשם הגר"ח קניבסקי זצ"ל שנוהגים לעשות הושענות גם לתנוקות השוכבים בעריסה ונותנים לידיהם וכן נהגו בבית אביו עכ"ד. וכ"כ במנהגי וורמיישא שנהגו לעשות הושענה לכל בני ביתו לגדול וקטן לזכר ולנקבה לכל אחד ואחד בפני עצמו עכ"ל וכ"כ מועדים וזמנים ח"א סי' צ"א שכן המנהג. וראיתי שמביאים לזה מקור מדברי הירושלמי ר"ה פ"ד ה"ח ואותי יום יום ידרושון זו תקיעה וערבה וכתב שם בקרבן העדה וז"ל וכי ביום דורשין ובלילה אין דורשין אלא שני ימים בשנה הכל דוושין את ה' מגדולים ועד קטנים והם יו"ט של ר"ה ויום ז' של ערבה שהכל שומעין תקיעת שופר והכל נוטלין ערבה הלכך תקנו במוסף שיהיו גם הקטנים בבית הכנסת משא"כ בשחרית עדיין ישנים הקטנים עי"ש. אמנם למעשה אי"ז כדין כפרה ולכן לא נהוג לעשות לעוברים הושענות רק לקטנים, כך מנהג בני אשכנז ופוק חזא מה עמא הדבר, ותלוי כל אחד במנהגו.

אבל מ"מ הא מיהת מוכח דה"ה לקטנים דיש להם לעשות הושענות, וכן מצאתי באורחות רבינו (ח"ב עמוד כב) שכתב שם בשם הגר"ח קניבסקי זצ"ל שנוהגים לעשות הושענות גם לתנוקות השוכבים בעריסה ונותנים לידיהם וכן נהגו בבית אביו עכ"ד.

וראה עוד בספר מועדי הגר"ח (ח"ב עמ' שג) שנשאל מרן שר התורה שליט"א ממתי יש לחנך את הקטן לזה ממתי שיודע לחבוט או ממתי שיודע לנענע, וענה ממתי שיודע לחבוט, וראה עוד בספר חינוך הבנים כהלכתו (פרק קה הי"ח) כתב לתלות דין זה במח' הרמב"ם בפ"ז מסוכה הכ"א שהמצוה לחבוט, ולרש"י בסוכה דף מד ע"א המצוה גם בנענוע ע"ש. אך בני ספרד לא נהגו בזה וכמ"ש בחזו"ש סוכות עמ' תמג

עה. מו"ר הגר"ע פריד שליט"א בגליון אומרה לשמך מס' 219.

שימוש בערבות של ה"ר

ערבה זו של חביטת ערבה הוקצתה למצותה כל יום הושענא רבא ואסור ליהנות ממנה, אך אם התנה עליה לפני שנוטלה שיכול להשתמש בה כרצונו לאחר גמר המצוה. (שו"ע סי' תרס"ט ס"ט).

ולכן אם מחלקים את העלים לשמירה ביום ה"ר יש להתנות עליהם קודם הנטילה. (ביה"ל שם ד"ה אם לא התנה).

דיני סעודה ביום הושענא רבא

כנתבאר [בשערי יוסף הל' חול המועד] שבכל יום מימי חוה"מ יש חובה לשתות יין לשמחה, והב"ר רבים נהגו להוסיף מאכלים נוספים כמו בסעודת יו"ט. (עי' מגירת המאור, ביאור הגר"א וערוך השולחן סי' תרסד). ורבים מבני אשכנז נוהגים לאכול לביבות ממולאות בשר הנקראות 'קרעפלאך', (מו"ר הגר"ע פריד שליט"א).

זמן אכילת הסעודה ביום ה"ר

ששמחת תורה חל בשבת, לכתחילה יש להתחיל לאכול את סעודת ה"ר לפני חצות, ואם לא הספיק אפשר להתחיל עד שעה עשירית, ואם התחיל אחר שעה עשירית אין להרבות בסעודה ומצוה לאכול רק שיעור מעט יותר מכביצה פת. (עי' משנ"ב סי' רמט ס"ק יג, סי' תרסח ס"ק א, סי' תרצה ס"ק י, וכ"כ לעורך מו"ר הגר"ע פריד שליט"א בספר אזמרה לשמך על המועדים, ובמש"כ בשערי יוסף הל' יו"ט).

דיני זמן קריאת שמו"ת של פרשת וזאת הברכה

זמן קריאת שמו"ת של פרשת וזאת הברכה

נח' הפוסקים האם זמן הקריאה הוא מליל הושענא רבה או מליל שמח"ת, ולכן לכתחילה צריך לקרוא שמו"ת של פרשת וזאת הברכה ביום הושענא רבא, ולא בליל שמחת תורה"י.

עו. במשנ"ב סימן רפ"ה ס"ק י"ח כתב שיקרא פרשת וזאת הברכה ביום הושענא רבה ואם קראה בשמחת תורה לא הפסיד, אבל בסימן תרס"ט ס"ק ד' כתב המשנ"ב שכתבו הפוסקים שזמנה הוא בליל שמחת תורה, וצ"ב מדברי המשנ"ב בסימן רפ"ה, וי"ל דכוונת המשנ"ב בסימן רפ"ה שמהושענא רבה מתחיל זמנה, דוגמת שמו"ת שכל שבוע שמתחיל מזמן של קריאת התורה במנוחה בשבת, הכא מתחיל זמנה בה"ר, וזה מדיוק בלשון המשנ"ב סימן תרס"ט שכתב

שזהו זמנה משמיע השתא זה זמן סיום התורה וא"כ הכא צריך לסיים עכשיו ויש לעיין, ויש קצת להביא סימוכין לזה שהכא הוא דין אחר דהנה כתב בשו"ת קנה בושם ח"א סימן ט"ז, שהקורא לפני הו"ר לא יצא ידי חובתו, והכא שאני מכל שבת ועי"ש טעמא שכל פרשה קורים הפרשה בשבת, והכא קורים ביו"ט.

ולפום דברינו א"ש שיי"ל שזה עיקר זמנה משום שקוראים לפחות מהו"ר שאז זה ממש לפני שמחת תורה, כי זה עיקר זמנה ולכן א"א לקרוא שמו"ת של וזאת הברכה לפני זה, דאי"ז כמו כל שבת שאפשר לקורתה עד הסעודה שחרית כמ"ש מרן בסימן רפ"ה ס"ד, לכן הכא הוא דין אחר.

ולפי"ז אם זה עיקר זמנה משום שאז גומרים התורה מי שלא יאמר שמו"ת לאחר שיתחילו בראשית לכאורה לא יצא ידי"ח, ועיין בחוט השני ח"ד פ"ז ס"א שיכול לקרוא פרשת וזאת הברכה כל היום משום שקריאת פרשת בראשית היא רק אופן של סיום התורה, וכן דעת הגר"ח קניבסקי זצוק"ל והובא בהליכות חיים עמ' צג'.

אבל הכף החיים סימן רפ"ה ס"ק כ"ו וכ"ט כתב שמי שאמר שמו"ת לאחר קריאת התורה דבראשית לא יצא ידי"ח, והטעם שזה התחלת התורה ממש, משום שמאז יכול לומר שמו"ת דבראשית, וכ"כ בספר קצות השלחן סי' ע"ב בבדי השלחן ס"ק ט' שיש להקפיד ולקרותה קודם התפלה משום שלאחר התפלה כבר עלה העולה לחתן בראשית ושוב עבר זמנה.

אמנם גם הגר"נ קרליץ כתב שיכול לומר שמו"ת דבראשית, כדין כל שבת, מ"מ ס"ל שבבראשית אינו סיום, וצ"ב בטעמו, הרי זה מנהג המסימים, וזה מדיני הסיום, וא"כ זה לא רק מדין המסיים הוא שיתחיל, דבשלמא דעת הגר"ח קניבסקי זצוק"ל הובא שס"ל שיכול לומר שמו"ת כל היום, ומה שייש סיום זה רק דין המסיים צריך שיתחיל אבל להגר"נ קרליץ שליט"א צ"ב דזה סותר. א"ה יש לעיין אם אפשר לומר כמו שכתבנו בדעת המשנ"ב דהרי בספר ליקוטי מהרי"ח הביא את ב' הדעות דכתב המשנ"ב.

ושו"ר שכתב מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל תשובות גם אני אודך בעניני שמו"ת שמה שהמשנ"ב כתב כך כי זמנה גם בהו"ר וגם בשמחת תורה.

אבל כ"ז דעת המשנ"ב אבל הכף החיים סימן רפ"ה אות כט בשם האריז"ל שצריך לקורתה ביום הו"ר, וז"ל בשער המצוות דף לד סע"ב ובכל יום שישי תקרא כל הפרשה שמו"ת ובערב שמחת תורה אע"פ שאינו ערב שבת תקרא פרשת וזאת הברכה שמו"ת עכ"ל.

וכ"כ בסימן תרס"ט סק"ו, ומשמע ביום דוקא, וכן כתב בשע"ת. [ומזה יש להוכיח דעת האריז"ל שיש איסור באמירות שמו"ת בלילה, וע"ע בשו"ת יביע אומר ח"ו חלק או"ח סימן ל'].

וכ"כ בברכ"י סימן רפ"ה סק"ה, וכ"כ בשו"ת אור לציון ח"ד פרק ל"ט בביאורים לתשובה א' כתב כדברי כה"ח שהביא כן בשם האריז"ל, וכ"כ בחזון עובדיה סוכות, וכ"כ הגר"מ מאזוז שליט"א.

אבל הפרי מגדים בסי' רפ"ה (אשל אברהם ס"ק ז') שמנהג העולם הוא לקרוא שנים מקרא ואחד תרגום של פרשת וזאת בליל הושענא רבה ועי' בס' ארחות רבינו חלק ב' עמ' ש' שכן היה מנהגו של מרן בעל הקהלות יעקב לקורתה בליל הו"ר. וכן הביא שפסק מרן החזו"א.

והנה האורחות חיים והכל בו כתבו שזמן אמירת השמו"ת של וזאת הברכה הוא בליל שמיני עצרת, אלא שיש לעיין בזה דעדיף לומר בערב יו"ט בהו"ר מחמת אמירת תרגום בלילה ומקרא

בלילה כנודע משו"ת הרמ"ע מפאנו שאין לקרות תרגום ביו"ט, ולפי"ז כתב בשו"ת דברי בניהו ח"ז סימן ט"ז שעדיף לקרות בהו"ר.

והנה לפי דברי המשנ"ב משמע שהקורא בשמח תורה לא הפסיד ומשמע שעיקר זמנה בהו"ר, וכמו שכתב בסימן רפ"ה בשם השע"ת, שכתב לקרות השמו"ת של וז"ה ביום הו"ר. ועי' בקובץ תל תלפיות (ס' עמ' כ"ג) שכן היה מנהגו של מרן רה"י הגרא"מ שך זצ"ל לקרוא בהו"ר, ושכן הורה להרה"ג ר' דוד פרנקל שזמן קריאת פרשת וזאת הברכה שנים מקרא ואחד תרגום הינו קודם שמיני עצרת ולא בשמיני עצרת.

עי' בס' ליקוטי מהרי"ח (בסדר חג הסוכות ליל הושענא רבא) שכ' להעיר על מה שכ' המקובלים שיש לקרותה בהו"ר שדבריהם הם לשיטתם דס"ל דבכל שבוע יש לקרוא שנים מקרא ואחד תרגום בעש"ק, ולכן את פרשת וזאת הברכה יש לקרוא בהושענא רבא אבל לדעת הסוברים שלכתחילה יש לקרוא שמו"ת בכל שבוע בשבת עצמה ה"ה הכא דיש לקרוא שנים מקרא ואחד תרגום בשמחת תורה.

ומש"כ הקנה בושם שאפשר להתחיל רק מהו"ר או ש"ת, הובא בס' קריאת שמו"ת כהלכתה שלכאורה פרשת וזאת הברכה למה שיהיה דינה חלוק משאר השבתות, והביא שבהסכמת ספרו כתב לו האדמו"ר מתולדות אהרון זצ"ל שודאי קריאת וזאת הברכה אפשר לקרותה ממותי שקראו בשבת במנחה כמו בכל שבת, וכ"כ הגר"א נבצלאל שליט"א שדינה כמו בכל שבת, וכ"כ הגר"מ מאזוז שליט"א שלפי דעת הגר"א יהיה דינה כמו כל שבת. והגר"ח קניבסקי זצוק"ל כתב והביאו בגם אני אודך על שמו"ת סימן כ"א דאולי יצא, וע"ע בשו"ת רבבות אפרים ח"ה סימן רי"ז, ובשו"ת שבט הקהתי ח"א סימן ק"ו.

וכ"כ בקובץ הלכות פסקי הגר"ש קמינצקי סוכות, שאין שום עיכוב ואע"פ שמדברי הפוסקים משמע שעיקר הזמן בהו"ר או בשמיני עצרת, ביאר שנראה שאין כוונת הפוסקים שמאז מתחיל זמן קריאת זמן שמו"ת דוזאת הברכה אלא כוונתם שאז הוא זמן מצוה מן המובחר לקרותו דוגמת מה שכתבו הפוסקים מג"א סי' רפה ס"ק ה שיש לקרוא שנים מקרא ואחד תרגום בערב שבת אחר חצות ויש שכתבו רוקח סי' נג אוזח"ב הל' שבת סי' מב וכל בו סי' לז וארחות חיים הל' שבת דין קריאת הסדר שמו"ת סעי' א ועוד ראשונים שיקרא שמו"ת בשחרית שבת ובודאי כוונתם שזהו הזמן דמצוה מן המובחר אע"ג שגם מקודם הוא זמנה וה"ה בנידו"ד כן הוא כוונת הפוסקים ופשיטא שיוצאין ידי חובת שמו"ת משקראו הפרשה במנחה בשבת עכ"ד.

ועוד בעניין הנ"ל נשאלתי ע"י הגאון האדיר רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א (ט"ז תשרי תשפ"א) במה ששאל בזה"ל: השנה האם אפשר להעביר שמו"ת פרשת האזינו עד יום רביעי השבוע או שזה עד יום רביעי שעבר כמובן שאפשר בדיעבד עד שמחת תורה רק השאלה לשיטה שאפשר עד יום רביעי איזה יום רביעי הכוונה ע"כ לשון שאלתו.

הנה קריאת שמו"ת האזינו שקראו בשבת שובה, לכאורה הוא עד יום רביעי של חול המועד סוכות, כי אז מתחיל להתנוצץ קדושת השבת כמבואר בגמ' בגיטין, וא"כ אז הוא זמנו של פרשת וזאת הברכה, ואין לומר דהוא יום רביעי של שבוע שעבר, משום שאין נפקותא בין שבת האזינו לשבת זו שבשני השבתות קראו במנחה פרשת וזאת הברכה כן לכאורה נראה לענ"ד.

ועוד יש להוכיח ממש"כ המשנ"ב בסימן רפ"ה שמהושענא רבא מתחיל זמנה של פרשת וזאת הברכה, וא"כ בע"כ דהכוונה הוא עד יום רביעי של חול המועד עד ועד בכלל, וכמו שמשמע

קרא שמו"ת של וזאת הברכה בשבת פרשת האזינו

אם קרא שמו"ת ממנחה של שבת שקראו בה פרשת האזינו, יצא יד"ח"י.

קרא שמו"ת של וזאת הברכה בשבת חג הסוכות

אם קרא שמו"ת של פרשת וזאת הברכה הוא ממנחה של שבת בחג הסוכות [או בשבת חול המועד] יצא יד"ח.

סוף זמן הקריאה

אם לא קרא בהו"ר יקרא בליל שמחת תורה, ואם לא יקרא לפני התפילה, ואם לא קרא לפני התפילה יקראנה במהלך יום שמיני עצרת. (משנ"ב סי' רפ"ח סקי"ח ובסי' תרס"ט סק"ד ובא"ח וזאת הברכה סט"ו וחזו"ע עמ' תנ).

מדברי המשנ"ב בסימן תרס"ט שכתב זהו זמנה, ועוד בענין זמן פרשת וזאת הברכה, ראה מה שהארכנו בקונטרס שיח יוסף סוכות ח"ד סימן כ"ז.

עו. עי' שו"ע או"ח סי' רפ"ה ס"ג "מיום ראשון ואילך חשוב עם הציבור". ומדברי השו"ע נראה דהוא דוקא באותו שבוע שקוראים את הפרשה, ואמנם לפי מש"כ במשנ"ב סק"ז שכיון שמתחילים במנחה לקרוא את הפרשה אפשר לקרוא שמו"ת נראה דהוא לאו דוקא, ע"ש, אך מצוה מן המובחר ביום שישי כמבואר במשנ"ב שם, [ועי' בבאר התורה עג דיני קריאת שמו"ת] ואף שהשבוע לא קוראים הפרשה מ"מ הרי כבר התחילו לקרוא הפרשה, וכן כתב בשו"ת שבט הלוי ח"י סי' ע"ח לגבי קריאת שמו"ת בשבת חול המועד של שבת הבאה, וכן הו"ד הגר"ק בחוט שני שבת ח"ד פ"ז ס"א, ואולם הו"ד הגר"ש אלישיב זצ"ל בהערות למס' ברכות שאי אפשר להתחיל לקרוא שמו"ת משבת שלפני יו"ט כיון שבשבת שלאחר מכן לא יקראו פרשה זו אלא את הקריאה של חול המועד אך מ"מ אם קרא יצא יד"ח בדיעבד יעו"ש, ונראה מדבריו שנקט כדברי השו"ע שהוא דוקא באותו שבוע שקוראים את הפרשה, וא"כ ה"ה בנ"ד. ואפשר שאף למשנ"ב היינו דוקא באותו שבוע שבה קוראים את הפרשה, וכמו שמוכח מדברי התוס' בברכות דף ח' ע"ב ד"ה ישרים ועוד ראשונים, וכן שמעתי מהגר"י משדי שליט"א, וכן כתב בהליכות שבת ח"ב עמ' תו, ולפי מש"כ בשער המצוות פרשת ואתחנן שיש לקרוא שמו"ת של החק לישראל של אותו שבוע, והשבוע אנו קוראים פרשת האזינו בחק לישראל, א"כ נראה שיש מקום להתיר בזה, ועי'.

אך למעשה כתב בזה מו"ר הגר"ע פריד שליט"א בגליון אזמרה לשמך מס' 151 שאף שמדברי הכל בו נראה שזמן הקריאה מתחיל רק מיום ראשון ולא אחרי מנחה של שבת, לא נפסק כן להלכה, אך נראה כיון שקריאת החג איננה מסדר הפרשיות, נראה שאינה מפסיקה את הקריאה של פרשיות השבוע, ואפשר לקרוא את השמו"ת של הקריאה שיקראו לאחר שבועיים.

השלמת הפרשיות שחיסר כל השנה

אם חיסר קריאת פרשה או יותר במהלך השנה יכולים להשלים עד סוף שמיני עצרת קריאת שמו"ת שלא קרא, אך לאחר שמיני עצרת אין עוד תקנה. (שו"ע סי' רפ"ה ס"ד, וראה בבאר התורה 73 בדיני קריאת שמו"ת).

זמן התחלת קריאת שמו"ת של פרשת בראשית

ניתן לקרוא שמו"ת של פרשת בראשית לאחר שהציבור קרא את פרשת בראשית בשמחת תורה בבוקר. (משנ"ב סי' רפ"ה).

דינים הנוהגים בארבעת המינים לאחר חג הסוכות

קדושת הלולב והסכך

בדין קדושת הלולב ומינוי, הנה מדברי הגמ' במגילה דף כו ע"ב מבואר שתשמישי מצוה ונזרקים הם, ומ"מ כתב בשו"ע סימן תרס"ד ס"ח, כתב שההושענא שבלולב אע"פ שנזרקת אין לפסוע ולדרוך עליה, ובמג"א סו"ס תרל"ח כתב שאף לאחר החג לא יפסע על עצי סוכה שתשמישי מצוה האם כמו ציצית ולולב, וכ"כ במשנ"ב סו"ס תרס"ח.

ובברכי יוסף (סימן כא סק"א) כתב שלפי מש"כ השו"ע סימן כ"א ס"ב בגד של ציצית שבלה אדם בודל עצמו ממנו ואסור לייחדו לתשמיש מגונה, כל שכן שיש להזהר בציציות של מצוה שלא לזרוקם לאשפה, והוסיף בברכ"י (סימן טו סק"ד) שמש"כ השו"ע סימן כא ס"א שמותר לזרוק לאשפה זה מעיקר, ע"ש, וע"ע בשו"ת שואל ומשיב (ח"ה סימן מז) שהביא מדברי הרמב"ן והר"ן שכתבו בהדיא שמותר מן הדין להשתמש אחר מצותם אפילו תשמיש מגונה וכו' ע"ש, ולכן כתב בחזו"ע (עמ' תמט) שלכן אע"פ שאם יניח עצי הסכך והערבה מצדי רה"ה באים אח"כ פועלים נקיון ולוקחים אותם לאשפה מ"מ אין בזה איסור מן הדין כיון שהוא עצמו לא זרקם לאשפה.

ורבים נוהגים לשמור את הלולב לשריפת חמץ. וכמבואר בגמ' בברכות דף לט ע"א הואיל ואיתעביד ביה מצוה חדא וכו', וכן כתב בהגהות אשרי סוכה פ"ד א', והובא ברמ"א ס"ט. וכתב הרוקח (הלכות בדיקת חמץ יט) וז"ל: רבינו אליעזר בן רבינו קולמינוס הזקן היה שורף חמצו מעצי הלולבים ומעצי הושענות ואנו מתקנים קולמוסים וכן הנהיג חמי ר' אליעזר ב"ר יעקב הכהן, והטעם, ששירוי מצווה מעכבין את הפרעוניות סוכה לח, ב ע"כ. עוד טעם

שח — גם אני אודך

כתב במהרי"ל (ער"פ) הואיל ואיתעביד ביה מצווה אחת איתעביד מיניה מצווה אחריתה מהרי"ל. עוד כתב במהרי"ל אופים בו מצות יש הנוהגים: לאפות בו את הג' מצות [של ליל הסדר] וקורא אני עליהם ישעיה ס כא "ועמך כולם צדיקים".

יש שנהגו לשרוף את הלולב בתנור של שריפת חמץ. כן כתב בבא"ח פרשת וזאת הברכה סי"א וכנ"ל מדברי היפה ללב והו"ד לקמן.

הצנעת הלולב

כתב מרן החיד"א בככר לאדן (סימן ו) שנוהגים להצניע הלולב בבית אחר החג והכי חזינן לרבנן קשישאי שומרים הד' מינים בכל שנה ואמרו שזה יועיל לשמירה, וכתב שם מרן החיד"א שהכי מוכח מדברי הריושלמי בפ"ב דשבת קטיר לולבך וכו' ומשמע שהיה נוהגים להצניע הלולב, וכן כתב בספר סדר היום וז"ל: מוצאי יו"ט יקח הלולב עם מיניו וישמור אותו במקום מיוחד, יהיה לו למשמרת, יראה אותם ויזכרו, ויזכה עי"ז להנצל מכל צרה, ואל ישליך ויזרוק אותם לאשפה, אחר שהם רומזים לענין גדול, ואין לנהוג בהם מנהג בזיון עכ"ל.

ובספר ויקרא אברהם (שם) שכתבך שהעיד על זקנו רבי נתן אדדאי שהיה מצניע הד' מינים אחר דמר מצותן, והביא שם לדברי מרן החיד"א בככר לאדן, ושם הוסיף, וכל לגבי דידי בהיותי בתוך הים שהיו עמי ד' מינים ראיתי פלאות בזה גשקם הים מזעפו וכן בחתיכת מצה שהיא שמורה משעת קצירה עכ"ל.

וראה עוד מש"כ ביפה ללב (סימן תרס"ד סט"ו) שהעיד על מנהגם ליקח הלולב ומיניו ולהניחם ע"ג פתח החדר שישנים בו כסגולה לשמירה, ובערב פסח נותנין מחציתו אל תוך שריפת החמץ ומחציתו לאפיית מצה.

סגולת האתרוג ליולדת

וידוע המנהג לקחת האתרוג ולהעלותו על השולחן בליל ט"ו בשבט, [וראה עוד מש"כ לענין ט"ו שבבט בקונטרס פרי יוסף יעו"ש]. וכן כתב בכף החיים (סימן תרסד סק"ס) שהמנהג לעשותו מן האתרוג מרקחת עם סוכה

אחר החג להעלותו על השלחן בליל ט"ו בשבט שהוא ר"ה לאילנות עם שאר הפירות שמברכים עליהם בלילה ההוא, ויברכו עליהם אנשי הבית ואשה מעוברת שתאכל ממרקחת האתרוג אשר בירכו עליו בחג הסוכות יש לה סגולה בזה שתלד בריוח ולא בצער ובטרם תחיל ילדה, ויצא הולד לחיים טובים ולשלום עכ"ד.

וע"ע בספר ליקוטי מהרי"ח (סוכות דף קו ע"א) כתב המנהג שנשים מעוברות נושכות של האתרוג ביום הו"ר ואומרות תפלות ובקשות ספר זכירה ע"כ, וכן כתב במועד לכל חי (סימן כד אות כה) שבספר נזיר שמשון על סוכה כתב בזה"ל: ראיתי בספר ומוציאות הפטמת ואחד שמסידות הפטמת מחלקות עדקה לעניים כל אחת כפי יכולתה ומכוונות שיעילה הקדוש בדוך הוא כשעת לידה ותעא הולד כד קיימא והטעם כי העץ הדעת למאן דאמר היה אתדוג האכילת עץ הדעת הביא מיתה לעולם ונשים מתות בשעת לידתן לכך עושות כסדר הזה ומתפללות אחד זה נוסח תפילה זו.

רבנו של עולם גלוי וידוע לפניך דבשביל שאכלה חוה מעץ הדעת גרמה כחטאה להביא מיתה לעולם וחבלי יולדה ואם אני הייתי שם באותו זמן לא הייתי אוכלת ממנו ולא הייתי נהנית ממנו מכל וכל כשם שלא רציתי לפסול אתרוג זה ככל ימי החג שעברו ועתה שפסלתי אותו כשכיל שנגמרה מצותו ואני לא הייתי עוברת מצותיך ותקבל ברצון את תפילתי ואת תחינתי שלא אמות מסיבת העיבור ומסיבת הלידה כל כדעון את תפילתי ואת תחינתי שלא אמות מסיבת העיבור והושיעני שתהא הלידה בנקל ובנחת ולא בצער ולא בקושי ולא תהיה לי ולולד שום נזק כי אתה האל המושיע עד כאן. ובני הגדול אברהם אוהבי נר"ו העתיק הדברים האלה בלשון לעז בספרו והוכיח אברהם פרק כד כדי שתהא התפילה שגורה בי המעוברות ומי שאשתו מעוברת בימים האלה יתן דעתו ליקח אתרוג וליתן ביד אשתו שתעשה כנזכר לעיל, ויאמר בפניה נוסח התפילה תיבה בתיבה כדי שתאמר הי אחאיו ותזכה שתלד בריוח ולא בצער ויצא הולד לחיים טובים ולשלום אמן. ע"כ.

וכמו כן נהגו לתתו ליולדת כן כתב מרן החבי"ף במועד לכל חי (סימן כד אות כה) וכן כתב בספרו רפואה וחיים (פרק יב אות רמג) ע"ש, וכן היה המנהג של הרבנית קניבסקי ע"ה ורבים נושען בזכות זה, ראה עוד בספר בית אמי מש"כ בזה.

סגולה לזרע של קיימא

וכתב בחזו"ע סוכות עמ' תנ כתב בזה"ל: ואנא עובדא ידענא, שהאתרוג שברכתי עליו בימי החג ויצאתי בו י"ח המצוה, חילקוהו בני ביתי לנשים חסוכי בנים, אחר שמנה שנים ושנים עשרה שנה מנישואיהם, ונתנו לכל אחת חתיכה מן האתרוג, ובאותה שנה נפקדו בבנים ובבנות לחיים טובים ולשלום. וזכות המצוה ראויה היא שתגן אלף המגן. ובספר מטה אפרים (אלף המגן סי' תרס, בקונט' אחרון אות ו) הביא שיש מנהג, שהאתרוג אחר החג עושים אותו מרקחת עם צוקר, ומעלים אותו על השלחן בליל ט"ו בשבט שהוא ר"ה לאילנות ומברכים עליו בפה"ע, (וא"צ לברך עליו שהחיינו שכבר נפטר בשהחיינו שבירך בחג על המצוה. וכן העלה הרה"ג ר' יצחק פלאג'י בספר יפה ללב בקונט' יושר ללב (סי' רכה, דף קצג ע"ג). וע"ע בשו"ת כתב סופר (חאו"ח סי' כג), ובשד"ח מע' ברכות סי' ב אות ב). עכ"ל.

ושוב שמעתי בזה ממו"ח הגר"ש יאיר שליט"א ששמע מדודי הג"ר גד יזדי שליט"א מכלי ראשון באשה שלא היה לה ילדים כעשרה שנים ובאה לפני מרן הגרע"י זצוק"ל ואמר לה שתאכל אתרוג של צדיק, לאחר חג הסוכות השיגה אתרוג של מרן הגרע"י זצ"ל ואכלתו, ולאחר שנה נולד לה בן, ואחר כך נולד לה עוד ילד, ולאחר מכן שרצתה עוד ילדים הלכה לחלבן זצ"ל שהיה מקובל כידוע, והסתכל לה בכף יד ואמר לה שמעולם לא יכול להיות לה ילדים, וכל מה שהיה לה הוא בגדר נס, עכת"ד, ומכאן רואים את גודל סגולת אכילת האתרוג

הנחת ערבות מעל הארון קודש

שאלה: ישנם רבים שנוהגים להניח את הערבות [ויש נוהגים אף להניח את הלולב] מעל הארון קודש, האם מותר לנהוג כן.

תשובה: מותר לעשות כן, ולב בי"ד מתנה עליהם.

מקור: מנהג זה הובא במלבושי יו"ט סימן א' שיש לזרוק את ההושענות לאחר החבטה על הזיזין שבבית הכנסת, ועי' בשו"ת מהרש"ם ח"ד סימן נז שמה שנהגו לזרוק מעל ארון הקודש מותר לעשות כן משום שלב בי"ד מתנה ע"ש. וראה בשערי יוסף הל' ארבעת המינים מה שהארכתי בזה.

תשובות הגר"י אביטבול / סימן ל"ז ————— שיא

מנהגים שונים בשמירת עלי הושענות של הושענא רבא
במשנ"ב סי' תרס"ה סקכ"ח כתב "וה"ה ערבה של הושענא אין לזלזל בה".
בספר מקור חיים לבעל החוות יאיר סי' תרס"ד כתב בזה"ל:
ושמעתי שיש בזה שמירה לדרך עכ"ל.

ובספר מנורת המאור פ"ז נר ג' כלל ד' ח"ו כתב שע"י שנוטלין ערבה משיירי
הערבה הבחוטה שלהושענא רבה הרי זה סגולה להצלה כל השנה
עכ"ל.

וכן כתב בספר מועד לכל חי סימן כד אות יח וז"ל: סגולה להינצל מליסטים
הוא דמערבה של הושענא רבא יעשה תיבות כלי זיין והיינו כשמסבבין
עם הספר תורה סביב הבימה ואומרים הושענא פעם ראשון כשמגיע לאות
כ' יתלוש עלה אחד מהו ופעם שניה כשיגיע לאות השענא שלו ופעם
שלישית לאות י' ופעם רביעית לאות ז' וכן לכל שבעת ההקפות ינהוג כן
ואחר כך תצרפם יחד ונעשה כלי זיין וידבק י וישים העלין כמין שד"י ויתפור
בבגדו עם שם צמר כ"ד העלין מנר שעוה דיום הכיפורים וישא אצלו או שידע
יקח אצלו הושענא שלו בדרך עוד אופן וכשיזכור בשעת סכנה בבירור באיזה
מקום מוטמן בביתו יועיל ומביאו בספר זכירה כן כתב בשבילי אמונה, ומביאו
בספר זכירה דף ע' ע"א עכ"ל. וכן כתב ביפה לבב סימן תרס"ד סקט"ו שכן
כתב הרב חמדת הימים ע"ש.

ובספר ליקוטי צבי עניני תפילת הדרך עמ' לז כתב בזה"ל: קבלה שמאוד
מסוגל ליקח עמו לדרך ההושענות שלו או שלפחות יידע בבירור
באיזה מקום הם מונחים ובשעת סכנה ח"ו יזכיר אני והו הושיעה נא, כן כתב
בספר עובר אורח עכ"ל.

עוד מצינו בכה"ח סי' תרס"ד סק"ס שהוא סגולה לשמירה וז"ל: ובספר
התניא תלי תניא בערבה לבד שכתב וז"ל: ומנהג פשוט בידניו שקיבלנו
מאבותינו לאחר שגמרו מצות הערבה ביום הושענא רבא כשיוצאין מבית
הכנסת כל אחד ואחד מוליך הערבה לביתו ומשימין אותה סמוך לראש מטתו
לחיוב מצוה ומנהג כשר הוא עכ"ל. וגם הוא מסוגל כי לא תירא מפחד שכן
כתב בספר המידות למהר"ן בענין הפחד אות טז הושענות חבוטים מסוגלים
לבטל הפחד, ע"כ, והיה בהניח היכא שמניחין אותם בביתם במקום משומר

שיב ————— גם אני אודך

כמדבר והאיש הירא מפחד לילה בחלום תניחם ותשימם בכר מראשותיו שישן עליו עכ"ל.

בספר בשבילי המנהג עמ' קה שכתב מרן הגאון רבי מאיר שמחה הכהן זצ"ל בעל האור שמח היה נותן משיירי הערבה שלו לחיילים יהודים שגייסום לצבא במלחמה וידוע מפי עדים נאמנים כי כל מי שנטל ממנו ערבות אלו ניצל בזמן המלחמה בניסים גדולים וחוזר לביתו בריא ושלם, ועיין עוד בקונ' בעניני חג הסוכות ושמחת תורה עמ' כ' מש"כ בזה

בספר המידות ענין פחד אות טז כתב שהשענות חבוטים מסוגלים לבטל הפחד.

בספר ליקוטי מהרי"ח עניני סוכות כתב י סגולה למי שאין לו ילדים שיבשלו את ההושענות וישתנו מים וכתב הטעם כי ערבה גימטריא זרע שע"י יזכו לזרע חייא וקיצא עכ"ל וכן כתב בספר טעמי המנהגים עמ' תקסז, וכן כתב בספר אמרי פינחס ר"ה אות סה בשם הרה"ק רבי פינחס מקוריץ זצ"ל שכתב בזה"ל: וערבה גימטריא זרע (פרי עץ חיים שער הלולב פ"ג) וסיפר מעשה מאחד שאמר לאשתו לבשל ערבה ותשתה מימיו והיה להם בנים וכו' עכ"ל.

וראה עוד במה שהאריך בזה בספר יסוד יוסף פרק עח.

עוד כתב בספר אמרי פינחס הוש"ר אות תקפה וכן בספר שער תורת האדם אות קכ שהרה"ק רבי פינחס מקוריץ זיע"א נהג לצלות תפוח על עלי הושענא ואכל ואמר שהוא רפואה לשיניים, ורבי ארבהם שמשע מאביו רבי בנימין זאב שהוא סגולה לקדחת.

ערבה לנכרי לשמירה

הסתפקתי מה הדין לתת ערבה לנכרי לשמירה, וכן יש סגולה לשים לולב מתחת המיטה מה דין לתת אותו לנכרי, ולכאורה י"ל לדינא דאם עוזר ליהודים שרי, וכמו כן אם יש חשש איבה מותר לתת לו, אבל מעיקרא יש להחמיר בזה, והגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א מח"ס "גם אני אודך" ו"פרדס יוסף החדש" על המועדים כתב לי בזה"ל: אולי אם זה גוי

שעוזר ליהודים אז אפשר ורצוי לתת לו. אולם צריך לעיין ע"פ קבלה האם הסגולות שיש בזה אם שייך בגוי וכן אם רצוי לתת לגוי. ונפק"מ גם עתה להתפלל ולתת סגולות לנשיא ארה"ב טראמפ שעוזר לישראל, ונדבק בקורונה, עכ"ל. ולענין לתת חתיכת מצה ראה מה שהאריך בזה בשו"ת רביד הזהב ח"ג סימן ס' ע"ש באריכות לאסור, ומה שהביא בזה מפוסקים, אולם הכא לכאורה יותר קיל דלא הוי מצוה וכמו התם דהוי לאכילה, אבל מאידך גם הכא נותן לו תשמישי מצוה ויל"ע.

דרך היציאה מן הסוכה

א'), כתב הרמ"א (סימן תרס"ז) יש שנהגו כשהיו יוצאים מן הסוכה היו אומרים יהי רצון שנזכה לשבת בסוכה של לויתן, ומקור דבריו מהכל בו, ויש נוהגים לומר יהי רצון שנזכה לישוב שנה הבאה בסוכה של לויתן.

והענין בזה על פי מה שכתוב בילקוט שמעוני אמר רבי לוי כל מי שמקיים מצות סוכה בעולם הזה אף הקב"ה מושיבו בסוכתו של לויתן לעתיד לבא שנאמ' איוב מ' ל"א התמלא בסוכות עורו וגו'. וכ"כ בלבוש (סוס"י תרס"ח) ובסידורים נדפס יה"ר מלפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו וכו'.

ובס' שלמי תודה (סי' פ"ו או' ו') כתב בשם הגר"ש רוזובסקי זצ"ל שיש שנמנעו מלומר תיבות לשנה הבאה משום שעורו של לויתן פסול לסוכה. והביא הגר"צ פלמן זצ"ל שהג"ר אהרן לייב שטיינמן זצוק"ל יישב דלשנה הבאה אין הכוונה בחג הסוכות דוקא אלא הכוונה בזמן קרוב וכמו שאומרים במוצאי יוה"כ.

ובסידור אוצר התפלות הביא מס' דובר שלום ובליל הסדר לשנה הבאה בירושלים עכ"ד שכתב והנה אף שהדבר מובטח בודאי שמי שקיים מצות סוכה עתיד לישוב בסוכה של לויתן וא"צ להתפלל על זה עם כל זה אנו מתפללין ע"ז לפי שאין אנו בטוחים שישבתנו בסוכה היתה כראוי כפי המצוה לכן אנו מבקשים כשם שישבנו בסוכה זו אף אם לא היתה הישיבה ועל ידי כן נזכה לישוב בסוכה של בשלימות המצוה יחשב להקב"ה כאילו קיימנוה כראוי לויתן עכ"ל. והגר"א בדבר אליהו (איוב ג' כ"ב) ביאר דענין לויתן הוא דבקות וכמ"ש (משלי א') לוית חן ותתגבר תשוקת הנפש להתדבק בו יתברך ע"ש דברים נפלאים.

שיד — גם אני אודך

ב'), בבאר היטב (סי' תע"ז סק"א) ובמ"ב (שם סק"ה) הביאו שכתב של"ה ראיתי מבני עליה שהיו מנשקין הסוכה בכניסתו וביציאתו וכן ארבעה מינים שבלולב וכן המצות והמרור בפסח והכל לחיבוב המצוה ואשרי מי שעובד ה' בשמחה כזו.

וכתב בס' הליכות שלמה (פי"ב ס"ז) בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל הנכנס לסוכה ביום הו"ר לפנות ערב לטעימה לשם פרידה ממצות הסוכה מברך לישב בסוכה אף אם אינו אוכל יותר מכביצה ממיני מזונות כיון שכוונתו בכניסתו לקיים מצות ישיבה בסוכה ע"ש. ובס' ארחות רבנו (ח"ב עמ' שו) כתב שבעל הקה"י היה יושב בסוכה כל הבה"ש עד צה"כ דקות אחרי השקיעה דליל שמיני עצרת ואח"כ אמר היה"ר הכתוב בסידורים האו"א כו' לישב בסוכת עורו של לותן ונשק קירות הסוכה ויצא (שם עמ' ש"ו).

ובספר מעשה איש ח"ז עמ קנ"ו כתב בביה"ש של הו"ר ושמחת תורה ישב החזו"א בסוכתו בהתלהבות בניגון כמה פעמים על היהי רצון שאומרים בזמן שנפרדים מן הסוכה ע"ש עוד.

ג'), ואם נכון להכנס בבין השמשות לסוכה עין בספר חמד משה סימן תרס"ח ס"א (והובא דעתו בשער הציון סימן תרס"ח ס"ק י"ג), שמסתפק האם בבין השמשות של כניסת שמיני עצרת רשאי לכתחילה לאכול בסוכה בלא ברכה, או דלמא כיון שנכנס לספק ברכה עדיף שלא לאכול, ונראה דעדיף ספק ברכה אבל שיהיה איזה ספק קיום מצוה, מחמת שאין איסור להכנס לסוכה בלא ברכה, וגם לדעת מרן בסימן תרל"ט ס"ח שא"צ לברך רק על אכילת פת.

וע"ע בספר חקרי הלכה (ח"ב סימן ו) חקר בספק החמד משה ולא הזכיר ספיקו, והביא שדעת הגר"ח קניבסקי זצוק"ל וכן דעת הגראי"ל שטינגמן זצוק"ל והגר"נ קרליץ שליט"א שעדיף לקיים מצוה בספק מאשר ליבטל ממנה לגמרי, ועי"ש באריכות בזה, ובספר אגן הסהר (ח"ב עמ' 551) הביא מהגר"א גינחובסקי זצ"ל שהוכיח מהמשנה בעירובין דף לט ע"א דמתנה אדם על הכלכלה עי"ש, והוכיח שמוטב לקיים ספק מצוה. יעו"ש.

זמן פירוק הסוכה

כתב ספר סדר היום (הנהגת מוצאי יו"ט של סוכות) בזה"ל: גם הסוכה יתיר אותה ויסתור אותה שידעו שלא נעשית אלא למצותה. ואם יכול לשמור העצים והקנים לשנה הבאה לחזור לעשות בהם סוכה של מצוה, מה טוב ומה נעים אחר שכבר עלו ונתעלו בענין מצוה לא ירדו לענין חול. גם אם יעשה בהם איזה תשמיש של מצוה אחרת טוב ויפה, ואם לאו יוכל לשנות לדברים אחרים ואפי' של חול (עי' מ"ב סי' כא' ס"ק ו'). ואף על פי שנאמר: 'חג הסוכות ז' ימים לה'. ואז"ל, שאין נאותין בהם, היינו תוך ז' ימי החג אבל לאחר מכאן אין חשש. עם היות ששמעתי וכמדומה לי שראיתי שיש חסידים ואנשי מעשה שאחר שסותרו הסוכה מאספין הכל אל מקום א' ושורפין הכל ואין נאותין ממנו, חומרא יתירה היא זו.

וכעין דברי ספר סדר היום שכתב, שיש להתיר את הסוכה במוצאי יו"ט שידעו שלא נעשית אלא למצותה, כן יש בדברי המהרש"א (שבת קיט' ע"ב) אהא דאמרינן בגמ' בענין סעודת מלוה מלכה, ואמר רבי חנינא לעולם יסדר אדם שלחנו במוצאי שבת אף על פי שאינו צריך אלא לכזית, חמין במוצאי שבת מלוגמא, פת חמה במוצאי שבת וכו'. טעם הדבר דיש לכבד השבת בסעודת לוויה בדבר חדש שנתחמם אחר השבת, ליהנות ממנו שהיה אסור בו ביום חמין ופת חמה. וקרוב לזה טעם ברכת מאורי האש במוצאי שבת וביוה"כ על הנר, שהוא דבר שנתחדש ליהנות בו עתה שהיה אסור בו ביום שבת העבר, ע"ש.

וכן בספר מעשה רב (סי' קפה') כתוב שהגר"א היה משתדל לטעום במוצאי פסח חמץ. וביארו שכוונתו הייתה להראות שאין עושה המצוה להנאתו אלא לקיים מצוות הקב"ה. וכתבו בספרים, שמקור מנהג הגר"א הוא מדברי תרגום יונתן בן עוזיאל (שמות יב' יח') עה"פ: בראשן בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצת עד יום האחד ועשרים לחדש בערב. וכתב, בניסן בארביסר יומין לירחא תכסון ית פסחא וברמשא דחמסר תיכלון פטירי עד יומא דעשרין וחד לירחא ברמשא דעשרין ותריין תיכלון חמיע. [בליל חמשה עשר לחדש תאכלו מצות, עד עשרים ואחד לחודש, ובליל עשרים ושנים לחודש תאכלו לחם]. ולכא' יש להבין מהם כוונת סוף דבריו, והרי ברור

שטז ————— גם אני אודך

שביום 22 לחודש אפשאר לאכול חמץ, אלא בע"כ דיש דין היכרא. וראיתי שכתבו שזה מש"כ הרמ"א בהל' הבדלה (סי' רצו' סעי' ב') ונהגו להבדיל במוצאי פסח על שכר ולא על יין, ע"ש. והיינו מהטעם הנ"ל.

והנה כתב בדרכי משה בשם מהרי"ל, יש נהגו שהתינוקות סותרים הסוכה ומבערים אותה בשמחת תורה, ומורי אבי ז"ל כשהייתי נער מוחה בידי מלסתור ביום טוב ע"כ. (אליה זוטא סימן תרסט'. ועי' בבאה"ט ס"ק ב'), ומלשון זה נראה שאין לסתור את הסוכה בדרך בזיון, דוגמת הגוים בע"ז דף ג ע"א ע"ש.

סימן ל"ח

הושענות ביום הושענא רבא בעלות השחר לפני תפילת שחרית

בס"ד, מוצאי שמחת תורה תשפ"ג

לכבוד ידידי הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך ופרדס יוסף החדש על המועדים וש"א"ס. לאחר עטירת השלו' והברכה.

הנני בא אודות השאלה המצויה כבר כמה שנים האם מותר לומר הושענות ביום הושענא רבא בעלות השחר לפני תפילת שחרית, ונשאלתי בשאלה הנ"ל כבר כמה שנים, ואמרתי אברר האי פרשתא.

וכן נשאלתי מאחי רבי אליהו פורת שליט"א במח"ס מאלפי זהב מה שראה שעושים בבית הכנסת בבני ברק בראשות אחד מגדולי מזכי הרבים שליט"א שעושים הושענות לפני תפילת שחרית, האם מותר הדבר, ולכאורה אם עושים את ההושענות לפני עלות השחר הרי שלא קיימו את המצוה של הלולב, ואלא מאי שאומרים את ההושענות בתור סליחות, ואת זה אפשר באשמורת הבוקר כמו סליחות שאומרים בחודש אלול, ומ"מ אם מתחילים לומר לפני עלות השחר לכאורה איכא כאן בעיה, וכאן משנים מסדר ישראל לעשות את ההושענות ביום הו"ר לאחר תפילת שחרית.

ונקדים במקור ודין אמירת הושענות ומה שמקיפים את התיבה ז' פעמים, וכתב בשו"ת התשב"ץ (סימן קנו) שעושים הקפות שבע פעמים שהקיפו את יריחו, עד שנפלה חומתה כדאיתא בירושלמי פ"ד סוף ה"ג, כיצד סדר הקפה כל ישראל קטנים וגדולים נוטלין את הלולבין בידיהם ימנית ואתרוגיהן בשמאלית ומקיפין הקפה אותו היום ז"פ, ובזמן הזה חזן כהנסת עומד כמלאך אלהים וס"ת בזרועו והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח, וכן מנהג לוקחין ס"ת ומקיף החזן והעם בלולבין והעם עמו סביב פעם אחת לבד מן השבת, ובהוש"ר לוקחין ז' ס"ת ומקיפין בלולב וערבה והקהל בערבות ז"פ, וכן איתא בילקוט תהילים רמז תשג. וכן כתב בתניא רבתי (סימן פו) כתב, שביום השביעי מנהגם להוציא את כל ספרי תורה שבבית הכנסת ונותנין החזן ביד אנשים חשובים וזקנים שבבית הכנסת, ועומדין עם ספרי התורה סביב לדוכן שמימין בו ס"ת כשקורין בו וכו' ויש לזה סמך בירושלמי בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת וכו' ניחא בזמן שיש מזבח חזן הכנסת עומד כמלאך ה' צבאות וס"ת בזרועו והעם

מקיפין אותו דוגמת המזבח עכ"ד, וכן הובא ברוקח (סימן רכא) ועוד. ומשם מבואר שמקיפין גם בד' מינים, ולכאורה ממילא הדין הוא דבעינן שיהיה זמן שראוי ליטול ד' מינים.

אבל במדרש תהילים (מזמור יז) איתא, כיון שהגיע יום הושענא רבא, נוטלין ערבי נחל, ומקיפין שבע הקפות וחזן הכנסת עומד כמלאך אלהים וס"ת בזרועו והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח ביום זה שבע פעמים עכ"ד.

ונראה שהוא דין ביום הושענא רבא, וממילא בעינן לכאורה שיהיה דוקא ביום.

ומה שאומרים סליחות כן נזכר בשו"ת התשב"ץ ח"ג סימן קס ובסדר היום ובשער הכוונות סוכות דרוש ו' ובילקו"י ארבעת המינים עמ' תתיד, וא"כ לכאורה הרי הוא מישך שייכא להדדי.

והנה לדינא כתב בשו"ע סימן תרס"ד ס"ד ומקיפים שבע פעמים ומרבים תחנונים על המים, וכתב שם במשנ"ב סק"י ומקיפים שבע פעמים, כמו במקדש שהיו מקיפין המזבח בזה היום שבע פעמים, ומבואר דלא ס"ל כדברי התשב"ץ, ועיין עוד ביפה ללב ח"ב סי' תרס"ד סק"ד שמבואר במלכים לגבי הז' הקפות שעשו עד שנפלה חומת יריחו שבשביל טל ומטר צריכים להקיף ולכן בהושענא רבא מקיפים ז' פעמים ומרבים בתחנונים עבור הגשמים

וירבו המים שנת גשומה מטר על פני אדמה יעו"ש, והנה לפי הטעם שכתב במשנ"ב א"כ לכאורה ההקפות הנ"ל צריכות להיות דוקא ביום, אבל לפי מש"כ בשו"ת התשב"ץ לכאורה אין צריך בדוקא שיהיו ההקפות הנ"ל ביום, ואמנם אף שמדברי המשנ"ב נראה שכן פסק לדינא, אמנם הגרע"י זצוק"ל בחזו"ע סוכות עמ' תלו כתב להביא לדברי ספר התשב"ץ הנ"ל ושכן כתב בשם התשב"ץ בספר אורחות חים לולב אות לג, ובכל בו סימן עב, והן אמת שלכאורה מדברי המשנ"ב הנ"ל לא ציין מקור בזה שמה שמקיפים את התיבה הוא כמו שהקיפו בזמן בית המקדש, ואולם כן נראה ממש"כ בטור שם, וכן ממש"כ בב"י שם בשם הר"ן דף כב ע"א מדפי הרי"ף בד"ה ובגמרא, שמקיפים ז' פעמים זכר למקדש, וכמו שכתב רש"י בתשובה סימן קכא, וכמו הרמב"ם בפרק ז' מהל' לולב הלכה כג שיש להקיף בלולב ז' פעמים יעו"ש, וכיון שכן לפי הדין יש להקיף דוקא ביום בלולב.

וכן הוא מסתברא שהרי לפי"ז יש לן ספק על ברכת הלולב האם לברך עליו או לא, שהנה בשו"ע סימן תרנ"ב ס"א, "מצות לולב ביום, ולא בלילה, וכל היום כשר לנטילת לולב, שאם לא נטל שחרית יטלנו אח"כ, ומכל מקום זריזים מקדימים למצוות ונוטלים אותו בבוקר, וזמנו הוא משתנף החמה, ועיקר מצותו בשעת ההלל, ואם צריך להשכים

לצאת לדרך נוטלו משעלה עמוד השחר, עכ"ד, וכתב שם במשנ"ב סק"ה, נוטלו משעלה עמוד השחר, אע"פ שאחר כך יקרא הלל בלא לולב, וצריך לנענע בשעה שנוטלו עכ"ד.

ובעיקר הדין שיש ליטול את הלולב רק אחרי נץ החמה ולא לפני נץ החמה, הנה בטור ריש סימן תרנ"ב כתב מצות לולב ביום ולא בלילה, וכו' ומכל מקום זריזין מקדימין למצות ונוטלין אותו בבוקר שמצותו מעלות השחר, ועיקר מצותו בשעת ההלל, ואם צריך לילך בדרך ואינו יכול להמתין נוטלו מיד קודם שילך ובלבד קודם שיעלה עמוד השחר וקורא ההלל בלא לולב, וכו' עכ"ד, ומקור הדברים כתב שם בב"י דהוא מדברי הגמ' בברכות דף ל' ע"א השכים לצאת לדרך מביאין לו שופר ותוקע לולב ומנענע יעו"ש, וכן כתב בשו"ע שם, וכתב שם במשנ"ב סק"ג משנן החמה, ואם נטלו מעמוד השחר יצא דמעמוד השחר ימא הוא, אלא מפני שאין הכל בקיאים בו צריכין להמתין עד הנץ החמה, ועין לעיל בסמן פ"ט בביאור הלכה דלפי דעת כמה ראשונים אינו נקרא עמוד השחר עד שהאיר פני המזרח עכ"ד, ומבואר דמעיקר הדין יוצאים יד"ח נטילת לולב אף מעמוד השחר, ולפי"ז כיון שנוטלין את הלולב וההושענות בעמוד השחר, וכבר יצאו יד"ח בדיעבד, נראה עוד מש"כ בשו"ת רב פעלים ח"ב או"ח סו"ס ב' שלמעשה נראה שאפשר לברך

אף מעלות השחר, יעו"ש, ובחזו"ע סוכות עמ' שסט] ממילא שוב אינם יכולים לברך אח"כ על נטילת לולב, וגם אי נימא דהשתא הרי הוא חשיב כשעת הדחק אבל מ"מ לכאורה כל הדין הוא דוקא בהשכים לדרך, וכן כתב בטורי אבן עמ"ס מגילה דף ט ע"ב שאפשר שלא התירו לו כן אלא בהשכים לצאת לדבר מצוה, והו"ד בכה"ח אות ט', ואך שבשו"ת ישכיל עבדי ח"ח בהשמטות לאו"ח סימן ב' אות ד' כתב, שהיוצא לעבודתו לאחר עלות השחר בימי חול המועד יטול הלולב לאחר עלות השחר ולא ימתין עד שיחזור מעבודתו, יעו"ש, ואפשר שכ"ז במקום הפסד העבודה, [ומ"מ גם בכה"ג כתב בכה"ח סק"ו שטוב ליטלו אחרי נץ החמה בלא ברכה] אבל היכא שהוא מחמת המנהג שנוהגים להשאר ערים כל הלילה, בליל הושענא רבא, ומבטלים בזה מצות לולב, עדיף טפי ללכת לישון אחרי חצות.

דהנה בעיקר המנהג להשאר ערים בליל הושענא רבא, כתב במשנ"ב סימן תרס"ד סק"א מנהג ישראל להיות נעורים כל הלילה, והסדר כבר נדפס בספרים, ובכף החיים כתב בסק"ג שצריך להיות ניעור כל הלילה כי יען כי בו נידונים כל הנבראים, והנה מצינו חלק מבני אשכנז שהולכים לישון אחר חצות, אבל מנהג מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל להיות ער כל הלילה, וכ"כ בספר אלא ד' אמות של הלכה, ובעלון

דברי שי"ח גליון 298 הובא שמרן הגר"ח השנה דאג כבר כמה שבועות לפני אם יוכל להיות ער כל ליל הו"ר, עי"ש, וכן כבר כתב בחיי אדם כלל קנ"ג אות ב' כתב כיון שאיכא חיתום בלילה זה לכן נוהגים להיות נעורים כל הלילה, וכ"כ במג"א וכן נהג המהר"ם שפירא מלובלין, וכ"כ הבא"ח ש"ר פרשת תולדות אות יד' שאנו נוהגין להיות ערים כל הלילה, וכ"כ בנהר מצרים הל' סוכה ולולב אות י"ד, וכ"כ בברית כהונה. וכ"כ בספר ויען עמוס שכן מנהג גרבא', ובערוך השולחן סי"א כתב ולפי שנתוסף מצוה אחת היום והוא גמר החג ובחג נידונים על המים ובמים נכלל פרנסה ועוד ענינים לכן מנהג כל ישראל לעשות התעוררות ביום זה כמו ימי דין, וראה עוד מה שהארכתי בעניין הנ"ל בספרי שערי יוסף סוכות תשפ"ב, אבל אמנם לכאורה יש להעיר שמדברי הפוסקים נראה שעיקר החיתום הוא בחצות, וכמו שהארכתי בזה בקובץ באר התורה סוכות תשפ"ב חלק' ג' יעו"ש, ולכן אפשר לישן אחר חצות, אבל מאידך לומר את ההושענות עם הנטילת לולב והאתרוג ובהוצאת ספר תורה הוא מעיקר הדין.

וכן שמעתי בזה ממו"ר הגאון רבי עמרם פריד שליט"א שנשאל בליל הושענא רבא בהאי שנה (תשפ"ג) האם אפשר לעשות הושענות בשעה חמש וחצי לפני נץ החמה וליטול את הלולב בברכה ואת ההלל רק אחרי הנץ, והשיב

לדינא, שאי אפשר לעשות כן, ובשעת הדחק אפשר להתחיל להתפלל שעה לפני הנץ, עכ"ד. וכן השיב לי בשנת תשפ"ב שאין לעשות כן.

וכן שמעתי ממו"ח הגאון רבי שמואל יאיר שליט"א במח"ס משנ"ב תפארת, שלדינא אין לעשות את ההושענות לפני תפילת שחרית, ורק בשעת הדחק כמו בזמן הקורונה הורה מרן הראשון לציון הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א שאנשים למדו כל הלילה לבד שאפשר לעשות את ההושענות לפני התפילה.

והגר"ש ללוש שליט"א בעמח"ס שו"ת נשמע קולם השיב לי בסוכות תשפ"ב בזה"ל: זכורני משנה שעברה שהיה קורונה וסגר והורו החכמים שאין חשש להקדים ההושענות לתפילה אם רואים ורך, וזכורני שכן הורה מרן שליט"א שבמקום צורך אפשר, והביאו כמדומני שיש מהמקובלים שנהגו כן בכל שנה, ואם אני זכון כ"כ הגרב"צ מוצפי בספרו ממנהג המקובלים בזה, כ"ז אני כותב בחופזה ומתוך הזיכרון היות ונחוץ לכבודו למחר למעשה. והוסיף לי עוד בזה: רק אוסיף שוב, שכשנשאל בזה מרן הראש"ל שליט"א בשנה שעברה כיצד להורות לציבור (בפרט ששאלנו כיצד להשיב בקו ההלכה הספרדי), הורה דלכתחילה אם אפשר לקיים דוקא לאחר התפילה, אולם כשיש צורך אפשר להקדים. עכ"ד.

וכתבתי לו בזה, שלכאורה הוא לא לכתחילה להתפלל במקום כזה. ומ"מ נפק"מ טובא בבחורי ישיבה שצריכים ליסוע לשמח"ת לישיבה, ומעדיפים שיהיה להם זמן לישון כדי שיוכלו להגיע בזמן לשמח"ת בישיבה, שיש מקום להקל בזה, ובעיקר הדברים הללו, עוד שלח לי הגר"ש ללוש שליט"א שכן שלחו כן נוהג הגרב"צ מוצפי ועוד רבים. ושכן פסק הרב רצאבי בשולחנו המקוצר. כך פסק הרב עמר בשמע שלמה. וכך פסק הרמ"ז לשואליו, שכן הם נוהגים אצלנו בשכונה, וכך הוא בעצמו נוהג בבית כנסת שלו שמול ביתו. עכ"ד.

ושוב שמעתי מהקלטה (מיום השוענא רבא תשפ"ג) מהגאון רבי ישראל שניאור שליט"א במח"ס שו"ת מעשה אפוד וש"א"ס, מבני צרפת שעלות השחר הוא שם בשעה רבע לשמונה, ואם יתפללו את כל התפילה כסדר, הרי יגמרו את התפילה בשעה 12 בצהריים, וכיון שעושים משמר לא יהיה להם כוח להשאר עד אז, ויש לדון אם יכולים לעשות את ההושענות בעלות השחר אצלם, ואמרו להם שכיון שההושענות הם חלק מההלל אי אפשר לעשות את זה לפני התפילה, והשיב, שבמנהג להיות ערים כל הלילה בליל הו"ר, הוא מנהג נפוץ אצל כולם, בשבולי הלקט סימן שעא מג"א סימן תרסד ובערוך השולחן שם יא ומשנ"ב שם א' ובכה"ח ד' ובבא"ח ש"א וזאת הברכה אות ג'

בגלל החיתום שנשעה בלילה הזאת וצריך להיות ער כל הלילה, וכמו שמבואר בזה"ק כמה מקומות, ובפרי עץ חיים, ובשער הכוונות, שהוא יום דין, וכו', ולעצם השאלה, כיון שברור שמאז ומעולם המנהג הוא במקור להצמיד את ההושענות והסליחות וההקפות על הסדר אחרי התפילה וההלל, אבל המנהג הזה לעשות את ההקפות לפני עלות השחר, כן הוא נפוץ אצל בני תמן נוהגים כן עשרות שנים בגלל הקושי שהיו ערים כל הלילה לומר את התיקון, ושכן נהגו תלמידי חכמים ומבני תורה לומר את כל ההושענות וההקפות לפני עלות השחר, ואף שבכל הספרים לא כתבו זכר לאותו מנהג, אבל המנהג הזה כן נכנס לארץ, בקרב עדת תימן, ובשו"ת עולת יצחק של הגר"י ראצבי ח"ג סימן מז בסופו דיבר על המנהג הנ"ל, וכן בספרו שו"ע המקוצר סימן קיט, וכן בספר אדני פז חיו"ד סימן סג אות ב' שדיבר על המנהג הנ"ל שהתחדש באר"י בקרב בני תימן, וכן בספר אורות ההלכה שחיבר הרב זכריה בפרק עד עמ' 869 שדיבר על המנהג הנ"ל לומר את ההקפות והושענות לפני עלות השחר, ואף שהמנהג הנ"ל יתפרש כמנהג הטעות, אבל בספר סידור כנסת הגדולה תכלאל להגאון רבי יוסף צובירי במח"ס שו"ת ויצבור יוסף בר, בח"ב סימן פד כתב תשובה באריכות על הנושא הזה של אותו מנהג בני תימן וכתב שם

שבתחילת הדברים תמה על המנהג הנ"ל, אבל כותב שם וכפי שראינו שמעז יצא מתוק שעם החלפת המנהג לעשות את זה לפני עלות השחר חל שיפור ושינוי למעליותא כיון שהקדימו לומר את זה קודם תפילת שחרית זכינו להתפלל שחרית כמצוותה ותפילה בזמנה בישוב הדעת, והאריך בתשובה לבסס המנהג הנ"ל, ובריש דבריו כתב שכן מוכח מדברי המקובלים שנראה מדבריהם כולם שאמירת הסליחות בהושענא רבא מתחילה כבר קודם עלות השחר, והאריך בזה, ונראה שהוא החזיק במנהג הנ"ל, ואחרי שהביא כמה ראיות לדברים הנ"ל והתחבט קצת בדין נטילת ערבה ונטילת לולב, אבל יש לעיין במנהג הנ"ל שהמנהג הנ"ל אינו זך כיון שבשו"ע סימן תר"ס מבואר שעושים הקפות אחרי ההלל, אבל ההקפות היו מסתיים בכמה דקות כיון שהיו אומרים אני והוא הושיעה נא, אבל כל הפיוטים והסליחות וכל ההוספות שאומרים בזמן ההקפות זה נתקן יותר מאוחר, וכל הפיוטים של בני אשכנז מקורו מר"א הקליר, ולבני ספרד מקורו מרב עמרם גאון ורב סעדיה גאון, שהביאו הנוסחאות בזה, ומבואר שבזמן החז"ל הגיע רק בתקופת הגאונים, ובחלק מהראשונים מבואר שמנהג ההושענות אינו שייך כלל למנהג ההקפות, וכן מבואר בשבולי הלקט סימן שס"ט שכתב שאין מקיפין בשאר הימים ורק ביום שביעי בלבד, וכן

מבואר בספר תניא רבתי ענין פו, ובספר בעל עשרת הדברות כתב כע"ז, וכן בספר אורחות חיים, וכן בספר העיטור שנראה קצת שונה, אבל למעשה המנהג ע"פ ראשונים רבים לומר את כל ההושענות והפיוטים בזמן ההקפות, ולכן הוא מנהג העולם לומר הכל ביחד, אבל בהושענא רבא מחמת המנהג להיות ערים כל הלילה אמרו את ההושענות והפיוטים והסליחות לפני עלות השחר, אבל הדבר הנ"ל לא אמור להיות לו מניעה, אבל כיון שנהגו לומר את כל הסדר יש לעשות כן, אבל במקום שיש קושי לעשות כן, יש לסמוך ולעשות את ההושענות וההקפות לפני זה, אבל לגבי נטילת הלולב אין ליטול את הלולב לפני עלות השחר, ובקובץ דברי חפץ חלק ה' עמ' פז כתב להאריך במנהג הנ"ל שנהגו כן בקרב עדת תימן, וכתב שם, שיש בזה כמה טעויות ודברים שמעלים גיחוך, ות"ח נגררים אחרי המון העם, ובתו"ד כתב על מה שנוטלים הד' מינים בלילה וצועקין הושענא בזמן שאינו זמן נט"י, וכן שמוציאים ספר תורה לפני עלות השחר, וכתב שם, שלמעשה יש לעשות ולחלק את סדר הושענא רבא לד' חלקים, א' סליחות ב' פיוטים ג' ד' הקפות ד' נטילת לולב וערבה, וכיון שכן יש לומר הושענות וסליחות בלבד לפני עלות השחר בלי הקפות ובלי ס"ת וד' מינים, ואחרי ההלל יציאו ס"ת ויעשו ד' הקפות עם הד' מינים כמו בזמן המקדש ולומר

רק אני והוא הושיעה נא, בלי לומר כל הפיוטים והסליחות, ולכן אם נוהגים כן יש לנהוג בצורה הזאת, ולכן במקום הצורך כמו במקרה הנ"ל יש לנהוג כן, ע"כ תשובת הגאון הנ"ל.

וגם ממה שסו"ס נהגו לחבר את ההושענות והסליחות והנטילת לולב ביחד וכמו שכתבו בראשונים, ממילא אין לשנות את המנהג הנ"ל בגלל שערים כל הלילה, וכיון שלכאורה אפשר לישן אחרי חצות שפיר דמי, ופחמע"ד שברוב המקומות נהגו להשאר ערים כל הלילה וגם לומר כל ההושענות והסליחות והנטילת לולב ביחד, ולכן גם יש לעשות לכתחילה, אלא א"כ הוא שעת הדחק כמו בזמן הקורונה וכמו שהורה מרן הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א, או שהוא במקום שעלות השחר והנץ הוא מאוחר כמו בצרפת, ואני לענ"ד כתבתי.

ועוד ראיתי שהשיב בזה הרה"ג שלמה מאזוז שליט"א מרבני בית ההוראה כסא רחמים וז"ל: התירו הפוסקים בליל הושענא רבא (ושבועות) להתפלל לפני הנץ משום דמפשי [מרבין] ומ"מ מרן הגאון מייסד הישיבה היו"ד זצ"ל היה מקפיד גם בהושענא רבא להתפלל עם הנץ החמה וליטול לולב אחר כך ושוב ממהר קצת באמירת ההושענות "כי קריאת שמע ותפילה ולולב בזמנם הראוי היא גופא אפושי רחמי דרחמי טפיי" (לשנו הקדוש בשו"ת איש מצליח סימן ט"ו בסעיף

השני עמוד רט"ז (במהדורא החדשה) בדיבור המתחיל (והנה) וכן ראה לרבותינו גאוני חכמי תונס שקבלו מרבותינו זיע"א ובשנתנו זו (התשע"ו) מרן ראש הישיבה קרא עם הציבור מ"אל נא אצרך הטוב וכו' (עמוד 778 במחזור איש מצליח) עד סוף ההושענות קודם התפילה (כלי לולב כמובן) ואמר שכך עשה מרן אביו זצ"ל והיו"ד באחת השנים כדי שלא יתחילו התפלה לפני הזמן ומאידך לא ישתהו הציבור יותר מידי עד כאן תוכן דבריו. עכ"ד.

אבל ראיתי שהשיב בכ"ז הגאון רבי אברהם יוסף שליט"א רב העיר חולון וז"ל: שילכו לישן ולא יבלבלו את העולמות. יש סדר ולא יכול להיות שיעשו מהעיקר טפל ומהטפל עיקר. העיקר הוא התפילה בזמן וההושענות לאחר החזרה וההלל. עכ"ד, ואמנם כ"ז ע"פ הקבלה

והגאון רבי יקותיאל אוהב ציון שליט"א השיב לי בזה"ל: כיון דסו"ס עושים כן אחרי עלוה"ש יש בזה בודאי "משהו" שהרי כולן שעשה משעלה עמוה"ש יצא כמבואר במגלה כא ע"ב. וכנראה הוא שעה"ד אצלם מחמת חולשת הציבור, וכבר ידוע שעה"ד כ"דיעבד" דמי. ומצד עניני סוד וכו', הנה אין אנו מדברים על "ישיבת המקובלים", והלואי שאלו יהיו ה"בעיות" שלנו. ודו"ק. [אכן אם עושים קודם עלוה"ש איני יודע אם יש בזה ממשות כ"כ. וצ"ב]. עכ"ד, אך מ"מ

בודאי שאינו לכתחילה, וכמ"ש בזה גם בגליון פסקים והלכות מס' 16 דיני חג הסוכות.

ושוב ראיתי שכן כתב הגאון רבי יוסף משדי שליט"א בספר הוריני חוקיך עמ' תצ שיש הממהרים לאחר לימוד הלילה ורוצים לעשות שבע הקפות של הושענא רבא קודם התפילה בעלות השחר ואינו נכון, והטעם כיון שאין לשנות מסדרי התפילה, וכתב שם שגם מה שנודע לי שמדבר לדבר יצאו

שהתחילו לעשות הקפות קודם עלות השחר, וכתב שם שאם הם עייפים מאריכות הלילה ילמדו עד חצות ע"ש מה שהאריך בזה וכתב שיש עושים ז' הקפות אח"כ עם הלולב בלא כל הסליחות, אך מ"מ גם מנהג זה אינו נכון ויש בזה שינוי מהמסורת ואין לעשות כן.

בברכת התורה
הצעיר באלפי ישראל
יוסף אביטבול
מח"ס שערי יוסף ושא"ס

סימן ל"ט

עשיית משמר בליל הושענא רבא ולא ישן בסוכה ביום או שינה בלילה בסוכה

חייא אף על פי שזה רק דרש, כך הוא ודאי, שביום הזה (הדבר) תלוי בשפתיים, כי ביום הזה מצוה המלך לתת פסקי הדינים אל הממונה, והדינים מסתיימים, ונסתם לשון הרע מן העולם. ביום הראשון של החודש התחלת הדין הוא, והסיום הוא ביום הזה, וכבר נתבאר... ע"כ. ומבואר מדברי הזה"ק דיום הושענא רבא מסתיים הדין.

ורבינו בחיי בספרו כד הקמח (ערבה) כתב, וכדי להראות שולטנותו יתברך על הגלגל השביעי, הוא ערבות, קבעו לנו רבותינו חכמי האמת ז"ל מצות ערבה ביום שביעי... ויום שביעי של ערבה הוא כ"א לתשרי כמספר שם יה"ו, שבו נחתם העולם לו' קצוות, והוא יום כ"ו לבריאת עולם, ונקרא "יום החותם הגדול", כנגד השם הגדול שבו נברא העולם, ולכך נקרא "הושענא רבה". וידוע כי היום תכלית החג, ותכלית ההקפה, גם תשלום שבעים פרים כנגד שבעים אומות שיהיו מתמעטים והולכים. והנה ההקפה לרמז להם כליה מן העולם, רמז לדבר ביריחו... וצריך אדם שיתבונן בגודל כח היום הזה, שהוא יום כ"א וכ"ו, ויום תשלום ע' פרים כנגד שרי האומות, כי

לכבוד ידידי הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך ופרדס יוסף החדש על המועדים וש"א"ס.

הנני מציג לפניך מה שנשאלתי האם מותר לאדם לעשות משמר בליל הושענא רבא שידע שבבוקר לא יוכל לישון בסוכה, כי יש שם הרבה רעש? האם יעשה משמר או ישן בלילה בסוכה?

הנה מקור יום דין הושענא רבא, איתא בזוה"ק (צו קיד) וביום ההוא (בהושענא רבא), צריכים גבורות, (כדי להמשיך) מים, (שה"ס הארת חכמה כנ"ל שאינה נמשכת אלא עם גבורות ודינים), ולסיים אותם אחר כך, כי ביום ההוא מסתיים הדין, (שאין צריכים להמשיך עוד הארת החכמה הנמשכת בדין). ועל כן צריכים להכות (הערבות) על הארץ ולסיים אותם, (דהיינו הארתם) שלא ימצאו, כי ביום הזה ישנם התעוררות (החכמה) וסיום (החכמה), ועל כן בערבי נחל, (הרומזים על נו"ה, שבהם מתגלה החכמה על ידי דינים), אנו עושים התעוררות וסיום.

א"ר יוסי, הנה למדנו, שהערבה דומה לשפתיים ביום הזה, ומה זה, א"ר

כל כחות עתידין שישובו לסיבתן הראשונה, והוא גם יום החותם הגדול העליון מלבד החתימה הראשונה ביום הכפורים, כי כל הדברים יש להם סוד ועקרים גדולים ושרשים עצומים לא יכילם לב חושב... נמצאת למד שההקפה שהיו מקיפין את יריחו הכל היה רמז לשכינה שהיא כלולה מ' קצוות, ולכך חלה מדת הדין על יריחו ונפלה החומה תחתיה, וכן היו ישראל מתכפרים על ידי המזבח, ומדת הדין היתה חלה על האויבים, ולא היה להם רשות לבא נגד ישראל... עכ"ד, ומבואר דהו"ר הוא יום החיתום הגדול. ובמכתב מאלהו (ח"א עמוד רסט) יום אחרון של חג הסוכות הוא הושענא רבה, "שבו נמסרים הפתקים ליד הרצים בשליחות", דהיינו סוף גמר הדין. והיינו לאחר שנשתמשו ישראל בסוכה ובלולב כדבעי, מכניסים את כל התשובה כולה, עם תוספת גדרי השמירה שקנו אל כל השנה, ונתברר המצב שהוא עצם סוף גמר הדין. עכ"ד.

ומקור הדין דהוא גמר הדין איתא בפרי עץ חיים (שער הלולב פ"ד) כתב בזה"ל: ג' זמנים אלו שבהם נידונים בני אדם אחד בר"ה ב ביוה"כ ג ליל הו"ר בר"ה נכתבין יש שם אריכות עפ"י סוד והנה ובליל הו"ר נחתמין פעם ב כו ובנעילת יוה"כ נחתמין החותם הג הוא מתחיל להעשות מליל הו"ר ולכן בליל הו"ר הוא זמן החתימה של העולם לבני אדם אם לחיים אם למות כנזכר בזהר

כר ולכן תמצא כי עיקר הדין בחצי לילה הראשונה וסוד הדין הזה הוא סוד מסירת הפתקים ביד השלוחים אבל עכ"ז לא ניתן רשות בידם לפעול הדין כשנמסרים הפתקים ההם רק עד יום שמיני עצרת כי הדבר תלוי תוך הזמן הזה שאם יולכן ש נוהגים לומר שליחות ליל הושענא רבה יחזור בתשובה יחזור ליקרע הפתקים ההם כו אחר חצות כ' וביום הו"ר יזהר אדם מאד מאד בתפלתו ובכל מעשיו כי הדבר תלוי בתשובה בזמן ההוא ומשם ולהלאה אין תקנה יותר עכ"ל.

ובספר יסוד ושורש העבודה (פט"ו) כתב בשם האריז"ל שביום הושענא רבה ירבה בתורה כי בו ביום מוסרין השטרי חוב עכ"ל שם, ועוד שכתב שם בפט"ז כתב ויזהר האדם מאד ומאד ביום שמיני של הגזרי דין ביד הממונים כר עצרת לפשפש במעשיו היטב כי עיקר מסירת הגזרי דין של האדם הוא ביום זה כמבואר בזה"ק שאע"פ שנמסרו הפתקין ביום הו"ר עדיין לא ניתן רשות להשלוחים לפעול דבר עד שמיני עצרת שביום הזה אם לא עשה תשובה גמורה ואמיתית נותנים רשות לשלוחים של מעלה שקיבלו הפתקין מאתמול שיעשו ויענישו כפי מה שכתוב בפתקין עכ"ל.

ובספר סדר היום כתב וז"ל: ולהיות היום הזה הו"ר נורא מאד ובו נחתמים כל הספרים כולם והפסקי דינים ניתנים ביד כל תובע ומשטין לכן צריך

להרבות בו צדקה תפלה ותחנונים לעורר הרחמים העליונים כו' עכ"ל, ובשם החתם סופר אמרו שאמר על עצמו אחרי הו"ר אחרון לחייו שראש השנה ויוה"כ עברו עליו טוב אבל לא הו"ר. ונסתלק אח"כ כ"ה תשרי. זיע"א.

ומה שהוא לא נזכר בפוסקים, הובא בספרים שאמר פוסק הדור מרן הגרשז"א זצ"ל שהטעם שמה שלא נזכר כ"כ בפוסקים אודות גמר הדין בהו"ר ורק ביארו את כל הנעשה ביום הזה משום שדנים על המים שבדורות הקודמים די היה להם לישראל בהתעוררות ממה שנדונים על המים כדי לעוררם להתחזק כראוי בתפילות ומעשים טובים וכיון שהתחזקו והתפללו הועיל זה ממילא גם לעניו הגמר דין הנעשה ביום הזה אבל בדורות האחרונים שהיראת שמים צריכה יותר חיזוק ולא היה די בדיון על המים כדי לעורר ולחזק כראוי נסתובב ממרומים שיתגלה לנו ענין הגמר דין שנעשה ביום זה כדי שנתעורר עי"ז ביתר שאת ויתר עוז, (שלמי מועד פ"מ עמ' קסט).

והנה בעיקר המנהג להיות ניעורים כל ליל הושענא רבא, בשיבולי הלקט כתב שהמנהג להיות נעורים כל הלילה ולעסוק בתורה, וכ"כ בשער הכוונות דף קג ע"ד שצריך להיות ניעור בליל הו"ר יען כי נדונים בו כל הנבראים, ע"כ צריך להיות ערים כל הלילה, ולומר סדר התיקון כנדפס במחזורים.

וכתב במשנ"ב סימן תרס"ד סק"א מנהג ישראל להיות נעורים כל הלילה, והסדר כבר נדפס בספרים, ובכף החיים כתב בסק"ג שצריך להיות ניעור כל הלילה כי יען כי בו נידונים כל הנבראים, והנה מצינו חלק מבני אשכנז שלא ניעורים כל הלילה והולכים לישון אחר חצות, אבל מנהג מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל להיות ער כל הלילה, כ"כ בספר אלא, ובעלון דברי שי"ח גליון 298 הובא שמרן הגר"ח השנה דאג כבר כמה שבועות לפני אם יוכל להיות ער כל ליל הו"ר, עי"ש.

ובח"א כלל קנ"ג אות ב' כתב כיון שאיכא חיתום בלילה זה לכן נוהגים להיות נעורים כל הלילה, וכ"כ במג"א וכן נהג המהר"ם שפירא מלובלין וכ"כ הבא"ח ש"ר פרשת תולדות אות יד' שאנו נוהגין להיות ערים כל הלילה, וכ"כ בנהר מצרים הל' סוכה ולולב אות י"ד, וכ"כ בברית כהונה. וכ"כ בספר ויען עמוס שכן מנהג גרבא', ובערוך השולחן סי"א כתב ולפי שנתוסף מצוה אחת היום והוא גמר החג ובחג נידונים על המים ובמים נכלל פרנסה ועוד ענינים לכן מנהג כל ישראל לעשות התעוררות ביום זה כמו ימי דין.

וכ"כ החיד"א בשמחת הרגל, ואם בעל נפש אתה תמעט באכילה ושתייה וכל הלילה או תקרא ביראה ושמחה רבה ולא יפסיק בדברים בטלים דזינא קיימא וגם ביום לא יתגרה בשינה כל כך וילמוד בתורה ויעשה צדקה.

והנה ידוע כי הגר"א לא ס"ל להשאיר ער בליל הושענא רבה, ואמר משהו בהקשר לחג השבועות ואיני זוכר, וכך מובא בספר עליות אליהו בליל הושענא רבה נהגו בבית הכנסת הגדול בוילנא לומר סליחות וכשבא הדבר לידי רבינו הגרסא ביקש לבטלן מפני שמחת יום טוב ובביתו של רבינו הגר"א היו שמחים ועולצים בליל הושענא רבה זכר לשמחת בית השואבה באמצע לילה ההוא בעיצומה של השמחה נפל אחד מן החוגגים ומת ומאז נמנע ושב ממחשבתו.

בספר שיח יצחק להג"ר יצחק וויס זצוק"ל על ר"ה כתב בזה"ל: ידוע משעה"כ ומסדר האושפיזין שיום הושענא רבה הוא כנגד יומא דדוד מלך ישראל חי וקיים ולזאת נעורים כל הלילה באשר דוד המלך טעם טעמא דמותא כבסוכה כ"ו ומה"ט נעורים גם בליל ז' ובאו"ח סימן ד סעי' ט"ז ע"ב ועל זה רומז גם חג שבועות יום פטירת דוד המלך החי וקיים בתהילים מזמור כא' ה בעוזך ישמח מלך ובישועתך היינו ביום שמרבים באמירת הושענא בפיוטי ההושענות מה יגל מאד יש לפרש גם כי בעוזך מרמז על הלולב כי לולב הוא עוז של ישראל דידן נצח עיין מד"ר אמור וזה שאומר בהמשך המזמור שם תאות לבו נתת ל"ו לבו ולו אותיות לולב וארשת שפתיו בל מנעת סלה כי ביום זה התיקון עם הערבה הדומה לשפתיים כאמור בזה"ק פרשת אמור בארוכה

הקב"ה מקבל ארשת שפתינו בזכות דוד מלכא משיחא ובהמשך שם חיים שאל ממך וכו' עי"ש ביאור כל המזמור.

וכ"כ בספר מחזה אברהם, שמחתם שלא עבר עליו חצות הלילה בשינה והיה מתגבר כארי ומרבה בשירות ותשבחות לפני השי"ת, לכן נוהגים להיות ערים כל הלילה, לעורר מידה של דוד המלך ע"ה.

ויש שבארו הטעם שנוהגים להיות ערים כל הלילה ולעסוק בתורה משום חביבות חג שמחת תורה העומד בשער.

והנה יש לעיין מה החילוק בין סוכה שמברכין רק על האכילה ולא על השינה מחמת שמא לא ירדם וכמו שכתבו תוס' בברכות, ואילו בברכת המפיל אין חוששים לכך שמא לא ירדם, ועיין במהרי"ץ חיות בברכות דף יא ע"ב שהקשה מדוע מברכים המפיל הרי יש חשש שמא לא ירדם.

מאידך יש שנהגו ללכת לישון וכן מצינו באורחות חיים ונהגו ביום השביעי שהוא יום ערבה לקום ממשכבם קודם אור היום (הל' תפילת המועדות) וכ"כ המהרי"ל במנהגי המהר"י ומשכימין לבית הכנסת בעלות השחר, וכ"כ מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, וכן היה נוהג החת"ס שאחרי כלות אמרית התהילים הלך לישון וכ"כ בספר הזכרון שלו עמ' ג', ועיין מש"כ בזה קונטרס שיח יוסף ח"ב

בקובץ בעניני סוכות סימן י"ב, מה שכתבנו בזה.

והנה ראיתי חידוש בשם הגר"ש קלוגר שאמר לבאר שבר"ה דנים על היום של האדם, ובליל הו"ר דנים על הלילה, ולכן מצינו שרק ביום ר"ה אין לישון, אבל בליל הו"ר ערים בלילה כי אז דנים על הלילה, ומסתמא כ"ד לפלפולא בעלמא.

ולענ"ד נראה שיש להקל בזה דבלא"ה החיתום הוא בחצות וכמ"ש הבא"ח בפרשת וזאת הברכה (ש"א אות א) וז"ל: מרבים בתפילות ותחנונים בהושענא רבא, כי הוא סיום נ"א יום שניתנו לישראל בחסד עליון לעשות בהם תשובה, ותתקבל תשובתם, והם שלושים דאלול, מיום ראשון של ראש חודש, ועשרים אחד יום דתשרי, רמז לדבר אין נא אלא לשון בקשה, לכך נתנו נ"א יום, לצורך הבקשות ותחנונים, ויום זה הוא סיום יום נ"א, ולכן נקרא הושענ"א רבא כלמר הושע את יום נ"א, שהוא רבא דהכל הולך אחר החיתום, ובליל הושענא רבא בחצות לילה, נגמר ונעשה בחינת חותם החציון למעלה כי ביום הכיפורים נגמר חותם הפנימי שהוא עיקר וכו' ואע"פ שנמסרו הפתקין יש עוד זמן להצלה, עד יום שמיני עצרת, ולכן צריך להתעורר בתשובה גדולה בהושענא רבא, ויהיה לבו חרד בתשובה כל היום כולו ולכן ילמוד סדר המתוקן בשמחה וכו' יעו"ש.

אבל מאידך יש לדון מהאי דינא אם מותר לאדם להכניס את עצמו לאונס, ובעיקר האי דינא הנני מצרף מש"כ בזה במק"א איתא בגמ' בקידושין דף לז ע"א יכול יעצים עניו קמיה זמן חיובא תלמוד לומר ויראת מאלקיך, ופירש"י שם בד"ה ת"ל ויראת, בזה"ל: יש לך לירא מן היוצא היודע מחשבותיך שאתה מבקש תחבולות להפטר ממצותיו עכ"ל, הרי דאסור להשמט מן המצוות ולדאוג לקיומם, וכן פסק בביאור הלכה (סימן קכח סעיף ד' בד"ה אינם) לענין כהנים שאינם רוצים לעלות לדוכן לברך את ישראל ולא מפני חולשא וכדו' וכתב שם שעליהם נאמר ויראת מאלקיך ובשעת עידנא דריתחא בעולם אפשר להעניש ע"כ כמו בציצית שנענשים ע"ז כדאיתא במנחות דף מא ע"א ע"ש.

וכן כתב בחידושי משנה בקידושין שם לבעל המשנה הלכות שכתב שמזה מוכח דאסור לעשות תחבולות כדי להפטר ממצות, והוכיח כן מהא דמבואר בגמ' בב"ב דף צא ע"א שאין יוצאין מאר"י לחו"ל ושם פירש הרשב"ם משום דמפקיע את עצמו ממצות ע"ש, ומוכח דאיכא איסור בהא, אולם כתב בנשמת אדם (כלל סח אות ג') שכתב שמצוה אינה חלה על האדם עד שתגיע זמנה הראוי לקיימה, וא"צ להשתדל מקודם לקיימה ע"ש, [וכה"ג ראה בספר אוהל חיי קידושין שם, שהובא בשם הגאון רבי ראובן גרזובסקי

שלא מצינו שהמשתמט ממצות הוי כעבור על עשה ע"ש].

אלא כבר דתמה עליה במועדים וזמנים (ח"א סימן ג') וכתב שכל אחד מישראל מושבע ועומד מהר סיני דגם קודם זמן המצוה מחויב להשתדל לקיימה בזמנה ומחויב מה"ת לעקור דירתו לעיר אחרת כדי לקיים את המצות ודלא כנשמת אדם ע"ש,

אולם נעלם מדבריו כבר מש"כ בנ"ד בשו"ת יד אליהו מלובלין (סו"ס ו' בד"ה אבל נלע"ד) שכתב שמעשים שבכל יום שהולכים אפילו לטייל כמה פרסאות ומבטל מלהתפלל במנין כל ימי משך עיכוב בדרך בהכרח ואין פוצה בזה לאסור, והיינו משום שהולך ונוסע בשעת היתר ואין עליו שום חיוב אז, ואח"כ ממילא בא הפטור ואינו עושה שום עבירה אז רק מניעת המצוה עכ"ד, ומוכח כנשמת אדם ולא כמ"ש במועדים וזמנים, ובשבט הלוי ועוד לענין תפילה בציבור.

וכן כתב גם בשו"ת משנה הלכות (ח"ג סימן לז) שמותר ללכת למקו"א אף שיתבטל אח"כ מתפילה בציבור, וכתב עוד שמי שאין במקומו שופר לא ציוותה תורה שילך שבועיים קודם ר"ה למקום שיש שם שופר במדינה אחרת, וכן לענין אתרוג דלא נצטוינו לעקור את דירתנו למקום שיש שם אתרוג וכדומה ואין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו ולא ניתנה תורה למלאכי השרת עכ"ד.

וכן כתב בשו"ת תורת חסד מלובלין (אה"ע ח"ב סימן מב אות לו) דליכא איסור על אדם שלא יעשה דבר שמחמת זה יהיה אח"כ אנוס ומוכרח לעבור על מ"ע או ל"ת וכו' עכ"ל, וכה"ג כתב בשו"ת אחיעזר (אה"ע סימן כג) דאין אנו אוסרים לעשות מעשה עכשיו אע"פ שנצטרך להתיר אח"כ משום אונס ע"ש, ומ"מ לענ"ד נראה לחלק דתלוי אם הוא אונס קרוב או אונס רחוק. והנה ראיתי דיש שכן כתב ברש"י בפסחים דף סט בד"ה ענוש כרת, דקודם שש שעות בערב פסח לא רמיא חיוב עשיית הפסח על טמא שהיה בדרך רחוקה עכ"ד. וכ"כ הב"ח באו"ח (סי' תקפ"ו) דקודם ר"ה עדיין לא חל עליו חיוב תקיעה, דרק בר"ה עצמו הגיע זמן החיוב. והביא ראיה לזה מדברי רש"י הנ"ל ומהא דאיתא בפסחים דף פ' ע"א היו ישראל מחצה טהורין ומחצה טמאין, משלחין אחד מהן לדרך רחוקה ועביר פסח שני ולא מיחייב כרת מאחר שבשעה ששולחין אותו לא מיחייב בפסח ולא רמיא מצוה עליה ויעו"ש. וכן הביא בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סי' צ' ד"ה אך בסו"ד) שהביא מפסחים הנ"ל שחיוב לתקן עצמו לשחיטת הפסח הוא רק משש שעות ולמעלה שכבר רמי חיובא דפסח עליה, ומטעם זה אפשר דליכא חיוב ממש עליה להכין להתענות קודם יו"כ שעדיין לא רמי חיובא עליה עכ"ל. ועוד כתב באג"מ (או"ח ח"א סי' קכ"ז ד"ה

ומה שכתב) דמותר מה"ת לעשות בחול כל דבר הצריך לו אף שיגרום שאח"כ יהיה סכנה מזה בשבת אם לא יעשה אז מלאכה, ורק מדרבנן אסור אם ידוע בודאי שיצטרך לחלל שבת (וכגון בספינה לדעת הריב"ל שהביא המג"א בסי' רמ"ח סקי"ד) דהוה כמתנה לחלל שבת עכ"ד.

וכ"כ בס' קובץ הערות (סי' כ"ג אות א') דרך מדרבנן אסור בספינה, וכן הוכיח בס' לקח טוב (כלל ו' אות ג') משיטת הבעה"מ בספינה דאין חיוב המצוה לפני הזמן ורק בג' ימים קודם השבת דוקא הוי החיוב משום דג' ימים הנ"ל שייכי טפי לשבת, ויעו"ש מ"ש בזה, ומוכח דקודם זמן חיובו כן יש קצת חיוב דהרי חזינן דאיכא חיוב ג' ימים קודם שבת, והרי סו"ס בגמ' בגיטין מוכח דיום רביעי מתחיל הארת השבת, ומ"מ מוכח דקודם זמן החיוב יש להזהר, אבל יש חילוק בין שמכניס את עצמו לאונס או לפני זה או לא, אלא שבטורי אבן (ר"ה ט"ז:) דמותר לעשות דבר קודם זמן החיוב אע"ג שעל ידו יתבטל אח"כ מהמצוה כיון שעדיין לא חל עליו חובת המצוה עד שתגיע זמנה, חוץ ממקום שגילתה תורה קרא וכמו ברגל שלא יטמא עצמו קודם הרגל אע"ג דאכתי לא חל עליו חובת הרגל ויעו"ש. ומ"מ מוכח סו"ס דהחובה היא עד שתגיע זמנה וקשה מספינה, ובע"כ צ"ל דהתם הוא מדין אחר ועיין. וע"ע בכ"ז בספר בית מתתיהו ח"א סימן ט"ו

שהאריך בכל דין איסור להכניס לעצמו לאונס וע"ש עוד אלפי מראי מקומות בענין זה, ומש"כ לדון לענין ספינה, וע"ע במש"כ בזה בגא"א מתשובתי ח"א סימן ה', ומ"מ לענין הכא אינו עושה תחבולות להפטר ממצוה אלא אח"כ הוא אנוס. ושאלתי בכ"ז לכמה חכמים, [וכתבתי בזה התשובות לפי סדר קבלתם]

וכן הגאון רבי יקותיאל אוהב ציון שליט"א בעמח"ס שו"ת יעלת חן ושא"ס השיב לי בזה"ל: שאלה נחמדה! הרי יש כאן מכניס עצמו לאונס של ביטול מצות שינה בסוכה, ומאידך כעת הוא מותר ללמוד ואדרבה מצוה עבירה. והדעת נוטה להתיר, ולא איכפ"ל מה יהיה מחר, ולא מצד דת"ת ומנהג הלילה דוחה המצוה של שינה, אלא מצד "כעין תדורו", ויש לו חופשיות לנהוג מאי דבעי, ולא יגביל עצמו, ונפק"מ שאפי' בדבר הרשות יש להתיר בנידון הנ"ל. ודו"ק כי קצרתי טובא. עכ"ד.

וכה"ג כתב לי הרה"ג אשר חיים איפרגן שליט"א בעמח"ס נתיבות חיים, ושא"ס. בזה"ל: המצוה שלפניו בלילה היא ללמוד כמקובל, ואם אחר כך יבוא לידי אונס ענין אחר הוא, ואף שיודע שמכניס עצמו לאונס, וע' מג"א סי' תרמ סק"ד. ויש לחלק. ואכ"מ.

איברא יש לדון בעיקר המנהג להיות נעור ליל הושע"ר. לפי פשט

דברי האר"י ז"ל אין טעם שיישאר ער
כי אם עד מעט אחרי חצות לילה. ויוכל
לישון, ולהשכים לנץ (הנץ מאוחר
השנה, ויום הושע"ר הוא אחד מהימים
שיש להשכים בהם כמ"ש במטה משה
ועוד כידוע). עכ"ד.

וכן כתב לי הגאון רבי שמעון ללוש
שליט"א בעמח"ס שו"ת נשמע
קולם וז"ל: שלום וברכה, נראה לענ"ד
להתיר מכמה טעמים, חדא, שאין לך
אלא שעתו, וכיון שכעת באשר הוא שם,
חפץ לקיים מצוות לימוד תורה, אין
עליו חיוב להימנע מחמת קיום מצוה
אחרת לאחר מכן, על דרך המבואר
בפוסקים מתשובת הרדב"ז לגבי חבוש
שבידו לבחור יום אחד לצאת מבית
האסורים. ובפרט לגבי מצות סוכה
דקי"ל תשבו כעין תדורו, ומכיון
שבביתו היה עושה כן, ללמוד בלילה
ולאחר מכן ביום לישן במקום אחר
מחמת הרעש, שפיר דמי לעשות כן גם
בסוכתו.

וב"ש שבנ"ד אינו בהכרח מבטל מצות
סוכה, דשמא לבסוף הילדים לא
יהיו שם או לא ירעישו ויוכל שפיר
לישן בסוכה כדבעי, ודמי למ"ש
בילקו"י ספיה"ע במי שיודע שיעבור
ניתוח בהרדמה יממה שלימה באמצע
הספירה, שמותר לו לברך קודם לכן על
העומר, דשמא ישתנה הענין ולא יורדם
כך ויוכל להמשיך כל הימים.

ולכן נלע"ד שאין לחוש בזה, ושפיר
דמי ללמוד כל ליל הושענא

רבא וא"צ לחוש שמא ביום לא יוכל
לישן בסוכתו מחמת הרעש.

בברכת מועדים לשמחה,

ותזכו לשנים רבות נעימות וטובות
עכ"ד.

ואמנם הגאון רבי עמנואל מולקנדוב
שליט"א השיב לי שיישן
בסוכה בלילה, וביאר

כמו שאדם לא יכול ללמוד בלילה עד
מאוחר ובעקבות זה לא לקרוא
ק"ש ולהתפלל בזמן, וכמו שאדם צריך
לעשות לעצמו סוכה ולא יכול ללמוד
כל הזמן עד ערב סוכות ולומר למדתי
כל הזמן ולא היה לי זמן לעשות סוכה,
וכמו שכתב הרמ"א שאסור לעשות
סוכה במקום שהוא מצטער ולא יוכל
לישן - ה"ה הכא.

ושאלתיו הרי קי"ל דתשבו כעין
תדורו וגם בביתו היה
עושה כן, והשיב לי הרי לא היה לומד
בלילה אם לא היה יכול לישון ביום
'בביתו' כגון שהיו מפריעים לו, וה"ה
הכא. עכ"ד.

ואמנם על עיקר סברתו כתב לי בזה
הגאון רבי שמעון ללוש
שליט"א וז"ל: ב"ה אה"נ, כל אחד
לגופו, אולם נראה דלא בעינן דוקא
כלפי "ביתו", אלא כלפי "דירה",
כלומר, שאם אדם שיש לו אפשרות
לישן בתוך דירה אחת, ואם ילמד כל
הלילה למחרת לא יוכל לישן בה אלא

ושאלתיו בזה"ל: אבל סו"ס מה שהמנהג כן נהפך להיות רצונו? וכתב לי שלכן סיים בצ"ע.

וכע"ז השיב לי הגאון רבי בן ציון יעקב וואזנר שליט"א אב"ד שבט הלוי בית שמש כתב לי בזה"ל: מסתבר שירא שמים יוצא ידי שניהם, ובפרט לישון בהושענא רבה ביודעים ולכתחילה חוץ לסוכה רחוק מן היורש

ואם חושש מפני הרבה דרכים למקום למונעו, ובפרט אחרי שמובטחים אנו מכות י' ע"ב משמיא בדרך שאדם "רוצה" לילך מוליכין אותו - ועוד אמרו תלמוד בבלי מסכת שבת דף סג עמוד א כל העושה מצוה כמאמרה אין מבשרין אותו בשורות רעות, שנאמר "שומר מצוה לא ידע דבר רע" אמר רב אסי ואיתימא רבי חנינא: אפילו הקדוש ברוך הוא גוזר גזירה - הוא מבטלה, חג כשר ושמח ופתקא טבא עכ"ד.

[ואוסיף] כי ראיתי שכתב הגאון העצום רבי עמרם פריד שליט"א בהלכה יומית, בחורים שמגיעים לשיבה בערב שמחת תורה והם עייפים כי היו ניעורים כליל הושענא רבה - אסור להם לישון מחוץ לסוכה ואין זה נחשב מצטער, כי בעשיית הסוכה אין פטור מצטער. עכ"ד, והוא נפק"מ טובא להרבה בחורים שחושבים שמה שמגיעים לשיבה נכנסים לאונס [ונפטרים].

בדירה אחרת, ששניהם דירותיו, או שניהם אינם דירותיו, האם היה לומד ואח"כ ישן בשניה, או שהיה מוותר על הלימוד בשביל זה מחמת שהשניה אינה נוחה. ולפ"ז הכא נמי, מכיון שבביתו בודאי נוח לו לישון, א"כ בודאי היה לומד כל הלילה ומוותר על שינתו בדירתו זו ובמקום זאת ישן בדירתו אחרת. תדע, שהרי אם ירדו מעט גשמים בסוכה פטור, אף שלא היה יוצא מביתו לישן בבית חברו בשביל זה, מכיון שלביתו אחר כן היה עובר בשביל זה, חשיב שפיר כעין תדורו. ודו"ק. עכ"ד. והכי מסתברא.

והגאון רבי בנימין חותה שליט"א בעמח"ס כי בא שבת כי בא מועד וש"א"ס, כתב לי בזה"ל: לענ"ד שישן כליל וילמד לפחות חלק מהתיקון יקרא כליל

ושאלתיו בזה"ל: לכאורה יש להתיר משום תשבו כעין תדורו, שהוא עושה מה שהוא עתה רוצה ללמוד, ואח"כ הוא נפטר, שהוא אנוס?

וכתב לי בזה"ל: צד שני, דבר שאדם עושה רק משום הלכה או מנהג ועושה על חשבון פטור משיבה בסוכה לאחר מכן נראה שלא זה מה שתיקנו רבותינו אבל אם היה רוצה ללמוד כל הלילה מרצונו שונה ואין הכי נמי יש לו פטור לאחר מכן וצ"ע

סימן מ'

דברי אגדה בטעם חיבוט הערבה

לכבוד ידידי הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך ופרדס יוסף החדש על המועדים וש"ס.

הנני מציג לפניך מה שכתבתי בטעם חיבוט ערבה ע"י בשערי תשובה

(סימן שמ"א) שהביא את התשובה הגאונים שהביאו בשם הקדמונים הטעם לחיבוט הערבה, דהנה איתא במדרש ויק"ר (אמור) ערבה דומה לפה, ועד יום הושענא רבה ישראל מרבים במצוות ואם השטן בא לקטרג כנגדם מתבטל קיטרוגו ע"י ריבוי המצוות, אך מעתה ואילך רומזים אנו בחבטת הערבה בקרקע שכל פה שיבוא לקטרג עלינו לא יוכל, וכמו שאומרים באבינו מלכנו סתום פיות משטנינו ומקטרגינו.

ורבינו האר"י בשער הכוונות (דף ק"ה ע"א) כתב שצריך לחבוט חמשת בדי ערבה בהושענא רבה חמש פעמים על הקרקע שמכוונות כנגד חמש גבורות והחבטה על הקרקע היא לכוונת הכאת הדינים ושבירתם וירידתם למדת המלכות שבה שנקראת קרקע עולם והענין להחליש כח הגבורות כדי שיתמתקו ויתבשמו ע"ש וע"ע בסימן כ' מה שהארכנו שם בדין החביטה דבעינן שיהיה דוקא קרקע עולם, וע"ע מש"כ באוצר חמדת הימים דבעינן קרקע, בסוד אסתור שהיא קרקע עולם ואכמ"ל.

ובשם מרן הגר"מ שטנרבוך שליט"א בעמח"ס תשובות ונהגות וש"ס הביאו במאמר השבועי (סוכות תשע"ט) שכתב לבאר בזה שהנה ידוע שהרי ערבה אין לה לא טעם ולא ריח

ונראה שאיכא להוסיף עוד טעם ע"פ מה שאיתא שרוב החטאים של הבני תורה זה בלשון או בביטול תורה ע"י פיו שמדבר דברים בטלים ולא לומד, או שמדבר דברי ליצנות ולשון הרע וזה עיקר החטאים, וא"כ אנו באים לתקן את הפה ע"י הערבה, וחיבים שיהיה לזה תיקון, דהרי כתוב שבשוב החוטא מחטאו מסתכלים על החטא כאילו לא היה, וא"כ זה יתוקן ע"י הערבה שהיא כפה, שיהיה לנו פה קדוש, וכמו שמוזכר בגמ' פה קדוש,

ורומזת על פושעי ישראל שאין להם לא טעם ולא ריח, ונראה שרק בזמן שהייתה ערבה אגודה יחד עם הלולב והאתרוג וההדסים ונתחברה לצדיקים שלמים אז היה לה תיקון, אבל בעת שהיא נפרדת לעצמה חובה עלינו לחבטה בקרקע, ולרמוז בזה שאע"פ שבר"ה ויוהכ"פ צירפנו פושעי ישראל עמנו, [א.ה. כמו שאומרים בתפילת כל נדרי הרי אנו מתירים להתפלל את העבריינים וכו'. ודו"ק] אבל כל התכלית בזה הוא רק כדי לחבר את הרשעים באגודה אחת לעשות רצון אבינו שבשמים, אבל אלו הפושעים שאין רצונם להיות באגודה אחת עמנו לאבינו שבשמים ונחלקו לכת בפני עצמה וכגון הרפומים וכדו' חובה עלינו ללחום בהם ולחבוט אותם בארץ עד שיוכנעו ולא לקרבם כלל עכ"ד.

וע"ד זה י"ל בעוד אופן שכיון שהד' מינים זה רומז לאגודה אחת, א"כ שחובטין אותה בפ"ע, ומצד אחד רומזת לרשעים ומאידך רומזת לפה שנשמור על פינו, א"כ י"ל דאף דצריך לשמור על הפה אבל ברשעים יש לרומזם ולחובטם על הארץ ודו"ק בזה.

ובבאר החיים (ירח האיתנים עמ' שלב) מבאר באופן אחר ענין חיבוט הערבה ואלו הם תו"ד: ואף מי שאין בו מעשים והוא דומה לערבה שאין לה לא טעם ולא ריח יכול לבקש ולהיענות ביום הזה ו"יום ערבה מסוגל לכך ביותר ואדרבה על ידי שיזכור מן ערכו ויבקש

מתנת חנם יזכה שיתהפך מערבה לערבה, מלשון (שיר השירים ב יד) כי קולך ערב וכמו שכתב ה'שפת אמת' (סוכות שנת תר"מ ד"ה ערבה) דהנה אמרו חז"ל במדרש ויק"ר (פרשה ל' יב) שמה שנוטלין ערבה בחג הסוכות היא כנגד אנשים פשוטים ביותר ולכאורה יש להבין מה חשיבותם שבהושענא רבא נוטלים רק את הערבה בלבד אך הפה שהוא עיקר כחן של ישראל והאי יומא בשפון תליא וערבה דומה לפה והיא בחינת דוד המלך ע"ה שאמר (תהלים קט ד) ואני תפלה, אם כי בודאי קול הצדיקים שיש להם טעם וריח עולה למדריגות רבות ביותר אעפ"כ יש להם תערוכות מעשים טובים אולם מי שאין לו טעם וריח הוא רק תפלה בלבד וזה שאמר תהלים קב א תפלה לעני כי יעטוף' היינו שמתעטף כולו בתפלה כמו שכתוב ואני תפלה' וזה ערב לפניו יתגרך ונקראת ערבה ולכן נקרא הושענא רבא' כי ביום זה נושעים בו גם השפלים שאין להם טעם וריח כנ"ל והוא ישועה גם לדורות השפלים שלנו שאין לנו רק תפלה וביום זה נפתח שערי תפלה בפיהם של ישראל" וזהו הושענא רבא, שאפשר לזכות לישועות גדולות ביום הזה אפילו לאיש שהוא בבחינת ערבה ואין בו לא טעם ולא ריח עכ"ד, עי"ש עוד מה שהביא מהשפתי צדיק על כוח הצעקה והתפילה ביום זה.

[ובדרך] אגב הביא הערה בפירושו ההושענות, הנה בהושענא

שלו ————— גם אני אודך

רבא אומרים הושע נא וכו' וידוע מה בהושענא רבא, אבל בחול המועד
שביאר הבני ישכר שהושע נא בזכות שאומרים הושע נא יש לעי' הרי אכתי
הנ"א ימים מר"ח אלול עד הושענא לא היה נ"א ימים, ואולי הכוונה עד
רבא, והנה כל ביאור זה הניחא הושענא רבא, ודחוק, ויל"ע בזה].

סימן מ"א

פסקים והנהגות לשמחת תורה

[לבקשת הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך, הגני מצרף קונטרס פסקים והנהגות בהלכות שמחת תורה, לזיכוי הרבים שמחמת לימוד הלכות ראש השנה יו"כ וסוכות, נשכח קצת הלכות ומנהגי שמחת תורה, ודברי תורה צריכים חיזוק].

הלכות הנהגות לערב שמחת תורה

טבילה במקוה

יטבול במקוה משעה לפני חצות, כדין טבילה בערב הרגל. (חמדת ימים ח"ד עמ' תנט).

סתירת הסוכה

אין לסתור את הסוכה בערב הושענא רבה. (בגמ' סוכה דף מח מבואר שלא יסתור אדם סוכתו בחג, ונאמרו בדבר ג' טעמים: רש"י כתב שהוא משום שחובה לאכול בסוכה, וייתכן שיצטרך לאכול, ובר"ן כתב שהוא משום שכתוב 'בסוכות תשבו שבעה ימים', ומבואר שצריך שתהא לו סוכה כל שבעה, ובמאירי כתב שהוא משום ביזוי מצווה ופריקת עול. וגם יש לדון משום איסור סותר, ועי' בשערי יוסף הל' חול המועד מש"כ בזה, ולמעשה נפסק בשו"ע סי' תרס"ו ס"א שאין לסתור את סוכתו). ואף לסגור את גגון הסוכה אסור. (כן נראה ע"פ הנ"ל, וכ"כ באחרונים).

אך אם יש לו שני סוכות מותר. (כיון שלשיתת רש"י בזה אין חשש שמא יצטרך לסוכה, וכן נראה מדברי המשנ"ב שאם אין לו מקום אחר, וכ"כ בספר הורגני חוקיך עמ' תק).

כמו כן אם יש חשש שהסוכה תהרס בגשם וכדו' מותר לפרקה. (שמשום איסור סותר אין איסור כיון שהוא דבר האבד מותר, וכ"כ מו"ר הגר"ע פריד שליט"א בספר אזמרה לשמך מועדים, וראה מש"כ בזה בחלק בירורי הלכה בשערי יוסף דיני הו"ר).

שלח _____ גם אני אודך

פינוי כלי הסוכה

אין לפנות בערב יו"ט את השולחנות המפות והכסאות מהסוכה לבית, רק מזמן מנחה קטנה. (שו"ע שם ומשנ"ב שם סק"ב).

פרידה מהסוכה

נהגו לשבת בסוכה לפני סיום החג, וכשיוצאים מהסוכה אומרים "יהי רצון שנזכה לישיב בסוכה של לזיתן". (רמ"א סי' תרס"ז, וראה בחלק בירורי הלכה בשערי יוסף הל' הו"ר).

ונהגו עוד אנשי מעשה לנשק את הסוכה לחיבוב מצוה. (כמו שכתב בשל"ה הקדוש ובמשנ"ב סי' תע"ז סק"ה, וראה מה שהארכתי בזה בחלק בירורי הלכה).

סוף זמן הישיבה בסוכה

יכול לשבת בסוכה אף בבין השמשות של היום שביעי שהוא י"ג וחצי דקות לאחר השקיעה. (עי' סוכה מו ע"ב, וכ"כ מו"ר הגר"ע פריד שליט"א בספר אזמרה לשמך על המועדים).

קיבל תוספת יו"ט

אם קיבל תוספת יו"ט יכול לשבת בסוכה. (נח' בזה האחרונים, עי' ט"ז ריש סי' תרס"ח, ולמעשה נראה דיש להקל בזה, כיון שהתוס' יו"ט בעיקרה היא למלאכה, ולא לשאר דברים, וכמו שהארכתי בזה בדיני תוספת שבת).

אכילה בסוכה בשמיני עצרת

אסור לאכול בסוכה בשמיני עצרת משום איסור בל תוסיף, ואם רוצה לאכול ולישן בסוכה כגון שיש לו הרבה אורחים או בסוכת בית הכנסת שעושים שם קידוש, יסיר בערב יו"ט סכך ארבעה טפחים על ארבעה טפחים, ודבר זה מועיל בין בסוכה קטנה ובין בסוכה גדולה, או שיכניס לסוכה סמוך ללילה סירים גדולים שאין דרכם להכניס לסוכה או סירים מלוכלכים או פח אשפה.

לפסול את הסוכה ביו"ט או בשבת

ובמקום הצורך מותר לו להכניסם אף בליל יו"ט. (עי' שער הציון שם סק"ב).
ואף בשנה ששמיני עצרת חל בשבת, מותר להכניס שם סיר ואע"פ
שהוא כלי שמלאכתו לאיסור הרי הוא נקרא לצורך גופו ומותר. (כן כתב
בספר מאור השבת ח"ד בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל).

לישן בסוכה בלילה

מותר לישן בלילה בסוכה או לאכול סעודת הבוקר בסוכה ואין בזה איסור
בל תוסיף. (ביכורי יעקב סי' תרס"ו סק"ד).

לישן בסוכה בהו"ר מעט קודם שמחת תורה

אם הולך לישון בהושענא רבא אף אם יודע שאולי יקום בשמיני עצרת, או
מעט זמן קודם שמחת תורה, ואין לחשוש בזה איסור בל תוסיף. (בגמ'
בעירובין דף צו ע"א אלא מעתה הישן בסוכה ילקה, ובמרדכי סי' תשע"ב
כתב בשם הראב"ה שאסור לישן בשמיני בסוכה משום בל תוסיף, ובשינה
ליכא היכר, ולפי"ז נראה דהיינו דוקא שהולך לישן בסוכה בכוונה שמתכוין
למצוה, ובגמ' בר"ה דף כח ע"ב הספיקה שלעבור בזמנו לא בעי כוונה שלא
בזמנו בעי כוונה לעבור וקימ"ל גם דמצוה דאורייתא צריכות כוונה כמבואר
בשו"ע סי' ס' שמעכב, וכן נראה ממש"כ בחידושי הריטב"א בר"ה דף טז
ע"ב ד"ה כדי לערבב וז"ל: ועוד י"ל שאין בל תוסיף אלא במה שמוסיף מדעת
עצמו כגון כהן שהוסיף ברכה אחת משלו וכן ישן בשמיני בסוכה במתכוין
למצוה וא"נ במה שאירע קרי (פ"י במקרה) שנתערב מתן א' במתן ד' אבל
במה שעמדו חכמים ותקנו לצורך ליכא משום בל תוסיף ולא משום בל תגרע
שהרי קבעו ב' ימים טובים וישנים בשמיני בסוכה מדרביהם אע"ג דידעינן
בקביעא דקיחא וכו' כללו של דבר בכל מה שתקנו חכמים לצורל משום גדר
וסייג ליכא משום בל תוסיף עכ"ל. וכן נראה בעיקרי הד"ט או"ח סי' ר"א אות
סב, ועי' עוד בשו"ת יביע אומר ח"ט סי' סב אות א, ועוד נראה בזה מה
שמבואר בגמ' בסוכה דף מז ע"ב אמר רבי יוחנן דסוכה אסור בשמיני מש"כ
אתרוג ואמרינן שם בגמ' א"ל רב פפא לאביי לר' יוחנן מאי שנא סוכה מאי
שנא אתרוג א"ל סוכה דחזיא לבין השמשות דאי איתרמי ליה סעודתא בעי

מיתב בגווה ומיכל בגווה אתקצאי לבין השמשות ומיגודאיתקצאי לבין השמשות איתקצאי לכולי יומא דשמיני אתרוג דלא חזי לבין השמשות לא איתקצאי לבין השמשות ולא אתקצאי לכולי יומא עכ"ל וכן כתב בשו"ע סי' תרס"ז. וממו"ר הגר"ע פריד שליט"א שמעתי שיש להסתפק עוד בזה, וראה עוד בחוברת לחג הסוכות של הגאון רבי נחום נבנצל שליט"א מש"כ לדון בזה).

אכילה בסוכה לבני חו"ל

בן חו"ל שנמצא באר"י ביו"ט ראשון אינו צריך לאכול בסוכה אם הוא מתארח אצל אחרים, אבל אם הוא אוכל בפני עצמו יאכל בסוכה, והמיקל יש לו על מה לסמוך. (כן כתב בג"ד הנ"ל בשו"ת יחו"ד ח"ב סימן עו ובחזו"ע יו"ט עמ' קנ, ובחזו"ע סוכות עמ' תעט, ועיין עוד בזה בשו"ת יביע אומר ח"ט חאו"ח סו"ס סב, וראה עוד בעניין הנ"ל בשו"ת אור לציון פרק כג סי"א שכתב שאם קשה לו להטריח את המארחים להכין לו בנפרד יאכל עמהם ופטור מהסוכה. וכן ראה בלוח אר"י שפטור מן הסוכה ושכן נהג החת"ס וכמ"ש בשו"ת כתב סופר או"ח סימן קכ, והטעם הפטור בזה יש לומר שמאחר וישיבה בסוכה בשמחת תורה באר"י הוא דבר שבפירסוי ע"כ הם פטורים מהסוכה, ועוד כיון שיש חילוקי מנהגים אם יושבים בסוכה בשמיני עצרת בחו"ל אז בני חו"ל מנהג אבותיהם בידיהם אבל באר"י אין להקפיד, וכן שמעתי לדינא ממו"ר הגר"ע פריד שליט"א ויבואר בס"ד בגליון אזמרה לשמך מס' 220).

אכילה בסוכה בשמיני לבני אר"י בחו"ל

מי שנמצא בחו"ל בסוכות ביו"ט א' דשמיני עצרת, יש כמה מנהגים בבני חו"ל יש נוהגים שיושבים ולא מברכים, ולמעשה מי שבחו"ל והוא בן ארץ ישראל ישב איתם בסוכה, אבל לא יברך, ויטעם בצענא קצת מאכלים מחוץ לסוכה ולגבי שינה ישן בבית ויאמר שישן בבית מפני הצינה. (כ"כ ברכ"י סי' תרס"ח סק"), וראה מש"כ להאריך בזה בספר יו"ט שני כהלכתו, ולדינא שמעתי בזה ממו"ר הגר"ע פריד שליט"א שתלוי במנהג).

דיני הזכרות בתפילה בשמיני עצרת

יזהר לכיון בתפילה כי ביום הזה התפילות מתקבלים. וכמ"ש בזה"ק. [וראה מש"כ בזה לקמן בחלק בירורי הלכה אם מותר לבקש בקשות פרטיות ביום שמחת תורה].

יתפללו תפילת ערבית בניגון יפה ובשמחה ובטוב לבב. (חזו"ע סוכות עמ' תנה).

ביום שמיני עצרת בתפילה, בקידוש, בברכת המזון, אומרים את "יום שמיני חג עצרת הזה". (שו"ע סי' תרס"ח ס"א, אך אין לומר יום חג שמיני עצרת, והארכתי בזה בכתבי בארוכה, ואומרים עצרת ולא העצרת, עי' משנ"ב סק"ג שכתב בשם הפרי מגדים שיש לומר בלא ה' ואולם המהרש"ל והט"ז כתבו שיש לומר שמיני עצרת חג הזה, ואמנם בלבוש כתב כמו שכתב בשו"ע לומר שמיני חג העצרת הזה, ושכן הסכים בא"ר בשם כמה ראשונים ושכן כתב בביאור הגר"א, ולמעשה אומרים שמיני חג עצרת, וכ"כ בבברכ"י סק"א ובשיורי ברכה סק"א ובמועד לכל חי סי' כ"ה ס"ד וכ"כ בכה"ח סק"ד ובבא"ח פרשת וזאת הברכה סי"ב).

אם טעה ואמר חג הסוכות וחתם בברכה "מקדש ישראל והזמנים" מנהג בני אשכנז שאינו חוזר, ומנהג בני ספרד שחוזר ויעשה תנאי של נדבה ויאמר אם אני חייב לחזור ולהתפלל הריני חוזר ומתפלל כדין, ואם איני חייב לחזור ולהתפלל תהיה תפילה זו תפילת נדבה. (בגמ' בסוטה דף מח ע"ב נראה ששמיני עצרת נקרא חג הסוכות, וכ"כ בחיי אדם כלל כח אות טו וכ"כ בהליכות שלמה פי"ב אות ח' ובשו"ת צי"א ח"י סי' כח אות ב', ואולם בבא"ח וזאת הברכה אות יב כתב דיש לחלק בזה, שהרי לא התכיון לזה וכ"כ בשע"ת שם סק"ב בשם הברכ"י שם אות ב' שלא יצאף וכ"כ בשו"ת אור לציון ח"ד פרק מ' תשובה א', וכ"כ בשו"ת יביע אומר ח"ד חאו"ח סי' נ"א ובחזו"ע סוכות עמ' תנא, ואולם מנהג בני אשכנז שבמשנ"ב שם סק"ב הביא בזה מח' ובשו"ת אג"מ או"ח ח"ג סי' צ"ז כתב שאינו חוזר).

אם לא חתם את הברכה לכו"כ יחזור לותתן לנו וכו'. (משנ"ב שם סק"ב).

שמב _____ גם אני אודך

בשמיני עצרת שחל בשבת מזכירים את יום השבת הזה אם לא הזכיר שבת לא באמצע ולא בחתימה לא יצא יד"ח, וכן ה"ה להיפך אם הזכיר שבת ולא הזכיר יו"ט לא יצא יד"ח. (כמבואר בסי' תפ"ז, וכמ"ש בשערי יוסף ר"ה שחל בשבת).

דיני הקידוש

קידוש בליל שמחת תורה

רבים נוהגים לעשות קידוש בליל שמחת תורה שחל בחול.

אך בשמחת תורה שחל בשבת, לא סומכים להקל בזה ולסמוך על הקידוש באכילת כביצה מפת הבאה בכיסנין, כיון שהוא מדאורייתא, ורק אם יאכלו לחם אפשר להקל בזה, ואם ישתה רביעית יין קשה להקל בזה, ואם יאכלו מזונות כביצה אפשר להקל בזה. (שמעתי ממו"ר הגר"ע פריד שליט"א לדינא).

יש שהעירו שאין לעשות את ההקפות אחרי סעודת יו"ט. (העיר הגרש"ז על אותם ישיבות שביליל שמחת תורה עושים סעודה מיד לאחר מעריב ורק אח"כ הקפות ואמר שזה דרכם של הגויים שמתוך בטן מלאה יוצאים לרקוד וזה מראה שהריקוד הוא מתוך שמחה גשמית של שובע ולא כן היהודים אלא אדרבה שמחים עם התורה ואח"כ עושים סעודה וזה מראה שהשמחה היא אמיתית ורוחנית על סיום התורה ואח"כ עושים סעודה כפי שציוונו הבורא לשתף גם את הגוף בשמחה הרוחנית. ואמנם בהרבה ישיבות נהגו לעשות ההקפות אחרי סעודת יו"ט, ולמעשה אפשר לנהוג כיון שאינו איסור).

סדר הקידוש

לאחר התפילה מקדשין על היין ואומר ביום שמיני חג העצרת הזה, ומברכים שהחיינו. (שו"ע סי' תרס"ח ס"א).

אם אמר את יום חג הסוכות הזה לבני ספרד חוזר ומקדש, ואם יש אחד שלא עשה קידוש ישמע ממנו, ולבני אשכנז אינו צריך לחזור ולקדש, ומ"מ אם יש אחר שלא קידש טוב שישמע ממנו הקידוש אך אינו חובה. (בחזו"ע סוכות עמ' תנא כתב שיש לחזור, ומ"מ נראה שלכתחילה טוב שישמע מאחר כי דעת הרבה פוסקים שאינו מעכב וכנ"ל לגבי תפילה).

תשובות הגר"י אביטבול / סימן מ"א _____ שמג

סדר תפילת שחרית

מתפללים שחרית כמו כל יו"ט, ולאחר התפילה אומרים הלל שלם בברכה.

סדר העליות וקריאת התורה

מוציאים שלשה ספרי תורה.

ואומרים יהי רצון שתיקן החיד"א בספרו עבודת הקודש לשלש רגלים. כנדפס במחזורי התפילה.

אמירת י"ג מידות

לא אומרים י"ג מידות בשמחת תורה^ע.

הוצאת ספרי תורה לכמה חדרים

נהגו שבמקום שיש הרבה אנשים כיון שאם כולם יעלו לספר תורה אחד, יקח הרבה זמן, מותר להוציא את הספר ממקום למקום, ואף מותר להוציא את הספר תורה מתחת כיפת השמים לבית אחר. (כן הו"ד הגרשז"א בהליכות שלמה סוכות פי"ב).

קריאה בספר ראשון

וקוראים בספר הראשון וזאת הברכה, ובשני בראשית עד אשר ברא אלוקים לעשות, ובשלישי ביום השמיני עצרת, ומפטיר ויהי אחר מות משה. (שו"ע סי' תרס"ח ס"ב).

צורת קריאת השבעה עולים בשמח"ת שחל בשבת

וששמחת תורה חל בשבת, מנהג בני ספרד שקוראים שבעה עולים לתורה, ומנהג בני אשכנז, שיש לקרוא בתחילה ו' קרואים עד עליית שביעי "ויעל משה" (דברים לד, א) [ובשונה מכל שנה שקוראים רק עד עליית שישי "מעונה" (דברים לג, כז)], ולאחמ"כ חוזרים שוב מתחילת 'וזאת הברכה' כבכל שנה, עד "מעונה". (כמנהג בני אשכנז כן הורה מו"ר הגר"ע פריד שליט"א, והפוסקים האריכו בזה בארוכה ואכמ"ל).

ע. כן הו"ד הגרשז"א בהליכ"ש, וכן הו"ד הגרנ"ק בספר שיח יוסף כיון שהוא יום שמחה, ובכה"ח סי' תרס"ח אות תסט נראה שלא אומרים י"ג מידות כיון שהוא יו"ט, וכ"כ בחזו"ע יו"ט עמ' תסט, וראה במה שהארכתי בכל פרטי הדין בזה בשערי יוסף הל' יו"ט, והכא אפשר דשאני כיון שהוא יום שמחה ויום של רחמים שאנו נמצאים בחדר המלך וכמ"ש בזה"ק.

עליית כל הציבור לתורה בשמח"ת

בשמחת תורה נהגו שכולם עולים לתורה"ט.

מהיכן עולים כל הציבור

מנהג בני ספרד שמעלים את כל הציבור לתורה בפסוקים ולאשר אמר, (מועד לכל חי שם) ומנהג בני אשכנז לחזור ולקרוא את פרשיות וזאת הברכה עד מעונה. (משנ"ב סקי"ג, ובשער הציון שם סקי"א).

ולמנהג בני אשכנז יש לקרוא לכהן לוי וישראל, ואם אין כהנים ולוים, יעלו ישראלים. (כן הו"ד הגרשז"א בהליכות שלמה, וכן נראה מדברי הגר"ע פריד שליט"א בגליון אזמרה לשמך מס' 219, ואמנם יש שנהגו בזה מנהגים אחרים, וראה בגליון שואלין ודורשין שמחת תורה מה שהאריך בזה).

ואם בקריאות הנוספות נשאר רק כהן אחד והשאר ישראלים או רק לוי אחד והשאר ישראלים [ואין עוד כהנים ולוים אפי' קטנים], בשעת הדחק אפשר לקרוא לישראל מיד לאחר הכהן או הלוי, אך יותר נכון שלא לקרוא לכהן או ללוי כלל אלא רק לישראלים. (כתב בספר עובר אורח (סו"ס אורחות חיים) שכהן שכבר קרא במנין אחר אין צריך לקרותו פעם שניה במנין שני ואין חיוב לקדשו אלא בדבר שיש לו שותפות בו ע"ש, וכן כתב הנצי"ב בשו"ת משיב דבר (ח"ב סימן מח) שבשמחת תורה שקוראים כמה סדרים זה אחר זה ועלו כהן לוי וישראל ובפעם השניה לא היה להם לוי אין קוראים ללוי שנית ולא לכהן פעמיים אלא יקראו כהן ומיד אחריו ישראל ע"ש, וא"כ נראה דה"ה הכא. ע"ש, ולמעשה כתב מו"ר הגר"ע פריד שליט"א שאפשר שאי"צ לקרוא כבר לכהן, ומ"מ נראה שבכה"ג טוב שהכהנים יצאו).

אם נשארו שניים שלא קיבלו עליה, די לקרוא מ'ולזבולון אמר' ואין צורך להתחיל מ'וזאת הברכה'. (מו"ר הגר"ע פריד שליט"א שם).

עמ. בשו"ע סי' תרס"ח ס"ב לא הביא דין זה, ובמשנ"ב שם סק"ט כתב שנהגו בשמחת תורה להוסיף על הקרואים כמבואר בסי' רפ"ב, ע"ש, אך פשט המנהג שכולם עולים לתורה וכמו שכתב במועד לכל חי סי' כ"ה סכ"ו ע"ש.

זהירות בשמיעת קריאת התורה

יזהרו הציבור שיהיו עשרה שישמעו את הברכות וקריאת התורה, כדי שלא יהיו הברכות לבטלה. (משנ"ב סי' תרס"ט סקי"ב).

לדבר בשעת קריאת התורה

אם שמע פעם אחת קריאת התורה, ויש עשרה שמקשיבים לספר תורה, יכול לדבר לצורך, וללמוד נראה שיכול ללמוד. (כ"כ בליקוט הלכות בשם הגר"מ שטרנבוך שליט"א והטעם כיון שיצא ידי חובה במקום אחר, אך מ"מ בודאי שבעינן שיהיה עשרה שומעים כמבואר בבית"ל סי' קמ"ו ס"ב ד"ה ולקרות).

יציאה שהספר תורה פתוח

האיסור לצאת שהספר תורה פתוח הוא אף בשמחת תורה. אך מ"מ במקום צורך כגון שהולך לקבל עליה במקום אחר או שהוא בעל קורא שם אין איסור. (עי' בספר כאיל תערוג מועדים מה שהביאו בזה, ומ"מ במקום הצורך יש להתיר בזה).

עליה לקטנים

נהגו שהקטנים מגיל שיודעים ללמוד גמ' ולברך כראוי עולים לתורה. (בכה"ח סק"ד כתב שנהגו שהקטנים עולים לתורה הנה הו"ד הגרשז"א בהליכות שלמה שמגיל שהקטנים יודעים ללמוד גמ' עולים לתורה, והוא בערך גיל תשע, ע"ש, ואמנם נראה שכל שיכולים לברך יעלו לתורה, וכמו שכתב הגר"י משדי שליט"א בספר הורני חוקיך עמ' תקיט שהקטן יברך לפניה ולאחריה ואם יוכל לקרוא הנה מה טוב ואם אינו יודע לברך יקרא לו החזן ואין לדקדק כ"כ בברכת הקטנים כיון שהם להתלמד ואין בזה חשש דלא תשא ע"ש).

דיני עליית כל הנערים

אחרי שעלו כל הציבור נהגו לקרוא את כל הנערים לספר תורה כדי לחנכם במצות קריאת התורה. ועולה לתורה ומוציא את כולם ידי חובה, ולבני ספרד קוראים להם מולאשר אמר ולבני אשכנז קוראים להם ולדן אמר והלאה עד מעונה^פ.

^פ. כתב בספר העתים סי' קפ"ה בשם רב האי גאון וז"ל: כמה זימנין דקרו עשרה גוברין ולאשר

שמו — גם אני אודך

יש שמסרו שעליית כל הנערים הוא סגולה לזרע של קיימא, אך לא נמצא לו מקור בדברי הפוסקים^{פא}.

מעיקר הדין אפשר לעשות עליית כל הנערים מיד אחרי שבע קרואים כדי שהנשים יוכלו ללכת הביתה. (כן הו"ד הגרי"ש אלישיב זצ"ל בספר אשרי האיש).

אפשר גם לעשות עליית כל הנערים לאחר תפילת מוסף במקום שיש טירחא דציבורא. (הוראת מו"ר הגר"ע פריד שליט"א).

אחרי עליית כל הנערים מברכים אותם בע"פ פסוק המלאך הגואל וכו' שלא תשלוט בהם עין הרע.

אף העולה לתורה יכול לומר המלאך הגואל אותי וכו' ואין בזה הפסק. (ביכורי יעקב ושלמי תודה).

נהגו לפרוס טלית מעל כל הנערים, ואין בזה איסור עשיית אוהל^{פב}.

אמר ברוך מבנים אשר שלשה וארבעה וחמישה ינוקי ולית בהא מילתא למיחש כדחייששיתו לברכה שאינה צריכה דכל מאי דאורחיה היא ברכה צריכה היא עכ"ל, וכן כתב בסידור רש"י סי' ש"ח וז"ל: וקורא קטן וגדול לשם הברכות עכ"ל, וכן כתב בספר המנהיג הל' סוכה סי' נ"ו וז"ל: וכל קההל מגדולם ועד קטנם קורין בתורה עכ"ל וכן כתב באורחות חיים הל' קריאת התורה, וכן כתב בספר מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג. וכן הובא ברמ"א, ובספר המנהגים מצינו שכל הנערים עולים ביחד, וזו העליה של כל הנערים, ובמג"א סי' תרס"ח כתב לתמוה על מנהג זה ע"ש, אך למעשה המנהג שגדול עולה לתורה ומוציא את כולם יד"ח.

פא. למעשה לא מצינו מקור מפורש בפוסקים שעליית כל הנערים היא סגולה לזרע של קיימא ובן זכר, בספר לקט הלכות ח"ב עמ' תה כתב שנשאל אם מותר ליתן לכהן עליית כל הנערים דמדתמא איכא איזה צורך ליתן להכהן עליית כל הנערים, וכתב שומעתי דיש בזה איזה סגולה לילדים יעו"ש, וכן הובא בשם הגר"י זילברטשיין שליט"א בספר עלינו לשבח ע"ש, ובספר הלכות חג בחג עמ' קי כתב שהמנהג למכור עליית כל הנערים לגדול העולה עם הנערים בדמים מרובים ומקובל שהיא סגולה לבנים זכרים, וכתב שם בהערה שכן המנהג אך לא מצא לזה מקור אך רבים עשו ועלתה בידם, וכתב שם שכבר כתב כן הרה"ח ה"ר לנדוי זצ"ל במאמר סיומה של תורה ומדה טובה מרובה שמזכה הילדים בברכת ברוך מבנים אשר וכו' המלאך וכו' וידגו לרוב זוכה הוא כנגד כולם. ע"ש, ושמעתי ממו"ר הגר"ע פריד שליט"א שאין מקור לסגולה זו.

פב. שאלו האם לדעת הגר"א סי' תקב ס"א האם מדוע אין בהחזקת הטלית בכל הנערים משום עשיית אוהל. ואכן בספר ארח דוד על רבי דוד בהר"ן עמ' קמג הובא בזה"ל: אסור לפרוש טלית על גבי חתן כל הנערים וחתן תורה מפני בנית אוהל ארעי ביום טוב עכ"ל. ויעו"ש בהערות נה

עליית חתן מעונה

אחר שעלו הציבור, עולה חתן מעונה, וקורא ממעונה עד אל במותימו תדרוך.

בעלייה לחתן מעונה יש סגולה לגרש את אוביו ואת שונאיו. (כ"כ בספר סגולות ישראל מערכת א' אות מ).

עליית חתן תורה

אחר כך עולה חתן תורה. ונהגו למכור חתן תורה וכן חתן בראשית בדמים מרובים. (משנ"ב שם, וכ"כ במועד לכל כחי סימן כה אות לד).

שהרחיבו בזה, ובמש"כ להאריך בזה בספר מגילת ספר עניני שבת סי' יז סק"ח. וכע"ז הובא בספר המנהגים תשרי עמ' קע"א סעיף לא שהיו נזהרין בשעת קריאת כל הנערים שלא לפרוס את הטלית על ראשי המתפללים מחשש עשיית אוהל אלא איש אחד היה נכנס לטלית והשני היה נכנס אחריו וכן כולם עד שהיתה הטלית נפרסת מאליה, יעו"ש. ואמנם כתבו הפוסקים להתיר בזה, וכמו שכתב בספר מתוק מדבש לרבי יוהנתן אייבשיץ זצ"ל או"ח סי' שט"ו שהעולם נהגו להקל לפרוס החופה על הקלונסין כיון שלנוי עששה אינו חשוב אוהל שעושין לכבוד התורה יעו"ש. וכן כתב לדינא בספר תהילה לדוד סי' שט"ו סק"ט כתב להתיר בזה שכיון שאוחזים בידים אין בזה משום אוהל כי אוהל הוא דוקא אם מניח את הכיסוי על איזה דבר שאז הוא כעין בית. וכן כתב במנחת שבת סימן פ' ס"ק רכד, וכן כתב בקצות השולחן סי' ככ סק"א שכיון שאינו עשוי אלא לכבוד מותר. וכן כתב בחזו"א או"ח סימן נב סק"ב דין ז' וכדמוכח מדין מת המוטל בחמה וכו' חם להם מלמעלה מביאים מחצלת ופורסים עליהם כמבואר בשו"ע סי' שי"א ס"ו. ומבואר דכיון שהוא בידים אין איסור, וכן הובא דעת החזו"א בספר דעת החזו"א פרק סי"ג שכיון שאוחזים את הטלית ביד מותר, וכן הו"ד הגרשז"א זצ"ל בקובץ ישרון חלק טו עמ' שנ"ט, וכן הובא בשש"כ פרק כד הערה כא, וכן כתב בשו"ת ציץ אליעזר ח"י סימן ד' אות ב', וכן כתב לדינא בשו"ת יביע אומר ח"ז או"ח סימן נה, וכן כתב בספרו הליכות עולם ח"ד עמ' ה', וכן כתב בספר מנוחת אהבה ח"ג פרק כג סט"ז, שאין בזה משום אוהל כיון שמחזיקים בידים יעו"ש. וכן כתב הגר"א נבנצל שליט"א במשנ"ב יצחק יקרא סי' שט"ו סקט"ו יעו"ש, וכן כתב לדינא בשו"ת שבט הקהתי ח"ג סימן קטז, וכן כתב בפסק"ת סי' שט"ו סק"ח, וכן כתבו בספר אורחות שבת ח"ב פרק ט' סכ"ג, ובספר הלכות שבת בשבת פרק יז ס"ב. ובספר עם מקדשי שביעי ח"ב עמ' קעח אות יג הובא שנשאל הגר"ק בזה"ל: החזו"א בסי' נ"ב כתב שאין איסור אהל במחזיקים את האוהל בידים, האם זה הטעם שנוהגים לפרוס טלית בשמחת תורה בכל הנערים ולא חוששים לאיסור אהל, תשובה, יש שלא היו מרוצים מזה שפורסים והיה אחד בבית הכנסת שהיה כל שנה מוחה כשפסו הטלית, אבל מנהג העולם להקל בזה עכ"ל. וכן כתב להתיר הגאון רבי יצחק שאול קנייבסקי שליט"א בספר אהל ארעי עמ' תכט וכתב שם בהערה שי"ל שאף הגר"א מתיר וגם הנודע בידוה יתיר בזה כיון שהא אין כאן מחיצות ועוד שהרי הוא לכבוד בעלמא וכמו חופה שכתב במג"א יעו"ש.

שמח — גם אני אודך

וראוי להדר שהקונים יהיו מוכתרים בתורה או גדולי וחשובי הדור והקהל.
(שם)פג.

ומנהג בני ספרד שמתחיל לקרוא שוב מתחילת פרשת וזאת הברכה, עד סופה, (כן כתב החיד"א בספר לדוד אמת סימן אות יג ובכה"ח סי' תרס"ט סק"ב), ומנהג בני אשכנז שמתחיל לקרוא ממעונה עד סוף הפרשה. (משנ"ב שם סק"ג).

ומברך ברכה אחרונה, ולא אומר קדיש.

עליית חתן בראשית

ומיד אחריו ללא שום הפסק מברך חתן בראשית על ספר תורה שני לקריאת בראשית עד אשר ברא אלוקים לעשות, ומברך ואומר חצי קדיש.
(כה"ח סי' תרס"ט סק"ח).

בסימנא טובא

אין לומר בסימנא טובא אחרי ברכות התורה של העולה לפרשת בראשית משום הפסק, אלא אם אומרים יאמרו קודם. (מועד לכל חי סי' כ"ה סכ"ו שו"ת רב פעלים ח"ג סי' מ"ב, חזו"ע עמ' תע, ומ"מ בשו"ת יביע אומר חלק

פג. וכתב בחמדת ימים ח"ג פרק ח' אות יח ויט וכ', "ובפרט מן הכלל החתני תורה צריכים להזהר לעשות הדברים ביום חתונתם וביום שמחת לבם במדה ובמשקל ובמשורה, וביותר המה צריכים להזהר בכל מה שכתבנו לעיל להתחנך כהיום הזה על אשר פגמו בתורה כי סגולת עצם היום הזה לתקן, ואין ספק כי סגולה זו תהיה ביותר נמצא בהם להתם וכלה הרשעה כולה ולהוציא יקר מזולל אשר נטמע בעמקי הקליפות ולכפר עוון ביטולה של תורה כאמור. ולכן צריכים החתני תורה להתקדש עצמן במאד מאד בכניסתם לחופה זו, כי מאחר שאמרו ז"ל שהחתן הנושא אשה מתכפרים עונותיו קל וחומר לחתן תורה הנעשה מעין דוגמא של מעלה שאם יתקדשו ויטהרו ויהרהרו תשובה בלבם ויהיו מודים ועוזבים ויתחרטו חרטה גמורה בשברון לב ויעשו חזקה מהיום והלאה לעבוד את ה' באמת ובתמים, אין ספק כי הוא יום כפור עוונם ומובטחים כי בשמחתם לא יתערב זר ולעולם לא יכשלו. ולפיכך ראויים לטבול טבילה של מצוה בכניסתם לחופה זו ולהתקדש במחשבותם ולהתבונן בחתונה העליונה הנעשה למעלה אשת נעורים עם דודה ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו, ועל כן יהיו זהירים וזריזים בתפילתם בקדושה ובטהרה ביותר מכל שאר הימים כי יש בכח תפילתם היום בהצטרפות מצוה זו לתקן ולהעלות שאר תפילות פסולות שנפסלו מחוסר כוונה בשאר הימים וגם תפילתם עושה פירות ותקובל צלותהון ובעותיהון, ועל כן הזהירו רבים מגדולי ישראל שאין ראוי שיהיו חתני תורה אלא מי שהוא מוכתר בתורה ולפחות שיהיו מגדולי הקהל. עכ"ל החמדת ימים.

תשובות הגר"י אביטבול / סימן מ"א ————— ש"מ

יא חאו"ח סי' ע"א כתב שאין למחות ביד המקילין כיון שנהגו אך הנמנע מזה
יבורך ע"ש, וע"ע בשו"ת יחו"ד ח"ז סי' פ"ג).

הדרן עלך

נהגו לומר הדרן עלך לאחר עליית חתן בראשית. (כה"ח סי' תרס"ט סק"ו,
ולא אומרים כן קודם קריאת בראשית כדי שלא להפסיק בין סוף
התורה לתחילה וכ"כ בחזו"ע סוכות עמ' תע).

קריאת המפטיר וההפטרה

אחרי הקריאה עולה המפטיר בספר שלישי.

ואומר חצי קדיש, (כמבואר בב"י סי' רפ"ב ס"ה שבכל פעם שמפטירים בספר
אחר אומרים אחריו חצי קדיש).

וקורא ההפטרה ביהושע "ויהי אחרי מות משה וכו' ". (עי' מגילה לא ע"א
שיש להפטיר ויעמוד שלמה, אך המנהג מזמן הגאונים להפטיר
ביהושע וכמ"ש באור זרוע ח"ב סי' שצ"ג, ובשו"ע סי' תרס"ח ס"ב).

עליית לחתן תורה מי שעלה לפרשת וזאת הברכה

מי שעלה לפרשת וזאת הברכה לכתחילה לא יעלה חתן בראשית, אך אם
אין עלה אין חשש. (עי' שו"ע סי' קמ"ד סק"ד ובמשנ"ב שם כתב שיש
להקל בזה וכ"כ במשנ"ב סי' תרס"ט סק"ב כתב שיש להקל בזה, ואמנם
בכה"ח סי' קמ"ד סק"כ כתב שיש להחמיר בזה).

וכן הוא הדין שמי שעלה בפרשת וזאת הברכה שיכול לעלות חתן תורה.
(משנ"ב שם).

כהן בחתן תורה או בראשית

כהן או לוי יכולים להיות 'חתן תורה' ו'חתן בראשית', כמו כן מותר ששלושה
כהנים או לויים יהיו 'חתן תורה' 'חתן בראשית' ומפטיר. (עי' שו"ת חיים
שאל ח"ב סימן לח אות עכב ובעיקרי הד"ט סל"ד ס"י ובשו"ת ישכיל עבדי
ח"ח חאו"ח סו"ס ל', וכ"כ בשו"ת יחו"ד ח"ג סימן נ' שאלה ב' ובחזו"ע סוכות
עמ' תעו, וכ"כ מו"ר הגר"ע פריד שליט"א).

שנ ————— גם אני אודך

אם יש כהן אחד ורוצים להעלותו גם ל'חתן תורה' או ל'חתן בראשית', מותר שיעלה פעמיים. (מו"ר הגר"ע פריד שליט"א שם).

עליית כהן בעליית שני

כהן אין להעלותו אחר כהן אלא רק אחר ישראל, ויאמר הגבאי אע"פ שהוא כהן. (משנ"ב סי' קמ"ד סק"ב).

עליה לתורה לשני אחים

אף בשמחת תורה אין לקרוא לשני אחים בספר אחד, אבל בשני ספרים אין איסור ולכן אב ובנו יכולים לעלות האחד ל'חתן תורה' והשני ל'חתן בראשית', ואף בס"ת אחד אפשר להקל בזה. (הגרי"א דינר שליט"א בגליון מים חיים מס' 377 בשם הגר"ח ק, שיש להקפיד על דין זה אף בשמחת תורה, ומ"מ בחתן תורה ובחתן בראשית אפשר להתיר, כיון שהוא שני ספרי תורה כמבואר במשנ"ב סי' קמ"א סק"כ, וכ"כ בשו"ת יחו"ד ח"ג סימן נ' שאלה א' ובחזו"ע סוכות עמ' תעד, וע"ע בכה"ח סי' תרס"ט סקי"א ובסי' קמ"א אות לגף ומ"מ אף בספר תורה אחד יש להתיר כיון שהוא כשני קריאות כן הורה מו"ר הגר"ע פריד שליט"א בספר אזמרה לשמך על המועדים).

דיני אמירת משיב הרוח ומוריד הגשם

הזכרת גשם בברכת מחיה המתים

בשמיני עצרת מתחילים להזכיר בברכת מחיה המתים "משיב הרוח ומוריד הגשם" פד.

פד. לכאורה יש לאסור בזה כיון שהרי הוא הוקצה למצוותו, וכן מבואר במהרש"ם בדעת תורה סימן תרנ"א סק"א בד"ה ויש לעיין, וכן כתב בספר חיים וברכה סק"ח, וכ"כ בשו"ת קנין תורה סי' ע', ואולם באשל אברהם בוטשאטש סימן תרסד ס"ד כתב שמותר גם להשתמש בהם לצורך איגוד הלולב בהושענא רבא, והטעם כיון שמצוות או ליהנות מיתנו ע"כ אין המצוה חשובה כהנאתה מה שהוקצה למצוותו, וכע"ז כתב בשו"ת חת"ס חאו"ח סימן קפד להתיר להשתמש באתרוג בדרך אחרת בשו"ת אבני ישפה ח"ה סמן צב ענף א כתב שיש להקל בזה בכל גוונא, וממו"ר הגר"ע פריד שליט"א שמעתי שיש להחמיר בזה, וכן נראה ממש"כ בספר אזמרה לשמך על המועדים, ואמנם שו"ר בספר דברישלום הו"ד חכם שלום כהן זצ"ל שניתן להקל בזה.

ולכן אף אדם שטועה ומזכיר מוריד הגשם בקיץ צריך לחזור לראש הברכהמשום שהגשם בזמן זה הוא סימן קללהמ"מ אם טעה והזכיר בערבית או בשחרית של יו"ט אינו צריך לתקן, כיון שזמן זה כבר ראוי לגשם ואינו סימן קללה טעה והזכיר בחג. (משנ"ב סק"ב בשם הדרך החיים).

כיצד הוא הכרזת השליח ציבור

כדי שיתחילו לומר משיב הרוח ומוריד הגשם, צריך את הכרזת הש"ץ, ולכן נוהגים היום לומר תפילת גשם קודם תפילת מוסף^פ.

נוסח ההכרזה

כשמכריז הש"ץ קודם תפלת מוסף, צריך להכריז ולומר את נוסח ההזכרה במלואו, ולכן צריך לומר "משיב הרוח ומוריד הגשם" שאם יאמר רק 'משיב הרוח' אינה הכרזה שהרי אף בקיץ יש שמזכירים 'משיב הרוח ומוריד הטל' (משנ"ב סק"ו בשם החיי אדם) ומ"מ מכיון שהיום מזכירים בקיץ בכל מקום רק 'מוריד הטל', א"כ כשאומר בהכרזה 'משיב הרוח' ברור שכוונתו להכרזת הזכרת הגשם, ולכן נראה שבדיעבד נחשב הכרזה. (כן מבואר מדברי המשנ"ב שם, כיון דהא סו"ס כוונתו לומר משיב הרוח ומוריד הגשם).

הכרזה באמצע התפלה

אם לא הכריז הש"ץ קודם התפלה, לא יכריז בקול בתוך התפלה (משנ"ב סק"ד בשם המג"א) ובדיעבד אם הכריז יכולים לסמוך על הכרזתו אם רוצים, ויתחילו להזכיר גשמים, ומ"מ אם לא הזכירו א"צ לחזור, וה"ה אם הכריז אחד מהציבור^פ.

פה. כן כתב בשו"ע ס"ב שאסור להזכיר גשם עד שיכריז הש"ץ, וכן כתב ברמ"א שם, ואמנם במשנ"ב שם סק"ב כתב שכוונת הרמ"א דהיינו שהש"ץ יכריז בתפילתו בחזרת הש"ץ של תפילת מוסף, אבל למעשה אין המנהג כן, כיון שנוהגים לומר תפילת הגשם, ופיוטים שמוזכר בהם גשם, כן כתב בכה"ח אות יד, כן כתב בשו"ת הר צבי או"ח ח"א סימן נה, וכן המנהג כיום, וכן כתב בלוח אר"י פ"א ס"ב, שכן נוהגים, ואולם החזו"א והקה"י נהגו כמ"ש במשנ"ב, כן כתב בספר אורחות רבינו ח"א עמ' סג, ועיין עוד בשו"ת שאלות שמואל סימן יג מש"כ לדון במי שנוהג להתחיל להזכיר גשם רק בתפילת מנחה, ומתפלל בבית הכנסת שבו נוהגים להזכיר גשם כבר בתפילת לחש של מוסף שנגרר בזה אחרי הציבור יעו"ש.

פו. כן כתב במשנ"ב שם בשם החיי אדם, והנה בביה"ל שם בד"ה אסור להזכיר, כתב להאריך בהנ"ל שמהנ מי שמכרי באמצע התפילה, אבל מעשה נראה שאין נכון לעשות כן, ובספר הליכות

שנב ————— גם אני אודך

ואף אם קטן הכריז הרי הוא חשיב הכרזה (הגר"ח קניבסקי זצוק"ל והו"ד בספר אשי ישראל פרק כג הערה צה).

ואף מי שלא שמע את ההכרזה לומר משיב הרוח ומוריד הגשם, כגון שבשעת ההכרזה היה בבית הכסא, ונכנס לבית הכנסת להתפלל באמצע תפילת לחש של מוסף, יאמר משיב הרוח ומוריד הגשם, דכיון שהכריזו בציבור אפילו שהיחיד לא שמע את ההכרזה אומר מוריד הגשם (שו"ע הרב סימן קיד ס"א).

ומה שנוהגים שהש"ץ או כמה אנשים מהקהל בברכה שנייה באמצע תפילת הלחש אומרים משיב הרוח ומוריד הגשם, נראה שאף יש מקום לנהוג כן כדי להזכיר לציבור נכון שהש"ץ ינהג כן (כן נראה ע"פ מש"כ לעיל להביא דעת החזו"א בזה שנראה שלש"ץ הרי זה דרך ארץ, ולכן מה שיש נוהגים כן, כדי להזכיר לציבור, שפיר דמי, וראה עוד בזה בספר דברי הנסים לידידי הרה"ג אריה ברינגר שליט"א מש"כ לדון בזה כה"ג לגבי הזכרת על הנסים בחנוכה ובפורים, ועיין).

שלא יקדים היחיד להתפלל מוסף לפני הציבור

המתפלל ביחידות בשמיני עצרת [מחמת חולי או אונס, וכיוצ"ב, וכגון בתקופת הקורונה] לא יקדים להתפלל לפני הציבור, כיון שבתפלת מוסף צריך להזכיר גשם, והש"ץ עדיין לא הכריז, אינו יכול להזכיר (שו"ע שם ס"ב) וה"ה גם אם מתפלל בביתו לא יקדים להתפלל לפני הזמן שהציבור התפללו, אבל אם יודע שבאיזה מקום כבר התפללו מוסף יכול לומר משיב הרוח ומוריד הגשם^{פז}.

שלמה תפילה פ"ח ארחות הלכה הערה 20 הו"ד הגרשז"א שאף לדעת המג"א שכתב לעשות כן הדבר מבזה יעו"ש, וכן הו"ד החזו"א בספר דינים והנהגות פ"ד אות כד, ובאחרות רבינו ח"ד עמ' רז שאין זה דרך ארץ להכריז באמצע בתפילה בקול רם, וכן הו"ד הגר"ח"ק בספר דעת נוטה תפילה עמ' רצח שהחזו"א לא אמר שזה אסור אלא שאינו דרך ארץ.

פז. הנה במשנ"ב סק"ח כתב, לא יקדים, ואפילו אם הוא מתפלל בביתו, אסור להזכיר קדם שמתפללין הציבור, ולכן בני הישובים כשמתפללין בלא מנין, ימתינו בשמיני עצרת מלהתפלל מוסף עד סמוך לסוף שש שעות דבדאי לא יאחרו הציבור מלהתפלל המוסף ואז יתפללו מוסף ויאמרו משיב הרוח עכ"ד, והנה ראיתי שיש שדייקו מדברי המשנ"ב שיכול להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם שזה תלוי במנין שהוא מתפלל בו בקבועות, אבל אחר המחילה מדברי המשנ"ב

מי שמוכרח להתפלל מוסף קודם לציבור [וכגון שאח"כ לא יתאפשר לו להתפלל מוסף עד סוף היום], בשמיני עצרת יזכיר 'מוריד הטל' כיון שעדיין לא שמע הכרזה, ומ"מ אם אמר 'מוריד הגשם' יצא יד"ח, ולמנהג אשכנז בחו"ל יזכיר גשמים, אבל אם לא יזכיר כלל הרי הוא בספק שצריך לחזור תפלתו, וביו"ט ראשון של פסח יזכיר 'משיב הרוח ומוריד הגשם'.

מי שמתפלל תפילת שחרית בזמן שהציבור מתפללים תפילת מוסף וכבר הש"ץ הכריז לומר משיב הרוח ומוריד הגשם נראה שיגיד משיב הרוח ומוריד הגשם (כן נראה ע"פ השו"ע בס"ב, וע"פ מש"כ במשנ"ב סק"ב, ואמנם לפי מש"כ בכה"ח שלפי המקובלים זמן ההזכרה הוא דוקא בתפילת מוסף, יל"ע הכא).

שכח ולא הזכיר גשמים בחורף

אם טעה בחורף ולא הזכיר גשם, צריך לחזור לראש התפלה, אבל אם אמר "מוריד הטל" אין מחזירים אותו (שו"ע ס"ה, ובטעם הדבר כתב שם במשנ"ב סקכ"ז שאף שהוא אינו נעצר לעולם, מ"מ יש שבח בהזכרתו, ומ"מ אין הדין הנ"ל מצוי לדידן שנוהגים לומר מוריד הטל בימות הקיץ, והדין הנ"ל מצוי רק למנהג אשכנז בחו"ל שאין מזכירים כלום בקיץ, שבתחילת החורף טועה ומתפלל כהרגלו ואינו מזכיר כלום, וצריך לחזור לראש, אבל לפי שאר המנהגים שאומרים בקיץ 'מוריד הטל', כשמתפלל לפי הרגלו מ"מ הזכיר טל וא"צ לחזור). אבל אם הזכיר ואמר רק "משיב הרוח" בלבד, כאילו לא הזכיר כלום, וצריך לחזור (משנ"ב שם).

לא מוכח כן, ורק מבואר שצריך לדעת בודאות שהתפללו מוסף באיזה בית הכנסת, ולכן נראה שבזמנינו שיש ציבור בעיר או אפילו בעיר אחרת שהתפללו מוסף כבר לכל הפחות שעה וחצי אחרי הנץ החמה, כבר מאז יכול לומר משיב הרוח ומוריד הגשם, וכן נראה ממש"כ בבן איש חי שנה ראשונה פרשת וזאת הברכה סי"ד, וז"ל: אסור להזכיר היחיד גשם בתפילת מוסף ביום שמיני עצרת קודם שיכרז ש"ץ, ולכן המתפלל יחיד בביתו ימתין עד שידע בבירור שהכריז הש"ץ באיזה בית הכנסת שבאותה העיר עכ"ל, ומדבריו משמע דלא בעינן אלא שידע בבירור שהכריזו כבר, ואמנם ראיתי שבשו"ת חיי הלוי ח"ג סימן יא כתב שם שהיחיד נגרר אחרי בית הכנסת שרגיל להתפלל בו וכמבואר במשנ"ב בסימן קסג סקי"ב לגבי שבת ובסימן תקנ"א בשער הציון אות נו עכת"ד, וכן הו"ד בקונ' עיטורי מרדכי סוכות ושאלת גשמים עמ' קיא בהערה, ואמנם מדברי המשנ"ב שלא זכר לתנאי הנ"ל כמו לגבי שבת, מוכח דסגי דיהיה בית הכנסת שיכריזו כבר, ויש להוכיח כן מעוד כמה דוכתי, [עי' שו"ע סימן צ'] ואכמ"ל.

אבל אם נזכר שלא אמר משיב הרוח ומוריד הגשם ועדיין לא סיים את ברכתו יאמר באמצע ברכת מחייה המתים היכן שנזכר משיב הרוח ומוריד הגשם, וימשיך בתפילתו מהיכן דסליק ענינא^פ.

ולכן אם טעה ואמר מוריד הטל ועמד ביום הברכה לפני המילים ברוך אתה ומאחר שלא אמר מוריד הגשם והשליח ציבור עומד לומר קדושה ואף אם יתקן ויאמר משיב הרוח ומוריד הגשם ונאמן אתה להחיות מתים ולא יספיק לענות קדושה, מ"מ עדיף שיאמר מוריד הגשם^פ.

פת. כתב בב"י סימן קיד, וז"ל: ומתוך מה שנכתב במוך יתבאר לך שאן דברים הללו אמורים אלא בשלא הזכיר לא גשם ולא טל, שאלו הזכיר טל אע"פ שלא הזכיר גשם, אפילו נזכר עד שלא סיים הברכה אינו צריך לחזור עכ"ל, וכן כתב בשו"ע הרב שם ס"ו, וז"ל: בימות הגשמים אם לא אמר מוריד הגשם מחזירין אותו, והוא שלא הזכיר טל, אבל אם הזכיר טל אין מחזירין אותו אפילו לא סים הברכה עכ"ל, ומבואר דאפילו אם נזכר באמצע ברכה אינו צריך לחזור, אבל בעולת תמיד כתב לחלוק ע"ד הב"י וס"ל שאם עומד באמצע הברכה הרי הוא צריך לחזור, והנה בשו"ע סימן תרפ"ב ס"א כתב, כל שמונת ימי חנוכה אומר על הניסים בברכת המזון בברכת הארץ, ובתפילה בברכת מודים ואם לא אמר, אין מחזירין אותו, ומיהו אם נזכר באותה ברכה כל זמן שלא הזכיר את השם אפילו נזכר בין אתה להשם חוזר עכ"ל, ומבואר דבאותו ברכה חוזר, וכתב להקשות במאמר מרדכי סימן קיד סקי"ג ע"ד הב"י הנ"ל שכמו לגבי על הנסים כתב בשו"ע שיחזור א"כ מדוע לא אמרין כן לגבי משיב הרוח ומוריד הגשם, ולענ"ד יש ליישב בפשיטות דשאני הכא שהזכרת הטל עומדת במקום דין משיב הרוח ומוריד הגשם, ומ"מ כתב בפרי מגדים סימן קיד א"א סק"ח וז"ל: והוא יודע דלכאורה מב"י משמע דאם אמר משיב הרוח ומוריד הטל וקודם שאמר השם נזכר אין צריך לומר שם מוריד הגשם, אבל המחבר ס"ה משמע אין מחזירין הא כל דלית חזרה יאמר שם עכ"ל, ומבואר מדברי הפרי מגדים שאם נזכר באמצע ברכה שניה יחזור ויאמר במקום שנזכר, וכן כתב לדינא בביה"ל סימן קיד ס"ה, וכן כתב בכה"ח סקל"ח בשם המאמר מרדכי שם, והנהר שלום שם, וכן כתב בקיצור שו"ע סימן סי"ט ס"ג, שאומר במקום דסליק ענינא, וכה"ג הו"ד הגר"ח קניבסקי זצוק"ל לדינא בספר אשי ישראל פרק כג הערה קד שיחזור למכלכל חים וכמ"ש במשנ"ב סימן קיד סקל"ב ובביה"ל סוף בלא שאין לחלק אם נזכר קודם השם או לאחר מכן יעו"ש, ואמנם לכאורה יש להעיר בדברי הכה"ח שפסק דלא כדברי הב"י, ואמנם בספר בני ציון סימן קיד ס"ה כתב להעיר ע"ד הב"י ממש"כ בחידושי הריטב"א עמ"ס תענית דף ג' ע"ב וז"ל: ושמעתי מאחד מרבותי י"א דכל היכא דאיירין בדין חזרה היינו כשסיים אותה ברכה, אבל קודם שחתם בה אינו בדין חזרה, ובכל מקום יש לו לתקנה ולאומרה כראוי, ואף במקום שאמרו אין מחזירין אותו ואין זו חזרה עכ"ל, ומבואר מדברי הריטב"א שאם עומד באמצע הברכה צריך לתקנה כראוי יעו"ש, וא"כ נראה דאם הב"י היה רואה דברי הריטב"א הנ"ל הוה הדר ביה, וכן כתב לדינא בשו"ת יחזה דעת ח"א סימן צא אות טו בהערה, ובהליכות עולם ח"א עמ' קלו בהערה, וכן כתב לדינא בלקו"י ח"א עמ' רמב.

פט. כן נראה לדינא כיון שמעיקר הדין יש לתקן ולומר משיב הרוח ומוריד הגשם וכמו שמוכח

ויש אומרים שאם נזכר בין ברכת מחיה המתים לאתה קדוש יאמר שם "משיב הרוח ומוריד הגשם".^א

נזכר באמצע הברכה

ומה שצריך לחזור, הוא במקרה שסיים את הברכה והתחיל את הברכה הבאה אחריה (שו"ע שם ס"ו) ואפי' אמר רק את המילה הראשונה (משנ"ב שם סקכ"ח) וכן ש"ץ שטעה בחזרת הש"ץ ואמר רק את המילה הראשונה של הקדושה (שם) אבל אם לא התחיל את הברכה אינו חוזר לראש התפלה אלא ינהג כדלהלן:

אם נזכר בתוך הברכה יאמר במקום שנזכר (שו"ע שם) אבל נזכר בסיום הברכה קודם שהתחיל את החתימה, או שנזכר אחר שהתחיל את החתימה קודם שאמר שם השם, יאמר שם 'משיב הרוח ומוריד הגשם', ויאמר מעין החתימה 'ונאמן אתה להחיות מתים', ויחתום 'ברוך אתה וכו'', כיון שצריך להזכיר מעין החתימה סמוך לחתימה (משנ"ב שם סקכ"ט) ואם טעה ותיקן מיד וחתם את הברכה בלא לומר מעין החתימה סמוך לחתימה כאמור, יצא ידי חובה בדיעבד (כן נראה ע"פ המבואר במשנ"ב סימן סו סקנ"ב).

מדברי הריטב"א, וכמ"ש דאם הב"י היה רואה את דבריו הוה הדר ביה, וכ"ז דלא כמ"ש ידידי הגאון רבי יעקב מרדכי מאיר שליט"א בקונ' עיטורי מרדכי שם עמ' קיד דכיון שלפי הב"י והשו"ע הרב אין צריך לומר משיב הרוח ומוריד הגשם אם נזכר באמצע ברכה, ולכן היכא שיפסיד קדושה סומעים על שיטת הב"י, וכתב שם שכן הסכים עמו הגרמ"ש קליין שליט"א עכת"ד, וזה אינו לדינא כמבואר, וכמ"ש להאריך בספרי שערי יוסף חנוכה מהדורת תשפ"ב, ובעוד כמה מספריי שלא ידלג על הנסים בשביל אמירת קדושה, וה"ה בנ"ד שדין על הנסים למעשה שווה לאמירת משיב הרוח ומוריד הגשם, וכמו שמוכח למעשה מפסק המאמר מרדכי שהו"ד לעיל, וגם מה שנסתמך על דברי השו"ע הרב, הרי למעשה בביה"ל פסק כדברי הפרי מגדים, ועיין.

א. בן איש פרשת בשלח אות טז, כתב, בזה"ל: בימות הגשמים ששכח לומר מוריד הגשם ואמר מוריד הטל, אינו חוזר יען דאמר מוריד הטל, ועם כל זה אם נזכר קודם שהתחיל אתה קדוש, יאמר שם משיב הרוח ומוריד הגשם דאע"פ שסיים הברכה של מחיה המתים כיון דלא התחיל בברכה שאחריה לא נקרא סיום הברכה לעניין זה עכ"ל, ואמנם למעשה הפוסקים לא הביאו דבריו לדינא, וגם הרי מבואר במג"א סק"ח שכל הזכרה שאינה מעכבת אינו רשאי להפסיק בין ברכה לברכה, וא"כ ה"ה בנ"ד שלא יפסק, ואמנם לפי מש"כ הריטב"א שבכל מקום שיש לו תקנה א"כ ה"ה בנ"ד, ואחר דפסקינן כדברי הריטב"א, א"כ לכאורה י"ל דה"ה בנ"ד, וכמו שפסק במשנ"ב ס"ק לב לגבי יעלה ויבוא, ועיין, ומ"מ נראה דלפי הב"א ה"ה שיאמר משיב הרוח ומוריד הגשם אע"פ שיפסיד ע"י אמירת קדושה.

נזכר לאחר שסיים את הברכה

ואם נזכר לאחר שסיים את החתימה, נחלקו הראשונים האם לאחר סיום הברכה עדיין שייך לברכה, וממילא אם שכח הזכרה יכול לאמרה שם (עי' בטור ובב"י סימן תכ"ב מש"כ בזה) ולמעשה פסק השו"ע שמקום זה עדיין שייך לברכה, אבל אין להקל להזכיר שם אלא בהזכרות שאם שכחם צריך לחזור (שו"ע ס"ו) אבל הזכרות שאינן מעכבות בדיעבד לא יזכיר שם כיון שיש לחוש לאומרים שמקום זה אינו שייך לברכה והזכרה במקום זה הוי הפסק. ולכן, אם נזכר לאחר שסיים את החתימה שלא אמר 'מוריד הגשם', כיון שאם לא יזכיר כאן יצטרך לחזור, יזכיר שם 'משיב הרוח ומוריד הגשם', ואח"כ יתחיל את הברכה הבאה (שם).

נזכר בתוך החתימה

ואם נזכר בתוך החתימה לאחר שאמר שם השם, דעת השו"ע (משנ"ב סק"ל) שכן למדו האחרונים בדע השו"ע) שיסיים את הברכה ויאמר שם 'משיב הרוח ומוריד הגשם', אבל לפי דעת המשנ"ב (סקל"ב ובביאור הלכה בד"ה בלא חתימה) שבכה"ג עדיף שיסיים 'למדני חוקיך' וכאילו הוא עומד עדיין באמצע הברכה, ויאמר ההזכרה ויסיים מעין החתימה והחתימה.

ספק אם הזכיר ההזכרה הנכונה

אם הוא מסופק אם הזכיר את ההזכרה הנכונה בתפלה, כל ל' יום הרי הוא בהרגלו הראשון, ובודאי שהזכיר הזכרה לא נכונה וצריך לחזור, לאחר ל' יום חזקה ששינה את הרגלו ואינו צריך לחזור (שו"ע ס"ח).

אמירת משיב הרוח ומוריד הגשם תשעים פעם

ולכן אם אומר ביום שמיני עצרת תשעים פעם 'מחיה מתים אתה רב להושיע משיב הרוח ומוריד הגשם' הרי הוא הוחזק שאומר כראוי ואינו צריך לחזור (שו"ע ורמ"א ס"ט ומשנ"ב שם סקמ"ב, וכן כתב בכה"ח אות נה ובילקו"י ח"א עמ' רמה בהערה שגם שמלשון השו"כ משמע שמתחילים דוקא מאתה גבור מ"מ סגי להתחיל מן מחיה מתים אתה וכו', אבל בשו"ת אור לציון ח"ב פרק ז' בבאורים לשתבוה כט כתב לדינא כמ"ש מרן השו"ע שיש לומר מאתה גבור). ויתר הדינים הנ"ל יתבאר בשערי יוסף דיני אמירת ותן טל ומטר וכו'.

דיני קידוש וסעודה בין תפילת שחרית למוסף

קידוש לפני קריאת התורה

לכתחילה יש לעשות את הקידוש אחרי קריאת התורה^א. ואפשר לעשות קידוש בין תפילת שחרית למוסף, אך יש להזהר שלא לאכול יותר מפת כביצה, ואף מפת הבאה בכיסנין, ומ"מ אין למחות ביד האוכלים

צא. שו"ת שאילת יעב"ץ סי' מ', והנה מצינו דנח' הפוסקים האם מותר לטעם קודם קריאת התורה, וש"כ בתקון יששכר שאסור לטעום עד אחר קריאת התורה עי"ש. ואמנם בשו"ת לבושי מרדכי תנינא סי' צ"ט כתב להקל בזה וכ"כ בשו"ת משנה שכיר ח"א סי' א', הנה איתא בירושלמי מס' ראש השנה (פ"ד ה"ח) משמע דקריאת התורה משייך שיכא לשחרית, וא"כ לכאורה אכתי א"א לקדש, כן הוכיח מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל, והו"ד בפרדס יוסף החדש על ראש השנה (אות תרה), וא"כ לכאורה בעינן דיהא כל קריאת התורה, אבל עדין אין זה פשוט כל ספוקתינו. והנה שם הביא הגר"ג רבינוביץ שליט"א, מש"כ לו הגר"א חנניה זצ"ל בעמח"ס שו"ת שערי יושר ה"ח, לשאלתו מדוע לא עושים הקידוש קודם קריאת התורה, וכך לא יצטרכו להשאיר את הס"ת ולכסותו בטלית עד התקיעות, וענה לו: שכיון שקריאת התורה חשיב קצת כהמשך וחלק מתפילת שחרית, לכן לא רצו לעשות הפסקה ביניהם, ועושים הפסקה נפרדת בין קריאת התורה לתקיעות עכ"ד, ומשמע מדבריו דליכא איסור לעשות קידוש קודם התקיעות. וא"כ י"ל דיש לסמוך על שיטות המקילים דשריא לקדש לפני קריאת התורה, ועכ"פ ובודאי בכה"ג היכא דשמע קריאת וזאת הברכה ודו"ק היטב בזה. ובשו"ת באר חיים (סימן נ"ז) דן בענין עריכת קידוש וטעימה לפני גמר קריאת התורה בשמחת תורה, ושם כתב: שהיות שכבר שמעו חמשה קרואים שזה הוא עיקר החיוב ביו"ט וגם משום שמחה שמפני זה נוהגים בכמה דברים בשינוי משאר יו"ט אף בדברים שיש בהם משום שבות בריקודים וכוד', ע"כ אחר שמיעת ה' קרואים נוהגים לקדש ולטעום כיון שיצאו בעיקר דין קריאת התורה, ועי"ש עוד בסימן נ"ח שכתב דמשום שמחת התורה ומשום השמחה כמו שהתירו לרקוד גם התירו לעשות קידוש אחר ה' קרואים עי"ש, וזה טעם דחוק, אולם עיקר הטעם בזה נראה דהעיקר הוא ה' קרואים, וע"כ כך נוהגים לעשות בעולם הישיבות. וע"ע לענין שמח"ת בספר הבדלת מרא"ש (עמ' שע"ז) ששם הביא דשאני גם שמח"ת, ושם כתב שהרי כיון דכתב בשערי אפרים (שער ח' דין נ"ו) שביום שמחת תורה שחוזרים כמה פעמים ומעלים לתורה כל העם הנמצאים בבית הכנסת, א"כ כיון דאיכא חיוב עליה, א"כ החיוב הזה עדין מקשר את מי שלא עלה לשחרית, ולכן אסור עדין לקדש, עכ"ד. אולם לענ"ד זה קשה דאף דנוהגים לעלות לתורה מ"מ אין זה רק משום שאז גומרים את התורה, אבל אין זה דין מדיני קריאת התורה, ולכן כל ששמע ה' עולים ובזאת הברכה, כבר יצא יד"ח של שמיעת קריאת התורה, אף אי נימא דהוי חובת יחיד, (ובדין קריאת התורה אי הוי חובת ציבור או לאו, אין כאן המקום להאריך בזה). וכן מצאתי שפסק בתשובות רבי אביגוד נבנצל שליט"א (או"ח עמ' תלב) שנשאל מה הדין בכה"ג שכבר קראו פ"א וזאת הברכה, האם מותר כבר לעשות קידוש וענה בזה"ל: מותר כי כבר שמעו את הקריאה והסוף שלימו אח"כ, ולא יצאו כלם יחד שלא ישאירו הספרים עכ"ד, הרי להדיא דשרי לקדש, אף

שנה ————— גם אני אודך

יותר משיעור זה, כיון שמתפללים בציבור זוכרים להתפלל תפילת מוסף^צ. אף שיש נוהגים לעשות קידוש מ"מ אין לעשות את סעודת החג אז.

אכילת פירות וכדו'

מותר לאכול פירות, ירקות, חטיפים וכן לשתות אפילו הרבה, אך אסור לשתות שתייה שיש בה אלכוהול, כיון שהוא לפני תפילת מוסף.

אכילת קוגל תפוחי אדמה

מותר לאכול קוגל תפוחי אדמה אפילו הרבה.

אכילת קוגל איטריות יותר מכביצה

יש מקילים שמותר לאכול קוגל אטריות אפי' יותר מכביצה, ובתנאי שלא יקבע עליו סעודה^צ.

דלא שמעו קריאת ספר בראשית והמפטיר וההפטרה, וכן אף אם עדין לא עלה לתורה. והגרמ"מ קראפ שליט"א כתב בספר הלכות בחג שמיני עצרת שיש נמנעין בזה, ונראה שאינו מעיקר הדין וכן שמעתי ממור"ר הגר"ע פריד שליט"א שאינו מעיקר הדין שבביה"ל הביא דברי השאילת יעב"ץ שם ולא הזכיר את חידושו בזה ומשמע שלא ס"ל.

צב. עי' שו"ע רפ"ו ס"ג שאסור לאכול סעודה לפני תפילת מוסף וז"ל: מותר לטעום קודם תפילת המוספין דהיינו אכילת פירות או אפילו פת מועט אפילו טעימה שיש בה כדי לסעוד את הלב אבל סעודה אסור, עכ"ל, וכתב במשנ"ב סק"ח פת מועט עד כביצה, ודעת הב"ח שאין איסור טעימה קודם מוסף, ולכן כתב במשנ"ב סק"ט שאם חלש, ליבו יכול לאכול פת יותר מכביצה עד שתתיישב דעתו, ע"ש, ונראה דאף לשו"ע יש להתיר בזה במקום הצורך, ומ"מ בשמחת תורה הרבה נהגו לאכול אף יותר מכביצה וסמכו ע"ז שהם רבים ומדכרי אהדדי, כן שמעתי מהגר"ע פריד שליט"א ולכן אף העושים כן למחות בידם.

צג. עי' שעה"צ סי' רפ"ו סק"ז וז"ל: וכ"ש אם אוכל מיני תרגימא מחמשת המינים דשרי עכ"ל, שבתבשיל של חמשת מיני דגן הוא קל, כן כתב לחדש מור"ר הגאון רבי עמרם פריד שליט"א בגליון אומרה לשמך מס' 218 לגבי ר"ה שחל בשבת, ונראה שהוא תלוי האם קוגל חייב בחלה או לא, והאם מועיל לעירוב תבשילין, וראה מש"כ בזה בארוכה בדיני עירוב תבשילין בשערי יוסף הל' יו"ט.

איסור תענית עד חצות בשבת קודש

מי שאינו עושה קידוש, ומסיים את התפילה לאחר חצות, לכתחילה יש להקפיד לקדש ולטעום לפני מוסף, או לשנות רביעית מים לפני התפילה^{צד}.

דיני ומנהגי ההקפות

שמחים ביום שמיני עצרת, כיון שביום זה גומרים את התורה. ונוהגים לעשות הקפות לאחר כל תפילה. (סי' תרס"ט, וראה בזה בהרחבה בחלק בירורי הלכה).

הקפת הבימה

ומקיפים את התיבה ושרים ושמחים לכבודה של תורה. (רמ"א סי' תרס"ט).

הקפות סביב ס"ת בלא בימה

אפשר אף להקיף סביב ס"ת אף בלא בימה, כגון במקומות שיש הרבה מתפללים. (כן נראה שהמעלה בבימה הוא בהקפת הס"ת, ועי').

הקפה סביב תנ"ך

אם אין לו ס"ת ומתפלל ישים תנ"ך על כסא, ויעשה ההקפות^{צד}.

צד. כן כתב ביש"ש מסכת ביצה פ"ב סימן ד' ובפרי מגדים סי' רפ"ח משב"ז סק"א, וכן כתב במשנ"ב סי' תקפד ס"ק ה, וסי' תקצ"ז, ומש"כ שמספיק לשנות מים כן כתב בערוך השולחן סי' רפ"ח ס"א וכן כתב במאלף המגן סי' תרצ"ז סק"ב שמספיק לשנות מים או קפה יעו"ש, ואמנם בקצות השולחן סי' צ' בדי השולחן סק"א כתב להסתפק שאולי שתיית מים לא מועילה לבטל איסור תענית בשבת וצריך דוקא לאכול כזית מזונות, וממש"כ במשנ"ב סי' רפ"ח סק"א שאם יטעם מידי אין להוכיח דבעינן כזית מזונות דהרי טעימה הוא טעימה בעלמא.

צד. יש לדון אם מהני להקיף מול תנ"ך כגון שאין לו ס"ת, והנה לענין ההושענות מצינו בביכורי יעקב (סימן תרס סק"ד) שהקפה היא רק מסביב לספר תורה ולכן כתב כשאין ספר תורה לא יקיפו, אולם כתב בבא"ח (ש"ר האזינו הט"ו) וז"ל: ההקפות בלולב בכל ימות החג יוכל להקיף את התיבה שבבית הכנסת אף על פי שאין עליה ספר תורה, דאין הנחת ספר תורה על התיבה מעכבת בדבר ההקפות כי העיקר לפי הסוד בזה הוא התיבה, מיהו אותם בני אדם שאין הולכים לבית הכנסת מחמת אונס ומניחים כסא אחד מן הבית ומקיפים אותו אין זה כלום דאין זה נחשב "תיבה", ועם כל זה נראה לי- מי שהוא חולה ואי אפשר לו להקיף תיבה בבית הכנסת

הקפות בשעת קריאת התורה

אם אין לו זמן כגון ובשעת הדחק יכול לעשות ההקפות בשעת קריאת התורה. (יש לדון אם מהני הקפות דשחרית בשעה שקוראים את קריאת התורה שקוראים הרבה פעמים כדי לעלות את כל הבני אדם, האם אפשר לעשות הקפות, הרי הס"ת פתוח וקוראים בו, ואולי א"א לעשות בו הקפות, כיון דאינו סגור, ועוד דאפשר דאף שמעלים הרבה בני אדם, מ"מ חשיב קריאת התורה שצריך להקשיב לה, כיון דהוא נמצא השתא בבית הכנסת, ולכן אינו יכול לעשות הקפות, מדין קריאת התורה דאסור ללמוד אלא בין גברא לגברא, ומ"מ אם כבר עלו שבעה עולים יכול לומר הבקשות והתחינות כנ"ל).

הקפות סביב בנין בית הכנסת

אם יש הרבה אנשים בבית הכנסת, אינו מועיל להקיף את בנין בית הכנסת^א.

מניין ההקפות

מקיפים את התיבה שבעה פעמים, כנגד שבעה צדיקים. (ברמ"א כתב להקיף את התיבה, עי' במשנה ברורה הביא בזה חילוקי מנהגים די ש נוהגים לעשות ג' הקפות ויש נוהגים ז' כמו בהושענא רבא והנה פשט המנהג ברוב המקומות לעשות ז' הקפות, וראה מש"כ בזה עוד בכה"ח).

עמידת אדם ירא שמים ליד הס"ת

יעמידו אדם ירא שמים שיעמוד ליד הספרי תורה כל זמן ההקפות^א.

יניח כסא בביתו ויניח עליו ספר תנ"ך ויקיף כדי שלא לבטל מצות ההקפה, והשם יתברך ברחמיו לא ימנע טוב להולכים בתמים: עכ"ל. וכן הוא נפק"מ למתפלל ביחידות מחמת שיש לו סיבה כגון שהיה בתקופת הקורונה.

צו. נשאלתי ביום שמחת תורה מה הדין להקיף את בנין הבית מדרש, האם חשיב הקפה, כי סו"ס מקיף את הס"ת שבתוך ההיכל, או דלמא דלאו שמיה הקפה, והשבתי דא"ז נקרא הקפה, דהקפה הוא רק שמקיפים שהוא ניכר לכבוד התורה, ושמחת התורה, אבל מה שמקיף את בנין בית המדרש, אף דזה רק ההיכל, ואין חדרים אחרים וכד' בבנין בית המדרש, מ"מ א"ז הקפה דבעינן, ולא יצא בזה יד"ח, כן נראה פשוט וברור.

צו. בכף החיים (שם ס"ק ל"ב) כתב: תחלה וראש יניחו ספר תורה בתיבה ויהיה אצלו ירא שמים וידו אווזת בספר תורה כל זמן ההקפות כי כן קבלתי מהמקובל המופלא מהר"ש שרעבי זלה"ה שהיה מקפיד על זה מורה באצבע בקונטרס צפורן שמיר סימן י"ב בן איש חי פרשת וזאת הברכה אות י"ז, ע"כ, והו"ד באחרונים.

תשובות הגר"י אביטבול / סימן מ"א ————— שסא

ונוהגים לומר הסדר שנדפס במחזורים בין הקפה להקפה, ואומרים הבקשות
אף בשמחת תורה שחל בשבת. (ראה מה שהתבאר בזה לקמן בחלק
בירורי הלכה).

רקידה לכבוד התורה

נהגו לרקוד ולפזז לכבוד התורה ולמחות כף על כף, ואף ששמחת תורה שחל
בשבת מותר.

מחיית כפים בסעודת שמחת תורה

ואף בשעת הסעודה או הקידוש ששמחים לכבוד התורה מותר למחות כפים.
ויש מחמירים בזה. (ראה מה שהתבאר בזה לקמן בחלק בירורי הלכה
בהרחבה).

מעלת השמח והרוקד בשמחת תורה

השמח בשמחת התורה יזכה לבנים תלמידי חכמים ושלא תמוש התורה מפי
זרעו^ה.

קניית ההקפות

יש מקומות שנוהגים למכור ההקפות בדמים.

ויש מקומות שנהגו למכור בדפי לימוד או בשעות לימוד. ויש להזהר בנדר
זה לקיימו^ה.

צה. כן כתב במועד לכל חי סימן כה אות מא, וכ"כ בבא"ח פרשת וזאת הברכה אות יח, וכ"כ
בספר יסוד ושורש העבודה שער יא פרק טז, וכן העידו על האריז"ל בפרי עץ חיים שער הלולב
פ"ח שהיה משורר ורוקד בכל כוחו, ועי' משנ"ב ס' תרס"ט סקי"א, ושמעתי ממו"ח הגר"ש יאיר
שליט"א בשמחת תורה תשפ"ב, ששמע מהגאון רבי יוסף עדס זצ"ל אביו של הגאון רבי יהודה
עדס שליט"א על אביו של מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל שהיה רוקד ומשמח בבית הכנסת ביום
שמחת תורה ומשו"ה זכה לבן תלמיד חכם שיאיר את כל עיני עם ישראל, והיו קוראים אותו
יעקב גלי, עכת"ד, וידידי הרה"ג שמואל כהן שליט"א במח"ס דברי שמואל ושא"ס מירושלים
עיה"ק האריך בכל זה בארוכה.

צט. ונשאלתי האם מה שקונים הקפות באלפי דפים חל או לא חל, הנה בספר שערי חג הסוכות
כתב שם שזה חל לגמרי כמו כל נדר, אולם שמעתי שדעת הגר"י פישל שליט"א שאמר שזה
לא חל בכלל מעיקרא, כיון שהרבה בחורים לא עומדים בזה, וזה רק זירוז בעלמא, והנה שאמרתי
סברא זו להרה"ג חיים מלין שליט"א אמר לי מאי שנא ממה שמוכרים את העליות בכסף,

שסב — גם אני אודך

אם קונה במקום אחד ההקפות בדפים, אינו יכול לקנות במקום אחר את ההקפות בדפים. (נשאלתי בזה ונראה בפשיטות שלא מהני ולא שייך לומר בזה זכרון אחד עולה לכאן ולכאן, ויש לדון בזה משום גניבת דעת).

הפניית גבו לספר תורה בזמן הריקודים

מותר להפנות גב לספר תורה או לארון קודש בזמן הריקודים, כיון שהוא עוסק לכבוד התורה.

הגבהת ס"ת בשמחת תורה

יש להזהר שלא להגביה הספר תורה יותר מידי, כדי שלא יהיה בזיון לס"ת, וגם שהס"ת ח"ו לא יפול על הרצפה. (יש נוהגים להגביה את הס"ת וכמעט להעיפו עם כל הכוח ויש לדון אם מותר לעשות זה, ויש אולי ללמוד דין זה ממה שנוהגים בשמח"ת לעשות הגבהת לס"ת הפוך והאותיות כלפי הקהל, והטעם בזה כתב בא"א (בוטשאטש) ובשערי אפרים (ח' ב) שזהו עפ"י דברי חז"ל הפוך בה והפוך בה דכולה בה, וא"כ נראה דה"ה הכא, אבל יש להזהר שלא יראה ח"ו כזלזול בספר תורה).

נשים בספר תורה

אין להביא את הס"ת לנשים כלל, וכ"ש לנשים שאינם טהורות. (הנה אע"פ שאין איסור מה"ת שנשים יקחו ספר תורה, מ"מ אינו ראוי, ועלול להוביל פרצות בחומות הדת, וראה עוד מש"כ בשו"ת רבבות אפרים (ח"ח סימן סז אות ד') שכתב, אסור להם לקחת ס"ת להקפות ואוי נא לנו כי עלינו לכתוב על דברים כאלו בזמן שבדור הקודם לא חלמו ע"ז והגדולים מאז היו

וכתבתי לו שיש לחלק בין כסף שאנשים שיש להם שנותנים לבין דפים שמוכרים במכיר מופקע שבחורים קונים את ההקפות שאינם יודעים בכלל איך ילמדו את זה, והבן היטב, אך מ"מ לכתחילה צריך לקיים את זה, ומ"מ בדיעבד בודאי אפשר לסמוך על המסירת מודעא בער"ה למנהגי מצוה, ועכ"פ טוב שיאמרו שהוא בלא נדר.

ק. בשו"ת אבני דרך (ח"ח סימן תעו) כתב לדון האם יש איסור להפנות גבו לספר תורה, וכתב שם שאף שיש שרוצים להחמיר בזה, מ"מ כתב שם שנראה לו שזהו גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה, ויש ללמד זכות שכל האשדע עושה כבוד התורה אין שייך בזה ביזוי ומוש"ה מצינו שכאשר האדם עולה לתורה הוא עומד עם הגב למי שיושב עם הספר תורה ואין בזה איסור או חילול לס"ת שהרי הוא כעת עוסק בכבוד התורה. וע"ע בשו"ת אבני ישפה (ח"ג סימן סח ענף ג). וכן הביאו בשם הגר"ק דכיון שנעשה לכבוד התורה.

יוצאים במכתב מחאה וכו' והלב כואב שאני לכתוב בדברים אלו וכו' ובטוחני דנשי ישראל יעשו טוב בולא רע ואך טוב וחסד ירדפנו כל ימי חיי ע"ש, ואנן מה נעניה אבתריה. ומלבד המבואר בסי' פח).

הקפות בס"ת פסול

נהגו להוציא את כל הספרי תורה שבהיכל, ואף לעשות הקפות בס"ת פסוליא.

קא. יש לדון מה הדין בס"ת פסול האם מהני למחילת עוונות שכתב רבינו האריז"ל או דלמא דרך בספר תורה כשר אז יש בו כוח וסגולת התורה, ואז יהיה מחילת עוונות. וכן יש לדון האם שפיר דמי להקיף סביבו, או דלמא דלאו שפיר דמי להקיף סביבו כיון דאינו כשר לקריאת התורה. הנה בהגהות על מנהגים דק"ק וורמיישא לבעל החות יאיר ז"ל, הובא דהמנהג להוציא את כל ספרי התורה אפילו הפסולים.

ובספר לוח המוקצה השלם, (ערך ס"ת פסול) כתב דס"ת פסול הוא מוקצה, וא"כ לכאורה אסור להשתמש בזה בשמיני עצרת, מ"מ הו"ד הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בספר שלמי מועד (עמ' קעד) הובא: סבר רבנו הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל אף על פי שכל שבת ויום טוב נראה שספר תורה פסול דינו כמוקצה מחמת חסרון כיס ואסור בטלטול דכיוון דמקפידים שלא ללמוד בהם מתוך ספר תורה אפילו פסול אלא בציבור ומייחדים לו מקום אם כן הריהו עומד עתה רק לתיקון שהוא אסור בשבת ויום טוב וכיוון שכן לכאורה הוה ליה הריהו כשעון שעמד מלכת או שנפל ממנו בורג דהוי מוקצה והכא נמי וגם כאן הוה ליה הריהו מוקצה מחמת חסרון כיס מכל מקום בשמחת תורה נהגו להקיף גם בספרי תורה פסולים ואין חשש בדבר, עכ"ד, וכן הובא בהליכות שלמה (עמ' רמה), וע"ע בשמירת שבת כהלכתה (פרק כ' הערה ע"ה). ומבואר דאף דאיכא אסור, מ"מ נהגו להקיף, ועדין לא מבואר האם חשיב כהקפות, או מה שעושים כן לשמחה בעלמא.

ושוב ראיתי שבשו"ת נודע ביהודה (חיו"ד סי' ע"א) שספר תורה פסול אית ביה כל קדושת ספר תורה עי"ש, וא"כ שפיר מיקרי הקפות.

אבל ראה באורחות רבינו (ח"ב עמ' שח) הביא שבעל הקהלות יעקב היה יושב כל השנים בהקפו (מלבד שנה אחת שביקש ספר כשר) אך ההקפות עצמם הקפיד להקיף דוקא עם ספר תורה כשר עכ"ד, ומבואר דאיכא דין דוקא בס"ת כשר.

והנה מהמבואר מדברי האורחות רבינו דאף דלא מהני הקפה, מ"מ מהני לשבת עם זה שלא צריך לעמוד, כן הביא בגם אני אודך ש"ס וענינים שונים ח"א (עמ' קפט) שענה בזה הגר"ח בזה"ל: מותר אע"פ שבספר תורה פסול לא קוראים אבל יש בו קדושה עכ"ד. ומשמע לכאורה כדברי אביו הקה"י.

ובשו"ת מעשה נסים (ח"ה סימן מ"ז) כתב שמותר להוציא אותו לרקוד איתו אע"פ שאינו מוגה, ומ"מ אינו מוכרע מה הדין לענין דין ההקפות עמו, ומ"מ יש לפסוק כדברי הקה"י דלא חשיב לענין הקפות.

[הנה לענין ס"ת פסול שנפל, הובא שפסק מרן הגר"נ קרליץ זצוק"ל שאמר שאין צריך להתענות

הבאת ספרי תורה

יכולים להביא ספרי תורה ממקומות אחרים לצורך שמחת תורה שירקדו וישמחו בהם^ק.

עמידה בפני ספר תורה בזמן ההקפות

יש לעמוד בפני הספר תורה כל זמן ההקפות, אם אווז ספר תורה בידו אין לו איסור לשבת.

יש שהקילו לסמוך על זה שיש מחיצה של אנשים בזמן הריקודים, אך לכתחילה אין לסמוך ע"כ^ק.

ע"ז, וכן ראיתי שפסק בשו"ת אוריין תליתאי (סימן צ"א) הקיל על הציבור מלהתענות כשנפלה יריעה מס"ת פסול באמצע ההקפות בשמיני עצרת, וע"ע בשו"ת מנחת אלעזר (ח"ג סימן נ"ב) ותלוי בפלוגתא בשו"ע (סי' קנ"ג ס"ב) לענין חומשים האם איכא לו קדושה^ה, וראה מש"כ בזה עוד הגר"א פרינץ שליט"א ובמש"כ בזה בגליון היכל הוראה מס' 27.

קב. יש לדון אם מותר להביא ס"ת ממקום למקום בשביל ההקפות, עי' בשו"ת יביע אומר (ח"ד חאו"ח סימן טו אות ד') שכתב לבאר דס"ת דבית הכנסת שאני מס"ת של יחיד וא"כ לכאורה אסור להוציא מביית הכנסת, ועי"ש באות ו' שהביא מהכף החיים (סי' קל"ה ס"ק ע"ז) דבעינן עשרה, ועי"ש שהביא שם בזה מח' עי"ש. ולמעשה לא מחמירים בכך וסגי באחד שמלוהו. וע"ע בספר פני אהרון (חאו"ח סימן י') מה שהאריך בזה, וע"ע בשו"ת מהר"ם בריסק (חלק א' סימן סג) עי"ש. וראה עוד בהליכות שלמה (סוכות פרק יב סעיף יד) שכתב כשאין בבית הכנסת מקום לעריכת מנינים נוספים לקריאת התורה שאפשר להוציא ספרי תורה מביית הכנסת לבתים אחרים ולהחזירם לאחר קריאת התורה, וע"ע בכף החיים (סימן קלה סק"פ) שכתב שיש סמך למנהג זה מימות המקדש, בשו"ת מעשה נסים (ח"ה סימן מו) כתב דעדיפא שילכו עמו עשרה אנשים, ועי"ש שהביא עיצה טובה ומועילה, להדביק נייר למטה בחלק של הקלף הריק ושיכסה הנייר מעט מהאותיות ובה יכול להוציא את הספר תורה ממקום למקום אף בלי עשרה אנשים, עי"ש, אולם כל מעלה זו צריך לעשותה בערב שמחת תורה. וע"ע בענין זה של הולכת ס"ת במש"כ בספר שערי יוסף בהל' גניף הקורונה ח"א הל' קריאת התורה ע"ש.

קג. בשו"ע יו"ד סימן רפ"ב סעיף ב' כתב שהרואה אדם הנושא ספר תורה צריך לעמוד, וכתב בערוך השולחן (שם ס"ה) שלכן בשעת ההקפות בשמחת תורה בשעה שמסתובבים עם הב"ת סביב לבימה חייבים לעמוד, אבל בין הקפה להקפה שהס"ת בידם ועומדים במקומם א"צ לעמוד משום שאז נחשב כאילו הס"ת במקומו שא"צ לעמוד, ע"ש, וא"כ יש מקום להקל בין הקפה להקפה. אולם מדברי המשנ"ב בסימן קמו סק"ז לא נראה הכי, וכן נראה מדברי החזו"א דלא ס"ל הכי לדינא, ראה בארחות רבנו ח"ב עמ' שט ע"ש.

אולם דעת החזו"א והו"ד בארחות רבינו (ח"ב עמ' שט) לא הקל בזה אלא רק שהיושב אווז את הס"ת בידו, ואז מותר לו לשבת, ויש לדון אם מותר להוציא ס"ת מהארון כדי שיוכל לשבת, וחיידש מרן הגר"ח ק והו"ד בספר שולה ומשקה (עמ' רכט) שאף מותר להוציא ס"ת מהארון

זקנים וחולים

זקנים וחולים יכולים לשבת בין הקפה להקפה.

צורת הפתח

לכתחילה טוב לעשות צורת הפתח בחלק מהבית הכנסת כדי שהחולים והזקנים והתשושים יוכלו לשבת לכתחילה.

קודש בשביל זה, וכעיקר האי דינא הביאו שכן משמע בספר חסידים (סימן תתקל) שאם יושב הס"ת בידו מותר.

ובשו"ת בצל החכמה (ח"ה סימן קלט) נשאל בענין זה, ושם הסיק שדוקא במוליך את הס"ת להגיע למקום מסוים בשביל לקרות בו או לאיזה צורך חייבים לעמוד מפני הס"ת בשעה שמוליכים אותו עד שיגיע למקומו אבל המוליך ס"ת ומסתובב עמו סחור סחור כמו בזמן ההקפות ואין בדעתו להוליכו לאיזה מקום יעד וכל שטח הסיבוב נחשב כמקומו ונמצא שהס"ת עומד במקומו שא"צ לעמוד בפניו ובזה ניחא מנהג המתישבים להם אחר שהתעייפו בשעת ההקפות הס"ת, וכתב שם שאף הגה"ק מקאמרנא שולחן הטהרו (או"ח סימן קמח קמט) כתב ובשמחת תורה בעת ההקפות נהגו לישיב ואינו נכון כ"כ ע"כ, והרי שהוא לא פסל את הדבר, ולכן יש ללמד זכות את הנוהגים כן עתכ"ד, וכן כתב בשו"ת ויברך דוד (חאו"ח סימן פ) בשם ספר בארות יצחק (הל' לולב עמ' שמט).

וכדעת הבצל החכמה כן נראה דעת הגרשז"א והו"ד בהליכות שלמה (סוכות פ"ב ס"ט) ללמד זכות על העולם שיושבים אף בשעת ההקפות שמאחר וכולים וקדים עם הס"ת נחשב הבית הכנסת כמקומו של הס"ת וכאלו הס"ת מונח במקומו, אולם מ"מ צריך לעמוד בהקפה אחת שזה עיקר ההקפה ע"ש, ודעתו היא מחודשת עד למאוד.

עוד יש שדנו משום שיש מחיצה של אנשים, כן הביא שם בשם הגרשז"א, שכיון שיש אנשים שרוקדים מעגל שלם, א"כ חשיב מחיצה, וכמו שמצינו בכמה דוכתי. וכן כתב לדינא בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן שיט), וכן כתב בספק קיצור דיני הו"ר ושמח"ת (עמ' כג) שכן שמע מהגר"ח קניבסקי שליט"א, ומ"מ הזהיר שם שיש לבדוק שכל הזמן יש מחיצה ולא תתפרק ע"ש, ובקונטרס מים חיים כתב שהרב מפוניב'ז עמד כמה שעות על זמן ההקפות אע"פ שהעירו לו שיש מחיצת בני אדם, ומצדד שם שהוא מטעם שמוא תתפרק המחיצה.

קד. בחזון עובדיה (סוכות עמ' תסה) שמותר לזקנים ולחולים הסובלים מחולשת רגליהם לישיב בין הקפה להקפה, ודי שיעמדו לכבוד הס"ת בעת ההקפה בלבד, וכן בעת שמחזירים את הס"ת להיכל יעמדו לכבוד התורה, והבריאים יעמדו עד שיחזירו את הס"ת להיכל, ומבואר דמי שחלש וזקן א"צ שיחזיק ס"ת וכל מיני קולות, ויסוד דבריו נראה שהסתמך בזה ע"ד הערוך השולחן, והבצל החכמה והגרשז"א.

קה. הביא הגר"א דינר שליט"א בשם מרן הגר"ש אלישיב זצוק"ל (גליון מים חיים מס' 141) שאפשר לעשות לפני יו"ט צורת הפתח בחלק אחד של בית הכנסת ונחשב למחיצה ואז אפשר לשבת בצד השני של בית הכנסת, וכתב בספר תורת המועדים (תרס"ט סק"ג) בשם הגר"ח ק שדעת החזו"א שיהיה מהני דוקא אם נעשה לשם צורת הפתח. וכן הוא דעת הגר"ק והובא

סמיכה כעמידה

מותר להסמך על הסטנדר, בשעה שהס"ת בחוץ"ל.

הראויים לרקוד ולקחת ספר תורה

לתת ספר תורה לקטן

אין לתת ס"ת לקטן בשעת ההקפות אלא לגדול בן דעת"ל.

גוף נקי למי שמחזיק את הס"ת

יש לזהר שגופו יהיה נקי שמחזיק את הס"ת, ויזהר אף שלא להפיח"ל.

בקונטרס יקרא דאורייתא (עמ' לה) שאם נמצא הס"ת ברשות אחרת מהני דלא עדיף משומע קולו מרואה ס"ת שא"צ לעמוד. ועוד בענין צורת הפתח כתב בספר קיצור דיני ומנהגי הו"ר ושמח"ת (עמ' כב) שאמר לו הגרנ"ק שצריך לעשות צורת הפתח חשוב וניכר שאם יעשה רק חוט דק מכאן ומכאן אע"פ שעפ"י דין נחשב כמחיצה מ"מ אם יושב שם אין כבוד הס"ת כיון שנראה הכל כחדר אחד ממש. עוד כתב שם שהסתפק במקום שחלק מבית הכנסת נמוך [כי יש עזרת נשים למעלה וכודמה] ויש שם ג' מחיצות ופי תקרה, אם מותר לשבת שם בשעת ההקפות, וכתב שם שהגרנ"ק אמר לו שגם בזה ראוי להחמיר כיון שהכל בית הכנסת אחד.

קו. נשאלתי ע"י ידידי הרה"ג שלום פולק שליט"א, ירושלים עיה"ק תובב"א, בזה"ל: כל שמחת תורה עמדתי במסירות נפש בהקפות כדי לא לשבת כשהס"ת עומד, היום למדתי במשנה ברורה סימן צד ס"ק כג "לעמוד - ולכן יזהר שלא יסמוך עצמו ע"ג שטענדער וכן בכל מקום שצריך עמידה כגון בשעה שרואה ס"ת נגדו וכל כיוצא בזה". וקבלתי משבר, אני מוסר את נפשי לעמוד, אבל ודאי שסמכתי על משהו במשך כל זמן ההקפות. האם אכן כך הוא פני הדברים. האם אין חולקים על המשנ"ב, או הסבר אחר במשנ"ב??? [אני יודע מהגרשז"א שמותר לשבת בהקפות שזה כבוד התורה, ומקומם בכל בית הכנסת ביום זה וכו' וכו', אבל אני רוצה לעשות עיקר הדין בלא חכמות, וע"ז אני שואל..]. ע"כ לשון השאלה, והנה היכא שהוא בספק אין צריך לעשות ע"ז תשובה, ובפרט שיש מקילים בזה שיש ריקודים שמקיפים את הס"ת, וכנ"ל, אך מ"מ נראה שבזה מותר לסמוך על הסטנדר, וכ"ש אם ינטל הסטנדר יכול ליפול.

קז. כן נראה מדברי המשנ"ב בסימן קמ"ז סק"ט, ע"ש, ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סוס"י צה) כתב שאפילו אם אביו אוחז עמו אין להתיר דהוי בזיון לס"ת ע"ש, אלא דדוקא בכה"ג ראיתי שיש מקילים ועיי. אבל מ"מ נוהגים לתת להם ספרי נביאים.

קה. בסמ"ג (מ"ע ג) נראה שמי שמחזיק ספר תורה צריך לזהר שיהיה לו גוף נקי כמו לבישת תפילין, וכן כתב בשו"ת אבני ישפה (ח"ג סימן סח) בשם הגריש"א שלא להפיח כשמחזיק ס"ת בהקפות, וכן כתב בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן צה) אבל שם כתב לבעיר שהפוסקים סתמו בזה ולא הזכירו דין זה, וכן דהרי במשנ"ב מוכח דאסור לתת לבן דעת לשמור אבל לא משום גוף נקי כמו שמצינו לענין תפילין, ובע"כ דאינו אלא הנהגה ראויה, אבל אינו חובה לדינא.

לקחת ס"ת ולא למאן

מי שנותנים לו ס"ת אסור למאן לקחתו^ט.

הקפות שניות

נהגו בני ספרד לעשות הקפות שניות בשירים וריקודים. ואף מבני אשכנז רבים נהגו כן^י.

קט. כן כתב בשו"ת האלף לך שלמה (סימן לז) שהוא דומה למי שקראהו לעלות לתורה ואינו עולה שגורם לקיצור ימיו. וראיתי שכתבו בשם שר התורה הגר"ח קניבסקי זצוק"ל שמסופר על מרן הגר"ח מבריסק זיע"א כשהיו מכבדים אותו בשעת ההקפות בשמחת תורה להחזיק ספר תורה לא היה מוסרו אח"כ מעצמו לאחר אלא אם אחר בא לקחת ממנו ונהג כן עפ"י הגמ' בברכות דף נה ע"א ג' דברים מקצרים ימיו ונשותיו של אדם ואחד מהם מי שנותנים לו ס"ת לקרוא ואינו קורא, וסבר שבכל זה מי שנותנים לו לאחוז ס"ת והוא נותן לאחר. והגר"ח קראה מקור להנהגה זו מתוספתא בתענית (פ"א ה"ח) סדר תעניות כיצד מוציאים את התיבה לארחוה של עיר ונותנים עליה אפר מקלה ולא היו מתחלפין עליה אלא אחד יושב ומשמרה כל היום, והיינו משום שגנאי להחליף עם אחר שאז נראה שרוצה ליפטר מזה, וכע"ז בריושלמי ריש פ"ב דתענית ע"כ, וא"כ מצינו כאן עוד חומרא בענין זה.

קי. א'), איתא בספר הוראות והנהגות ד"א ממרן הגר"ח שהביא בשם החזו"א שהחזו"א לא סבר מהקפות שניות, אלא רק מהקפות בשמחת תורה. ועוד מובא מעשה מהחזו"א ששמע בחורים ששרים והאר עינינו בתורתך, ואמר ע"ז שבמקום לשיר שישבו ללמוד. ומובא עוד מעשה ממרן הגר"ז זצוק"ל שבמוצאי שמחת התורה התקבץ המניין הקבוע בבית הרב מבריסק זצ"ל, ואז אחד הנוכחים אמר כמה קשה הפרידה מהימים נוראים של חדש תשרי הימים הנועלים ומרוממים ועכשיו מוצאי שמחת תורה אנחנו נפרדים מהימים המרוממים האלו. ואמר ע"כ הרב מבריסק זה נכון אבל כשאנחנו נזכרים בלילות החורף הארוכים המאירים שאפשר ללמוד בהם בהתמדה עצומה בזה אנו מתנחמים.

דהיינו שהעיקר זה הלימוד התורה, ונראה דכוונת הרב מבריסק שע"י זה אנו נמשיך את השמחה, של חג הסוכות לשמחה של כל השנה בלימוד התורה.

ב') והנה מה שס"ל החזו"א מהקפות שניות, איכא לכך מקור בספרי הקבלה להרבות בשמחה דהביא הכף החיים בסימן תרס"ט סק"ל דהביא מה שכתב בשער הכוונות דף קד ע"א יום שמחת תורה מה שנהגו להוציא הספרים חוץ להיכל וגם להקיף עמהם וכו' ובערבית דמוצאי יו"ט מנהג אמיתי הוא, ועוד הביא ר' חיים ויטאל שהעיד על רבו האריז"ל וגם ראיתיו בליל מוצאי יו"ט שהלך לבית כנסת אחר והקיף שבעה הקפות והלך לדרכו ומצא בית כנסת אחרת שנתאחרו בהקפות וחזר להקיף עמהם עכ"ל, והביא שם הכה"ח שכך נהג הגר"ש שערבי, וכתב שכן הוא מנהג בית א-ל, וא"כ למעשה כן יהיה מנהג לעשות הקפות במוצאי שמחת תורה.

וראיתי בשם מרן הגר"ז שאמר שבשמחת תורה אפשר לרקוד ולשמוח אחר יציאת החג כי

השמחה והשירה הוא משום סיום התורה וזה שייך אפי' לאחר זמן יציאת החג, אבל במוצאי פורים אמר שלא שייך להמשיך אחר הזמן כי זה שייך דוקא באותו היום שהוא "יום משתה ושמחה", וע"ע במע"ר רל"ג שעיקר שמחתו היתה רק מתי שהוציאו הס"ת, אבל להוציא הס"ת אפשר אפי' לאחר זמן יציאת החג, ועי"ש עוד באות רמ"ח שהחשיך היום בפורים הפסיק מן השמחה ומדיוק כאן כדברי הגרי"ז זלל"ה. [אולם בכאן הוסיף מעשה רב דחזיתי אצל רבינו רה"י בעל המשנת אברהם שליט"א, דכל החג ושמח"ת כולו לא ראיתי יושב או עומד ולומד בשעת ההקפות, אלא היה שמח בכל עוז ומפזז כנגד התורה, אבל כשיצא החג כבר עמד עם סטנדר גבוה ולמד כמדמוני מס' כתובות, ורק יותר מאוחר הצטרף אל הציבור, ומוכח דנהג כשיטת הגר"א דדוקא באותו יום ויל"ע].

סימן מ"ב

בקשות בשמחת תורה שחל בשבת

בזוה"ק פרשת אמור שביום שמחת תורה בקשות האדם מתמלאות, וכן כתב בילקוט פרשת פנחס "תבעו צרכיהם ביום זה וכו'". ולפי"ז יש לדון שיש היתר לבקש בקשות ברוחניות ובגשמיות.

וכן כתב בבן יהודיע במו"ק דף ט' ע"א בשם הזוה"ק שיום שמיני עצרת הוא יום רצון שיתקבלו בו הברכות והבקשות יותר מכל השנה כולה ע"ש ומזה נראה לכאורה שבשמיני עצרת מותר לבקש ואף בשבת יהיה מותר לבקש כי אם לא עכשיו אימתי.

וכה"ג מצינו בספר מועד לכל חי סימן כ"ה אות א' שכתב בזה"ל: מאוד מאוד יזהר בתפילות שמיני עצרת לאומרם בכוונה גדולה כי מלבד תיקון כל הימים מיום ראש השנה עד שמיני עצרת הוא נשלם והכל תלוי ביום זה, עוד טעם יש בזה כי אין בכל אלו הימים יום רצון לה' לשמוע ה' תפילתו בכל מעי דבעי כיום הזה, וא"כ מן הראוי להיות כל היום הזה מתבודד עם קונו ללמוד תורה ולעתור לפני ה' שישמע תפילתו ויעשה בקשתו. עכ"ל. עוד

לכבוד ידידי הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך ופרדס יוסף החדש על המועדים וש"א"ס.

הנני מציג לפניך מה שנשאלתי האם מותר לבקש בקשות פרטיות בשמחת תורה, וכן מה הדין בשמחת תורה שחל בשבת.

תשובה: מותר לבקש בקשות פרטיות ברוחניות ואף בגשמיות כיון שהוא עת רצון, ואם לא עכשיו אימתי, ויש שהתירו לבקש בקשות רק בהרהור.

מקור הדברים ששמחת תורה הוא עת רצון איתא בזוה"ק פרשת ויקרא דף לב ע"א לגבי שמיני עצרת וז"ל: ובהוא חדותא לא משתכחי גבי מלכא אלא ישראל בלחודוהי ומאן דיתיב ביה מלכה ויתיב עמיה בלחודוהי כל מאי דבעי שאיל ויהיב ליה עכ"ל. וכן כתב בזוה"ק פרשת נח דף סג ע"ב וז"ל: ובעוד דאיהו בלחודוהי עם מלכא שאיל ליה כל צורכו ויהיב ליה עכ"ל, ומבואר מדברי הזוה"ק שביום שמחת תורה אנחנו יושבים לכד במחיצת הקב"ה, ולכן הבקשות מתקבלות, וכן מבואר

מצינו בספר חידושי הרי"ם עה"ת בעניני שמחת תורה שכל התפילות שלא התקבלו בכל שנה אפשר להעלות אותם בשמחת תורה, ובספרי המוסר ביארו בזה כיון שהוא מעל הטבע, כידוע שח' מעל הטבע כדמצינו לגבי חנוכה ועוד.

בקובץ ווי העמודים וחשוקיהם מס' לו סימן א' נשאל לפי דברי הזוה"ק הנ"ל האם מותר לבקש בקשות פרטיות בשמחת תורה, והשיב שמותר וז"ל: מותר לבקש בקשות פרטיות בשמחת תורה, והראיה שהרי בכל המחזורים נדפס לאחר כל הקפה, יהי רצון מספר עבודת הקודש ובו תפילות ובקשות פרטיות, וכן הוא גם מלשון בזוה"ק שבשמיני עצרת הוא הזמן שהקב"ה משתעשע עם עם ישראל, ויקחו מיום זה ברכה לכל השנה ובשמחה הזו נמצאים רק ישראל בלבדם, ומי שיושב עם המלך כל מה שרוצה יבקש ממנו ויתן לו הרי שהזוהר עצמו מתיר לבקש כל מה שצריך עכ"ל.

ואמנם י"ל שאין ראיה מהתפילה שתיקן החיד"א כיון ששאני התם שהוא נוסח תפילה, אך מאידך י"ל כיון שלא עכשיו אימתי ויש לדון דאף לדברי הר"ן בסוף ר"ה דף לב שמותר לומר אבינו מלכנו בר"ה שחל בשבת היינו דוקא בר"ה משא"כ בשמחת תורה שלפי הזוה"ק כל הבקשות מתקבלות.

[אך מאידך לא תמיד הוא ראוי לכך שכל הבקשות יתקבלו].

לומר התפילות בין ההקפות שתיקן החיד"א בשמחת תורה שחל בשבת

יש לדון מה הדין הבקשות והתפילות שאומרים בזמן ההקפות שמקורם מדברי מרן החיד"א זל"ה, האם יש לאסור לאומרם בשמחת תורה, וכן בשמחת תורה שחל בשבת.

ונראה לדינא שמותר לאומרם, וכ"כ בשו"ת אוהל ישכר (סימן מ"ו) וכן הרבה נוהגים לומר בשעת ההקפות תפילות שונות שהם ג"כ מהחיד"א אלא שהמעין בהם ימצא שאינן תחינות ממש כמו שאילת צרכיו רק בעיקר תפילות על הצלחה בתורה ותיקון המידות וכיוצא בזה וכנראה שהיה סובר שאין זה בכלל האיסור וכעת ראיתי בספר מועד לכל חי להג"ר חיים פלאג' (סימן כה יא) שכתב על התפילות שנוהגין לומר בשעת ההקפות שלבו מהסס ויש בתוך הלשון הזכרת עוונות ווידוי ובקשת מחילה סליחה וכפרה ואני אינני זוכר בדיוק על לשונות כאלו ואם ישנן אני מדלג עליהם עכ"ל.

ובשו"ת תפילה למשה (חייב מועדים סוף סימן א') כתב ומ"מ תפלות שתיקן החיד"א בסדר הקפות

לשמח"ת אין להמנע מלאומרם דהרואה יראה שכולם שאלות ובקשות על להבא ועיקרם בקשות רוחניות בענין לימוד תוה"ק וכמו שחילק כיו"ב בשו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' סב) והסכים לדבריו הפתה"ד (סי' ר"פ דקט"ו ע"א) ושלכן מותר לומר בשבת נוסח יה"ר שתשכיבני לשלום בק"ש שעל המטה כיון דהוא נוסח ברכה ותפלה על העתיד ולא על צורך שיש לו כבר ע"ש ועוד ששמחת תורה הוא הזמן המתאים לבקש על לימוד תורה של כל השנה וה"ז דומה למה שאנו אומרים אבינו מלכנו בשבת שבעשי"ת וברייה וביה"כ משום שאם לא נבקש אז אימתי נבקש וכנ"ל בשם המאירי ובזה ניחא נמי התפלה שתיקן החיד"א בסדר תשליך ברייה שיש בה כמה בקשות ושאלות צרכיו דבראש השנה הוא הזמן המתאים לבקש עבור כל השנה וכן שמעתי ממור"ר שליט"א, (הגר"מ מאזוז שליט"א) עכ"ד. וכ"כ בספר שמחת תורה (סימן ט') שכתב טעם אחר להתיר שאילת צרכיו גם בשמחת תורה שחל בשבת למש"כ הר"ן (במס' ר"ה) להתיר לומר תחינות ביה"כ גם כשחל בשבת שהוא שעת גמר דין שאם לא עכשיו אימתי, וי"ל דה"נ בשמחת תורה שי"א שהוא שעת מסירת הפתקאות, [עיי' מש"כ שם בזה באריכות בסימן א'].

וכ"כ הגר"צ מוצפי שליט"א בשו"ת מבשרת ציון (ח"א סימן נא)

בענין הבקשות בשעת ההקפות בשמחת תורה, שיותר לבקש משום בקשות על הרוחניות, עי"ש. אך לדעת הפוסקים שאסור לבקש על הרוחניות נראה דיש להחמיר בזה, וראה מה שהארכתי בזה בשער יוסף דיני שאילת צרכים ובקשות בשבת.

לכוון בשירים ששרים בשמחת תורה לבקשות

שאלה: והאם מותר בשירים ששרים שיש בהם דברי בקשה כגון "צוה ישועות יעקב", לכוון בזה גם על בקשה.

תשובה: מותר לכוין ואף מצוה לכוין.

מקור: נראה פשוט שיותר לכוון כיון דהו"ל כטופס ברכות, ועוד דאם לא עכשיו אימתי, וכן הסכים מור"ר הגר"ע פריד שליט"א לדינא.

האם מותר לשיר פסוקים בשמחת תורה

שאלה: האם מותר לשיר שירים עם פסוקים בשמחת תורה.

תשובה: מותר לשיר, ויש [מבני אשכנז] שהקפידו שלא לשיר, אך המנהג שרווח לשיר שירים בפסוקים בשמחת תורה.

מקור: עי' סי' תקס, וראה מה שהארכתי בזה בשערי יוסף דיני זכר לחורבן מהדורת תשפ"ב.

סימן מ"ג

שמחת תורה – השמחה בסיום התורה

הברצלוני ושם כתב, בזה"ל: ובישיבה יש מנהג כי ביום הכפורים בעת מנחה אומרים מן בראשית עד יום אחד על פה ומביאים ראיה כי כל עשרת ימי תשובה השטן עומד להשטין את ישראל ואומר הרי התורה שנתת לישראל כבר גמרו אותה וכאשר הקב"ה שומע שהתחילו מבראשית מיד גוער בשטן ואומר לו הלא ראית כי מיד שגמרו התחילו מרוב אהבתם את תורתי מיד ידום השטן בעל כרחו עכ"ל.

ולשון מדרש אגדה זו צ"ב דבתחילתה משמע שכבר סיימו את התורה לפני עשרת ימי תשובה או לכל הפחות באמצע עשי"ת אך בסופה משמע שביו"כ עדיין לא השלימו את התורה.

אולם בטור כתב (סימן תרס"ט) וקורין אותו שמחת תורה, לפי שסמיימין בו התורה וראוי לשמוח בסיומה, ורגילין להתחיל מיד בראשית כדי שלא יהא פתחון פה לשטן לקטרג לומר כבר סיימו אותה ואינם רוצים לקרותה עוד עכ"ל.

אולם מצינו בהא עוד טעם בדברי האבודרהם שכתב בזה"ל: ונקרא יום זה שמחת תורה לפי שסמיימין בו התורה וראוי לשמוח

לכבוד ידידי הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך ופרדס יוסף החדש על המועדים וש"א"ס.

הנני מציג לפניך מה שכתבתי אודות חג שמיני עצרת נקרא גם שמחת תורה על שם שמסיימין את התורה, ואיתא בגמ' במגילה דף לא ע"א שביו"ט של שמיני עצרת קורין וזאת הברכה, ואי"ז משום סיום התורה אלא מענין היום, וכמו שכתב הר"ן שם לפרש לפי שהוא סוף כל המועדות חותמין בברכת משה רבינו שבירך את ישראל, ובספר המנהיג ובאבודרהם כתבו לפרש שהוא משום שאז בירך שלמה המלך את ישראל, וכע"ז מבואר במחזור ויטרי (סימן שפה).

אולם בשבולי הלקט (סימן שא) כתב בזה"ל: מצינו באגדה עשרת ימי תשובה השטן מקטרג שהרי סיימו התורה ואינן שונין ולפיכך נהגו לקרות בראשית במנחה ביום הכיפורים ויהי ערב ויהי בקר יום אחד ואמר ליה הקב"ה הרי ישראל זריזין שהרי עדיין לא השלימו הסדר ומתחילין בראשית וכן נוהגין בשתי ישיבות, עכ"ל. וכן הוא בספר העיטור הל' שופר.

ויש לאגדה זו מקור קדום יותר והוא בפ"י ספר יצירה לרבי יהודה

בסיומה, והטעם שמתחילין מיד בראשית כדי שלא יהא פתחון פה לשטן לקטרג לומר כבר סיימו אותה ואין רוצים לקרות עוד, "או הטעם כמו שזכינו בסיומה כך נזכה בהתחלתה".

ובלבוש (סימן תרסט) כתב כעין דברי הטור, וז"ל: ומטעם זה קורין אותו שמחת תורה לפי שמסיימין בו התורה וראוי לשמוח בסיומה, ובשניה קורין מיד בראשית עד סוף ויכלו ונוהגין כן כדי שלא יהא פתחון פה לשטן לקטרג ולומר רבוננו של עולם כבר סיימו אותה ואינם רוצים לקרות עוד ומה שמסיימין ומתחילין התורה ביום אחרון דסוכות ולא בראש השנה שהוא יום ראשון מן השנה הוא גם כן להטעות את השטן שלא ידע מתי יהיה ראש השנה שהוא יום הדין ולא יקטרג על ישראל כמו שנתבאר למעלה סימן תקפ"א סעיף א' וכיון שנדחה הסיום והתחלה מיום ראש השנה דחוהו עד כלות כל הימים טובים כדי שלא יצטרכו להפסיק בפרשיות של היום טוב עכת"ד.

ובהגהות לספר המנהגים (שמיני עצרת אות ז') כתב בזה"ל: למה נקרא שמחת תורה ע"ש שבועשה שסיימו ישראל את התורה הולך השטן לפני הקב"ה לקטרג עליהם, ואומר ישראל לומדים תורה ואין מסיימים אותה, ומיד כשמסיימים אותה אומר לו הקב"ה הלא סיימנו והוא משיב אע"פ שסיימנו אין מתחילין אותה, וכשמתחילין אותה ע"י חתן בראשית

משיב הקב"ה הלא התחילו נמצא שאין יכול לקטרג על שם זה נקרא שמחת תורה וגם רגילין לעשות סעודות שמחה לכבוד התורה.

וכע"ז כתב במטה משה (סימן תתקעו) בזה"ל: יום שני הוא שמחת תורה ולמה נקרא שמחת תורה, על שם שבועשה שסיימו ישראל את התורה בא שטן לפני הקב"ה לקטרג עליהם ואומר ישראל לומדים תורה ואין גומרים אותה וכשמסיימים אותה אומר לו הקב"ה הלא סיימנו והוא משיב אע"פ שסיימנו אין מתחילין אותה, וכשמתחילין אותה ע"י פרשת בראשית משיב לו הקב"ה הלא התחילו נמצא שאין יכול לקטרג על שם זה נקראת שמחת תורה וגם רגילין לעשות סעודת שמחה לכבוד התורה וחתני התורה רגילין לעשות לשושבינים סעודה ומזמינים את הקהל ונותנים להם מאכלים טובים. עכ"ד.

ובים של שלמה (ב"ק דרוש לסיום מסכתא, דרוש מאת הרמ"א) שכתב בתו"ד, וכמ שמתחילין אחר סיום התורה בשמחת תורה בראשית, שאין עומדין על הפרק וכן בסיום התורה אין עומדים כדי שלא ליתן פתחון פה לשטן לקטרג לומר שכבר סיימו התורה ומבטלין ח"ו מהתורה לכן מתחילין מיד וחוזרין לעסוק בתורה וכו'. וי"ל דזה הגם ההמשך שאנו אומרים הדרן עלך וכו' בכל סיום מסכתא. וא"כ מקור דין זה נלמד מסיום התורה הקד' שבכל שנה ושנה.

הרי הוא דומה למי שמשקיע את כל הונו ברכישת כובע יקר ואת שאר גופו הוא משאיר ערום ויחף עכ"ד, ולכן אם לומדים מסכת וכדו' ולא גומרים אותה או ספר אחר שהתחילו ללמדו ע"מ לגמרו שייך קטרוג מדוע לא גומרים ואף שמתעמק הרבה בסוגיא ואין כאן ביטול תורה מ"מ עדיף להמשיך הלאה וללמוד ענינים רבים.

עוד הביא שם מש"כ בספר בית יצחק בביאור הגמ' בשבת דף קיט ע"א אמר אביי תיתי לי כי חזינן צורבא מרבנן דשלים מסכתא עבידנא יומא טבא לרבנן וז"ל: יש לדקדק מה הלשון כי חזינא ועוד למה אמר צורבא מרבנן ולא רבנן גופא, ורש"י תענית ד' ע"א כתב צורבא מרבנן בחור חריף, ועוד קשה למה לא הזכיר שאר סעודות מצוה אלא כי ידוע שהבחורים החריפים עוסקים תמיד בפלפולים וחדודים ופותחין איזה מסכת ואין מסיימין אותה כי יכלו עתם לחדש חדושין וסברות חדשות ועומדים על הפרק שנה או יותר, והעיקר אצלם עוקר הרים לא כן הזקנים אצלם העיקר הוא הבקיאות ופלפלת כל שהוא יספיק להם אך לפעמים נמצא קנקן חדש מלא ישן וזה שאמר אביי כי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתא עבידנא יומא טבא לרבנן פי' לזקני ת"ח שהורו אותו ככה וקנאת סופרים תרבה חכמה וילמדו ללמוד מסכתות ולסיימם עכ"ל. [והיינו משום שרוב הבחורים מתפלפלים

ובא"ר (סימן תרס"ט סק"י) כתב להקשות בשם שו"ת הרדב"ז (ח"ד סימן רח אלף רעט) למה אין קורין קודם כל את המפטיר והרי קימ"ל תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם, ועוד שפרשת מפטיר מחובת היום, ופרשת בראשית אינו אלא מנהג, ותירץ שאילו היה מפסיקין במפטיר היה מקום לשטן לקטרג, ועוד שחיבור סוף התורה עם התחלה בראשית עולה ל"ב ואומז לכמה דברים עליו ים ואפילו בקדיש אין מפסיקין וזה כוונת הלבוש, ע"ש, ונראה לומר דל"ב רומז על הלב של אחד, שע"י כן תהיה התורה בלבו של כל אחד ואחד.

והנה על הקטרוג שלומדים תורה ואין מסיימים אותה קשה מהו הקטרוג הרי כל שלומדים אותה ולא מפסיקים ללמוד, וראיתי שכתב לתרץ בספר שערי חג הסוכות (מילואים סימן כד אות ג') ע"פ מה שמסופר בספר המאורות הגדולים, ובתולדות הח"ח (עמ' ש"ו) על מרן בעל החפץ חיים זצ"ל שהי' מספר שהתייעץ בצעירותו עם ר' ישראל מסלנט בנוגע לדרכי הלימוד, ושאל אותו אם כדאי יותר לשקוד על ענין אחד ולשנון הרבה פעמים ועי"ז לרדת לעומק הדברים או רצוי להקיף עניינים רבים אם כי יספיק לחזור עליהם פחות, השיב לו ר' ישראל שאדם צריך לדעת כמה רחבה תורת השם, והח"ח היה מוסיף על זה, משל אדם המשקיע את כוחותיו בחלק אחד בלבד של התורה

בלימוד, עוד בענין זה אם ראוי הוא לא, ראה מה שהאריך בזה באורחות צדיקים בשער התורה, ובמש"כ בזה באריכות בספר שערי יוסף אורחות הישיבה שי"ל בקרוב].

עוד כתב שם בהערה, בזה"ל: וכמה טען מרן ראש הישיבה הגר"מ שך זצ"ל על דרך הלימוד בישיבות בזמנינו שהבחורים לומדים מעט מאוד גמרא ולומדים את כל המפרשים ומדקדקים מאוד בדבריהם ולא לומדים את כל או רוב המסכתא, ובאנו כאן לזרז למזורזים הבחורים ואברכים בני התורה היקרים להוסיף בלימוד ולסיים כל מסכתא שלומדים גם את הדפים שאינם נלמדים בישיבה או בכולל. עכ"ל.

ויש להוסיף עוד בזה, מה שהובא בספר המלך ביופיו מובא ששאל הרב אברמסקי זצ"ל מה זה שייך אצל בני תורה איזה אשמנו עושים בני תורה איזה בגדנו עושים בני תורה איזה גזלנו עושים בני תורה, השיב הרב אברמסקי אשמנו שהתחלנו ללמוד מסכת ולא גמרנו אותה בגדנו שגמרנו את המסכתא

ואנחנו לא חוזרים עליה זו בגידה כי הידיד הכי טוב שיש לבן אדם החבר הכי טוב של בן אדם האוהב הכי טוב של בן אדם זה הדף גמרא שהוא למד המסכתא שהוא למד ואם הוא גמר את המסכתא והוא לא חוזר עליה זו בגידה, גזלנו את הזמן שהקב"ה נתן לנו הקב"ה נתן לנו זמן ונתן לנו חיים ויתן חיים בעזרת השם בשביל עבודת ה' ואנחנו גוזלים את הזמן ע"ש, וכיוצא בזה הביא בספר דרשות משמר הלוי ח"א בשם הגר"מ שך כמדומני. ק"א

וגם ע"י שלומד את המסכת ומסיימה יש לו סיפוק, וכך רוכש ידיעות בנשים נזיקין, וכבר אמר מרן הגר"א"ל שטינמן זצוק"ל והו"ד בספר אגרות ממרן בעל אילת השחר (עמ' קב) שכתב, וגם שמעתי שיש ביניכם כאלו אשר זכו לסיים את המסכתא שלמדו בישיבה, אין להאריך בגודל המעלה שיש בזה, שקונים עי"ז קנין במסכת שלמה, ונוקה כי יזכו לסיים עוד מסכתות ואת כל התורה כולה ויעלו לתפארת בישראל וכו' ע"ש.

ק"א. א"ה יש להביא מש"כ בספר אש קודש (עמ' נא) הגר"מ שטרנבוך שליט"א על רבו הגר"מ שניידר זצ"ל, שקודם תפילת נעילה היה דורש בבכיות ובדמעות שליש והיה מעורר על הנוסח בתפילת נעילה למען נחלל מעושק ידיו דלכאורה גזל שייך אצל בעלי בתים שעוסקים במשא ומתן ויכולים להיכשל בנקל בגזל ובהונאה.

אבל בבן תורה שאינו מתעסק במסחר לכאורה לא שייך אצלו כלל גזל והונאה וא"כ מה שייך לבני תורה להתחנן שלא ייכשלו בגזל, והשיב מו"ר זצ"ל שאדרבה אצל בני תורה מצוי מאוד עוון גזל שהישיבות והכוללים מוחזקים על ידי תורמים שכל מטרתם הוא שבני הישיבה או הכולל ישקיעו עצמם בלימוד התורה ואם בני הישיבה או הכולל מבזבזים את הזמן הם נתפסים בעוון גזל שהרי הם אוכלים פיתם מכסף שניתן להם על מנת שיעסקו בתורה עכ"ד.

ובספר נתיבות ההלכה (חלק מט תלמוד תורה עמ' 982) הובא בשם מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל דכאב לו מה שנהוג בישיבות להתחיל מסכתות ולא לסיימן וע"ש שיש להשלים אפילו בתחילת הזמן, ושם בעמ' 583 הובא ממרן הגר"מ שטנרבוך שליט"א שפעם אחת נכנס להרה"ק מהר"א מבלעזא זיע"א ושאלו היכן הוא לומד, ואמר לו בישיבת חברון ואמר לו שברצונו לבקש ממנו לומר לבני ישיבת חברון שכאשר לומדים מסכתא יש להקפיד לסיים את המסכתא וללמוד מתחילה ועד סופה בלא לחסר חלק קטן מן המסכת, וביאר שבעבור כל מסכת הוא בונה בית בעולם האמת וע"כ כל שלא סיים מסכת הוא פוגם בבית של כל מסכת בעולת האמת ע"ש.

ונראה לומר דהוא לאו דוקא על אחד שלא סיים את הש"ס, אלא אפילו היכא שסיים את הש"ס או שכבר סיים את אותה מסכת מ"מ כל מסכת שלומד וחוזר עליה הוא בית בפנ"ע, ולכן כל מסכת שהוא לומד יש ענין להשלימה, וזה נראה קצת מדבריו דיש ענין ללמוד את המסכת כסדר כי כך הוא זוכר יותר את הדפים ואת סדר הסוגיות ולא כמדלג על ההרים וקיפוץ על הגבעות, וכן מצאתי גם בספר מעשה איש (ח"ה עמ' כו) שהביאו בשם מרן החזו"א, שהורה בישיבת תפארת ציון שילמדו את המסכת כסדר ע"ש עוד, שעד בר מצוה צריך ללמוד ש"ס ואח"כ

צריך להתיישב ללמוד ע"ש. ועוד בענין זה נאריך בספרנו שערי יוסף אורחות הישיבה בעזה"ת.

ומנכח הסיום התורה, ראוי לציין שיש שכתבו שמה שלא אומרים תחנון עד ר"ח חשון הוא משום הסיום, כן כתב בספר דברי ישעיהו והביאו בספר עבודת אפרים (הל' תחנון ונפ"א) וז"ל: והנה כאשר אנחנו עומדים היום בתוך שבעת ימי המשתה של החתנים חתן תורה וחתן בראשית, כאשר אמר בביהמ"ד בבתי ברוידא הראש ישיבה הגאון הרב ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל כי מטעם זה אין אומרים תחנון באלו הימים עד ר"ח משום סיום התורה שעושים בשמחת תורה והמנהג בסיום הש"ס שאין אומרים תחנון כל שבעת הימים ימי משתה שעושים סעודות בכל יום כי אין שום טעם אחר בזה כי יום שמיני עצרת אין לו תשלומים כמו בשבועות וכן לא יצא רוב החודש בקדושה כמו בניסן וכו' עכ"ל. והנה אף שבשו"ע או"ח סימן קל"א ס"ז לא הזכיר מזה, וע"ע למרן החיד"א בשו"ת ח"ב סימן לה, שהמהג שלא אומרים תחנון, וע"ע בכה"ח (סימן קלא סקצ"ח) משום שלמה המלך.

וברמ"א (סימן תרס"ט ס"א) כתב, וקורין יו"ט האחרון שמחת תורה לפי ששמחין ועושין בו סעודת משתה לגמרה של תורה ונוהגים שהמסיים את התורה והמתחיל בראשית

נודרים ונדבות וקוראים לאחרים לעשות משתה, טור.

ובמשנ"ב (שם סק"ו) כדאיתא במדרש שה"ש וה"ה לגמר מצוה.

כתב הא"ר מבואר מהפוסקים דיש לשמוח לרבים בכל מה דאפשר בשמחה של מצוה ודלא כיש שמחין ודוחין אלו לאלו עד שהשמחה נהפך לתוגה ח"ו גם מתוך כך מונעין משמחה של מצוה ולכן יש לגעור בהן עכ"ל גם מהרי"ק בשורש ט' האריך מאוד שלא לבטל שום מנהג שנהגו לכבוד שמחת התורה ע"ש ולכן רעה עושין בהרבה מקומות במה שביטלו מקרוב שלא לעשות משתה ושמחה בשמחת תורה אף גם ששמחין בשארי ימים וכל ימיהם כחגים ובעו"ה ביזוי כבוד התורה גרם זה שהתורה מונחת בקרן זוית ואין דורש ואין מבקש ומי יתן ישיב וירחם שבר ב"י ב"ב [בכורי יעקב]. עכ"ל המשנ"ב.

עוד כתב שם הרמ"א, "ועוד נהגו במדינות אלו להוציא בשמחת תורה ערבית ושחרית כל ספרי תורה שבהיכל ואומרים זמירות ותשבחות וכל מקום לפי מנהגו, ועוד נהגו להקיף עם ספי התורה הבימה שבבית הכנסת כמו שמקיפים עם הלולב, והכל משום שמחה, ונהגו עוד להרבות הקרואים לס"ת וכו' " והנה יש לעי' מדוע מרן השו"ע לא הזכיר מנהג זה וכי בזמנו לא היו נוהגין להוציא הס"ת, ואף דהוי רק מנהג ולא דין, מ"מ הרי הכא יש לזה מקורות מדברי הראשונים, כמבואר

בתשובת רבי האי גאון ונביאה לקמן לענין זה דמותר לרקוד בשמחת תורה משום כבוד התורה, וא"כ יל"ע מדוע מרן השו"ע לא הזכיר נזה, וכן יש לעי' מה דעתו בענין.

והנה מצאנו לזה כבר מקור בשער הכוונות (דף קד ע"א) שכתב: יום שמחת תורה מה שנהגו להוציא הספרים מחוץ להיכל וגם להקיף עמהם בשחרית ובמנחה ובערבית דמוצאי יו"ט מנהג אמיתי הוא ע"כ, ומדבריו דכתב מנהג אמיתי הוא, משמע דהיה צד לומר דלאו מנהג אמיתי הוא, והוי רק מנהג הבל, ויל"ע בזה.

והנה שם הביא דכן מובא בזוה"ק (פרשת פנחס דף רנ"ו ע"ב) וז"ל: ונוהגין ישראל למעבד עמה חדוה ואתקריאת שמחת תורה ומעטרין לס"ת בכתר דיליה וכו' עי"ש, ושם כתב עוד וראיתי למורי למורי ז"ל נזהר מאד בדבר זה להקיף אחר הספר תורה או לפניו או לאחוריו ולרקד ולשורר לפניו בכל יכלתו בליל מוצאי יום טוב אחר תפלת ערבית והיה מקפיד מאד לעשות אז שבעה הקפות שלימות זולת ההקפות שלימות של יום שמחת תורה וכו' וגם ראיתיו בליל מוצאי יום טוב שהלך לבית הכנסת אחר והקיף שבעה הקפות והלך לדרכו ומצא בית הכנסת אחרת שנתאחרו בהקפות וחזר להקיף עמהם עכ"ל. וכן כתב בספר פרי עץ חיים שער כ"ט פרק ח' ומיהו מה שכתב להקיף

בשחר ובמנחה ובערבית דמוצאי יום טוב.

וכתב הלהדור אמת (סוף סימן כ"ו) וז"ל ראיתי להרב החסיד המקובל המופלא מהר"ש שרעבי זלה"ה שהיה מקיף הספר תורה בקהל שלו אחר ערבית שמחת תורה וקודם מוסף ובמנחה ובלייל מוצאי יום טוב והיה אומר שיש רזין עילאין בזה עכ"ל, וכתב בכף החיים (סימן תרס"ט ס"ק ל') "וכן הוא מנהג חסידי בית אל יכב"ץ ההולכים על פי דברי האר"י ז"ל".

לפזז בכל הכוח - והנה מובא במעשה רב (סימן רכב) שהגר"א ז"ל היה מרקד לפני הספר תורה בכל כוחו עד שהיו פניו בוערות כאש לפיד, והביא כן המשנה ברורה (שם) והביכורי יעקב הוסיף וכתב ואל יאמר אדם אין זה כבודי וכבוד התורה לרקד לפני המון עם כאחד הריקים שהרי זה היה חטא מיכל בת שאול שהשיב לה דוד המלך ע"ה ונקלותי עוד וכו' עי"ש.

מעלת השמחה - והגר"ח פלאג"י בספר מועד לכל חי (שם ס"ק מא) כתב בשם ספר חמדת ימים שאמרו הראשונים כי כל הזהיר בשמחה של תורה כהיום הזה בטוח שלא יפסק תורה מזרעו ושראו לרב גדול בישראל שהיה מרבה בשמחתה של תורה כהיום הזה והעידו עליו שעד שלשה דורות היו מיוצאי יריכו שלשלת חכמים וידועים וכו' עכ"ל ע"ש וכ"כ עוד בספרו תוכחת חיים.

ודברי ספר חמדת ימים הובאו גם בספר שלמי חגיגה (דף רצד ע"ב אות טז) שכתב: אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה בשמחתה של תורה לתקן את פגמי נשמתו אשר פגם בכבוד תורת ד' תמימה ומצא כדי גאולתו ונוסף על זה מה שאמרו הראשונים כי כל הזהיר בשמחתה של תורה כהיום הזה בטוח שלא יפסק תורה מזרעו ושראו לרב גדול בישראל שהיה מרבה בשמחתה של תורה כהיום הזה והעידו עליו שעד שלושה דורות היו מיוצאי ירכו שלשלת חכמים וידועים ומרביצים תורה זה אחר זה חבל נמרץ וידעו הכל זה זכה על רוב שמחתו ביום שמחת תורה מה שלא ראו מעולם בשום גדול בתורה עושה כן וברוב גדולתו היה מניח ומכרכר בכל עוז ומעורר לבבות בני אדם לאמור שמחו בד' וגילו צדיקים והרנינו כל ישראל ונוסף על זה היה מחזר על כל בתי כנסיות לפקוד את כל חתני התורה והן עוד היום רבים מיראי ד' וחושבי שמו נוהגים מנהג הזה לכבוד התורה כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ד'.

וכ"כ בספר יסוד ושוורש העבודה (שער יא פרק טז) שכל הזהיר בשמחה של תורה ביום הזה בטוח שלא יפסק תורה מזרעו ע"כ. וכן מובא גם בפלא יועץ עי"ש מה שהאריך בזה. והנה מובא בספר מלך ביופיו ששאלו את אביו של מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל בזכות מה זכה לבן כזה וענה משום

שהיה שש ושמח בשמחת התורה, וע"כ אנן בדור יתום צריכים לרקוד ולשמוח בשמחת תורה, ובפרט שרבה הקלקול ודי למבין.

למה שמחים - הנה מפורסם בשם המגיד מדובנא שאמר בדרך הלצה שהוא שמח בשמחת תורה מפני שגם אם אח שלי עושה חתונה אני שמח בשמחתו.

ומרן הגרש"ז אורבך זצ"ל אמר על הרהורי לב אלו של על מי יש לי לשמוח דברים חריפים ביותר לדבריו הרהורי מחשבות אלו של מה אני קשור לתורה לא מגיעים מהיצר הטוב אלא דווקא מהיצר הרע של האדם שלפתע נזכר לשאול במה אני קשור לתורה, ולא היא כל אחד קשור לתורה במה שהצליח להיות קשור ועליו לשמוח בכל עוז על חלקו מתוך תקווה וחיזוק שבשנה הבאה יהיו לו סיבות נוספות יותר לשמוח עליהם. [וע"כ אין לצחק על אלו שרוקדים בכל כוחם לכבוד התורה אע"פ שכל השנה לא לומדים כלום, והיה מעשה באחד שהמשגיח בשיבתו צחק עליו שהרי כל השנה הוא לומד א"כ איך הוא לא לומד כל השנה, ואותו בחר עזב את הדרך..].

וכתב הגרש"ב גנוט שליט"א: וחשבתי עוד מחשבה פשוטה בעניין שהרי בשמחת תורה אנו שמחים על החלק שבתורה שיש לכל יהודי שהגיע בכל שבת לבית הכנסת והקשיב לקריאת

התורה בשמחת תורה אנו שמחים על כך שסיימנו את כל חמישה חומשי תורה מבראשית ועד וזאת הברכה ואת סיום זה כולנו סיימנו פלוס שניים מקרא ואחד תרגום וממילא אין מקום למחשבות שכאלו, וביסוד ושורש העבודה הביא בשם הספרים הקדושים שככל שהיהודי כל יהודי באשר הוא מרבה בשמחה ובריקוד לפני ספר התורה כך מתעורר למעלה בעולמות העליונים הקדושים שמחה וחדווה עצומה וכל הזהיר בשמחה של תורה ביום הזה בטוח שלא תפסיק התורה מזרעו ואנו מחשבנים חשבונות ועסוקים במחשבות של שטות. עכ"ד.

לשמחת תורה אין מקור בגמ' - ובגדר השמחת תורה בהקפות, הנה ההקפות והשמחה בשמחת התורה אין לה מקור בקדמונים או בגמ', והנה עיקר השמחה בכל רגל ורגל היא במה שבחר בנו הקב"ה מכל העמים ונתן לנו את תורתו, וכמו שאומרים בתפילה אתה בחרתנו מכל העמים וכו', וע"כ בכל רגל ורגל אנו מודים בו אשר לקחנו לעם, והוציאנו ממצרים, וכמו שאומרים זכר ליציאת מצרים, וכידוע בסה"ק דעיקר יצ"מ היא למתן תורה, וזה העיקר, וא"כ אנו מודין ע"ז, ובשמחת תורה עיקר השמחה משום גומרה של תורה.

הערת העמק ברכה - ד' ובספר עמק ברכה (ענין שמחת יו"ט אות ב') העלה בדבריו דאלו הנוהגין לפזז רקוד

ולשמוח הרבה בגמרה של תורה ושוכחים בשעת מעשה מחובתם לשמחת החג גופא מבטלין מ"ע דשמחת יום טוב ומקדים להסתפק מהו הגדר וגבול ומדריגה דבעינן לקיים מ"ע דשמחת החג ומביא לזה ראייה מערכיו יא דאיתא מנין לעיקר שירה התורה וכו' רב מתנא אמר מהכא תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ובטוב לבב איזוהי עבירה שבשמחה ובטוב לבב הוי אומר זה שירה ופירש רשש אין אדם שר אלא מתוך שמחה וטוב לבב דכתיב הנה עבדי ירונן מטוב לב ואימא דברי תורה דכתיב פקודי ה' ישרים משמחי לב משמחי לב איקרי טוב לא איקרי ואימא בכורים דכתיב ושמחת בכל הטוב טוב איקרי טוב לבב לא איקרי ע"ש.

הרי מבואר בגמרא שיש ג' מדריגות בשמחה שמחת בכורים מיקרי שמחה וטוב אבל לא מיקרי לבב ושמחת תורה משמחי לב אבל לא מיקרי טוב ובשמחת שירה איכא שמחה וטוב ולבב ופמצות שירה בחג דהיינו קריאת הלל פירש הרמזו בסה"מ שורש א' שהיא כדאורייתא שנצטוונו בכל מיני שמחות לרבות שירה ומבואר דמצות שמחה בחג היא עד מדריגת שירה דהיינו שמהה ושב לבב ומדויק לשון הרמב"ם בפ"ר דיום טוב הלכה יא שבעת ימי הפסח ושממת ימי החג עם שאר יו"ט שהב אדם להיות בהן שמח העב לב וכוונתו שבזה לבד מתקיים מצות שמחה כמ"ש.

ולכן מסיק דשמחת התורה אינו אלא מדריגה של משמחי לב אבל טוב לא איקרי ולכן השמחים ורוקדים לכבוד התורה לא יצאו מצות שמחת החג ואף שלכבוד התורה שמחים טפי לפזז ולכרכר ולרקוד עם הס"ת לא משום דשמחת התורה יותר גדולה משמחת החג דאדרבה הדין להיפך כמ"ש אלא דזה הלכה מיוחדת דילפינן מדוד המלך ע"ה דהפעולה של שמחה לפני הארון וס"ת היא לפזז ולכרכר אבל עצם השמחה אינה אלא משמחי לב וטוב לא איקרי ולכן אין יצאין בזה שמחת החג עכ"ד ע"ש.

קושיות הגראי"ל שטינמן - ה' ובדבריו קשה כמה קושיות, הגראי"ל שטינמן זצוק"ל הקשה בספרו ימלא פי תהילתך ביאורי תפילה עמ' שע"ב, שהקשה בדבריו שהרי הגמ' בערכין מדברת על דרגת שמחה מתלמוד תורה, ועל זה כתוב בגמ' ששמחה זו לא נקרא טוב, אבל אין משם הוכחה על דרגת שמחת תורה ששמחים לגמרה של תורה, ואדרבה הרי מצינו שהתירו ריקוד בשמחת תורה אע"פ שבשאר ימים טובים לא התירו נמובא במשנה ברורה סימן תרס"ט ס"ק ה', ובאמת צ"ב מה שהתירו בשמחת תורה עי"ש מה שהקשה בזה.

ועוד הקשה בזה במועדים וזמנים (ח"ב סימן קל"ב) דהרי דבסוגיא דערכין מבואר דבשמחתו בלימוד התורה גופא כתיב ה' ישרים משמחי לב אבל טוב לא

מיקרי אבל הא ודאי אם אינו רק לומד אלא שר ורוקד לכבוד התורה אין שמחה גדולה מזה ומקיים בזה מצות שמחת החג כראוי וא"כ בצורת השמחה ודאי יוצא שזהו ג"כ האופן דשמחת החג ואף שמתכוון לשמוח בתורה זהו גופא שמחת החג, וא"כ מה החסרון בזה במה שלא מכיון לשמחת יו"ט, הרי זה עיקר שמחת יו"ט.

ועוד צריך לעין בדברי הגמ' בערכין שם שכתבה דמה שכתוב פיקודי ה' ישרים משמחי לב איקרי טוב לא איקרי וצ"ע מדברי הגמ' בברכות דף ה' ע"א כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק וכו' ואין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו, וא"כ מוכח דטוב הינו תורה, וצ"ב מדברי הגמ' בערכין, ועי"ש בתוס' בד"ה משמח לב, ועי"ש עוד במהרש"א שהתקשה בזה, ותירץ ע"פ המשך דברי הגמ' שם שאומרת לענין ביכורים דטוב איקרי וטוב לבב לא איקרי, א"כ הכא נמי מיקרי רק טוב, ולא מיקרי טוב לבב,

אבל ברור ששיך שמחה בתורה, בעצם עשית רצונו של הקב"ה, ואהבתו של השי"ת וכמו שכתב הרמב"ם בסוף הל' לולב.

והנה שוב ראיתי מובא בשם מרן שר התורה הגר"ח קניבסקי שליט"א, שבהקפות שעושים בשמחת תורה מקימים בזה גם חציו לכם וגם חציו לה', דהיינו גם שמחה לאדם, וגם להקב"ה.

מדוע אין בזה חסרון דאין מערבין שמחה בשמחה, וידוע להקשות הרי אין מערבין שמחה בשמחה, וא"כ מדוע מצרפים לשמחת היו"ט את שמחת גמרה של תורה, וביאר מרן רה"י הגרי"ג אידשלטין זצוק"ל שעיקר השמחה שהאדם יכול לשמוח זה מהתורה הקדושה, וכמו שמבואר באחד המדרשים שעיקר השמחה מגיעה רק ע"י לימוד התורה הקדושה, ועי"י שהאדם שמח בתורה זה השמחה העיקרית.

סימן מ"ד

מכתב על הספר מועדי קודשך - בענין טעם ההקפות בשמח"ת

להתנהג טוב לכן בתפילת מוסף הוא
החותם ומסירת הפתקין וכמו שכתב
בזה"ק ח"א פרשת ויחי דף רכ ע"א,
יעו"ש.

אלא שיש להעיר שהרי יש מקומות
שנוהגים לעשות הקפות לאחר
מוסף, וגם נוהגים לאחר מנחה, וכן ע"פ
הקבלה יש לעשות אחר הקפות שניות.

ודבריו נפלאים ומסולאים בפז,
ומחזקים ומעוררים ליר"ש.
ואחתום בברכת הדיוט שיזכה עוד
להגדיל תורה ולהאדירה.

בברכת התורה יוסף אביטבול
מח"ס שערי יוסף ושא"ס
בני ברק

א' דר"ח מר חשון תשפ"א

לכבוד הגה"צ רבי אלחנן דוד רבינוביץ
שליט"א בעמח"ס מועדי קודשך, ובנו של
מרן בעל המעדני השולחן זיע"א, ואביו של
בעל הגם אני אודך שליט"א אשר מזכה את
הרבים בכל העולם כולו.

במש"כ כת"ר בספר מועדי קודשך, עמ'
ערב, בטעם ההקפות, וכתב
כת"ר, שתיכף אחרי סוכות מתחיל
שמחת תורה ועושים שבע הקפות הם
החזרות של שבעת ימי הסוכות שכל
הקפה הוא נגד מידה אחרת בדיוק כמו
שבעת ימי הסוכות ובו אנו מנסים אם
כבר נתלמדנו איך להתנהג בכל השבע
מדות האלו, ולכן כיון שבשמים רואים
שאנחנו קבלנו על עצמנו בשמחת תורה

סימן מ"ה

בגדר הדין כל פסוקא דלא פסק משה אנן לא פסקינן שמחת תורה

בס"ד, סוכות ה'תשפ"א

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך.

אכתוב לכת"ר שליט"א מה שנשאלתי ע"י הרה"ג צבי קרייזר שליט"א בזה"ל: הנה בשמחת תורה בפסוקי "אתה הראת", מסיימים בפסוק "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים". פסוק זה מופיע פעמיים בתנ"ך, בישעי' (ב, ג), ובמיכה (ד, ב). בשני המקומות זה לא פסוק שלם אלא חציו האחרון של הפסוק. ויש לעורר לפי מה דקיי"ל (בתענית כז,; ובמגילה כב.) "כל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן ליה". וכן נפסק להלכה [עיין מ"ב סי' פר"ט ס"ק ב'], א"כ איך אומרים חצי פסוק עם הזכרת השם. ולכאורה היה אפשר לומר כי כל הקפידא שאין לומר רק חצי פסוק זהו דוקא בתורה עצמה, ולא בנביאים וכתובים, וכלשון הגמרא "כל פסוקא דלא פסקיה משה" וכו'. אולם במג"א (סי' תכ"ב סק"ח) הביא בשם הכל בו שבפסוקים של כתובים אין קפידא. ולכאורה אם הטעם בזה הוא משום דיוק לשון הגמ' הנ"ל, מה הנפ"מ בין כתובים לנביאים, הא גם הם לא פסקיה משה. וביותר קשה, דזה נסתר

לכאורה מדברי התוס' בסוכה (לח: ד"ה הוא), שהקשו על מה שבהלל מפסיקין באמצע הפסוק אנא ה' הושיעא נא וגו', ותירצו שאמרוהו ב' בני אדם. והנה פסוקי ההלל מן הכתובים הן, הרי שמוכח מדברי התוס' שאפילו בכתובים, ואפילו כשיש אתנחתא, עדיין אין היתר להפסיק באמצע פסוק. ואם כן צריך למצוא טעם להיתר המנהג לומר בליל ש"ת רק חצי פסוק. והשאלה היא כמובן לא רק על שמחת תורה, כי אם בכל הוצאת ס"ת. ע"כ לשון השאלה.

והשבתי לו בזה"ל: במה ששאל בדין כל פסוקי דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן, וא"כ איך אומרים אתה הראת בכל הוצאת ספר התורה, לא הבנתי שאלתו הרי כתובים זה לא משה רבינו ורק התורה הקדושה זה משה רבינו כתב, ודברי המג"א מובנים ביותר, ובמה ששאל השאלה שניה שמדברי התוס' לא נראה כמג"א י"ל שאין הכא נמי מדברי המג"א חלק על התוס' וישב גם את הקושיה של אנא ה' וכו' שבהלל ועוד הרבה קושיות אבל סו"ס דברי התוס' קשים למה בכתובים יש את הדין כל פסוקא דלא פסקיה משה הרי אין זה שייך למשה רבינו ע"ה. אבל מ"מ

לשיטת התוס' שגם בכתובים יש איסור
יש לעיין כיצד נהגין הכי.

אע"פ שהוא שייך גם ביחיד, י"ל דהיינו
משום לא פלוג שרי יעו"ש.

הנה ביסוד דין כל פסוקא דלא פסקיה
משה אנן לא פסקינן איתא בגמ'
במגילה דף כב ע"א כל פסוקא דלא
פסקיה משה אנן לא פסקינן, והנה
בתוס' בסוכה דף לח ע"ב הקשו אהא
דאיתא התם בגמרא הוא אומר אנא ה'
והם אומרים אנא ה' הושיעא נא הוא
אומר אנא ה' הצליחה נא וכו' ונמצא
שמפסיקין באמצע פסוק, וקשה הא
קימ"ל כל פסוקא וכו' ותרצו דשאני
הכא שאמרוהו שני בני אדם כדאיתא
בערבי פסחים, דף קיט ע"א דשמואל
אמר אנא ה' וכו' ואחיו אמרו אנא ה'
הצליחה נא, ומבואר כאן שהיכא ששני
אמרו אין איסור כי הרי סו"ס אין את
האיסור של פסיקה. וע"ע בכ"ז בשו"ת
חת"ס חאו"ח סימן י'. עוד גדר בזה
מצינו בשו"ת לבושי מרדכי (מהדו"ת
חאו"ח סו"ס נ') כתב שכל האיסור הוא
לא נאמר אלא רק בצבור ולא ביחיד
וכתב שהיא סברא נכונה ומש"כ כן
בגמ' בברכות דף יב ע"ב לגבי קר"ש

והנה הפוסקים כתבו לדון לגבי י"ג
מידות, איך אומרים י"ג מידות
ומסיימים ונקא לא ינקה שלכאורה צריך
להמשיך עד סוף פסוק וכן כתב בשו"ת
האלף לך שלמה (חאו"ח סימן מג) כתב
להעיר במה שהצבור אומרים י"ג מידות
ומתחילים באמצע פסוק ה' ה' אל רחום
וחנון וכו' אע"ג דכל פסוקא דלא פסקיה
משה אנן לא פסקינן ליה, וכתב ליישב
שם על פי מש"כ במג"א (סימן מט)
שבמקום שמתחילה נאמר הפסוק פסקי
פסקי מותר להפסיק וכאן הרי מפורש
בפסוק שהשי"ת קרא ה' ה' אל רחום
וחנון וכו' הרי שהתחיל בחצי פסוק
ולכן מותר גם לצבור להתחיל כן
עכת"ד, ואולי גם הכא כיון שהפסוק
יכול להתחלק שפיר דמי, אבל פסוק
שלא לא, ויש עוד לפלפל בזה.

בברכת התורה

הצב"י יוסף אביטבול

מח"ס שערי יוסף ושא"ס

סימן מ"ו

האם אבל מותר להקיף בשמחת תורה

מגומראות ביום תשיעי ספק שמיני כר ודאי יום זה רגילים אצלינו לרקד בו אפילו כמה זקנים בשעה שאומר קלוסים לתורה אלא שזו משום שבות הוא ונהגו בו היתר משום כבוד התורה עכ"ל רב האי גאון כאשר הביא רבנו יצחק וכו', ויש לדון האם לגבי אבל על אביו ואמו לאחר השלושים הותר לו לרקוד בשמחת תורה, ולכאורה יש לומר שכיון שהוא שמחה של מצוה הותר לו גם לרקוד בשמחת תורה, ואף שהאבל אסור בשמחה, וכמ"ש בספר ניםוקי חיים סימן תרצו דילפינן לה ממה שאמרו בגמ' במו"ק דף כב ע"ב על כל המתים נכנס לבית המשתה לאחר שלושים יום על אביו ועל אמו לאחר נשים עשר חודש, והיינו משום כלי זמר, ומכאן סמכו לאיסור שמיעת כלי זמר כל י"ב חודש, וכן כתב לדינא בילקו"י אבילות עמ' שמח, ומ"מ לכאורה היינו דוקא בשמחה אבל לא בהקפות וברקידה לכבוד התורה.

והנה בעיקר המנהג שנהגו להקיף את הבימה בשמחת תורה שבע פעמים, מקור הדבר הוא ממש"כ בשער הכוונות (דף קד ע"א) שכתב: יום שמחת תורה מה שנהגו להוציא הספרים מחוץ להיכל וגם להקיף עמהם בשחרית

לכבוד ידידי הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך ופרדס יוסף החדש על המועדים וש"א"ס.

הנני מציג לפניך מה שכתבתי בענין האם אבל מותר בהקפות בשמחת תורה, וכן מה דינו בהקפת שניות.

תשובה: אבל יכול להקיף אבל לא לרקוד, ויש מתירים שהאבל יכול לרקוד הקפה אחת ואף יותר.

מקור: הנה יסוד הדין שנהגו לקפוף ולשמוח בשמחת תורה, הוא משום שמחת סיום התורה, וכאשר הארכת בספרי שערי יוסף סוכות תשפ"ב, ובמה שנהגו ההיתר לרקוד ולקפוף אע"פ שהוא יום טוב, מבואר בתשובת רבינו האי גאון הובא בשו"ת מהרי"ק (שורש ט') וגדולה מזו השיב רב האי גאון ז"ל כמו שכתב רבנו יצחק אבן גאות משמו וז"ל אבל רגילים ביום זה הואיל ובו מסיימין התורה לעשות כמה קלוסים והידור' לס"ת כו' עד נתקנה ביום שמחת תורה ונשאל מרב האי גאון ז"ל וזה לשונו נהגו במקומינו ביום אחרון של חג מקלסים לס"ת ומביאים מגומראות לב"ה והשיב הא ודאי לגמור הוא דאסור כולי עד ועוד בתשובה אחרת אומר אסור להביא

ובמנחה ובערבית דמוצאי יו"ט מנהג אמיתי הוא ע"כ, ומדבריו דכתב מנהג אמיתי הוא, משמע דהיה צד לומר דלאו מנהג אמיתי הוא, והוי רק מנהג הבל, ויל"ע בזה. והנה שם הביא דכן מובא בזוה"ק (פרשת פנחס דף רנ"ו ע"ב) וז"ל: ונוהגין ישראל למעבד עמה חדוה ואתקריאת שמחת תורה ומעטרין לס"ת בכתר דיליה וכו' עי"ש, ושם כתב עוד וראיתי למורי למורי ז"ל נזהר מאד בדבר זה להקיף אחר הספר תורה או לפניו או לאחריו ולרקד ולשורר לפניו בכל יכלתו בליל מוצאי יום טוב אחר תפלת ערבית והיה מקפיד מאד לעשות אז שבעה הקפות שלימות זולת ההקפות שלימות של יום שמחת תורה וכו' וגם ראיתיו בליל מוצאי יום טוב שהלך לבית הכנסת אחר והקיף שבעה הקפות והלך לדרכו ומצא בית הכנסת אחרת שנתאחרו בהקפות וחזר להקיף עמהם עכ"ל. וכן כתב בספר פרי עץ חיים שער כ"ט פרק ח' ומיהו מה שכתב להקיף בשחרין ובמנחה ובערבית דמוצאי יום טוב, ומ"מ הובא גם המנהג הנ"ל ברמ"א סוף סימן תרס"ט, ועוד נהגו להקיף עם ספרי התורה הביצה שבבית הכנסת כמו שמקפידים עם הלולב והכל משום שמחה, ובמשנ"ב סק"י כתב, נהגו להקיף יש מקיפים שלש פעמים, ויש שבע פעמים כמו בהושענא רבא וכל מקום לפי מנהגו אחרונים עכ"ד. וכן ראה מש"כ מרן החיד"א בציפורן שמיר סימן יב שסידר לשם יחוד ויהי

רצון לשבע הקפות וכן כתב בספר לדוד אמת סימן כו ס"ו שהמנהג להקיף שבע פעמים, וכן ראה מש"כ בזה במועד לכל חי סימן כה ס"א.

וכתב הלאה אמת (סוף סימן כ"ו) וז"ל ראיתי להרב החסיד המקובל המופלא מהר"ש שרעבי זלה"ה שהיה מקיף הספר תורה בקהל שלו אחר ערבית שמחת תורה וקודם מוסף ובמנחה ובליל מוצאי יום טוב והיה אומר שיש רזין עילאין בזה עכ"ל, וכתב בכף החיים (סימן תרס"ט ס"ק ל') "וכן הוא מנהג חסידי בית אל יכב"ץ ההולכים על פי דברי האר"י ז"ל, וכן ראה עוד מש"כ במעשה רב (סימן רכב) שהגר"א ז"ל היה מרקד לפני הספר תורה בכל כוחו עד שהיו פניו בוערות כאש לפיד, וכן כתב הביכורי יעקב הוסיף וכתב ואל יאמר אדם אין זה כבודי וכבוד התורה לרקד לפני המון עם כאחד הריקים שהרי זה היה חטא מיכל בת שאול שהשיב לה דוד המלך ע"ה ונקלותי עוד וכו' עי"ש. וכן כתב במשנ"ב שם סק"א, וכמו שכתב מהרי"ק בשם רבי הגאי גאון בשורש ט' שיום זה רגילים אצלנו לרקד בו אפילו כמה זקנים בשעה שאומרים קלוסים לתורה וכו' ולכן יש להתאמץ בז ולרקד ולזמר לכבוד התורה כמו שכתבו לגבי דוד המלך וכו' יעו"ש, וכן כתב בכה"ח אות כג שכל שמרבים בשמחה לכבוד התורה הוא מצוה גדולה ויכוין לשם

שמים, ויזהר מלערב בתוך השמחה של תורה שחוק וקלות ראש ח"ו, יעו"ש.

ומו"מ מצינו בזה בפוסקים, שכתבו להאריך בזה, ורק נציין בכאן הדעות בקצרה, בשו"ת לבושי מרדכי ח"ד סימן קלו, שכיון שאינו אלא מנהג, דאם הקפה כלולב שהוא חיוב דגמ' אין חיוב לאבל כ"ש הכא, וכן כתב בשו"ת חלקת יעקב או"ח סימן רכו, וכתב שאין בזה משום אבילות בפרהסיא דהרי יש הרבה אנשים שלא מקפידים, ובמועד לכל חי סימן כה סעיף טל כתב ג"כ שלא יקיף, ורק מותר לו להיות שם, וכן הו"ד בכה"ח סימן תרסט אות לג, יעו"ש, ובחזון עובדיה סוכות עמ' תסז ובאבילות ח"ב עמ' שסה שאבל מותר לו להקיף עם הס"ת שאל"כ הוי אבילות דפרהסיא אבל מ"מ ימנע את עצמו מלקוד, וציין שם שכן כתב בשו"ת לבושי מרדכי שם, ושכן כתב בשו"ת חלקת יעקב, ובשו"ת מנחת יצחק ח"ו סימן סב, ושכן כתב בספר גשר החיים עמ' רס, ושכן נהג הגאון ממונקאטש וכמ"ש בדרכי חיים ושלום סי' תת"ט, ושכן פסק בספר רביעי בקודש עמ' צח, וציין עוד למש"כ בח"ג בדיני האבל אסור בשמחה סי"ד,

אבל ראיתי בקובץ אליבא דהלכתא מס' קי עמ' קמג שכתב שם הגר"י שוב שליט"א ששמע מהגר"נ קרליץ זצוק"ל שאין נותנים לאבל הקפה בשמחת תורה ואם הוא רב בית הכנסת שיתנו לו הקפה אבל שלא ירקוד, ועוד שמע בדיון הנ"ל

מהגה"צ רבי שריה דבילצקי זיע"א שבשמחת תורה אבל מקיף רק פעם אחת בס"ת בלי ריקודים, והיינו שיתנו לו ס"ת ולא יקח מעצמו, ושכן כתב בספרו קיצור הל' המועדים סוכות פרק כג סי"ג, שכתב להביא דעות האוסרים ושאמנם בשו"ת המאור עמ' שיד מתיר יעו"ש, וראה עוד בדיון הנ"ל בספר גשר החיים ח"א פרק כג סימן ג' אות ז' שכתב שבשמחת תורה רשאי אבל תוך י"ב חודש להקיף עם הס"ת בהקפות ולא בריקודים ולפי מש"ג בפרי האדמה ח"א דף מא ע"ד יכול האבל להיות נוכח בריקודים ונהגו בימיו לרקוד סביבו יעו"ש, וכן הו"ד הגרשז"א בהליכות שלמה מועדים ח"ב פרק יב סי"א שאבל מותר להקיף את הבימה עם ספר תורה בשמחת תורה אבל לא ירקוד שהליכה גרידא אין בה שמחה משא"כ ריקוד, וכע"ז הו"ד הגר"י פישר זצ"ל בהליכות אבן ישראל מועדים ח"ב פרק לזה ס"ב, ועוד כתב שם הגר"י שוב ששמע מהגר"מ שטרנבוך שליט"א ומהגר"ע אויערבאך שליט"א שאבל בתוך י"ב חודש על אביו ואמו אין לו לרקוד בהקפות בשמחת תורה אבל יכול להקפת הקפה עם ס"ת עכ"ד, ואמנם צ"ע ממש"כ הגרמ"ש בשו"ת תשובות והנהגות ח"ה סוף סימן ריח שבהקפות בשמחת תורה שאבלים לא משתתפים, שאם יש בזה משום מניעת שמחה לציבור יש להשתתף ומ"מ לא יקרא לאבל בשמו כמו בכל שנה, יעו"ש,

ובספר שמירת שבת כהלכתה פרק סה סמ"א כתב, לגבי אבל על אב או על אם כל י"ב חודש לגבי ההקפות שבשמחת תורה קיימים מנהגים שונים ומ"מ לא ישתתף האבל בריקודים יעו"ש, וראה בשו"ת מנחת יצחק ח"ו סימן סב אות ב' שנראה מדבריו דיש מקום יותר להקל בכ"ז משום איבלות שבפרהסיא, וראה עוד מש"כ בזה בשו"ת משנת יוסף ח"ו סימן קכה, וראה באורחות רבינו ח"ב עמ' שטו שכתב שמרן החזו"א זצוק"ל שהיה אבל על אמו בתוך י"ב חודש בהקפות בשמ"ע הקיף עם הס"ת ושכן הורה לאחרים.

ואמנם ראה בתשובות מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל בסוף הספר אשי ישראל תשובה שפב שכתב להתיר לאבל לרקוד עם הס"ת, ובאות שפ"ג כתב שהמנהג הוא רק פעם את ולא בכל ז' ההקפות יעו"ש, ויש לעיין מה כוונתו האם כוונתו להקיף את כל ההקפה או רק הקפה אחת, וגם יש לעיין מניין טעמו, ולכאורה משום דס"ל דסגי בהקפה אחת, ויש לעיין מנ"ל דהא במשנ"ב כתב דלכל הפחות יש נוהגים לעשות ג' הקפות, וא"כ אמאי לא נתיר לו ג' הקפות, ושוב ראיתי במדור שי"ח הלכה בקובץ אליבא דהלכתא שם בעמ' קעד שנשאל מרן שר התורה הגר"ח קניבסקי זצוק"ל בזה"ל: האם מותר לאבל תוך י"ב חודש להשתתף בריקודים ובהקפות בשמחת תורה, והשיב בזה"ל: החזו"א עשה הקפה

אחת עכ"ד, ואמנם שמעתי שבספר הזכרונות כתב מרן הגר"ח"ק שהחזו"א רק הקיף ולא רקד בשנת האבל על אביו או אמו, ועיין, ועיין עוד בזה בספר בית דוד סוכות פרק כ"ט סל"ח, ובשו"ת דברי בניהו חלק כ"ו סימן לא, ובשו"ת תשובות והנהגות ח"ז סימן צד אות ה', ובס' מילי דכנשתא סימן רצו סי"ג, ובס' סוכת חיים ארבעת המינים עמ' תצט, ובשו"ת מקדש ישראל סוכות סימן תרכ, ובס' חוקי חיים סימן שצ"ט סכ"א,

ואכן ראיתי בקובץ תשובות ממרן הגר"ש"א זצוק"ל שנשאל בדין אבל על אמו בתוך י"ב חודש כיצד יש לו להתנהג בשמחת תורה והשיב שיכול להשתתף בהקפות וגם בריקוד אלא שעליו למעט בריקוד מכפי שהוא רגיל בכל השנים עכ"ד, והו"ד בקובץ אליבא דהלכתא שם והוסיף שם שכן שמע בשם הגאון בעל השבט הלוי זצ"ל, וכן כתב בספר דברי סופרים פרק נב סעיף סד שמותר אחרי שלושים אך להרמ"א לרקוד, ושכן הוא הדין אשה אבילה יכולה ללקחת להקפות, ובהערות שם ציין שהנהגה לפי מש"כ הגר"ח"פ זצ"ל במועד לכל חי שכתב שם שלפי מש"כ בספר פרי האדמה שמותר להיות בשמחת בית השואבה ה"ה שמותר להקיף בשמחת תורה והו"ד בכה"ח סימן תרסט סקל"ג וכתב שם בכה"ח שא"כ כ"ש בהושענא רבא, וא"כ למנהג הרמ"א שאין מקיפין בהושענא רבא הוא הדין שאין מקפידין בשמחת תורה,

אבל לפי השו"ע לכאורה יש להתיר, יעו"ש עוד בהערות, וכן ראה לדינא בספר משמרת שמחות להגרמ"מ קראפ שליט"א בח"ב פרק כד סעיף לד שכתב, שהאבל כל י"ב חודש וכו' ובשמחת תורה יש דעות אם יכול להקיף ומ"מ אם הוא רב המקום או שקראוהו להקפה יש לו להקיף שלא יהא אבילות בפרהסיא, ולדינא העיקר שיכול להקיף כמו כל השתתפות בסעודת סיום מסכת ובפרט למסיימים עצמם, וא"כ ה"ה הכא.

ושוב כתב לי בדין הנ"ל ידידי הגר"י אוהב ציון שליט"א במח"ס שו"ת יעלת חן ושא"ס, וז"ל: עיקר שמחה בענין אבילות קאי על שמחת חתן וכלה, שלכן יש מיקילים בסעודת בר מצוה וכו', ע' יו"ד סי' שצא ובברכ"י שם. והרי בהקפות הו"ל שמחה של מצוה ושל ת"ת שהוא כנגד כולם ומיירי ביו"ט שאין בו שום סממני אבילות ואם כי יכול להוות בשוא"ת, אך אי"צ להחמיר בזה.

ושוב הוסיף לי בהנ"ל בזה"ל: יתירה מזו עובדא הוה בטבריה שמשפחת אבליים על הוריהם הכניסו ס"ת לע"נ ההורים בתוך השנה והורה הגרד"ק להתיר להם להשתתף בתהלוכה ולרקוד עם הס"ת וכו' הגם שהיה במקום קול ניגונים וכו'. ואמר שזה ריקוד של תורה - ולא של שמחה

בעלמא. וק"ו הכא שזו שמחת התורה של כלל ישראל. עכ"ד, ושוב כתב לי שלדעתו יש להתיר בזה. כיון שהוא שמחה של מצוה.

וע"ע בספר פסקי בושם (עמ' קנד) שנשאל מאבל תוך י"ב חודש על אביו ואמו ל"א האם מותר לו לרקוד ההקפות בשמחת תורה והשיב שאצל החסידים נהגו להקל בזה.

וכן ראה עוד בארחות רבינו (ח"ב עמ' שטו) הביא בשם מרן החזו"א שמוותר לו להקיף את ההקפות, וכן כתב בהליכות שלמה (פרק י"ב סעיף יא) בשם הגרשז"א ע"ש, אולם לא ירקוד, וכן כתב בקיצוד דברי סופרים (פרק נב סעיף עד) בשם ספר מועד לכל חי (פרק כה סל"ט). וכן כתב בחזו"ע (סוכות עמ' תסז) בשם הגרשז"א בשלמי מועד (עמוד קסו) אולם הוא כתב כן על מי שאירע לו אבל בימי חול המועד, אולם מדברי שאר הפוסקים נראה דה"ה ב"ב חודש.

אולם בקובץ תשובות להגריש"א (ח"ב ריש סימן לז) כתב שאבל על אביו ואמו תוך י"ב חודש יכול להשתתף בהקפות וגם בריקוד אלא שעליו למעט בריקוד מכפי שהוא רגיל בכל השנים, וכן ראה באשי ישראל סוף הספר תשובות הגר"ק שהחזו"א התיר להקיף וגם לרקוד אבל כתב שהמנהג

היינו לעשות כן רק פעם אחת, והיינו הקפה אחת, או בכל הקפה לרקוד מעט. **ובשו"ת** לבושי מרדכי (ח"ד סימן קלו) ובשו"ת חלקת יעקב (או"ח סימן רכו) כתבו שלא יקיף את הס"ת וגם בהליכה שהרי אפילו בסוכות אינו יכול להקיף עם הלולב ואף שהקפות בסוכות הן מדין גמ' כ"ש בשמחת תורה שאינו אלא מנהג, וכן משמע שנקט לדינא בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סימן סב אות ב) שהקל להקיף רק לרב בית הכנסת וכדי שלא יהיה כאבלות בפרהסיא.

סימן מ"ז

השתפפות אבל ובני האבל בהקפות שניות

בס"ד יום ג' ב' מרחשון תשפ"א

לכבוד הגאון האדיר רבי גמליאל הכהן
רבינוביץ שליט"א בעמח"ס גם אני אודך
ושא"ס.
שלו רב.

קיבלתי הקובץ ששלחתם לי, "אור
החכמה" להגאון רבי משה
נחום ליכטנשטיין שליט"א, וראיתי
ששם דן בעמ' ט', בענין השתפפות
בהקפות שניות דשמחת תורה, מה דינם
של בני האבלים, ושם דן מצד שהרמ"א
כותב שגם בני האבלים נוהגים קצת
באבלות, ושם הביא שידבר עם הגאון
רבי משה שטיין שליט"א במח"ס מבית
לוי שאמר לן מרן בעל השבט הלוי
זיע"א שבדור הקודם לא נהגו כלל
באבלות של הבנים והמתאבלים עמהם
(אולי י"ל שהוא משום שבדרך כלל עד
שהגיע הידיעה כבר היה 'שמועה
רחוקה') אך כאן בארצנו הק' נתחדש
המנהג, אלא שלא נתקבל כדעת הרמ"א
לכל הקרובים רק לבני האבל ממש. וכן
נתקבל המנהג להחמיר בשלשה דברים,
א. השתפפות בשמחות. ב. שלא
להסתפר. ג. שלא לרחוץ רחיצה בחמין.
והוסיף עוד ב' הערות חשובות, א.
באופן דהשבעה ימי אבלות התחילו
בחול המועד, רק הישיבה והתנחומים

בפועל מתקיימים לאחר המועד, מעיקר
הדין, ניחומין הוא בתוך השבעה ימים
הראשונים, אלא שאין אומרים תנחומים
כרגיל אלא יושבים ומדברים עמהם. ב.
מרן זצ"ל אמר שבאופן כזה הרי מיד
שעברו שבעה ימים ראשונים מהקבורה
אין שום דיני אבלות על בניהם של
האבלים. אמנם חילוק זה בין
המתאבלים על אב ואם למתאבלים על
שאר קרובים, לא שמע ואדרבה מכל
האחרונים המזכירים שקרבת חתנות אין
מתאבלים ולא מזכירים חילוק זה, לא
משמע כן. יעו"ש, וע"כ העלה להקל
בזה.

והנה לענ"ד יש להקל עוד ע"פ מה
שכתבו הפוסקים לדון מה הדין
השתפפות אבל בתוך ל' יום על אביו או
אמו, וכו', בהקפות של שמחת תורה,
בארחות רבינו (ח"ב עמ' שטו) הביא
בשם מרן החזו"א שמותר לו להקיף את
ההקפות, וכן כתב בהליכות שלמה (פרק
י"ב סעיף יא) בשם הגרשז"א ע"ש,
אולם לא ירקוד, וכן כתב בקיצוד דברי
סופרים (פרק נב סעיף עד) בשם המועד
לכל חי (פרק כה סל"ט). וכן כתב
בחזו"ע (סוכות עמ' תסז) בשם
הגרשז"א בשלמי מועד (עמוד קסו)
אולם הוא כתב כן על מי שאירע לו אבל

בימי חול המועד, אולם מדברי שאר הפוסקים נראה דה"ה ב"ב חודש, ומ"מ מוכח דאף מי שאירע לו אבל בחול המועד יש להקל בהא, כיון דסו"ס הוא לכבוד ולשמחת התורה.

אולם לפי מש"כ בקובץ תשובות להגריש"א (ח"ב ריש סימן לז) כתב שאבל על אביו ואמו תוך י"ב חודש יכול להשתתף בהקפות וגם בריקוד אלא שעליו למעט בריקוד מכפי שהוא רגיל בכל השנים, וכן ראה באשי ישראל סוף הספר תשובות הגר"ח"ק שהחזו"א התיר להקיף וגם לרקוד אבל כתב שהמנהג היינו לעשות כן רק פעם אחת, והיינו הקפה אחת, או בכל הקפה לרקוד מעט. ובשו"ת לבושי מרדכי (ח"ד סימן קלו) ובשו"ת חלקת יעקב (או"ח סימן רכו) כתבו שלא יקיף את הס"ת וגם בהליכה שהרי אפילו בסוכות אינו יכול להקיף עם הלולב ואף שההקפות בסוכות הן מדין גמ' כ"ש בשמחת תורה שאינו אלא מנהג, וכן משמע שנקט לדינא בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סימן סב אות ב) שהקל להקיף רק לרב בית הכנסת וכדי שלא יהיה כאבלות בפרהסיא. ומ"מ י"ל דכ"ז שהחמירו לענין אבל לעצמו, וכמו י"ל בזה להקל לפי מש"כ בספר פסקי בושם הביא מבעל הקנע בושם זיע"א (עמ' קנד) שנשאל מאבל תוך י"ב חודש על אביו ואמו ל"א האם מותר לו לרקוד ההקפות בשמחת תורה והשיב שאצל החסידים נהגו להקל בזה.

אלא דסו"ס יש לדון דכ"ז לענין הקפות דשמחת תורה, אבל סו"ס הקפות שניות אינו מעיקר דינא, אבל י"ל בזה שהרי יש להא מקור מהאריז"ל וכמו שכתב להביא בכף החיים בסימן תרס"ט סק"ל דהביא מה שכתב בשער הכוונות דף קד ע"א יום שמחת תורה מה שנהגו להוציא הספרים חוץ להיכל וגם להקיף עמהם וכו' ובערבית דמוצאי יו"ט מנהג אמיתי הוא, ועוד הביא ר' חיים ויטאל שהעיד על רבו האריז"ל וגם ראיתו בליל מוצאי יו"ט שהלך לבית כנסת אחר והקיף שבעה הקפות והלך לדרכו ומצא בית כנסת אחרת שנאתאחרו בהקפות וחזר להקיף עמהם עכ"ל, והביא שם הכה"ח שכך נהג הגר"ש שערבי, וכתב שכן הוא מנהג בית א-ל, ולכן י"ל דה"ה בהקפות שניות, ואף שיש שם מוזיקה, אך יהיה מותר לו להקיף רק הקפה אחת, ותליא במח' הפוסקים כנ"ל לגבי שמחת תורה.

אלא דלפי דעת החזו"א יש להחמיר בזה, דהנה ראה מה שהבאנו בקובץ באר התורה מס' 70 עמ' 15 שהבאנו מש"כ בספר הוראות והנהגות ד"א ממרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל שהביא בשם החזו"א שהחזו"א לא סבר מהקפות שניות, אלא רק מהקפות בשמחת תורה. וא"כ יש להחמיר בזה, וכן שמעתי לדינא ממו"ר הגר"ע פריד שליט"א שאין להתיר בזה. אולם נראה דכ"ז נהג החזו"א, שהרי ראה שם שהבאנו שגם מרן הגרי"ז מבריסק זצ"ל

תשובות הגר"י אביטבול / סימן מ"ז ——— שצג

ס"ל מהקפות שניות, וכן נוהגים הרבה מבני אשכנז, וכן בהיכלי הישיבות, ולכן לבני האבל יש להקל בזה, וכ"ש אם הנפטר מת בעיר אחרת, שיש להקל בזה לפי מש"כ הערוך השולחן דכ"ז אינו נוהג אלא באותו עיר, וכן פסקינן לדינא כמ"ש בשערי יוסף הל' אבילות בשם

מו"ר הגר"ע פריד שליט"א שאין הדין הנ"ל בעיר אחרת, אך מ"מ לאבל עצמו בתוך שנה על אביו ואמו אסור ללכת להקפות שניות.

בברכת התורה
הצב"י יוסף אביטבול
מח"ס שערי יוסף ושא"ס

סימן מ"ח

האם צריך עשרה בשעת ההקפות בשמחת תורה

בס"ד, ערב שמחת תורה תשפ"ב

לכבוד הגאון האדיר רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א בעמח"ס גם אני אודך וש"א"ס.

במה ששאל האם מותר לעשות ההקפות בשמחת תורה פחות ממנין.

הנה לכאורה לא נראה שיש איסור בזה, מעיקר הדין, ויכולים לעשות בדיעבד אם יצאו האנשים ולא גרע מקדיש וקדושה שיצאו עשרה, ומ"מ נראה להוכיח מב' דוכתי דלכתחילה הוא עשרה.

(א). ממש"כ הפוסקים לגבי יחיד, ממש"כ בספר שערי יוסף סוכות עמ' 278 יש לדון אם מהני להקיף מול תנ"ך כגון שאין לו ס"ת, והנה לענין ההושענות מצינו בביכורי יעקב (סימן תרס סק"דב) שהקפה היא רק מסביב לספר תורה ולכן כתב כשאין ספר תורה לא יקיפו, אולם דעת מורינו הבא"ח (ש"ר האזינו הט"ו) וז"ל: ההקפות בלולב בכל ימות החג יוכל להקיף את התיבה שבבית הכנסת אף על פי שאין עליה ספר תורה, דאין הנחת ספר תורה על התיבה מעכבת בדבר ההקפות כי

העיקר לפי הסוד בזה הוא התיבה, מיהו אותם בני אדם שאין הולכים לבית הכנסת מחמת אונס ומניחים כסא אחד מן הבית ומקיפים אותו אין זה כלום דאין זה נחשב "תיבה", ועם כל זה נראה לי- מי שהוא חולה ואי אפשר לו להקיף תיבה בבית הכנסת יניח כסא בביתו ויניח עליו ספר תנ"ך ויקיף כדי שלא לבטל מצות ההקפה, והשם יתברך ברחמיו לא ימנע טוב להולכים בתמים: עכ"ל. וכן הוא נפק"מ למתפלל ביחידות מחמת שיש לו סיבה כגון עתה משום נגיף הקורונה שהוא בבידוד שיקיף ספר תנ"ך. ע"כ ממש"כ שם, ובע"כ נראה דהיכא שאין מנין שלא מוציאים ס"ת, אבל י"ל שבבית הכנסת שאני מאד שמתפלל בביתו.

(ב). מהא שכתבו הפוסקים כמה אנשים לטלטל את הס"ת ויש שכתבו דבעי עשרה, וכתבנו שם יש לדון אם מותר להביא ס"ת ממקום למקום בשביל ההקפות, עי' בשו"ת יביע אומר (ח"ד חאו"ח סימן טו אות ד') שכתב לבאר דס"ת דבית הכנסת שאני מס"ת של יחיד וא"כ לכאורה אסור להוציאו מבית הכנסת, ועי"ש באות ו' שהביא מהכף החיים (סי' קל"ה ס"ק ע"ז) דבעינן עשרה, ועי"ש שהביא שם בזה מח'

ע"ש. ולמעשה לא מחמירים בכך וסגי
באחד שמלוהו.

וע"ע בספר פני אהרון (חאו"ח סימן י')
מה שהאריך בזה, וע"ע בשו"ת
מהר"ם בריסק (חלק א' סימן סג) ע"ש.
וראה עוד בהליכות שלמה (סוכות פרק
יב סעיף יד) שכתב כשאין בבית הכנסת
מקום לעריכת מנינים נוספים לקריאת
התורה שאפשר להוציא ספרי תורה
מבית הכנסת לבתים אחרים ולהחזירם
לאחר קריאת התורה, וע"ע בכף החיים
(סימן קלה סק"פ) שכתב שיש סמך
למנהג זה מימות המקדש, ובשו"ת
מעשה נסים (ח"ה סימן מו) כתב
דעדיפא שילכו עמו עשרה אנשים,
וע"ש שהביא עיצה טובה ומועילה,
להדביק נייר למטה בחלק של הקלף
הריק ושיכסה הנייר מעט מהאותיות

ובזה יכול להוציא את הספר תורה
ממקום למקום אף בלי עשרה אנשים,
ע"ש, אולם כל מעלה זו צריך לעשותה
בערב שמחת תורה. וע"ע בענין זה של
הולכת ס"ת במש"כ בספר שערי יוסף
בהל' נגיף הקורונה ח"א הל' קריאת
התורה ע"ש. ובמש"כ עוד בספר גלותא
דאורייתא, ומ"מ אכתי אינו בהכרח, וגם
דהכא לא מטלטלים הס"ת, ולהכי נראה
שאין איסור בזה.

ולמעשה השיב לי בזה מו"ר הגר"ע
פריד שליט"א בזה"ל: לא
צריך, אך אין מוצאים ספר תורה לבית
אחר בפחות מעשרה. עכ"ל.
בברכת התורה
הצב"י יוסף אביטבול
מח"ס שערי יוסף ושא"ס

סימן מ"ט

רקידה ומחיית כפים בשמחת תורה ובשעת הסעודה

בס"ד, תשרי התשפ"ב

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ
שליט"א במח"ס גם אני אודך

אודות השאלה לגבי רקידה ומחיית
כפית בשמחת תורה ובשעת
הסעודה, האם יש היתר לנוהגים בכך.

בתשובת רבינו האי גאון הובא בשו"ת
מהרי"ק (שורש ט') וגדולה
מזו השיב רב האי גאון ז"ל כמו שכתב
רבנו יצחק אבן גאות משמו וז"ל אבל
רגילים ביום זה הואיל ובו מסיימין
התורה לעשות כמה קלוסים והידור'
לס"ת כו' עד נתקנה ביום שמחת תורה
ונשאל מרב האי גאון ז"ל וזה לשונו
נהגו במקומינו ביום אחרון של חג
מקלסים לס"ת ומביאים מגומראות
לב"ה והשיב הא ודאי לגמור הוא
דאסור כולי עד ועוד בתשובה אחרת
אומר אסור להביא מגומראות ביום
תשיעי ספק שמיני כר ודאי יום זה
רגילים אצלינו לרקד בו אפילו כמה
זקנים בשעה שאומר קלוסים לתורה
אלא שזו משום שבות הוא ונהגו בו
היתר משום כבוד התורה עכ"ל רב האי
גאון כאשר הביא רבנו יצחק וכו'. וכן
הובא ברמ"א ובכל הפוסקים.

ומסופר על הרב שלמה בהר"ן שהיה
תופס ספר תורה ורוקד עמו
כל היום כולו עד הערב שאלוהו כיצד
אתה עושה כן השיב אם היו נותנים
לאדם מזוודה מלאה זהב וכי לא היה
תופס אותה כל היום ושמח, קל וחומר
ספר תורה שיקרה היא מפנינים שצריך
האדם לתפוס אותה בלי להניחה
ולשמוח ולרקוד עמה וזה שנאמר
(ישעיה מ לא) וקויי ה' יחליפו כח
הקב"ה נותן את הכח ואנו צריכים לקבל
עלינו קבלה לכל השנה ללמוד את
התורה באהבה ובשמחה.

האם מותר לרקוד ולשמוח בשמח"ת
בא"י – ישוב דברי השו"ע -
בשו"ת שבט הלוי (ח"ד סוף סימן ל"ז)
כתב שמותר לרקוד לכבוד התורה בלי
שום פקפוק, וכתב דפשוט שאין לחלק
בזה בין שמחת תורה בחו"ל דהוא יו"ט
שני לשמחת תורה באר"י, וכן משמע
בעוד אחרונים, ואכמל"ו.

והנה בכאיל תערוג על המועדים (עמ'
קפח') העיר הגראי"ל שטיינמן
זצוק"ל, דכל ההיתר של הגאונים עי'
מהרי"ק שורש ט' שמותר לכבוד שמחת
תורה למחות כפים ולרקוד לכאו' נאמר
על חו"ל דשמחת התורה הוא מדרבנן

יו"ט שני אבל כאן בארץ ישראל ששמחת תורה הוא מהתורה אולי לא היו מתירים או דלמא מפני כבוד התורה התירו ולא שנא, וא"כ לכאורה יש צד לאסור לרקוד בא"י, [והובא שם: דלמעשה המנהג הוא לרקוד גם בארץ ישראל וכן נוהג רבנו הגראי"ל זצוק"ל].

וא"כ לפי דבריו אפשר שהשו"ע שהיה באר"י השמיט דין זה, כיון דיש להחמיר בזה, אך לפי זה יקשה לפי שיטת השבט הלוי איך יבאר דברי השו"ע דלא הזכיר דין זה.

והקשה הגה"צ רבי שמשון דוד פינקוס זכרונו לברכה, על רבתינו המקובלים ובראשם רבינו האריז"ל שכידוע על כל מצוה הן אם היא מדאורייתא והן אם היא מצוה דרבנן ואפילו על מנהגי ישראל כתבו כוונות נשגבות ועצמות לעומת זאת בענינן של ההקפות של שמחת תורה לא כתבו שום כוונה השמחה רק זכרו את מנהג רבינו האריז"ל הנ"א שהיה עורך את ההקפות ומחזר אחריהן וכו'.

וביאר הרב פינקוס זצ"ל שאם רבינו האריז"ל היה מתיישב לכתוב כוונות על ההקפות של שמחת תורה העט היה נופל לו מהידיים כיון שאיך שום אפשרות בעולם לכתוב ולבאר את המתרחש בשמחת תורה אין שום אופן לבטא במילים מה נעשים בעולמות העליונים בשעה שהיהודים רוקדים ושמחים בזה שהם סיימו את התורה

ושמחים הם לכבוד קבלת התורה. [כן הו"ד בספר נפש שמשון סוכות].

ולגבי מחיית כפית בסעודה, הנה בספרי שערי יוסף סוכות חול המועד עמ' 278 כתבתי שמנהג בחורי הישיבות למחות כפים ולשיר בסעודת בשמחת תורה, מחמת המשך השמחה, ויל"ע אם שרי כן, דאולי הותר רק בשעת ההקפות, והנה מצאתי בשו"ת אבני ישפה (חלק ג' סימן סח ענף ו') שכתב: הפוסקים הזכירו שמותר לרקוד ולטפח ביום שמחת תורה בשעה שאומרים קילוסים דתורה ע' מ"ב סי' של"ט ס"ק ג' ומסתבר שהקולא היא רק בזמן שהס"ת מונח לפנינו ורוקדים ומוחים כפיים לכבודו שבזה מוכח כבוד התורה וכן מצאנו בדוד שהיה מפזז ומכרכר לפני ארון ה' אבל בזמן שיושב בביתו אף אם מכוון לשם כבוד התורה כיון שאינו מוכח י"ל שאין היתר של רקוד ומחיאית כפים וכן מסתבר עכ"ד. וכן פסק בספק שמחת תורה (פ"ד הי"ד) ועי"ש שכתב הטעם דכל מה שהותר לכבוד התורה.

ועי"ש שהוכיח כן ממה שהובא במעשה רב (אות רל"ג) שהגר"א זל"ה היה הולך לפני הס"ת שמח מאוד ומספק כף אל כף ומכרכר בכל עוז לפני הס"ת וכשהוחזר הס"ת לאה"ק שוב לא היה שמח כ"כ רק כמו שאר יו"ט ע"כ, ומוכח דאין את ההיתר של חז"ל, ועי' בהגהות החת"ס על השו"ע (סי' תרס"ט) כתב אדברי המג"א שם בשם המהרי"ק שלכבוד התורה מותר לרקוד

הוסיף בזה"ל ושם מבואר דדוקא בשעה שאומר קלוסיס לתורה ע"כ, וא"כ מזה הוכיח בספר שמחת תורה דבשעת הסעודה יש לאסור. והובאו הדברים בגליון אור השבת שמחת תורה תשפ"ב, וקבלתי בזה כמה הערות והוספות, ולכן הוספתי בזה עוד כמה ביאורים ותשובות.

והנה בעיקר ההיתר לרקוד ביום שמחת תורה הוא מדברי רבינו האי גאון שהובא בשו"ת מהרי"ק (שורש ט') וגדולה מזו השיב רב האי גאון ז"ל כמו שכתב רבנו יצחק אבן גאון משמו וז"ל: אבל רגילים ביום זה הואיל ובו מסיימין התורה לעשות כמה קלוסיס והידור' לס"ת כו' עד נתקנה ביום שמחת תורה, ונשאל מרב האי גאון ז"ל וזה לשונו נהגו במקומינו ביום אחרון של חג מקלסים לס"ת ומביאים מגומראות לב"ה, והשיב הא ודאי לגמור הוא דאסור כולי עד ועוד בתשובה אחרת אומר אסור להביא מגומראות ביום תשיעי ספק שמיני וכו' ודאי יום זה רגילים אצלנו לרקד בו אפילו כמה זקנים בשעה שאומר קלוסיס לתורה אלא שזו משום שבות הוא ונהגו בו היתר משום כבוד התורה עכ"ל רב האי גאון כאשר הביא רבנו יצחק וכו'. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ד סוף סימן ל"ז) כתב שמותר לרקוד לכבוד התורה בלי שום פקפוק, וכתב דפשוט שאין לחלק בזה בין שמחת תורה בחו"ל דהוא יו"ט שני לשמחת

תורה באר"י, וכן משמע בעוד אחרונים, ואכמל"ו.

והנה בכאיל תערוג על המועדים (עמ' קפח') העיר הגראי"ל שטינמן זצוק"ל, דכל ההיתר של הגאונים עי' מהרי"ק שורש ט' שמותר לכבוד שמחת תורה למחות כפים ולרקוד לכאן נאמר על חו"ל דשמחת התורה הוא מדרבנן יו"ט שני אבל כאן בארץ ישראל ששמחת תורה הוא מהתורה אולי לא היו מתירים או דלמא מפני כבוד התורה התירו ולא שנא, וא"כ לכאורה יש צד לאסור לרקוד בא"י, [והובא שם: דלמעשה המנהג הוא לרקוד גם בארץ ישראל וכן נוהג רבנו הגראי"ל זצוק"ל]. ע"ש, וא"כ לפי דבריו אפשר שהשו"ע שהיה באר"י השמיט דין זה, כיון דישי להחמיר בזה, אך לפי זה יקשה לפי שיטת השבט הלוי איך יבאר דברי השו"ע דלא הזכיר דין זה.

ומ"מ בנ"ד המעיין היטב בלשון תשובת רבינו האי גאון, נראה דביום שמחת תורה לא גזרו חז"ל דאסור לרקוד, וא"כ לכן לכאורה אף בשעת הסעודה יהיה מותר לרקוד ולמחות כפים בשעת הסעודה, כיון דהכל נעשה לשמחת התורה, ומה לי בבית מדרש, ומה לי בחדר האוכל ודו"ק.

ושוב העיר לי בזה הרה"ג דוד אריה הילדסהיים שליט"א שהרי מלשון רב האי גאון שכתב בזה"ל:

"אלא שזו משום שבות הוא ונהגו בו התיר לכבוד תורה", ונראה שהוא דחוי ולא רק היתר, וכמו שנראה ממש"כ בשער הציון, סי' תכ"ו ס"ק י"ב שכתב בזה"ל: "ואף דריקודין של מצוה התיירו וכמו בשמחת תורה, שאני התם דאי אפשר לדחות היום", עכ"ל, אך למעשה נראה דאחר שהותר ביום זה הרי הוא הותר לגמרי, כיון שהוא לכבוד התורה, וגם י"ל שהסעודה היא חלק משמחת תורה והוי כסעודת מצוה, וממילא נקרא לכבוד התורה, והוא לאו דוקא בפני הס"ת, אטו בבית מדרש ענק, ויש קבוצה שלא רואים את הס"ת כמו בשיבות אסור לרקוד שם, וממילא ה"ה לסעודה.

והגר"א אזואלי שליט"א שאלני דא"כ לפי דברי רב האי גאון אין את האיסור בכלל ביום שמחת תורה וא"כ מדוע מצינו בפוסקים שכתבו להתיר ובע"כ דלא ס"ל, ואמנם היא גופא כל ההיתר הוא משום רבי האי גאון, ומ"מ יש לדון האם זה רק בשעת שמוציאים הס"ת או כל היום דסו"ס כ"ז הוא לכבוד התורה, והסעודה היא חלק משמחת התורה. והוי בכלל סעודת סיום התורה והבן. ואולם שוב כתב לי דלכאורה אין בזה ראיה, ואמנם אחר שהתבוננתי היטב נראה לכאורה שכל ההיתר ברב האי גאון לריקוד ולא למחיית כפים, אבל סו"ס בילקו"י מתיר גם ריקוד ומחיית כפים ובע"כ דהוא אותו דין, ולכן נראה שיש להקל בזה.

ואמנם ממו"ר הגאון רבי עמרם פריד שליט"א שמעתי שכל ההיתר הוא דוקא בפני הספר תורה.

והנה ידידי הרה"ג יוסף דהן שליט"א שאל למרן הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א ובמח"ס ילקו"י, בזה"ל: בשמחת תורה האם מותר למחוא כפים שלא בשעת הקפות כגון בשירה בחדר אוכל שאז לכאורה אין זה נחשב לכבוד התורה, והשיב בחשון תשפ"א בזה"ל: ובענין ההיתר למחות כפים ולרקוד בשמחת תורה, הנה היתר זה לכבוד התורה, ושמחים בשמחת התורה, שמוותר למחות כפים. עכ"ד, ולכאורה מדבריו להקל כיון דסו"ס יש לומר דהוא לכבוד שמחת תורה, ואמנם הגאון רבי אושרי אזואלי שליט"א השיב שהכוונה שאסור, וכן השיב הגר"י בן דוד שליט"א, ואמנם לדידי נראה שיש להקל בזה כיון דסו"ס הוא לכבוד התורה, וכן בחוברת בהלכה ובאגדה של הרב דוד נקי שליט"א, כתב בזה"ל: רקודים בסעודה, גם בסעדת החג, מתר למחא כפים ולרקוד לכבודה של תורה. וכן ראינו מעשה רב בפני מרן מלכא הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל, כאשר זכינו ליסב על שלחנו בסעדת החג ביום שמחת תורה, ולאחר ברכת המזון, רקדנו במעגל כל המסבים סביב מרן, ואז הרגשנו ביותר את "שמחת התורה", כשרקדנו לפני ספר תורה חי, שכל כלו תורה ותורה ותורה. אשרי עין ראתה כל אלה. עכ"ד. וכן

השיב לי להתיר הגר"ש ללוש שליט"א להקל בזה כיון שהוא משום כבוד התורה.

וכן ידידי הרה"ג יוסף דהן שליט"א בעמח"ס שו"ת יד בתשובה, בני ברק, כתב לי ששאל השתא (מוצ"ש חול המועד סוכות תשפ"ב) להגאון רבי זמיר כהן שליט"א בעמח"ס שו"ת נזר הכהן ג"ח וש"ס, האם מותר למחות כפים בשמחת תורה בחדר אוכל, משום שנחשב לכבוד התורה, והשיב שמסתבר שכן, ושכמדומה כן המנהג בישיבות עכ"ד.

ומ"מ אם יש מקום להחמיר בזה אנחנו צריכים ללמד זכות, וראה בספר חמדת חיים ליד ידי הגר"ח מלין שליט"א שהביא שם מזקיננו מרן הגר"י זילברשטין שליט"א אות קב, אמר רבנו דדעת הגר"א שכל דפיקה בשבת אסור משום השמעת קול, ואמר שהגר"ש דבילצקי זצ"ל נהג כשהתארח בשב"ק אצל אדם, ולא רצה לדפוק על הדלת בשב"ק, סיכם עמו באיזה שעה בדיוק יבוא בכדי שהלה יפתח לו הדלת, ואמר רבנו שבישיבות מקילים לתופף עם היידיים בשעת הזמירות, ואינו לכתחילה, אך א"צ להעיר ע"כ אחד לשני עכ"ד, ובהערה שם ציין ידידי הגר"ח שליט"א למש"כ ברמ"א סימן של"ט סק"ג שכתב והא דמספקין ולא מחינן דמוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, ועוד הוסיף שם ברמ"א שהרי יש אומרים שבזמן הזה הכלי שרי, והכא נמי יש לומר לדידן.

ומ"מ לדינא נראה שמותר לכתחילה לרקוד ולדפוק על השולחנות שהכל נעשה לשמחתה של תורה.

ושוב הראוני מה שהשיב בזה הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א ליד ידי הרה"ג יוסף דהן שליט"א מתאריך כ"א חשון תשפ"ב שנראה מדבריו להדיא להתיר כיון שהסעודה לכבוד התורה וז"ל: ומה ששאל אודות מחיאת כפים בשמחת תורה, כתב באו"ז הל' סוכה סי' ש"כ שעושין בו שמחת תורה ומסיימין התורה ומתחילין בראשית וחתני התורה עושין סעודה לכבוד גמר התורה, ובמלכותינו עושין חתני התורה סעודה גמורה ומזמינין מבני הקהל, ונותנין להם מאכלים טובים אווזות ותרנגולין ומצאתי עיקרושל מנהג במדרש שיר השירים ויבוא ירושלים ויעמוד שלמה המלך לפני ארון ברית ה' א"ר יצחק מכאן שעושין סעודה לגומרה של תורה הנה כשנתן לו הקב"ה חכמה לכבוד החכמה עשה משתה ומכאן למדנו שהגומר תורה שכולה חכמה צריך לעשות סעודה ומשתה, וראה ברוקח סי' רכ"ב, ועיין בספר ילקוט יוסף סדר תפילות שמחת תורה עמ' תתנט מה שהארכנו בזה, וכיו"ב התיר רבינו האי גאון בתשובה למחות כפים ולרקוד בשמחת תורה אפילו כשחל בשבת ואע"פ ששנינו וכו' אבל בשמחת תורה כיון שהדבר נעשה לכבוד התורה לא גזרו בזה משום שבות וכ"פ מהרי"ק בתשובתיו שורש ט' וכן הסכימו

האחרונים, וראה בשו"ת מנחת אלעזר
סי' כ"ט ובשו"ת לב חיים ח"ג סי' ס"א
ובשו"ת מעשה אברהם יו"ד סי' מ"ט,
ופשוט שמותר למחוא כפים לכבוד
התורה בשעה שאומרים שירות
ותשבחות לכבוד התורה, וכ"כ הרמ"א
בהג"ה סי' תרס"ט, ועי' בשער הציון
שם סק"ה, ובספר מועד לכל חי סי' כ"ה

אות מא עכ"ל הראשון לציון שליט"א,
ומבואר להדיא מדבריו שמותר למחוא
כפים אף שלא בשעת הסעודה. ואף
שיש שכתבו להחמיר מ"מ הרי הוא
ספק דרבנן לקולא ובדרבנן הלך אחר
המיקל.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן נ'

למה קופצים במשה אמת

בס"ד, סוכות ה'תשפ"א

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך וש"א"ס

אודות השאלה מה המקור שקופצים בשמחת תורה במשה אמת.

הנה מנהג הישיבות שקופצים בשמחת תורה בשעה שאומרים משה אמת ותורתו אמת, והנה מקור האי מימרא הוא במסכת ב"ב דף עד ע"א לגבי בניו של קורח שרבה בר בר חנה שמע מתוך האדמה שצועקים שם, משה אמת ותורתו אמת.

ויש לדון בזה המקור שקופצים, וראיתי בהגיון הלב, שהנה מובא בתרגום שני על מגילת אסתר (פ"ג ח) המן בן המדתא סיפר לאחשוורוש כי היהודים קופצים בסוכות ורוקדים כמו גדיים, וא"כ זה המקור לקפיצות אלו, והטעם לקפיצות אלו להורות שמאמינים אנו בתורה מן השמים וע"י כך מקשרים אנו את שכלנו החומרי לרום ומהפכים את גופנו גם לרוח ומקפצים להורות שגם גופנו נעשה רוחני בכוח ונמשכים אנו אל השמים בכוח התורה וזהו כל כולו של תורה מן השמים וההפך הגמור הוא מבלועי קרח.

עוד טעם הביאו באחרונים לפי שאנו עושים כעין קורח שרוצה לקפוץ ולצאת מן הבור שנבלע בו [עיי' ארחות רבינו ח"ב עמ' שט ובשו"ת ודרשת וחקרת ח"ג חו"מ סי' כז].

עוד טעם הביא בספר לבנימין אמר שהרב מפוניב'ז הנהיג כן משום שמחה.

עוד הביאו מהגר"ש פינקוס, שכיון שהשמחה מתפרצת וכשמגיעים להכרה מהלב הגוף קופץ מאליו שאתה הראת לדעת כי ה' הוא האלקים אין עוד מלבדו שהוא התכלית של כל ימי אלול ועשי"ת והו"ר ומשיגים בהשגה גמורה שמשה אמת ותורתו אמת קופצים משמחה.

וע"ע בשו"ת שומע ומוסיף סוכות למו"ר הגר"ש דיבלצקי זצוק"ל בעניני שמחת תורה (עמ' כד) נשאל על המקור למנהג זה. והשיב "לפני חמישים שנה אני לא זוכר שקפצו, זה משהו חדש שהנהיגו בחורים". וע"ע בשו"ת מעשה אפוד ח"א להגר"י שניאור שליט"א שהאריך בזה.

ובספר סוכת חיים (עמ' תמוז) הביא ששאל את הגר"ח קניבסקי למה קופצים והשיב בזה"ל: מנהג

הישיבות עכ"ל, ובספר אורחות רבנו (ח"ב עמוד שט) הובא שמרן הסטייפלר זצוק"ל היה קופץ במשה אמת במסירות ובהתאמצות ובהתלהבות רבה גם בשנות זקנותו שקפיצותיו הסבו לו ייסורים.

ועוד ראיתי שהביאו בשם הג"ר אהרן פלדמן שליט"א ראש ישיבת נר ישראל שבבאלטימאר ארה"ב, על פשר מנהג זו, וענה שהוא זכר למה שחזרו ישראל לאחריהן י"ב מיל בשעת מתן תורה (שבת פח,ב). ושאלו אותו שלפי"ז יש לנו לקפוץ אחורה דווקא. וענה שאה"נ, ומסתמא כיון שמי שקפץ פחות

מד' אמות נחשב עדיין במקומו, נהגו לקפוץ רק למעלה.

שוב ראיתי מש"כ בזה אחי בספר מאלפי זהב סוכות עמ' מ' שהביא בזה ביאור הענין ממרן הגרב"ד פוברסקי שליט"א שאמר השנה בהקפות בליל שמח"ת בישיבת פוניב'ז שאנו מכריזין בזה שאין לנו בעולמנו אלא התורה בלבד, והוסיף אחי שלכן קופצים כי לא סגי בדיעה ובעינין מעשים, ולכן חלק מהריקודים הוא גם לקפוץ במשה אמת, יעו"ש עוד.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן נ"א

מדוע קוראים ההפטרה של שמחת תורה בעניין וזאת הברכה

ונתן לבאר דהטעם בזה כיון דסו"ס הוא עיקר הקריאה כי עתה מסיימים את התורה, וע"ז יש שמחת תורה, ממילא נראה דמשו"ה קוראים מעניין וזאת הברכה.

ושוב מצאתי שכדברי כתב הלבוש שם שאע"פ שבשאר ימות השנה מפטירין ההפטרה מה ששייך למה שקראו באחרונה ביום זה שקורים אותו שמחת תורה, משום סיומה של תורה, עושין עיקר מה שקראו בסיום התורה שהוא מיתת משה, ולכן מפטירין ויהיה אחרי מות משה.

וכן הביא טעם זה בברכ"י והוסיף עוד החיד"א, ואפשר לתת טעם אחר דסלקו אורייתא כשרה ומהדרי לאתחולי שלא יקטרג וכי היכי דחוש למקטרג להתחיל בראשית, הכי נמי דלא ימצא מקום לומר אין עוסקין אלא בתורה, ותו לא מתחילין נביאי, דהוא ריש יהושע וניחא נמי לסיומי אורייתא ולא תחולי נביאי ביהושע דהוא נביא ראשון שקם אחרי משה רבינו.

ושוב נשאלתי מהרה"ג הנ"ל בזה"ל: אך אכתי יל"ע מש"כ בפוסקי' סי' רפ"ג שאין קוראים פרשה דשבת

בס"ד, מוצש"ק בראשית תשפ"ב לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך.

אכתוב לכת"ר שליט"א מה שנשאלתי ע"י הרה"ג אהרן כהנא שליט"א בזה"ל: בנו"כ בשו"ע או"ח רפ"ג וכ"כ בשו"ע סי' תכ"ח שהפטרה צריכה להיות עם מה שסיים לקרות בתורה [ועיי"ש בקריאת אחו"ק] ויל"ע בשמח"ת שאחר שקוראים קריאת של החג מפטירים בענין וזאת הברכה. רצ"ע. עכ"ל.

והשבתי לו בזה"ל: אודות מה ששאל מדוע קוראים ההפטרה של שמחת תורה בעניין וזאת הברכה

והנה לפום ריהטא ראיתי במחזור כוונת הלב לסוכות שמפטירים בויהי אחרי מות משה לפי שהוא מעניין פרשת וזאת הברכה שמוזכר בה פטירת משה רבינו ע"ה, וביאר שם אע"פ שפרשה זו קראנו בספר הראשון וההפטרה היא מספר השני מ"מ כיון שזה עיקר קריאת היום מפטירים מענינה.

תשובות הגר"י אביטבול / סימן נ"א — תה

משו' שא"כ יהיה כל ההפטרות מענין אחד, ולכאור' הרי זה וודאי שעיקר הקריאה הוא הקריאה של פרשת השבוע, ואם כ"ז משמע שהוא כלל שבכל פעם, מה שמסיימים בענין זה מפטירים דייקא. תשובה: מ"מ אכתי יש לחלק, ואמנם בטור מביא ב' דעות אבל בשו"ע לא פסק כן, קימ"ל בכל מקום שיש כלל יש יוצא מן הכלל, ונכון הדבר הכא.

בברכת התורה
יוסף אביטבול

סימן נ"ב

סימנא טבא בפרשת בראשית הוי הפסק או לא

בס"ד, מוצש"ק בראשית תשפ"ב

לכבוד הגאון רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א במח"ס גם אני אודך.

אודות השאלה האם מה שמתחילים בסימנא טבא בחומש בראשית בני ספרד אם הוה הפסק.

במועד לכל חי (סימן פה אות כה) כתב שחתן המתחיל לא יאמר בסימנא טבא אחר ברכת התורה דהוי הפסק אלא אם ירצה יאמר בתחילה בסימנא טבא ואח"כ יברך עי"ש, וכן כתב להעלות לדינא בשו"ת רב פעלים ח"ג או"ח סימן מב דהוי הפסק, והנה שם נשאל בהאי לישנא, מנהג עירנו יע"א, כשמתחיל חתן בראשית אומר בסימנא טבא אחר ברכת התורה ומתחיל לקרות בראשית, ותמיהני על מנהג זה דהו"ל הפסק בין ברכה לקריאה, ובשלמא בשבת בראשית העולה מברך והחזן קורא והוא האומר בסימנא טבא, אך ביום שמחת תורה העולה הוא מברך וקורא הפרשה ואיך יפסיק לומר בסימנא טבא בין ברכה לקריאה, יורינו ושכמ"ה: תשובה: לכאורה נראה ודאי לא אריך למעבד הכי משום הפסק, וכ"כ הרב הגדול מהר"ח פלאגי ז"ל בספר מועד כל חי סי' פ"ה אות כ"ה חתן

המתחיל לא יאמר בסימנא טבא אחר ברכת התורה דהוי הפסק, אלא אם ירצה יאמר תחלה בסימנא טבא, ואח"כ יברך ע"ש. ברם מנהג זה הוא נהוג בכמה קהילות, ועל כן צריך ליישב המנהג הזה. ובהשקפה הראשונה היה נ"ל לדמות דין זה לדין השחיטה במקומות שנהגו לשחוט אצל ישמעלים, באופן שהכשרות יקחו ישראל והטריפות יקחו ישמעלים לאכילתם, אך אינה מותרת להם הבהמה בשחיטה לאכלה אא"כ יאמר השוחט קודם השחיטה אל'לא וואכ'ב'ר ומקפידים שלא יאמר דברים אלו אלא סמוך לשחיטה מיד, באופן שמוכרח לומר דברים אלו אחר ברכת השחיטה, ומנהג זה עד היום נמצא בעה"ק ירושלים תוב"ב ושאר מקומות, ומצינו דהרב פר"ח ז"ל בסי' י"ט הביא מנהג זה וכתב שהוא הפסק בין ברכה לשחיטה ועשה תקנה שיביא עוף אחד וישחטנו יברך עליו קודם שחיטת הבהמה ע"ש, ועיין תבואת שור אות ט"ו ומש"ז סק"ד וקומץ סע"ק ה' ואשל אברהם בא"ח סי' ר"ו סק"ב ואליה רבא שם ופנים מאירות ח"ב סי' ה' ודבר שמואל סי' קמ"ב וזכור ליצחק סי' ג' ע"א, אבל הרב פאת השלחן בהלכות ארץ ישראל סי' ג' כתב, ולי נראה

דאמירה זו לא הוי הפסק, דקי"ל כדי שאלת תלמיד לרב לא הוי הפסק, ושם באות ל"ח בבית ישראל האריך בזה, וסו"ד כתב אע"ג דלכתחילה גם בדבר צרכי השחיטה לא יפסיק, מ"מ כיון דא"א לשחוט כי אם שיאמר זה כדי שיוכלו למכור בשר טריפות לישמעלים הוי בדיעבד ומותר ע"ש. נמצא לפ"ז גם מי שקיים המנהג הזה לדינא היינו משום דיש הכרח בזה, כמ"ש הרב פאת השלחן ז"ל, אבל בנ"ד דליכא הכרח אפילו שהוא אומר ב' תיבות בלבד ואין כאן כדי שאלת תלמיד לרב איך יעשה כן לכתחילה להפסיק, ואפילו אם נאמר שדברים אלו שאומר בסימנא טבא חשיב קצת מענין הקריאה שהוא אומר דרך בקשה שתהיה התחלת הקריאה הזאת לסימנא טבא, עכ"ז ג"כ אסור להפסיק לכתחלה, ועיין בסי' קס"ז בד"ק אמר הביאו מלח אע"פ שהפת יפה שיש בו מלח, וכן באומר הביא לפתן או תנו מאכל לפלוני, ועיין מ"ש האחרונים ז"ל בד"ק זה ע"ש, ונראה להליץ בעד המנהג הנז' דמצינו בעלמא דכל דבר הנקרא צורך מתירים בו כמו דמתירין בדיעבד דכל שהוא צורך יש לו דין דיעבד, ומצינו לרש"ל בתשובה סי' מ"ו שכתב בענין השבותים שהתירו בין השמשות לצורך מצוה דמשמע מדברי הסמ"ג כל דבר שהוא נחפז אליו ואם לא היה בא לידו היה מצטער ונמצא שהוא מצטער בשבת התירו בכה"ג כמו לצורך מצוה וסו"ד כתב ששמע מזקן שהורה לומר

לגוי במ"ש בין השמשות שידליק נר יא"צ, והטעם מאחר שהעולם נזהרים בו באותו נר חשבינן ליה לצורך גדול ע"ש, והרב מג"א ז"ל בסי' רס"א סע"ק ואו הביא דברי רש"ל הנז', והגאונים אמרי אש בא"ח סי' מ' וכתב סופר א"ח סי' ס"ח דייקן מדברי רש"ל אע"פ שאין זה נקרא צורך מצוה כיון דהרגילו בו העולם וקפדי טובא על זה חשיב צורך גדול ע"ש, וא"כ ה"ה הכא בנ"ד כיון דנהגו בזה בכל הקהילות וקפדי על אמירת ב' תיבות אלו דבסימנא טבא לאומרם בחשבם בדבור זה יש תועלת להיות הקריאה הזאת סימן טוב לכל השנה כאדם שנולד לו בן או נשא אשה דקפיד שיאמרו לו בסימן טוב, על כן י"ל אמירה זו חשיב צורך ויש לה דין דיעבד, כן יש להליץ בעד המנהג, ודע כי בקשתי מאת ידידינו הרב החסיד מהר"ר אליהו מני נר"ו שיודעני מנהג עה"ק ירושלים תובב"א ועה"ק חברון תובב"א בזה, והשיב וז"ל כן נוהגין בין בעה"ק ירושלים ובין בחבת"ו לומר בסימנא טבא קודם קריאת בראשית, ועיין מועד לכל חי סי' כ"ה אות כ"ה שנתעורר על זה שהוא הפסק והחזיק על ידו ויקרא אברהם דף קכ"ג ע"ב ולפק"ד דכיון שאין בה שלשה תיבות כשיעור שאלת תלמיד לרב וגם שהוא לשון תפלה שמתפללים להשי"ת שתהיה ההתחלה בס"ט לכך הקלו. אמנם במדרש בית אל יכב"ץ ובבית יעקב יכב"ץ נוהגים שהסומך לחזן אחר גמר

הברכה אומר בסימנא טבא והמברך והקורא אינם פוסקים. ושמעתי אומרים שזה שכתבו דהוי הפסק הוא דוקא לחתן בראשית שהוא המברך והקורא, אבל אם העולה מברך והחזן קורא אומר בסימנא טבא, ולא אכפת כיון שלא בירך הוא עצמו, ולא נראו דבריהם בעיני לפי שמ"מ החזן סומך על הברכה, ומה שנקטו בלשונם חתן אפשר שאין מנהגם אלא בחתן שהוא פעם ראשונה עכ"ל. ונראה דשמועה זו ששמע הרב לחלק בין היכא דהעולה מברך וקורא לבין עולה מברך וחזן קורא היא נכונה וישרה דודאי איכא לחלק בהכי, ומה שפקפק בזה יש לעמוד בדבריו ואכמ"ל. והשי"ת ברחמיו יאיר עינינו באור תורתו אכי"ר: עכ"ד הרב פעלים.

בברכת התורה
יוסף אביטבול